ئەفراندن و ئازادی

ئەفراندن و ئازادی

باستەوەرەکانی هێرمێنۆتیك و جوانیناسی

نووسینی

بابەك ئەحمەدی

وەرگێرانی

مەسعود بابایی

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **ئەفراندن و ئازادی**
- **نووسینی:** بابەك ئەحمەدی
- **وەرگێڕانی:** مەسعود بابایی
- **نەخشەسازی ناوەوە:** گۆران جەمال رواندزی
- **بەرگ:** وریا بوداغی
- **چاپ: یەکەم – بەرگی دووەم ٢٠١٠**
- **ژمارەی سپاردن:** ٨٢٤
- **نرخ:** ٤٠٠٠ دینار
- **تیراژ:** ٧٥٠ دانە
- **چاپخانە:** چاپخانەی خانی (دهۆك)

زنجیرەی کتێب (٤٤٦)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

MUKIRYANI
ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

وەرگێڕانی ئەم کتێبە:

❋ پێشکەشە بەجوانیی ژن

❋ جوانی بەرگەگرتنی تەنیاییەکانی من.

❋ پێشکەشە بە مەهابادی هاوسەرم

❋ شەوارەکانی وەگێڕانی ئەم پەرتووکە تاقەت پڕوکێنە.

ناوەڕۆك

بەرایی وەرگێڕ ٧
پەراوێزی چاپی دووەم ٩
پەراوێزی چاپی یەکەم ١١
پانتایی و کەوشەنەکانی واتادانان لە ئاخێوی هێرمێنۆتیك ١٣
ئاوەزی هێرمێنۆتیك ١٥
ئەزموونی راڤە ٦٤
راستی و راڤە ٩٣
ڕاڤە و ژیان ١٣٤
هەڵسەنگاندنی ئەگەرەکانی راڤەی هونەری ١٦٩
هونەر و ئازادی ١٧١
خەیاڵکردی کەتوار ٢١٣

هونەر و کەتوار ٢٤٩
نیارڤان ٢٨٧
تاقیکارییەکان ٣١٣
پرسیارانی ناکۆتا ٣١٥
سەرما ٣٢٨
بایەخی جیهان ٣٣٣
ناو ٣٤١
نە بەراییەك هەیە نە کۆتاییەك ٣٥٢
کوکتوی شاعیر ٣٦٩
پاشبارەکان ٣٧٥
تەنیایی بێرگمان ٣٧٧
رۆمێری فەرەنسی؟ ٣٨٥
کەتوار لە فیلمدا ٣٨٩
فەرهەنگۆك ٤٠٢

بەرایی وەرگێڕ

"ئەفراندن و ئازادی" پەرتوکێکە لەبارەی هێرمێنۆتیك و جوانیناسی.ئەزموونی وەگێڕ لە پاچەڤەی بەرهەمەکانی نووسەرێکی فەروانگە و رەخنەکارێکی جەنجاڵیی وەك "بابەك ئەحمەدی" لە"پێکهاتەو راڤەی دەق" کە رەنگە یەکێك لە دژوارەترین بەرهەمەکانی نووسەر بێت دەستی پێکردوە.لەماوەیەکی چوارساڵەدا ئەم پەرتوکە کاتێکی زۆری بۆ تەرخان کرا کە بە دڵنیاییەوە لەگەڵ هەموو کەم وکوورییەکانی توانی تابۆی هەندێ پێشداوەری و پێشگریمان بشکێنێ و سەلماندی کە زمانەکەمان توانای ئەوەی هەیە خۆی لە قەرەی چەمك و واتاکانی هێرمێنۆتیك و هێرمێنۆتیکی مودێڕن بدات و ئەگەر لاوازییەك هەبێ لە لاوازیی زمان نیە بەڵکو لە ترس و دڕدۆنگییەکدایە کە هەندێ جار نووسەران و خامەبەدەستانمان تووشی دەبن.

بۆچوونی وەرگێڕ رەنگە لەمەڕ بەکارهێنانی زمان هەندێ جیاوازیی لە گەڵ دید و بۆچوونی نووسەر و وەرگێڕی دیکە هەبێ و ئەمەش وادەکات هەندێ دژواری لە خوێندنەوەی ئەمجۆرە دەقانە بخولقێنێ.کێشەی تێگەیشتن

لە دەق کێشەیەکی تازە نیە، هەر لقێکی زانست و ئەپستمۆلۆژیا سەرەڕای بەکارهێنانی بیچمی گشتیی زمان،کۆمەڵێك تایبەتمەندیی هەیە کە پەیوەستە بە زاراوە و چەمکی پێویست لەو بوارەدا.چەمکسازی و زاراوەسازی پێ بەپێی گەشە و پەرەی زمان دەرەخسێن و هەر دۆزینەوەیەکی تازە بەواتای دروستبوونی وشە و چەمك و زاراوە و لێکدانەوەو راڤەی هەمەچەشنە. هەمەچەشنیی راڤەکان هەمەچەشنیی چەمکەکان دەخولقێنێ و ئیدی لێرەدا دووزمان دروست دەبن،زمانی هزر و زمانی گوتن.زمانی گوتن زمانی ئاخاوتنە و وشەکانی تایبەتن بە ژیانی رۆژانە. ئاخاوتن هێڵی ئاسۆیی زمانە و راپەڕاندنی کاروباری رۆژانەی زۆرینەی خەڵك بەوەوە دەلوێ.بەڵام زمانی هزر لە هێڵی ستونیی زماندایە و بیرکردنەوە و راڤە و شیکردنەوە لەزەینی داهێنەرەوە دەڕژێتە سەر پەڕاوگ. نووسین گەڕانە بەدوای نەمریدا، هەربۆیە زمانەکەی پەیامی رۆژانەی کاروباری رۆژانە نیە،بەڵکو زمانی داهاتوی نەتەوەیەکە.بەباوەڕی وەرگێڕ زمانی کوردی تا ئێستاش بەدوای خۆیدا وێڵە، واتە هێشتا تەواوی بڕشت و توانای خۆی نەدۆزیوەتەوەو زمانێکە بەقەد جۆگرافیاکەی، نەك قەتیسکراو لە دیالکتێکدا.هەرچەند نووسەر بەکرمانجیی خوارو ئەم پەرتوکەی پاچەڤە کردوە بەڵام لە

کرمانجیی خواروودا قەتیسی نەکردۆتەوە.فۆرمی سەرەکیی وەرگێڕانەکە هەوڵدراوە کوردی بێت و ئیدی وەکو دیالێکت سەیری نەکراوە.هەموو دیالکتەکان پێکەوە - هەڵبەت بە رەچاوی توانای وەرگێڕ- بەشدارن لەم وەرگێڕانەدا ، نەك ئەوەی بڵێم تەنیا بۆ تەرخان کردنی پشکێك بۆ دیالکتەکان و نەخوازەڵا سۆزو بەزەیی، بەڵکو لەبەرئەوەی لە کرمانجیی خواروودا وشەی شیاو و دەربڕینی شیاو دەست نەکەوتوە.هەربۆیە هەندێ جار خوێنەر گلەیی لە دژواریی وشەکان دەکات،ئەمە لە حاڵێکدایە وەرگێڕ رەچاوی واتای شیاو و دروستی کردوە. کەوابوو نابێ وەرگێڕ ببێتە قوربانیی تێگەیشتنی خوێنەر.چوونکە تێگەیشتنی خوێنەر رۆژبەرۆژ دەچێتەسەر. ئەمڕۆ یان سبەی دەتوانێ هەمان خوێنەر کە پێمان وابوو لەبەر قورسیی وشە و زاراوەکان ناتوانێ لە دەق تێبگا دواجار رەنگە لەبەر هەمان هۆ ببێتە رەخنەگر و راڤەگەرێکی شێلگیری هەمان دەق و خزمەتێکی گەورەش پێشکەش بە بەرهەمهێنەری دەقەکە بکات.دڵنیام دیالکتێك بەتەنیا و لە چوارچێوەی وشەکانی خۆیدا ناتوانێ پاچەڤەی زمانی هزربێت، بەڵام ئەگەر دیالێکت و زار و شێوەزارەکانی دیکە هاوکاری بن و ئەویش دەست لە دەمارگرژی هەڵبگرێ دەتوانێ نەك دیالێکت بەڵکودەتوانێ ببێتە مۆرکی سەرەکیی زمان و بە رەزامەندییەوە وەکو زمانی بیرکرنەوەو نووسین سەیر بکرێت.لام وایە کرمانجیی خوارووو لەبەر لایەنی جوانیناسانەو...هتد —نەك دەوڵەمەندی- لە وەرگرتنی وشەو زاراوەی دیالێکتەکانی دیکە ناسڵمێتەوەو ئەمەش دەتوانێ لە دۆخی

دیالێکت دەری بێنێ و گشتگیری بکات.هەربۆیە بە رەچاوی ئەوەی گوترا و بەرەچاوی هەستیاریی کارەکە،لەم وەرگێڕانەدا کۆمەڵێك وشەو زاراوە و دەستەواژە دەبینرێن کە وەرگێڕ لەو باوەڕەدایە تا رادەیەك رۆحی واتایان پێکاوە و بە بێ هیچ دەمارگرژییەك پشکی شێر لەزاراوە و وشەکاندا بەر دیالێکتەکانی زمانی کوردی دەکەوێ و ئەمەش بەڕای وەرگێڕ مایەی دەوڵەمەندییە.ئەوەی گوترا دەتوانن لە فەرهەنگۆکەدا ببینن و هەڵی سەنگێنن.

***

خوێنەران و لێکۆڵەرانی بوارەکانی تیۆریی هونەر و هونەرەجوانەکان و هێرمێنۆتیك و بەگشتی فەلسەفەی هونەر و جوانیناسی دەتوانن سود لەم پەرتوکە وەربگرن.بەهیوام چاوپۆشی لە هەڵەکان نەکرێ و یارمەتی وەرگێڕ بدرێت لە راستکردنەوەی هەڵەکان و لە هەمان کاتدا وەکو "خوێنەری کوشندە" نەخوێنرێتەوە.

پەراوێزی چاپی دووەم

لە سەر چاپی دووەمی ئەم پەرتووکە سێ باستەوەرم زێدە کردوە کە هەر سێکیان لە بەشێکی جیادا لە کۆتایی پەرتووکەکەدا هاتون. وتاری" تەنیایی بێرگمان" لە ژمارەی پێنجەم(١٦ی جۆزەردانی ١٣٧٣) بلاڤۆکی" فیلم و سینما" و وتاری "رۆمێری فەرەنسی؟" لە ژمارەی سێهەمی (١٩ی بانەمەڕی ١٣٧٧) هەمان بلاڤۆك بلاوکراونەتەوە. لە راستیدا، ئەم دوو نوسینە دەبێ لە بەشی "تاقیکارییەکان"ی ئەم پەرتوکە جێ بکەینەوە. نوسینێکی دیکە "کەتوار لە فیلمدا"یە، کە لە سەر بنچینەی گوتارێك نوسراوە کە لە یەکەمین کۆبوونەوەی دواندەرییەکانی " ئەنجومەنی دیکۆمێنت سازانی سینەمای ئێران" لە " خانەی سینەما" لە رێکەوتی ٥ی رێبەندانی ١٣٧٧ پێشکەش کرا و بە تەواوکەری بەشی چوارەمی باستەوەری "هونەر و کەتوار" دێتە ئەژمار (لاپەڕەکانی ٢٩٧ تا ٣١٠ ی ئەم کتێبە) .

بێگومان خوێنەر دەسبەجێ تێبینی ئەوە دەکات کە بنەماکانی مێتۆدۆلۆژیکی دوو باستەوەری " پرسیارە ناکۆتاکان" و "تەنیایی بێرگمان" (کە مەودایەکی حەوت ساڵە لە نێوانیاندایە) دژبەری یەکدین. یەکەمیان لە رێگەی وردبوونەوە لەکۆی بەرهەمەکانی سینەماکارێکی گەورە واتانێوەکییەکانی گشت فیلمێکی ئەو پەیجۆر دەکا و دوومیان وەها شێوەیەکی تۆێژینەوە بێسود دەناسێنێ و تەنانەت بانگەشە دەکا هەرکات لەم رێگەوە بڕۆینە پێشێ، تاکمەندی و شوێنگەی بنیاتیی واتاناسانەی هەموو فیلمێك لەنێو دەبەین. هاونشینیی ئەم دوو هەڵێنجانە کە بەئاشکرا جیاوازی لە دووتوێی هەڵێنجانەکان و مێتۆدەکان نیشان دەدەن هێرمێنۆتیك وەکو قەڵەمڕەوی ئازادی دەنوێنێ: ئازادیی تێهزرین و راڤەکردن و لەم رێگەیەوە بنەماکانی فامکردنی خۆی بەرەو رێگەیەکی تازە و بە شێوازێکی رەخنەکارانە گەلاڵەڕێژ دەکا. یەکێك لە ئەرکەکانی بەرهەمی هونەری ئەمەیە کە ئێمە لە ئازادییەك نزیك دەکاتەوە کە ریشە و بونیادی چنینی تان و پۆی ژیانمانە.

دەتوانین هەبوونی وەها جیاوازیگەلێکیش لە رێگەگەلی جیاوازەوە تێبگەین. دەکرێ بێژین کە ئێمە لەم تاقیکارییانەدا لە تەك کۆمەڵە کایەیەکی زمانیی هەمەچەشن بەرەوڕوو دەبین و پەیڕەوی لەم فرەچەشنییە لە راستیدا دەرخەری زاڵبوونی بنەتایی ئاخێوی رەخنەگرانە و جوانیناسانە (لە پشتەوەی نۆرمەکان و رێساگەلی جیاوازی هونەری و فەرهەنگی) لە سەر

ئاگایی رەخنەگرن. ئەمە هەڵێنجانێکە کە لەگەڵ بنەماگەلی تیۆری و فیکریی باستەوەری " تەنیایی بێرگمان" زیاتر یەکانگیرە. بەڵام دەتوانین لە رێگەیەکی دیکەشەوە لە مەسەلەکە ورد بینەوە، رێگەیەك کە جەخت لەسەر ئاگایی و ئەزمونی ناسکار دادەنێ و مێژوی ژیانێك یا هەڵکەوتەکانی ژیاننامەیی و دەروونناسانە زەق دەکاتەوە. لەم دۆخەدا دەتوانین بڵێین لە نێوان" دوو مرۆڤی جیاواز"* کە ئەم دوو وتارەیان نووسیوە حەوت ساڵ ئەزموون، تاڵی و ناخۆشی و هیراکانی ژیان، مەودایان دروست کردوە. ئەم دوو کەسە لە دوو رێگاوە(و) بە دوو نیگاو بە دوو شێوە، ژیان، جیهان، ئەوانیدی و خۆیان ناسیوە. وەها هەڵێنجانێك زیاتر لە بنەماگەلی تیۆریی باستەوەری " پرسیارە ناکۆتاکان"وە نزیکە .

خاکەلێوەی ١٣٧٨ (ی هەتاوی)

* خوێنەر ئاگادار بێ کە ئەم دوو مرۆڤە، مرۆڤانی نووسەرن و مەبەست نمونەی گریمانکراوی دوو کەسایەتی جیاوازە و تەنیا بۆ هێنانەوەی نموونەی بەراوردییە و بەس ئەم دوو مرۆڤەش خودی نووسەران. (و)

پەراوێزی چاپی یەکەم

لەم پەرتوکەدا چوار باستەوەر لە سێ بەشدا هاتوون. ئامانجی باستەوەرەکان ڕەخساندنی باس و خواس لە بارەی ئاسۆی ڕاڤە، لوژیکی ئاخێوی هێرمێنۆتیك، کەوشەنەکانی ڕاڤە لە ئاخێوی هونەری و تاقیکاریی هێرمێنۆتیکی بەرهەمە هونەرییەکانە. هەموو ئەمانە بۆ باسگەلێکی تازە لە فەلسەفەی زیندوی وشکارۆی (قارە) ئەوروپا دەگەڕێنەوە. بەڵام بەردەوام دەپرسین: فەلسەفە لە ڕۆژگاری ئێمە چی لە دەست دێ؟

سەردەمێکی نەچەندان دوور، لودڤیك ڤیتگنشتاین گوتبووی کە ئامانجی ئەو لە فەلسەفەدا نیشاندانی ڕێگەی هەڵاتنی مێشێکە کە لە بوتڵی مێشگیردا تووش بووبێ. ئەم دەربڕینە، لە یەکەم نیگادا زیاتر لە گاڵتەیەك دەچێ. بەڵام وەکو تێکڕای تەنزەکانی تایبەت بەو هزرڤانە واتایەکی قووڵی هەیە: فەلسەفە هەوڵێکە لە ڕاستەڕێیی ڕزگاریدا. هەڵبەت نیگای ڤیتگنشتاین بەدەر لە لوتبەرزیی فەلسەفی نیە، وەها دەدوێ کە گوایە خۆی شارەزای ڕێگەی هەڵاتنە. بەڵام، پێم وانیە، کەسێك ئاگاداری ئەم ڕێگەیە بێت. فەلسەفە تەنیا تێکۆشانێکە بۆ پەیداکردنی ڕێگەی دەربازبوون و پێدانی هەواڵێك لە ئازادی وەکو ڕاڤەیەك، تێگەیشتنێك، هەڵێنجانێك. فەلسەفە چالاکییە نەك ڕێباز، لەم ڕووەوە ناتوانێ هیرایەك بۆ ڕزگاری بێ. ناتوانی پەیجۆری ئازادی کۆتاییهاتوو لە قەڵەم بدەیت. فەلسەفە داخوازی ئازادییە، نەکا ڕۆژێ ملکەچی خەیاڵکردێکی سووك و چروك لە ئازادی کە ڕۆژگار بۆتی هێڵبەندی کردوە و کێشاویەتەوە، ببی.

کەسێك کە لەگەڵ ڕۆژەگارکەیدا سازابێ، شتێکی تازە ناخوازێ و عەودالی سازکردن نابێت. تەنیا ئەو کەسەی کە نەچێتە ژێرباری سەردەمەکەی خۆی و بەپڕنەهامەتی و دژواری بزانێ، قۆڵی ڕزگاری هەڵدەماڵێ. نۆڤالیس دەیگوت: " ڕۆژگاری ئاسودە و خۆش، خودان فەلسەفە نیە" و هێگل وەبیری دەهێنایەوە کە کوندەبوی مینروا، یەزدانی ئاوەز، تەنیا لە تاریکیی وێرەگادا لە شەقەی باڵ دەدا.

خاکەلێوەی ١٣٧٧

"ئاوەزی هێرمێنۆتیك" لە سەر بنەمای دواندەرییەك لە " ئەنجومەنی حیکمەت و فەلسەفە لە ڕێکەوتی ١٦ی بانەمەڕی ١٣٧٢نوسراوە، بەڵام لەو چڕوپڕترە.

دەقی ئەو دواندەرییە لە بلاڤۆکی **کێلك** (ژمارە٣٩) ، لە ڕێکەوتی جۆزەردانی ١٣٧٢بلاو کرابوویەوە. بڕێك لە خاڵەکانی "هونەر و ئازادی" لە گوتارێك لە کولێژی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی ئازادی تاران، لە ڕێکەوتی ١٦ی ڕەشەممەی ١٣٧٥ و "هونەر و کەتوار" لە گوتارێك لە کۆلێژی هونەرەجوانەکانی زانکۆی تاران لە ١٣ی خەزەڵوەری ١٣٧٦ پێشکەش کران. " نیارڤان" (ئەکتەر =بازیگر) بەرین کردنەوەی دەقی دواندەرییەکە لە " ئەنجومەنی نیارڤانانی سینەمای ئێران" کە لە ٢٨ی سەرماوەزی ٧٤ پێشکەش کرا و بەشێکی لە مانگنامەی **فیلم** ژمارە ٢٠٠، لە ڕەشەممەی ١٣٧٥ بلاو کرایەوە. " پرسیارە ناکۆتاکان" لە (گۆڤاری) **فیلم**، (ژمارە) ١١٩، ڕێبەندانی ١٣٧٠، " بایەخی جیهان" لە **کێلك** ٤١ی گەلاوێژی ١٣٧٢، ناو لە (گۆڤاری) **فیلم**، ژمارە ١١٦ سەرماوەزی ١٣٧٠، " ... نە بەراییەك هەیە و نەکۆتاییەك ..." لە ژمارەی تایبەت بە " ڕۆمانی نوێ" لە **کێلك**، ژمارە ٦٦ خەرمانانی ٧٤ لەگەڵ چەند جیاوازییەك بلاوکرانەوە. دەقی " سەرما" بە بۆنەی دەیەمین ساڵوەگەڕی مەرگی ئاندری تارکۆفسکی لە **فیلم** ژمارە ١٩٧ بەفرانباری ١٣٧٥ چاپ کرا و " کوکتوی شاعێر" (کە) مەجید ئیسلامی نووسیویەتی و لەم کتێبەدا چاپ و بلاوکراوەتەوە:

ژ. کوکتو، **اورفە**، ترجمەی م. اسلامی، نشرنی، ١٣٧٦، صص ١٠٥-٩٩.

شایانی گوتنە ڕێنووسی تێکڕای ئەو کتێبانەی کە لێرەدا ناویان هاتوە بە پێی جۆری دارشتنی کتێبەکە گۆڕاوە .

پانتایی و کەوشەنەکانی واتادانان

لە ئاخێوی هێرمێنۆتیك

ئاوەزی هێرمێنۆتیك

(١)

به شێوەیەكی نەریتی هێرمێنۆتیكیان به تیۆری یا زانستی لێكدانەوە و راڤه زانیوه. هەڵبەت ئەمڕۆ، ئەم واتایانه چەندان ورد و كتومت نایەنه بەرچاو. زاراوەی هێرمێنۆتیك بۆ پەیڤی یونانیی hermeneuein دەگەڕێتەوە كه واتای راڤه یا گەڕاندنەوە و هەڵگێڕانەوەی گوتەیەك به زمانی شیانی فامكردن بۆ بەرامبەر (گوێگر- خوێنەر) ، رۆشنكردنەوەی شتێك و دەربڕینی بەچەشنێك كه شیانی تێگەیشتن بێ، بوو. بەجۆره، وادێتەبەرچاو كه هەر لەسەرەتاوه مەسەلەی نێوەندیی هێرمێنۆتیك هەم "ناسین" بووه و هەم زاراوەگەل و لۆژیكێكی زمانی بووه كه كەسێك پێویستی پێیانه تاكو(بتوانێ) بناسێت. ئەم خاڵه رۆشن دەكاتەوە كه بۆچی فەیلەسوفان بەردەوام تێكۆشاون تا هێرمێنۆتیك كه تكنیكی لێكدانەوەی دەقگەلی پڕراز و رەمزی دینی و عیرفانی و له هەمەكیترین بیچمدا هاوتەراز له تەك وشەناسیی مێژویی (philology) بوو، له پانتایی ئەپستمۆلۆژی بنەجێی بكەن. هێرمێنۆتیكی ئەمڕۆیی، له پاش **هەبوون و هەڕەت** ی مارتین هایدگێر، هەم سروشتی ئەپستمۆلۆژیكی هێرمێنۆتیك و راڤەی له بەرانبەر سروشتی هایدنناسانەی بێبایەخ زانیوه و هەم برەو و متمانەی ئەو " یەك كەس"ەی وەلاناوه. بەڵام تا باسی ئێمه بگاته ئەم قۆناخه پێشكەوتوه، هەروا ناچارین تا لۆژیكی مێژوویی له ئاستی زمانناسی، واته رەچەڵەكناسیی وشەكان بگرینەبەر. رەچەڵەكی وشەی "هێرمێنۆتیك" ناوی یەكێك له خواوەندانی یونانی به ناوی (هێرمس) ه كه تەتەری نێوان خواوەندان بوو و پەیامه رەمزئاساكانی خواوەندانی به مرۆڤان دەگەیاند و چاوساخی زیندوان له سەفەره زەمینییەكان و رۆحی مردوان لەو دنیا بوو. بەم چەشنه، هێرمێنۆتیك لەگەڵ سەفەر و مەرگ گرێ درابوو، و لێیان جیا نەدەبوویەوە. دواتر دەبینین كه هەر راڤەیەك سەفەرێكی ناكۆتایه له قەڵەمڕەوی واتا كه له مەرگی واتای بنەتایی و خودباوەڕ هەواڵێكمان بۆ دێنێ. هێرمسیان به رۆڵەی زئۆس و مائیا دەزانی. زئۆس یەزدانی یەزدانان بوو، كەڵترین هێز. مائیا گەورەترین خوشك بوو، له ریزی خوشكانی حەوتەوانەی پلیادس، كه دەرخەری گۆڕانی وەرزەكان دەناسران و وەكو كۆماگێك له حەوت ئەستێران له ئاسماندا دەدرەوشانەوە تاكو نیشان بدەن كه كەی كاتی نەمام چاندن و تۆو چاندنه. هەندێ له توێژەران لەو باوەڕەدان كه ریشەی ناوی هێرمس وشەی یونانیی heramae ە، به واتای تاوێرێك كه وەكو نیشانەی

تخوب و كەوشەنه به كار دێت.[١] هرمس جگه لەوە ئەركەكانی سەرشانی تەتەربوونی خواوەندان و چاوساخیی گەشتكەران و مردوان بوو، كارانێكی دیكەشی له ئەستۆ بوو. ئەو یەزدانی رێگاكان، بازەرگانان، دزان، خەو، خولیا و هەروەها بەستێنسازی بەختی باشی مرۆڤان بوو. یونانییەكان مرۆڤی بەختیاریان بەhermaion ناودێر دەكرد، واته كەسێك كه دیارییەكی له هێرمس وەرگرتوه. له دواین **سرودی ئیلیاد**، هێرمس له زمانی زئۆسەوە وەها ناسێنراوە:

" وه تۆ گوێ له داخوازییەكانی مرۆڤان دەگری و یاوەریانی".[٢] ئەم وەبیرخستنەوەی خدەی یارمەتیدەره، رەنگه هێمایەك بێ

به هەمان بەستێنسازیی بەخت و چارەی مرۆڤان بەدەستی هێرمس. ئەفلاتون له وتووێژی **كراتیلۆس**، له زمانی سوكراتەوە ناوی (هێرمس) ی نواندنەری راڤەكردن(hermeneus) ناساندوه و به ئاخاوتن، پاچەڤەكردن، پەیام بردن، زمانی رەمزیی دزان، هەڵپەتەكاری (**مغلطه** = **سفسطه** گەری) و زمانی رەمزیی مامەڵەچیانیش گرێ داوە و له درێژەدا گوتویەتی: " وەك دەزانی زمانپاراوی و زمان هەراوی كرۆكی هەموو ئەو كارانەیه".[٣]

هەڵبەت ئەفلاتون ریشەی ناوی هێرمس بۆ وشەی herame ناگەڕێنێتەوە، بەڵكو به وشەی eiermesدەیبەستێتەوە، به واتای كەسێك كه خەیاڵگەریی خۆی له زماندا دەردەبڕێ و دەنوسێ كه ئەم ناوە له دوو پاژی ئاخاوتن (eirein) و خەیاڵگەری (mesato) بیچمی گرتووە و بەرە بەرە به پێی رێسای خۆش ئاوازی بوته" هێرمس".[٤] ئەوەی كه باسكرا، تەنیا لەبەر چێژوەرگرتن له گشت و گوزار له جیهانی ئوستوره یونانییەكان نەنوسراون (هەرچەند، ئەمه چێژێكی كەمیش نیه) . یادكردن له سەرچاوەی ئوستورەیی دەتوانێ دەربڕینی واتاگەلێ بێت كه له وشەی هێرمێنۆتیكدا وەشێراون و هەمبەری نێوان زمان لەگەڵ مەرگ و پێوەندیی

1- M.C.Howatson ed, the oxford companion to classical literature, oxford university press,1993, p.273

2- Homer ,liliade , trans. E. lasserre, paris,1989,p.407

هومر، **ایلیاد**، ترجمەی س. نفیسی، تهران ،١٣٦٨، ص ٧٨٢

٣- افلاطون، **دوره اثار**، ترجمەم . ح. لطفی ، تهران ،١٣٦٨، ص ٧٦٦.

٤- مخابن پاچەڤەی فارسیی كراتیلۆس تێكڕا و تەواو نیه و ئەم قسانەی سوقرات لەودا كورت كراوەتەوە. من لەم وەرگێڕانه فەرەنسیه كەڵكم وەرگرتوه.

Platon , lon. Ménexene, Euthyéme, cratyle, trans.l.meridier paris,1992,p.136

هێز لەتەك زاوزێ، سنوربەندی، چاو ساخی، خولیا و لە هەمو گرنگتر لەگەڵ زمان نیشان دەدەن.

ئەگەر کەسێك بپرسێ: لە نێوان خولیا و زمان چ شتێکی هاوبەش هەیە؟ بە وردبوونەوە لە رەچەڵەکی ئوستورەیی وشەی هێرمێنۆتیك دەتوانین بێژین: ئەم دوانە رێگە بۆ راڤە (hermêneus) خۆش دەکەن و هەرچییەك بەرهەڤ بکەن بە راڤەوە دەزانرێت. هەر بەمجۆرە، هەرکە گوتەی ئەفلاتون کە دەڵێ" زمان پاراوی و زمان هەراوی کرۆکی هەموو ئەو کارانەیە" وەبیر خۆمان بێنینەوە، لە تێهزرین لە راڤە، چەمکی زمان وەکو بنیاتی باسەکە دەخەینە روو. کەوابوو، ئەگەر کەسێکی وەکو شلایرماخێر بڵێت: "هێرمێنۆتیك بەمانای گەڕانەوە بۆ راڤەیە"، دەتوانین گوتەی ناوبراو وەها تێروتەسەل بکەین کە ئەمە گەڕانەوە بۆ "بنچینەی زمانی"یە و ئێمە لە هێرمێنۆتیك بەردەوام لەتەك بیچمگەلێ لە دەربڕین و زمان سەروکارمان هەیە.

وشەی هێرمێنۆتیك ئەمڕۆ لە تێکڕای زمانە ئەوروپاییەکان بەکار دێت و پاچەڤەشی ناکەن. لە فارسیی ئەمڕۆدا بە " زانستی لێکدانەوە" ،" زانستی راڤە"، "مێتۆدی راڤە" و " هونەری راڤە" پاچەڤەیان کردوە، بەڵام کاری راست و دروست ئەوەیە کە ئێمەش لە زاراوەی هێرمێنۆتیك کەڵك وەرگرین، چونکە ئەو هاوواتایانە گەیەنەری کتومتی ئەو واتایە (هێرمێنۆتیك) نین و تەنانەت دەبنە هۆی لێکەوتنەوەی هەندێ بەدحاڵیبون. بۆ نموونە، ئەم درك پێکردنە چەوتەیان لێ دەکەوێتەوە کە راڤە و لێکدانەوە رێخۆشکەری دەستڕاگەیشتن بە جۆرێك زانستی تایبەتین. هێرمێنۆتیك زانست نیە و ئەگەر پێشمان وابێ مێتۆدە — بەو واتایەی لە ئاستی زانست باوەڕیی ئەمڕۆیی دێتە زەینەوە —دەبێ بێژین مێتۆدیش نیە. هێرمێنۆتیك چالاکییەکی درك پێکەرانە و پێوەندیکارانەیە، کە دەتوانی بۆ ئاستی تیوریگەلێ دابەزێنێ کە لەگەڵ ئەزمونی راڤە، روونکردنەوە، باسکردن و لێکدانەوەی دیاردەکان سەروکاریان هەیە و پێشینەیان بۆ رۆژگارانی ئێجگاری دووری رابردوو دەگەڕێتەوە، واتە بۆ رۆژگاری تێکۆشان بە مەبەستی درك پێکردنی دەقگەلی سپیتا(مقدس)ی هیندی، میسری، ئێرانی، یونانی و...هتد و هەروەها کۆمەڵە دەقێکی سپیتا کە بە زمانە کەوناراکانی ئاسوری، عیبرانی، کلدانی نوسراون. تێکۆشان بۆ باس و خواس و روونکردنەوەی ئەم دەقانە، نەیدەتوانی بە ئاکام بگا، ئەگەرکو تیۆریگەلێ لە بارەی راڤە و لێکدانەوەی دەقەکان لە گوڕێدا نەبان. ئەمڕۆکە، ئەم بیردۆزانە بەشێوەیەکی چەوت لەدیدی هەندێ لەتوێژەران "سەرەتایی"ن،

ئەمە لە کاتێکدایە کە بەهیچ چەشنێك سەرەتایی نین و ژمارەیەك لەوان چەند قات لە تیۆریگەلی مودێرن کامڵتر و تێکچڕژاوترن.

رێکەوەندێکی تایبەت، رستەیەکی کورت و تەنانەت وشەیەکیش دەکرێ" مانا بکەیتەوە". زۆر جاران وشە لە رێگەی گرێدانی لەتەك گوتەیەکی تایبەت مانا دەکەین، بەڵام درك پێکردنی واتای وشە لە رێگەی وردبوونەوە لە هاونشینیی وشەکان لە رستەیەکیشدا دەلوێ. بۆ تێگەیشتن لە وشەیەك کە بەشێوەیەکی تاککەوتو دێتەئاراوە، ناچارین کە بە ئاخێوێکی گریمانی گرێدراوی بکەین. هەرکە تێدەگەین" سەرمایە" ناونیشانی پەرتوکێکە، وای بۆ دەچین کە بابەتەکەی ئابورییە. هەڵبەت بەم وێنا و پێشگریمانە بەردەوام بە بەرەنجامی راست و دروست یا تەواو ناگەین، هەربەو جۆرەی کە لە مەڕ پەرتوکی کلاسیکی مارکس (واتە) **سەرمایە** بۆچوونی ئێمە هەمەلایەن و تەواو نیە، چونکە بابەتەکەی تەنیا ئابووری نیە. کاتێك دەبیسین کەسێك دەڵێ" ئەمشەو ئەو دێت" بە یارمەتیی کردار(فعل) و ئاوەڵفرمانی کات(قید زمان) شیمانی رووداوێك لە داهاتوویەکی نزیك پێشبینی دەکەین و "ئەو" بە پێی پێشبینیەکی دیکە وێنادەکەین. لێرەدا ئەو شتەی کە بیستومانە لێکدانەوەی لەبارەوە دەکەین، یاخۆ راوڕایەڵ و راڤەی دەکەین. تا ئێرە هەموو ئەمانەم بە یەك واتا بەکار هێناوە، بەڵام بە پێشڤەچوونی (باسەکە) جیاوازیی سەرەکیی نێوان زاراوەکانی "لێکدانەوە" و " راڤە" رۆشن دەکەمەوە. درك پێکردنی بەرایی و هەڵەشە (کەلەسەر بنچینەی گومان رەخساوە) هەڵێنجان و هەندێ جار بە "هەڵێنجانی تاکەکەس" ناودێری دەکەین. پێشڤەڕۆترین و تێکچڕژاوترین راڤەکانی ئێمەش لە یاسای بنچینەیی ئەم هەڵێنجانە تاکە کەسییە جیا نین، واتە هەموویان لەسەرکۆڵەکەی گومان بەرهەڤ دەبن. کردەی ناسین یا درك پێکردن بەردەوام لەم پێشگریمانانە دەست پێ دەکا و ئێمە شتێکی تازە بە شتانێك کە پێشتر زانیومانن " پەیوەست دەکەین". پاشان، هەر لەم پێوەندییە سوود وەردەگرین تا زانینی تازەی خۆمان بخەینە سەر گەنجینەی زانراوەکانی پێشومان، یا خۆ روونی بکەینەوە.

هێرمێنۆتیك پێوەندیی بە ناسین و باسلێکردنەوە هەیە. تێدەکۆشین تا " پەیام"ی دێڕە شیعرێکی حافز فام بکەین و بۆ ئەم کارە ئەو دێڕە شیعرە راڤە یا خۆ مانا دەکەینەوە. منالێك مۆنکردن یا مڕومووچی دایکی بە تووڕەیی راستەقینەی ئەو یا خۆ تووڕە نیشاندانی ئەو لێك دەداتەوە. کۆمپییۆتەرێك داتاکان مانا دەکاتەوە. ژەنیارێك یا رابەری ئۆرکێسترا کۆپلەیەکی مۆسیقا لێك دەداتەوە و بە پێشکەشکردنی کۆپلەکە راڤەی خۆی وەدی دێنێ.

وەرگێڕێگ دەقێك لە زمانێك بۆ زمانێکی دیکە پاچەڤە دەکات. هەندێك کەس دەتوانن خولیای خەڵکی راڤە بکەن. کاری پێشگۆیی یونانی ئەمە بوو کە داخواز و ویستی خواوەندان روون بکاتەوە، واتە رازی حەشاردراو لەدیاردەکاندا ئاشکرابکات. جادوگەری، هەورەبروسکە بە تووڕەبوونی هێزە ئاسمانییەکان راڤە دەکات. تا ئێرە لێکدانەوە، پاچەڤە، باسلێکردن، لێکدانەوە و راڤە، هەموویان وشەگەلێکن کە لە بەرانبەر وشەی فەرەنسیی interPretation بە کارهاتوون و هێشتا هیچ جیاوازییەکمان لە نێوانیاندا دانەناوە.

دەبینن کە دیاردە یا بابەتی ئەم لێکدانەوانە، بەردەوام وشەیەك، دەستەواژەیەك یا ناوێك نیە، بەڵکو دەتوانێ رووداوێك، کردە و چالاکییەك، نۆرمێکی کۆمەڵایەتی، باوەڕێکی تاکەکەسی یا کۆمایی (جمعی) ، یا روداوێکی سروشتی بێ. لەگەڵ ئەوەی مەرج نیە بابەتی راڤە زمانی بێ، بەڵام دەتوانێ (و لە راستیدا دەبێ) قەڵافەتی نیشانەگەلی زمانی بەخۆوە بگرێ. تەنانەت درك پێکردنی ئاماژە پێکراوێك لە زەیندا، لە رێگەی بەیانکردنی زەینی واتە گۆڕینی بۆ نیشانەگەلی زمانی دەلوێ. دەتوانین ئەم بابەتە لە زۆر لاوە گشتگر بکەین و لە ئاخێو، کردە، روداو، نۆرم، باوەڕ و زۆر شتی دیکەش یاد بکەین. گادامێر زۆرجاران لە " tex analogues –" دواوە، کە رەنگە باشتر بێ بە "هاوشێوەییەکانی دەق" ناودێری بکەین‌و مەبەستی ناوبراویش بابەتەکانی راڤە واتە ئاخێو، روداو، کردە، نۆرم و ... هتدیە.

پێشتر نووسیم کە هێرمێنۆتیك پێوەندیی بە تێکۆشان بۆ ناسین و باسلێکردنەوە هەیە. ئەگەر ورد بنەوە تێبینی دەکەن کە کردارەکانی تەعبیر کردن، لێکدانەوە، ماناکردنەوە، راڤە کردن، باسلێکردن، وەرگێڕان، پاچەڤە، روونکردنەوە و ...هتد، کە ئێمە لەگەڵ هێرمێنۆتیك هاوپێناومان زانیون، بەردەوام بە خەیاڵی ناسین و درك پێکردن هاتوونەتە گۆڕێ. هەڵبەت لە دیدی هایدگێرەوە، هێرمێنۆتیك، راڤەو تێگەیشتن لە قەڵەمڕەوی هایدنناسی بنەجێ دەبن و نەك تەنیا لە قەڵەمڕەوی ناسینەناسی =(ئەپستمۆلۆژی) epistemology = . بەڵام لە هێرمێنۆتیکی کۆن و هێرمێنۆتیکی رۆمانتیك ئەم خاڵە جێی پەسند بوو کە هۆی بووندارانە و پاساوی هەر چەشنە باسلێکردن و روونکردنەوە، ئامانجەکەی دروستکردنی درك پێکردنی هاوبەش، لێك تێگەیشتن، هاوبیری و هاودڵی یە. بێگومان، هەندێ جار روونکردنەوە بە ئەنقەست بە ئامانجی گومڕا کردن و تەفرەدانی ئەویدی دێتە گۆڕێ. لە راستیدا لەم دۆخەدا ئێمە لە تەك یەکێك لە چەشنەکانی روونکردنەوە واتە روونکردنەوەی چەوت بەرەوڕووین، هەر بەو چەشنەی کە کاتێك خۆمان دەکەوینە هەڵەوە و دەقێك بەشێوەیەکی چەوت لێك دەدینەوە،

هەمدیس کارمان لە قەڵەمڕەوی ئەپستمۆلۆژی جێی خۆش کردوە و بە یارمەتیی پێوەرەکان و ریساگەلی ئەپستمۆلۆژیك دەشێ راست بکرێنەوە. دەبێ پەسندبکەین کە روونکردنەوە مەرج نیە بەردەوام بە خەیاڵی دەستڕاگەیشتن بە راستییەکی لە پێشان هەبوو بخرێتە روو. هەر بەم چەشنە، روونکردنەوە بەردەوام سادە نیە و لە نزیکترین رێگەوە رێ ناکات، بە پێچەوانەوە، زۆرجاران بە یارمەتی خوازەکانی دەربڕین بیچم دەگرێ و لەم روەوە سازدەری تەمتومانی واتاییە. ئەمە تەنیا تایبەتمەندیی زمانی هونەری و شاعیرانە نیەو ئیدی زانیومانە کە بەکارهێنانی نیشانەگەلی زمانی دروستکەری مەودایە لە نێوان ئاماژەپێکەر و ئاماژە پێکراو، واتە لە نێوان پەیڤ و واتا، یا لە نێوان وشەکان‌و شتەکان. خاڵێکی گرنگی دیکە ئەمەیە کە تێکڕای بیرمەندانێك کە لەبارەی هێرمێنۆتیك نووسیویانە (چ هێرمێنۆتیکی رۆمانتیکی شلایر ماخێر، یا هێرمێنۆتیکی مێژوویی دیلتای، یا هێرمێنۆتیکی ئەمڕۆیی گادامێر و ریکۆر) (ناسین) یان بە هەرامەیەکی جڤاتی زانیوەو ئەم خاڵەیان رەت کردۆتەوە کە بتوانی لە چالاکییەکی تەنیا تاکەکەسی بەرتەسکی بکەیتەوە. ناسین بەردەوام روونکردنەوەیەکی لەگەڵدایە کە لە ژینی جڤاتی وەبەر دێت و لە رەخساندنی پێوەندیدا بەکاردێت. ئەم روونکردنەوە ئەگەر بەیان نەکرێت و رێگە بۆ پێوەندییەکی نێوانزەینی خۆش نەکات، هەمدیس لە هەمان دۆخی دەربڕینی زەینیی خۆی خودان چەند لایەنێکی زمانی‌و کۆمەڵایەتییە.

(٢)

هەنووکە دەتوانین سەرقاڵی مەسەلەی جیاوازی لە نێوان، "تەفسیر" و "تەئویل" بین.

لە زمانەکانی عەرەبی و فارسی پەیڤی (تەفسیر) بە واتای ئاشکرا کردن و پەیدا کردن، دەربڕینی واتاگەلی رواڵەتی لە قەڵەم دەدرێت. تەفسیر (لێکدانەوە) درککردنی دەقە بەو چەشنەی لە رواڵەتی ئەدەبی و دەربڕانەی خۆی خۆدەنوێنێ: ناسینی واتای سەراسای وشەکان لە کۆی واتاگەلی پەیوەست بەو، درككردنی تەکووزمەندیی گەردانگەری، سینتاکسی و رێزمانیی رستەو دەستەواژە لەسەر بنەمای رێساگەلی ناسراوی زمانی، تێگەیشتن لە بنەواشە ئەدەبی و رێساگەلی پەیوەندیدار بە "تیۆریی دەربڕین" (rhêtorique) و سەرەنجام ناسینی ئاماژەگەلی باندەقی. بەڵام تەئویل (راڤە) لەگەڵ تەفسیر (لێکدانەوە) جیاوازە، *بە واتای پەیدا کردنی رێگەیەك بۆ دەستڕاگەیشتن بە واتا یا واتاگەلی نێواخنی کە لەپشت رواڵەتەکەیاندا خۆیان وەشێراوە. ئەگەر ئێمە بڕوامان بە هەبوونی وەها واتا یا واتاگەلی شاراوە بێ و دانەدوی دۆزینەوە یا باسلێکردنیان بکەین (یا لە سەر بنەمای تیۆرییە هێرمێنۆتیکییە ئەمرۆژییەکان پەسند بکەین خۆمان دەتوانین واتا گەلێك بۆ دەق بخولقێنین)، کارەکەمان "تەئویل کردن"** دەبێت.

---

* لێرەدا نووسەر جیاوازییەك لە نێوان (تەفسیر) و (تەئویل) دادەنێ. هەرچەند بە پێی نێوەرۆك رەنگە ئەوەندەش جیاوازییان نەبێ. زاراوەی (interpretation) لە فەرهەنگدا بە هەر دوو ك واتای (تەفسیر و تەئویل) بە کار دێت. بەڵام جیاکاری ئەم زاراوەیە لەم کتێبەدا بە مەبەستی جۆرێك پۆلێن بەندی ئەنجام دراوە. ئێمەش تا کۆتایی ئەم پەرتوکە ڕاڤەو لێکدانەوە بە دوو واتای جیاواز بە کار دێنین، هەرچەند کە زاراوەی راڤە بە هەر دووك واتاکە بە کار دێت: بۆ واتای interPretation بڕواننە ئەم ژێدەرە:

ـ داریوش آشوری، فرهنگ علوم انسانی، نشر مرکز، چاپ سوم، ١٣٨١ ، ص ١٨٧.

** لێرەدا ئەگەر سەیرێکی رستەکە بکەین، نووسەر دەیەوێ جیاکارییەك لە نێوان (تفسیر و تەئویل) ڕایەڵ بکات. ئێمە دەشتوانین هەمان ڕاڤە بە کار بێنین. هەندێجار رەنگە لە دەقەکەدا وشەکانی ڕاڤەو لێکدانەوە بە پێی بەکارهێنان لە زمانی کوردیشدا بە پێی شێوەی دارِشتن جیاواز بن، ئێمە دەتوانین واتای جیاوازییان بۆ دابنێین. پۆلێن بەندیی ئەم دوو زاراوەیە لە ڕووی چەمکییەوە لەم ئاڵۆزییانە رزگارمان دەکات. لە کۆتایی بەرتوکەکەدا بە چڕوپڕی لەم بابەتە دەدوێم، لێرەشدا من لێکدانەوە و ڕاڤە بە دوو واتای جیاواز بەکار دێنم. راڤە (تاویل)، لێکدانەوە (تفسیر) . (وەرگێڕ) .

لە بەکارهێنانی تیۆریی هێرمێنۆتیکی ئەمرۆیی لەمەڕ دروستکردنی واتاگەلی تازە بۆ دەق، هەندێ مەسەلەی گرنگ دێنە پێشێ، کە من لێرەدا تەنیا هێما بە دوو نموونەیان دەکەم:

١) ـ ئایا کەسانێك کە ئیمانیان بە دەقگەلی سپیتا هەیە، دەتوانن خۆیان واتاگەلی تازە دروست بکەن، یا خۆ مەرج نیە کارەکەیان لە دۆزینەوەی واتاگەلی هەبوو و هەنووکەیی و شاراوەی دەق قەتیس بمێنێتەوە؟ بەدەربڕینی دی: ئایا دەبێ لامان وابێ دوو دەستە دەق هەن، دەستەی یەکەم دەقگەلی ئاسمانی کە تێدەکۆشین تاکو واتا نێواخنییەکانیان بدۆزینەوە و دووەم دەقگەلی زەمینی (دنیایی) کە دەکرێ واتاگەلی تازەیان بۆ دروست بکەین؟

٢) ـ ئایا راڤەگەر لە رەوتی چێکردنی واتا تازەکان دەتوانێ لە خودی دەقدا "رێنوێنیکەرە نێوەکییەکان" پەیدا بکات؟ بە دەربڕینی دی ئایا راڤەگەر تەنیا لە سەر بنچینەی نیازەکان، داخوازەکان، سەمەدگەلی ئاگاو ناخودئاگاو پێشانناسینەکانی خۆی دەق راڤە دەکا، یا دەقیش وەکو بوونەوەرێکی چالاك لە توانایدایە لە کاری ئەودا هەندێ چوارچێوەو بەرتەسکی بخولقێنێ، یا بە پێچەوانەوە ئاوەڵاییەك ساز بکات؟ جیا لەوەی چ وڵامێك بەم پرسیار و مەسەلە هاوچەشنانە بدەینەوە، دەبێ بڵێین کە خودی هاتنە گۆڕی وەها خاڵگەلێ بە باشی نیشان دەدات کە ئێمە لە قۆناخێك لە ناسینی دەق، بەهەرحاڵ، ناچارین کە لە ئاستی لێکدانەوەی سادەی زمانی و رێزمانی بانتر هەڵکشێین و لە تەك کێشەی واتا شاراوەکانی دەق بەرەوڕوبین.

لە بەر گرنگیی ئەم واتا نیوەکی، شاراوە یا نیواخنی، پێشنیار دەکەم کە لە بەرانبەر پەیڤی لاتینی interpretaio وشەی لێکدانەوە بە کار نەبەین و کەڵك لە وشەی راڤە وەربگرین کە ئامانجەکەی دۆزینەوە (دروستکردن) ی واتاگەلی تازەیە. کاتێك کەسێك سەرقاڵی کاری فیکری دەبێ کە ئێمە بە شێوەیەکی نەریتی بە "لێکدانەوەی دەق" ناودێری دەکەین، چاکتر وایە وردبینەوە و دڵنیا بین کە بەرینایی و سنوورەکانی کاری ئەو چیە. ئەگەر ئەو ئەرکی سەرشانی خۆی بە تەنیا ناسینی زمانی دەق دانابێ، یا خۆ سەرقاڵی مەسەلەکانی شێواز، شێوەی دەربڕین و دۆزینەوەی واتاگەلی رواڵەتی لەم رێگەوە بێت، هەمان پەیڤی راڤە ورد و دەقاودەقە، بەڵام هەرکات کاری ئەو لەم قۆناخە بانتر هەڵکشێ (کە زۆرجاران ئاوەها دەبێ) و تێبکۆشێ تا بچێتە نێو قەڵەمڕەوی بیچمە سیمبۆلیکەکانەوە و واتاگەلی نێواخنی و نێوەکیی دەق بدۆزێتەوە، چاکترە ئەم کارە بە راڤەی دەق ناودێر بکەین. لە بەختی باش،

ئەمجۆرە زراڤ بینی و جیاوازیی لێکدانەوە و ڕاڤە لە فەرهەنگی ئێمە و بە تایبەتی لە باسەکانی "هێرمێنۆتیکی قورئانی" مێژینەی هەیە.(٥)

وشەی لاتینی interpretation کە ڕەچەڵەکی interpretation، بە هەر دووك واتای "ڕوونکردنەوە" و "پاچەڤە کردن" بە کار دەهات و لە هەر دووکیاندا، بنەواشەی واتای نێوەکی وەشێراوە. کردەی interpretation ناتوانێ لە باسلێکردنی ساکاری مەسەلەگەلی زمانی و ئاخاوتەیی لە کورتیدا ببڕێتەوە، بەڵکو پشت ئەستورە بە گریمانی هەبوون یا ئەگەری هەبوونی واتایەکی نێواخنی.(٦)

بە پێشڤە چوونی باسەکە دەبینین کە لە دیدی بیرمەندێکی هێرمێنۆتیکی ئەمرۆیی، واتە پۆل ریکۆر(یش) ڕاڤە کتومت بە واتای "دۆزینەوەی واتای نێواخنیی دەق"ە. پەیڤی کۆنی "ڕاڤە" (تأویل) لە زمانی عەرەبی بە واتای "گەڕاندنەوە" بوو. لە ڕاستیدا واتای دەقاودەقی (تأویل) گەڕاندنەوەی شتێك بە بنەچەکەی، واتە سەرچاوەکەی بوو.

ناسر خوسرۆ داناو ئاخاوتەوانی ئیسماعیلی لە پەرتوکی **جامع الحکمتین** دا نووسیویەتی:

"وە (تأویل) گەڕاندنەوەی گوتەیە بۆ سەرەتاکەی و سەرەتای هەموو بوونەوەران داهێنانە کە ئەوەش پشتڕاستە بە ئاوەز و ئاوەز جێ پەسندی تێکڕای پەیامبەرانە"(٧) وشەی interpretation کە ڕاڤە (تأویل) وەکو هاو واتا لەبۆی بەکار دەبەین، هەر لە سەرەتاوە

٥- لەمبارەوە بڕوانە: ب. احمدی، ساختارو تاویل متن، تهران، ١٣٧٠، ج ٢، صص ٥٠٣ ـ ٥٠٨.

ئەم کتێبە لە لایەن وەرگێڕەوە کراوەتە کوردی:

ب. ئەحمەدی، پێکهاتەو ڕاڤەی دەق، و. م. بابایی، سەنتەری نما، بەرگی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٥.

* خوێنەر ئاگادار بێت ئەم جیاکارییە لەلایەن نووسەرەوە پێدانی بارێکی واتاییە بە دەق بەو چەشنەی کە لە هێرمێنۆتیکی مودێڕندایە، ئەگینا واتای نەریتیی comment و interpretation هەمان ڕاڤەیە، لەم پەرتوکەدا وەرگێڕ لێکدانەوە و ڕاڤە بە دوو واتای جیاواز بە کار دێنێ، ئەمەش تەنیا بۆ جیاکاریی واتاییە. (وەرگێڕ)

٦- G. Gusdorf ,Les origines de L'hermeneutiaue paris , 1988 , pp.19 - 20

٧- ناصر خسرو قبادیانی، **جامع الحکمتین**، تصحیح ە. کربن و م. معین، تهران، چاپ دوم، **١٣٦٣** ص ١١٦.

دروستکەری دژواریی زۆر و زەوەندە. ڕەچەڵەکی ئەم وشەیە پەیڤی لاتینی intrpres،ە بە واتای کەسێك لە نێوان دوو شوێندا لە هاتووچۆدا بێ.(*)

کەوابوو دەتوانین هاتووچۆی نێوان دوو هۆکار یا دوو دەقیش بە گرێدراوی interpretation بزانین و لە تەك ژاك دێریدا هاوڕابین کە ڕاڤە(تاویل) ی بە "هەڵوەدا بوون لە نێوان دوو(یا زۆر جاران) چەندین دەق" ناودێر کردوە، بەم پێیە ڕازی دەق لەبەر ئەم هۆیە لە گۆڕێدایە کە بۆ ژێدەر یا چاوگەیەکی تاقانە و هەمیشەیی ناگەڕێتەوە. هەنووکە دەشێ بپرسین کە ئایا دەتوانرێ کاری وەرگێڕێك کە واتاکان "دەگوازێتەوە"، واتە لە جەرگەی کۆمەڵە نیشانەیەکی زماننناسانەی تازە" دەریان دەبڕێ"، بە ڕاڤە ناودێر بکرێ؟ ئایا کاری زەینێکی هۆشمەند یا دەزگایەك کە بە شێوەیەك لە شێوەکان نیشانە ژمارەییەکان (digital) و نیشانە بەراودییەکان رایەڵگۆڕی دەکا، ڕاڤەیە؟ ڕەنگە چاکتر بێ کە ئەم واتا بەرتەسکە، واتە گوزەر لە دەزگایەکی نیشانەناسانە بۆ دەزگایەکی دیکەی نیشانەناسانە بە "لێکدانەوە " و "پاچەڤە" ناودێر بکەین و لە بەرانبەردا بۆ کارێکی چەندقات تێکچڕژاوتر، واتە دۆزینەوەی واتاگەلی نێواخنی یا ئەفراندنی واتاگەلی تازە ناونیشانی ڕاڤە بەکار بێنین.

تاقمێك لە هزرڤانان کە دەیەی ڕابردوودا لەبارەی هێرمێنۆتیکی تازەوە نووسیویانە، لێکدانەوەیان بە چالاکییەکی سادە زانیوە: هەوڵدان بۆ پەی بردن بە واتایەك. ساکارترین درك پێکردنی هەستەکی، بۆ نموونە تێگەیشتن لە دەنگێك پاش بیستنی دەتوانین بە لێکدانەوە ناودێر بکەین. کاری وەرگێڕیش- لە ڕواڵەتدا- لەم ئاستە دایە، چونکە ئەوەی لەو چاوەڕوان دەکرێ ئەوەیە کە ڕستەکان لە زمانی دووەم(مەبەست) بگوازێتەوە یا دەربڕبڕێ. بۆ ڕاپەڕاندنی ئەم کارە ئەو ناچارە کە هەڵێنجانی خۆی ڕۆشن بکاتەوە، زۆر جاران فرەڤاقیی واتاکان وەلابنێ و تەنیا یەك لێکدانەوە بکاتە بناخە و بنمیچی کارەکەی، واتە یەك واتا بە باڵادەست و ڕەوا بزانێ و بناسێ و ڕستەیەك بە زمانی دووەم(مەبەست) بنوسێت. هەڵبەت زۆر وێدەچێ کە لە زمانی دووەم(مەبەست) یشدا ڕستەیەکی تازە ڕێگە بۆ ڕاڤەگەلی تازە و فرەچەشن ئاوەڵا بکا و فرە واتایی بێت.

---

* هەروەك دەبینن هەر دووك وشەی (تأویل) و intrpres لە ڕووی ڕەچەڵە کناسییەوە لێك دوورن. (ڕاڤە) بە واتای لە سەر ڕۆیشتن و درێژە پێدانو هەڵڕشتن و پەیجۆری بابەتێکە. (وەزرین) یشی پێ دەوترێ. پێم وایە ئەم واتایە لە هاتووچۆ و (تاویل) قووڵترە.(و)

دۆزینەوەی واتایەك ئەگەر ببێتە رێخۆشکەری واتاگەلی دیکە و لەو نێوەدا واتاگەلی نێواخنیی دەق، لە قەڵەمڕەوی راڤەدا جێدەگرێ. لێرەدا دەتوانین بپرسین کە ئایا بەردەوام درك پێکردنی تاك واتایی درك پێکردنی فرە واتایی لێ دەکەوێتەوە؟ ئەو نیشانانەی کە تەنیا بە واتایەك دەزانرێن، چەندان زۆر نین، بەڵام بەهەرحاڵ هەن و لە بەرەنجامدا رێگەی راڤە دادەخەن. وێنەی ژنێك لە جل وبەرگی پەرەستاریدا کە قامکی شادەی[*] لەسەر لێو داناوە بە واتای هەرە پێویستیی رەچاوکردنی بێدەنگییە و تا ئەو جێیەی کە لە قەڵەمڕەوی فەرهەنگێکی تایبەتدا وەها هێمایەك (بەپێی رێککەوتنێکی نیشانە ناسانە) شیانی فامکردن بێ، تەنیا یەك واتا دەدا بەدەستەوە. هەر بەوچەشنەی کە داگیرسانی چرایەکی سوور لە چوارڕێییەکاندا جگە لە هەرە پێویستبوونی راوەستان واتایەکی دیکەی نیە. هیچکەس ناتوانێ بە بیانوی ئەگەری راڤەی ئەم نیشانانە واتایەکی دیکەیان بۆ دابتاشێ، بەڵام دەتوانی گریمان بکەیت کە کەسێك لە سەرچاوە یا رێککەوتنی نیشانەناسانە بێ ئاگابێ و لە بەرەنجامدا لێکدنەوەیەکی"چەوت" لەوان وەدەست بێنێ.

لە دەقە ئەدەبییەکاندا رێکەوەند[**]یا شیعرێك، لە نیگای یەکەمدا، "تاك واتایی" دێتە بەرچاو. چەند دێڕە شیعرێك لە غەزەلە دلّدارییەکانی سەعدی لەم خدە تاك واتاییەوە نزیك کەوتوونەتەوە. کاتێك ئەو دەهۆنێتەوە:

من ندانستم از اول که تو بی مهر و وفایی
عهد نابستن از آن به که ببندی و نپایی
(وەرگێڕانی شیعری:
من نەزانیم کە تۆ بێ سۆز و وەفا بووی لە بەرێ
سۆز نەبەستن چاترە تا بی بەستی و نەیبەیتەسەرێ)

[*] : قامکی چوارەمە لە نێوانی قامکی ناوەندی و کەڵەموست(قامکی گەورە) ، فەرهەنگی کوردستان، گیوی موکریانی /لە بەرانبەر (انگشت اشارە) ی فارسی. وەرگێڕ

[**] " عبارت"، رێکەوەند وەکو: بەو بایە دەژیم کە لە لای تۆوە دێ/ سەلاح پایانیانی، فەرهەنگی زارەکیی موکریان، ب.چاپخانەی رێباز، سلێمانی،٢٠٠٨، ل ١٤

واتایەکی ئەڤیندارانە و پڕگلە و گازەندە دێنێتە گۆڕێ. لە رواڵەتدا ساکاریی دەربڕین کە لە ورتەورتێکی ئەڤیندارانە دەچێ رێگەی راڤەگەلی دیکەی ئەم دێڕە شیعرە دادەخا(هەڵبەت هەر لەم غەزەلەدا، هێمای دیکەش هەن کە ئەگەری راڤە دەڕەخسێنن:" تۆ گەورەی و لە ئاوێنەی بچوکدا نانوێنی") تەنانەت ئەگەر بتوانی سروشتی تاك واتایی بۆ سەرلەبەری غەزەلەکەش گشتگیر بکەیت(کە وادێتە بەرچاو وەها کارێك ئەنجامدانی نالوێ) بە هیچ شێوەیەك بە مانای لاوازیی شیعری سەعدی نیە. بە پێچەوانەوە، رەخنەگر لە پاش فامکردنی واتای سادە و تاقانە ئەوجا تێدەگا شێوەی دەربڕینی شاعیر واتە رادەی زاڵبوون و دەسەڵاتی ئەو لە بەکارهێنانی رەوانبێژیی شیعریی و رێساگەلی تیوریکی دەربڕین چەندەیە. جێی سەرنجە کە هەرچەند تێگەیشتنی واتا لە نموونەی سەرەوەدا سادەیە، بەڵام درکی شێواز یا مێتۆدی دەربڕینی شاعیر بە هەمان بارتەقا دژوارە. لە بەرانبەردا، دەتوانین نموونەگەلی دیکەش بەدی بکەین کە لەواندا درك پێکردنی واتای یەکەم، رێخۆشکەری ناسینی واتاگەلی دیکە دەبێت. فامکردنی واتای زۆر لە دێڕە شیعرەکان لە غەزەلەکانی حافزدا دژوارە. هەندێ جار وای بۆ دەچین دەستمان بە واتایەك راگەیشتوە، وەلێ بە زوویی تێبینی ئەوە دەکەین رێگەی گەڵاڵە بوونی کۆمایەك لە واتا جیاوازەکان و رەهەندە جۆر بە جۆرەکان ئاوەڵا کراوە. واتای ئەڤیندارانەیان کە لە یەکەم نیگادا دەردەکەوت، واتاگەلی دیکەی دەشاردەوە کە بە یارمەتی و لە رەوتی راڤەدا، ئاسۆیەکی واتایی تازە و لەم رێڕەوەدا هەرە پێویستیی گەڵاڵەی چەمکگەلی تازە لە مێتۆدی دەربڕین دێنێتە پێشێ.

لە سادەترین رووداوەکانی ژیانی رۆژانەشدا لەگەڵ راڤە وەکو پلەیەکی پێشکەوتو لە کردەی داوەری کە لە درك پێکردنی هەستەکیو تاوتوێی زمانی بانترهەڵدەکشێ، سەروکارمان هەیە. تابلۆیەکی دیواری (پوستێر) کە خێزانێك نیشان دەدا لە رۆژێکی پشودا بە ئوتۆمبێلی خۆیان چوونەتە زۆزان، بە دیوار داکوتراوە. باوك لە تەك دوو کوڕیدا لە مێرگدا خەریکی یاری تۆپی پێن و دایك و کچەکەی خەریکی ئامادە کردنی سفرەی (فراڤین) ن.٭ ئوتۆمبێلی خۆشڕەنگ، نوێ و خاوێن لە بەر هەتاو دا دەدرۆشێتەوە و ناو و مۆدێلەکەی بە نیشانەگەلی نڤیسیاری ریکلامی بۆ کراوە. راڤەی ١) کڕینی ئەم ئوتۆمبێلە بەختەوەریی ئەم خێزانە بێکەمایەسی و

٭ نانی نیوەڕۆ (فراڤین) وشەیەکە لە دەڤەری بادینان، گیو موکریانی، فەرهەنگی کوردستان. لە بەرامبەر وشەی "نهار"ی فارسی. (وەرگێڕ)

پوخت دەکا. ڕاڤەی ٢) بەختەوەری تەنیا لە ژینگەی بنەماڵەدا وەچنگ دەخرێ، لەم ڕۆژە بەهارییەو لەم مێرگەدا ئەگەر لەگەڵ بنەماڵە و خێزانتدا نەبی، بەختەوەر نابێ. ئەم ڕاڤە تەواوکەری ڕاڤەی یەکەمەو زۆر وێدەچێ بەرهەڤکەرانی ئەم تابلۆ دیوارییە ئەم باوەڕە گشتی یا ئایدیۆلۆژیکەشیان لا مەبەست بووە. ڕاڤەی ٣) لە کۆمەڵگای پیاوسالاردا ژنان سەرقاڵی کاروباری ماڵەوەن و کیژۆڵەش لە یەکەم ساڵانی ژیانیدا فێر دەبێ لە ئامادە کردنی سفرەی خواردنو خۆراکدا یارمەتی دایکی بدا.

لە کاتێکدا وەرزش، شادیو کەڵك وەرگرتن لە "کاتەکانی حەسانەوە" هی پیاوان و مێرمنداڵانی بنەماڵەیە. ڕاڤەی ٤) لە کۆمەڵگای مودێرندا خۆشبەختی بەستراوەتەوە بە ڕێژەو جۆری خەرج و گوزەران، ئەو بنەماڵانەی تازەترین مۆدێلی ئۆتۆمبێلیان لە بەردەستدا بێ، خوشبەختترن. دەتوانی ڕێچکەی ڕاڤەکان بەرندەدیت و پەیامگەلی تازە پەیدا بکەیت. پەیامگەلێ کە نێردەری (بەهەڤکارانی پوستێر) بیریان لێ نەکردتۆتەوە و ئێمە وەکو "دۆزینەوەی نائاگایی دەق" دەیانخەینە ڕوو. بەڵام دەبێ بپرسین کە کەوشەنەکانی ئەم ڕاڤە پەسندییە لە کوێیە؟ ئایا بۆ "دروستکردنی واتاگەلی تازە" ئاستێکیش هەیە؟ لایەنێکی ئەم چالاکییە ڕاڤەکاریی پێشداوەرییەکان و پێش گریمانکارییەکانی وەرگری پەیام یا ڕاڤەکارە. ئەوە کە لە سەر بنەمای ڕادەی دانایی خۆی، سیستەمی باوەڕە فەرهەنگییەکانی خۆیو تەنانەت لە سەر کۆڵەکەی خودئاگایی خۆی بۆ هەر دەقێك واتایەکی تازە دادەهێنێ. هیچ ڕاڤەیەك جیا لەم سیستەمی زانراوەکانی پێشوو هەڵبەت ویستی ڕاڤەکەر ناگاتە بەرەنجام. دەلوێ شتێك کە لە نیگای یەکەمدا بە لای ڕاڤەکەرێکەوە "تاك واتایی" بێ، لە دیدی ڕاڤەکەرێکی دیکەوە فرە واتایی پڕ ڕاز و ڕەمز بێ.لایەنێکی دیکەی ڕاڤەکاری ئەگەرەکانی وەشێراوی دەقە. گاڵتە جاڕییە ئەگەر بێتو گوتەی فەرمانبەرێك لە گومرکی فڕۆکەخانە کە تەنیا پێتان دەڵێ: "گوزەرنامە passport ـبە واتایەك ڕاڤە بکەن جگە لەو واتایەی کە داخوازی نیشاندانی گوزەرنامەیە. بۆ منداڵێك کە ـ لەو نموونەیەی کە پێشتر هێنامەوە ـ ناچار بووە مۆنکردنی دایکی بە تووڕەیی ئەو یا خۆ تووڕە نواندنی دایکی لێك بداتەوە، ئەگەرێکی ترسناك لەئارا دایە: ڕەنگە ڕاڤەی چەوتی ئەو ببێتە هۆی ئەوە لێدانێکی چاك بخوات. هەمدیس لێرە هەندێ مەسەلەی تازە دێنە گۆڕێ: ئایا بەرەنجامەکانی ڕاڤەدەتوانن ڕۆشنگەری ڕاست ودروستیی بن؟ ئایا لە بنەڕەت ڕا پێوەرێك بۆ لێك هاوێر کردنی ڕاستی و چەوتیی ڕاڤە هەیە؟

(٣)

سەرنج لە یەکێك لە یەکەمین وگرنگترین بەڵگەنامەکانی مێژووی هێرمێنۆتیك بدەین: وتووێژی **ئەیون** لە نووسینی ئەفلاتون. لەم وتووێژەدا سوکرات لەگەڵ ئەیونی چیرۆك گێڕەوە، دواندەر و لێکدەرەوەی بە ناوبانگی شیعرەکانی هۆمیرۆس لەمەڕ هونەری دواندەری و لەم ڕێڕەوەدا لە بارەی هونەری ڕاڤەو لێکدانەوەی دەق باس دەکا و پێی دەڵێ:" لێوەشاوەییەك کە تۆ لە لێکدانەوەی (ڕاڤە = hermenia) شیعرەکانی هۆمیرۆس هەتە، هونەری نیە، چونکە وەبەرهاتوی هێزێك نیە کە لە تۆوە هەڵقولا بێ، بەڵکو هێزێکی یەزدانی دنەی تۆدەدا، کتو مت وەکو هێزێك کە لە بەردێکدایە کە ئورپیید بە ئاسنکێش (موگناتیس) ناودێری کردوە و ئێمە بە هێراکلیا ناوی دێنین .[٨] سوکرات باسەکە لە سەر بنەمای ئەم ئەلیگۆرییە درێژە دەدا و دەڵێ کە شاعیران بە هێزی خورپەو ئیلهام لە دۆخی سەرمەستی و بێخودی و بێئاگایی لە تەك خواوەندی شیعر پێوەندی دەگرن و وەکو هەڵقەیەك لە زنجیرێکی ئاسنین کە لە بەردێکی موگناتیس دەخشێت، لە هێزی ئەو بەردە لێوڕێژ دەبێت. هەڵقەکانی دیکەی ئەم زنجیرە گێڕەرەوە و لێکدەرەوانن کە لە ڕێگەی پێوەندیگرتن لەگەڵ شاعیران و شیعرەکانیان هەر کام لەوان پشکی خۆیان لە هێزی موگناتیسی شاعیرانە دەبەن و لە دۆخی بێخودی خەریکی لێکدانەوەی شیعر دەبن. سەرەنجام، پاشماوەی هەڵقەکانی بێ ئەژماری زنجیر کە بەرامبەران (بیسەر ـ خوێنەر)ی شیعرن، لە ڕێگەی پێوەندی لەگەڵ لێکدەرەوانن و دەقگەلی لێکدانەوەیی ئەوان لە هێزی موگناتیس و ئیلهامی شاعیرانە پشك دەبەن. شاعیران بە هێزی خوایی و هەڵقە زۆر و زەوەندەکانی لێکدەرەوان، بە شاعیران و ئاپۆڕەی بێ ئەژماری بەرامبەران (بیسەر ـ خوێنەر) و بە هەمموو لێکدەرەوەیەك بەستراونەتەوە.[٩]

ئەگەر وەکو سوکرات شیعر بە لەخۆدەرچون بزانین، ئەو کات دەبێ پەسند بکەین کە شاعیر نەك لە سەر ستونی ئاگایی، بەڵکو لەسەر بنیاتی ناخودئاگایی و لە دۆخی دیناوێکی مەعنەوی شیعر دەڵێ (خاڵێك کە زۆر لە شاعێرانیش پەسندی دەکەن). بەم چەشنە، شاعیر دەستی بە واتای ڕاستەقینەی شیعرێك کە هۆنیویەتیەوە، لە ئاستی خودئاگایی خۆیدا، ڕاناگات و لێی ئاگادار نیە. بە دەربڕینی دی، بەرەنجامی کاری شاعیرانەی لە لای خۆیشی بە

٨- ئەفلاتون، پیشین (دورە اثار) صص ٦١٠ ـ ٦١١

٩- هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا ٦١٢.

نەدۆزراوە دەمێنێتەوە و دەبێ قبووڵ بکا کە نیاز و مەبەستێك کە لە کاتی هۆنینەوەی شیعر لە ناخیدا بوە ڕەژیدەی * واتای شیعری ئەو نەبوە. هەڵبەت لێرەدا دەتوانین ناکۆکییەك لە نێوان ئەم بڕیارە لەتەك گوتەکانی پێشوی سوکراتی ئەفلاتون لە ئەیون دا پەیدا بکەین: " (ئێوە گێڕەوەکان)** ناچارن لەگەڵ دواندەرانی ناودار لە سەروی هەمویانەوە هۆمیرۆس کە شاعیرێکی مەلەکوتییە، سەروکارتان هەبێ و نەك تەنیا شیعرەکانی لەبەر بکەن، بەڵکو پەی بە پێشینەی هزرەکانی بەرن. خۆ ئەگەر کەسێك واتای گوتەی شاعیر فام نەکات، ناتوانێ لێکدەرەوەی شیعرەکانی ئەو بێت و ئەرکی سەرشانی گێڕەرەوە ئەمەیە کە هزرەکانی شاعیر و خاڵگەلێ کە لە شیعرەکانیدا وەشێراون لێك بداتەوە و ئاشکرایە کە ئەگەر گێڕەرەوە خۆی نەتوانێ لەو واتایانە تێبگا لە بەجێهێنانی ئەرکی سەرشانی خۆی دۆش دەمێنێ".(١٠)

جیا لەم گوتەیە،کە ئەرکی سەرشانی لێکدەرەوە ناسینی پێشینەی هزرەکانی شاعیر دەزانێ، خاڵی سەرنجڕاکێش ئەو دەستە لە هێماکانی سوکرات لە **ئەیون** دا یە کە بە ناخودئاگایی شاعیر لە کاتی هۆنینەوەی شیعر گرێ دەدرێن.

هێرمێنۆتیکی ئەمڕۆیی، بە تایبەتی لە باسکردن لە ئاخێوی هونەری، ئیدی پەسند ناکات کە واتای دەق هەمان واتایە کە بە زەینی ڕەخسێنەرەکەیدا تێپەڕیوە و پەیامنامەی ڕاڤەکەر یا بەرامبەر(بیسەر- خوێنەر) ی بەرهەمی هونەری تەنیا دۆزینەوەی ئەم نیازە زەینییانەیە و بەس. سەرچاوەی ئەم نکۆڵییە لە "نیازی دانەر" بە بڕێك لە باسەکانی سەدەی نۆزدەهەم لە بواری جوانیناسی دەگات، بەڵام بیچمی دەقاودەق و وشیارانەی یەکەمجار لە نووسینەکانی فۆرمالیستە روسییەکان (ڤیکتۆر شکلۆفسکی، رومەن یاکۆبسێن و ...) و بەرهەمەکانی نووسەرانی" ڕەخنەی نوێ"کە لە قەڵەمڕەوی کولتوری ئەنگلۆساکسۆن دەیان نوسی (کلینت بروکس، و. د. وایمست و...) وهەروەها بەرهەمگەلێ لە ڕەخنەکارانی وەك تی.ئێس ئیلیۆت و پۆل ڤالێری وەشێراوە. لە قەڵەمڕەوی هێرمێنۆتیکدا، ئەم باسە پێشینە و بوارێکی فەلسەفیشی لە نووسینەکانی مارتین هایدگێردا هەیە، چوونکە ئەو بوو کە بەلاوەنانی ناسکار ڕێگەی بۆ نکۆڵیکردن لە ڕۆڵی نیازی دانەر لە دیاریکردنی واتای بنەتایی، تاقانە و لێبڕاوی

* سازندە .ف .

** تێبینی لە نووسەرە

١٠- هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕەکانی ٦٠٥-٦٠٦

دەق ئاوەڵا کرد.دەتوانین دوو هۆی سەرەکی لە بۆ بێبرەویی نیازی دانەر بێنینەوە: ١) - ناخودئاگایی دانەر لە سەروبەندی ئەفراندنی بەرهەمی هونەری ٢) - زاڵبوونی زمان و ئامرازی دەربڕین بەسەر دانەردا. بە پێی یەکەمین هۆ ئەو شتەی هونەرمەند دەیهێنێتە گۆڕێ، تەنیا پشت ئەستور بە زانین و جیهانبینی ئەو نیە و لە ئەزموونەکانی وشیارانەی ئەو لە ژیان قەتیس نابێتەوە. بەرهەمی کاری ویژدانی ناخودئاگای* دانەرە و بە بێ ئەوەی خولقێنەرەکەی بزانێ یا بیهەوێ، پەیوەست دەبێ بە هەندێ لایەن و ئاقاری کەسایەتیی کە بەلای خودی ئەو کەسەشەوە ئاشکرا نیە. بەرهەم لە ڕێڕەوی ناخودئاگایی دانەرەوە باندۆر وەرگری دەقەکان و بەرهەمگەلی دیکەیە. ئەم خەیاڵکردە کە دانەر خۆی بە شێوەیەکی تەواو زانیویەتی دەیەوێ چ بڵێ و چ ئەنجام بدا و هەروەها لە گوتن و ئەنجامدانی ئەو شتەی مەبەستی بووە سەرکەوتنی بەدەستهێناوە، ساویرێکە پەیوەستە بە گریمانی هەبوونی ناسکارێکی دانا و چەلەنگ. ناسکارێك لەو جۆرەی کە دیکارت هێناویەتە پێشێ. کەسێك کە لە هەر ئان و ساتێکی ژیانیدا لە هەڵکەوتگەلی هایدنناسانە و دەرونیی خۆی ئاگادارە و لەسەر بناخەی ئاگایی ئاوەز باوەڕانەی خۆی جیهانی بەرناسەکان دەناسێ و لەودا گۆڕان چێدەکات. هەبوونی وەها کەسێك، هەروەك هایدگێر نیشانی داوە گریمانێکی میتافیزیکییە نەك کەتوارێك. بە پێی دووەمین بەڵگە کە لە بەرتەکدانەوەی" هەڵپەتەگەریی نیازی ڕەخسێنەر"دێتە ئاراوە، بەردەوام لە ڕەوتی ئەفراندنی بەرهەمە هونەرییەکاندا چەند ئان و ساتێك پێش دێن کە زمان یا ئامرازی دەربڕین بەسەر هونەرمەند دا زاڵ دەبن و وەك دەوترێ ئەو" لەگەڵ خۆیاندا دەبەن". لەم دۆخەدا، هونەرمەند بێ ئەوەی کە بیهەوێ یا بزانێ، دەبێتە ملکەچی زمانی بەرهەمی هونەری، شێوەکانی دەربڕین و تەڵەکەگەلیخوازەیی. لێرەداخوازەکانی دەربڕین و سەرباشقە (paradigm)کانی دەربڕینی هونەری ڕێگەی خۆیان پەیدا دەکەن و هونەرمەند لە چوارچێوەی پێڕستبەندیی داناییی سەردەمی خۆی گەمارۆ دەدرێ و دەچێتە ژێر ڕکێفی ئاخێوەوە. لەم ڕووەوەیە کە شاعیرێك بێئاگا ودەستەوەستان زاڵبوونی زمانی شاعیرێکی دیکە پەسند دەکا، یا تەمتومانێکی واتاناسانە دەخولقێنێ. بە کورتی، نیاز یا مەبەست و ئامانجی بەرایی هونەرمەند تەنیا یەکێك لە هۆکارەکانی بێ ئەژماری ڕەژیدەی بەرهەمی هونەرییە و

* ضمیر ناخوداگاە: دەتوانین بە " جێناو" یا "من" ego بە واتا فرۆیدییەکەی پاچڤە بکەین. وەرگێڕ

هەڵەیەکی گەورەیە کە تەنیا ئەم یەك خاڵە (تازە ئەگەر شیانی ناسین بێ) بە پێوەری لێك هاوێرکردنی واتای بەرهەم و یاگرنگترین هۆکار لە دروستبوونی ئەو واتایە بزانین.

هێرمینۆتیکی ئەمڕۆیی، لەگەڵ پێکهاتەگەراییی ئەدەبی لە پلارگرتن لە چەقبەستی نیازی خولقێنەری بەرهەم هاوئاخێوە. تەنانەت لەو بانتر هەڵدەکشێ و روانگەی خۆی لە بەرگرەوەی هەر چەشنە ئەفراندنی فیکری دەکا. بە نکۆڵی لە نیازی خولقێنەر وەکو رەژیدەی واتا، پێوەری ناسینی بەرهەم لایەنی رەهای خۆی لە دەست دەدا و دەبێتە پێوەرێکی رێژەیی و مێژوویی. بە دەربڕینێکی دیکە پێوەری ناسینەوە بۆ هەموو کەس دەبێتە راڤەیەك کە ئەو خۆی لە دەق دەیخاتە روو. هەڵبەت رێگەی وتووێژی نێوان راڤەکاران ئاوەڵایە و ئەوان تێدەکۆشن تا بە دانانی پێوەرگەلی بەرهەستتر کە لە بەرەنجامی گفتوگوی رەخنەگرانەیان وەدەست دێن، بە جۆرێك لە لێك تێگەیشتن بگەن و درك پێکردنێکی هاوبەش بونیاد بنێن. بەڵام گیانی ئاخاوتە لێرەدایە کە ئەوان ناتوانن ئەم پێوەرە بەدەستهاتوو و هاوبەشانە بە کۆمەڵە پێودانگێکی راست و دروست، لێبڕاو و بێ ئەملاوئەولا بناسن. بە پێچەوانەوە، دەبێ قبووڵ بکەن کە تێکڕای پێوەرگەلێ کە خۆیان" دایانناون" روویەکی کاتی، رێژەیی و مێژووییان هەیە. لێرەدا ناسین بە واتای پەیداکردنی رێگەیەکی بنەتایی بۆ چوونە نێو کرۆکی نێوەکی و نێواخنیی بەرهەم نیە، بەپێچەوانەوە واتایەکی بەرتەسك و رێژەیی پەیدادەکا. هەر راڤەیەك یەکێك لە چرکەساتەکانی ناسینە و توخمێکە لە ئاسۆی ئاماژەکانی بەرهەم. لە کورتیدا دەیبڕمەوە: درك پێکردن و رەخنەکاریی دەق بە مانای هێنانە ئارای راڤەیەکی کاتی لە دەقە. راستی و دروستیی ئەم راڤەیە ئەرخەیانکەرەوە نیە و واتایەکی بنەتایی، لێبڕاو، هەرمان و خودباوەڕ نادا بە دەستەوە، بەڵکو واتایەکی بەرتەسك و بە شێوەیەکی رێژەیی دروست دەخاتە روو کە ئامادەی هەڵسەنگاندنە. واتە هەر راڤەیەك بەردەوام بە راڤەیەکی دیکە هەڵدەسەنگێنرێ و لە رەوتی وتووێژێکی فەرهەنگی و دیمۆکراتیك یا چەند ئاقارێکی رەت دەکرێتەوە و یا بە پێچەوانەوە، هەڵویستێکی تا رادەیەك پتەوتر لە شوێنگەی پێشوی خۆی پەیدا دەکا. هیچ راڤەیەك بنەتایی و بە شێوەیەکی تەواو دروست نیە، لە پشتیەوە ئەزمونێك نایەتە دەربڕین، بەڵکو خۆی خودی ئەزمونە، کۆبەندی نیە، بەڵکو چرکەساتێك لە تێکۆشانێکی واتاناسانە و لەپسان نەهاتویە.

ئەم "راڤەی کاتی"یە کە تا هەنووکە بە راست و دروست گریمان کراوە هەتاکو لە رەوتی تاوتوێی رەخنەکارانە پتەو یا لاواز بێت، بەر لە هەموو شتێك هەر دەڵێی وتووێژێکە لەگەڵ دەقدا. جۆرێك دانوستانێکی فیکرییە لە نێوان راڤەکەر و دەق. لە رەوتی ئەم وتووێژەدایە کە

واتاگەلی تازە دەخولقێن. چەمکی" ئەفراندنی واتاگەلی تازە" هەمان ئەو شتەیە کە رێگەی هێرمێنۆتێکی ئەمڕۆیی لە رێچکەی پێکهاتەگەرایی جیادەکاتەوە. تیۆرەوانانی پێکهاتەگەرا کە لە بواری ئەدەبیاتدا نووسیویانە لانیکەم لە یەکەمین قۆناخی کاری خۆیان بە عەودالی دۆزینەوەی رێساگەلی بنیاتی" زانستی ئەدەبی"یان لە مێشکیاندا را و رایەڵ دەکرد و دەیانهەویست بە یارمەتی و رێنوینیی خودی دەق، واتاکەی" بدۆزنەوە". ئەوان دانیان بە بوونی پێشینەی واتا دادەنا و دەیانهەویست بە مێتۆدێك کە تا رادەیەك هاوشێوەی شێوازی کاری زانایانی پۆزەتیڤیست بوو، لە رێگەی شیکاریی دەق، واتاکەی پەیدا بکەن.

گرنگییەك کە ئەوان بۆ زمانناسی وەکو باشقەیەك دایان دەنا و چەمکگەلی باشارگەلی دوانی و توخمگەلی هاونشین کە لە شیکاریی دەقە ئەدەبییەکان دەیانهێنایە پێشێ، شەیدایی ئەوان لە پەیداکردنی مێتۆدی بنەتایی شیکاریی" زانستی"ی دەق نیشان دەدا.کت و مت لەبەر ئەم هۆیە بیرمەندانێك کە باوەڕیان بە نەلواوبوونی دۆزینەوەی تێکڕای واتای دەق هەبوو، کاری ئەوانیان رەت دەکردەوە و بە تێکۆشانێکی مەحکوم بە تێکشکان لە قەڵەمیان دەدا. ریکۆر راستی دەگوت، کە دەیگوت، بەم چەشنە لەگەڵ دەقدا وەکو کەلاکێك مامەڵە دەکرێت نەك بوونەوەرێکی زیندوو.

چەمکگەلێ وەکو" ئاسۆی واتایی"،" شاراوەگەری" و "رازی دەق" کە هایدگێر هێنایەگۆڕێ، کەمایەسیی وەها شیکاریگەلی زانستی نیشان دەدەن. لەهێرمێنۆتیکی ئەمڕۆییدا بە سەرەنجدان لە هزرەکانی هایدگێر لە" رازی دەق"ئێجگار دەدوێن. هێرمێنۆتیکی ئەدەبی ئەم" راز"ە لە ئاسۆی ئاماژەکانی دەق بە حەشاردراو دەزانێ، ئاسۆیەك کە تێکڕای واتای دەقی ناسیوە، ئاسۆیەك کە بەردەوام بە رووی داهاتوو، واتە بە رووی راڤەکان و واتا تازەکان ئاوەڵایە. گادامێر کە لە یەکەمین بەشی کاری گرنگی فەلسەفیی خۆی (واتە **هەقیقەت و مێتۆد** ئاخێوی جوانیناسی تاوتوێ کرد، سەرنجی لە چەمکی "کایە"دا. لە کایەدا ئەو کەسەی کە بە پێی رێساکان کایە دەکا، دەتوانێ دڵی خۆی خۆش بکا بەوەی کە رێساکانی ناسیوە و یا تەنانەت خۆی دروستی کردون، بەڵام راستیەکە ئەمەیە کە ئەو خۆیشی لە لایەن رێساکانەوە یاری پێدەکرێ. رێساکان بە کایەی نیارڤان خۆیان دێننەدی و لە راستیدا "ئەمە یارییە، کە یاری بە یاریکەر دەکا".[١١] وەهایە کایەی دەق لەگەڵ بەرامبەر(خوێنەر- بیسەر) و لەگەڵ خولقێنەرەکەیدا و وەهایە کایەی زمان لەگەڵ ئاخێوەر و نووسەر. هایدگێر گوتەنی"

11- H.G.Gadamer.truthand method, London, 1979, p.95.

زمانه،كه دەدوێ". هایدگێر ئەم تێڕوانینە زانستگەرا و پۆزەتیڤیستیە كە زمان جگە بە ئامرازێك لە ڕاژەی ئەركگەلی مرۆیی و كۆمەڵایەتی نازانێ ڕەت كردەوە و نیشانی دا كە زمان لەگەڵ سروشتی مرۆڤ لەپێوەندی دایە و هەڵكەوتی ئاوەڵایی هایدنە بە ڕووی مرۆڤدا. كولتورە مێژووییەكان لە زمان و لە ڕێگەی زمانەوە توانیویانە ئاسۆی كیانیی خۆیان و جیهانی تایبەتی خۆیان بخوڵقێنن. لە زمان و بە زمانە كە هایدن- لەوێ یا "دازاین" هەیە و لە " هەبوون-لە- جیهاندا"، جیهانێتی جیهان" و هەبوون لەگەڵ ئەوانیدی پرسیار دەكا[12] زمان شوێن یا فەزای هەبوونی دازاین و بە گوتەی بە ناوبانگی هایدگێر"خانوی بوونمانە". هەر چەند مرۆڤ زمان بە پێی ئەركە كۆمەڵایەتییەكانی و لە ڕاژەی پێوەندیی نێوان مرۆیی و نێوان زەینی دەكار دەكا، بەڵام سەرەنجام دەكەوێتە ژێر ركێفی زمانەوە، چوونكە زمان خۆی دەكاتە هۆكاری زاڵبوون بەسەر ئەم ئەرك و پێوەندییانە. ئایا جگە لەوەیە كە مرۆڤ تەنیا لە دەفری زماندا لە شوێنگە و هەڵكەوتەكان ئاگادار دەبێ و تەنیا بە یاریدەی زمان دەتوانێ ئەزموونەكانی خۆی فام بكا و كەسانی دی لەوان ئاگادار بكاتەوە؟ ئایا ئەم هەواڵە بە سنورداری و بەرتەسكییەكانی خوازەكانی دەربڕین و تەڵەكەكانی دەربڕین بەرتەسك نابێتەوە و لەگەڵ جیهانی ڕاستەقینە مەودا ناگرێ؟ شیعر نموونەیەكی باڵایە بۆ درك پێكردنی وزە و باڵادەستیی زمان كە لە هەڵكەوت و شوێنگە ئاشنا و بە ڕواڵەت دروستكراوەكانی مرۆڤ بانتر هەڵدەكشێ و هزری مرۆڤ بە دوی خۆی ڕادەكێشێ. شیعر نیشان دەدا كە شتێك بانتر لە زمانی ڕۆژانە، واتە زمانی پێوەر لە ئارادایە كە لە ئاسۆیەكی دیكەوە، جیهانێكی دی و ئەزمونگەلی دیكە هەواڵمان بۆ دێنێ.

12- M.Heidegger,acheminement vers la parole, trans, j.beaufret

(٤)

بۆ ناسینی گرنگترین خاڵگەلێ كە لە هەمبەری هێرمێنۆتیك و واتاناسی دەزانرێن گوزارەیەك بە خاڵی دەسپێكی كارەكەمان دادەنێین و بە گوزارەی بەرایی ناودێری دەكەین: ئامانجی ڕاڤە دۆزینەوەی واتای دەقە.

ئامانجی دۆزینەوەی واتای دەق دەتوانێ لەم دوو شێوەی خوارەوە دانەدوو بكرێت: شێوەی A) لە دەقدا پەیجۆری ئەو شتە بكەین كە دانەر دەیەویست دەری ببڕێ. ئۆمبێرتۆئێكۆ ئەم خاڵەی بە زاراوەی لاتینی intentioauctoris دەستنیشان كردوە.[13] شێوەی B) لە دەقدا پەیجۆری ئەو شتە دەكەین كە دەق خۆی سەربەخۆ لە نیازی دانەر دەیڵێ. ئۆمبێرتۆئێكۆ لەمبارەوە intention opers بەكاردێنێ. ئەگەر شێوەی A لە بەرچاو بگرین یەكێك لەم دۆخانەی خوارەوە دەلوێ: ١) عەودالی تاقانە واتای دەقین. بۆ نمونە لە دەسپێكی پەرتووكی **مێتافیزیك** ی ئەرەستۆ دەخوێنینەوە: " تێكڕای مرۆڤان لە سروشتی خۆیاندا پەیجۆركەری زانینن".[14] كاتێك پەیجۆری تاقانەواتای دەق دەكەین وادێتە بەرچاو كە ئەگەر بزانین ئەرەستۆ بە چ شتانێكی دەوت" مرۆڤ"، سروشتی مرۆیی،"زانین"، "خوازیاری و پەیجۆر"، دەتوانین واتای بڕیارەكە بزانین.٢) عەودالی واتاگەلی فرەچەشنین كە دانەر هێناویەتە گۆڕێ. نموونەكە لە هەمان یەكەم لاپەڕەی **مێتافیزیك** ی ئەرەستۆ دێنمەوە: " بینایی زیاتر لە هەموو هەستەكانمان یارمەتیمان دەدا تا بناسین و هەروەها جیاوازییەكان بۆ ئێمە ئاشكرا دەكا". دەتوانین بێژین كە نیازی ئەرەستۆ جگە لە سەلماندنی سەرتر بوونی هێزی بینایی(لە سەروی هەمو هێزەكانەوە) * هێنانە ئارای ئەم خاڵەش بووە كە ئاشكراكردنی جیاوازییەكان خۆی دەسەرێكە** هەنوكە پرسیارگەلی دیكەش دێنەگۆڕێ: ڕۆڵ و دەوری هەستەكانی دیكەی ئێمە لە ئاشكراكردنی جیاوازییەكان چیە؟ ئایا لە نێوانیاندا زنجیرە پلە(هیراركی) یەك هەیە؟ و ...هتد.٣) عەودالی واتا یا ئەو واتایانەین كە مەبەستی دانەرن، بەڵام لە ڕەوتی ئەم پەیجۆرەدا واتاگەلی دیكە دێنە بەردەممان كە دانەر وەدیاری نەخستون و ڕەنگە بەهیچ شێوەیەك مەبەستی ئەو نەبوونە، وەلێ بۆ ئێمە هاتوونەتە گۆڕێ.

13- U.ECO,Les limites de l interpretation, trans .M.Bouzaher, Paris , z992, pp.29-32

١٤- ارسطو، میتافیزیك، ترجمەی ش. خراسانی، تهران، ١٣٦٦، ص ٣

* تێبینی لە وەرگێڕە.

** مزیت / امتیاز داشتن و ممتاز بودن/ هەنبانە بۆرینە: هەژار

هەمدیس نموونە لە هەمان دەقی ئەرەستۆ دێنمەوە: " گیانەوەران(بەدەر لە مرۆڤ)*** لەگەڵ وێناکان یا خەیاڵکردنەوەکان و بیرەوەرەییەکاندا دەژین، بەڵام ئەزموونێکی ئێجگار کەمیان هەیە".

دەتوانین بپرسین: هەمبەری ئەزموون لەگەڵ خەیاڵگەری، وێناو بیرەوەری کامەیە؟ هەمبەری درك پێکردنی هەستەکی لە تەك هەرکام لەوانە چیە؟و ...هتد. بە ئاشکرا، وڵامی ئەم پرسیارانە لە یەکەمین لاپەڕەکانی مێتافیزیکی ئەرەستۆ پەیدا ناکەین. بە دەربڕینی دیکە ئێمە لە ئاسۆی باسی ئەرەستۆ دەچینە دەرێ و کۆمەڵە مەسەلەیەك لە لامان گەڵاڵە دەبن کە مەبەستی ئەو نەبوونە.

ئایا خوێنەر دەتوانێ لە دانەر پێشەوەتر بچێ؟ ئەم پرسیارە بۆ گومانکاران و سۆفیستەکان لە ئارادا بووە. کانت یەکێك لە فەیلەسوفانی سەردەمی نوێیە کە سەرنجی لەم خاڵە داو لە باسکردن لە بیرۆکەی ئەفلاتون لە **هەڵسەنگاندنی ئاوەزی پەتی** دا نووسی رێی تێدەچێ کە بیسەر نیازی ئاخێوەر باشتر لەو تێبگا:"ئەمە بە هیچ شێوەیەك نائاسایی نیە کە چ لە گفتوگۆی باو و ئاسایی، چ لە رێگەی نووسراوەکانەوە، لە رێگەی هاوهەڵسەنگێنیی هزرگەلێ کە دانەر لە بارەی بەرامبەری خۆی دەریان دەبڕێ، روانینی دانەر تەنانەت باشتر لە خۆی تێبگەیت، خۆ دەلوێ ئەو، ماناو چەمکی خۆی بە پێی پێویست دیاری نەکردبێ و لەو رووەوە بە دژی مەبەستی تایبەتی خۆی دوابێ یا تەنانەت تێهزریبێ".[١٥]

هەڵبەت کانت بە وردی مەسەلەکەی شرۆڤە نەکردو باسی لە لایەنە ئاڵۆزە تیۆریکەکانی نەکرد. لە پاش ئەو شلایر ماخێر لە نووسینەکانیدا لە بارەی هێرمێنۆتیك هێمای بەوە کرد کە هەندێجار ناسینی مەبەستی دانەر لە لایەن راڤەگەرەوە دەتوانێ زیاتر لە ناسینی دانەر لە مەبەستی خۆی بێ.[١٦] بە هەرحاڵ، راستیەکە ئەوەیە کە ئێمە زۆرجاران ناتوانین بەڵگەنامەیەك پەیدا بکەین کە هەواڵێکی وردو دەقاودەق لە خودئاگایی و نیازی دانەر بدا بەدەستەوە. کاتێك کە کارەکە لە ناسینی نیازی دانەر قەتیس بکەینەوە، ناچار دەبین کە لە بەر سنورداربوونی بەڵگەنامەگەلی ژیاننامەیی و مێژوویی، زۆر جاران لە سەر بنەمای گریمانە هەڵەشە و خەیاڵگەرانەکان، نیازگەلێ بدەینە پاڵ دانەر.

*** تێبینی لە وەرگێڕ.

١٥ـ إ. کانت، سنجش خرد ناب، ترجمەی. م. ش. ادیب سلطانی، تهران، ١٣٦٢، ص ٤٠٢

16- F.D.E. Schleiermacher,Hermeneutque, trans. C.berner,paris,1987.pp. 170-173

لە تاوتۆیی ئەدەبیاتی کلاسیك ئەم خاڵە بە رۆشنیو هێز وگوڕ و تینی زیاترەوە دەردەکەوێ، چونکە قەبارەی بەڵگەنامەکان لە مەڕ ژیانی دانەرانو نووسەرانی سەدەکانی دوور لە دەستڕاگەیشتنی ئێمە هێندە کەمە کە بە راستی هیچ یارمەتییەکمان بۆ وەدیار خستنی نیازەکانیان نادەن. ئەگەر هەموو زانراوەکانی خۆمان لە ژیانی حافز و عەتتاری نیشابووری) بنوسین، کۆمەڵە نووسراوێك وەدەست دێن کە قەبارەیان لە چەند لاپەڕەیەك تێناپەڕێت.

هەندێجاریش کە کۆمەڵە بەڵگەنامەیەکمان لەمەڕ ژیانی شاعیرانو نووسەران لە بەر دەستدایە یا بە وردیو بڕوا پێکراو، نایانناسین، چونکە دەبینین زیاتر زادەی خەیاڵپەروەریی نەوەکانی دواترن، یا خۆ تێبینی ئەوە دەکەین خوێندنەوەی پەیتاپەیتای ئەو بەڵگەنامانە رێگەیەك بۆ تێگەیشتنی واتاکانو تێکچڕژاویی بەرهەمەکانی هونەرمەندان ئاوەڵا ناکات. بە زانیاریی ئێجگار کەم لە ژیان، بەرهەمە راستەقینەکان، مەبەستەکان و ئامانجەکانی دانەرانی کۆن، چۆن دەتوانین درککردنی نوسراوەکان و هۆنراوەکانیان بە فامکردنی نیازە زەینییەکانیان ببەستینەوە؟

بە بێبایەخ بوونی واتای جێی مەبەستی دانەر، شێوەی (A) کە دەبوایە بەو پێیە لە دەقدا پەیجۆری ئەو شتەمان کردبایە کە دانەر دەیهەویست دەری ببڕێ، وەلا بنرێ. هەنووکە شێوەی (B) دێنینە ئاراوە کە بەو پێیە دەبێ لە دەقدا پەیجۆری ئەو شتە بکەین کە دەق خۆی بەدەر لە نیازی دانەر دەیڵێ. ئەگەر لە بارەی ئەم جێگرەوەیە (ئالتەرناتیڤ) زیاتر تێهزرین، تێبینی ئەوە دەکەین کە ئەم دۆخانەی خوارەوە دەرەخسێنێ:

١) ـ لە دەقدا پەیجۆری ئەو واتایە دەکەین کە لە رێگەی گەڕاندنەوەی بۆ بەستێنی هاوچەشنی توخمە نێوەکییەکانی و سەرنجدان لە سیستمی ئاماژەکان و واتادارەکانی دێتە گۆڕێ. ئەمە کارێکی دژوارەو پێشکەوتنی پەیوەستە بە رێژەی دانایی ئێمە لە ژانری بەرهەم، ئاسۆی ئاماژەکانی، بە سەرنجدان لە پێڕستبەندیی دانایی سەردەمێك کە لەودا سەری هەڵداوەو هەندێك هۆکاری دیکە. بە دەربڕینی دی ئەم گریمان یا رێ نیشاندەرە کە ئێمە دەبێ بە شێوەیەکی تەواو لە نێو کەوشەنەکانی خودی دەقدا خۆمان لە قاڵب بدەین، شیاو نیە. هەڵبەت نموونەگەلێ لە کارەکانی فۆرمالیستە رووسییەکانو پێکهاتە گەرایان لە بەر دەستماندان کە لە ئارمانجی تاوتوێ لە چوارچێوەی دەق نزیك بوونەتەوە. یەکێك لەو نموونانە وتارێکی بە ناوبانگە کە یاکۆبسێن و لیۆشتراوس لە ساڵی ١٩٦٢ لە شیکاریی پێکهاتەی شیعری "پشیلەکان"ی بودلێر نووسیویانە.[١٧]

17- R.jacoson, Questins de poetigue, paris, 1973, pp.401 -420.

نموونەیەکی دیکە نووسینێکی ژێرارژێنێت بە ناوی "ئاخێوی چیرۆك"ە لەبارەی رۆمانی **گەڕان لەدووی کاتی لەدەستچووی** مارسێل بروست.[18]

١ـ بە پێی ئەم مێتۆدە، تێکۆشانی فیکریی ئێمە لە پێناوی پەیداکردنی وڵامێك بۆ ئەم پرسیارەیە: دەق چۆن دروست کراوە؟ ٢ـ لە دەقدا واتایەك لەسەر بنەمای گەڕاندنەوە بۆ سیستمی ئاماژەکانی زەینی خۆمان (لەسەر بنچینەی پیشگریمانەکان، یا ئەو شتەی هایدگێر و گادامێر بە"پێشداوەری" ناودێریان کردووە دروست دەکەین. لەم دۆخەدا، ئێمە واتایەکی پێشان هەبوو پەیجۆرناکەین، بەڵکو واتایەکی تازە سازدەکەین. واتاکان لەسەر بنەمای هەستپێکراوەکان، داخوازەکانی خۆمان و تەنانەت سەمەدگەلی لێڵ‌و ناڕوون کە لەگەڵیاندا بەرەو روو دەبین‌و چەندان لە سازوکاریان سەرەدەرە ناکەین، دروست دەکەین. پەیڕەوانی جوانیناسیی وەرگرتن بۆ ئەم حاڵەتە لە زاراوەی"ستراتیژیی دەق" دواون، شتێك کە ئۆمبێرتۆئێکو بە intenit Lectoris ناودێری کردووە. نموونەی وەها مێتۆدێك تاوتوێی هانس رۆبێرت یاس لە بارەی شیعری"خەو، ٢"ی بودلێرە کە لە ساڵی ١٩٨٢ بڵاو بۆتەوە.[19]

هەنووکە دەتوانین بگەڕێینەوە بۆ گوزارەی سەرەکیمان کە پێشتر وەها بەیانمان کردبوو: ئامانجی راڤە دۆزینەوەی واتای دەقە. بە سەرنجدان لە خاڵگەلێ کە لە سەرەوە باس کران، دەتوانین گوزارەی سەرەکی وەها بگۆڕین: ئامانجی راڤە ناسین (واتە دۆزینەوە یا ئەفراندن) ی واتاکانی دەقە. لێرەدا گەلاڵەی راشکاوی چەمکی ئەفراندن یا دروست کردن ئێجگار گرنگە، چونکە سنووری نێوان واتاناسی و هێرمێنۆتیك بە باشی دەکێشێتەوە. ئەفراندن هەمان توخمە کە یونانییەکان بە بەکارهێنانی پەیڤی poesis لە مەڕ تاوتوێی چۆنایەتیی بیچمگرتنی پێکهاتەو ئاسۆی ئاماژەکانی دەقگەلی ئەدەبی‌و هونەری سەنجیان لێ‌دا. واتای "پوئسیس" لە ژیانی رۆژانەی ئەواندا سازکردن و ئەفراندن بوو. ئەم وشەو پەیڤەی "پۆیەتیك" کە لەوەوە داڕێژراوە، ئەمڕۆکەش دەبێ واتای ئەفراندن لە زەیندا بخولقێنن.

18- G.Genette, Figurs, 3, paris, 1972, pp. 67-275.

19- H.R.Jauss, pour une herméneutique Litteraire, paris, 1988, pp. 357-442.

(٥)

لە یەکەمین لاپەڕەکانی وتووێژی **ئەیون** ی ئەفلاتون، سوکرات تێدەکۆشێ تا گرنگیی کاری هۆنەران بێجگە هۆمیرۆس وەبیر ئەیون بێنێتەوە، وەلی ئەیون بە جەختەوە دەڵێ کە تەنیا بە خوێندنەوەی شیعرەکانی هۆمیرۆس‌و راڤەیان دەتوانێ لەگەڵ جیهانی دی پێوەندی رایەڵ بکات و جگە لە شیعرەکانی ئەم شاعیرە شتێکی دی بەدی ناکا کە رێنوێنی ئەو بەرەو دیناوێکی مەعنەوی بێ.[20] لە راستیدا، ئەم دیدگایەی ئەیون لەنێو ئەدیبانی یونانی کەونارا برەوی هەبوو. بەلای یونانییەکانەوە شیعری هۆمیرۆس بەردەوام بنچینەیەکی ئوستورەیی‌و رێخۆشکەری واتاگەلی سیمبۆلیك ئەژماردەکرا. باسلێکردنی کارەکان‌و گوتنەوەی گوتەکانی خواوەندان و قارەمانان لە داستانە قارەمانانێتییەکانی هۆمیرۆس لە دیدی بیرمەندانی یونانی دروستکەری چەمکگەلی کلیلیی جیهانی مەعنەوی و سەرنموونە (archetype)ی هێزە سروشتییەکان بوو. زۆر لەوان بە رێنوێنیی هۆمیرۆس، دووفاقێتی‌یان لە سەر بنەمای جیاوازی نێوان زەوی‌و ئاسمان دەناسی.واتاگەلی رواڵەتییان دەدایە پاڵ زەوی‌و واتاگەلی نێواخنی‌یان دەدایە پاڵ ئاسمان. واتای نێواخنی بە "بنیات"ی ئەو شتەی کە دەردەکەوێ، دەزانرا. لە گەنگەشە ئەدەبییەکانی یونانییەکاندا وشەی hyponia بە واتای ژێرخان یا هەمان واتای نێواخنی، لە جێی تەمسیل یا ئەلێگۆری (allegory) بە کار دەهات. ئەم خاڵە زۆرجاران دەهاتە گۆڕێ کە لە هەموو دەقێکدا واتاگەلێ شاردراونەتەوە، کە لە ژێر، یا لە نێو دەقدا بنەجێ و شاردراونەتەوە و بە ئاسانی نادۆزرێنەوە.

ئەفلاتونیش پەیڕەوی لە باوەڕی هۆمیرۆس کرد کە پێی وابوو واتاگەلی شاراوە هەن و تەنانەت دەتوانین هەر ئەم خاڵە بە سەرچاوەی پەیدا بوونی چەمکی"بیرۆکە" لە هزری ئەودا بزانین. لەبەر باوەڕهێنان بە هەبوونی واتاگەلی نێوەکی بوو کە ئەفلاتوون لە **کۆماردا** گێڕانەوەی چیرۆکە خەیاڵی و شاعیرانەکانی لە ئارمانجشار(یۆتۆپیا) utopia=ەکەیدا قەدەغە کرد:

"زۆربەی ئەو نەزیلانەی کە ئەمڕۆکە بۆ منداڵانیان دەگێڕنەوە دەبێ رایان بگرین... (چیرۆکگەلێ) * وەکو چیرۆکی جەنگی خواوەندان کە هۆمیرۆس گوتونی، هەر چەند خودان

٢٠ـ افلاطون، پیشین، ج٢، صص ٦٠٦-٦٠٧.

* تێبینی لە نووسەرە.

واتای قوولْ بن لە جڤاکی ئێمەدا خاشەبڕ نابن، چوونکە مندالاّن و لاوان توانای تێگەیشتنیان لەو واتایانە و وەدەیارخستنی ئەمە کە نێوەرۆکی ئەم چیرۆکانە میتافۆرە یان نا، نیە و لە ساواییەوە هەر چییەك لە زەینیاندا نەخش ببەستێ ناسڕێتەوە".[٢١] لە راستیدا، ئەفلاتون لەو واتایانەی کە مندالاّن لە زەینی خۆیاندا دروستیان دەکەن، دەترسا. لەم روەوە، ئەو بنەمای واتای نێواخنیی هۆمیرۆسی لە دژی خودی هۆمیرۆس و تێکڕای شاعیران و چیرۆکبێژان بەکار دەهێنا. ئەو وەکو تێکڕای کەسانێك کە لە پانتایی ژیانی فەرهەنگیدا چاوەدێریی سەرەڕۆیانە لە سەر بیرودەربڕین بە رەوا دەزانن، تەنیا گێڕانەوەی ئەو چیرۆکانەی لە ئارمانجشاردا بە رێپێدراو دەزانی کە واتاکەیان لە دیدی رەوشتی و فێرکارییەوە جێی پەسندی خۆی بن و بە ناوی یاسا و ئاوەزەوە لەگەڵ هەر چەشنە واتایەکی بەدەر لە چاوەدێری دژایەتی کرد:" ئێمە تەنیا لە کۆمەڵگاکەماندا رێگە بەو شیعرانە دەدەین کە نێوەرۆکەکەیان پەسنی خواوەندان و پێداهەڵگوتنی پیاوانی بەشەرەف بێ. ئەگەر رێگە بۆ شیعرەکانی دیکە چ تراژیدی و چ قارەمانێتی بدەی کە بێنە ولاّتەوە، رکێفی کۆمەڵگا دەکەوێتە دەستی چێژ و ژان، یاسا و ئاوەز کە لە هەموو ئان و سات و شوێناندا باشترین فەرمانڕەوان، بارگەیان دەپێچنەوە و کۆمەڵگاکەت بە جێ دێڵن".[٢٢]

بەلاّم ئەرەستۆ بە پێچەوانەی مامۆستاکەی بە گوتنی ئەمە کە شیعر دەربڕی هەرامەیەکی هەمەکی و لەم روەوە بڵیندبالاّیە، لیڵی و تەمتومانی واتایی زمانی شاعیرانەی پەسن کرد. ئەو لە وتارنامەی **پۆیەتیك** دا نووسی:"(مێژوونوس) *لەو پێشهاتانە دەدوێ کە لە راستیدا روویان داوە و ئەویدی(شاعیر) * لە بارەی ئەو پێشهات و رووداوانە دەدوێ کە دەلوێ روو بدەن. لەم روەوەیە کە شیعر لە هەرامەیەکی هەمەکی (امر کلّی) دەدوێ و لە کاتێکدا مێژوو باس لە هەرامەیەکی هەندەکی (امر جزئی) دەکا".[٢٣] ئەرەستۆ دەڵێ مەبەستی ئەو لە هەرامەی هەمەکی ئەنجامدانی کارەکان بە پێی شیمان و یا هەرە پێویستێتی یە. هەرامەی

٢١- پیشین ،ج٢، صص ٩٤١و ٩٤٣.

٢٢- پیشین ،ج٢، صص ٩٤١و ٩٤٣.

* تێبینی لە نوسەرە

* تێبینی لە نوسەرە

٢٣- ارسطو، فن شعر، ترجمەی ع. زرین کوب ، چاپ چهارم، تهران، ١٣٥٣، صص٤٧-٤٨

هەمەکی کە بەشێکی گرێدراوی داهاتوویە، لێوڕێژە لە شیمان و ئەگەر و لەبەرگرەوەی ئالتەرناتیڤە لواوەکانە. لە کاتێکدا کە رووداو لە سروشتی خۆیدا هاویەکە و تەنیا دەتوانی بە شێوەی جۆراوجۆر و تەنانەت جیاواز و دژیەك، راڤەی بکەیت. لۆنگینۆس، زۆر شیمان دەکرا باندۆری لە ئەرەستۆ وەرگرتبوو کە لە وتارنامەی **لە بارەی شکۆمەندی** وەبیری هێنایەوە کە واتا لەبڕگەی ئەدەبیدا چەندقات زیاتر و قوولّتر لەو شتەیە کە بەرگوێی بیسەر یا بەرچاوی خوێنەر دەکەوێ.[٢٤] ئەرەستۆ خۆیشی لە پاری بیست و دووەمی **پۆیەتیك** دا لیڵیی زمانی شاعیرانەی تا ئەو جێیەی کە گرفتی فامکردنی واتاکان سازنەکات، پەسن کرد و ئەوەشی بە شێوەی دوورکەوتنەوە لە بەکارهێنانی پەیڤگەلی سواوی ژیانی رۆژانە (ئەو پەیڤانەی کە واتاکانیان بەخێرایی دەزانرێن) بەمەرجی" بڵیندیی ئاخاوتە" و دووری لە هەرزەیی زانی.[٢٥]

لە سەدەکانی ناڤیندا بە هاتنەئارای تێڕوانینی گنوسی و ئوتۆریتەی روو لە زێدەبوونی بەریانی هێرمسی، دەستەیەك لە دەقەکان کە بەئەنقەست پڕرەمز و راز و سەرپۆشراو دەنووسران(وەکو دەقگەلی کیمیاگەری و بڕێك لە دەقە ئەدەبییەکان، یا دەستەیەکی دیکە کە لۆژیکی ئاخێوی تایبەتیان رازگەریی دەخواست و پاساوی دەدا(وەکو دینی و عێرفانی) پەسن دەکران. تەنانەت نووسینە فەلسەفی و ئاخاوتەوانییەکان کە لە هەرجێ کە بە شێوەیەکی ئاشکرا خودان تایبەتمەندیی فرە واتایی بوون، زیاتر پەسند و پەسن دەکران. هەڵبەت تەشقی ئەم هەڵێنجانە دەتوانین لە راڤەکان و باسلێکردنەکانی کتێبی پیرۆز بەدی بکەین. هەم سۆفیانی یەهودی (کە چاکترین نموونەی کارەکانیان لە رێبازی قەواڵە دەرکەوت) و هەم یەزداناناسانی مەسیحی، پێ بە پێی متمانەی روو لە زێدەبوونی سەرباشقەی (paradigm) دەقگەلی فرەواتایی، لە نووسینە سپیتاکانی(مقدس) جێی پەسندی خۆیان کۆمەڵە بەرهەمێکی پڕڕاز و رەمز و لە دۆزین نەهاتوویان دەڕەخساند. ئەوان برەویان بەم باوەڕە دەدا کە دۆزینەوەی تێکڕای نهێنییەکانی ئەم نووسینانە نالوێ و رێگەی گەیشتن بە بڕێك لەوانیش تەنیا دەتوانێ کاری هەڵکەوتوانی چاوکراوە و دلاّئاگا بێ. ئەوان ساکارترین رێساگەلی دەقە دینیەکانیان خاوەنی واتاگەلی رازئاسا دەزانی. ئەم تێڕۆانینە لەم سەدانە رابردودا کەوتە بەر رەخنەگرتن. گرۆیەك پلاریان لە باوەڕی بنچینەی هێرمسی گرت و نکۆڵییان لە فرەواتایی دەق

24- longinus, on the sublime, trans.t.s.dorsch, London, 1974 p.100

٢٥- ارسطو، پیشین، ص ٩٤.

کرد و گرۆیەکی دیکە لێکەوتە کۆمەڵایەتی و کولتورییەکانی وەها باوەڕێکیان خستەبەر پلار، بێ ئەوەی کە بونیادەکەی رەت بکەنەوە. سپینۆزا لە نوسینی بەناوبانگی خۆی(بەناوی) **وتارنامەی خواناسی- سیاسی** نووسی کە گریمانی فرە واتاییبوونی دەق راستە، بەڵام دەبێ لەوەوە مافی هەموان لە راڤەی **کتێبی پیرۆز** و دەقگەلی پیرۆزی دیکە بەرەنجامگیری بکەیت، نەك مافێك کە لە پاوانی خاخامەکان و قەشەکان بێ.[٢٦]

باوەڕ بە تێڕوانینی تاك واتایی دەق، پاش بەسەرچوونی سەدەکانی ناڤین و لەگەڵ سەرهەڵدانی لۆژیك و ئاخێوی ئاوەزباوەڕی مودێرن لە فەلسەفە و زانست هاتەگۆڕێ. لێرەدا فرەچەشنیی ناسینی تاقانە دیاردەیەك پەسند کرا، بەڵام بەم گریمانە کە سەرەنجام ئەگەری گەیشتن بە ناسینێکی یەکانگیر بۆ دیاردەیەك لە ئارادایە. بە پێی ئەم تێڕوانینە رەنگبێ واتایەکی تاقانە بە چەشنێکی دەسبەجێ نەزانرێت، وەلێ بەهەر حاڵ لە شێوەی" هەقیقەت" بوونی هەیە. هەقیقەت هەمان ئەو چەمکەیە کە لە بنەتادا، تاقانە بوونی واتا، واتە راست و دروستیی راڤەی بنەتایی و لێبڕاو دەستەبەر دەکا. زانست بە پەیجۆری دژواری "هەقیقەت" دەزانرێت و هەر تیۆری و ناسینێکی زانستی هەنگاوێکە لەم پێناوەدا. لە رەوتی کاری زانستیدا هەندێ جار پێشڤەدەچین، برێ جار رادەوەستین و تەنانەت دەگەڕێیینەوە دواوە، بەڵام رێچکەی سەرەکی بە سەرکەوتنی زانست و عەقڵی مرۆڤ کۆتایی پێ‌دێت.

لە روانگەی مێژوویی و لە درێژماوەدا رێچکەی زانست پێشکەوتنە بەرەوپێشێ و سەرەنجام ئەگەری گەیشتن بە ئامانج، واتە بە هەقیقەت، لە گۆڕێدایە. ئەم هەڵێنجانە ئاوەز باوەڕانەیە لە شتەکان و جیهان چەند سەدەیەك بە بیچمگەلی جۆربەجۆر رێگەی فەیلەسوفان و زانایانی دیاری کرد و لە پۆزەتیڤیزمدا گەیشتە تەشقی خۆی. هەڵبەت، جاروبار کۆمەڵە گومانێکی لەمەڕ راست و دروستیی پێشگریمانەکانی وروژاند و زۆر گەنگەشەی فەلسەفی لێ کەوتەوە. زۆر لەم باسانە لە سەدەکانی رابردو، لەسەر هەمبەری نێوان کەتواری ئەزموونی و دەربڕینی ئەم کەتوارە لەرێگەی زمانەوە چڕ بوویەوە. هەرچەندیش ئەزموونی زانستی هەل بڕەخسێنێ تا ئێمە پەی بە هەقیقەتێك بەرین، ئەم هەقیقەتە دەبێ لە رێگەی زمانەوە بەیان بکرێتو زمان زایەنەری تەمتومانە واتاییەکانە. فەیلەسوفێکی وەکو کارناپ بۆ ئەم خاڵە وڵامێکی پێ نەبوو، مەگەر ئەوەی کە لە یەکەمین لاپەڕەکانی ئەم پەرتوکە سادەو پاراوەی خۆیدا بنووسێ:

26-B.spinoza, theolagico – political treatise, trans, R.H.M.Elwes, new York , 1953

جێی داخو کەسەرە کە زمانی ئێمە خودان وەها لێڵیو تەمتومانێکە کە چاوگەی زۆربەی بەدحاڵیبوونەکانە".[٢٧] دووکتێبی ئەو کە لە بارەی زمان، لۆژیکی سینتاکسیو واتاناسی نووسراون، لە وڵامی مەسەلەی نێوەندیی هەمبەری نێوان ئەزمون و دەربڕینی ئەزمون، لە گوتنی مەخابن و بەداخەوە تێناپەڕن.[٢٨] رادیکاڵترین رەخنەکاریی زانست باوەڕیو ئاوەز باوزەڕی، نووسینەکانی نیچە بوو. ئەو بە هێنانە پێشی ئەم خاڵە کە ویستی هەقیقەت هەمان ویستی هێزە و هەقیقەت زادەی زامانپاراوی و راڤەکانی ئێمەیە، لێڕوانینی تاك واتایی بۆ دەق رەت کردەوە. هزرەکانی نیچە رێگەیەکی نوێی لە باسگەلی تیۆریکی هێرمێنۆتیك ئاوەڵاکرد و بەریانی زانست باوەڕی لە چوارچێوەی ئەم ئاخێوە فەلسەفییە بۆڕدا.باوەڕ بە تاقانە راڤەی راستو دروست، کە بە درێژایی سەدەی حەڤدەهەم بە تایبەتی لە کەوشەنی ئاخێوی زانستی گەشەی کردبوو و ببوو بە رێخۆشکەری هزرڤانانی رۆشنگەری، لە رێگەی میراتی رۆشنگەری لە قەڵەمڕەوی ئاخێوی هێرمێنۆتیك، بۆ نموونە لە نووسینەکانی ویلهۆلم دیلتای مایەوە. لەگەڵ بڕشتی نیچە و بە تایبەتی دوابەدوای "هێرمێنۆتیکی هایدنناسانە"ی هایدگێری رێگەیەکی تازە کرایەوە.

باس لە واتاگەلی فرەفاقیی دەقو باوەڕ بە هەبوونی واتاگەلی شاراوە کە هەر وەك دیتمان جێی پەسندی نووسەران و هزرڤانانی یونانیو سەدەکانی ناڤین بوو، لە تەك باسی هێرمێنۆتیکی ئەمڕۆیی لەم لایەنانەوە بە تەواوی یەکانگیر نیە. فەیلەسوفانی یونانی، رۆمانی و سەدەکانی ناڤین لەو باوەڕەدابوون کە واتاگەلی شاراوە دەبێ بدۆزرێنەوە و بۆ ئەم دیناوە مێتۆدو شێوازی هەمەچەشنیان پێشنیار دەکرد. وەلێ بەپێی روانگەی هێرمێنۆتیکی ئەمڕۆیی، واتاکان دەبێ بخولقێن. هەنوکە، وەها بەڵگە دێنینەوە کە تەنانەت ساکارترین بیچمی درك پێکردنی هەستەکی، لەو جێیەدا کە نە تۆماری سادەی هەست، بەڵکو بریتی یە لە درك پێکردنی راڤە ئەژمار دەکرێ. گادامێر نووسیویەتی: تێکڕای بیچمەکانی درك پێکردن،، بیچمگەلێکن لە راڤە.[٢٩]

٢٧- ر. کارناپ، **مقدمەای بر فلسفەی علم**، ویراستەی م. گاردنر، ترجمەی ی. عفیفی،تهران،١٣٦٣،ص١٨

28- R. carnap, Meaning and Necessity, The University of Chicago press, 1975.

R.Carnap.The Logicalsyntax of Languoge, London,1971.

29- Gadamer,op. cit,p. 373.

ئەم خاڵە رەگو ریشەی بۆ برگەگەلی بەناوبانگی سی‌ویەك‌و سی‌ودووی پەرتوکی **هەبوون** و **هەرەت** ی هایدگیر دەگەڕێتەوە، کە لەواندا باس لە هاویەکبوونی درك پێکردن و راڤە کراوە. هێرمێنۆتیك لەم گریمانە (Premise) بانتر هەڵکشاوە و تێکۆشاوە تا بە وردبینکردنی واتای راڤە، سنورگەلی تازە لە بەردەم ئەپستمۆلۆژی لەمەڕ "مەسەلەی درك پێکردن" ئاوەڵا بکات. تیۆریی هێرمێنۆتیك باڵادەستیی خۆی لە کارایی سروشتێکی سیمبۆلیك کە واتایەك لە جیێ واتایەکی دی دادەنێ‌و لە بەرەنجامدا ئەگەری رادەستکردنەوەی واتاکان بەیەکدی، دەخولقێنێ، وەدەست دێنێ.

لە پێناسەیەك کە پۆل ریکۆر بۆ راڤە هێناویەتە گۆڕێ، وردبینەوە:"راڤە چالاکیی زەینیی دۆزینەوەی واتای نێواخنیی دەقە کە لە پشت واتای رواڵەتی وەشێرابێ، واتە ئاشکرا بوونی پلە نێوەکییەکان (یا توێژە نێوەکییەکان) * ی واتایە کە لە واتای ئاشکرادا وەشێراون".[30] ئەم پێناسەیە لەم دیدەوە کە جەخت لە سەر فرە فاقێتی واتاکان و بوونی واتاگەلی نێواخنی دەکا، نوێخوازە، بەڵام دەبینین کە هێشتا زیندانیی" دۆزینەوەی واتا"یە و لەودا هێمایەك بە خاڵی گرنگی "ئەفراندنی واتاکان" نەکراوە. هەڵبەت نابێ لە یادمان بچێ کە لە سەرجەمی بەرهەمەکانی ریکۆردا رۆڵی راڤەکەر زەق بۆتەوە و ئەو چەندین جار لە " گرنگیی ئەفراندنی واتا" دواوە و بەشێکی گرنگ لە کتێبی **هەرەت و راپۆرت** ی خۆی بۆ باسەکانی دروستکردنی واتا لە رەوتی خوێندنەوەی دەقدا تەرخان کردوە. لەم ساڵانەی رابردودا، هیچ کتێبێکی شێلگیر لە بواری **دیاردەناسیی خوێندنەوە** و **جوانیناسیی وەرگرتن** نەنوسراوە،** کە بۆ باسەکانی ریکۆر لە مەڕ خوێندنەوەی دەق و ئەفراندنی واتا لە زەینی بەرامبەر(بیسەر- خوێنەر) پێگە و گرنگییەکی لە ئاست نووسینەکانی یاس و ئایزێر دانەنابێ. ریکۆریش دەورێکی گرنگی لەم هیرایە دا هەیە کە واتای نێواخنیی دەق" خاڵێك لە گریمان" واتە شتێك نیە کە بەر لە راڤە لە دەقدا" وەگەڕ خرابێ"، بەڵکو هەرامەیەکە کە دەبێ ساز بکرێ و سازکردنیشی کاری راڤەکارە. ریکۆر بەردەوام جەختی کردوە کە لە رەوتی وەرگرتنی دەقدا ئامرازێك جگە لەو ئامرازەی کە دەق دەیخاتە بەردەست هەیە کە چەند قات گرنگتر و یەکلاکەرەوەترە و ئەوەش

---

* تێبینی لە نوسەرە.

30- pR.icouer,les cojn fitsdes des interpretations, paris , 2969, p.16

** لە دەقە فارسییەکە دا نووسراوە(نوشته شده) واتە نوسراوە، بەڵام لام وایە هەڵەی چاپە .(و)

هەمان زانیاری، جیهانبینی، دەروونناسی، شوێنگەی کۆمەڵایەتی(چینایەتی، رەگەزی) ی راڤەکارە. "جیاوازیی راڤەکان" نەك رووداوێکی لادەرانە لە رێچکەی ناسین، بەڵکو هەڵکەوتێکی پۆزەتیڤە. هەر لەبەرئەم هۆیە ریکۆر راڤە بە "کردەیەك لە پانتایی لۆژیکی وتووێژ" دەناسێنێ: وتووێژی بیسەر –خوێنەر لەگەڵ دەقدا، وتووێژی بەرامبەران(بیسەر- خوێنەر) لەگەڵ یەکدی، وتووێژی ئاسۆ جۆربە جۆرەکانی ئاماژەکان.

چەمکی "جیاوازی لە راڤەکاندا" تەنیا بۆ پەسندکردنی ئەفراندنی واتاگەلی تازە لە زەینی راڤەکاردا ناگەڕێتەوە. تەنانەت لە نێوان بیرمەندانی رۆژگاری کەونارا(یونانی کۆن، رۆم، ئاخاوتەوانانی یەهودی، مەسیحی، موسوڵمان و...) رەوایی فرە فاقیی راڤەکان پەسندکرابوو. ئەو کەسانەی کە بڕوایان کە " بوونی پێشینی"ی واتاگەلی فرەفاقی هەیە، ناچارن لانیکەم جاروبار جیاوازیی راڤەکان قبوڵ بکەن. راڤە جۆراوجۆرەکان وەکو متمانەیەکی ناسینەیی (epistmic) دەزانران کە بۆ چەقی واتایی دەق چەشنی هەقیقەت (ێك) دەگەڕێنەوە.

دەستەبەندیی بە ناوبانگی سێنت ئۆگۆستین کە تا رۆژگاری رێنسانس لە راڤەی دەقەکاندا برەودار دەزانرا، ناتەبایی راڤەکانی بە شتێکی حاشاهەڵنەگر دەزانی، بەڵام رێگەیەك بوو بۆ تەکووزدارکردنی چەشنەکانی راڤەکان و رەواندنەوەی ناتەباییەکانی نێوان خاوەن را و شارەزایان. بەبۆچوونی سێنت ئۆگۆستین دەتوانین لە چوار رێگەی جیاوازەوە **کتێبی پیرۆز (ئینجیل)** بخوێنینەوە و لە هەر رێگەیەکدا هەودایەك لە راڤەگەلی جیاواز چێ دەبێ کە لە هەمان کاتدا لەگەڵ یەکدیش کۆمەڵە لێکچونێکیان هەیە. ئەم رێگانە بریتین لە مێژوویی، ئەلیگۆریك، رەوشتی و مەعنەوی. سێنت ئۆگۆستین و پەیڕەوەکانی ئەم چوار شێوەیان تەنانەت لە مەڕ خوێندنەوەی دەقگەلێك کە دینییش نین، برەودار و جێی متمانە دەزانی. دانتی لە نامەی بەناوبانگی خۆی ١٣١٩ (نامەیەك کە بە پێی گوتەیەکی بە ناوبانگ، نەك لێبڕاوانە، دەڵێن ئەو نووسەرەکەیەتی) بە دەست پێکردن لەم چەشنانەی خوێندنەوە، وەها شێوەی جیاواز بخوێنرێنەوە، بەڵکو ئەم شیعرانە لە بنچینەی خۆیاندا خوازیاری فرەفاقێتی خوێندنەوەن. راڤەی دانتی لە شیعرێکی فەلسەفی کە خۆی هۆنیبوویەوە، لە پەرتوکی **خوان** دا هاتوە و ئەمە یەکێك لە گرنگترین دەقەکانە لە مێژووی هێرمێنۆتیکدا. لە مێژووی ئیسلامیشدا دەقێکی درەوشاوە هەیە کە راڤەی شاعیرێکە لە هۆنراوەی خۆی.(واتە) **ترجمان الاشواق** لە نوسینی (ابن عربی) . دوو نوسەری ناوبراو بە شێوەیەکی جێی پەسن و ستایش تێکۆشاون تا "بازنەکانی لێکدانەوە" تەکووزدار بکەن. وەلێ جیا لەم تێکۆشانە، هەمان گومانکاری و

دڕدۆنگی لە کارەکەیاندا سەری هەڵداوە کە بۆتە ڕێخۆشکەری کاری ڕەخنەکارێکی سەردەمی ئێمە. ڕۆلان بارت لە بارەی خوێندنەوە، گومانکارانە نووسیویەتی"نازانم کە ئایا خوێندنەوە لە سەر بناخەی توخمە پێکهێنەرەکانی، پانتاییەکی فرەئاقار لە کردەگەلی پەرەوازە و باندۆرگەلی سادە نەکراوەیە یان نا. لە بەرەنجامدا نازانم کە ئایا خوێندنەوەی خوێندنەوە(واتە) * بان — خوێندنەوە، دەتوانێ شتێك جگە لە تەقینەوەی، چەمکەکان، ترسەکان، تامەزرۆییەکان، خۆشییەکان و سەرکوتەکان بێ؟".(٣١)

(٦)

ئێمە ناتوانین پێوەری تۆکمەیی دەقێك بەو چەشنەی شیکاریی زمانناسانە دەیخاتە بەردەستمان، قەناعەت پێکەر بزانین. هەڵبەت دەتوانین بێژین کە چەشنەکانی بنچینەبەندیی لۆژیکی(هاوشێوەی ئەوانە کە بەسەر سیستمگەلی وشەیی، ڕێزمانی و سینتاکسیی زمانە جۆربەجۆرەکان فەرمانڕەوایی دەکەن و بەسەر "ئەرکگەلی فرەواتایی" فۆرمەکانی بەیانگەری زمانی، زاڵن) لە دەقە جۆراو جۆرەکانیشدا بەدی دەکرێن، بەڵام گریمان بتوانین تێکڕای ئەم بنچینەبەندییانە بدۆزینەوە، هەمدیس دەبێ بزانین کە ئەمە تەواوی مەسەلەکە نیە. دەتوانین پەسند بکەین کە بیچمە زمانییەکان باڵادەستیی سەرەڕۆیانەیان هەیە(ڕۆلان بارت جارێکیان گوتبووی زمان فاشیستە) ، خودان ئامانجن، خوڵقێنەرن و دەتوانن بە چالاکییەکی تەکووز(منظم) ڕەخسێنەری ئاماژەکان و واتاگەلی دەقەکان، بەرهەم و بە شێوەیەکی تایبەت بەرهەمە هونەرییەکان بن. بەڵام بە دۆزینەوەی ئەم باڵادەستیانە کاری ئێمە کۆتایی نایەت، چونکە تەنانەت ئەگەر پێوەری لێبڕاوانەی تۆکمەیی دەق و بەرهەم لە جەرگەی ڕێسا زمانییەکاندا پەیدا بکەین(کارێك کە ئەنجامدانی لە ڕادەبەدەر دژوارە) هەمدیس خاڵێکی گرنگمان لە کیس دەچێ، ئاگایی خوێنەر کە گیرخواردوی ئاسۆی ژیانێکی دیکەی جیا لە ئاسۆی پەیدابوونی دەقە، تا ڕادەیەك بە دەر لە کۆت و بەندی ئەو باڵادەستییە سەرەڕۆیانەی زمان بیچم دەگرێت،(ئاگایی خوێنەر) چەند پێش- فامێك دێنێتە گۆڕێ و دێتە نێو ئەزمونی

* تێبینی لە نوسەرە.

31- R.Barthes. “surlalecture” in: oeuvres completes, paris, 1995.p.377.

ڕاڤەوە و شوێنگەی خۆی، ئازادیی خۆی و ئەگەر و کەرەستەکانی ئاگابوونەوەی زیاتری خۆی هەڵ دەسەنگێنێ و بە پوختی و لەیەك گوتەدا جیهانێکی تازە لە دژوارییە تیۆریك و ڕاڤەییەکانی سەرڕێگامان دەخوڵقێنێ.

مخابن لە پێکهاتەگەراییدا واتای "بەرهەم" چەندقات کەمتر لە واتای "دەق" باس و خواسی لەبارەوە کراوە. زۆربەی پێڕەوانی ئەم ڕێبازە لە هەندێ لایەنەوە ئەگەریش لەم زاراوەیە نزیك بووبنەوە، واتایەکی نارونیان لێ هەڵکڕاندوە. بە پێچەوانەوە، لە کۆڕی یارانی هێرمێنۆتیکدا، بەرهەم متمانە و برەودارییەك هاوشان و هاوئاستی لەتەك دەقدا هەیە. وۆلفگانك ئایزێر لە پێڕەوانی ڕێبازی جوانیناسیی وەرگرتن لەمەڕ بەرهەمی هونەری دەنوسێ:" بەرهەم کیانی بیچمگرتوی دەقە لە ئاگایی خوێنەردا"(٣٢). ئایزێز هەرچەند نەك مکور و پەیگرانە زاراوەی "دەق" بە واتای"پێکهاتەیەکی ماتریالیی ئۆبژەکتیڤی دەربڕین کە دەستنیشاننەکراوە" بەکار دەبا و دەڵێ:" دەقێك بیچم دەگرێ تا کامڵ بکرێ"، واتە دەقێك بیچم دەگرێت تا لە ئاگایی خوێنەر ببێتە بەرهەم. هەتا شیعرێك لە زەینی شاعیر یا لە سەر لاپەڕەی پەڕاوگ نوسرابێ و هێشتا نەبووبێتە ئامرازی پێوەندیی هونەری، دەقێکە، بەڵام هەرکە لە ئاگایی خوێنەر یا بیسەردا جێبگرێ دەگۆڕێت بۆ بەرهەم.

بۆ فامکردنی چەمکی بەرهەم خراپ نیە سەرنج لەواتای فەلسەفیی ئێجگار تاقیکراوەی (ئەم چەمکە) لە نوسینەکانی بیرمەندێك کە هێشتا لە چوارچێوەی ئاوەزی هێرمێنۆتیك لە بیسەر و خوێنەر تێ نەدەهزری، واتە شلایر ماخێر، بدەین. ئەو لە وانە گوتارەکانی لەمەڕ هێرمێنۆتیك بەرهەمی بە بەروبوومی کاری مرۆیی شۆبهاند.(٣٣) "کار" هەرچەند سروشتێکی کۆمەڵایەتی هەیە، بەڵام لە بوون و پێشکەوتنی خۆی منەتباری تاکەکەسە، واتە کەسێك کە" ئەگەری واتای کار" دەڕەخسێنێ. زمان ئامرازی کارە و بەوەوە بەرهەمی ئەدەبی بیچمدار یا پێکهاتەدار دەبێ. هەندێ جار وادێتە بەر چاو کە شلایر ماخێر واتای بەرهەم یا" بیچمی سەقامگرتو لە زمان"ی بە ژانرەوە گرێ دەدا. ئەگەر وەها بێ، دەبێ بوترێ تەنیا کەسانێك کە پێشتر لە تەك ژانردا ئاشنا بووبن دەتوانن لەوە تێبگەن کە دانەر لە کوێدا پەیڕەوی بەندوباو و ڕێککەوتن بووە و لە چ شوێنێ لێی بانتر هەڵکشاوە و بەرهەم لە ڕاستیدا چ هەڵکەوتێکی هەیە. بەڵام زراڤ بینی لەم خاڵەدا دژوارە. یەکێك لە هۆیەکانی ئەم دژوارییە نارونیی واتای

32- W.Iser, lactde lecture, trans.e.sezneycer, bruxelles, 1985, p.47
33- schleirmacher, op.cit,pp.153-188

ژانره. چۆن دەتوانین پەی بەوەبەرین کە وەسفی دیمەنەکانی جەنگ لە رۆمانی **شەڕو ئاشتی** ی تۆلستۆی لە داستانەکانی کۆنی ئێسلاو یا لە **ئیلیاد** ی هۆمیرۆس ئاخێزاوە؟ ئایا دەتوانین بە وردی دیاری بکەین کە رۆمانی **دوکتۆر فاستۆس** ی تۆماس لاساییکردنەوەی ژانرێکی ئەدەبیی کۆنە کە باس لە پێشهاتەکانی ژیانی قددیسەکان دەکا یان نا؟ کرۆکی ئاخاوتە لێرەدایە کە هەر بەرهەمێك بە کۆماگێك لە ژانرەکان دەبەسترێتەوە و هەمبەرێتیە نێواندەقییەکان چەند قات ئالۆزترن لەوەی کە لە یەکەم نیگادا دێنەبەرچاو. لە لایەکی دیکەوە هەر بەرهەمێك، کەم تا زۆر نیشانەی شێوە نوسینێکی تاکەکەسی پێوە دیارە. ئەمە شێواز یا مێتۆدێکی دەربڕینە کە لە لێك هاوێرکردنی بەهەڵەدا ناچی، چونکە لە تەك بەرهەمێکی دیکە لەم دەربڕینەدا هاوبەش نیە و چەندقات لە رێساگەلی رەمزەکان بانترهەڵدەکشێ. مێتۆدی دەربڕین دیاریمەندیی لێ دەرباز نەهاتو و لە سڕان نەهاتوی* بەرهەمە.ئەم چەشنە لە توێژینەوەی ژانر نەك ئەوەی بوترێ بەکار نایەت، بەڵام هەموو مەسەلەکە نیە. لە جێیەکی دیکەدا شلایرماخێر لە سێ دیاریمەندیی بەرهەم- واتە پێکهاتە دۆزی، ئەندامەتی لە ژانردا و مێتۆدی دەربڕین- دوا. بەڵام دەبێ بە جەختەوە بڵێین کە تەنیا مێتۆدی دەربڕین- نڤیسیاری یا گوتاری- یە کە تایبەتمەندینوێنی بەرهەم ئەژمار دەکرێ و چارەنوسی دەقەکان لە ئاستی مێتۆدی دەربڕین دیاری دەکرێ، واتە رێ خۆش دەبێ تا(ئەو دەقانە) بزانرێن.

هۆسرێل لە بڕگەی ١٢٤ی **بیرۆکە رێخۆشکەرەکان بۆ دیاردەناسی** کە لە بارەی واتای" لوژیکی"ی شتەکانە، گوتویەتی کە" واتا" بەردەوام هەمان" گەیاندنی واتای شتێك"ە، بەڵام مەسەلەکە لێرەدایە کە ئێمە کەمتر لە تەك یەك شت بەرە و رووین، بە پێی لوژیکی ئاماژەی زمانی و بە پێی هەڵێنجانە زەینییەکان لە هەر شتێك، لەگەڵ" توێژگەلی" لێك ئالاوی واتاکان و گەڕاندنەوە گەلی(واتایی) فرەچەشن کە" تێك دەتەنرێن" بەرەو روو دەبین".[٣٤] ناتوانی دەق بە توێژاڵ توێژاڵ بناسیت، واتە پەیتا پەیتا توێژێك هەڵدەیتەوە تاکو توێژێکی دیکە ئاشکرا بێ. چونکە" سەرتوێژ" لە نێو "بن توێژ" تەنراوە و ئەم تان و پۆیەش ناکرێ لێك جیابکرێتەوە، مەگەر ئەمە کە هەمووی شڕو شیتاڵ بکەی. دەق لە کۆمەڵە قاڵبییەك کە

* لە بەرامبەر گریزناپذیر و نازدودنی، هەر چەند گۆکردنی" دەرباز نەهاتو" و لە سڕان نەهاتو" قورسە، بەڵام وەرگێڕانەکەی دەقا و دەقە.

34- e Husserl, ides directrices pour une phenomenology, trans p.ricoeur, paris, 1985,pp.417-423

لە سەریەك هەڵچنرابن ناچێ، یا هاوشێوەی توێژە جیاجیاکانی زەوی نیە، بەڵکو هاوشێوەی کۆی ئۆرگانیکێکە و کە لەودا واتاکان بەیەکەوە دوراون و تێك تەنراون. دێرێدا گوتەنی:"هەر ئەمە ناچارمان دەکا کە میتافۆری زەویناسانەی تۆیژەکان لە مەڕ ئەو شتەی بەڕاستی وێنەگەریی" دەقی"(یا بە دەربڕینی دیکە دەستچنراو*) دەزانرێت، بەلاوە بنێین".[٣٥] ئەم دەستچنراوانە دەقەکانن. هەر بەو جۆرەی کە والتێر بنیامین لە وتاری" وێنەی پروست" کاری پنەلوپەی بە دروستکردنی دەق چواندبوو:" خاڵی سەرەکی (بە لای پروستەوە)** نەك ئەو شتەی ئەزمونی کردوە، بەڵکو گەلاڵە و نەخشەی بیرەوەرییەکانی ئەوە، واتە کارێك وەکو کردەی پنەلوپە لە وەبیرهێنانەوەی بیرەوەری و رەنگە باشتر بێ کە بڵێم کردەی پنەلوپە لە یادبردنەوەی بیرەوەرییەکان"[٣٦] جێی سەرنجە کە لە هەر دەقێکدا خاڵگەلی ئاخێوئاسا(ئەگەر بتانەوێ دەتوانین بە "واتاکان" ناودێریان بکەین) لەگەڵ خاڵگەلێ کە هێشتا دەرنەبڕاون، خاڵگەلی دەرەکی (کۆمەڵایەتی، نێواندەقی، پێوەندیی نائاخاوتەیی) گرێ دەدرێن. لە سەر بنەمای بنچینەبەندیی دەق(باشقە زمانییەکان، ژانر و ...هتد) توێژە زمانی و نازمانییەکان تێکەڵ دەبن. لە ئاگایی بەرامبەر یا خوێنەر کەلەودا دەق دەبێتە" بەرهەم" تیشکێکی تازە بە سەر دەستچنراوی ئێمە، واتە دەق دەپڕژێت. پێکهاتەی بەرهەم، بەم جۆرە، تەنیا لە زەینی بەرامبەر(بیسەر- خوێنەر) ، یا وردتر بێژین لە راڤەی بەرامبەر دا دێتە زانین.

ئەم گۆڕینی دەق بۆ پێکهاتەی بەرهەم چ مەسەلەگەلێ دێنێتە پێشێ؟ هەر چەند نامەوێ دەق لە دەقی نڤیسیاری قەتیس بکەمەوە، بەڵام بە پێی باشقەی دەقی نڤیسیاری خاڵگەلی گرنگ رۆشن دەبنەوە. ئەو دەستە لە دەقەکان کە ئاخێوگەلی نڤیسیارین (و لەم روەوە لە جیاکاریی سۆسێری لە نێوان زمان بە واتای رەها یا سیستمی زمانی و گوتار یا بەکارهێنانی زمانی بە ئاستی پێکهاتەیی ئاخاوتن پەیوەستن بەردەوام بە مێتۆدێکی شیانی بەراورد لەگەڵ هەڵکشانی زمانی دەشێ تاوتوێ بکرێن، چونکە دەقەکان تەنیا کردەگەلی پەتی نین، بەڵکو بە شێوەیەکی توانامەند بەرهەمن، واتە دەشێ لە زەینی هەر بەرامبەر (بیسەر- خوێنەر) یکدا

* هەر شتێك بە دەست بچنرێ وەکو دەستەوانە و شتی لەم چەشنە.(و)

35- J.Derride,marges de philosophie, paris, 1972,p.191

** تێبینی لە نوسەرە

٣٦- و.بنیامین، **نشانەای بەرهایی**، ترجمەی ب. احمدی، تهران.١٣٦٦، ص٩٨.

راڤە بکرێن. هەتاکو لەگەڵ دەقدا سەروکارمان هەیە و نامانەوێ دەستوەردانی راڤەی بەرامبەر(بیسەر-خوێنەر) و توخمە دەرەکییەکان لە تاوتوێی خۆماندا بخەینەگەڕ، ئەم خاڵەش پەسند ناکەین کە ئەو توخمانە لە دەقدا تێك تەنراون. واتە هێشتا ئەم خاڵە ناخەینە روو کە چارەنوسی دەق گۆڕانیەتی بۆ بەرهەم، چارەنوسەکەی راڤەیە، لەبەر ئەم هۆیە پێك دێت تا فام بکرێت، لەم روەوە رەمزدانانی بۆ ئەنجام دەدرێ تا رۆژێك لە رۆژان رەمز ئاوەڵایی بکرێت و ئەوەش نەك تەنیا بەیەك شێوە و بە پێی تاقە رێسایەك. هەر چەند لە یەکەم نیگادا وا دێتەبەر چاو کە وەها هەڵێنجانێکی پێکهاتەگەرایانە لە دەقدا قەتیس دەمێنێتەوە و توانستی تێگەیشتن لە بەرهەم لە کیس دەدا، بەڵام هەر بەو شێوەیەی کە رێکۆر چەندین جار گوتویەتی بە بێ ئەوە، کاری تاوتوێی دەق و بە تایبەت ناسینی شێوەی گۆڕانی دەق بۆ بەرهەم نەلواو دەبێ. بناخەی مێتۆدۆلۆژیکی کار لە شیکاریی پێکهاتەگەرایانەی دەقەکاندا بوو کە بەرەبەرە لە جەرگەی کارو کردەوەی زماننناسیی مێژوویی و شیکاریی رێزمانی زمانەکان سەری هەڵدا و لە هەمووش زیاتر لە هزرەکانی سۆسێر، فۆرمالیستە روسییەکان و ئۆستورەناسیی پێکهاتەیی کلۆدلیۆشتراوس پەروەردە کرا و تا سەردەمێکی نزیك لە رۆژگاری ئێمە درێژەی کێشا و هەڵبەت لە چەندین روەوە گۆڕدرا و لە توێژینەوەکانی ئیمیل بنۆنیست، ئا.ژولین گێرماس، کلۆدبیرمۆن لە یەکەمین کارەکانی رۆلان بارت، ژولیا کریستوا، تزڤیتان تۆدۆرۆف و ئۆمبیرتۆئێکۆ رووی لە کامڵبوون نا. یەکەمین بنەواشەی لۆژیکیی ئەم تیۆرییە خوازیاری بەرینبوونەوەی مێتۆدی پێکهاتەگەرایانەیە، کە لە هەنگاوی یەکەمدا بەستراوەتەوە کە دەنگناسیو واتاناسی زمانی لە"یەکەکانی بچوکی زمان"(تاك بڕگەکان، فۆنیمەکانو سینتاکسەکان) و نەك رستەکان یا ئاخێو. وەلێ لە هەنگاوەکانی دواتردا بە هەودای وەك دەوترێ "یەکە گەورەگان"(رستەکان، دەربڕینە راڤەییەکان کە بە پێی نیاز راڤە کراون) دەگا.[٣٧] دەبێ بوترێ کە کتومت لەم هەنگاوانەی دواتردا واتە لە گۆڕاندنو گۆڕانکاریدایە کە کەموکوورِیی شیکاریی پێکهاتەیی ئاشکرا کراوە. باس لە راڤە پێویستیی بە تیۆرییەکی پتەو و هەمەکییە، تیۆرییەك کە گەیشتن پێی یا باشتر بڵێم گەیشتن بە چەشنەکانی بابەتی هێرمێنۆتیك بووە و هێشتاش هەیە.

(٣٧) R. Barthes, "Introduction a l'analyse structurale des Técits", in: op. cit, vol2, p.75.

دەبێ قبوولْ بکەین کە تێك تەنران، یا بە شێوەیەکی سیستماتیكو شێوەدار رۆنان و دانان ئیدی دەسەری پاوانکراوی زمان نیە، بەڵکو تایبەتمەندینوێنی هەمو کۆماگێکی واتاکانو ئاماژەکان لە قۆناخە بەرزترەکانی وەکو پێڕستبەندیی دانایی، ئوستورە، ئایدیۆلۆژی، ژانر و... هتدیەو بۆ شیکردنەوەشی هەروەك کە فۆکۆ نیشانی داوە پێویستمان بە تیۆرییەك لەمەڕ ئاخێو و نەك تەنیا تیۆرییەکی زمانی. ئەگەر سادەگەرایانە وەها گریمان بکەین کە "توخمگەلی زمانی"ی هەر دەقێك بە شێوەیەکی سیستماتیك بە یەکەوە گرێ دەدرێنو چەند کۆماگێکی ئاماژە ئاسای لێکجیا دەخولقێننو لێرەوە جۆرە هاوڕاییەك پێ دەگرێ (کە"هاوشێوەی شتێکە کە دانەر مەبەستی بووە") دەتوانین بەرۆکی خۆمان بەردەینو رابگەیەنین کە پێویستمان بە هێرمێنۆتیك نیە. بەڵام ئەم گریمانە هەڵەیە. هەر کە بمانەوێ ئەو کۆماگانە وەسف بکەین، "توخمگەلی زمانی"ی (کۆماگەکانی پێشو) دەبێ بە ئاشکرا جیاواز لە توخمە زمانییەکانی کۆماگێکی دیکە دەرکەون، لە بەر ئەم هۆ سادەیە کە لەگەڵ توخمە نازمانییەکانی خودی دەق تەنراون. کاری پێکهاتەگەرای ئۆرتۆدۆکس ئەمەیە کە تەنیا تاوتوێی ئەو شتە بکا کە دەیبینێ، ئەم کارە لانیکەم پاش فرۆید، نیچەو مارکس چەوتە و بە چەوت لە قەڵەم دەدرێ. نەست، واتای شاراوە، ژێرخان، ویستی شاراوەی هێز، بە کورتی هەر شتانێك کە ناکەونە بەرچاو، پەیتاپەیتا پێ دەگرن و چەوت دەبێ ئەگەر پشتگوێیان بخەین، یا لە مەیدانی تاوتوێ وەدەریان بنێین، یاخۆ بە ساکارییەوە رابگەیەنین کە لە هیرارکیی دیکەو لە ئاستی پێکهاتە یا بنچینەیەکی دیکەدا هەن. لە بیرمان نەچێ کە ئەم دیتەیەی ئێمە کە بەرپلارانیش دەکەوێ، بە هەر حاڵ لە "پێکهاتەی بڕگەیەکی نڤیسیاری" قەتیسە، کە بە تێکۆشانی کریستیەن مێتز لە یەکەمین بەرهەمەکانیدا گوازرایەوە بۆ قەڵەمڕەوی وێنەو بەرەنجامگەلی تیۆریکشی بەهەر حاڵ بەر تەسك و پڕکەمو کووڕی بوو.

دەق هەواڵی لێڵی و تەمتومانی کەتوارمان بۆ دێنێ و نیشان دەدا کە چۆن راڤە بکەین. راڤە لێبڕاو و بنەتایی نیەو وەها خۆدەنوێنێ کە کەتوار لە خزمەتیدایە. راڤە بە دەگمەن دەتوانێ لە چنگ لێڵی رابکاتو هەر ئەمەش خدەیەکی ناسەقامگیر و خەیاڵی پێ دەبەخشێ و بەردەوام وادەنوێنێ کە لە مەترسیی هەڵە، لە رادەبەدەربایەخدان و گۆترەبێژی یە. وەك بڵێی دەق جگە لەمە رێگەیەکی دیکەی نیە تاکو بە ئێمە ئەگەری قووڵبوونەوە لەبارەی نیشانە ببەخشێ. ئەمڕۆکە، زۆر کەس دەڵێن کە کەتوار تەنیا کۆماگێك لە نیشانەکانەو تەنیا رەخسانی زانیارییەکی راڤەیی بە ئێمە دەبەخشێ، هەرگیز بەرهەست نیەو ناتوانێ

بەرهەڤکەری ئەرخەیانی بێ. ئایا وەها گوتەیەك جگە لە دانپیانان بە راستودروستیی بڕیارەکەی نیچەیە کە (بریتی بوو لەوەی) کە ئێمە تەنیا لە تەك راڤەکان بەرەوڕووینو جیهانو کەتوارەکان شتێك نین جگە لە راڤەگەلێ کە لە راڤەکانی دیکەوە دێنە ئاراوە؟ هەر تاك روخساریك، لە بەرینترین واتای ئەم زاراوەیە، کە هەڵبەت رەگاژۆی لە شێوەکاریدایە، بەڵام وێنەیەك لە رومانێکیش دەگرێتەوە، تەنیا قۆناخێکی راڤەیە کە لە نیشانە لێڵ و ناڕوونەکان پێك هاتووەو لەوەش گرنگتر ئەمەیە کە لە بارەی ئەم نیشانانەیە، واتە رێگەیەك بۆ درك پێکردنی (واتە راڤە) ئەم نیشانانە پەیدا دەکا. هەر تاك روخسارێك دەستبژێرێکە لە نێوان واتاگەلی زۆر و زەوەند کە هەر مرۆڤێك ناچارە بیانداتە پاڵ دیاردەکانی ئەم جیهانە.

هەروەك تا ئێرە دیتمان، چەمکی راڤە نیشان دەدا کە ئێمە لە بارودۆخێکی لێڵو نادیار داین. راڤە ناتوانێ لێبڕاو بێ، ناتوانێ سەلماندنی لێبڕاوێتی خۆیو یا شتێك بێ. ئەفراندنی یەك تاك روخسار، راڤەکردنە، بەکارهێنانی نیشانەگەلی لێڵە لەمەڕ شتێك کە مۆڵەت نادا تا بە تەواوی تیشکی بخەینە سەر. ئەم لێڵی، توانج بێژی و دڕدۆنگییە، سروشتو پێگەی تایبەتی شتەکانە. لە بەر ئەم هۆیە ناکرێ بە سانایی نیشانی بدەین یا باسی لێوە بکەین، بەڵکو دەبێ بەرەوپیری مەترسیی راڤە بچین. بەم چەشنە مەترسیی راڤە زادەی خووخدەی مەتەڵئاسای ژیانە. ئەگەر لە نەبوونی ئەم خووخدە مەتەڵییە، هەمووشتێك چارەسەر و ئاشکرا و لەبەرەنجامدا هاوسان و دووپاتە، وەڕسکەر و لێگەڕێن بڵێم قێزەون بوایە، شتێك بۆ ناسین لە گۆڕێدا نەدەبوو، مرۆڤەکان لە بەر ئەوەی پەناکار* نەدەبوون لە ئەنجامدا تاقەت پڕوکێنیش دەبوون. ئاندرەمالرۆ جارێکیان گوتبووی کە مرۆڤ لە بنەڕەت را ئەو شتەیە کە دەیشارێتەوە. بۆ ساتێك لە جوانیی(ئێدت) و (ژیلبێرت) لە رۆمانی (مارسێل) پروست تێهزرن. ئەگەر بۆنێکی لێڵو پڕتەمتومانیان نەبایە، چ کەڵکیان دەما؟ لێڵی، رازئاوێتەیی، توانج بێژی هاوڕێیانی هەمیشەیی دەربڕینی تەنزئاساو خشتەبەر** و یارانی گیانی بە گیانیی دەربڕینی تەوساوین. لەوەش گرنگتر، نێواخنێکی فریودەریان هەیە کە لە یەك واتادا دروستکەری ئێرۆتیزمو چێژە. لەمبارەوە پەرتوکی **چێژی دەق** ی بارت رۆشنگەرە، یا کتێبی ژیل دێلۆز (بە ناوی) **پروستو نیشانەکان** کە لەودا لە چەشنەکانی **"لێڵیی پروستی"** دەدوێ و دەڵێ کە

* ئەو کەسەی لە پەنادا کاردەکا / پنهان کار. ف.

** سخرەگر/ف.

جیهانی نیشانەکان دنیای لێڵییەکانە کە پێویستیی خولێکی فێربوونی راڤە دەسەپێنێ:"لە کۆتایی پەیجۆردا، راڤەکار تێدەگا کە چ شتێك لە دەستی دەرچووە..."(٣٨)

هەر راڤەیەك ئێمە دێنێتە نێو پانتایی فرەفاقێتیی‌یەوە. بارت گوتویەتی: "ڕاڤەی دەقێك، بە واتای بەخشینی واتاگەلێ (کەم تا زۆر پاساودار، یا زۆر و کەم ئازاد) نیە. بەڵکو، کارکردنو فێربوونی ئەم خاڵەیە کە چەند فاقی لە چ شتانێك پێك هاتووە".(٣٩) راڤە لەبەرگرەوە و خوازیاری نەبوونی دیاریکاریی رەمزەکانە. دەبینین کە تەنانەت ئەو پەناکاریەش خۆی لە پەنا دەخا و پەیتاپەیتا لە ئێمەدا بەم خەیاڵەوە، تەشەنە بەم بەدحالیبوونو هەڵێنجانە لووتبەرزانەیە دەدا کە (گوایە) دەستمان بە واتا راگەیشتوە. ئێمە پەیتاپەیتا تێدەکۆشین تاکوو لە بیر خۆمان بەرینەوە کە پەناکاریو هەم فرە واتایی بەرەوڕوومانن و کاری ئێمە دژوار دەکەن. پێکهاتەگەرایی باشترین دەربڕینی ئەم فەرامۆشییەیە. هێرمێنۆتیك بە پێچەوانەوە رازەکە دێنێتە ئاراوە و لەگەڵ ئەوەشدا لە زانست باوەڕی و مێتۆدە چەقبەستو و پۆزەتیڤیستییەکان رزگار دەبێ و بانگەشەی ناسین دەخاتە جێی هەودای ناکۆتای راڤەکان.

ناتوانی دەق بە جیهانێکی داخراوە و لە خۆوە لەقەڵەم بدەیت، شتێکی تەواوکەر کە ئێستە دەبێ رەمزئاوەڵایی بکرێت. دەق سەرەڕای فۆرمی سەقامگرتوی مەتریالیی خۆی، دەسکەلایەکی نابەرپرسیار نیە کە نەتوانێ وڵامی هیچ شتێك بداتەوە و نەتوانێ شتێك بپرسێ. راستە کە دەق دەبێتە گوێڕایەڵی راڤە، بەڵام هەر لەبەر ئەم هۆیە وەکو بوونەوەرێکی زیندو کار دەکا. خوێندنەوەی دەق واتە بردنەپێشی چەمك، سەرەڕای خۆی و سەرەڕای نیازی دانەرەکەی. ئەفلاتون لە **فایدروس** دا دەقی بە منداڵێکی هەتیو چواندوە کە باوکی ئیدی ناتوانێ یاریدەی بدا، چونکە نائامادەیە.(٤٠) راستە کە دەق باوکی نیە، بەڵام دەبێ بۆ پێشەوە بچین و بە شێوەیەکی فرۆیدی بێژین دەق باوکی خۆی کوشتوە. دانەر دەمرێ و دەق بەڕاڤە بەردەوام تازە دەبێتەوە. تازەیی دەق و زەینی راڤەگەر وەبەر هاتوی یاسای بنچینەیی فرە واتایی یە، کە هیچکەس رێگە چارە و رێی هەڵاتنی نیە. فرە فاقێتی بە شێوەیەکی ناچارانە لە گۆڕێدایە و رەمزەکان نادیاریکارن و هەر راڤەیەك شتێك لە بەستێن دەڵێ، واتە لە دەرەوەی دەق و واتایەك بۆ دەق گریمان دەکا و خۆی دەبێتە یەکێك لە واتاکان.

38- G.Deleuze, Proust et les signes, paris, 1979.p.36-51.
39- R.Barthes, S/Z, Paris, 1976,PP.11-12
٤٠- افلاطون دوره **اثار**، پیشین، ج٣، صص ١٣٥٠-١٣٥٥

فره فاقێتیی* راڤه، دەستەبەری تەناهیی وەبارهێنانی دەق و دەوڵەمەندیی(مەعنەوی) ەتی و لە دژی بیچمگەلێ کە دەق تاك كەوتو، بەرتەسك، نەزۆك، بێگیان و لە قالْبدراو دەکەن، دەجەنگێ. ئەم فرەفاقێتی(PLURALITY) یە، دەق دەکاتە مێژویی و کاتمەند و ئیدی دەق ناتوانێ خۆی بە شێوەیەکی راشکاو و لێبڕاوانە لە راڤەی خۆی جیابکاتەوە. فرەیی(pluralism) بە واتای بەرەو زانین و پەسندکردنی فرەچەشنی و جیاوازی، لە دەق کەش و هەوایەکی دیمۆکراتیك و پێوەندییەك دەڕەخسێنێ کە لەودا بەرەوڕووبوونەوەکان روو دەدەن. دەق لە لایەکەوە دەبێتە هاوشێوەی سەکۆی گفتوگۆیەکی دیمۆکراتیك لە نێوان راڤەکان و لە لایەکی دیکەوە لە گۆڕەپانی جەنگ دەچێ، جەنگێك لە نێوان پێشگریمانەکان، پێشداوەرییەکان، پێش- فامەکان و باوەڕەکان. راڤە بە وەلانانی باڵادەستییە چەقبەستوەکان کە عەوداڵی سەپاندنی واتایەکی بنەتایی، خودباوەڕ و لێبڕاوانە(کە بە زۆری راستەقینە" لە قەڵەم دەدرێت) بە سەر دەق دان، رۆژنەکان ئاوەڵا دەکا، هەوای تازە دێنێ. فرەچەشنیی راڤەکان رشخەنگایەکە بە راڤەیەك کە رادەگەیەنێ: من هەمان هەقیقەتم.

لە بەر ئەوەی کە دەق شتێکە کە دەبێ" بخوێنرێتەوە"، وەربگیرێ و فام بکرێ، ناتوانێ لە شێوەی وەرگرتنی خۆی لە لایەن خوێنەر یا راڤەگەرەوە جیا بێت. دەقێك کە هێشتا راڤە نەکرا بێ، دەقێکی مردووە، وەلێ دەبێ بپرسین کام راڤە زیندوکەرەوەی دەقە؟ نیچە هەندێ جار لە "راڤەی زێدەڕۆیانە" دەدوا و دەتوانین هاوشێوەکەی لە زاراوەی یونانیی "Ephexis" کە تا رادەیەك بە واتای "دڕدۆنگی لە داوەری" یە، پەیدا بکەین.(٤١) ئەم دڕدۆنگییە لە فەلسەفە" هونەری باش خوێندنەوە" دروست دەکا.

جارێکیان نیچە وەها لەم هونەرە دوابوو: توانایی ئەمە کە "نیوکاژێر لەبارەی شەش دێڕ تێهزرین".(٤٢) ئەم وردبوونەوەیە ترسان لە راڤەی زێدەڕۆیانەیە. پەیتا پەیتا هەوڵ دەدەین تا راڤەی خۆمان تاقی بکەینەوە. بەڵام پێوەری ئەم تاقیکارییە کامەیە؟ هیچ گومانم نیە لە پاش

---

* لە زمانی کوردیدا وشەی" دوفاقی" بە واتای دووڕوویی و درۆزنیش دێت ئەمە لە کاتێکدا کە بەدەر لە " باری رەوشتیی" وشەکە واتای فرە لایەنی و فرە ئاقاری دەگەیەنێ، وشەی "فرە فاقێتی" لەو وشەوە داڕێژراوە.(و)

41- F.nietzsche,antichrist, trans.r.g.hollingdale, London, 2971,pp,169-170

42- f.blondel,"inter preting texts with and without Nietzsche, in. g.i.ormiston and a.d.schrift eds, trans forming the hermen eutic context, trans .g.l.ormistan, state university of new York press, 1990, p.78

نیوکاژێر تێهزرین لە شەش دێڕ واتای بنەتایی ئەو دێڕانەمان لا ئاشکرا دەبێ، بەڵام دڵنیام کە نیوکاژێر لە ژیانمان بە فیڕۆ نەچووە. ئێمە هیچ پێوەرێکمان لە بەردەستدا نیە کە بڵێین دەق دەتوانێ لە دەرەوەی راڤەگەلی چەند لایەنەی خۆی جێ بگریت. هەر راڤەیەك دەتوانێ دروست، بێ سەروبەرە، دادپەروەرانە، ستەمکارانە، زبروتوخس، یا ناکامڵ بێت، وەلێ بەردەوام بایەخ بە دەق بدات. نیچە خوێنەری سەرەمرەی کتێبی پیرۆز، دەڵێ کە ئەمە دەتوانێ جۆرێك کەڵکئاوەژو(missbrauch) بێ کە دەق و راڤە بە هەڵە بە یەك شت بزانین، بەڵام چ بکەین کە مەترسی نەك لە چەند فاقیبوونی دەق، بەڵکو لە قەتیس کردنەوەیتی؟ قەتیس کردنەوە واتە نەزۆك کردنی دەق، بەخشینی تاقانەییەکی چەقبەستو و بەرجەوەنێکی ئێجگار تەسك و داخراو بە دەق. رەنگە راڤە لە دەق بچێتە دەرێ و وازی لێ بێنێ، پشتی تێبکات، بەڵام سەرەنجام خۆی دەهاوێتە نێو دەقەوە، واتە دێتە نێو جۆرە کایەیەکی نێوەکیی دەقەوە. هەر راڤەیەك بەردەوام ئەگەری پووچەڵبوونەوەی هەیە و متمانەکەی کاتی و مەرجدارە. لەم روەوە هیچ سود و قازانجێکی نیە کە بەردەوام لە مەترسییەکانی راڤەی زێدەڕۆیانە راڤەگەلی پاشکۆیی کە پشت لە دەق دەکەن، بدوێن.

(٧)

لە چەند دەیەی رابردودا، ئاوەزیانی هێرمێنۆتیکی زیاتر لە جەرگەی دوو ئاخێوی فەلسەفی و هونەری بیچمی گرتوە. هەڵبەت یارانی هێرمێنۆتیك، باسیان لە بوارەکانی یەزدانناسی، رەوشت، تیۆریی کۆمەڵایەتی و سیاسی، کۆمەڵناسی، پێوەندیناسی و فەلسەفەی زانست(یش) کردوە، بەڵام وا دێتە بەرچاو کە ئەگەر نەك تێکڕای ئەوانەی ناویان هات، بەڵکو بەشی زۆریان لە سایەی ئاخێوی هێرمێنۆتیك هاتوونەتە ئاراوە. تەنانەت جیانی ڤاتیمۆ کە بە راشکاوی هێرمێنۆتیکی بە " ئاخێوی زاڵ"یا زمانی کوئینی سەردەمی ئێمە ناودێر کردوە، بەناچار ئەم خاڵەشی پەسند کردوە کە هێشتادەتوانرێ مەودایەك لە نێوان هێرمێنۆتیك و ئاخێوی زانستی پەیدابکەیت.(٤٣) هۆی ئەم خاڵە دووریی بەرەبەرە بەڵام لێبڕاوانەی هێرمێنۆتیك لە ئایدیالێکە کە وەکو میراتێك لە سەردەمی پۆزەتیڤیزم ماوەتەوە و بە " زانست باوەڕی" یا " ئایینی پەرەستنی زانست" ناودێری دەکەین. یەکێك لە لایەنە

43- G.Vatimo, Ethique de I interpretation, trans.J.rolland , paris, 1991, p45.

سەرەکییەکانی ئەم ئایدیالە، گەیشتن بە مکوڕیی دەربڕین لە ڕێگەی باشقە تاك واتاییەکان لە ئاخێوی زانستی و هەوڵدان بۆ سڕینەوەی "خڵتە واتاناسانەکان" بوو. ئارمانجی ئاخێوی زانستی گەیشتن بە ڕێساگەلی نیشانەناسانە بوو کە تەنیا واتای ڕاشکاو، لە سەر بنەمای ڕێککەوتنێکی پەسندکراو، بخاتە ڕوو، ئیدی جێیەك بۆ واتاکان و ئاماژە پەنانەکییەکان نەهێڵێتەوە. لەم دیدەوە ئاخێوی زانستی(نەك لە کەتوار و هەنوکەیی، بەڵکو لە ئاستی ئایدیالی) کت ومت خاڵی بەرانبەر و پێچەوانەی ئاخێوی شاعیرانە و هونەری دەبێت. هەر چەند ژمارەیەك لە هونەرمەندان، هەندێ جار هەوڵیان دا تا لە ئاخێوی تاك واتایی نزیك ببنەوە، بەڵام وەکو ڕێسایەکی هەمەکی دەتوانین بێژین کە ئاخێوی هونەری پشت ئەستورە بە لێڵی و تەمتومانی واتاناسانە. لە لایەکی دیکەوە هەروەك کانگیم، کوهێن، فیرابێند، فۆکۆ و ژمارەیەك لە بیرمەندانی ئەمڕۆیی مێژوی زانست نیشانیان دا" تاك واتایی" لە قەڵەمڕەوی ئاخێوی زانستیش جگە ئایدیال و خەیاڵ شتێکی دی نیە. زاناکان لە دەربڕینی ئەزمون و دۆزینەوە زانستییەکانی خۆیان ناچارن سود لە زمان وەربگرن و سەرەنجام (چ بیانەوێ یان نا، چ بزانن یا نەزانن) لە کۆتی خوازەکانی دەربڕین و ڕێساکانی تیۆریی دەربڕین دەمێننەوە و هەرگیز ئارەزویان لە دەستڕاگەیشتن بە دەربڕینێکی ورد و کامڵ کە یەکسەر یەکانگیر بێ لەگەڵ دیاردەگەلی بەرهەست و هەبوو، نایەتەدی.

سەرنج لە شێوەی نووسینی یەکێك لە سەرترین نموونەکانی ئاخێوی زانستی بدەین: **گوتارێك لە بارەی دوو سیستم** لە نووسینی گالیلۆ. لەم پەرتوکەشدا زانای بیرکاریزان و ئەستێرەناسی سەدەی شانزدەهەم تێدەکۆشا تا دەربڕینی زانستی بە ڕێسا لێبڕاوەکان تەیار بکات. ئەو دەیهەویست وەها بنوێنێت کە تا دوایین ئاستی لواو لە ڕەوانبێژی و خوازەکانی دەربڕین دوور بکەوێتەوە و لە زمانی لێبڕاوانەی نیشانە ماتماتیکیەکان نزیك بکەوێتەوە. گالیلۆ هەوڵی دا تا ئەم باوەڕە کە تا داتاگەلی ئەزمونی لە کێش و ڕەنگ و بۆن و ... هتد جگە" جیاکاریگەلێ لە چەندایەتی"نین، لە شێوەی نووسینی خۆیشیدا ڕەچاو بکا. بناخەی باوەڕی ئەو کە دەکرێ هەمو شتێك لە دەربڕینێکی ماتماتیکی قەتیس بکەیتەوە، ڕێنوێنی نووسینی ئەو بوو. ئێدمۆند هۆسرێل لە دوایین و گرنگترین کاری فەلسەفیی خۆی واتە **قەیرانی زانستەئەوروپاییەکان و دیاردەناسیی بەرین** پلاری لەم "هەڵێنجانی سەر سوڕهێنەر"ی گالیلۆ گرت و ڕەخنەی لە هەوڵی ناوبراو لە ماتماتیکی دیتن و ماتماتیکی کردنی دیاردە سروشتییەکان گرت و (هۆسرێل) بەرەنجامی ئەم کارەشی کردە بنچینەی ڕەخنەکاریی خۆی لە ئاوەز باوەڕیی

مودێرن. ئەو بە دروستی جەختی کرد کە ناتوانی هەموو شتێکی ژین- جیهان بۆ جیاکارییە هەمەکییەکان دابەزێنێ.(٤٤) ئارمانجی نووسەری زانستە سروشتی و فیزیکییەکان کە بتوانێ شتێك بە شێوەیەکی تەواو" یەکانگیر لە تەك کەتوار" دەربڕێ و مەودای شتەکان و شەکان نەهێڵێت، هەرچەند تێك ڕماوە، بەڵام دەرخەری خاڵێکی گرنگە: ئاراستەدان بە ئەزمونە زانستییەکان بە درێژایی سەدەکان. نابێ بەم گریمانە کە تەنیا ئارمانج و ئارەزوو بوو و لە ئاکامدا گرنگییەکی ئەوتۆی نەبوو و کاریگەری لە سەر شتێك دانەنا، فەراموش بکەین کە چەندین سەدەی دوور و درێژ دەربڕینی ئەزمونگەلی زانستی لە سەر بناخەی ئەم" ئارمانج"ە ئاراستەمەند بوو و وتارنامە و پەرتوکگەلی زانستی نووسران. ڕمانەکەی شتێکی ئەوتۆ لە گرنگیی ئەو هەوڵانە و باندۆرێك کە لەسەر فراژووبوونی بیری زانستی و ڕێچکەی فەرهەنگی داینا، کەم ناکاتەوە.

ئاخێوی زانستی هەرچەند بەناچار مل بۆ لێڵی و تەمتومانی دەربڕین دادەنەوێنێ، بەڵام بە پێی هەمان ئایدیالی کۆن تێدەکۆشێ تا ڕوبەری خاڵگەلی لێڵ و پڕ تەمتومان کەم بکاتەوە. ئەم تێکۆشانە بۆ کەمکردنەوەی خاڵگەلی لێڵ و ناڕوون، دژایەتی هەیە لەگەڵ تێکۆشانی ئاخێوی هونەری کە لق و پۆپ بە لێڵیو تەمتومان دەدا. لەنێوان ئەم دوو تێکۆشانە دژیەکە، هەوڵی فەیلەسوفان هەیە کە هەندێجار لە ئایدیالی ئاخێوی زانستی نزیك دەبنەوەو بڕێك جاریش لە ئەفراندنی تەمتومانی هونەری. لە یەکەمیاندا خاڵێك کە بە خێرایی وەبەرچاو دەکەوێ، شەیدایی فەیلەسوفان واتە "هۆگرانی زانین" لە هەمبەر زانستە. ژمارەیەك لە سەرناسترین فەیلەسوفان پەسنکەری هەوڵی زانایان بۆ گەیشتن بە زۆڵاڵیی دەربڕین بوونە. ئەفلاتون لە کۆتایی کتێبی **کۆمار** دا پێناسەی فەیلەسوفی بە چەمکی هەقیقەت گرێ داوە:"ئەو گرۆیەی کە تەنیا هۆگری ئەو شتەن کە بوونیان ڕاستەقینەیە دەبێ بە فەیلەسوف، واتە هۆگری زانین ناودێر بکرێن، نەك هاوڕێی خەیاڵپڵاو...".(٤٥) ئەو لە ڕوونکردنەوەی ئەم زۆڵاڵییە هەوڵی دا تا شوێنگەی زمانی ماتماتیکی تێبگاو لە زاری ئێدئمانتۆس لە کۆتایی

44- E.H.USSERL, La crise des sciences suropeenes et la phenomenology tr anscendentale , trans. G.Granel pari s, 1989, p.41.

٤٥- افلاطون، پیشین، صص ١٠٨٤ـ ١٠٨٥.

کتێبی شەشەمی **کۆماردا** ئامانجی خۆی بەم چەشنە وەسف کرد:"(تۆ)* ویستت لە نێوان فەلسەفەو ماتماتیك سنورێك ئاشكرا بكەیتو نیشان بدەیت كە لە جیهانی ناسینەوەكاندا، پاژێك كە تەنیا بە یارمەتیی دیالكتیك دەشێ لێی تێبگەیت چەند قات بێخەوشتر و رۆشنتر لە پاژێكە كە لە رێگەی زانیارییە باو و ناسراوەكان دەتوانی بیناسیت، چونكە تێكڕای ئەو زانینو زانیارییانە،گریمانكراوە نەسەلمێنراوەكان بە بنەواشەگەلی سەلمێنراو لە قەڵەم دەدەن. گەرچی ئەو زانیارییانەش توێژینەوە لە رێگەی تێفكرین ئەنجام دەدەنو نەك لە رێگەی هەستو ئەزموون، وەلێ چونكە كۆڵەكەی كاری خۆیان لەسەر گریمانكراوەكان دەچەقێنن، تا "بنەواشەی بەرایی" پێشڤە ناچن، لەم روەوە لەو باوەڕەدای كە ناتوانن لە بارەی بابەتەكانی خۆیان ناسینەوەی ئاوەزمەندانە وەدەست بێنن"[٤٦]. لە بەر ئەم هۆیە بوو كە ئەفلاتون چالاكیی كەسانێك كە سەروكاریان لەگەڵ بیركاریدا هەیە، بە ناسینەوە بە یارمەتیی بەڵگەهێنانەوە ناودێر كردو نەك ناسینەوە بە یارمەتیی ئاوەز؟ زمانی بیركاری لە پلەوپایەی "ناسینەوە لە رێگەی بەڵگە هێنانەوە"، ئاستێكی نێوەنجییە لە نێوان خەیاڵكرد و ناسینەوەی ئاوەزمەندانە. لە نیگای فەیلەسوفانی دیكەوە، لە قۆناخەكانی دیكەی ئاخێوی فەلسەفی، ئەم مەودای بیركاری لەگەڵ "زمانی ئاوەز" نەكەوتە بەرچاوانو بیركاری وەكو باشقەی زمانی فەلسەفەی مودێرن هاتە گۆڕێ. گالیلۆ "هەر شتێك كە ناوی هەبوونی راستەقینەیە"(بە) ژمارەكان، ئەندازەكانو بەڵگەگەلی ماتماتیكی زانیو ئەو شتانەی لەم رێسایەدا نەگونجان، بە "خەیاڵكردگەلێ كە سەر لە هەزار قوژبن دەردێنن"[٤٧] ناودێر كرد. دیكارت لە سەر بناخەی ئەم باوەڕەی گالیلۆ لە پێشكەشكردنی **نامەی رامانەكان لە فەلسەفەی بەرایی** بە ئەنجومەنی مامۆستایانی سۆربۆن، نووسی كە بەڵگەگەلێ كە لەم بەرهەمەیدا بە كاری هێناون لە رووی مكوڕی و لێبڕاوێتی و ئاشكرابوون تەنیا لەگەڵ بەڵگەگەلی ماتماتیكی شیانی بەراوردە، هەر چەند لەوە دەترسێ كە بەپێچەوانەی بەڵگەگەلی ماتماتیكی، هەموان سەریان لێی دەرنەچێ.[٤٨] ئەو لە كورتەیەك لە بابەتەكانی كتێبەكەشیدا نووسی لەبەر ئەوەی كە نایەوێ شتێك بنووسێ كە هۆیەكی لێبڕاوانەی بۆ (ئەو نووسینە) نەبێ، رێگەیەكی گرتۆتەبەر چەشنی رێگەیەك كە هەندەسەزانان دەیگرنەبەر، واتە بەر لە بەرەنجامگیری لە هەر دۆزێك (قضیە)

* تێبینی لە نووسەرە.

47- Galilee, Lessayeur, trans. C. chauvier, paris, 1980,E232.
48- R.Dascartes, oeuves et letters , ed.A.Bridoux, paris, 1970,pp.259-260

خۆیان دەروەست زانیوە كە تێكڕای بنەماكانی ئەو دۆزە روون بكەنەوە.[٤٩] لە نێو بەرهەمە فەلسەفییەكاندا پەیجوری باشقەی دەربڕین لە لۆژیكی ماتماتیكی زۆر نموونەی هەن. هێندە بەسە لەمبارەوە دوو شاكاری فەلسەفی بخەینەوە یاد كە هەر كامیان نەك تەنیا لە شێوەی بەڵگەهێنانەوە و شێوەی هێنانەگۆڕی بەڵگەكان، بەڵكو لە دەستەبژێركردنی شێوازی نووسینیش پشت ئەستور بە لوژیكی ماتماتیكن: **رەوشتی ئێسپینۆزا**، و **تێزی لۆژیكی-فەلسەفی ی** (لودڤیك) ڤیتگنشتاین.

ئەم سەرنجدانە لە سەرچەشنی (archetype) زانستی و بە تایبەتی ماتماتیكی، هەڵبەت تاقانە بیچم یا بەریانی باڵادەست لە شێوەی دەربڕینی بابەتە فەلسەفییەكان نیە. فەیلەسوفان لە گەلاڵەی خاڵگەلی جێی مەبەستی خۆیان، زۆر جاران، لە جەمسەری دیكە، واتە لە سەرچەشنی ئاخێوی هونەری نزیك بوونەتەوە. مێژوی فەلسەفە لێوڕێژە لەو نمونانەی كە سەرنجی فەیلەسوفان لە شێوازی دەربڕینی ئەدەبی و پەسنی ئەوان لە نووسەران و شاعیران نیشان دەدا. فەیلەسوفان بەردەوام لە گێڕانەوەگەری، نموونەهێنانەوە، پوختەبێژی و روونكردنەوەگەلێ كە بە یارمەتیی بەكارهێنانی خوازەكانی دەربڕین رایەڵ دەبن، لە كاری ئەوان وەكو باشقەی نووسینی فەلسەفی سەرنجیان داوە. لە بەرەنجامدا، ژمارەی نووسینە فەلسەفییەكان كە خودان بایەخو برەو ومتمانەی ئەدەبی دەبن، كەم نین و پەسندو دڵكێشبوونی زۆر لە شاكارەكانی فەیلەسوفان منەتباری ئەم خاڵە بووە. **خوان** ی ئەفلاتون نموونەیەكی بڵێندە. ئەم بەرهەمە بە هەمان بارتەقا كە دەقێكی فەلسەفیی درەوشاوە و تاقانەیە، بە نووسینێكی ئەدەبی بێهاوتاش ئەژمار دەكرێ. **خوان** لە دیدی هونەری نوسەری، تكنیكی رازاندنەوەی دیمەن و وردبوونەوە لە وردەكارییەكانی گێڕانەوەیی و تەكوزمەندیی شانۆیی نموونەیە، هەروەها بۆ ئەو كەسەی كە لێڵیو تەمتومانی واتاییو هەرەپێویستێتی دەربڕینی خاڵگەلی فرە واتایی بە لایەوە گرنگ بێ، نموونەیەكی بڵێندە. لێرەدا ئەفلاتون لەو وردبوونەوە ماتماتیكییەی كە نزیكایەتی دەقی فەلسەفی لە نووسینگەلی زانستی لێ دەكەوێتەوە دوور كەوتۆتەوە و بە ئاشكرا لە زۆر لاوە جڵەوی ئاخاوتەی بە دەستی باڵادەستی زمان سپاردوە و بێ تێڕامان لەگەڵ لۆژیكێكی خۆهەڵقولاو پێشڤە چووە كە سەرەنجام كاری ئەوی لە كاری شاعیران نزیك كردۆتەوە. ئەم دوورییە لە دەربڕینی وردی زانستیو هەڵبژاردنی

49- ibid,p.262

به ئاگایانەی دەنگەوازی شاعیرانە، زۆرجاران لە فەلسەفەدا سەرچاوە و مایەی پیت خستنەوەو وەدەستهێنانی بەرەنجامگەلی درەوشاوە بووە. رەنگە گوتەی دیکارت تان کە لە نامەکەی بۆ پیکۆ (وەرگێڕی **بنەواشەکانی فەلسەفە**) هاتوە، بیستبێ:"سەرلەبەری فەلسەفە هاوشێوەی درەختێکە. رەگاژۆکانی لە متافیزیکدان و کۆتەر و ناوقەدی فیزیك و لقو پۆپەکانی کە لەو ناوقەدانەوە رواون تێکڕای زانستەکانی دیکەن". [٥٠] هایدگێر لە وتارنامەی **مێتافیزیك چیە؟** دەپرسێ:"بەلاّم ئەم درەختە لە کام خاکدا گەشەی کردوە؟"[٥١] ئەمە پرسیارێکە لە بنو بێخی مێتافیزیك تێدە هزریو لە بەر ئەوەی ناتوانێ ولاّمدانەوەی لە رووناکایی خەیالّیی زانست پەیدا بکات لە جیهانی ئاوەزی زانستی دوور دەکەوێتەوە و پێ دەنێتە قەلّەمڕەوی ئاخێوی شاعیرانەوە. بێگومان، خالّگەلی گرنگ لە فەلسەفەی هایدگێر، بە تایبەت "میتافۆرگەلێ" لە نووسینەکانی دووەمین دەورەی کاری خۆی، وەکو "هەلّبژاردنی بارگە"، "مالّ پەیدا کردن"، "زەوی"، "ئاسودەیی"و... هەرامەی "شاعیرانەن"و دەتوانی سەرچاوەکەیان لە شیعرەکانی هۆلدرلین، ریلکە، گیۆرکە و تراکێل بەدی بکەیت. لەو جێیەدا کە هایدگێر لە دیتە و دەربڕینی ئۆنتیك دوور دەکەوێتەوە و پێ دەنیێتە قەلّەمڕەوی "هایدنناسیی بنیاتی"، لە راستیدا لە نێوان دوو سەرچەشنی زانستو هونەر، دووەمیان هەلّدەبژێرێ.

هەتا ئاخێوی فەلسەفی لە سەرچەشنی ئاخێوی تاك واتایی دوورتر دەبێتەوە، درکی رۆلّی راڤە سادەتر و لە هەمان کاتدا گرنگتر دەبێ. کەتواری هیچ راڤەیەك ناتوانێ بە تەواوی بکەوێتە واری تاقیکردنەوە و نرخاندنی دەسبەجێ. لەم روەوە هەرکات "ئەزمون" بە واتای باوو ئاساییو هەلّبەت هەلّەشەی خۆی، لە بەر چاو بگرین، ئاوەزی هێرمێنۆتیك ئاوەزێکی ئەزمونی نابێت. نەك تەنیا لە خالّگەلی تێکچڕژاو کە بە بیچمەکان و باشقە سیمبۆلیکەکانەوە گرێ دەدرێن، بەلّکو لە زۆر لایەنی ساکاری ژیانی رۆژانەش، ئێمە ناتوانین لە رێگەی تاقیکردنەوە بەرهەست و ئەزمونییەکان، راستو چەوتیی راڤەیەکی تایبەت بسەلمێنین. راڤەکانی رابردو هەرکە لە ئاسۆی ئاماژەگەلێکی تازەدا جێ بگرن، خۆ رەنگە ئەمڕۆییو راستو دروست خۆ بنوێنن. بە پێچەوانەوە ئەگەری ئەوە هەیە کە راڤەیەك بە تێپەڕ بوونی کات کارایی خۆی لە کیس بدا، بەلاّم ئەم "بە کەلّك نەهاتن"و "بێ بەروبوومی"یە لەتەك ئەو شتەی لە ئاخێوی زانستیدا پووچەلّبوونەوەی پێ دەلّێین زۆر جیاوازە. لە بەر ئەوەی

50- ibid,P. 566
51- M.Heidegger, Questions,I, trans.H.Corbin, Paris, 1976,P. 23.

تێکڕای راڤەکان بە وردیو بە شێوەیەکی لێبڕاوانە شیانی سەلماندن و شیانی پووچەلّبوونەوە نین، هێرمێنۆتیك لە درك پێکردنی پۆزەتیڤیستیی ئاخێوی زانستی مەودایەکی زۆر دەگرێ. ئەمە خالّێکی ئێجگار گرنگە، چونکە هێرمێنۆتیك لە پلارگرتن و سەرەنجام نواندنی بێ بەروبوومیی ئەو تێڕوانینە چەقبوستوە پۆزەتیڤیستیە دەورێکی گرنگی هەبووە. خالّی سەرەکی لە باسەکانی هێرمێنۆتیکی ئەمڕۆیی، بێتوانایی ئێمەیە لە پەیدا کردنی پێوەرێك بۆ داوەری. نیچە نیشانی داوە کە ئێمە پارسەنگێك بانتر لە راڤەمان لە بەردەستدا نیە تا لە سەر بنەمای ئەو (پێوەرە) راست و چەوتیی راڤەکان بنرخێنین. ئەمە هەلّبەتە، جۆرە گەڕانەوەیەك بۆ هەلّێنجانە رێژەیی نوێ و گومانکارەکانە. لەنێوان شاراوەمانەوەی واتا تەنانەت لای رەخسێنەری دەق و نەبوونی ئەرخەیانیی خوێنەر- بیسەر پێوەندییەك هەیە. هونەرمەند و هزرڤان کە دەزانن(یا سەرەنجام بۆیان دەردەکەوێ کە) ئاگایان لە هەموو شتێك نیە، نازانن بۆچی، بەلاّم بە هەرحالّ، بەرهەمێك بیرۆکەیەك(یا تەنانەت بە لاتانەوە باشتر بێ دەتوانین بێژین: خەیالّکردێك) دەخولّقێنن. پاشان، بەرامبەر (خوێنەر ـ بیسەر) لەگەلّ ئەم خولّقێنراوە زەینی یا خەیالّییە. گفتوگۆ دەکا، وای بۆ دەچێ کە قەرارە واتاگەلێ لە گۆڕێدا بن، دەیانخاتە روو، واتە ئاسۆی ئاماژەکانی بەرهەم بەرین دەکاتەوە و "ئیستراتیژیی خوێندنەوە" دروست دەکا... وەلێ هەرگیز، لە رووی ئەرخەیانیو بە دلّنیاییەوە ناتوانێ بلّێ کە کرۆکی مەبەستی پێکاوە.

ئایا دەتوانین بێژین کە هەر ئەم رێژەیی نواڕی و گومانکارییەی کە زادەی ئاخێوی هێرمێنۆتیکی ئەمڕۆییە لەگەلّ رێژەیی نواڕی ناسین لە فەلسەفەی زانستی تازە لێکچویە؟ ئایا دەتوانین بێژین کە فیزیکی تازە، لە نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیە (سەدەی بیستەم) لە تەك بنەواشەی نەبوونی مکوڕی رێچکەیەکی گرتەبەر کە هێرمێنۆتیك لە فەلسەفەدا لەو رێگەوە دەڕوا؟ زانیاریی من لەبواری فیزیکی مودێڕن ئێجگار کەمترە لەوەی کە بتوانم بۆ ئەم پرسیارە ولاّمێکی قەناعەت پێکەر پەیدا بکەم. وەلێ، ئەم خالّە سادەیە وەبیر خوێنەر دێنمەوە کە فیزیکی تازە و بە شێوەیەکی هەمەکی ئاخێوی زانستیی ئەمڕۆ، لە دەسپێکی سەدەی بیستەم بە شوێن یا سنورێك گەیشت کە بە تێپەڕین لەو نەبوونی مکوڕیو لێبڕاوێتیە‌یە، دەستی پێدەکرد. ئەم تێپەڕینە ئێجگار دژوار بوو، چونکە بەم کارە بنەمای ئاوەزباوەڕی کە بە کۆلّەکەی زانستی مودێڕن دەزانرا، دەچووە ژێر پرسیار. تیۆریی رێژەمەندیی گشتی لە رێگەیەکەوە و باسگەلێ کە بنەواشەی نەبوونی مکوڕییان دەهێنایە پێشێ لە رێگەیەکی

دیکەوە، لەم سنورە تێپەڕین. هەنووکە ئێمە بەگوتەی ئێدگار مورێن لە قەڵەمڕەوی "نائەرخەیانی" هەنگاو دەنێین. سەفەر لە قەڵەمڕەوی نەبوونی ئەرخەیانی بەردەوام ئێمە لە گەڵ رازو رەمزگەلێ ئاشنا دەکا کە نووسەرانی دەقە ئەدەبییەکان بەباشی لە بوونیان (و هەڵبەت نەدۆزراو بوونیان) ئاگادارن. موسافیرێك کە یەکێك لەم نووسەرانە لە سەدەی نۆزدەهەمدا خولڤاندبووی، بەر لە زانایانو فەیلەسوفانی هێرمێنۆتیکی تازە، لەم رازانە دوابوو. ئەم موسافیرە کیژۆڵەیەك بوو بە ناوی **ئالیس** کە سەرەنجام "بە چاوانی نووقاوەوە دانیشت و خۆی لەسەرزەمینی سەیروسەمەرە بینییەوە. هەرچەند دەیزانی تەنیا بەسە کە چاوانی بکاتەوە تا جیهان هەمدیس هەمان جیهانی وەڕسکەری کەتوارەکان بێ". [٥٢]

رازگەلێ کە هونەر سازی دەکاو بەدەگمەن کلیلی دۆزینەوەیان دەدەنە دەستی ئێمەو لۆژیکی ئاخێویسیمبۆلیك و ئەلیگۆریکی هونەری کە ئێمە لە ئەرخەیانیی زانستی دوور دەکاتەوە، هەندێ جار دەبێتە بابەتی هاوبەشی نووسینەکانی یارانی هێرمێنۆتیك و زانایان. دەخوازم سەرنجی خوێنەر بۆ پاری حەڤدەیەمی ژیاننامەی خۆنوسی وۆرنێر هایزنبێرگ بە ناوی **ورد و درشت*** رابکێشم. [٥٣] پاری جێی مەبەستی من، گەنگەشەی باسێکە لە نێوان هایزنبێرگ و دوو فیزیکزانی ئەتۆمی، نیلس و وۆلفگانگ لە هاوینی **١٩٥٢**. رستەگەلێ لەم باسە لێرەدا دێنمەوە:" تیۆریی کوانتۆمی نموونەیەکی باڵکێشە لەم راستییە کە بڕێك لە پێوەندییەکان بە تەواوی دەتوانی فام بکەیت، هەرچەند تەنیا دەتوانی بە زمانی لێکدانەوە و ئەلیگۆریك لێی بدوێی. لەمبارەوە لێکدانەوەکان و ئەلیگۆرییەکانی ئێمە بەگشتی چەمکگەلی کلاسیك- واتە شەپۆل و تۆزقاڵ-ە. ئەم چەمکانە جیهانی راستەقینە بە شێوەیەکی تەواو وەسف ناکەن و گەر لەوەش گەڕێین، تەواوکەری یەکدین و کەوابوو پێکناکۆکن. لەگەڵ هەموو ئەم قسانەدا، چونکە تەنیا رێگەیەك بۆ وەسفی سروشت کەڵك وەرگرتن لە زمانی رۆژانەیە، دەبێ هیواداربین کە بە کەڵك وەرگرتن لەم لێکدانەوانە بتوانین

٥٢- لویس کارول، ماجراهای آلیس در سرزمین عجایب، ترجمەی ز. پیرزاد، تهران، ١٣٧٥، ص ١٣٧.

* ئەم ناونیشانە لێرەدا واتای تێکڕای روداوەکانی ژیانی نووسەری ژیاننامەکە دەگەیەنێ، هەر بۆیە"ورد و درشت" لە بەرانبەر (جزء و کل) بە کارهاتوە. ئەگینا واتای فەلسەفی و زانستیی ئەم دوو وشەیە پاژ(جزء) هەمەك (کل) ە، ئەم بە کارهێنانە لەم بوارەدا دەگونجێ و شیاو و دەقاودەقە. وەرگێڕ.

٥٣- و. هایزنبرگ، **جزء وکل**، ترجمەی ح. معصومی همدانی ، تهران، ١٣٦٨ صص ٢٠٦-٢١٨

دەستمان بە کەتواری کاروبارەکان رابگا. رەنگە هەر ئەم خاڵە لەبارەی هەموو مەسەلە هەمەکییە فەلسەفییەکان و بە تایبەتی لەبارەی مێتافیزیك راست بێ. ئێمە بە ناچار بە زمانی ئەلیگۆرییەکان و لێکدانەوەگەلێ قسان دەکەین کە مەبەستەکەمان دەقاودەق دەرنابڕن و هەروەها جاروبار ناتوانین لە چنگی پارادۆکس خۆدەربازبکەین. لەگەڵ ئەوەشدا، لێکدانەوەکان یارمەتیمان دەدەن کە هەتاکو زیاتر لە کەتوارەکانی کاروبارەکان، کە ناتوانین نکۆڵی لە بوونیان بکەین، نزیك بینەوە. (بە گوتەی شیلێر) * هەقیقەت ماڵی لە قووڵاییەکاندا ئاوەدانە". [٥٤]

هەنووکە کە خوێنەرم هەتا سنورەکانی قەڵەمڕەوی نەبوونی ئەرخەیانیی رازەکان و کاراییی ئاخێوی هونەری بەڕێ کرد، ئیدی بە جێی دێڵم. تەنیا ئیزنم بدەن بۆ پرسیارێك کە لە دەسپێکی باسەکەدا گەڵاڵەم کرد و هێشتا وڵامم نەداوەتەوە بگەڕێمەوە: سنورەکانی راڤە لەکوێن؟ ئایا بۆ دروستکردنی راڤەگەلی تازە ئاستێکیش هەیە؟ زۆر کەسان بە دەنگەوازێکی گومانکار دەپرسن: ئایا ئەم ئازادیی راڤە(کە بەردەوام بە ناوی ناکۆکیی راڤەکان پاساو دەدرێ) بەو شوێنە ناگات کە کەسانێك بە تەواوی و بێ گوێدانە دەق، پشتی تێ بکەن و هەر چییان بوێ بیڵێن و بڕیارگەلی بێ سەروبەرەی خۆیان لە ژێر ناوی راڤە یا لێکدانەوەی دەق بێننە پێشێ؟ نیچە جارێکیان بە تەوسەوە، لە راڤەگەلی بێئەژماری رادەبەدەری شۆڕشی فەرەنسا وەها دوا بوو:" تەماشاوانانی جوامێر و شەیدا لە سەرتاسەری ئەرووپا ئەو گاڵتەجاڕییە خەماوییە و ئەگەر دروست بنرخێنین، بێ سەروبەرەیان تا ماوەیەکی درێژخایەن هەر لە دوورەوە بە وەها خرۆشێکەوە لێك دایەوە و دەوری یاخیبوون و خرۆش و تاسەکانی خۆیان لەودا داسەکاند کە دەق لە ژێر لێکدانەوەدا بزر بوو. بەم چەشنە، جارێکی دی دوارۆژێکی جوامێر تێکڕای رابردوی خراپ فام کرد و لەم رێگەوە وای کرد کە بەرگەی دیدارکردنی بگرین". [٥٥] بە یاریدەی نیچە رەنگە بتوانین بەرسڤی مەسەلەی سنورەکانی راڤە بدەینەوە: راڤە سنوری نیە، وێدەچێ هەر لە بەر ئەم هۆیە دەمانەوێ رابردو و دەق" لە بەرگە هاتو" بکەین، واتە ئەم دوانە لە ئاسۆیەکی تازەدا، ئاسۆی ئاماژەکانی دەق بنەجێ بکەین.

* تێبینی لە نووسەرە.

(٥٤) هەمان سەرچاوەی پێشو، لاپەڕەکانی ٢١٠-٢١١.

(٥٥) ف. نیچە، فراسوی نیك وبد، ترجمەی د. اشوری، چاپ سوم، تهران،١٣٧٥، ص٧٨.

ئاسۆ میتافۆرێکە کە لە باسی ئێمەدا گرنگییەکی کلیلی و یەکلاکەرەوەی هەیە. نیچە لە بڕگەی **١٢٥ی زانینی شاد** ئەم چەمکەی هێنایە پێشێ و پاشان لە بەرهەمەکانی هۆسریل و مێرلۆپۆنتیێ وەکو بنەتایەك یا کۆماگێکی گۆڕانهەڵگر* بەکار دەهات. ئاسۆ لە ئاخێوی دیاردەناسیدا بەستێنی تێهزرینە، هەرچەند هەرگیز بەوردی بۆ هەوێنەکانی خۆی نایەتە پاژاندن و ناناسرێتەوە. ئێستا، ئاسۆ بە واتایەك کە لە زمانی فارسیدا باوە(هەروەها لە زمانی کوردیشدا.و) واتە هێڵێك لە کۆتایی روانینی ئێمە، هێڵی درێژکراوەی لێکسوونی ئاسمان و زەوی، بێننە بەرچاوتان. ئاسۆ قەڵەمڕەوێکە کە راڤە جۆراوجۆرەکان لەودا جێ دەگرن. ئێمە لە بیاباندا رێ دەکەین و ئاسۆ جێگۆڕکێ دەکا. هێڵێکی تازە پێك دێ، هێڵێك کە هەروا شوێنی تێکەڵبوونەوەی ئاسمان و زەوییە و چاوساخی ئێمەیە. ئەمە واتایەکە کە یەکێك لە گرنگترین بەرهەمە فەلسەفییەکانی رۆژگاری ئێمە لە یەکەمین لاپەڕەیدا دەیخاتە روو: " ئامانجی ئێمە لەم پەرتوکەدا سەرقاڵبوونە بە مەسەلەی واتای هایدن و ئەنجامی ئەم کارە بە شێوەیەکی دیاریکراو. ئامانجی کاتی راڤەی زمانە، چەشنی ئاسۆی لواوی هەر چەشنە درك پێکردنێکی هایدن بە گشتی". (٥٦)

---

* ئەو شتەی کە دەشێ و هەڵدەگرێ بگۆڕدرێت. واتە باری گۆرانی هەیە، لە بەرانبەر " دگرگون شونده" ی فارسی.(وەرگێڕ)

(٥٦) M. Heidegger, Être et temps, trans, F.vezin, paris, 1986, p.21.

ئەزموونی راڤە

(١)

پەرتوکی **مێتافیزیك ی** ئەرەستو بەم رستەیە دەست پێدەکا:" هەموو مرۆڤان، لە سروشتی خۆیاندا خوازیاری زانین (to eidenai)، نیشانەی ئەم (خوازیارییە) *میهربانی نواندنی ئێمە بۆ درك پێکردنە هەستەکییەکانە". (١) بەمجۆرە، یەکەمین خاڵێك کە لە دەفتەری ئالفای گەورە" واتە لە پاری یەکەمی **مێتافیزیك** دا هاتوە، ویستی دانایی یە. هۆیەك کە ئەرەستۆ لە سەلماندنی بوونی ئەم ویستە هێناویەتی، واتە" میهرەبانی نواندنی ئێمە بە درك پێکردنی هەستەکی" بابەتی پێوەندیی باسی ئێمە نیە. لەمبارەوە، تەنیا هێما بۆ دوو خاڵ دەکەم. یەکێکیان ئەمەیە کە، ئەرەستۆ لە درێژەی باسی خۆی لەنێوان درك پێکردنە هەستەکییەکان جۆرە زنجیرە پلە (hierarchy)یەکی دروست کردوە، واتە برێك لە تواناکانی مرۆڤ لە ناسینی هەستەکی بە بەسودتر و باشتر لە برێکی دیکە زانیوە و دواجار هەستی بینایی" سەرتر لە هەموویان زانیوە و نوسیویەتی: "بینایی زیاتر لە هەموو هەستەکانی دیکەمان یاریدەمان دەدا تا (شتەکان) بناسین". ئەفلاتونیش دەسەری هەستی بینایی و هاویەك زانینی لەگەڵ دانایی هێنابوویە گۆڕێ و هەتا ئەمڕۆش لە ئاخێوی فەلسەفیی رۆژئاوا هەروا ماوەتەوە. خاڵی دووەم ئەمەیە کە ئەرەستۆ لە درێژەی باسەکەیدا هۆی خۆی زیاتر شرۆڤە کردوە و لە گرنگیی یادەوەری لە ناسیندا دواوە و وەهای نووسیوە:" بەلای مرۆڤەوە لە وەبیرهێنانەوە (یادەوەری) ئەزمون پێك دێت. چونکەیادکردنەوەگەلی (mnemai) زۆری شتێك، هێزو گوڕوتینی ئەزمونێکی تاقانەی لێ دەکەوێتەوە". (٢) ئەم خاڵە لە ئەپستمۆلۆژیی ئەرەستۆییدا گرنگی هەیە. لە رستەی دواتردا، ئەرەستۆ چەمکی ئەزموونی لەگەڵ چەمکی ناسین" تا رادەیەك" بە هاوواتا زانیوە و رای گەیاندوە:" وادێتە بەرچاو کە ئەزموون، تا رادەیەك شتێکە هاوشێوەی

---

* تێبینی لە نووسەرە.

(١) — ارسطو، متافیزیك، ترجمەی ش. خراسانی، تهران، ١٣٦٦، ص ٣.

(٢) هەمان سەرچاوەی پێشو، لاپەڕەکانی ٣-٤

ناسین (یا زانستepisteme) * و هونەر، بەڵام ناسین و هونەر بۆمرۆڤان لە ڕێگەی ئەزمونەوە وەدەست دێن.[3] لەمبارەوە (ئەرەستۆ) لە فەیلەسوفێکی سوفیست(بەناوی) پولوس دواوە، کە گوایە گوتبووی:" ئەزموون هونەر دەڕخسێنێ و بێ ئەزموونی، بەخت و ڕێکەوت".

ئەرەستۆ لەم باسەدا، زۆر وێدەچێ بەشی بەرایی وتووێژی **گورگیاس** ی ئەفلاتونی مەبەست بوو کە لەوێدا پولوس لە وڵامی کرفۆندا دەڵێ:

" خەڵکان لە یارمەتیی ئەزموون و ڕاهینان، هونەرگەلی زۆر و زەوەندیان وەدەست هێناوە، چونکە ژیانی مرۆڤ لە تێرێژی ئەزموندا دەبێتە پێڕەوی زانین و هونەر، لە کاتێکدا کە بێ ئەزمونی ئێمە تووشی بەخت و ڕووداو دەکات"[4].

مەبەستی ئەفلاتون و ئەرەستۆ لە هونەر، تکنیك یا شێوازە کە بە tekhne "تێخنە" ناویان دەهێنا و لەگەڵ ئەو شتەی کە ئێمە ئەمڕۆ بە" هونەر" ناوی دەبەین جیاوازە و لەو هەمەکیترە و ڕەنگە باشتر بێ کە لێرەدا بە" لێوەشاوەیی لەگەڵ دوورنواڕی" ناودێر بکەین. تێخنە ئاگاییە لە ڕاست هەمەکێتی(کلّیت) ی کاروبارەکان و توانایی لە دەرهێنان و ئافرێنەری(یا) (پوئسیس) . کەشتیسازێکی کارامە بە هەمان بارتەقای کەشتیوانێکی کارزان لە" تێخنە" دەزانێ. بەڵام ئەزموون لە دیدی ئەرەستۆ ناگاتە ئاستی داهێنان و لە ڕاستیدا شوێندەسپێکیەتی. هەر لە بەر ئەم هۆیە ئەرەستۆ نوسیویەتی:" هونەر یا تکنیك کاتێك سەرهەڵدەدا کە لە ڕێگەی تێگەیشتنە زۆرەکانی وەبەرهاتوی ئەزموون، درك پێکردنێکی هەمەکی لەبارەی کاروباری هاوشێوە و لێکچوو بڕەخسێ". ئەو لەمبارەوە نموونەی هێناوەتەوە کە ئەگەر چەند قات بنۆڕین و ببینین کە دەرمانێك بۆ چارەکردنی کەسانی جیاجیا کە هەموویان تووشی یەك نەخۆشین بەسودە، دەتوانین ڕێسایەك لە ڕێگەی ئەزموونەوە وەدەست بێنین، وەلێ بۆ ئەوەی ئەم ڕێسایە هەمەکی ببێ، واتە لەمەڕ هەموو تاکەکانی مرۆڤ کە تووشی ئەم نەخۆشییە بوونە وەڕاست بگەڕێ، پێویستیمان بە هونەر پەیوەستە بەکاروباری هەمەکییەوە، لەحاڵێکدا کە کردەکان و سازدانەکان هەمو گرێدراوی کاروباری پاژی یا

* episteme بە واتای ناسین بە کار دیت، بەڵام لە بەرامبەر زانست(science) بە کار دێت، وێدەچێ ڕەچەڵەکی لاتینی ئەم وشەیە واتای(زانست) یش بگەیەنێ.(و)

(٣) هەمان سەرچاوەی پێشو ل.٤

(٤) افلاطون ، دورة اثار، ترجمەی م.ح. لطفی، تهران، ١٣٦٧ ،ج، ص٢٦٥

تاکەکەسین". بە سەرنجدان لەوەی کە باسکرا، ئیدی ڕێساکەی ئەرەستۆ چەندان سەرسوڕهێنەر نایەتە بەرچاو کە:" ئێمە وا وێنا دەکەین کە زانین و تێگەیشتن زیاتر پەیوەستە بە هونەر تا بە ئەزموون و هونەرمەندان لە ئەزموونداران بە داناتر ئەژمار دەکەین، بەو پێیە کە هەر چەشنە داناییەك (حیکمەت) زیاتر لێکەوتەی زانینە و ئەمە لەو ڕووەوەیە کە ئەوان(هونەرمەندان) هۆیەکە دەناسن و ئەمان(ئەزموونداران) نایناسن".[5] مرۆڤی بەئەزموون چەندوچوونی شتان دەناسێ و کارەکەی لە تاوتوێی سەرەتایی و وێدەچێ ناسینی بووندارانەی ئەو شتانە بانتر ناچێ، لە کاتێکدا مرۆڤی خودان هونەر و تکنیك،(بۆ؟) ی شتەکان دەناسێ و کارەکەی لە قەڵەمڕەوی ناسینی هۆی بووندارانەی شتان جێ دەگرێ.

ئەرەستۆ دوابەرەنجامی لە درێژەی باسی خۆی لە دەربڕین و بەیانکردنی پلە و پایەی نزمی کەسانی بە ئەزموون یا" دەستکار" لە هەمبەر پیاوی هونەرمەند و تەکنیککار ڕاگەیاند و وەهای نووسی کە تاقمی یەکەم تەنیا بە پێی خووگرتنیان کار دەکەن، لە حاڵێکدا کە دەستەی دووەم هۆی شتەکان دەناسن. بە ئەزموونەکان توانای فێرکردنیان نیە، بەڵام هونەرمەندان و تکنیککاران کەسانێکن کە بە وردی خودان وەها هێزێکن. ئەزموونداران خاوەنی فرەزانی یا دانایی (Sophia) نین، چونکە زانین و تێگەیشتن تەرخانە بە هونەر، کە گرێدراوی هەرامەی هەمەکییە. بە ڕای ئەرەستۆ، داناییی ڕاستەقینە لە ئاستی ئەزموون تێدەپەڕێ و لە پانتایی هونەر یا تکنۆلۆژی جێ دەگرێ. ئەرەستۆ هۆ و ڕیشەی ئەم کەم و کووڕییەی لە کاری ئەزموونداران خستە بەرباس و بەرەنجامی ئەم کەمایەسییەشی قەتیس مانەوە یان لە سنوورەکانی "درك پێکردنە هەستەکییەکان" ناونا. کەوا بوو دەکرێ وەها بەرەنجامگیری بکەین کە بەڕای ئەرەستۆ کەسێك کە لە ئەزموونەوە دەست پێدەکا. وەلێ ئەگەر لەودا خۆی قەتیس نەکاتەوە، واتە لە درك پێکردنی هەستەکی گوزەر بکات و توانای گشتگیر کردنی ئەزموونەکان پەیدا بکا و ببێتە هونەرمەند و تەکنیککار، کاری وەها کەسێك جێی پێزانین و لە ئاستی دانایی و بۆشناخی دەنرخێنرێ. هەنووکە ئێمە دەمانەوێ بزانین کە ئایا ئەزموون هەمان واتای بەرتەسکی هەیە کە ئەرەستۆ هێنایە پێشێ؟ ئایا ئەم زانیارییەی کە بەروبوومی ئەزموونە- ئەزموونێك کە دەتوانێ ئێجگار سەرەتایی، ساکار و تەنیا گرێدراوی درك پێکردنی

(٥) ارسطو، پیشین(میتافیزیك) ص ٤.

هەستەکی بێ- کاتێك کە دێنە دەربڕین، چەشنێکی تازە و تێکچڕژاوتر لە ئەزموون ئەژمار ناکرێت؟

لە بنەڕەت را ئایا شیاوە کە بێژین ئەزموون لەگەڵ دەربڕینی ئەزموون جیاوازە؟ ئایا دەشێ بوترێ کە دەربڕینی هەرچەشنە داناییەك، هەر چەندەیش سادە بێ، پەیوەستە بە هەرامەیەکی هەمەکییەوە؟ ئەگەر وەهابێ، ئایا بە پێی هەمان روانگە و دابەشکاریی ئەرەستۆیی دەربڕینی ئەزموون لە رێگەی زمان و خوازەکانی دەربڕین بە قەڵەمڕەوی بۆشناخی و دانایی واتە هونەر و تکنیك پەیوەست نابێ؟ و ئەگەر دەربڕین و ئەزموون هاویەك یا خۆ لێك دانەبڕاو بزانین، ئایا ئەزموون لە ئاستی داخراوی درك پێکردنی هەستەکی تێناپەڕێ و نایەتە نێو قەڵەمڕەوی داناییەوە؟

کاری خۆمان بە بەرینکردنەوەی رایەکی شیمانکراو دەست پێدەکەین کە ئەگەر رێسای سەرەکیی ئەرەستۆ دروست بێ (واتە ئەمە کە تێکڕای تاکەکانی مرۆیی بە پێی سروشتی خۆیان خوازیاری زانین) بەرەنجامگیری دەکرێت. هەر لەم یەکەم هەنگاودا، هەمدیس مەسەلەیەك دێتە ئاراوە: ئایا بەڕاستی تێکڕای تاکەکانی مرۆڤ کە بەپێی ئەم گریمانە بە شێوەیەکی خۆڕسك خوازیار و عەودالّی زانینن بەم بیچم و تا ئەم ئاستە، عەودالّی هێنانە ئارای دەربڕینێك لەو شتەی کە بە بابەتی دانایی لە قەڵەم دەدرێت هەن؟ وا دێتە بەرچاو کە لە یەك واتادا، ناکرێ لە نێوان ناسین و دەربڕینی بابەتی ناسینەوە جیاوازییەك دابنێی. ناسین کاتێك ناسینە کە بێتە دەربڕین، واتە لانیکەم بەشێوەیەکی زەینی لە هزری ناسکار دەرببڕدرێ و فام بکرێ. تەنانەت ئەم درك پێکردنە زەینییەش رێگەیەکی نیە جگە لەوەی لە قاڵبی زاراوەکان، رێساکان و سیستمی زمانی و رێزمانی جێ بگرێ. تێگەیشتن و ناسین لە دەرەوەی زمان و راڤە نالوێ. تەنانەت سادەترین درکی هەستەکیش لە زەینی ئێمەدا راڤە دەکرێ و بەرەنجامێکی کەم تا زۆر هەمەکی بەباردێنێ. هەر بەو چەشنەی ئەرەستۆ خۆیشی پەسند دەکا کە درك پێکردنی هەستەکی و ئەزمونی وەبارهاتو لەو، دەتوانێ بنەڕەت و بنیاتی کاری یادەوەری بێ. تا لێرە هێشتا جیاکارییەك لە نێوان ناسین و دەربڕین لە گۆڕێدا نیە و ئێمە دەربڕین تا راڤەی زەینیی خۆمان بە تێگەیشتن یا ناسین ناو دەنێین. کەوابوو چۆن دەبێ لە جیاکاریی ناسین و دەربڕین بدوێین؟

کاتێك کە لە زەینی ناسکار بێینە دەرەوە سەرنج لە تێکۆشانی ئەو لە روونکردنەوە و لێکدانەوەی ئەو شتەی کە ناسیویەتی- کە لە سروشتی خۆیدا باسلێکردنێکە روو لە

ئەوانیدی- بدەین، مەبەست لە پرسیاری سەرەوە دەردەکەوێ. روون و ئاشکرایە کە هەموان- بەردەوام و لە هەموو دۆخێکدا- خوازیاری دەربڕین یا روونکردنەوەی شتێك کە ناسیویانە، نین. وەها نیە کە هەموو خەڵکان، بەردەوام ئەو ویستی داناییە بەجێبێنن و ساخی بکەنەوە. لێرەدا دەبێ درۆی ئاگایانە و هەڵە نائەنقەستەکانیش لەبەر چاو بگرین. جگە لەمە، پرسیارەکە بە شێوەیەکی دیکەش دەتوانێ دەرکەوێ: ئایا ویستی خۆڕسکانەی مرۆڤ واتە ناسین لە هەموو دۆخ و بە هەمو بیچمێك ویستی دەربڕین یا راڤەیە؟ یا خۆ ئەم دووانە دەتوانن لێك جیابن؟ تا رادەیەك بەئاسانی دەتوانی ببینی کە دەربڕین و راڤە پەیوەستن بە هەل و مەرجێکەوە. ژمارەیەك لەم هەڵومەرجانە دەرەکین، واتە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بۆ هەڵکشانی ناسین و دەربڕین ناگەڕێنەوە(بۆ نموونە بۆ هەڵومەرجی کۆمەڵایەتی، سیاسی، فەرهەنگی و رێژەی ئازادیی دەربڕین و ئازادیی پێوەندیگرتن دەگەڕێنەوە) . لەم قۆناخە لە باسەکەمان، ئێمە کارمان بەسەر ئەوانەوە نیە و ئەمە هەڵبەت بە واتای نکۆڵێکردن لەو هەل ومەرجانە نیە. خاڵی گرنگ بۆ ئێمە ئەمەیە کە بە هەر حاڵ، هەڵکەوتگەلێ دێنە پێشێ کە ناسین شیانی دەربڕین نابێت. ئەم هەڵکەوتانە ئاقار و لایەنی کۆمەڵایەتییان هەیە، بەڵام مەسەلەکە ئەمەیە کە تا رادەیەك بەرەنجامی سازوکاری زمانیش کە قەرارە لە جەرگەی ئەو ئەزموون و ناسینەدا بێنە دەربڕین. ئەم مەسەلەیە و مەسەلەگەلی لەم چەشنەش کە زمان دەیان خولقێنێ، هەرکامە و بە نۆرەی خۆیان دەرخەری گرنگیی لایەنی پێوەندیکارانەی درك پێکردن و ناسینی مرۆیی یە.

وا دێتە بەرچاو کە ئەرەستۆ بە هێنانە گۆڕی خاڵی فێرکردن و بارهێنان، لەم لایەنە پێوەندیکارییەی باسەکە رادەما. درك پێکردنی ئەو کەسەی کە ئەزموونێکی سادە پەیدا دەکا، واتە لە پێشهاتێکی ئێجگار سواو بەشێوەیەکی هەستەکی شتێك تێدەگات، سەرەتاییە. هەر ئەم کەسە کاتێك لە لە ئەزموونگەلی سەرەمڕە و لە هەندێ‌خاڵی هاوشێوەدا، بەرەنجامێکی هەمەکی وەدەست دێنێ، شتگەلێ فام دەکا کە تێروتەسەلتر لە زانراوەکانی پیشوی ئەون. لێرەدا، ئەو لە ئاستی هەمان خاڵێك کە ئەفلاتونو ئەرەستۆ بە هونەر یا تکنیك ناویان لێنا، شتێکی زانیوە و کەم تا زۆر ـ بە پێی توانامەندییەکانی دیکەی خۆی ـ تواناى هیراگەریی زانراوەکانی خۆی بە کەسانی دی هەیە: "بە گشتی نیشانەی پیاوی دانا (نەك) لە بەرانبەر پیاوی نەزان ئەمەیە کە ئەویان توانای فێرکردن (بارهێنان) ی هەیە، بەم هۆیەش لەو باوەڕەداین کە هونەر بەر لەئەزموون خودان تایبەتمەندیی زانینە. چونکە هونەرمەندان دەتوانن

فێر بکەن، بەڵام ئەزمونداران (ئەم توانابییەیان نیە) ... "[٦] هیچ دیار نیە کە بۆچی دەبێ بوترێ خاون ئەزموون ـ واتە کەسی بە ئەزموون ـ توانایی فێرکردنی نیە. دایکێك کە منالەکەی فێردەکا کە دەست بۆ ئاگر نەبات (و ئەرستۆ نموونەی ئەم ئاگر و سوتێنەرییەی لە پەرتوکی ئالفای گەورەی **مێتافیزیك** دا چەند جار بەکار هێناوە) ئەزمونێکی سادە، پەیوەست بە درك پێکردنێکی هەستەکی فێری ئەو دەکات. دایك دەتوانێ بە یەك جار نزیك کردنەوەی ئاگر لە دەستی کورپەکەیو روونکردنەوەیەکی سادە، ببێتە هۆی هەمان بەرەنجام کە منداڵ وێدەچێ بە چەند جار ئەزموونی پەیتا پەیتا، واتە لە رێگەی توانستی هەمەکیکردنی کارەکە، پەی پێدەبا. هەڵبەت ئەمە زانینێکی تەواوە و تکنیککارانە نابێت، هێشتا هۆی سوتانی دەستو زۆر خاڵی دیکە روون ناکاتەوە، بەڵام بە هەر حاڵ زانینێکی شیانی گواستنەوەو فێرکردنی رووداوێکی راستەقینەیە. بەرەنجامی کردەوەیەکی ئەرێنیی ئەوەش جێی نکۆڵی نیە. کەوابوو چەوت دەنوێنی ئەگەر بێژین ئەزموونێکی سادە شیانی گواستنەوە نیە. ئەم کەتوارە کە ئێمە دەتوانین هونەرێك کە بەیانگەری هەرامەیەکی هەمەکییە و ئەرەستۆ گوتەنی"باشتر لە درك پێکردنە هەستەکییەکان هەڵدەکشێ"، نابێ بەمانای نکۆڵی لە خاڵێك بێ کە ئەزموونێکی سادە شیانی فێرکردن و شیانی فێربوون دەزانێ. هەنووکە، با لەم سوچە تێپەڕ بین و خاڵێکی گرنگتر گەڵاڵە بکەین: توانایی هیراگەریی هەر ئەزموونێك، هونەر یا تکنیکێك کە سەریان بەندە بەکاروباری هەندەکی یا هەمەکییەوە، بە توانایی هیراگەر لە دەربڕینی خاڵەکان بەستراوەتەوە. واتە هێزی فێرکردن پەیوەستە بە توانامەندیی "زمانپاراوی". فێرکردن بەواتای گواستنەوەی زانراوەکان و هەوڵدان بە ئاراستەی چڕوپڕکردنیان، پەیوەستە بە بەرینایی یا بەرتەسکیی زمان و هێزی دەربڕین، بە سەرنجدان لە خاڵی سەرەوە کە باس کرا، پرسیاری سەرەکیی ئێمە خۆی زیاتر ئاشکرا دەکا: هەمبەری نێوان ناسین و دەربڕین چیە؟

(٦) ـ هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٥. رێکەوەندێك کە وەرگێڕی فارسی لە قولاپدا دایناوەو نکۆڵی ئەگەری فێرکردنی کەسی بە ئەزموون دەکا، دەقاودەقە. لە پاچەڤەی فەرەنسیی تریکۆ لە **مێتافیزیك** ئەم خاڵە تەنانەت بە هێزتر و بە گوڕ و تینتر هاتوە: "چونکە تەنیا هونەرمەندانو نەك کەسانی دی توانای فێر کردنیان هەیە":

Areistol, La Métaphysigue, trans. J.Tricot, Paris, 1974, vol. I.P.8 .

لێرەدا خاڵێکی گرنگ لە بەردەممان قووت دەبێتەوە: سەلماندنی راست و دروستیی ئەو شتەی بە دەربڕین یا راڤە ناومان لێنا، پێویستیی بە پێشگریمانەکان، پێناسەکان و ئاکسیۆمەکانە. دەتوانین لە قەڵەمڕەوی لۆژیکی سیمبۆلیك لە سەر بناخەی ئاکسیومەکان راستو چەوتیی راڤە بسەلمێنن، بەڵام لە پانتاییەکدا کە لەگەڵ نێوەرۆکی راڤەکان سەروکارمان دەبێ، واتە لە قەڵەمڕەوی واتاناسی بە سانایی تێبینی دەکەین کە خاڵی گرنگیی پێشگریمانی هاڵت، واتە نێوەرۆکی زانراوەکانی پێشوی راڤەکار (یا ئەو شتەی گادامێر بە "پێشداوەری" ناودێری دەکا" (بەدی دەکەین) . هەر دەربڕینێك یا راڤەیەکی تایبەت بە دەربڕین یا راڤەیەکی دیکە پشت ئەستورە، کە دروستبوونیشی سەلماندنی گەرەکە، واتە راڤەیەك کە بە چەشنێکی کاتی چاوگە لە قەڵەم دەدرێ خۆیشی بە راڤە و راڤەکانی دیکە پشت ئەستورەو تۆژینی دروستی و وەڕاست گەڕانی هەرکامیان ئێمە لە راڤەیەکەوە بە راڤەیەکی دی دەگەیەنێ و کارەکە هەرگیز ناگاتە کۆتایی. بە دەربڕینی دیکە رێسای روون و ئاشکرای ئەرەستۆ کە هەموومان بە پێی سروشتی خۆمان عەودالێن و پێویستیمان بە زانین و ناسین هەیە، هەرکە لە چەشنەکانی هەر زانراو ـ یکی تەنانەت بێبایەخ و ئێجگار سادە و سواو ـ تێهزرین، ئێمە لەگەڵ گێژاوی "ناکۆتایی" بەرەوڕوو دەکا. دەبینین کە هەر لە یەکەم هەنگاودا، گەیشتینە جێیەك کە پێناسەکان، فۆرمەکانی دەربڕین و راڤەکانمان بەردەوام بە پێناسەکان، فۆرمەکانی دەربڕینو راڤەکانی رابردوو دەگەڕێنەوە و ئێمە لە رێچکەی ناکۆتایی گەڕانەوەکان گیرۆدە دەبین، ئەمە رووداوێکە کە لە قەڵەمڕەوی زماندا روودەدا، واتە لە پانتایی ئامرازێك کە بەوەوە دەمانەوێ شتەکان، جیهانو خۆمان بناسین. ئەمە زمانە کە ئێمە لە رێچکەی ناکۆتایی گەڕانەوەکان دادەنێ و واتای هەر وشەیەك بۆ وشەیەکی دیکە دەگەرێنێتەوە. زمان ئێمە لە هەزار قوژبنێکدا سەرگەردان دەکاو تەنانەت دەتوانێ ببێتە هۆی ئەوە کە زۆرجاران بۆ خاڵی دەسپێکی رێچکەکەمان بگەڕێینەوە. بەم چەشنە، دەتوانین بڵێین هەموو مرۆڤان بە پێی چیەتیی خۆیان عەودالی زانینن، وەلێ کاتێك لە ئەزموونی دانایی دەستنیشانکراوی خۆیان دەدوێن، ئەزمونی راڤە دێتە گۆڕێ کە لە نێوان ئەو شتەی کە زانیویانە و ئەوەی دێتە دەربڕین مەودایەکی نەپساوە دادەنێ و ئەمە بەرەنجامو ئەرکی زمانە. هیچ راڤەیەك هەرگیز و لە هیچ دۆخێکدا تەواو نیە و ناتوانێ چیەتیی بابەتی راستەقینە دەربڕێ.[٧] دەربڕین لە گەوهەری خۆیدا ناتەواو، ناپوختە و

(7) J.Grondin, “Lintellignce hermeneutigue du Langage”, in: L horizon hermenutigue, Paris, 1993, PP. 253-2741.

پڕکەمایەسییە. زمان ئێمە لە ئەگەری دەربڕینی راستەو راست دوور دەکاتەوە و دەبێتە هۆی ئەوە کە بەردەوام بکەوینە هەڵەوە و وای بۆ بچین کە توانای دەربڕینی راستەوخۆی ئەزموونەکانی خۆمان هەیە. زمان مەودا دەڕەخسێنێ. هیچ جیاوازییەك نیە کە ئێمە لە ئەزموونی سادەی درك پێکردنی هەستەکی بدوێین یا لە درك پێکردنی زەینیی شتێك یا لە دەربڕینی زانراوێك لە لای کەسێکی دی. بەردەوام مەودایەکی نەپساوە لە نێوان ئەو شتەی کە دەیڵێین و ئەوەی کە دەیناسین هەیە. بەردەوام لە بۆتەی بێتوانایی دەربڕین دیلین.

(٢)

چەند سەدەیەك پاش ئەرەستۆ میشل دومۆنتنی، رێژەیی نوارِ و گومانکارێکی مەزن، لە وتارنامەی **"لە بارەی ئەزموون"** کە بەرگی سێهەم، واتا دوابەرگی کتێبی **وتارنامەکان** ی خۆی بەوەوە کۆتایی هێنا، گەڕایەوە بۆ باسی ئەرەستۆ. یەکێك لە خاڵگەلی نێوەندیی ئەم تێزە باڵادەستیی یاسایە. مۆنتنی لەمەڕ هەبوونی یاساگەلی تێکچڕژاو و زۆر و زەوەند کە لە سەردەمی ئەودا لە بڕێك لە وڵاتانی ئەوروپا ـ و بە بۆچوونی ئەو زیاتر لە هەموویان لە فەرەنسادا ـ هەبوو، هەڵوێستێکی رەخنەگرانەی نواند. ئەو لە هەنگاوی یەکەمدا، داکۆکی لە راشکاویی دەربڕین لە یاساکان و لە هەرەپێویستیی نووسینی مادده و بەندە یاساییە رووناهییەکان کرد و خوازیاری وێکخستنی بەندگەلی (یاسایی) بوو کە هەتا دەکرێ، رێگەی لێکدانەوە جۆراوجۆرەکان دابخا. مونتنی نووسی کە هەر کات یاساکان رۆشن بن و بە راشکاوی بنووسرێن و رابگەیەنرێن، ئیدی چمان داوە لەو هەمو یاسایانەی کە لە دەستو پێمان دەئاڵن. چونکە ئەم یاسا بێئەژمار و لێڵانە، تەنیا لە سەر بناخەی راڤەگەلی هەمە جۆری یاساکانی دیکە نووسراون و راپەڕاندنو ئەنجامدانی هەموویان کارێکی دژوار و تەنانەت نەلواوە. هەر ئەم خاڵانە مۆنتینی روەو باسکردن لە ئەگەرەکانی راڤەی یاساکان رکێش کرد و مەسەلەی تاوتۆیی کاری راڤەی خستە رۆژەڤەوە. ئەو لە قەڵەمڕەوی ئاخێوی هێرمێنتۆتیکدا دۆزییەوە کە راڤەکان، هەرچۆنێك بێ دەخرێنە روو و بەرینبوونەیان پێشی پێ ناگیرێو بەردەوام هەر راڤەیەك لە سەر بناخەی راڤەکانی دیکە دروست دەکرێنو دەخرێنە روو و خەیاڵکردی بەرتەسك کردنەوەیان پووچەڵە. ئەو لە درێژەی تاوتوێی خۆیدا، ئەزموونی دانایی بە راڤە زانی و لەوەش گرنگتر، بە مەترسیی باسێکی تازە لە بواری وەڕاست گەڕانی راڤەگەلی جۆراوجۆر و هەمبەریان لەگەڵ هەقیقەت ملی دا و لێرەوە بە مەسەلەی هەقیقەتو داهێنانی

کەتوارەکان لە زماندا گەیشتو قامکی لە سەر بێتوانایی زمان لە خستنە رووی دەربڕینێکی دەقاودەق دانا. باسی مۆنتنی، بە تایبەت لە بارەی زمان، نوێو ئەمڕۆیی یە. لەم روەوە جێی خۆیەتی کە تێبکۆشین تا دوورنۆڕینی فەلسەفیی ئەو لە وتارەکەیدا دانەدوو بکەین. مۆنتنی سەرەتا بە بڕیاری ئاشنای ئەرەستۆ کە "هەموو مرۆڤان، لە سروشتی خۆیاندا عەودالی زانین" دەستی پێکرد. ئەو ئەم خاڵەی بە هەرامەیەکی ئاشکرا لە قەڵەم دا و هەوڵدان بۆ سەلماندنیشی بە کارێکی زێدە زانی، کەوا بوو نووسی: "هیچ تامەزرۆییەك سروشتیتر لە تامەزرۆیی بە دانایی نیە. ئێمە لە هەر ئامرازێك کە بتوانێ بەرەو دانایی رێنوینیمان بکات کەڵك وەردەگرین. کاتێك کە ئاوەز بە کارمان نەیەت، کەڵك لە ئەزموون وەردەگرین".[8] ئەو پاشان رێکەوەندێك لە پەرتوکی **ئەستێرەناسی** ی مانیلیۆسی بە لاتین هێنایەوە کە بەمانای نکۆڵیی جیاکاریی ئەرەستۆیی ئەزموون و هونەر ئەژمار دەکرێ" ئەزموون، لە کارە جۆراوجۆرەکان و بە نموونەگەلی رێخۆشکەر رەژیدەی هونەرێکە". مۆنتنی لە مەڕ ویستی دانایی یا تامەزرۆیی سروشتی بە زانین، زانست و هونەری بە هەڵقولاوی داوەری لە مەڕ ئەزموون زانی. داوەری، ئێمە لە قەڵەمڕەوی زمان و دەربڕین واتە لە پانتایی راڤە بنەجێ دەکات. خاڵی دڵکێش لە تێکڕای نووسینەکانی مۆنتنی دا لە بارەی راڤە، جەختی ئەو لە سەر فرەفاقێتیی راڤەکان و بەرەنجامێکی گرنگە کە بە دەستی هێناوە و ئەوەش بریتییە لەوەی کە هەقیقەت هەرامەیەکی تاقانە نیە. ئەم بەرەنجامە، هەڵبەت کۆڵەکە و بنیاتی روانگەی گومانکار و رێژەیی نوارِی ئەوە.

بە رای مۆنتنی هەقیقەتەکان لە لێك بەستنیان لەگەڵ راڤەکان دروست دەکرێن. بابەتەکانی دانایی فرەفاقن و هیچکامیان هەرامەیەکی تاقانە و ئۆرگانیك نین، لەبەرئەوەی کە ئەم بابەتانەی دانایی، واتە کەتوارەکان و هەبوونەکان راپسکاو و فرەفاقن و بە بیچمگەلی فرەچەشن و هەندێ جار تەنانەت پێکناکۆك، لە بەرچاوی راڤەکاران جۆراوجۆر دەردەکەون. هەڵبەت روانگەی مۆنتنی رۆنراوی "زەین باوەڕیی پەتی"(solipsism) نیە ئەو تەنیا جیاوازیی زەینە مرۆییەکان زەق ناکاتەوە، بەڵکو باوەڕیشی بە فرەکەرتی و گۆڕدرانی بەردەوامی بوونەوەران یا کەتوارەکان هەیە. بە بۆچونی ئەو فرەچەشنیی بێ ئەژماری فۆرمەکانی دەربڕین دەبێ ئێمە بخاتە ئەم بیرەوە کە بابەتی ناسینەوەش وێدەچێ نەتوانێ

---

(8) Montaigne, Essays 3, ed.p. Michel , paris, 1973, p.353.

شتێکی جێگیر، لە گۆڕاننەهاتوو، تاقانە و هەرمان بێ. ئەم کەتوارە فرەفاقانە لە تەك یەکدیدا جیاوازن، بەڵام لەبەر گۆڕانەکان و بیچمدۆزیی پەیتاپەیتایان جاروبار هاوشێوەی یەکدی دێنە بەرچاومان. ئەم لێکچوونانە رواڵەتین و شتەکان لە گەوهەری خۆیاندا لەگەڵ یەکدیدا ناهاوشێوەن. مۆنتنی لە هەمبەر ئەو شتانەی کە ناهاوشێوەیی شتەکانمان پێ وت، ئێجگار هەستیار بوو و بە "ڕێسای سەرەکیی ناسین و دەربڕین" ناودێری دەکرد. ئەو جەختی دەکرد کە "لەمەڕ شتەکان خدەیەکی جیهانگیرتر لە فرەفاقێتی نیە" و بەردەوام دووپاتی دەکردەوە کە وێنا یاخەیاڵکردی هاوشێوەییەکان تەنیا لە ڕێگەی نکۆڵی و تێکۆشان بۆ چاونوقاندن لە رووی خاڵگەلی جۆراوجۆر و نایەکانگیر دەلوێ. لێکچون خۆی یەکێك لە چەشنەکانی راڤەیە، گەڵاڵەی شتێکە کە لە دنیای راستەقینەدا بوونی نیە، دوو روانگەی هاوشێوە لەمەڕ شتێك یا راڤەیەك کە هەلیان بۆ نەڕەخساوە تا باسەکە بۆ پێشەوە بەرن و ئەگینا جیاوازییەکەیان ئاشکرا دەبێت. لە قەڵەمڕەوی کردەی راڤەگەریدایە کە لێکچوونەکان دروست دەکرێن. لە لایەکی دیکەوە لەنێوان ناسین و دەربڕینی بابەتی ناسینەوە- واتە راڤە- هەمبەرێکی نێوەکی، نەمر و بێخەوش هەیە. بوونی راڤەگەلی فرە چەشن، جیاواز و تەنانەت دژیەك لە کەتوارێکی تاقانە، بەرەنجامی ناسینگەلی جۆربەجۆر و دواجار بەروبوومی فرەفاقێتی شتەکانو جیاوازیی شتان لەگەڵ یەکدایەو هەر لە بەر ئەمە دەبێ بە هەرامەیەکی ناچارانە و هەرمانی بزانیت. رۆشنە کە ئەگەر بتوانی لە دیاردەیەکی تاقانە راڤەگەلی جۆربە جۆر بخەیتە روو، لە فرەفاقێتی شتەکان، راڤەگەلی چەندقات زیاتر چێ دەبن. هەر وەك گوتمان، بە بۆچوونی مۆنتنی ئەم فرەفاقتێتییەی شتەکان بنوبنچینەی سروشتە. سروشت هەرچ جووتخوڵقێنراوێکیش یەکسان ناخولقێنێ، کتومت بەم گوڕتینەوە دەتوانین بڵێین هەرچ جووتخوڵقێنراوێکیش بە یەکسان نازانرێن یا پەسند ناکرێن. بەو بارتاقایەی کە لە "ئارایی" شتەکاندا فرەچەشنی هەیە، لە راوڕایەڵ و لێکدانەوەو راڤەیاندا، واتە لە پانتایی برەوداری و ناسینەوەکانیشدا فرەفاقێتی دەسەڵاتداری سەرەکییە. هەر بەم هۆیەوە تەنانەت لە کاتی دانانی یاساکاندا، واتە لەوێدا کە ئامانجی یاسادانەر ئەفراندنی خاڵگەلی تاك واتایی یە، هەمدیس ڕێگەی هەڵاتن لە فرەفاقێتی راڤەکان ناتوانی بەدی بکەی. مۆنتنی نووسی کە "لەم رۆژگارە"دا کە یاساکان لە رادە بەدەر هەن، بازاری راڤەی یاساکان گەرمتر لە جارانە. ئەو لە زاری ئەپیکۆرەوە گوتی کە:"سەردەمانێك لە بەر زۆر و زەوەندبوونی تاوان لە ئەشکەنجەدا دەژیاین‌و ئەمڕۆ لە بەر زێدە

بوونی یاساکان ئازار دەچێژین"[٩] لە راستیدا قسەی ئەپیکۆر و مۆنتنی ئەمەیە: لە ئەگەر و زۆر و زەوەندیی راڤەکان ئازار دەکێشین.

ئەم خاڵە گرنگە لە باسەکەی مۆنتنی بەرەنجامگیری دەکرێ کە بوونی ئەم فرەفاقێتی و"ناتەبایی راڤەکان" بە رۆشنیو گوڕوتینەوە نیشان دەدا کە هەقیقەتی تاقانە لانیکەم بەو چەشنەی لە مێژوی ئاوەز باوەڕیی فەلسەفی گەڵاڵە کراوە، باڵادەست و بێخەوش نیە. ئەم مێژوە جگە لە هەوڵدانی پەیتاپەیتا بۆ پەسندسەپێنیی هەقیقەتی ئەرخەیانیو لێبڕاوانە نیە. مۆنتنی نووسیویەتی:"هەر شتێ کە بە هەقیقەت ناودێر دەکرێ، رەوایی خۆی لە راڤەیەکی تایبەت وەدەست دێنێو نەك لە هەقیقەتێکی گریمانی کە لەدەرەوەی زەیندا هەبووبێ. ئێمە بەردەوام یەك وشە لەگەڵ وشەیەك کە واتاکەی کەمتر ناسراوە، دەگۆڕینەوە".[١٠] هەقیقەت بە توانایی ئێمە لەم راڤەگەریو هەقیقەتسازییەدا بەستراوەتەوە و نەك بە کیانێکی بانزەینی. لاپەڕەیەك لەوەوپێش مۆنتنی نووسیبووی: "من نازانم بە چ جۆرێ دەبێ ئەم خاڵە روون بکەینەوە، بەڵام ئەزموون نیشانی داوە کە ئەم هەموو راڤەیە هەقیقەتیان لەنێو بردووەو کاولیان کردوە".[١١] "ئەم هەموو راڤەیە" دەبنە هۆی ئەوە کە ئێمە لە خاڵێکەوە بۆ خاڵێکی دی هەڵتوتێین و دەرفەتی وردبوونەوە و ناسین لەکیس بدەین. بێگومان راڤەگەلێ هەن کە رێخۆشکەری چارەکردنی برێك لە مەسەلەکانن، بەڵام رێخۆشکەری کەڵەکەیەك لە خاڵگەلی تازە و مەسەلەگەلی چارەسەر نەکراویشن، ئەو خاڵ و مەسەلانەی کە مۆنتنی هەموی لەگەڵ"ئوتۆمگەلی لە ئەژماربەدەری ئەپیکۆر" بەراورد کردونو بە مکوڕییەوە نووسیویەتی: "هەرگیز داوەریی دوو کەس لە یەك شت، یەکسان نیە، نالوێ کە دوو باوەڕی تەواو یەکسان بەدی بکەیت. نەك تەنیا باوەڕەکانی دوو مرۆڤی جیاواز، بەڵکو دوو باوەڕی مرۆڤێك لە دوو هەڵکەوتی جیاواز، هاوسان نین".[١٢] چ باش چ خراپ هەر ئاوایە. راڤەکان تەنیا نیشان دەدەن کە هەقیقەتی تاقانە هێندە کە فەیلەسوفانی ئاوەزباوەڕ پێیان وابوو لێبڕاوانەیە نیە. کتومت هەر بەم هۆیە کە هەر راڤەیەك ئەگەری راڤەگەلی تازە دەڕەخسێنێو هەر وڵامێك دەتوانێ وروژێنەری هەزاران پرسیاری تازە بێ، مۆنتنی لە "بێمتمانە بوونی بڕیاری بیرمەندان" دەدوا.

---

(9) ibid, P. 354.
(10) ibid, P. 358
(11) ibid, P.356
(12) ibid, P. 356.

له رۆژگاری ئێمەدا هایدگێر رای گەیاندوە کە خاڵی گرنگ لە کاری هەر هزرڤانێکدا نەك ئەو شتەی کە دەیڵێ، بەڵکو نەگوتراوەکانیەتی. مۆنتنی لە زاری کوئینتیلانوس گوتویەتی:" ئەمە دانایی‌یە کە زایەنەری دژوارییەکانە". بە دەربڕینی دیکە، راڤەیە کە دواجار کارەکە سەخت‌و دژوار دەکا: "کێ هەیە کە نەڵێ لێکدانەوەکان دڕدۆنگی‌و نەزانیی ئێمەیان زێدە نەکردوە؟ چونکە هیچ پەرتوکێك چ نوسینێکی مرۆیی یا پەرتوکێکی یەزدانی ناتوانی بەدی بکەیت کە گرێدراوی ئەم جیهانە بێ و دژوارییەکانی لە رێگەی راڤەکانەوە چارەسەر نەکردبێ". مۆنتنی جەخت دەکا کە سەدان راڤەکار دژوارییەکانیان وەکو میراتێك بە راڤەکارانی پاش خۆیان سپاردوە و کاری ئەوان چەند قات گرنج گرنجتر و وڕکەرتر لە لێکدەرەوانی پێشو دەرچووە. کە وابوو ئێمە چ کاتێ لەنێو خۆماندا، ئازادانە رێك دەکەوین کە ئەم بەرەنجامە، ئەم قسەو "ئەم پەرتوکە بەسە و لێرەوە ئیدی جێیەك بۆ گوتن نەماوەتەوە؟"[١٣] مۆنتنی وڵام دەداتەوە: هەرگیز. هەڵبەت ، وەکو خاڵێکی پاشکۆیی‌و سەر ئێشەکانی یاسا بێ‌ئەژمارەکان، لێرەشدا دەتوانین ئارەزو بکەین کە ئەگەر پێویستیمان بە راڤە بێ بگەینە کۆتایی رێگەکە، وەلێ ئەمە تەنیا ئارەزویەکەو بەس. هەرایەك کە لەمەڕ "راڤەی راڤەکان" ئاخێزاوە، زیاترە لەو هەرایەی کە لەمەڕ راڤەی شتەکانە. پەرتوکەکان زیاتر لەمەڕ پەرتوکەکانی دیکە دەنوسرێن و کەمتر لە بارەی شتەکانی جیهان. ئێمە لە سەر باوەڕەکان بەگژیەکدا دەچین و نەك لە سەر خودی شتەکان، ئێمە هیچ کارێك ناکەین جگە لە هێنانە ئارای لێکدانەوەو راڤە لە راڤەکانی دیکەو درێژەو دووپاتبوونەوەی مشت‌ومڕ لە بارەی راست‌و چەوتیی راڤەکان. دەبێ دان بەوە دابنێین هەموو جێیەکمان "بەم هەموو راڤەیە" لێوڕێژ کردوە، بەڵام هیچمان بە هیچ نەکردوە. لە زیادبوونی یاساکان و راڤەکان تەنگمان پێ‌هەڵچنراوە. باوەڕەکانی ئێمە لە یەکدییەوە دەست پێدەکەن و گرێ دەدرێنەوە بە یەك. راڤەی یەکەم مایە و دەسمایەی کاش(پول نقد) ە و بۆ راڤەی دووەم کە خۆی بە کاری راڤەی سێهەم و راڤەکانی دواتر دێت؟[١٤]

کەوابوو بۆچی سەرەڕای ئەم هەموو دژوارییە ئێمە هەروا هۆگری راڤەی راڤەکان دەمێنینەوە؟ چونکە ویستی راڤە هەمان ویستی دانایی‌یە و هەر چەشنە ئەزموونێکی جیهان، بەردەوام ئاراستەیەکی راڤەیی هەیە. بە گوتەی ژولیا کریستوا هەر راڤەیەك لە تامەزرۆیی

(13) ibid, P. 357.

(14) ibid, pp,357-358.

واتابەخشین بە جیهان بیچم دەگرێ.[١٥] ئێمە لە ئەزموون- تەنانەت لە سادەترین ئەزموونەکانی پێوەندیدار بە درك پێکردنی هەستەکیمان- راڤە دەکەین. ئێمە بەردەوام، سەرەتا بە شێوەی دەربڕین یا ناسینی زەینی و زۆرجاران بە شێوەی دەربڕینی زمانی، بەرەنجامی ئەزموونمان بۆ کەسانی دیکە وەکو راڤە دەخەینەڕوو. رەنگە بتوانین هۆی دیکەش بۆ تامەزرۆیی ئێمە بۆ راڤە پەیدا بکەین: ئەزموونی راڤە، هەمیشە بە واتای راڤەکردنی راڤەیەکی دیکەیە و هەر ئەم هاوپێوەندییە نێوەکییە زانیارییەکانمان لە جیهان خودان دەرکەوت و ڕووناك دەکاتەوە. هەمدیس دەتوانین هۆیەکی دیکەش بەدی بکەین: راڤە ئامرازێکی گرنگە لە رایەڵکردنی پێوەندیی نێوانزەینی و مرۆیی. ژولیا کریستوا دەنوسێ کە راڤە بە واتای" دروستکردنی پێوەندی"یە. ئەویش لەم خاڵەوە دەست پێدەکات کە پەرەوازەیی و قرەفاقێتیی راڤەکان تەنیا لەبەر ئەم هۆیە سەرهەڵ نادا کە هەر راڤەیەك دەسکەوتێکی زەینییە و زەینەکان جیاوازن. دەرونشیکاریی فرۆیدی و پاش فرۆیدی فێرمان دەکەن کە هەموو ئاگاییەك فرەکەرتی و بەدەر لە چەقە. ئەم" لێك پچڕانی ناسکار"ە دەرخستنی راڤەگەلی فرەچەشن و تەنانەت دژبەری لە لایەن کەسێکەوە لێ دەکەوێتەوە. ئەم خاڵە دەبێ بە گرێدراوی بنچینەی زمانیش بزانیت، چونکە زمان ئەم هەڵکشانی لێك پچڕانی واتایی‌یە توند دەکاتەوە. هەر کردەو دەربڕینێکی راڤەیی پشت ئەستورە بە روانگەگەلی فرەفاقانەی تاکەکەسێك. ئەم پرسیارە کە چۆن و بە چ جۆرێ واتا لە کردەی راڤەییدا دەدرێتە پاڵ شتێك و لە بنەڕەت را ئەم کارە لە هەر خاڵێکی دیاریکراودا پشتی بە کام" دیتەی راڤەیی"(واتە پێش- زانراوەکانی راڤەکەر) بەستوە، خۆی یەکێك لە مەسەلە نێوەندییەکانی هێرمێنۆتیکە. هەر کردەیەکی راڤەیی لە" تامەزرۆیی بە واتابەخشین"ەوە هەڵدەقوڵێ. بە رای کریستوا ئەم تامەزرۆییە کە لە خۆیدا بەردەوام بە واتای کەمایەسییەکیشە، سروشتێکی پێوەندیکارانە- و هەر لەبەر ئەمە سیاسی- هەیە. تامەزرۆیی بە واتابەخشین، ویست یا لێڕوانینێکی پاك و بێگەرد و بێ‌لایەن نیە. راڤە لە لایەکەوە پشت ئەستورە بە پێشداوەرییەکان و زانراوەکانی پێشوی راڤەکار و لە لایەکی دیکەوە، بەردەوام بۆ ناسکاری بێژیار و ناسێنەر ئەگەری ئەوە دەڕەخسێنێ تا وەدوی" داهێنانی شوناس"ی خۆی بکەوێ. واتە لە فرەکەرتیی خۆی تێپەڕ ببێ -یا بیشارێتەوە- و

(15) j.kristeva, “psychoanalysis and the polis” in: g.l.ormiston and a.d.schrift eds, transforming the hermeneutic context, stat university of new York press, 1990,pp.89-105.

شوناسێکی گریمانکراو و تاقانە بۆخۆی دابهێنێ، کە ئەمەش لە بنیاتی خۆیدا کارێکی سیاسییە. بەم چەشنە تاکەکەس لە رەوتی راڤەکردندا خۆی لە شوێنگەیەکی تایبەت لە هەمبەر کەسانی دی بنەجێ دەکات. تامەزرۆیی ئێمە بە راڤە لەگەڵ پێویستیمان بە هەنتەش لە جڤاکی سیاسی، واتە ژیان لەگەڵ کەسانی دی و نێوەوەی هەمبەرێتیگەلی دەسەلآت و سەرکوت هاوپێوەندە. راڤەکردن دروستکردنی هەمبەری نێوان"من"(منی داهێنراو و گریمانکراو) لە تەك دنیایە و لە ویستی هێز و لە پێویستیی خاوەنداری و بالآدەستی بەدەر نیە.

ئەزموونی راڤە هەتاکو دەربڕینی ویست و پێویستیی ئێمە دروستکردنی شوناسێکی تاقانە و گریمانکراو بێ، هەمیشە خۆی لە قالبی" ئەپستمۆلۆژیك" دەنوێنێ. دەمانەوێ کەتوارەکان واتە شتەکان، کەسانی دی و خۆمان بناسین. ئەوانەش لە زماندا و بە زمانی خۆمان دادەهێنین. ڤیتگنشتاین لە بڕگەی پەنجا و پێنجی پەرتوکی zettel نوسیویەتی:" هاوئاهەنگی لە نێوان هزر و کەتوار، وەکو هەرشتێکی میتافیزیکی دەبێ لە رێزماندا بەدی بکرێ"[١٦] ئەم هاوئاهەنگییە نە بوونی هەیە و نە دروست دەکرێ، بەڵکو بە یارمەتیی رێساکانی زمان" گریمان دەکرێ". ناتەبایی راڤەکان هەمان ناتەباییە کە زادەی زمانە، هەم جیاوازییەکی زمانی یە و هەم نەلواوبوونی تێپەڕین لە لەمپەرەکانی پێوەندیکاری نیشان دەدا. نەشیان بەراوردی* راڤەکان، خۆی زادەی جیاکارییە زمانییەکانە. چاکترە لەمبارەشەوە بگەڕێینەوە لای مۆنتنی. لە وتارنامەکەی مۆنتنیدا دەخوێنینەوە کە" بەگژیەکداچوونەکان و ناتەباییەکانی ئێمە ئاخاوتەیین. من دەپرسم سروشت، بازنە یا (کردار) لە جێنانی چ شتێکە؟ پرسیاری من لەبارەی پەیڤەکانە، وەلێ بە هەمان پەیڤگەلەوە وەڵام وەردەگرێ:" پاتۆرە بەردێك قەڵافەتێکە". بەڵام ئەگەر بمانەوێ وردتر باس بکەین(و بپرسین) **"١- وەلێ قەڵافەتێك چیە؟(دەبیسین) ***"- تەنێك"، و — تەنێك چیە؟" و شتی لەم چەشنە. دەتوانین بەرامبەر

(16) l.wittgenstein. zettel, trans.g.h.m.anscombe.oxford, 1981,p.11.

* قیاس ناپـذیری: ئەو شتەی ناشێ بەراورد بکرێ و پێوەری بەراوردی نیە.(و)

** تێبینی لە نووسەرە

*** تێبینی لە نووسەرە

(بیسەر- خوێنەر) تا دواین لاپەڕە و (وشە) * ی فەرهەنگی وشەکانی پێشڤە بەرین. ئێمە بەردەوام وشەیەك لە تەك وشەیەکی دیکە دەگۆڕینەوە..."[١٧]

مۆنتنی دەڵێ دانەپاڵی واتای وشەیەك بە وشەیەکی دیکە کە تا بێ بنەتا درێژە دەکێشێ، وەکو ئوستورەی یونانیی سەربڕینی ئەژدیهایەك بە ناوی هیدرایە. بە پێی ئوستورەی ناوبراو هەر لەگەڵ لە مل دانی هیدرا، سەرێکی دیکەی لە جێ دەڕسکا. جێی سەرنجە کە ئەفلاتونیش ئەم نموونەیەی لە کتێبی چوارەمی **کۆمار**(٤٢٦ پ.ز) لەمەڕ یاساگەلی بێ ئەژمار لە حکومەتێکی نالەبار هێناوەتەوە.[١٨] مۆنتنی لەدرێژەی باسەکەیدا هێما بۆ گفتوگۆی سوکرات و مینۆ دەکا کە نەك لە نووسینەکانی ئەفلاتون، بەڵکو لە وتارنامەی **لە بارەی هێژامەندی** بەرهەمی پلۆتارك هاتوە. سوکرات لە مینۆ دەپرسێ: " هێژامەندی چیە؟" و مینۆ وڵام دەداتەوە "من لە هێژامەندییەکان دەدوێم و نەك لە یەك هێژامەندی. واتە من تەنیا دەتوانم هێژامەندیی پیاو، ژن، پیاوی دەوڵەت، شارۆڤەندی ئاسایی، منداڵ، بەساڵاچوو و...هتد بەیان بکەم". سوکرات دەڵێ: "چ دەسپێکێکی باشە! ئێمە عەوداڵی یەك هێژامەندی بووین، ئێستە لەگەڵ کەڵەکەیەك لەوان (هێژامەندی) بەرەو روو بووینە". مۆنتنی لەم سەرسوڕمانەدا لەگەڵ سوکرات هاوپشکە و دەڵێ ئێمە تەنیا یەك پرسیار دەکەین،بەڵام لە گەڵ کەڵەکەیەکی ناکۆتا لە وڵامەکان بەرەوڕوو دەبین. ئێمە لەگەڵ واتای واتایەکی دیکە، دەربڕینی دەربڕینێکی دیکە، راڤەی راڤەیەکی دیکە بەرەوڕووین و هەر ئەزموونێکیش بە یاریدەی راڤە واتە لە رێگەی گەڕانەوە بۆ راڤەگەلی زۆر و زەوەندی دیکە دەزانرێت و دێتە گۆڕێ.

(٣)

تا ئێرە چەند جار لە " ئەزموونی راڤە" دواین. هەر چەند-لام وایە واتاکەی تا رادەیەك رۆشن بۆتەوە، وەلێ کاتی ئەو هاتوە کە بە وردبوونەوەیەکی زیاتر پێوەی سەر قاڵ بین. لە بەشی یەکەمی ئەم وتارەدا دیتمان کە ئەرەستۆ ئەزموونی کەم بایەختر لە هونەر یا تێخنە دەزانی، ئەو لە راستیدا ئەزموونی بە کارێکی میکانیکی، سەرنجدەری وردەکارییەکان، بە

* تێبینی لە نووسەرە

(17) Montaigne . op.cit,p.359

(١٨) افلاگون، پیشین (دوره اثار) ص ١٠٠٨

دوور لە ئەفراندن و رەژیدەیی، کە تەنانەت هیرادەرانەش نیە، لە بەر چاو دەگرت. دەتوانین بڵێین کە بەڕای ئەو ئەزموون- کە لە دەربڕین یا راڤە بە جیای دەزانی- تەنیا وەکو یەکەم هەنگاوی تاوتۆی و ناسین ئەژمار دەکرا. بەڵام ئێمە دانەدوی واتایەکی دیکەی ئەزموونمان کرد و بە یاریدەری مۆنتنی زانیمان کە ئەزموون و راڤە پێك بەستراون و هۆیەکیش بۆ جیاکردنەوەیان لێکدی نیە. لە درێژەی ئەم باستەوەرەدا تێدەکۆشم تا نیشان بدەم کە هەر ئەم خاڵە ئێمە روە و واتایەکی تازە لە ئەزموون رێنوێنی دەکا. تا ئێرە رۆشن بۆتەوە کە باسەکەی ئێمە لە قەڵەمڕەوی پێناسە ئاشناکانی فەلسەفە دەمێنیتەوە و لەبەکار هێنانی خوازەیی ئەزموون چاو پۆشیم کردوە. لە راستیدا کاتێك کە دەڵێین" ئەزموونی نێواخنی"" ئەزموونی هونەری" و " ئەزموونی دینی" و... پەیڤی ئەزموون لە واتایەکی میتافۆریکدا بەکار دەبەین و هەر ئەم واتایە دەتوانێ رێخۆشکەری درك و فامێکی تازە لە ئەزموون بێت. وەلێ من لێرەدا کارەکەم لە پەڕانپەڕی نێوەکیی سنورەکانی ئاخێوی فەلسەفی قەتیس کردۆتەوە و تێکۆشاوم تا لە پانتایی هزرگەریی فەلسەفی لە واتایەکی تازەی ئەزموون، کە لە هاوپێوەندیی لەگەڵ راڤە دەگاتە بەرەنجام، تێهزرم. ئەم کارە هەرچەند تا رادەیەك دژوارترە لە رێ کردن لە رێچکەیەکدا کە سەرنجدان لە واتاگەلی خوازەیی ئەگەرەکەی دەڕەخسێنێ، وەلێ بەرەنجامێکی هەمەکیتر و قەناعەت پێکەرتر دەدا بە دەستەوە، بە تایبەتی کە بە پێوانی رێچکەی توێژینەوەی فەلسەفی دەتوانین رێنمای "هەمبەری ئەزموون لەگەڵ زمان" لە بەردەماندا بەدی بکەین.

ئەزموون یەکەمین چەمکێکە کە پەرتوکی گەورەی کانت **هەڵسەنگاندنی ئاوەزی پەتی** بە وەوە هەڵدەدرێتەوە. لەوێدا دەخوێنینەوە:" ئەزموون بێگومان بەروبوومێکە کە تێگەیشتنی ئێمە رەنێوی دەهێنێ، بە جۆرێك کە تێگەیشتن مایەی دۆزراوە هەستەکییەکان وەبەر دێنێ [19]."هێمای کانت بە نۆڕینی راستەوخۆ، یا بەرەوڕووبوونەوەی هەستەکی لەگەڵ دیاردەکانە. جۆرێك بەرکەوتی نێواخندۆزییانە، بەدەر لە بەراورد، بەرەنجامگیری، ئێستقرا و ئەرکگەلی لۆژیکیی زەین. ئەزموون وەکو دیتنی ناڕاستەوخۆی رووداوێك، دەست خشاندن بە شتێکدا، یا بیستنی دەم دەنگێکە*. کانت لە دوو پێشگوتاردا کە بۆ دوو هەڵەچنیی جیاوازی

(١٩) . ا. کانت. **سنجش خرد ناب**، ترجمەی م.ش. ادیب سلطانی، تهران، ١٣٦٢،ص٦١.

* دەنگی دەم، دەنگی زمانی نەك سروشتی (اوا. ف) phone

کتێبەکەی خۆی نووسی، هێمای بۆ ئەم چەمکە دەکرد. ئەو ئامانجی خۆی بە شێوەیەکی تایبەت ـ لە رێگەیەکی نیگەتیڤ ـ گرێدراوی ئەم چەمکە دەزانی:"من هەڵسەنگاندنی وزەی ئاوەز بە شێوەیەکی گشتی لە پێوەندی لەگەڵ هەمو ئەو ناسینانە لە بەرچاو دەگرم کە ئەو وزەیە، سەربەخۆ لە هەر چەشنە ئەزمونێك، دەتوانێ لە وەچنگ هێنانیاندا تێ بکۆشێ" ، بە[٢٠] بۆچونی کانت، ئاوەز لە دەسپێکە ئەزموونییەکانەوە دەست پێدەکا، وەلێ بۆی دەردەکەوێ کە گەر بەم چەشنە بڕوا، مەسەلەکانی سەر رێگای چارە ناکرێن، کە وابوو:"خۆی دەروەست دەبینێ کە پەنا وەبەر ئەو دەسپێکانە ببا کە لە هەمو بە کار هێنانە لواوەکانی ئەزموونی بڵێند گوزەر دەکەن...و هەر کە لە سنوری ئەزموون، وێکڕا بچنە دەرێ، ئیدی پارسەنگی ئەزموون ناناسنەوە"[٢١] کانت کاری خۆی دۆزینەوەی سنورەکان، کەوشەن و ئەرکی ئەم ئاوەزە پەتییە، لە پانتاییەك بەدەر لە هەر چەشنە ئەزموونێك زانیو نووسی، چونکە"ئەمە تەنیا رێگەیەك کە ماوەتەوە"[٢٢] و هەمدیس لە پێشگوتاری پێداچوونەوە و هەڵەچنیی دووەمدا نووسی کە ئەمە تاکە رێگایەکە، چونکە ئەگەری ئەوە دەڕەخسێنی تا توانامان بەسەر ناسینگەلی پێش ئەزمونی (پێشینی*) بشکێ. کانت لە "شیپانەی زانستەکان" واتە لۆژیكو پاشان ماتماتیكو فیزیك دوا و ئەم دوانەی بە "ناسینگەلی تیۆریکی ئاوەز کە بەرناسەکانیان لەلایەن ناسینی پێشینیەوە دیاری دەکرێ" ناودێر کرد. نمونەی ئەو لە ماتماتیك جێی سەرنج و شایانی خوێندنەوەیە:"یەکەمین کەسێك کە تایبەتمەندیی سێگۆشەی یەکسان چەق (**مثلث متساوی الساقین**) ی نیشان دا... پشکۆیەك لە خەیاڵدانیدا هەڵگرا. چونکە ئەو بۆی دەرکەوت کە نابێ ئەو شتەی کە لە بیچمدا دەیبینێ، یا تەنانەت لە چەمکی پەتیی بیچمی سێگۆشەدا هەیە، پەیجۆر بکا، تاکو ـوەك بڵێی ـ تایبەتمەندییەکانی سێگۆشەی لێوە فێربێت، بەڵکو دەبێ شتێك رەنێوبهێنێ کە خۆی، بە پێی چەمکەکان، ناسینی پێشینی، (لە رێگەی پێکهاتەوە) لە بیچمی سێگۆشە لێی تێهزریوە و لەودانواندویەتی"[٢٣] لەمەڕ

(٢٠) پیشین (**سنجش خرد ناب**) ص ١٣.

(٢١) پیشین ،صص ٩-١٠

(٢٢) پیشین، ص١٣

* ناسینی بەرایی/ فۆرمولی و هاوکێشەیی وەکو٢X٢=٤ (و)

(٢٣) پیشین،صص ٢٦-٢٧.

زانیارییە سروشتییەکانیش کانت بۆ دەرخستنی خاڵگەلی پێش ئەزموونی درك پێکردنێکی یەکسەر تازە لە ئەزمون دێنێتە پێشێ:"کاتێك کە گالیلۆ (گۆ) یەکانی کە پێشتر لە قەپان* دابوون و (کێش) ە کەیانی دیاری کردبوو لە سەرکۆیەکی سەر لێژەوە گلۆری کردنەوە، یا کاتێك کە توریچلی ویستی بە پاڵەپستۆی هەوا کێشێك کە پێشتر خۆی بە پێی ستونێکی دیاری کراو لە ئاو دیاری کردبوو بگوازێتەوە، کاتێك کە شتال کانزاکانی دەگۆڕی بۆ ئۆکسیدەکانو ئۆکسیدەکانی دووبارە دەکردەوە بە کانزا، بەم چەشنە کە شتێکی دیاریکراوی لێ کەم دەکردنەوە و دووبارە شتێکی پێوە زیاد دەکردن، بۆ توێژەرە سروشتییەکان دیناوێکی پرشنگدار هاتەبەر، ئەوان تێگەیشتن کە ئاوەز دەبێ لەگەڵ بنەواشەگەلی داوەرییەکانی خۆیان بە پێی ڕێسانەگۆڕەکان بچێتە پیشەوە و سروشت ناچار بکا وڵامی پرسیارەکانی ئەو بداتەوە، نەك لێگەڕێ لە سەر دەستی سروشت بەملاوبەولادا پەلکێش بکرێت...".[24] کانت بە سەر ئەم هەڵێنجانە لە ئەزموون (تاقیکاری بۆ سەلماندنی خاڵێکی تیۆریك) ئەمەشی زێدە کرد کە ئاوەز لە سروشتەوە فێر دەبێ:"وەلێ نەك بەو دانسقەییەی کە قوتابییەکی قۆناخی سەرەتایی لێ دەگەڕێ مامۆستاکانی هەرچی کە دەیەوێ فێری بکەن، بەڵکو بە پیچەوانەوە، لە ئاستی چۆنایەتیی دادوەرێکی فەرمی کە شایەتحاڵەکان دەروەست دەکا بەرسڤی پرسیارگەلێ بدەنەوە کە ئەو لییان دەپرسێ. هەر بەم چەشنە، تەنانەت فیزیك شۆڕشی پڕخێرو بەرەکەت لە شێوەی هزری خۆیدا، پاوانکراوانە وەبەر هاتوی ئەم هزرەیە کە "فیزیك دەبێ بە پێی ئەو شتەی ئاوەز خۆی لە سروشتدا دایناوە، ئەو شتە لە سروشتدا پەیجۆر بکا (نەك چەشنی ئەفسانە هۆنینەوە بیداتە پاڵی(سروشت) کە دەبێ هەمان شت لە سروشتەوە فێرببێ-شتێك کەلەبارەیەوە ئاوەز ناتوانێ(لە بارەی خۆی) هیچ شتێك فێرببێ[25] دەبینین کە هەر ئەو گەلاڵە سەرەتایی یە ـ و هەڵبەت ئێجگار هەڵسەنگێنراو ـ خاڵگەلی پێش ئەزموونی، کرداری ئەزموون کردن بە واتای نۆڕینی شتەکانو بەرەوڕووبوونەوەی راستەوخۆ لە گەڵیان دەگۆڕێت و دەیکاتە شتێکی تازە. ئەزموون لە سەر بنەمای دانایی پێشوتر، بە پێی نموونەکەی کانت، وەکو کردەی دادوەرێکە لە دادگا، کە دەبێ گەواهیدەران ناچار بە گوتنی راستی بکا، کە وابوو بە خاترجەمییەوە

* کێشانی شتێك کە تەرازو نەتوانێ بیکێشێت، قەپان گەورەترە لە تەرازو.(و)

(٢٤) پیشین،ص ٢٧.

(٢٥) پیشین (سنجش خرناب) ص٢٨.

گەواهییەکەیان پەسند نەکا و لەگەڵیان گومانکارانەو لە سەر بناخەی زیاترین ئاستی دڕدۆنگی بەرەوڕوو دەبێ. لێرەدا هاوواتای فەرەنسیی ئەزموون واتە Expêrience لە ڕەچەڵەی یونانیی خۆی نزیك دەبێتەوە. Peria کە ریشەی وشەکەیە، بە واتای تێکۆشان بوو. ئەزموون لە راستیدا تێکۆشانێکە بۆ تاقیکردنەوەی دانایی پێشوو. ئەگەر ئەم واتایە پەسند بکەین، دەتوانین ئەزموونی راڤە بە شێوەیەکی ڕێخۆشکەر بێنینە ئاراوە. راڤە پشت ئەستورە بە دانایی پێشوتر، بەڵام راڤەکەر دەزانێ کە ئەمە دانایی تەواو نیە، ئەگینا پێویستیەکی ئەوتۆ بە کردەی راڤە لە گۆڕێدا نەدەبوو، کە وابوو تێدەکۆشێ تا بە راڤەی خۆی ڕێگە بۆ گەواهیی گەواهیدەران ئاوەڵا بکا، لە حاڵێکدا کە متمانەی تەواویشی بەوان نیەو دیلی ئەم خەیاڵکردە نیە کە دەستی بە هەقیقەت رادەگات. بەم چەشنە لە زاراوەی "ئەزموونی راڤە" لە چەمکی ئاشناو برەوداری "ئەزموون" لە فەلسەفەدا دەتوانین بانتر هەڵکشێین.[26] ئەزموون دەتوانێ ئیدی تەنیا "زانینی پشت ئەستور بە نۆڕینی راستەوخۆی دیاردەکان"یا واتای بەرتەسکتری "بونیادی هەستەکیی ئەم زانینە" نەبێ. ئەزموونی راڤە بەرهەڤکردنی بوار یا هەڵکەوتێکی "دەستکرد"، (artificielle) ە تا راست و دروستیی بڕیار، گریمانە یا بەرەنجامێك تاقی بکرێتەوە. ئەگەر لە راپۆرتی پەرتوکێك یا فیلمێك زانیاریگەلێ لەبارەی "نەشتەرگەریی دڵی ئاوساو" وەدەست بێنم، ئەزموونی من نەك لەو نەشتەرگەرییە، بەڵکو لەو پەرتوکە یا فیلمە دەبێت. ئەگەر ئەو شتەی کە زانیومە لەسەر بنەمای بەراورد، یا باشتر بڵێم لە سەر کۆڵەکەی تاقیکردنەوەی بە پێی سەرچاوەکانی دیکەی زانیاری راست یا چەوت لە قەڵەم بدەم، (کەوابوو) راڤەم کردوە. هەر بەو جۆرەی کە لێکدەرەوە و راڤەکاری دەقێکی دینی ئەزمونێکی راستەخۆی لە رووبەڕووبوون لەگەڵ خوا نیە و تەنیا گریمانێك، یا زانراوێکی پێشوتر لەگەڵ گریمان یا زانراوێکی تازە هەڵدەسەنگێنێ. ئەزموونی ئەو لەم هەڵسەنگاندنەدا

(٢٦) هەڵبەت، باڵادەستی چەمکی باوی ئەزموون لە فەلسەفەدا، بەرتەکدەری چەمکگەلی دیکەی نیە. فردیناند ئالکیە ڕاستی پێکاوە، لە پەرتوکی کەم قەبارە، بەڵام کورتو پوختو بە سودی **ئەزموون** نوسیویەتی کە فەلسەفە کەمتر چەمکێکی تێکچڕژاو و لێڵی وەکو چەمکی ئەزموونی ئافراندوە. رازی تێکچڕژاویی ئەزموون لەوەدایە کە ناتوانرێ توخمێك لە سیستمی هزر ئاسای شیرازەمەند کە خودان یەکانگیریی نێوەکی بێت، بزانرێت.

F.ALquie, Lexperience, Paris, 1970,P. 11 .

وەشێراوە و بڕیاری ڕاڤەکەیشی ڕێگە خۆش دەکا تا باسێکی تازە دەست پێبکا، شتانێکی تازە بێنە گۆڕێو ڕێگە بۆ دیناوەکان و هزرگەلی تازە خۆش بکرێت. ئەم ئەزموونە لەسەر زانراوەکانی پێشو، لەگەڵ کۆمەڵە گریمانێك (یا پێشداوەرییەکان) ڕۆنراوە، لە بەر ئەم هۆیە سەروکاری لەگەڵ ڕاڤەگەلیٚ کە پێشتر خراونەتە ڕوو هەیەو ناتوانیٚ لە کۆڵیان بکاتەوە. کەوابیٚ دەتوانین بێژین کە هیچ ڕاڤەیەك بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاری یەك کەس‌و هەرامەیەکی تاکەکەسی نیە. بە دەربڕینی دیکە، هیچ ڕاڤەیەك بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ و تاکەکەسی، دەربڕینێك لە کەتوارێك (لە ڕێگەی ئەزموون‌و تاقیکارییەکی ڕاستەوخۆ) نیە، بەڵکو داوەری‌و هەڵسەنگاندنە، دەتوانی چەندو چوونی، لە هەمووش گرنگتر بۆچی‌و لە بەرچی(؟) دیاردەیەك، هەبوونێك، ڕوداوێك، کردەیەك، ڕایەك، یا دەقێك "بێنێتە پێشیٚ". ڕاڤە ڕێگەچارەی تێکڕای مەسەلەکان نیەو لە ئەزموونی ڕاڤەدا پرسیارەکان دەپرسین، نەك ئەوەی وڵامێك بەرهەڤ بکەین. لە ڕاستیدا ئەم ڕەگ داکوتانی ئەزموونی ڕاڤە لەسەر دانایی پێشوتر، واتە پشت بەستن بە ڕاڤە یا ڕاڤەکانی پێشوو، پشت بەستنی ڕاڤەکار بە "ئەویدی"یە. ئەزموونی ڕاڤە نیشان دەدا کە ناکریٚ سەربەخۆ و بە تەنیٚ بڕیار بدەیت، بەڵکو بەردەوام پێویستیمان بە ئەویدی هەیەو بە یاریدەی ئەو کارەکان دەبەینە پێشیٚ. بە هێنانە پێشی ئەزموونی ڕاڤە و سەرنجدان لە واتای تازەی ئەزموون، دەردەکەویٚ کە لە چەمکەکان و هەڵێنجانە فەلسەفییە کۆنەکانی ئەزموون،"دەربڕینی ئەزموون" چەندە پشتگویٚ خراوە. سەرنج لەو هەڵێنجانە کۆنە لە ئەزموون بدەین. تازەلاوێك لە یەکەمین ساڵانی خوێندن لە بەشی کیمیا، بە ئامرازەکانی تاقیگە ئاشنا دەبیٚ و شێوەی کار (بەو ئامرازانە) ئەزموون دەکا. ئەو لە کردەیەکدا کە "تاقیکاری" پیٚ دەڵێن، مادەی هەمە جۆرە پێکەوە تێکەڵ دەکا و"بەرەنجامگەلیٚ" وەدەست دێنیٚ. لە ساڵانی دواتری خوێندندا ئەمەش فێردەبیٚ بەرەنجامی ئەم تاقیکردنەوانەش تۆمار بکات. ئەم کارە بە واتای دانانی بەرەنجامەکان لە جەرگەی نیشانە تایبەتیەکانە. تۆزێك پشودرێژی و تەرخانی کات، دەبێتە هۆی ئەوە کە ئەو نیشانەکان‌و لۆژیکی نوسینی فۆرمۆلەکان فێر بێت. بەمجۆرە تازەلاوی ئێمە، بەرەنجامێك کە پێشتر وەدەستی هێناوە لەجەرگەی هێماگەلی ڕێککەوتەیی تۆمار دەکا. لە دیدی ئەوەوە کردەوەی تۆمار و بنەجێی ئەزموون نەچەندان دژوارە و نە زۆریش گرنگە. قوتابیی لاو هەر لە هەمان سەرەتاوە فێر دەبێت کە لە زانستدا خاڵی گرنگ، خودی ئەزموون، واتە کردەی پراکتیکی‌و نۆڕینی ڕاستەوخۆ و لە هەنگاوی دواتردا گشتگیرکردنی تیۆریکیەتی. ئەو لەنێوان ئەزموونی کردەکی و ئەزموونی تیۆریکی گشتگیرکردن لە لایەکەوە و ئەزموونی نڤیسیاری یا

دەربڕین لە لایەکی دیکەوە جیاوازیی بایەخدارانە دادەنیٚ. بڕوا بەم خاڵە دێنیٚ کە نووسین کردەیەکی لێکەوتەی دیاردەیی* (epiphenomenal) یە، کە بڕیار نیە بەرەنجامێکی تازە لەو وەچنگمان بکەویٚ. هەروا پەسند دەکا کە توماری ئەزموون یا دەربڕینیشی دوا بە دوای ئەزموونی کردەکی دێت و بەوەوە واتا پەیدا دەکا. لە دەربڕینی ئەزموونی کردەکی تازەگەریی هزرئاسا بوونی نیە و دەربڕین بە پێچەوانەی" ئەزمونی زانستی" بە مانای دیناوێك نیە. بە گوتەیەکی دی، تازەلاوی ئێمە دەگاتە ئەو بەرەنجامەی کە لێرەدا زمان" کێشەیەك نیە" و بڕیاریش نیە کە لە تۆماری ئەزموونەدا ڕووداوێکی تازەش ڕووبدا، یا شتێکی تازە بدۆزرێتەوە، بەڵکو شتە تازەکان یەکسەر بە قەڵەمڕەوی ئەزموونی کردەکی و زانستی پەیوەستن. ئەم تێگەیشتنە لە ئەزموون و دەربڕین، هەڵبەت بە هەرامەی هەمەکیی شێوەکانی هیراگەریی زانست گریٚ دراوە و لەگەڵ پێڕستبەندیی ئاوەز باوەڕانەی داناییەکان یەکانگیرە. وەلیٚ دەبیٚ جەخت لەسەر خاڵێکی گرنگتر بکەینەوە: هەڵێنجانی کۆنی ئەزموون، لە ڕاستیدا درك پێکردنێکە لە زمان، پشت ئەستورە بە تیۆرییەکی تاك ئاقارنوارٍ و قەتیس کراو لە زماندا. لە بەرانبەردا تیۆرییەکی وردتر و کت ومت هەیە کە بە پێی ئەو تیۆرییە هەم درك پێکردن یا تۆماری زەینیی "ئەزموونگەلی" بەرهەست، هەستپێکراو و هەستەکی و هەم تۆماری ئەوانەش لە جەرگەی نیشانە زمانییەکان، ناتوانن لەگەڵ یاساکانی دەربڕین، واتە خوازەکانی دەربڕین، ڕێساگەلی ڕێزمانی، سینتاکسی و وشەیی پێوەندییان نەبیٚ. هەموو ئەمانە کت و مت لە ڕێگەی ئەم پراکتیکە زمانییە(یا بە دەربڕینی وردتر پراکتیکی ئاخێوئاسا) لەگەڵ درك پێکردنی زاڵی زانستیی سەردەم (تامس کۆهێن ئەمەی بەرەژیدەی زانستی نۆرماڵ"normal" (یا ئاسایی) و سەرباشقە زانستیەکان ناودێر کرد و میشیل فۆکۆ ناوی پێڕستبەندیی دانایی لێنا) بەستراونەتەوە. هەربۆیە ئەزمونی کردەکی لە دەربڕین و پراکتیکی ئاخێوئاسا جیا نیە و ناتوانیٚ جیا بێت. ئەم پراکتیکە ئیزن نادا کە ئەزمون تەنیا لە نۆڕینی ڕاستەوخۆ و بیٚلایەن کورت

* پاچەڤەی ئەم زاراوەیە وشە بە وشەیە، لە ڕووی واتاییەوە بریتی‌یە لەو بیرکردنەوانەی کە لەگەڵ دیاردەکاندا هەن، واتە هاوپێچ لەگەڵ بیرکردنەوە لە دیاردە هەندیٚ توخمی زەینی لە ڕاڤەی دیاردەکاندا و لە ڕەوتی بیرکردنەوە وناسیندا بە چەشنێکی دەرهەست هەن و بە چەشنێکی بەرهەست نین/ پی- پدیدارانە، داریوش اشوری، فرهنگ علوم انسانی(و)

بكرێتەوە،بەڵكو بەردەوام ئەزموون لەواتای تاقیکاری، هەڵسەنگاندن، نرخاندن، دیاریکردنی راست و درۆ و ...هتد(واتە هەمان شت كە بە ئەزموونی راڤە ناومان لێنا) نزیك دەكاتەوە.

لێرەدا نەك تەنیا" پێشداوەرییەکان" (واتە زانراوەکانی پێشو) لە گۆڕێدان، بەڵکو سازوکاری تاقیکاریی زانستیش پەیتا پەیتا-هەروەك کانت گوتویەتی ئێمە بەرەو بارودۆخگەلی "دەستکرد" بۆ پێشەوە رادەنێن.

بۆچوونی هەموان لە ئەزموون، لەگەڵ هەڵێنجانی ئەو تازەلاوەی کە باسمان کرد جیاوازییەکی ئەوتۆی نیە. خەڵك لە باشترین دۆخدا، ئەزموون لەقەڵەمڕەوی کردەدا جێدەکەنەوە و زمان بە کردە ئەژمار ناکەن. ئەوان" دەربڕین" بە هەرامەیەکی لاوەکی و بەرەنجامی هەڵکشانێکی کردەکی لە قەڵەم دەدەن.

هیچکەس لە کارایی زمانی زەینیی خۆی لە راڤەی دەستبەجێی چرکەساتەکانی تاقیکاری تێناهزرێ.هەرچەند لەقەڵەمڕەوی تایبەت و ئێجگار تێکچرژاوی زمانی زەینیدایە کە درك پێکردنەکان روودەدەن و تاقیکارییەکان پەیتاپەیتا رەخنە دەکرێن، (بەڵام) هیچکەس بیر لە توانابیەکان و بێتوانابیەکانی ئەو زمانە ناکاتەوە. هەر بەو جۆرەی کە تازەلاوی ناوبراوی ئێمە کاتێك لە بەرانبەر بۆڕیی تاقیکاری و بۆرتدا رادەوەستێ و مامۆستاکەی گڕی چرای گازی بۆ درێژەدان بە" ئەزموون"تەراز دەکا ناتوانێ لە کارایی زمان تێهزرێت. وەلێ" فەلسەفەی زانست"ی ئەم رۆژگارەی ئێمە رێگەیەکی دیکەمان پێ نیشان دەدا. پۆل فیرابێند لە دەسپێکی پاری **حەڤدەهەمی لەدژی مێتۆد** نووسیویەتی کە بە سەرسەختی لایەنگری بنەواشەیەکە کە بنیامین لی ورۆف بە شێوەیەکی رۆشن و دڵکێش هێنابوویە پێشێ و بەرلەویش بیکۆن بە جۆرێك لە جۆرەکان هێنابوویە گۆڕێ و پێشبینی کرد بوو: زمان و ئەو پەرچەکردارانەی زمان دەیانوروژێنێ، تەنیاوتەنیا ئامرازێك نین کە لە راژەی وەسفی روداوەکان و هەڵکەوتی شتەکاندا بن، بەڵکو بیچم بە رووداوەکان دەدەن . رێزمان لە بەرگرەوەی گەردوونناسی و روانگە و هەڵێنجانێکی وێکراپی لە جیهان، کۆمەڵگا و هەل مەرجە مرۆییەکانە و هەموو ئەمانە لەسەر هزر، کردەوە و درك پێکردنی مرۆڤ و لەو نێوەدا لە سەر هەرچەشنە ئەزموونێکی مرۆیی شوێندانەرن.[27]

تێهزرین بە یاریدەی زمان دەتوانێ تێهزرین لە زمانیش بێ. ئێمە بەردەوام لەگەڵ بەرتەسکییەکانی زمان بەرەورووە دەبین، کەوابوو چ باشتر لەم بەرتەسکییانە تێهزرین.

(27) p. feyerabend, contre la method, trans.b.jurdan et a.sclumberger, paris, 1998, pp.246-247

ژمارەیەك لەم چوارچێوە و بەرتەسکییانە لە خوازەکانی دەربڕیندا رەگاژۆیان کردوە و لە چیەتیی خۆیاندا مەسەلەیەکی گرێدراوی" تیۆریی دەربڕین"(rhetorique) ن. برێکی دیکە بۆ چیەتیی نیشانە ناسانەی زمان، واتە مەودای نێوان ئاخاوتە و وشەکان لەگەڵ هەرامەی دەرەکی دەگەڕێنەوە. تەنیا لە دەربڕینی ئەزموونێکی کردەکی، راستەقینە و پێشیندا نیە کە بەرتەسکییەکانی دەربڕین دەدۆزرێنەوە و دەزانرێن، بەڵکو ئەم بەرتەسکییانە لە گەوهەری بەیانگەری، یا نواندنی زەینیش ئاخێز دەکەن. هیچکات هیچ روداوێکی دەربڕینانە- تەنانەت ساکارترین و سەرڕاستترین دەربڕینەکان- ناتوانێ دووپاتبوونەوەی پەتیی رووداوێکی دیکە بێ. ئاخاوتە هەرگیز ناتوانێ تۆماری سادەی رووداوەکان و کردەکان بێ، بەڵکو لە رەوتی بیچمگیریی خۆیدا دەبێت بە گێڕانەوە، واتە شتگەلی زێدە لەگەڵ خۆ دێنێ و شتانی کەم، بەرتەسکیی خوازەیی پەیدا دەکا و لەگەڵ نەستی ئاخێوەر(یا نووسەر) هاوپێوەندی پەیدا دەکا.

خراپ نیە لەبارەی جیاکارییەك کە ئاوەزباوەڕی- و بە چەشنێکی چەندقات هەڵەشەتری زۆربەی خەڵکی-لەنێوان ئەزموون لەگەڵ دەربڕینی ئەزموون دای دەنێن و هەروەها لە رۆڵی سەنتراڵی ئەزموون و دەوری لێکەوتەی دیاردەیی دەربڕینی، کە دوابەدوای ئەو جیاکارییە دیتەگۆڕێ، زیاتر تێهزرین. پۆل فیرابێند لە کۆتایی پاری چواردەهەمی **لە دژی مێتۆد**، لە جیاکاریی نێوان زاراوەگەلی نۆڕینی(observation) (تارادەیەك هاوشێوەی ئەو شتەی لەم وتارەدا بە ناونیشانی ئەزموون هاتوە) و زاراوەگەلی تیۆریك (هەمدیس تارادەیەك هاوشێوەی ئەو شتەی کە لەم وتارەدا بە دەربڕین یا راڤە ناودێرمان کرد) دواوە و نوسیویەتی کە ئەمرۆکە دەتوانین گرنگیی قسەکەی نویرات تێبگەین کە دەیگوت هەم دەکرێ تیۆرییەکان لەبەر نۆڕینە نایەکانگیر و دژبەرەکان وەلا بنێین و هەم بە پێچەوانەوە نۆڕینەکان لەبەر تیۆرییەکان دەکرێ بێبایەخ بزانرێن یا تەنانەت وەلا بنرێن:" سەرەنجام ئێمە دۆزیومانەتەوە کە فێربوون بە واتای بزوتن لە نۆڕینەوە بەرەو تیۆری نیە، بەڵکو بەردەوام و لە هەمودۆخێکدا، ئەم دوو توخمە دەگرێتە خۆی. ئەزموون لەگەڵ گریمانگەلی تیۆریك رەنێودەهێنرێ و نەك پێش ئەوان و ئەزموون بە بێ تیۆری تا هەمان بارتەقا لە فامکردن نایەت کە(وەك دەوترێ) تیۆری بە بێ ئەزموون."[28]

فیرابێند لە درێژەدا دەڵێ کە ئەگەر گریمان بکەین بتوانین بەرەبەرە بەشێك لە زانینی تیۆریکی ناسکارێکی هەستیار وەلابنێین، ئەو تەنانەت توانای ئەنجامدانی سادەترین کردەکانیشی

(28) ibid, pp.183-184.

نابێت. تەنانەت دەتوانین ببینین بە لە دەستچوونی دانایی تیۆریك، توانا هەستەکییەکانی ئەویش ئیدی بە کاری نایەن و ئەو" لە دۆخێکی سەرەتاییتر لە منداڵ رۆدەچێ". فیرابێند خاڵێکی گرنگتر لەمە دێنێتە پێشەوە و وەها دەنوسێ کە منداڵ" بەرلەوەی یەکەمین شتی هەستپێکراو ئەزموون بکا، خودان ئامرازی راڤەکردنە" ئامراز یا هێزی راڤەکردن توانایی زەینە و لە پێش ئەزمووندا هەیە و واتا بە ئەزموون دەدا. ئامرازی راڤەکردن لەکەسانی باڵق و"بە ئەزموون"دا، کەڵەکەی راڤەکانە، قەبارەیەکی هەرەمەزن لە راڤەکانی پێشوویە کە ئەگەری سەرهەڵدان بە راڤەیەکی تازە دەدەن و تاقیکارییەکان" لێکدانەوە، شیتەڵکردن و واتا"دەکەن. لەبەر ئەمەیە کە نۆڕینی یەك بابەت بەلای دوو زاناوە کە لە دوو پێڕستبەندیی دانایی جیاواز بارهاتون و لە دوو پراکتیکی جیاوازی ئاخێوئاسا سوودیان وەرگرتوە، جیاوازە. بە گوتەی بە ناوبانگی تامس کۆهێن وشە و چەمکی هەسارە بۆ ئەستێرەناسانێك کە بەر لە کۆپرنیك و گالیلۆ و پاش ئەوان دەژیان، واتایەکی یەکگرتویان دەخستەڕوو، ئەوەندە کەڵکەڵە دەمانگرێ کە بێژین ئەوان لە دوو جیهانی جیاوازدا دەژیان.(۲۹)

(٤)

هەنوکە، لە دەربڕینی هەر پێویستیی بانهەڵکشان لە واتای کۆنی ئەزموون،لە نوسینێکی فەیلەسوفێکی دیکە ـ کە رێز و پایەی کارەکەی هیچ کەمتر لە کاری کانت نیە ـ سەرنج بدەین. هێگل لە بەرایی **دیاردە ناسیی رۆح** وەهای نوسی کە ئێمە پێویستیمان بە واتایەکی تازە بۆ erfahrung یا ئەزموون هەیە. هێگل سەرەتا دەیهەویست پەرتوکەکەی خۆی بە "زانستی ئەزموونی ئاگایی" ناو بنێ، بە جەخت کردن لە سەر پەیڤی "ئەزموون" کە لەنێو هەردووك وشەکەی دی رۆنیشتبوو. لە رەوتی یەکەمین چاپی پەرتوکەکەی، کە لە ١٨٠٧ لە ژێر چاوەدێریی هێگل بڵاو کرایەوە، ناونیشانی (کتێبەکە) لە بەر هۆیەکی نائاشکرا گۆڕا بۆ: "زانستی دیاردە ناسیی رۆح". لە پاش مەرگی فەیلەسوف، ئەم پەرتوکە وەکو دووەمین بەرگی گشتکۆی بەرهەمەکانی ئەو بەم ناونیشانە کە ئەمڕۆ دەیناسین چاپ کرا، واتە وشەی زانستیش

(٢٩) بڕواننە "ڕاڤە و ڕێژەیی نواڕی لە فەلسەفەی زانستی ئەمڕۆ" لە: ب. احمدی ، کتاب تردید ، تهران، ١٣٧٤، بە تایبەتی لاپەڕەکانی ٢٢٤-٢٢٥ بۆ تێگەیشتنێکی نەریتگەرا لە مەسەلەکە بڕواننە:
L.Laudan” progess of rationality? , in: d.papineau ed, the philosophy of science , oxford university press, pp. 194-215

وەلانرا. واتای زانست یا "فەلسەفە بەو چەشنەی کە ئەمڕۆ دەتوانێ هەبێ" لە پێناسەکەی خودی هێگلدا رۆشن دەبێتەوە:"زانینی وەگەڕخراو لەو شتەی بە راستی هەیە". ئەو شتەی بە راستی هەیە، هەرامەی راستەقینەیە و کەتوارەکەی "رۆح"ە. کەتواری کاروباری راستەقینە، رۆحی رەهایە. هایدگێر لە وتارنامەی "چەمکی هێگل لە ئەزموون" دەنوسێ کە فەلسەفەی مودێڕن بە لای هێگلەوە ـ بە پێی یاداشتێك لە وانەکانی مێژوی فەلسەفەی خۆی ـ بە واتای گەیشتنی زەین بە زەویو تەناهی لە پاش مەترسیی زۆر و زەوەندی سەرگەردانی لە دەریا نەناسراوەکاندا بوو. هزری فەلسەفیی تازە خۆی لە خاکی خودئاگایی سەقامگیر دەکا و ئەم خودئاگایی یە هەمان قەڵەمڕەوی پێش ئەزموونیی بنەواشەکانی ئەم فەلسەفەیە.(٣٠)

ئەم خودئاگاییە بە واتای کۆنو ئاشنای ئەزموون، ئەزموونی نیە. بەڵام لە رەوتی بەکامڵبوونی رۆح بەرەو رۆحی رەها بە واتایەکی تازە ئەزموون دەکرێ. بەم چەشنە پەیوەستە بە بڵیندیی رۆحو گوزەر لە پلەی خودئاگاییو زاڵبوون بەسەر ئاگایی ناشادو... لە یەك گوتەدا پەیوەستە بەو شتەی کە لە **دیاردە ناسیی رۆح** دا بە "ئۆدیسەی رۆح" ناوی لێنراوە. لە لایەکی دیکەوە، هۆیەکی تازەش لە سەر گرنگیی "ئەزموون بە واتایەکی تازە" هەیە. لە بڕگەی هەشتاو شەشی **دیاردە ناسیی رۆح** کە لەم بەراییەی کتێبەدا هاتوە، دەخوێنینەوە کە ئاگایی سەرەتا لەگەڵ بەرناس وەکو شتێکی تەریك لە قەڵەمڕەوی دەست بەسەرا گرتنی خۆی بەرەوڕوو دەبێ، واتە ئەوە لە "هەڵکەوتی ئۆبژەکتیڤ"، شتێك یەکسەر لە دەرەوەی خۆی پەیدا دەکا. وەلێ ئەمە تاقانە خاڵێك لە هەمبەری نێوان ئاگاییو بەرناس نیە. ئەم"هەقیقەتی رەهای ئۆبژەکتیڤ"ە لە راستیدا هەقیقەتێکە بۆ ئاگایی. ئاگایی لە رێگەی ئەزموونی بەرناس تێدەگا کە بەرناس "بۆ ئاگایی هەبووە و بەرناسێکی رەها دەهاتە بەرچاو". هێگل ئەم بزاوتەی بە "دیالکتیکی" ناو دەبرد. واتە بەرناس دۆخ "بۆ خۆی" لە کیس دەدا و دۆخ "بۆ ئاگایی" وەچنگ دێنێ. ئەویدی لە خۆوە بوونی نیە، بەڵکو لە بەر و بۆ ئاگایی هەیە. قسە تەنیا لەسەر دۆخی تازەی بەرناس نیە، بەڵکو خاڵێکی گرنگتر لە گۆڕێدایە: بەرەو رووبوونەوەی تازەی ئاگایی لەگەڵ بەرناس. ئەم ئەزموونکردنەی بەرناس بەواتای ئاشنای وشەی erfahrung یا ئەزموون نیە، بەڵکو واتایەکی تازەی هەیە، چونکە دەتوانێ بوونی بەرناس بۆ ئاگایی بسەلمێنێ. ئەمە واتایەکی دیاردە ناسانەیە، کە بەردەوام پێبەپێ، یەکانگیر و

(30) M.Heidegger, Hegels concept of Experience, New York, 1970,P 28.

هاوگونجاوە لەگەڵ "بان هەڵکشان لە خۆی". هەم بەرناس لە خۆی بانتر هەڵدەکشێو دەبێتە شتێك بۆ ئاگاییو هەم ئاگایی دەگۆڕدرێت. ئیدی چ پێویست ناکا کە زەینێکی پاك وێنا بکەین کە لە بەرناسەوە باندۆر وەردەگرێ، بەڵکو ئاگایی لەگەڵ زانراوەکانو لەگەڵ خودئاگایی، بەرناس دەکاتە هیی خۆی. هەر بۆیە بڕگەی هەشتاو حەوتەمی **دیاردە ناسیی رۆح** وەها دەست پێدەکا:"ئەم شانۆگەرییەی رێچکەی ئەزموون لەبەرگرەوەی چرکە ساتێکە، کە بە بڑیوانیی ئەو، ئیدی وانایەتە بەرچاو کە لەگەڵ ئەو شتەی هەروەك باوە لە (وشەی) ئەزموون دەزانرێت، یەکانگیر بێت".[31] لەم روەوە لە **دیاردە ناسیی رۆح دا** ئەزموون، نەك بە بیچمێکی تایبەت لە ئاگایی، بەڵکو بە رەهای ئاگایی لە رێچکەیەدا بەرەو"زانست" گرێ دەدرێ. لێرەدا دوورنۆڕییەك بۆ سەفەرێکی دۆزینەوەیی پێویستە. ئاگایی لایەنی ناپوختی شوێنگەی خۆی فام دەکا، لەم شوێنگەیە تێپەڕ دەبێو بانترهەڵدەکشێ، پێدەنێتە رێگەیەکەوە کە بە جێیەکی تازە دەگات. بۆ ئەوەی بڵیندی لەگەڵ چەمکی ئەزموون هاوپێناو بکەین، دەتوانین لە ریشە و رەچەڵەکی وشەی ئاڵمانیی erfahrung بە واتای ئەزموون یارمەتی وەربگرین. ئەو وشەیە لە fahrenەوە دێت کە لە بنەڕەتدا، لە دوو گرۆی واتایی جیاوازدا بە کار دەهات: یەکەمیان رادان و، دووەمیان سەفەر کردن. ئەزموون لە هەناویدا جیابوونەوە، سەفەرکردن، چوونە جێیەکی دیکەیە. مەترسیی ئەزموون ترسی رووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ شتانێکی تازەیە کە هەر موسافیرێك خۆی بۆ ئامادە دەکا. بەمجۆرە زاراوەی نێوەندیی باسەکەمان، واتە "ئەزموونی راڤە" تێپەڕین لە هەڵکەوتو دانایی راڤەکارە و بارگەپێچانەوەیە بۆ شوێنێکی دی، کەوابوو ئامادەیی بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ شتانی تازەیە. لێرەدا دەگەینە گوتەی هایدگێر کە کەرەستەکان گرنگن، نەك چالاکمەندی.

من، لێرەدا سەرقاڵی لێکدانەوەی هایدنناسانەی هایدگێر لەم واتا تازەی ئەزموون کە هێگل هێناوەیەتە پێشێ، نابم. هەر چەند ئەم لێکدانەوەیە دەتوانێ لە رێگەیەکی دیکەوە ئێمە بە کرۆکی گرێکوێرەیەکی هێرمێنۆتیکی کە لە بەردەمماندایە، بگەیەنێ، بەڵام خۆی پێویستی بە وتارنامەیەکی تیۆرتەسەلی سەربەخۆیە. ئامانجی من خۆ خەریك کردن لە وردەکارییەکانی باسی هێگلی لە واتای تازەی ئەزموونیش نیە. تەنیا،دەخوازم جەخت بکەم

(31) G.W.F.Hegel, phenomenology of spirit, trons.A.V.Miller, Oxford University Press, 1977,P.55.

کە هەر چەند هێگل ئەم باسەی خۆی بە مەسەلەی زمانی مرۆیی گرێ نەداوە، بەڵام دەکرێ هەمبەرێکی شاراوە و نەگوتراو لەنێوان درك پێکردنێکی تازە لە ئەزموون و کەمایەسیی زمان لە گەیاندنی واتا بەدی بکەین. هەمان کەمایەسی کە لە زاری مۆنتنییەوە هێمایەکمان بۆ کرد. ئاگایی جێی مەبەستی هێگل کە لە رەوتی بڵیندهەڵکشانی پەیتاپەیتای خۆیدا بەرناسەکان" بۆ ئاگایی" پەیدا دەکا، لە فەزایەکی داخراو و بەرتەسکی بەرناسەکاندا ناژی. ئەم ئاگایییە، یەکانگیر لەگەڵ هەمان چەمکی تازەی ئەزموون، ناچارە بڵیندهەڵکشانی خۆی لە کۆمەڵگای مرۆییدا بباتە پێشەوە. لەم کۆمەڵگایەدا گرنگترین ئامرازی پێوەندیکاری، زمانە. بە بۆچوونی هێگل زمان هەیە، بەڵام ناتوانێ خاڵگەلی تایبەت و تاککەوتوو دەربڕێ و لەم روەوەیە کە بەردەوام ئەزموونی بڵیندهەڵکشانی تاکەکەسی نەگوتراو دەمێنێتەوە. هەر ئەم بێدەنگی لێ کردنە دەکرێ لە رێگەیەکی دیکەوە، لە باسگەلێکی بە ناوبانگ کە لە بارەی" لەخۆنامۆ بوونی رۆح" لە بڕگەی بەشی شەشەمی **دیاردە ناسیی رۆح دا** هاتون، بەدی بکەین. هەر چەند لەوێدا هێڵی جەخت لە ژێر" فەرهەنگ"دا کێشراوە، بەڵام دەبینین کە زمانیش پێگەی نێوەندیی خۆی لە بنیاتی باسەکەدا پەیدا دەکاتەوە. بە لای ئێمەوە خاڵی سەنتراڵ لە بەرەوڕوو بوونەوە لەگەڵ پێکۆڵەکانی گرێکوێرە هێرمێنۆتیکییەکان زمانە. لە بڕگەی سەدە و دەیەمی **دیاردەناسیی رۆح** هێگل وەهای نووسیوە کە زمان لە وەچنگ خستنی خاڵگەلی تاك و تەرا، تایبەت، دیاریکراو و هەبوو هەرگیز کامەران نابێ، چونکە تەنیا دەتوانێ چشتی هەمەکی و جیهانگیر دەربڕێ. هێگل نموونە دێنێتەوە کە کاتیك دەڵێین:" ئەم لاپەڕەی پەڕاوگ" وشەکان ناتوانن لە سەر ئارایی ماتریالی و هەسپێکراوی لاپەڕەی پەڕاوگێکی تایبەت (بۆ نموونە پەڕاوگێك کە فەیلەسوف لێی دەنوسی) ئاماژە بکەن. زمان توانایی گواستنەوەی بابەتی درك پێکردن و ئاگایی نیە، تەنیا خاڵگەلی هەمەکی دەردەبڕێ. خاڵگەلێ کە روون دەکرێنەوە، بە شێوەی لێکدانەوەیی دێنە دەربڕین، بەڵام هەرگیز خۆیان ئامادە نابن. کاتێك دەڵێین ئێرە، وێنایەکی هەمەکی لە" هەموو ئێرەکان" لە ئارادایە، نەك جێیەك، فەزایەك، شوێنێکی تایبەت کە پێگەیەکی تاك و تەرا، تێکڕای سیفەتەکان و تایبەتمەندییەکانی لە وشەی ئێرەدا جێ ناگرێ، و ئەگەر بە یاریدەی کۆمەڵە رێکەوەندێکی دوورودرێژ هەر خدەیەکی" روون بکرێتەوە" هەمدیس وێنایەك لە ئێرە، واتە وێنەیەکی راڤەیی

دەخولقێنرێ و شوێن خۆی هەرگیز ئامادە نابێ.[٣٢] لەم رووەوە لە باسی" لەخۆ نامۆ بوونی رۆح" هێگل زمان بە توخمێك لەم لە خۆ نامۆبوونە دەناسێنێ، کە لەودا بەردەوام تاکایەتیی تاکەکەس لەنێو دەچێ و لە پێش هەمەکێتییەکی دەسنیشانکراو خۆ دەشارێتەوە(برگەی ٥٠٨) .[٣٣]

کاتێك دەلێم" من" وشەیەك دەردەبڕم کە شتێك لە من، واتە کەسێك کە منم دەرنابڕێ. هەر کە باس لە خووخدەکانی ئەم منە دەکەم- گریمان توانای ئەنجامدانی ئەم کارەم بە تەواوی هەبێ — هەر وشەیەك هەوالێك لە وەسفکردنی سیفەت یا خدەیەکە کە هەرگیز بە تەواوی نایەتە دەربڕین، واتە تێکڕای لایەنەکانی لە هەمبەرێك کە لەگەلْ من چەشنی ناسکارێکی دیار هەیەتی، رۆشن نابێتەوە. هەر کە بمەوێ هەر خدەیەك بخەمە بەر باس، ئەو کات ئەو وشە روونکارانەی کە بەکاریان دێنم، هەر ئەم دژوارییە دەخولقێنن. هەرگیز وشەی" من" نابێتە دەربڕ و نیشاندەری من وەکو ناسکارێکی تاك و تەرا و تاقانە. زمان(هێزی هاتنەگۆ) لە بوونەوەر تێدەپەڕێ و لەتەك هەبووندا بە هاویەك لە قەلەم دەدرێ. لە راستیدا هەبوون دادەهێنێ، چونکە دەتوانێ خالّی دیارخراو بنوێنێ.

کانت پێشتر ئەم بێتواناییەی زمانی لە **هەلّسەنگاندنی ئاوەزی پەتی** بەشێوەیەکی دیکە و سادەتر هێنابوویە پێشێ. ئەم بۆ نیشاندانی ئەمە کە پێناسەکان ناتوانن چەمکی وێکڕای شتێك نیشان بدەن، لەم بێتواناییەی زمان دەستی پێکردبوو:" پێناسە کردن وەك لە زاراوەکەوە دیارە، دەبایە بە راستی تەنیا بەم واتایە بێ کە چەمکی وێکڕای شمەکێك لە چوارچێوەی سنورەکانی چەشنی بەرابییەك هەمدیس بنوێنین. بە پێی وەها داخوازێك، چەمکێکی ئامپیریك بە هیچ شێوەیەك پێناسە ناکرێت، بەلکو تەنیا دەتوانێ روون بکرێتەوە. چوونکە لەبەرئەوەی ئێمە لە چەمکێکی ئامپیریك تەنیا برێك لە نیشانەکان لە جۆرێکی دیاریکراوی هاو واتاکانی هەستەکانمان لە بەردەستدایە، لەم رووەوە هەرگیز ناتوانین دلنیابین کە لە بەر وشەیەك کە هاو واتایەکی یەکگرتوو و تاقانە وەدیاردەخات، جارێك لە نیشانەگەلێ- زیاتر لە جارێك- تێنەهزرین. بەم چەشنە کەسێك دەتوانێ لە چەمکی زێڕ، سەرەڕای کێش، رەنگ، چەکوچ کوت*، هەمدیس لەم تایبەتمەندییە تێ بهزرێ کە ژەنگ ناهێنێ، ئەمە لە کاتێکدایە

(32) hegl, phenomenology of spirit, pp.65-66
(33) ibid , p. 308

* مەبەست تایبەتمەندیی کانزا وەکو ئاسن و زێڕ و ...هتد، کە دەکرێ بکوترێنەوە(و).

کە ئەویدی رەنگە لەمبارەوە هیچ شتێك نەزانێ. ئێمە برێك لە نیشانەکان تا ئەو جێیە بەکار دێنین کە بۆ لێك هاوێرکردن پاراو بن. وەلێ نۆڕینە تازەکانی هەندێ لە تایبەتمەندییەکان وەلادەنێین و برێك تایبەتمەندییان پێوە زیاد دەکەن. کەوایە چەمکی ئامپیریك هەرگیز لە نێو سنورە متمانەدارەکاندا گەمارۆدراو نیە"[٣٤]

دەتوانین گوتەی کانت لە سنوری باسی دیاری ئەو لە بارەی پێناسە زمانییەکانی ئەو بانتر بەرین: ئێمە لە زماندا ناتوانین خودی کەتوار ئامادە بکەین، دەتوانین روونی بکەینەوە، نیشانی بدەین، لێی نزیك بینەوە و دواجار بە یەك واتای تایبەت راڤەی بکەین. راڤە گەیشتن بە خودی کەتوار نیە، ئەزمونێکە کە کەتوار یەك جار، بەلاّم نەك بۆ هەمیشە دەردەبڕێ. دەربڕینێکی کاتی، لە چوارچێوەی ئاسۆی دانایی سەردەمێکە. سەرنج لە درێژەی گوتەی کانت بدەین:"... وێکڕایی (جامعیّت) و هەمەلایەنیی قوولْ هەلکۆلینی من گومانلێکراوە و تەنیا دەتوانێ لەرێگەی زۆر نموونەی شایان، بە هەلێنان و شیمان بێتە دەربڕین، وەلێ هەرگیز ناتوانێ بە ئەرخەیانییەوە ببێتە لێبڕاوانە. من لێرەدا بە لامەوە باشترە کە لە جێی زاراوەی پێناسە (Definition)، زاراوەی نواندن (خستنەڕوو=ایضاح) بەکاربەرین کە هەروا بە پەرێزەوە دەمێنێتەوە و لەودا تۆزینگەر* دەتوانێ پێناسەیەکی دیاریکراو، برەودار بناسێت و لەگەلْ ئەوەشدا، لەبواری وێکڕایی و هەمەلایەنی، هەمدیس دڕدۆنگی و رامانی خۆی بپارێزێ".[٣٥] هەر چەند کانت باسەکەی خۆی بە بۆنە و سەبارەت بە زمان گشتگیر نەکردوە، بەلاّم دەتوانین لۆژیکی ئەو لە پێناسەوە بەرەو لای هەمو ئەرکێکی زمانی بەرین بکەینەوە. لە راستیدا، ئاخێوی هێرمێنۆتیکی مودێڕن، کاتێك دەگاتە زمان، وەها کارێك دەکا و هەر راڤەیەك" بە پلەیەکی دیاریکراو، برەودار دەناسێ"، و لە بواری وێکڕایی (جامعیّت) و هەمەلایەنی" دڕدۆنگ دەبێ و رادەمێنێ".

(٣٤) کانت، **سنجش خرد ناب** ، ص ٧٧٣.

* سنجشگر، (و)

(٣٥) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٧٧٤

راستی و راڤه

قینێکی بێبگار لە ئۆقرەگرتن، یەك جارو بۆ هەمیشە لە هەر کام
لە تێڕوانینە تەواوەتخوازەکان لە جیهان.دڵکێشبوونی روانگەی دووسەرە:
سەرپێچی لەوەی کە بێ بەش بین لە سەمەدی شتانی مەتەڵ ئاسا.
نیچە، ویستی هێز. بڕگەی ٤٧٠[1]

(۱)

ئامۆژیار، کەسێتی سەرەکیی رۆمانی **ئامۆژیار و مارگریتا** لە نووسینی میخاییل بۆلگاکۆف، رۆمانێك دەنوسێ کە لە یەکەمین لاپەڕەکانیدا لەگەڵ پۆنیۆس پیلاتێس فەرمانڕەوای رۆمانیی ئورشەلیم ئاشنا دەبین. پیلاتێس لە یەکەمین کاژێرەکانی چواردەهەمین رۆژی مانگی بەهاریی نیسان، لە کاتێکدا کە تووشی ژانەسەرێکی قورس و گران بووە، لە زیندانییەکی خەڵکی جەلیلە بە ناوی یەسوعای ناسری دەپێچێتەوە. یەسوعا تۆمەتبارە بەوەی کە خەڵکی بۆ راپەڕین بانگ کردوە و بۆ رماندنی پەیکەری ئورشەلیم هەڵی خڕاندون:" کەوابوو تۆ دواجار بۆ خەڵکێك کە لە مەیدانی پەیکەرەکەدا کۆببوونەوە، لە بارەی پەیکەرەوە دوای یان نا؟ دەنگێك کە وڵامی دایەوە، وەك بڵێی زرینگەی لە مێشکی پیلاتێس دەهێنا و ئێجگار ئەشکەنجەی دەدا و وەهای دەگوت:" گەورەم! من گوتم چلۆن پەرستگای باوەڕە کۆن و سواوەکان دەڕمێ و پەرستگای تازەی راستی بنیات دەنرێ. لەم وشانە کەڵکم وەرگرت بۆ ئەوەی لە قسەکانم تێبگەن"."- بۆچی دەرگێڵێکی وەکو تۆ دەبێ بە قسەکردن لەبارەی راستی، واتە بابەتێك کە لە بارەیەوە هیچ نازانێ، سەرشاخی خەڵکی بازار بگرێت؟ لەوەگەڕێ! دەتۆ پێم بڵێ بزانم هەقیقەت چیە؟" بە گوتنی ئەم وشانە فەرمانڕەوا بیری کردەوە:" بەڵێ یەزدانان! ئەمە دادگایەکی یاسایی یە و پرسیارێکی نابەجێم لێ پرسیوە... وەلێ زەینم ئیدی لە دەستم دەرچوە..."[2]

(1) f.nietzsche, the will to power, trans.w.kaufmann, newyork, 1968,p.262.

(۲) . م. بولگاکف ، **مرشد و مارگریتا**، ترجمه ع. میلانی، تهران، ۱۳٦۲، صص ۲٤-۲٥(جەخت لە منە- ب. ئەحمەدی) .

ئەم نووسینەی رۆماننوسی روس، کە لە سەردەمی زاڵبوونی" هەقیقەتێك"دا دەژیا کە بولشویکەکان پڕوپاگەندە و بە ناویەوە حکومەتیان دەکرد، وەبیرهێنەری دەقێکی دیکەیە کە هەرچەند لە نووسینی مرۆڤێکە، وەلێ لە دیدی زۆرکەسانەوە، لە نەوە یەك لە دوایەکەکاندا، بە دەقێکی سپیتا ناسراوە. لە بابی هەژدەهەمی **ئینجیلی یوحەننا** دەخوێنینەوە کە عیسامەسیحیان دەسگیر و زیندانی کرد و بە پڕکێشیی کاهینانی یەهودی بردیانە لای پیلاتێس فەرمانڕەوای رۆمی، تا فەرمانی مەرگی ئەو دەربکات. پیلاتێس لە مەسیحی پرسی کە ئایا خۆی بە شای یەهود دەزانێ؟ مەسیح لە جێی وڵام، پرسیارێکی لێ پرسی:

" ئایا تۆ ئەمە لە خۆتەوە دەڵێی یا کەسانی دی لە بارەی منەوە بە تۆیان گوت؟"

ئەو لە درێژەی باسەکەدا پەسندناکا کە پاشایەکی زەمینی بێ و بە زمانی درکە و ئەلیگۆری خۆی بە"شای هەقیقەت"دەناسێنێ:" عیسا وڵامی دایەوە کە پاشایەتی من لەم جیهانەدا نیە، ئەگەر پاشایەتی من لەم جیهانەدا بایە، خزمەتکارانی من دەجەنگان تا خۆم رادەستی یەهود نەکەم، بەڵام هەنوکە پاشایەتی من لەم جیهانەدا نیە. پیلاتێس پێی وت: مەگەر تۆ پاشای؟ عیسا وڵامی دایەوە: تۆ دەڵێی کە من پاشام. هەر بۆیە من لە دایك بووم و لە بەر ئەمە هاتم تا گەواهیدەری راستی بم و هەرکەس لە راستی‌یە، قسەی من دەبیسێ. پیلاتێس پێی وت: راستی چیە؟ و هەر کە ئەمەی وت هەمدیس چووە لای یەهودیان پێی گوتن: من لەم پیاوەدا هیچ سوچێکم نەدی. یاسای ئێوە ئەمەیە کە لە جێژنی فەسح* لە بەر خاتری ئێوە کەسێك ئازاد بکەم، کەوابوو ئایا دەتانەوێ سەبارەت بە ئێوە پاشای یەهود ئازاد بکەم؟ هەمدیس هەموو هاواریان کرد: ئەو نا، بەڵکو باراباس، باراباس دز** بوو.[3]

پیلاتێس لە رۆمانەکەی بۆلگاکۆفدا دەپرسێ:" دەتۆ پێم بڵێ بزانم هەقیقەت چیە؟" و پیلاتێس لە **ئینجیلی یوحەننا** دا دەپرسێ:" راستی چیە؟ وشەی" راستی" کە لە پاچەڤەی باوی **کتێبی پیرۆز** هاتۆتە نێو زمانی فارسییەوە، لە بەرانبەر وشەی عیبریی emét و پەیڤی لاتینی veritas و پەیڤگەلی verité و wahrheit و truth لە زمانەکانی فەرەنسی،

* لە ئینجیلی(چاخی نوێ) ، یوحەننا، ئایەتی ۳۹، چاپی ۲۰۰۳، نووسراوە." جێژنی پێسەح" ل ۳٦٤. (و)

** لە هەمان سەرچاوەدا هاتوە" چەتە"بوو، ئایەتی ٤۰، ل ۳٦٤.(وەرگێڕ)

(۳) انجیل یوحنا، باب ۱۸ ایەهای ۳٦تا ٤۰: در کتاب مقدس، لندن، ۱۹۰٤ م ، ص ۱۸۰،(جەخت لە منە — ب. احمدی)

ئاڵمانی و ئینگلیزی بەکار هاتوە و کت ومت هەمانە کە لە فارسیی ئەمڕۆییدا" حقیقت"ی پێ دەوترێ. لە ڕۆمانەکەی بۆلگاکۆڤ وادێتە بەرچاو کە پیلاتێس بەوەڕسییەوە دەپرسێ:" هەقیقەت چیە؟" و مەبەستی لەم پرسیارە وێدەچێ ئەمەیە:" ئەی زیندانی! باسەکە بە لاڕێدا مەبە و وڵامێکی ڕاستە و ڕاستی پرسیارەکەم بدەوە و بڵێ کە خەڵکت بە وێرانیی پەرستگای پەیکەر(ی ئورشەلیم) هەڵدەخڕاند یان نا؟ بە هێنانە پێشی چەمکی ئەبستراکتی" ڕاستی"، لە ڕاستیدا لە بەرسڤی ڕاستەوخۆ بە پرسیاری ڕاشکاوی من خۆ دەبوێری، ڕاستی کامەیە؟ تۆ وڵامی بدەوە!"قبووڵ بکەن کە داوەر یا پرسکارێك کە نەزانێ ڕاستی چیە، ڕەوا بوونی دادگا و ڕاستبوونی ڕاو بۆچوونی خۆی دەباتە ژێرپرسیار. پرسیاری پیلاتێسی ئینجیل بە هەمان بارتەقای پرسیاری پیلاتێسی بۆلگاکۆڤ ناڕۆشنە. فرانسیس بیکۆن لەو باوەڕەدا بوو کە پیلاتێس لە بنەڕەت را چاوەڕێی وڵام نەبوە و لە ڕاستیدا ویستویەتی تا بە شێوەیەکی درکەیی بە زیندانیی خۆی نیشان بدا کە کێشەی هەقیقەت پێوەندیی بەوەوە نیە.[٤] ڕەنگە بتوانین ڕێکەوەندی **ئینجیل** یش وەها لێك بدەینەوە کە فەرمانڕەوا لە مەسیح دەخوازێ تا وەڵامێکی ڕوون و ئاشکرا بداتەوە، واز لە گوتاری لێڵ و ئەبستراکت بێنێ. وەلێ زۆر لە باسکارانی مەسیحی هەرکە دەگەنە ئەم (باب) ەی **ئینجیلی یوحەننا** و گفتوگۆی مەسیح و پیلاتێس، کت ومت پێچەوانەی ئەم خاڵە ڕاڤە دەکەن و گوتەی مەسیح بە دەربڕینێکی دیار و ئاشکرا و پرسیاری پیلاتێس ئەبستراکت دەناسێنن. بۆ نموونە یەزدانناسی هاوچەرخی ئینگلیزی جان مارش لە پەرتوکی **لێکدانەوەی ئینجیلی یوحەننا** دا دەنوسێ کە مەسیح لە ڕاستیدا قسەیەکی ئێجگار سادە و ڕاست و ڕەوانی کردوە.[٥] ئەو دەڵێ کە من بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی سیاسی نەهاتوم، بەڵکو پەیامنامەی من گەواهیدان بەم کەتوارەیە کە هەقیقەتی تاك و تەنیا، ئەو حکومەتەیە کە دەبێ بە حکومەتی خوا ئەژمار بکرێت. ئەم حکومەتە لە قەڵەمڕەوێکی هەرماندایە کە یەکسەر لە قەڵەمڕەوی حکومەتی مرۆیی هاوێر دەکرێ، کە هەرەتمەند، ناوچەیی و بەرتەسکە. بە بۆچوونی مارش کاتێك پیلاتێس پرسیاری فەلسەفیی" هەقیقەت چیە؟" دەهێنێتە گۆڕێ، نیشان دەدا کە لە گوتەی دیار و ڕۆشنی مەسیح سەرەدەرەی

(4) f. bacon," of truth" in: a critical edition of the majar , warks oxfourd university press, 1996. P.341.

(5) j. marsh , saint john, the pelican new testament commentaries, London, 1983, p. 602.

نەکردوە. ئەو لە ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ مەسیح کە خودی هەقیقەتە، سەرەنجام، تەنانەت بەرپرسیارێتی تێگەیشتن لە گوتەی ڕاشکاوی جێی مەبەستی ئەو(مەسیح) لە کۆڵ خۆی دەکاتەوە و لە جێی ئەوە کە باسەکە لەسەر خاڵگەلی دیار و ئاشکرا چڕ بکاتەوە، پرسیارێکی هەمەکی دەپرسێ کە بە مانای خۆدزینەوە لە بەرپرسیارێتی یە و ئەبستراکتە.

ڕەنگە مارش و هەر باوەڕدارێکی مەسیحی کە خەریکی گفتوگۆ لەگەڵ خودی هەقیقەتە، بەڵام، تەنانەت بە پێی باوەڕی خۆیان پیلاتێس تەنیا دەیتوانی بە چەشنێکی نێواخندۆزییانە و ئیمانی لە هەقیقەت ئاگادار بێت و ئەم ئاگاییە لە ڕێگەی ئاوەزی ڕۆژانە، لوژیکی بەڵگەهێنانەوەیی و بینادارییی باو و ئاسایی ئاسان وەدەست نایەت. پیلاتێس دەبایە وەکو حەوارییەکانی مەسیح بایە کە هەندێك لەوان بە بیستنی یەك ڕستە لە زمانی پێغەمبەر(مەسیح) ڕاستگۆیی و ڕاستیی بانگەشەکانی ئەویان بۆ دەرکەوتبوو. بەڵام ڕاستیەکە ئەوە بوو کە پیلاتێس وەها کەسێك نەبوو و نەیتوانی ئەم خاڵەی سەرەوە تێبگا. ئەو کەسێك بوو وەکو ئێمە و تەنیا ئەو کاتە لە نێوان ڕاستی و درۆ یەکێکیانی هەڵدەبژارد کە دەیتوانی بەپێی نیشانەیەك، بەڵگەیەك، یا دووڵاتەراز (قرینه= symmetry) ێك هەڵبێنێ کە " ڕاستی" چیە. بە پێی دەقی ئینجیل وادەنوێنێ کە ئەو لەمبارەوە هیچ ئایەتێکی پەیدا نەکردبوو. ئەمەش وەبیر خۆمان بێنینەوە کە لە سەر زەمینێك کە پیلاتێس بە ناوی فەرمانڕەوایەکی ڕۆمانی لەودا فەرمانی دەدا، هەر ڕۆژە کەسانێك سەریان هەڵدەدا کە بانگەشەی پێغەمبەرایەتیان دەکرد و لە نێویاندا کەم نەبوون کەسانێك کە لەتەك کاهێنانی یەهودی بەرەوڕوو بنەوە و سەروکاریان لەگەڵ" دادپەروەربیی ڕۆمانی" بێ. پیلاتێس، ئەم بانگەشەکارە ناسرییەی لە تاقمی بانگەشەکارانی پێغەمبەری دەزانی و هۆیەکیشی لەبەردەستدا نەبوو تا بڕوا بە ڕاستگۆیی و ڕاستیی ئەم کابرایە بکا و چاری ئەم لەوانیدی جیا بکاتەوە. هێشتا ناتوانین بێژین کە ئەو لە بەرپرسیارێتی هەڵبژاردن دەسڵەمییەوە. ئەو تەنیا ڕایەکەی ئەمە بوو کە لەم زیندانیییەی کە بانگەشە دەکا پەیامنامەکەی گەواهیدان بە ڕاستییە، "سوچێکی ئەوتۆ"ی نەدیوە و ناتوانێ فەرمانی گوناهباریی ئەو بدا.

ئەگەر بە لای ئیماندارێکی وەکو جان مارش، عیسامەسیح تێکڕای هەقیقەتە و ئەمە ڕاستییەکە دیار و ئاشکرا، بەلای فەرمانڕەوای ڕۆمانیەوە کە باوەڕی بە یەزدانی جۆراوجۆر هەبوو و یەکێك لە ئەرکە گرنگەکانی ئەویش پاراستنی پەرستگای پەیکەر، داکۆکی لە کاهێنانی یەهودی و سەقامگیرکردنی تەناهی و ئارامی لە ناوچەدا بوو، مەسیح زیاتر لە

تۆمەتبار و زیندانییەك کە یەهودییەکان پێداگرییان لەسەر کوشتنی دەکرد، نەبوو. پیلاتێس هەوڵی دا نیشان بدا تا ئەو جێیەی کە پێوەندیی بە هەقیقەتەوە هەیە، ئەو نە لەگەڵ مەسیحدا هاوتەبایە و نە لەگەڵ یەهودیانێك کە داوای کوشتنیان دەکرد. ئێمە بۆچی دەبێ واتای بنەتایی و کردە و گوتەکانی پیلاتێس لەسەر بنەمای باوەڕی دینیی مەسیحیەکان راڤە بکەین؟ مارش دەنوسێ کە فەرمانڕەوای رۆمانی ناچار بوو کە یا لەگەڵ مەسیح بێ و یا دژی ئەو و لەم نێوەدا بێلایەنی نەدەلوا. هەر کە ئەو دەستەکانی خۆی شوشت و مەسیحی رادەستی ئەو کەسانە کرد کە سەرەنجام ئەویان لە خاچ دا و ئەم کارەشیان بە دەستی سەربازانی رۆمی، جێبەجێ کرد، بە باشی نیشان دەدا کە بێ لایەنیی پیلاتێس، بە کردەوە نەدەلوا.[٦] وەلێ، پیلاتێس لە "یەهودییەکان"(واتە لە گشت خەڵك و نەك تەنیا لە کاهێنانی یەهودی) پرسیبووی کە ئازادیی باراباسی دز دەخوازن یا ئازادیی مەسیح، ئیدی ئەم خەڵکانە بوون کە لە سەر بناخەی هەڵبژاردنی خۆیان مەسیحیان لە خاچ دا.

لە (باب) ی بیست و حەوتەمی **ئینجیلی مەتتا** (ئایەتەکانی ١٧تا ٢١) بە راشکاوی هاتوە کە " کەوابوو هەر کە خەڵك کۆبوونەوە پیلاتێس پێی وتن کێتان دەوێ بۆتان ئازاد بکەم، باراباس یا عیسا ناسراو بە مەسیح؟... بەڵام سەرۆکانی کۆن و ریش سپیەکان، تیرە و هۆزیان دنەدا کە داوای باراباس بکەن و عیسا بکوژن". [٧] لە هێنانە گۆڕی هەڵوێستی پیلاتێس، لانیکەم، جێی ئەم راڤەیە ئاوەڵا دەمێنێتەوە کە ئەو کت ومت وەکو گومانکارێك لە بەرامبەر بانگەشەی" داڕنراو"ی مەسیح کە خۆی گەواهیدەری راستی ناو دەنا، پرسی:" هەقیقەت چیە؟" گوتەی نیچە لە بڕگەی ٤٦ی **جەجاڵ** کە پرسیاری پیلاتێس تاقانە ئاخاوتەی بایەخداری **چاخی نوێ (ئینجیل)** یە، و رەخنەکاریی ئەو پەرتوکە و تەنانەت نکۆڵیی تەواوی (ئەو پەرتوکە) ئەژمار دەکرێ، چاوەدێری ئەم لایەنە گومانکارانەیەی پرسیاری پیلاتێسە.[٨] ئەو بەم پرسیارە رای گەیاندوە کە نازانێ هەقیقەت چیە و ئەمە دانپیانانێکی گەورەیە.

مەسیح لە ئایەتەکانی(باب) ی هەژدەهەمی **ئینجیلی یوحەننا** خۆی وەکو هەقیقەت نەناساندوە و بە پێچەوانەی گوتەی مارش ئاخاوتەکەی چەندان راشکاو نەبوە. ئەو تەنیا

---

(6) ibid, pp.602-603

(٧) **کتاب مقدس، عهد جدید**، ص ٤٩.

(8) F.Nietzsche, the anti- Christ, trans. R.j.hollingdale, London, 1971, p.162.

دەڵێ:" من بۆیە لە دایکبووم و بۆیە هاتمە ئەم دنیایەوە تا گەواهی بە هەقیقەت بدەم و هەرکەس لایەنگری هەقیقەتە قسەی من دەبیسێ". کەسێك کە گەواهی بە هەقیقەت دەدا مەرج نیە خودی هەقیقەت بێ.

پیلاتێس بۆچ دەبایە وەها واتایەکی دوور لە زەین و شیمان نەکراو فام بکات؟ چەندە دژوار بوو کە ئەو بتوانێ لە رێگەی ئاوەزی باو و ناسراو و ئاوەزیانی رۆژانەوە لە هەقیقەت تێبگا. لە دیدی هەر مەسیحیەکی ئیماندار بۆ وەها سەرکەوتنێك، دەبایە تیرێژی باوەڕ، پێشتر بە دڵی پیلاتێس پڕژابایە. پیلاتێس فەرمانڕەوای رۆمانیی بێئیمان کە بڕوای بە یەزدانانی فرەچەشن بوو، چۆن دەیتوانی بەرپرسیاری کاری یەهودیان بێ، کاتێك کە پێشتر تێرێژی باوەڕ لەو درێخ کرابوو؟ چۆن دەتوانی لەو بخوازی تا شتێك کە هەرکەس بۆ فامکردنی، پێویستیی بە باوەڕدار بوون بە ئاینزایەکی تایبەتە، بە لۆژیکی رۆژانە و ئاوەزی دنیایی تێبگا؟ مەسیح تەنانەت بەوی نەگوتبوو کە خۆی خودی هەقیقەتە.

لە (باب) ێکی دیکەی **ئینجیلی یوحەننا** لە زاری مەسیحەوە گوتراوە کە خۆی بە هەقیقەت ناودەبا. لە کاتی ماڵاوایی لەگەڵ هەڤاڵانی نزیکی خۆی، کاتێك کە پیلاتێس لەوێ ئامادە نەبوو،(چۆن) دەیتوانی لە بانگەشەی ئەو ئاگادار بێت. جێی سەرنجە کە مەسیح لە هەنتەشی پیلاتێس نەیگوت من هەقیقەتم، تەنیا بانگەشەی کرد کە لێی ئاگادارە. ئەو رای گەیاند کە هەرکەس لە راستی بێ، واتە پەیڕەوی هەقیقەت بێ قسەی ئەو دەبیسێ. بەڵام ئەم گوتەیە بۆ هەموو کەسێك بەس نیە تا بتوانێ تێبگا کە ئیدی بیانویەك نەماوە و بێلایەنی لەمە بە دواوە نالوێ. لە ئایەتێك کە مەسیح لەودا خۆی بە راستی یا هەقیقەت ناو بردوە، وردبینەوە، ئایەتی شەشەم لە بابی چواردەهەمی **ئینجیلی یوحەننا:**" توما پێی گوت: ئەزبەنی! نازانین بۆ کوێ دەچی، کەوا بوو چۆن رێگەکە شارەزا بین؟ عیسا پێی گوت: من رێگە و راستی و ژیانم. هیچکەس ناگاتە لای باوکم ئەگەر خۆی بە منەوە هەڵنەواسێ"[٩] لێرەدا مەسیح لەگەڵ یەکێك لە نزیکترین یاران و حەوارییەکانی خۆی گفتوگۆ دەکا، واتە کەسێك کە پێشتر زۆرجاران ئامۆژگارییەکانی ئەوی بیستوە و لە هیراکانی ئەو سودی وەرگرتوە. ئەمە(تۆما) یە کە دەڵێ:" ئەزبەنی! نازانین چۆن رێگەکە شارەزابین؟" قەرارە لەگەڵ رێبازەکە ئاشنا بێ و دەبێ لەوە بە دواوە خۆی وانەبێژی بێ. شوێنگەی ئەو لەگەڵ شوێنگەی پیلاتێس

---

(٩) **انجیل یوحنا**، ایەهای ٥و ٦، در **کتاب مقدس:** ص ١٧٣.

جیاوازه. تەنانەت ئەگەر چەشنی مارش بە راستیی رەها و بێ ئەملاوئەولای ئەو هیرایانە باوەڕمان هەبێ، هەمدیس هۆیەك لە بەردەستدا نیە کە شوێنگەی تێکڕای مرۆڤان لە بەرانبەر هەرامەی سپیتا و ڕێساکان و هیراگەلێ کە لە ژێرناوی هەقیقەتی سپیتا دێنەگۆڕێ، هاوسان بزانین. ئەگەرئاخاوتەی مەسیح وەها بڕشت و کارابیەکی دەسبەجێی هەبایە کە دڵی هەموان یەکسان بلەرزێنێ و لە سەر رۆحی بیسەران یەکسان باندۆر دابنێ، ئەو کات هەموان دەچوونەڕیزی حەوارییەکانی ئەو، نەك لە ریزی یەهودیان و رۆمیان و خوانەژناسانێك کە ئەویان لە خاچ دا. مەسیح خۆی ڕێگەی هەقیقەت و ژیان ناو نا و ئەم گوتەیە رۆحی تۆمای هەژاند.

تۆما پێشتر بڕوای بە سێ بنەواشە هێنابوو: بنەواشەی یەکەم ئەمە بوو کە مەسیح" ڕێگا"یە، ڕێگەیەك کە مرۆڤ دەبێ بیگرێتەبەر تا بگاتە خوا:" هیچکەس ناگاتە لای باوکم ئەگەر خۆی بە منەوە هەڵنەواسێ." بنەواشەی دووەم ئەمە بوو کە مەسیح هەقیقەتە. هەقیقەت، بەرزتر لە فەرمانی ئاوەزی رۆژانە و سەرتر لە سیستمگەلی هزرڤانانەیە. هەقیقەت، رۆح و گەوهەری خوایی هەیە. هەقیقەت گوزارە یا تیۆرییەك لە بارەی مەسیح نیە، بەڵکو مەسیح خۆیەتی، خودی مەسیحە. مەسیح لە تەك سروشتی ئاوێتەیی(خوایی و مرۆیی) خۆی دەتوانێ بە مرۆڤ شکۆ و هێزی خوای نەبینراو بنوێنێ. سەرەنجام بنەواشەی سێهەم ئەمە بوو کە مەسیح ژیانە. ژیانی مەسیح شتێك لە دەرەوەی ئەو نیە کە دەوروبەری ئەو بتەنێ. ئەو خودی ماکی ژیانە. لەمەڕ ئەم خاڵەی دوایی جان مارش دەڵێ کە یەزدانناسیی مەسیحی هێشتاش گرنگیی ڕێسای" مەسیح ژیانە"ی دروست و بە تەواوی فام نەکردوە و نەیتوانیوە بە رۆشنی روونی بکاتەوە کە بە چ واتایەك مەسیح خۆی کەتوارێکی شکۆمەند و بڵێند هەڵکشاوە کە تێکڕای بیچمگەلی راستەقینە و هەبووی ژیان لەودا هاوبەشن. ئێستە پەسند دەکەن کە ئەمڕۆش درکی تەواوی هەقیقەت بۆ یەزدانناسێکی وەکو مارش وەها دژوار و نەلواو بێ و لە لایەکی دیکەوە، تەنانەت تۆما، حەواریی نزیکی مەسیح نەیزانیبێ کە ئەو بۆ کوێ دەڕوا و بپرسێ" کەوابوو چۆن ڕێگەکە شارەزابین؟" پیلاتێس لە شکرداری رۆمانی کە بە پێی ڕێبازی پێشینان و باپیرانی باوەڕی بە یەزدانانی فرەچەشن هەبوو، چۆن و بە چ جۆری دەیتوانی بەرپرسی" گومڕایی" خۆی بێت؟

هەمبەری نێوان ڕێگا(کە لە شەریعەت دەدوێ) لەگەڵ ژیان و هەقیقەت کە لە باسی ئایەتەکانی پێنجەم و شەشەمی بابی چواردەهەمی **ئینجیلی یوحەننا** دا هاتوە" واتایەکی

تایبەت لە هەقیقەت" نیشان دەدا: هەقیقەت ڕێسا و تیۆری و گوزارەیەکی هزرینگەرانە نیە و نایەتە بیری مرۆڤەوە، بەڵکو بانمرۆیی و ئاسمانیyە. دەبێ لە دیتەی زەمینیی هەقیقەت دابڕێ و ئیمان و باوەڕی رەها بە هەقیقەتی سپیتا بێنی تا ڕێگەی بێلایەنی دابخرێت.قسەی من ئەمەیە: جگە بە یاریدەی وەها هەڵێنجانێك لە هەقیقەت، ناتوانی پیلاتێس و هەرکەس کە" گوێڕایەڵ نابێت" مەحکوم بکەیت. ئەم تێگەیشتنە لە هەقیقەت بەشێوەکی ناچارانە ڕێگە لە بەردەم کەسانی بێلایەن دادەخا و لەگەڵ جان مارش هاوبێژ دەبێ: هەنوکە یا دەبێ لەگەڵ مندا بی یا لە دژی من. ئەم هەڵێنجانە لە هەقیقەت، فرمانی پیلاتێس بە کوشتن یا زیندوومانەوەی مەسیح، وەکو هەڵبژاردن لە نێوان ئیمان و کوفر لە قەڵەم دەدات(کە بە ئاشکرا وەها شتێك بە مێشکی پیلاتێسیشدا نەدەهات) و تەنانەت بێلایەنیی ئەو —کە خوازیاری کوشتنی پیاوێك نەبوو کە بە سوچباری نەدەزانی- لە دژی ئەو بەکار دێنێ و بەردەوام لەو دەپرسێ بۆچی" تێکڕای هەقیقەت یا خودی هەقیقەت"ت هەڵنەبژارد؟

ئەگەر بڕیار بێ کە باوەڕ و ئیمان بە هەقیقەتی سپیتایی لە خۆیدا بەردەوام دوو جەمسەری ئیماندار وکافر بخولقێنێ و ڕێگەی سێهەم و ڕێگەکانی دیکە دابخا، چۆن لەنێوان کەسانێك کە لە قووڵایی هزر و سروشتی باوەڕدارانەی خۆیان بە بوونی راستیی خوایی باوەڕیان هەیە و تەنیا دەرکەوتەکانی جیاواز دەبینین، واتە لە نێوان پەیڕەوانی دینە یەزدانییە جۆربەجۆرەکان وتووێژی بنیاتنەر لەمەڕ باوەڕەکانیان(" یا ڕێگە هەمەجۆرەکان کە گرتوویاننە پێش) دەڕخسێ؟ هەروەها، چۆن دەلوێ کە هەرکام لەم ئیماندارانە، لەگەڵ کەسێك کە بێ ئیمانە و بڕوای بە خوا نیە، گفتوگۆ بکەن؟ ئەگەر پێشمەرجی هەر گفتوگۆیەك، هەبوونی ئیمانی بێگەرد، پەتی و مەعنەوی بە هێزی سپیتایی هەقیقەت بێ، ڕێگەی وتووێژ لەگەڵ کافر و بێئیمان دادەخا. رەنگە بتوانی کافر ناچار بکەی بە رواڵەت ڕێسا و یاسای ئاخێزراو لە ئیمان و شەریعەت پەسند بکا، وەلێ ناتوانی لە ڕێگەی باسێکی قەناعەت پێکەر، واتە لە وتووێژێکی هاوشان و یەکسان کە هەردوولا مافی یەکسانیان هەبێ(و هەر لە سەرەتاوە مەرجی بەردەوامیی گفتوگۆ پەسندکردنی بەرەنجامی یەکێك لە لایەنەکان نەبێ) ئەو بەرێی ئیماندا ڕێنوێنی بکەیت، بە دەربڕینی دی، ئازادیی بیر و دەربڕین لە گفتوگۆ لەگەڵ کافردا، بەو واتایەیە کە بابەتی سەرەکیی گفتوگۆ، واتە باشاری کوفر و ئیمان بتوانێ ئازادانە بێتە گۆڕێ. کەوابوو، مەرجی پەسندکردنی ئیمان و هەقیقەتی سپیتایی ناتوانێ هەر لە سەرەتاوە بێتە ئاراوە. لە راستیدا ڕێگەیەك بۆ بردنە پێشی وتووێژ نیە مەگەر ئەوەی کە ئیماندار و بێ ئیمان یەکسان و

پێکەوە- خاوەنی ماف و ئاسایشی هاوسان- باسەکە ببەنە پێشێ.ئەگینا تەنیا لە یەك دۆخدا دەتوانی کافر بێدەنگ بکەیت، لە ڕێگەی زۆرە ملێ و سەرکوت. ئەگەر وامان کرد ڕێگەی ڕزگاری و بەختەوەریی کافر کە بەڕای ئیماندار هەمان ئیمانیەتی لە کافر گیراوە: ئایا ئیماندار لەم دۆخەدا بە پێی بنەواشەگەلی ئیمانیی خۆی، تووشی هەڵە نەبووە و گەیشتن بە بەرەنجامێك کە وێدەچوو دەیتوانی ڕێخۆشکەری ڕزگاری، تەوبە و بەختیاریی کافر بێ، لەوی درێخ نەکردوە؟

تا کاتێك کە کەسێك نیچەئاسا هەقیقەت زادەی زمانپاراویی مرۆیی بزانێ، ئەگەری میانڕۆیی و پێڕەوا دیتن هەیە، وەلێ لەو کاتەوە کە کەسێك ئەو هەقیقەتەی کە جێی پەسندی خۆیەتی بە ئەرخەیانییەکی لێبڕاوانە و سپیتا بزانێ کە ئەوەش بە بابەتی باوەڕێکی بێخەوش بناسێ و ئەرخەیان بێ کە تێکڕای هەقیقەت لە لای ئەوە، تەنیا لە یەك دۆخدا دەتوانی گفتوگۆ لەگەڵ کەسێکی دیکەدا بکات، یا لەگەڵ کەسیك کە ئەویش باوەڕی بە هەقیقەتێکی سپیتایی هەیە، وەلێ ڕاڤەیەکی جیاواز لەو دەخاتەڕوو(بۆ نموونە بەیانگەرەکەی بە ڕێباز یا پێغەمبەرێکی دیکە دەناسێ یا خۆ لەگەڵ کەسێك کە لە بنەڕەت ڕا نکۆڵی لە هەبوونی هەقیقەتی سپیتا دەکا. ئەو تاقانە دۆخە ئەمەیە کە مرۆڤ هەقیقەتی باوەڕدارانەی خۆی نەکاتە پارسەنگ، پێوانە، بنەڕەت و بونیادی باسەکە و ئامادە بێ(هەرچەندیش کە بەلایەوە دژوار بێ) لە باسکردن لەگەڵ کەسانێك کە لە دەرەوەی ئاینزا و باوەڕەکانی ئەوەدان یەکسانی ڕەچاو بکات. لە ڕاستیدا هەر خاڵێك لە وەها باسێك تاقیکارییەکە لە سەر ئیمانی ئەو مرۆڤە. ئەو هەر جارە و خۆی لە مەترسییەك دەدا و لە بەرانبەردا هەر جارە دەتوانێ بە ئیمانێکی بەهێزتر لە تاقیکردنەوەکەی سەرکەوێت. بۆ ساتێکیش بێ لە یەکەمین ساڵانی سەرهەڵدانی دینە گەورەکان کە ئەمڕۆ لە جیهاندا زیندون و پەیڕەوی زۆریان هەیە، تێهزرن. جگە لە چوونە ژێرباری وتووێژێکی هاوسان، چ ڕێگەیەك لە بەردەمی پێغەمبەران و شوێنکەوتوانی بەرایی ڕێبازەکانی دینی نوێ هەبوو؟ ئەوان لە بەر ئەوەی ئیمانیان هەبوو، لەم یەکسانیی ماف لە گفتوگۆیەکی زیندو و ڕاستەوخۆ و کارا نەدەترسان. ئەوان ڕێگەیان لە بەردەم ڕادەربڕینی نەیاران و کافران نەدەگرت. بە پێچەوانەوە تێدەکۆشان تا لە ڕێگەی بەکار هێنانی زمان، لۆژیك، ئەلیگۆری، هەقایەت و (حەدیس) و ڕێنوێنی، ڕاست و دروستیی باوەڕی خۆیان نیشان بدەن. هیچ ئاین و ئاینزا و ڕێبازیکی گەورە سەرنەکەوت و ژمارەی پەیڕەوان و ئیماندارانی خۆی زۆرو زەوەند نەکرد مەگەر لە ڕێگەی پەسندی پێویستیی مافی یەکسان بۆ

هەموان، پێڕەوادیتن و بەرگە گرتنی ڕوانگەی نەیار و هەوڵدان بۆ بەڵیاندن(اقناع) و سەلماندنی ڕاست و دروستیی ڕێساکان، هیراکان و باوەڕەکان و لەیەك ئاخاوتەدا هەقیقەتی شاراوە و بنەتایی خۆیان. لەگەڵ کەسانێك کە وەها وتوویژیك بێسود و بێمانا بزانن و لەگەڵ پێشمەرجەکانی نەسازن، ناتوانی گەنگەشە بکەیت. ئەمانە ئەگەر بگەنە دەسەڵات، ڕێگەی نەیاران دادەخەن و تەنیا خوازیاری ملکەچی دەبن و بەس. بەڵام، خۆشبەختانە کەسانی دیکەش هەن کە ئامادەن تەنانەت لەمەڕ بەردی بناخەی ئیمانی خۆیشیان لەگەڵ ئەویدی ئامادەی باس و خواسن. ئەمان ڕاستیی ئیمانیی خۆیان لە دڵدا دەهێڵنەوە، وەلێ ئەو(ئیمان) ە ناکەنە مەرج یا پێوەری پێشکەوتنی باسەکە" لەگەڵ ئەویدی". ڕێگە کراوە دەهێڵنەوە تا گفتوگۆ بچێتە پێشێ.

(٢)

لێگەڕین لەمەڕ بێلایەنیی پیلاتێس زیاتر تێهزرین. ئەو بە پرسینی "ڕاستی چیە؟" لە ڕاستیدا دەڵێ: من نازانم ڕاستی کامەیە، لەنێو ئەو هەموو بانگەشەکارانی پێغەمبەرایەتی کە خۆیان بە خودان هەقیقەت دەزانن و لە نێوان ئەم زیندانیی‌یە ناسری و کاهێنانی یەهودی کە ئەویان کۆت کردوە و ڕادەستی دادگای منیان کردوە و پێداگرانە خوازیاری مەرگی ئەون(و هەر کام لەم دوو لایەنەش بانگەشەی دەستبەسەراگرتنی هەقیقەت دەکەن) من ناتوانم داوەری بکەم، چوونکە خۆم لە هەقیقەت بێئاگام. سەرەنجام ئەو بە نیشانەی بێلایەنی و پاك بوون لە خوێنی تۆمەتباری ناسری دەستەکانی لە مەرکانەیەکدا دەشوا. گادامێر، لە وتاری"**هەقیقەت چیە؟**" جەخت دەکا کە پیلاتێس خۆی بە نوێنەری" دەسەڵاتی سیاسی"ی دەوڵەتی ناوەندیی ڕۆم لە خاکی سپیتا دەزانی. بێ لایەنیی ئەو لە ڕاستیدا، بێلایەنیی دەسەڵاتی سیاسی لە کاروباری ڕاستیگەلی ئیماندارانە بوو. هەر بۆیە، لێڕوانینی ئەو بە واتای ئەمڕۆیی وشە، ئازادهزریوانە و ڕەوابەخشانە بوو. ئەو ڕای گەیاندبوو کە بەناوی دەسەڵاتی گشتی دەست لە کاروباری ئیمانی و باوەڕدارانە وەرنادات و خۆی لەو کارە دەبوێرێ، چونکە نازانێ کێ ڕاست دەڵێ و ڕاستی لە کوێیە. قسەی ئەو ئەمەیە: ئەم زیندانیی‌یە خۆی بە نوێنەر یا جاڕدەری هەقیقەت ناودێر دەکا، منیش لە کاری هەقیقەتدا داوەری ناکەم و ئەم کارە بە خاوەن باوەڕانی

دیکەی هەقیقەت دەسپێرم.(١٠) بەڵام دژواریی داوەریی گادامێر کت ومت لەم خاڵی دواییدا وەشێراوە. پیلاتێس مەسیحی ئازاد نەکرد، بەڵکو ئەوی بە باوەڕدارانی هەقیقەتێکی دیکە، واتە بە یەهودیان سپارد تا بەناوی هەقیقەت لە خاچی بدەن، ئەوەش بە دەستی سەربازانی پیلاتێس. ئەگەر پیلاتێس رایگەیاندبا:" لە بەر ئەوەی من نازانم هەقیقەت چیە، کەوابوو هەر بانگەشەکارێکی هەقیقەت لە سایەی دەسەڵاتی سیاسی و لەشکریی خۆمدا دەپارێزم" ئەوکات داوەریی گادامێر لە بارەیەوە راست دەبوو. چونکە فەرمانڕەوای رۆمانی ئاوەهای نەکرد و یەکێك لە دوو لایەنەکەی دایە دەست لایەنی دیکە تا بکوژرێت (ئەمە کە مەسیح نەکوژرا و بۆ ئاسمان هەڵکشا، لێرەدا هیچ جیاوازییەك لە باسەکەی ئێمەدا چێ ناکا،چونکە پیلاتێس پێشتر ئاگای لەمە نەبوو) نیشان دەدا کە ئەو هەرچەند بێ لایەنیی خۆی راگەیاندبوو، بەڵام بە واتای ئەمڕۆیی، نە رەوابەخشانە بوو، نە ئازادەزریو و نە دادپەروەر. دەوڵەتی مودێرن بانگەشە دەکا کە لە کاروباری باوەڕدارانە بێ لایەنە. لانیکەم ئەمە وەکو بنەواشەیەك رادەگەیەنێ، هەتا بە کردەوە ئاشکرا بێت کە چەندە لە هەمبەر ئەم بنەواشەیە وەفادارە. لە راستیدا، بانگەشە دەکا کە لە کاروباری پێوەندیدار بە هەقیقەت و راگەیاندنی هەقیقەت بێلایەنە. پۆل فێرابێند مافی خۆیەتی کە دەڵێ هەر بۆیە دەوڵەتی مودێرن دەبێ لە هەمبەر بیچمەکان و رێچکەکانی پێشکەوتنی زانستیش بێلایەن بێت. چونکە زانستیش لەو پانتاییانەیە کە بانگەشەکانی خاوەندارێتی یا نوێنەرایەتیی هەقیقەت لەواندا دێنەگۆڕێ. کەوابوو، لە هەمان کاتدا کە دەوڵەتی مودێرن دەتوانێ خوازیاری پێشکەوتنی زانست بێ. ناتوانێ دەستوەردان لە دیاریکردنی چارەنووس و رێچکەی بە فراژووبوونی بکات.(١١) دەوڵەتی مودێرن دەبێ قبووڵ بکات کە ئەگەر لە شوێنێکدا پێشکەوتنی زانست وەکو لەمپەرێك لە رێگەی هاتنەدی ئامانجگەلی سیاسی، ئابووری و لەشکریی خۆی ببینێ، ریگەی فراژووبوونی بوونی داناخات. هەل ومەرجی ئەم پەسندکردنە، ئەمڕۆکە بابەتی باس و خواسی کۆمەڵناسانی زانستە.ئەم باسە بەردەوام بە بانگەشەی جیهانگرەوەیی ئاوەزباوەڕی و هەروەها کێشەی هەقیقەت گرێ دەدرێ. هەروەك نیچە لە سەدەی پێشو(سەدەی نۆزدە) نیشانی دابوو و

(10) H.G.Gadamer, “Quest- ceque la verite?, “ in: lart de comprender, ecrits 2, trans. i.julien- deygout, paris, 1991, pp.39-57

(١١) . پ. فیرابند،" افسانەهای پریان: علیه روش و نتایج"، در: دیدگاهها و برهان ها، مقالەهایی در علم و فلسفه ریاضی، ترجمه و تالیف ش. اعتماد، تهران، ١٣٧٥، صص١١٨-١٣١.

ژمارەیەك لە فەیلەسوفانی رۆژگاری ئێمەش لە رێگەگەلی دیکەوە نیشانیان داوە کە لەنێوان سپیتایی هەقیقەت و باوەڕ بە بنەواشەی تاکانەی ئەرکی ئاوەزی مرۆیی رایەڵێکی پتەو هەیە.(١٢)

چ بانگەشەی بێلایەنیی بنەتایی پیلاتێس پەسند بکەین یان نا، ئەوە بە ئەمڕۆیی بزانین یان نا، وادێتە بەرچاو کە پرسیاری ئەو واتە "هەقیقەت چیە؟" نیشان دەدا کە ئەو خۆی بانگەشەیەك لەمەڕ ناسینی هەقیقەت ناکا. ئەگەر ئەم پرسیارە شێلگیر بزانرێت، لانیکەم کێشەی نارۆشنیی هەقیقەت دێتە ئاراوە. بەڵام زانستی مودێرن لەگەڵ ئەم پرسیارە سەروکاری نابێ و هەربۆیەش پێڕەوابین نیە، واتە بەگوتەی نیچە، بەرگەی ئەوە ناگرێ کە باوەڕی بنچینەیی خۆی بە هەقیقەت بچێتە ژێر پرسیارەوە، یا تۆزقاڵێك خەوشدار بێت. راستە کە زانستی مودێرن ئێمەی لە گێچەڵی زۆرێك لە باوەڕگەلی پێش ئەزموونی و چەقبەستو رزگار کردوە، بەڵام خۆی بە پەسندکردنی دۆگماتیڤی هەقیقەت، هەرامەیەکی دیکەی بە شێوەیەکی پێش ئەزموونی و بەدەر لە هەرجۆرە ئاوەزیان، گەنگەشە و بەڵگەهێنانەوەیەکی رەخنەکارانە، پەسند کردوە. زانست رێگەی پەرگیریی گەنگەشە لەمەڕ راڤەهەڵگربوونی هەقیقەت بە ناوی" هەرە پێوێستیی بەرهەستگەرایی و هەرە پێویستیی دەربازبوون لە هەر باس و باوەڕێکی بایەخدارانە"ی داخستوە. هەقیقەت وەکو ئامانج و ئاکامی لێبڕاوانەو بێئەملا و ئەولا، رێچکەی ئەمڕۆی زانستی رۆشن کردۆتەوە. لەم روەوە، راڤەگەلی لێکجیا و تەنانەت دژبەر تەنیا دەرخەری ناتەبایی بیروڕا لەمەڕ هەڵێنجانە لواوەکان لە هەقیقەت دەناسرێت و باوەڕی گشتی ئەمەیە کە سەرەنجام رۆشن دەبێتەوە کە کام لەوانە دەتوانێ لەتەك ئەو راستییە بنەتایی و لێبڕاوە یەکانگیر بێ. بەڵام هەقیقەت ئاکامی خەیاڵی و بنەواشەیەکی نەسەلمێنراوە کە زانست بزاڤی خۆی بەرەولای (لە کاتێکدا کە هەبوونیشی تەنیا گریمان کردوە) ئورگانیزە دەکات. هەقیقەت کە بەم چەشنە تەنیا راڤەیەك لە هەقیقەتە و بەس، بە پێوەرێك دەزانرێت کە ناتوانێ و نابێ بکەوێتە بەر گومان و رەخنەکارییەوە. زانست کە شتێك لە دەرەوەی خۆی بە فەرمی ناناسێ و ناوی پڕوپووچی لێدەنێ، بە سانایی، بوونی هەقیقەت لە دەرەوەی خۆی باوەڕدەکا و گشت بزاڤی خۆی رێگەیەك بەرەو لای ناودەنێ. زانای پۆزەتیڤیست، زانستگەرای دۆگماتیست، بە تیتاڵییەوە لەهەر شتێك لە دەرەوەی بازنەی دانایی خۆیەتی دەڕوانێ. ئەو بە ناوی هەقیقەتێکی سپیتا کە تەنیا زانستی

(12) M.foucault, l archeology du savoir, paris, 1969 p. feyerabend, farwell to reason , London , 1987

ئەو کلیلی چوونە نێو دەروازەکەی پێیە، هەر دیاردەیەکی فەرهەنگی لە دەرەوەی زانست بێ بەرتەك دەداتەوە، یا لانیکەم بە بەرزترین ئاستی گومانکارییەوە لێی دەڕوانێ، گومانێك کە تۆزقاڵێك لێی لەمەڕ باوەڕی چەقبەستوی خۆی بە هەقیقەت بەکاری ناهێنێ. ئەمە لە کاتێکدایە کە دەتوانین نیشان بدەین کە فەلسەفەی هونەر و جیهانبینی (weltanschauung) ی ئێمە لە توخمگەلێ پێکهاتوون کە لەدەرەوەی بازنەی لەبەرگرەوەیی و بالادەستیی زانستیدا بوونیان هەیە. زانست تەنیا لەبەرئەوەی تەواوەتخوازە، ئەم توخمانە بە فەرمی ناناسێ و بە ڕەوایان نازانێ، بەڵام خۆی لە توخمێکی گریمانکراو، وەکو ئامانج وئاکامی کارەکە دەڕوانێ و بڕوای پێدەکا و هەرگیز پرسیاری پیلاتێس دووپات ناکاتەوە:

" هەقیقەت چیە؟"

لە بەرانبەر چەمکی هەقیقەت وەکو ئاکام و داوەری بنەتایی ڕێساکان و ڕاڤەکان، یونانییەکان پێش سەرهەڵدانی مێتافیزیك، واتە بەر لە سەرهەڵدانی بیرۆکەی ئەفلاتونی، بە شێوەیەکی دیکە دەیانڕوانییە هەقیقەت. هەروەك هایدگێر نیشانی داوە وشەی یونانیی alethiaبە واتای "ئاشکرایی" یا باشتر بێژین" دانەپۆشراوی" بوو. لە دیدی یونانیانێك کە بەر لە پەیدابوون و بالادەستیی ئاخێوی مێتافیزیك تێدەهزرین، هەقیقەت شتێك نەبوو جگە لە ئاشکرایی. لە بڕگەی ١٢٣ لە **شیعری فەلسەفیی هێراکلیت** دەخوێنینەوە کە " بنچینەی ڕاستەقینە(یا شتێك، یا جیهان) حەز دەکا خۆی بشارێتەوە"[١٣] وشەی physisکە لە وەرگێڕانی تۆماس ڕۆبینسۆندا" بنچینەی ڕاستەقینە" یا real constitution هاتوە، لە سێ پاچەڤەی برەوداری فەرەنسی بە la nature یا " سروشت" ناودێر کراوە[١٤] هەروەك هایدگێر لە **دەروازەیەك بۆ مێتافیزیك** نیشانی داوە ئەم وشەیە لە لای یونانیان بە واتای هەبوون بوو، نەك سروشت.[١٥] هەقیقەت، هەمان ئاشکرایی هەبوونە و شتێك نیە کە لە بنەتای کاری زانستی، لە ئاکامی ڕێگا یا لە کۆتایی مێژوودا وەدەست بێت. هەقیقەت بنەتایەکی

(13) Heraclitus, fragments, trans. T.m. robinson, university of toron to press, 1991, p.71

(14) les penseurs grece avant socate, trans. J .volquine, paris, 1964.p.81.

Heraclite, fragments, trans. F.roussille , paris, p.53.

j-p. Dumont ed, les ecoles prsocratiques, paris, 1991, p.93

(15) M.Heidegger, Introduction ala metaphisigue, trans, G.kahn, paris, 1985, PP. 63-84

خەیاڵکردشێوە نیە کە وەکو بیرۆکەیەکی ئەفلاتونی لە جیهانێکی دیکەدا جێی خۆش کردبێ‌و دەرکەوتگەلێ لەو بە سەر شتان‌و بوونەوەران پڕژا بێ.

هەقیقەت بەردەوام لەهەمبەر کەسێك کە سەرنجی دەداتێ، ڕووداوێکی تازەیە، جیاواز و تاقانەیە کە لە بوارێکی مێژوویی‌و بەرجەوەنگەلی ڕاڤەکاردا جێدەگرێ. لە هێرمێنۆتیکی تازەدا، هەقیقەت بیچمی بەرسڤێکی کاتی‌و مەرجدار بە خۆوە دەگرێ‌و بە هیچ شێوەیەك ناتوانێ بەرسڤێکی لێبڕاوانە و بنەتایی بێت. هەر وڵامێك، بە شیمانێکی زۆرەوە ڕۆشنگەری خاڵگەلێکی تازە دەبێت، بەڵام بێگومان ڕێخۆشکەری پرسیارانێکی تازەو زۆر و زەوندیش دەبێت. هەقیقەتێکی سەربەخۆو لەخۆوە بوونی نیە. هەقیقەت بەستراوەتەوە بە پرسیار و لەم ڕێگەوە زایەنەری پرسیارانێکی تازەیە. هەقیقەت ئاکام‌و ئەنجام یا ئەو شتانەی یونانییەکان telosیان پێ دەگوت، نیە. هەمبەری بنچینەیی هەقیقەت لە تەك بەرتەسکیی ڕووداو و بەرتەسکیی مەرجێك کە شتێك دەکاتە ڕاستەقینە، واتە هەمان شت کە هایدگێر بە "هەرامەی ڕاستەقینە بوون" (Faktizität) ناودێری دەکرد، لە یەکەمین نووسینەکانیدا بەر لە **هەبوون‌وهەڕەت** هاتبوویە گۆڕێ‌و لە تێزی ئەو "لە بارەی گەوهەری هەقیقەت" کە دەسپێکەری وەرچەرخانی (kehr) ی بە ناوبانگ لە هزری ئەودایە، هەمدیس هاتە ئاراوە و سەرەنجام لە پەرتوکی **نیچەدا** زراڤبینی کرا.[١٦] هەمبەری نێوان "هەرامەی ڕاستەقینە بوون"و هەقیقەت لە وشەی یونانیی a-létheia ئاشکرایە. هایدگێر لە باسی ڕەچەڵەکناسیی ئەو وشەیە a یا پێشگیری نەرێکردن بە گرنگ دەزانێ. پەیڤی Lethe بە واتای داپۆشراوی‌و شاراوەبوونە و aletheia یا هەقیقەت دانەپۆشراوی‌و ئاشکراییە. بنەمای هێرمێنۆتیکی "هەرامەی ڕاستەقینە بوون" ڕاستیی ڕوودراوانەی بوونێکی چوارچێوەدار و هەڕەتمەندە. بە ئاشکرا ئەم هەڵێنجانە لە"هەقیقەتی ڕوودراوانە" بۆ هەقیقەتێکی مێتافیزیکی‌و لە دەرەوەی

(١٦) هایدگێر لە بڕگەی دوازدەیەمی **هەبون‌و هەڕەت** (ل ٥٦ی دەقی ستاندەری ئاڵمانی) لە "هەرامەی ڕاستەقینە بوون" کە بە ئینگلیزی بە (facticity) دەیخوێننەوە، دواوە:"هەرکە دازاین هەبێ، کەتوار(fact) ێکەو ڕاستەقینە بوونی وەها کەتوارێك ئێمە بە"هەرامەی ڕاستەقینە بوون" ناوی لێ دەنێین. ئەمە ڕێگەیەکی حاشا هەڵنەگری هایدن‌و خودان پێکهاتەیەکی تێکچڕژاوە کە تەنانەت ناتوانێ وەکو کێشەیەك وەری بگرێت، مەگەر ئەوەی کە هەڵکەوتی بووندارانەی بنچینەیی دازاین بزانرێت:

M.Heidegger, Being and Time, trans. J.Macgurrie and E.Robinson oxford, 1973,P.82 .

کاتو شوێنو لە دەرەوەی هایدن یا دازاین ناگەڕێتەوە. ئەم هەڵێنجانە لە هەقیقەت چەشنی ئاشکرایی هایدن یا روودراوانەیی "هەرامەی راستەقینە بوون" لەگەڵ چەمکی عیبرانیی emèt بەراورد بکەین. ئەم پەیڤە کە لە **کتێبی پیرۆز** بە واتای"هەقیقەت" هاتوە و لە بڕگەی جێی مەبەستی ئێمە لە **ئینجیلی یوحەننا** شدا دووپات کراوەتەوە، لەدیدی رەچەڵەکناسیی وشەکانەوە بە واتای ئەمەگناس، پشتیوانو لایەنگرە. لە **مزامیر دا** چەندقات هاوپێوەندیی هەقیقەتی ئیمانیو پشتیوانی هاتۆتە گۆڕێ. پشتیوانیی خوا لە کەسێك کە ئیمانی بە هەقیقەتی ئەو هێنابوو، بنچینەی تێگەیشتنی دینی لە هەقیقەتە. لە باسی هایدگێر لەبارەی ئاشکرایی، هێمایەك بۆ "پشتیوانی"ی هەقیقەت لە باوەڕهێنەر بەدی ناکرێت. هایدگێر لە **تەرخانی پشکێك بۆ فەلسەفە** لەمبارەوە زۆری نووسیوە. چەند بەشێك لەم کتێبە لەبارەی ئەمەیە کە ئایا ئێمە دەتوانین لە خوا بە شێوەیەکی تازە تێهزرین؟ بەردەوام خوای دینەکان لە "من" دەدوێ، بەڵام هایدن لە هەر وێنایەك لە "من" جیایە. بەم پێیە "خوایەك" یا Göttenی نیە.[۱۷] شتێك کە ئاشکرا نەبێ لەگەڵ ئاخاوتەیەك کە هێمای بۆ دەکا یەکناگرێتەوە. ئەگەر بەرێکەوت، یەکانگیرییەکیش پێك بێت، ناتوانێ بۆ ئاخێوەر ئاشکرا ئەرخەیانکەر بێت. لە پەیڤی یونانیی oyoó^ یا "لۆگۆس" ئەم هاویەکبوونی بنچینە و ئاخاوتە، یا لۆژیك و زمان، بوونی هەیە. لۆگۆس زۆلاڵێتی زمانی و واتایی دا-نە-پۆشراوی بوو. لەجەرگەی "لۆگۆس"دا، پێکبەسترانی ئاوەز- ئاخاوتە لە خۆیدا فێرکارییەك بوو، واتە شتێکی لە خۆیدا ئاشکرا و شیانی تێگەیشتن دەکرد. لە گوتنەوەی زمانیدا، شتەکان کە ئاوەز دەشیا بیانناسێ، بەهەمان شێوە هەمدیس دەناسرانەوە. لەم" دەربڕین" یا "گوتنەوە"یەدا شتێکی تازە رووی نەدەدا. لە قەڵەمڕەوی هەقیقەتدا، شتێك کە خۆ- ئاشکرایە، واتە" لۆژیکی بنەتایی شتەکان"یا apophansis، لە لۆژیکی ئاخاوتەییدا بنج دەبەستێ و شتێك نالناسێنرێ،" بەیان"(ناکرێ و) "نانوێنرێت"، تەنیا دەردەکەوێ. ناکرێ بێژین کە لەم قەڵەمڕەوەدا شتێك pre-sentدەبێت. پێشگری preبە واتای شتێك کە پێشتر هەبووە و هەنوکە بەیان دەکرێ یا خۆی دەناسێنرێ، لێرەدا کارایی نیە. لە دەسپێکی سەرهەڵدانی مێتافیزیکی رۆژئاوایی بوو کە ئەم" دەربڕین یا ناسێنران"ە، واتە دەربڕینی شتێکی لە پێشان هەبوو بە یاریدەی ئاخاوتە سەری هەڵدا. بە پێی میتافیزیکی رۆژئاوایی شتێك

(17) M.Heidegger, Beiträge zur philosophie, Gesamtausgabe, Band 65,Frankfurt am Main, 1989,p.239.

راست و دروست دەزانرێت کە بتوانێ کۆی شتانێك کە پێشتر هەن، ئامادە بکات. وەلێ، لە فەلسەفەی یونانییەکانی پێش سوکرات، واتە لەوێدا کە هێشتا سەردەم یا مێژوی مێتافیزیك دەستی پێنەکردبوو، ئەم پێش و پاش کەوتنە هەرەتییە بێمانابوو. ئەمڕۆ، لە زانستی مودێرندا بونیادی مێتافیزیکیی فامکردنی هەقیقەت، واتە ئاشکرا بوون یا ناسێنران لە گۆڕێدایە. پێوەری لێك هاوێرکردنی مێتۆدی دروست، سەرکەوتنە لە پەیداکردنی کەتوارێك کە پێشتر هەبوو. بەپێی بونیادی مێتافیزیکی، ئێمە بەردەوام لە کاری دۆزینەوەی شتانێکی پێشترهەبووین: یاساگەلێ، رێساگەلێ، تەنانەت مێتۆد و بەرەنجامگەلێ. لە چەمکی لاتینی veritas هەقیقەت بەم هەرەتمەندییەوە هاتە ئاراوە و ئیدی هیچ شوێنەوارێك لە aletheia نەمایەوە.

بەڵام فەلسەفە دەبێ لە دەرەوەی ئەم قەڵەمڕەوی بەیانگەری، نواندنگەری و پاشکەوتنە زەمانییە کار بکات. فەیلەسوف لەو شتەی زانست دەستەبەندیی دەکا و تێکنۆلۆژی" لە قالبی" دەدا" جیادەبێتەوە. ئەو لە قەڵەمڕەوێك لە دەرەوەی پانتایی ئوتۆریتە و دەست بەسەراگرتنی زانست کار دەکا. ئەو دەبینێ کە سەروکاری ئێمە لە شیعر، هونەر و دیندا لەگەڵ شتانێکە کە "بە بیچمی بەرهەست" دەستەبەندی، تاوتوێ و فام ناکرێن. لێرەدا پرسیارێکی کلیلی سەرهەڵدەدا: ئایا لە پانتایی زانستیشدا سنورێك بۆ" بیچمی بەرهەست" هەیە یان نا؟ ئێمە لەرەوتی دەربڕینی ئەزموونگەلی زانستی زۆرجاران لەگەڵ شتگەلێ سەروکار پەیدا دەکەین کە ئاوەزمەندانە و ژیرانە و عەقڵگیر کار ناکەن؟ زمان قەڵەمڕەوی ئاشنای وەدەرکەوتنی ئەم سەمەرانەیە. هەموو شتانی ئامادە لە زماندا هەنتەشیان نابێت، ئەمە خاڵێکە کە لە سەردەمی **دیاردەناسیی رۆحی هێگل** بۆ ئێمە رۆشن بۆتەوە. گادامێر لەمبارەوە نوسیویەتی" تۆێژینەوەی فەلسەفی کە بە شێوەیەکی بنچینەیی بۆ نەوەی ئێمە، باندۆرگری کارەکانی هۆسرێل و هایدگێرە، بە واتای مافی پرسینی ئەم پرسیارەیە کە هەل ومەرجی راستەقینەی گوزارەیەك لەسەروی ئاراستە لۆژیکییەی چیە؟ بەڕای من، ئێمە دەتوانین بە شێوەیەکی بنچینەیی بڵێین کە هیچ رێساو گوزارەیەك نیە کە بەشێوەیەکی پەتیو سادە راستەقینە بێ".[۱۸] بە دەربڕینی دیکە، هیچ گوزارەیەك ناتوانی بەدی بکەیت کە لەگەڵ هەقیقەت هاوجووت بێ، بەڵکو بەردەوام دەری دەبڕێ یا راڤەی دەکات، "ئاراستەدار"ە، سەرقاڵی گوزارەکانی دیکەیە، بە "پێش ـ داوەرییەکان"و "نەریت"ەوە گرێ دراوە. هەر

(18) Gadomer, op. cit., p.49.

گوزارەیەك، بە ناچار، لە گوزارەكانی دیكەوە دەست پێدەكاو لەگەڵ راڤەكانی دیكە یەكانگیر یا نەیارە. لەوەش گرنگتر ئەمەیە كە هەرگوزارەیەك بەرسڤێكە بۆ پرسیارێك. گوزارەیەك نیە كە بتوانی بەدەر لەم لایەنی وەڵامدانەوەیە لە قەڵەمی بدەیتو گریمان بكەیت كە وڵامێك بۆ پرسیارێك نیە. بۆ درك پێكردنی كاتیی هەرگوزارەیەك دەبێ تێبكۆشین تا رێسایەكی تاقانە كە لە پشت لۆژیكی پرسیار وەشێراوە، تێبگەین، پرسیارێك كە ئەم گوزارەیە بەمانای وڵامێكە بۆی. هەر پرسیارێكیش خۆی "ئاراستەدار"ە و لەگەڵ پرسیارانو نەریتەكانی دیكە دەستەویەخە دەبێت. ناتوانی واتای تەواوی لە خۆی یا لە هیچ وڵامێكی شیمانكراو كە پێی دەدرێتەوە، بزانیت. پرسین، دارشتنی پرسیار، دوابەدوای "پێش ـ داوەرییەكان" و ئەو شتەی هایدگێر "پێش ـ فامەكان"ی پێ‌وتوە، سەر هەڵدەدا. ئەوانیش بۆ كۆماگی هزروئاگایی ئێمەو ئەو شتەی كە بە ئەزموونی ئێمە لە ژیان ناودەنرێ، یا بە گوتەی نیچەی لاو"ئاسۆی ژیان"، دەگەڕێنەوە. هەر پرسیارێك "ئاسۆ"ی واتاكانی خۆی بەرین دەكاتەوە. شوێنگەیەك بۆ وڵامە شیمانكراوەكان بەرهەڤ دەكات. ئەم شوێنگەیە نەك لە بارودۆخی وەستاو و تاكوتەرا بەڵكو لە ژیانی بە كۆمەڵو بەكردەوە ئاخێز دەكا. لە هەبوون ـ لە ـ جیهاندا واتە لەو شتەی هایدگێر بە دازاین ناودێری كردوە كە لە خۆیدا دەرخەری بە ملداهاتنی ژین لەگەڵ كەسانی دیكەیەو جیهانێتیومێژودارییە،پێكدێت.هەرپرسیارێك هەرچەندەیش ئەبستراكت و داخراو بێ، لە خۆیدا ئەم لایەنی كۆمەڵایەتیو پێوەندیكاریو پراگماتیكو نێوانزەینیو نێوان ـ مرۆییە دێنێتە پێشێ.

(۳)

لە گوزەری مێژویی پێشكەوتنی ئاخێوی هیرمێنۆتیك لە رۆژگاری مودێرندا و لە ئەوروپا، روداوێكی گرنگی مێژویی باندۆرێكی یەكلاكەرەوەی هەبوو. ئەم روداوە، سەرهەڵدانی بزوتنەوەی چاكسازیی دینیو وێكخستنی شەریعەتی مەسیح لەسەر ستونی بنەواشەگەلی تازە و لەڕاستیدا راڤەگەلی تازە، لە باشار لەگەڵ بنەواشە باوەڕدارانەو راڤەكانی كەلیسای رۆما بوو. گرنگترین هزرمەندانی پرۆتستان وەكو مارتین لۆتەر و ژان كالۆن، یا عاریفانێك وەكو یاكوب بوهمە، یا بیرمەندانێك كە بازنەی كارەكەیان بە بەرینایی (كاری) لوتەر كالۆن نەبوو، بەڵام بە نۆرەی خۆیان باندۆری زۆریان لەسەر پێشكەوتنی رێبازی نوێ دانا، كەسانێك وەكو سامویێل راتفۆرد و جان ئامۆس كۆمنسكی لە مشتو مڕە فیكریو باوەڕمەندانەكانی

كاتۆلیكەكان، بەدەوام لەسەر هەرە پێویستیی هێنانە گۆڕ و پەسند كردنی راڤەگەلی تازە لە دەقگەلی سپیتا و لە سەروی هەموویانەوە **كتێبی پیرۆز** بە تایبەتی **چاخی نوێ (ئینجیل)** جەختیان كرد. ئەوان لە بەرانبەر باڵادەستیی زەمینی، مەتریالی، سیاسیو لەشكریی كەلیسای رۆما، رێگەیەكیان جگە لە گەڵاڵەكردنی ئاسان تێگەیشتن لە دەقگەلی سپیتا بۆ هەموانو بە گوێرەی ئاسۆی دانایی سەردەم، نەبوو.ئەوان ئێجگار هەوڵیان دا تا پاوانكردنی لێكدانەوە و راڤەی دەقگەلی سپیتا لە چنگی قەشەكان دەربێنین، بۆیە دەستیان دایە پاچەڤەی ئەم دەقانە بە زمانی خەڵكەكەیان و لە راڤەكانو لە لێكدانەوەكانیاندا تازەگەرییان كردو هەڵبەت لە لایەن كەلیسای رۆماوە بەچەواشەكار و خوانەژناس ناونران. باندۆر پەسندیی دەستەیەك لەو بنەما فیقهیانەی شەریعەت لە فەلسەفە، زانستەكانو بیچمەكانی دانایی رۆژگار، نەك تەنیا هەرەپێویستیی چوونە نێوی باسگەلی دینیو ئاخاوتەیی (كلامی) ، بەڵكو هەرە پێویستیی ئاگادار بوون لە باسە زانستیەكان و ئەو شتەی كە لۆتەر خۆی "گەنجینەی نەریتەكان و دەسكەوتەكانی هزری مرۆیی" ناوی نابوو، دەهێنایە پێشێ.[١٩]

جەخت لەسەر خوێندنەوەی دەقگەلی سپیتا بە پێی فەلسەفە، زانستەكانو فۆرمەكانی دانایی سەردەم، باسكردن لە مێتۆدی راڤەی دەقەكانی لە رۆژەڤی زۆر لە توێژەران و یەزدانناسان دانا. یەكێك لەم یەزداناناسانە فرێدریش دانیەل ئێرنێست شلایرماخێر بوو، كە لەمەڕ هێرمێنۆتیكو چەشنەكانی لێكدانەوەو راڤەی دەقەكان زۆری نووسیو ئێجگار وانەی وتەوە. كارەكانی ئەو هاوپێناو لەگەڵ تیۆرییەكانی دیكە كە لەمبارەوە لە لایەن كەسانێك وەكو یوهان مارتین كلادنیوسو فرێدریش ئاسێت خرانە روو، هەروەها راڤەگەلی زۆروزەوەند و تازە كە لە دەقگەلی سپیتا بە رێژەیەكی تاڕادەیەك بەرین بڵاو بوونەوە و خوێنرانەوە، بیچمیان بە قەڵافەتی سەرەكیی"تكنیكی هێرمێنۆتیك"بەخشی. كاتێك كە سەدەی نۆزدەهەم هات، ئیدی مێتۆدمەندیی زانیاری لە بواری راڤەی دەقەكان بە بەرەنجامگەلی درەوشاوە گەیشتبوو، نەك تەنیا لە قەڵەمڕەوی ئاخێوی دینی بانتر هەڵكشابوو، بەڵكو راڤەی دەقیشی وەپشت سەرنابوو و تێكڕای زانینی مرۆیی و تەنانەت قەڵەمڕەوی باس لە بونیادی ئەم زانینە واتە ئاخێوی فەلسەفیی ئەپستمۆلۆژیای تەنی بوو ـ لە نێوەڕاستی ئەو سەدەیەدا زاراوەی "راڤەی جیهان" لەنێوان فەیلەسوفانێك بە روانگەگەلی ئێجگار جیاوازەوە، برەوی پەیدا كربوو. لەم

---

(19) G.Gusdorf, Les origins dehermeneutigue, paris, 1988, pp.100-103.

ڕوەوە، بۆ فەیلەسوفو کۆمەڵناسێکی وەکو ویلهۆلم دیلتای لە کۆتایی ئەو سەدەیەدا، ئەم ئەگەرە ڕەخسابوو کە باسەکە لە زماننناسیی مێژوویی‌و تەنانەت لە ئاخێوی فەلسەفی فراوان‌و پەرگیرتر بکاتەوە. لە پاش دیلتای، ئیدی هیچ سەمەرە نەبوو کە توێژەران لە ڕاڤەی کولتورەکان، ئاخێوگەلی زانستی، هونەری‌و ڕەوشتی‌و تەنانەت ڕاڤەی ڕوداوەکان‌و کردەکان، کە بە واتای ڕاڤەی مێژوش دەزانرا، بدوێن. لە سەروبەندی سەدەی بیستەم باسکردن لەوە کە زۆربەی بوارەکانی ژیان، ڕەفتاروکولتوری مرۆیی دەشێ ڕاڤەبکرێ‌و تەنانەت سەر وەدەرنانی ئەم ڕایە کە تێکڕای تێگەیشتنی مرۆڤ ڕاڤەییە، چەندان سەمەرە خولقێن نیە.

سەرەڕای برەو و پەسندی باڵادەستیی ڕاڤە لە زۆربەی بوارەکاندا و دەورێك کە هێرمێنۆتیکی فەلسەفی لە سەلماندنی ئەم خاڵە گرتیە ئەستۆ، نێوەندێتیی دەق هەروا مەسەلەی سەرەکیی هێرمێنۆتیك مایەوە. وادێتە بەرچاو کە تەنانەت ئەمڕۆش ڕاڤەی دەق ڕێنوێن و بیچمی سەرەکیی ڕاڤە لە بوارگەلی هەمەجۆری ژیانی مرۆیی دەزانرێت. بیرمەندانێك وەکو ژاك دێریدا و پۆل دێمان، پەیڕەوانی هێرمێنۆتیك سەرکۆنە دەکەن کە هەرچی هەوڵ دەدەن، ناتوانن ئامانجی پەیدا کردنی" واتای ڕەسەن" وەلانێن و هەر بۆیە دەگەڕێنەوە لای باشقەی دەق. هەر بۆ نموونە دێریدا لە وتاری" پێکهاتە، نیشانە و کایە" کە لە یەکێك لە یەکەمین پەرتوکەکانی خۆی بەناوی **نڤیسیار وجیاوازی** لە تاوتوێی ڕەخنەکارانەی مێتۆدی کلۆد لیۆشتراوس بڵاوی کردەوە، دوو چەشن ڕاڤەی لێك جیاکردەوە. ڕاڤەی یەکەم هەمان مێتۆدی پێکهاتەیی دۆزینەوەی ڕەمز یا واتاکانی دەقە، کە لە گریمانی بوونی ڕاستییەك یا سەرچاوگەیەك کە لە کایەی نیشانەکان و لە سیستمی فرەواتایی نیشانەکان هەڵدێ و سەرەنجام شیانی تێگەیشتن و ڕوونکردنەوەیە، دەست پێدەکا و لە ڕاستیدا یارانی هێرمێنۆتیك خۆیان کاری خۆیان بۆ ئەم چەشنە ڕاڤەیە تەرخان کردوە، تەنانەت ئەگەر خۆیان ئەم خاڵە پەسند نەکەن. ڕاڤەی دووەم چالاکییەکی هەڵوەشێنەرانەیە کە لە بەرهەمەکانی نیچە بەدواوە، بە شێوەی هەمە جۆر هاتۆتە گۆڕێ و نیشان دەدا کە کت ومت لە بەر هەمان کایەی نیشانەکان، ڕاڤەکان ناتوانن دۆزینەوەی واتای ڕەسەن بن.[20] ئەم ڕایە لەمەڕ هێرمێنۆتیکی مودێرن ڕاست نیە. ژمارەیەکی هەرەمەزن و ڕوولەزێدەبوونی نوسەرانی هێرمێنۆتیکی ئەمڕۆیی، بە تایبەت لە قەڵەمڕەوی ئاخێوی هێرمێنۆتیکی ئەدەبی، بە جەختەوە گوتویانە و ئەم ڕێسایەیان کردۆتە

(20) j.derrida, lecriture et la difference , paris, 1967, p.427.

سەرباشقەی کاری خۆیان کە واتا نە بنەواشەیەکە و نە سەرچاوەیەك، وەها شتێك نیە کە بەر لە ڕاڤە و پێش لە هەڵکشانی ئاماژەگەری، لە دەقێك یا کردەیەك یا لە ڕوداوێکدا جێی بۆ خۆش کرابێ. خاڵی گرنگتر ئەمەیەکە هزرڤانانی هێرمێنۆتیك ئەمڕۆکە لەتەك ئەم ڕایەی نیچە کە هەقیقەت زادەی زمانپاراویی ئێمەیە بە تەواوی تەبان و تەنانەت لە بەگژدا چونی "تالوکەی ڕێژەیی نواڕی" کە بەردەوام جێی ترس و پەرێزی و فەیلەسوفان بوو، خۆیان نەبواردوە.

هێرمێنۆتیکی تازە واتاکان بە زادەی کردەی لێوڕێژ لە خەیاڵگەری و تازەگەری دەزانێ و لقێك لەو(هێرمێنۆتیك) کە لە بەرهەمەکانی نوسەرانی ڕێبازی ئەدەبیی کۆنستانس، واتە پەیڕەوانی تیۆریی وەرگرتنی دەق دەچێتە پێشێ، واتا جگە لە بەرەنجامی کردەی وەرگرتن و ڕاڤەی دەق لە لایەن بەرامبەر (خوێنەر- بیسەر) ەوە نازانێ. سەنجدان لەم نموونەی دوایی بەباشی نیشان دەدا کە تەنانەت چڕبوونەوەی باسی هێرمێنۆتیکی لەسەر دەقیش مەرج نیە مەترسی لێبکەوێتەوە و توێژەر دەتوانێ بەدەر لە کەڵکەڵەی پەیداکردنی واتاگەلی پێشینیی دەق، بەکاری خۆی درێژە بدات.

ئەگەر بەرجەوەنی بەرینی ڕاڤە لە دەقدا قەتیس نەکەینەوە، دەگەینە کوێ؟ هەروەك بە هێمایەکەوە گوتم، لە نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم مەسەلەی ڕاڤە لە هەمو شتانی ئەم جیهانە و نەك تەنیا دەق گەلاڵە کرابوو. لە نێو فەیلەسوفانی نیوەی یەکەمی ئەو سەدەیە، زاراوەی" ڕاڤەی جیهان" ئاشنا بوو. گوتەی مارکس کە لە تێزی یازدەهەمی بە ناوبانگی ئەو لەدژی ماتریالیزمی میکانیکیی فویرباخ هاتوە، وەبیرمان بێنینەوە: "فەیلەسوفان تا هەنوکە لە ڕێگەی هەمە جۆرەوە جیهانیان ڕاڤە کردوە، ئەمە لەکاتێکدایە کێشە لەسەر گۆڕینیەتی".[21] وا دێتەبەرچاو کە کردەی ڕاڤە لە دیدی مارکسەوە چەندان کارێکی پڕبایەخ نەبوو، چوونکە بە جۆرە سوکایەتی پێکردنێکی ئاشکرا لێی دواوە. ئەم خاڵە کە هەرچەشنە ڕاڤەیەك گۆڕانێك لە ئاسۆی زانستیی سەردەمە و شتێکی زێدە دەکا و زنجیرە پرسیارانێکی لێدەکەوێتەوە،نەکەوتە

(٢١) ئەم ڕستەیە، لەو یاداشتانەدا هاتوە کە لە بەهاری ١٨٤٥ نوسراون و فرێدریش ئێنگڵس ناونیشانی" تێزگەلێ لە بارەی فویرباخ"ی بۆ دانان و لە ساڵی ١٨٨٨ بە هەندێ دەسکارییەوە چاپی کردن. دەقی سەرەکیی مارکس لە ساڵی ١٩٢٤ بڵاو کرایەوە. وەرگیرا و لە:
Karl Marex, early writing, trans.r.livingstone and g.benton , London, 1975 , p.423

بەردیدی مارکس و نەیتوانی لەم خاڵەش تێبگات کە هەرچەشنە چالاکییەك بە مەبەستی گۆڕانی جیهان پێویستیی بە ناسینێکی ڕاڤەیی لەوە. هەڵبەت ئەم ناسینە ناتوانێ کامڵ بێو زۆر وێدەچێ لە کردەی کۆمەڵایەتیدا بگۆڕێت، بە هەرحاڵ هەبوونی بۆ دەسپێکی هەرکردەیەكو بۆ نموونە "کردەی شۆرشگێڕانەی گۆڕینی جیهان" هەرە پێویستە. ئەم خاڵە تا ڕادەیەك بۆ هەڵێنجانی سوکایەتی ئاسای مارکس لە کاری فەیلەسوفان دەگەڕێتەوە. ئەو کە بەردەوام کاری خۆی بە "زانستی" ناودێر دەکرد، تێفکرینی فەلسەفی لە بەرانبەر "زانستی ئەزموونی"و "کەتواری هەنوکەیی"دادەنا و هەڵبەت وەها بایەخێکیشی نەبوو. لە **ئایدیۆلۆژیی ئاڵمانی** دا مارکسو ئینگڵس هێندە چوونەپێشێ کە مەسەلەکانی فەلسەفەیان جگە لە "گوتە ڕازاندنەوەی بێمانا" نەزانیو چەمکگەلی وەکو "گەوهەری مرۆیی"و "تاکی مرۆیی"یان تەنیا بە هۆکاری کۆمەڵێك بەدحاڵیبوون لە "ناسینی بەریانی ڕاستەقینەی هزر" ناساند. ئەوان لەبەر نەیاریی خۆیان لەگەڵ فەیلەسوفانی (پاش هێگلی) بە ڕاشکاوی لە جیایی خۆیان لە قەڵەمڕەوی گومانوێژییە بێسودە فەلسەفییەکانو هەنگاونان لە قەڵەمڕەوی پتەو و قایمی زانستە ئەزموونییەکان دوان، زانستگەلێ کە گریمانەکانیان نەك ئەبستراکتە، بەڵکو "کەسانی ڕاستەقینە، چالاکییەکانیانو هەلو مەرجی مادیی ژیانیانە"و ئەم هەلو مەرجانە "تەنیا دەتوانن بە مێتۆدێکی بەشێوەیەکی تەواو ئەزموونی هەڵسەنگێنرێن".[٢٢]

مارکس بە گەڵاڵەکردنی یەکبوونی تیۆریوکردەوە، پراکسیسی لە بەرانبەر ڕاڤەکاندا دادەنا و ڕای دەگەیاند کە لە ڕەوتی کردەوە دایە کە دەکرێ درك بە هەقیقەت بکەیتو تیۆری هەرکاتێ لەگەڵ کردەوەدا هاوپێناو بێ، هەواڵێك لە هەقیقەت دەدا بە دەستەوە. بەڵام هێشتا دەبێ بپرسین کە ئایا تیۆریی شۆڕشگێڕانە جگە لە ڕاڤەگەلێ لە جیهان، شتێکی دیکەیە؟ ئایا کردەی شۆڕشگێڕانە جگە لە تێکۆشان بۆ هاتنە دیو تاقیکاریی گەڵاڵەکانە، ئەوگەڵاڵانەی کە بە هەرحاڵ وەکو کۆمەڵە ڕاڤەیەك لە گۆڕێ دان؟ ئایا دەتوانی کردەوەیەك وێنا بکەیت کە بە جۆرێك لە جۆرکان ڕۆنراوی پێش ـ فام نەبێ؟

مارکس لە باوەڕ بە هەقیقەت، هەرە پێویستیی بەرهەستێتی (objectiveness)ی زانستیو ڕەت کردنەوەی ڕاڤەگەلی فەلسەفی تەنیا لەگەڵ پۆزەتیڤیستەکان تەبا نەبوو، بەڵکو

---

(22) K.Marx and E.Engels, collected Works, Moscow, 1975 vol .5, p.31

ب.ئەحمەدی) جەخت لە منە ـ نووسەر

لەگەڵ زۆربەی هەرەزۆری هزرڤانانی سەردەمەکەی، واتە ڕۆژگاری زانست باوەڕیو باوەڕ بە مێتۆدە زانستیو بەرهەستگەراکان هاوڕا بوو. ئەگەر لە پێشکەوتنی باسەکانی هێرمێنۆتیکی مودێرن، لەم دیدەوە ناتوانی دەسەرێکی بۆ لەبەرچاو بگریت، بەڵام لە ڕوویەکی دیکەوە کارەکەی شایانی سەرنجە. ئەو چالاکییەکی فیکریی نواند کە بووبە ڕێخۆشکەری تێگەیشتنێکی تازە لە ڕاڤەو لە یەك واتادا هێشتاش برەودارە. ئێمە ئەمڕۆ دەپرسین کە بۆچی مارکس کردەیەك یا ئەزموونێکی بە شتێکی گۆڕێنەر نەدەزانیو بۆچی وەکو باسو لێکدانەوەیەکی سادە لە بەرانبەر گۆڕانی جیهان ریزبەندی دەکرد و هێندە چووەپێشێ کە تێکڕای مێژوی فەلسەفەی خستەژێر پرسیارەوە؟ ئەگەر ئێمە لە بەرهەمەکانی مارکسدا خاڵگەلێکی ناتەبا لەگەڵ هەموو ئەمانەمان بەدی نەکردبا کە ڕێگەی تێگەیشتنێکی تازە لە ڕاڤە خۆش دەکەن، پرسیاری سەرەوەمان نەدەهێنایە گۆڕێ. بە سانایی دەتوانین ببینین کە ئەو لە بەرهەمە سەرەکییەکانی خۆیدا لەگەڵ تێگەیشتنی ئەمڕۆیی لە ڕاڤە یەکانگیرە و ئەوەش وەکو کردەی گۆڕانو ئەزموون لە داهێناندا دەخاتە ڕوو.

میشیل فۆکۆ لە یەکێك لە دواندەرییەکانیدا لە ژێر ناوی "نیچە، فرۆید، مارکس" کە لە مێزگردی حەوتەمین کۆڕی نێونەتەوەیی فەلسەفیی ڕوایومون لە ژوئیەی **١٩٦٤** پێشکەش کرابوو، مارکسی لەگەڵ نیچەو فرۆید بە یەکێك لە بنیاتنەرانی هەڵێنجانێکی تازە لە ڕاڤە ناساند. لە پاش کۆتایی دواندەریی فۆکۆ، لێیان پرسی کە چۆن دەتوانێ نوسەری "تێزگەلێ لە بارەی فویرباخ" لە ریزی دواکۆکیکاران یا بنیاتنەرانی هەڵێنجانێکی تازە لە کردەو ئەزموونی ڕاڤە ناودێر بکات. فۆکۆ لە وڵامدا گوتی:"ڕاستیتان دەوێ من چاوەڕێی ئەوەم دەکرد کە ئەم گوتەیەی مارکس لە دژی گوتەکانم بێتە بەرباس. وێڕای هەموو ئەمانە، ئەگەر ئێوە سەرنج لە ئابووریی سیاسی بدەن، دەبینین کە مارکس بەردەوام (ڕەخنە*) لە ئابووریی سیاسی وەکو شێوەیەك لە ڕاڤە دەخستە ڕوو. دەقێك کە لە بارەی کردەی ڕاڤە بێ، پێوەندیی بە فەلسەفەو ئامانجی فەلسەفەوە هەیە. ئایا ئابووریی سیاسی ـ بەو جۆرەی کە مارکس دەیهێنایە گۆڕێ ـ ناتوانێ جۆرە ڕاڤەیەك کە مەحکوم نەکرێت، بخولقێنێ، چونکە لە خۆیدا هەوێنی گۆڕینی جیهانی هەڵگرتوە و بە شێوەیەکی تایبەت نێوەکیکردن دەخاتە ڕوو؟"[٢٣] فۆکۆ ئەوەشی بە

---

* تێبینی لە نووسەرە. (و)

(23) M.Foucault, Dits et ecrits, paris, 1994, p.574.

گوتەکانی سەرەوە زێدە کرد کە هەر کاتێك لە پەنای نیشانەکاندا بین، نەك واتاکان، تێگەیشتنێکی تازە لە راڤە و لە بەرەنجامدا لە راڤەی مارکس وەچنگ دەخەین:" کاتێك کە لە دابڕانی سەدەی نۆزدەهەم (لە هزرینگەریی پێشو)** تێ دەهزرین، هەڵبەت لەگەڵ ناوی هێگلدا هاوپێناوی دەبینین. وەلێ لە مێژوی نیشانەکاندا دۆخەکە وەها نیە. بە تایبەت، لە هەرەمەزنترین بەرینبوونەوەی نیشانەکاندا، دۆزینەوەی زمانە هیندوئەوروپاییەکان،ڕەوینەوەی ڕێزمانیگشتی، جێگرتنەوەی چەمکی ئەندامئاسایی(organicity= لە کۆمەڵناسیدا) لەگەڵ ئالترناتیڤێکی دیکە. بڕوا بکەن کە هەموو ئەمانە"کەم بایەختر" لە فەلسەفەی هێگل نین". جیانی ڤاتیمۆ کە لەگرنگترین هزرڤانانی ئەمڕۆیی هێرمێنۆتیکەو لەو کۆڕەشدا بەشدار بوو، قەناعەتی بە روونکردنەوەکەی فۆکۆ نەهات و سووچی لەوگرت کە گوتەکەی لەمەڕ نیچە راستە، چوونکە ئەو بە راستی بە ناکۆتایی راڤەکان بڕوای هەبوو، وەلێ لەبارەی مارکس (گوتەکەی) وەڕاست ناگەڕێ.: "مەگەر مارکس لەم خاڵە نەدەدوا کە بەردەوام هەرەپێویستە بۆ شوێندەسپێکی سەرەکی بگەڕێینەوە؟ سەرخان چی پێیە کە بیلێت، ئەگەر ژێرخان دیاریی نەکات؟ فۆکۆ لە وڵامدا گوتی: "... تەنیا بۆ نموونە **هەژدەی برۆمێر** لە بەرچاو بگرن. دەبینن کە مارکس هەرگیز راڤەی خۆی وەکو راڤەی بنەتایی نایەنەتە گۆڕێ. چاك دەزانێو ئەمەش دەڵێ کە ئێمە وەکو پێشان دەتوانینو دەبێ کە مەسەلەکە لە رێگەیەکی بێ بگارتر، یا لە رێگەیەکی زیاتر هەمەکی، راڤە بکەینو هیچ روونکردنەوەیەك ناتوانی بەدی بکەیت کە کارەکە تەواو بکات".(٢٤)

باس لە هەقیقەتو راڤە نرخی ئەوەی هەیە کە بە وردبوونەوەی زیاتر لە دەقی دواندەریی فۆکۆ بدوێین.(٢٥) فۆکۆ لەم گریمانەوە دەستی پێکرد کە تێگەیشتن لە تکنیکەکانی راڤە لە نووسینەکانی مارکس، نیچەو فرۆید دەتوانێ یارمەتیمان بدات تا لە هێڵە سەرەکییەکانی پەیکەرەیەکی هەمەکی یا زاینارینامەیەك لە تێکڕای تکنیکەکانی راڤە لە سەردەمی رێزمان نووسانی یونانی تا رۆژگاری خۆمان تێبگەین. هەر کام لەم فەرهەنگانە خودان سیستمی راڤەیی خۆیەتیو تکنیکەکان، مێتۆدەکانو رەوتی تایبەتی خۆی هەیە تا پێی وابێ کە زمان

** تێبینی لە نووسەرە. (و)

(24) ibid, PP.575- 576.

(25) ibid, PP.564-574.

واتایەك جگە لەو شتەی دەڵێ لەگەڵ خۆیدا دێنێو ئەم واتایە لە جێیەکی دیکە جگە لە زماندا هەیە. بۆ درکی ئەم خاڵە کە سەدەی نۆزدەهەم کام چەشن لە سیستمی راڤەیی پەیدا کردبوو و لە بەرەنجامدا، ئێمە ئەمڕۆ پەیوەست بە کام سیستمی راڤەیین، دەبێ سەرێك لە بەرهەمەکانی ئەو سێ بیرمەندە بدەین. یەکەمین بەرگی **سەرمایە** و پەرتوکەکانی وەکو **لەدایکبوونی تراژێدی، لە بارەی رەچەڵەکناسیی رەوشت، لێکدانەوەی خەونەکان** ئەم تکنیکە راڤەییانە روون دەکەنەوە. ئەم کۆمەڵە تکنیکە ئێمە لە بارودۆخێکی دژواردا تووش دەکەن، چوونکە شێوازگەلێکن کە پێوەندییان بە خۆمانەوە هەیە. کاتێك کە ئێمەی راڤەکار بەم تکنیکانەوە دەست بە راڤەگەری دەکەین، زیاتر خەریکی راڤەی خۆمانین. لە لایەکی دیکەوە، بە یاریدەی ئەم تکنیکانەی راڤەیە کە دەست بە راڤەی هزرەکانی هەمان راڤەگەرانی سەرەکی واتە فرۆید، نیچەو مارکس دەکەین. فوکۆگوتەنی، بەم چەشنە وەك بلێیی ئاوێنەگەلێك روو لە روو و پەیتاپەیتا کەتوار دەنوێننەوە.

گرنگیی کاری مارکس، نیچەو فرۆید لە کولتوری رۆژئاوا دا، لەوەدا نیە کە نیشانەکانیان فرەفاقی کردوە. لەوەشدا نیە کە ئەوان واتاگەلی تازەیان بەشتانێك کە پێشتر واتایان نەبوو، بەخشیوە. کاری گەورەیان ئەمەیە کە توانییان چیەتیی نیشانە بگۆڕن و رێچکەیەك بگۆڕن کە لەودا نیشانەکان دەتوانن راڤە بکرێن. بۆ نموونە، مارکس نیشانی دا کە لەو چەمکانەی کە بۆرژوازی لە پارە، سەرمایە، بایەخ و... دروستیان دەکا، تێکڕای ئەو شتانەی کە بەناوی رێساکان یا پێناسەگەلی بنەتایی ناودێر دەکرێن تەنیا قسەی پووچن و لەم کاروبارانەدا رێچکەی راڤەکان بێ کۆتایییە. ئەویش وەکو نیچە و فرۆید کە راشکاوتر لەو لۆژیکی باسی هێرمێنۆتیکیان بردۆتە پێشێ، راڤەیان بە پەیامنامەیەکی لە بن نەهاتو زانی. هەڵبەت بەر لەوانیش راڤە ناکۆتا دەهاتە بەرچاو، بەڵام باوەڕی سەرەکی ئەمە بوو کە نیشانەکان ئاڵ وگۆڕ ناکرێن. نیچە، مارکس و فرۆید راڤەیان لە گێچەڵی ئاڵو گۆڕی نیشانەکان رزگار کرد. لە پاش ئەوان نیشانەکان بە کۆمایەکی ناکۆتا و بێسنور گرێ دران، چونکە ئیدی کۆمەڵە درزێکی قەرەبوونەکراو و شوێندەسپێکی زۆروزەوەند هاتبوونە گۆڕێ. ناکاملیی راڤە و ئەم کەتوارە کە هەر راڤەیەك بەردەوام پاتۆر پاتۆرە، لەبەرهەمەکانی هەر سێ هزرڤانەکەدا زۆر جاران بە یەك شێوە دەردەکەوێ: نکۆڵی لە شوێندەسپێك. ئەم ئەزموونە بۆ هێرمێنۆتیکی مودێرن ئێجگار گرنگە، هەتاکو کەسێك زیاتر لە راڤەگەریدا نغرۆ ببێ و پێشڤەبچێ، زیاتر لە جێیەك(فۆکۆ

دەڵێ لە ناوچەیەکی بە شێوەیەکی رەها ترسناك) نزیك دەبێتەوە کە لەودا راڤە نەك تەنیا رێگەیەك بۆ گەڕانەوە پەیدا ناکات، بەڵکو خۆی لە ژێر ناوی راڤە دەڕەوێتەوە.

لە دەرونشیکاریی فرۆید دا، راڤە هەرگیز ناتوانێ رابوەستێ و ناگاتە کۆتاییش. لە بەرهەمەکانی نیچەشدا بە ئاشکرا راڤە بەردەوام ناتەواوە.فەلسەفە بە لای ئەوەوە جگە جۆرێك لە زمانپاراوی کە بەردەوام لە دۆخی هەڵپەسێراندا دەمێنێتەوە، چەشنێك زمانناسیی مێژوویی کە بەردەوام دڕدۆنگە، زمانناسییەکی بێزاراوە نیە کە بەردەوام بچێتە پێشێ و هەرگیز ناتوانێ بە شێوەیەکی رەها بنەجێ و سەقامگیر بێت. ئەم لایەنە ناپوخت و ناکامڵەی راڤە لەگەڵ بنەواشە بنیاتییەکانی دیکە پەیوەستە و ئەمانە رەژیدەی قەڵافەتی سەرەکیی هێرمێنۆتیکی مودێڕنن: ئەگەر راڤە هەرگیز ناتوانێ بگاتە کۆتایی، زۆرسادە لەبەر ئەمەیە کە شتێك بۆ راڤە لە ئارادا نیە.

هیچ شتێك بوونی نیە کە بە شێوەیەکی رەها بۆ راڤە دروستکرا بێ، چونکە لەبنەتادا هەموو شتەکان راڤەن. هیچ نیشانەیەك لە خۆیدا ئەو شتە نیە کە خۆی بهاوێتە بەر هرروژمی راڤەوە، بەڵکو بە مانای راڤەی نیشانەکانی دیکەیە. هیچ بەروبوومێکی راڤەیی بوونی نیە کە خۆی راڤە نەکرێت و خاڵێکی راڤەیی نەبێ. ئەمە دەتوانین لە کارەکانی مارکسدا بەدی بکەین، کە هەمبەرێتییەکانی رەنێوهانینی راڤە نەدەکرد، بەڵکو راڤەکانی راڤەدەکرد. بە راستی فرۆید چ شتێکی لە نیشانەکاندا دۆزییەوە؟ ئەو سازوکاری" دەرون پشێوی"نەدۆزییەوە، بەڵکو خەیاڵپەوەرییەکانی(fantasmes) رۆشن کردەوە، خەیاڵەکان کە راڤەکانن، لەگەڵ دڵەڕاوکێکانی هاوڕێ یان. فرۆید ناچارنەبوو تا ئەوشتەی کە نەخۆشەکانی بەویان دەنواند، وەکو کۆمەڵە زناکێك لە زمانێکی بەدەر لە زمانی نەخۆشەکان راڤە بکات. راڤەی ئەو راڤەی راڤە بوو، لە قاڵبی دەربڕینێك کە ئەو راڤەیە دەریخستەڕوو. کت ومت بەم شێوەیە، نیچە بە مامۆستای راڤەگەلێ دەبینین کە خۆیان رۆنراوی راڤەگەلی دیکەن. وشەکان شتێك نین جگە لە راڤە. وشەکان بە درێژایی مێژو بەرلەوەی نیشانە بن راڤەگەلی بنچینەیی لە قەڵەم دراون. فۆکۆ لە دواندەریی خۆیدا ئەم خاڵەش دێنێتە پێشێ کە راڤە دەبێ بە چەشنێکی ناکۆتا بەردەوام خۆی راست بکاتەوە، واتە ببێتە راڤەیەکی تازە. کەوابوو مەسەلەی گرنگی وەها دەبێ: کێ راڤە دەکا و بە پێی کامە سەمەد ؟(٢٦)

---

(26) ibid. p. 573.

هەر راڤەیەك لە تامەزرۆیی واتا بەخشین بە جیهان بیچم دەگرێ. ئەم تامەزرۆییە نیشان دەدا کە شتێك لەم جیهانەدا کەمەو پێویستیی بەو واتایە بوونی هەیە. جیهان هێشتا ناکامڵ و بێمانایە و بەم راڤەیە کامڵتر دەبێ، چونکە واتایەکی تازە سەروەدەردێنێ. واتای دڵخواز نائامادەیە و من دەبێ بیچمی پێ بدەم و ئامادەی بکەم. جێی سەرنجە کە تامەزرۆیی من بە واتابەخشین، بە واتای دروستکردنی وێنەیەك لە جیهانە کە بە من تەناهی و هێمنی زیاتر دەبەخشێ و گۆڕانی پێوەندیی من لەگەڵ دنیا و کەسانی دی ئاسانتر دەکا. لە بەر ئەوەی ئەم تامەزرۆییە بە راڤە بەجۆرە هەمبەری من لەگەڵ جیهان دەکاتە ئامانج، هەر راڤەیەك کردەیەکی سیاسییە. راڤە وەهایە، چونکە بەرەنجامی ژیانی مرۆڤان لە تیرێژی هەمبەرێتییەکانی دەسەڵاتە و بەکاری دەربڕینی پێوەندییە مرۆییەکان لەم سووچەوە دێت. تامەزرۆیی بە راڤە سادەترکردنەوەی هەمبەری مرۆڤان لە رێگەی راڤەیە.

ئەم باسەی کریستوا بە شێوەیەکی پوختتر لە **هەبوون و هەرەت** ی هایدگێردا هاتوە. دەیڤید کۆزنزهوی لەمەڕ ئەم لایەنەی کاری هایدگێر دەنوسێ: "مەبەستی ئەو (هایدگێر) *لە تێگەیشتن بەسانایی بیچمێکی ناسین لەنێوان بیچمەکانی دیکە نیە، بەڵکو بنەڕەتیترین توانایی ئێمەیە بۆ ژیان لە جیهاندا و هەروەها ئەمەیە کە بە شێوەیەکی کارامە بە جیهانی خۆمان بوێرین. هەڵبەت ئەم تواناییە دەبێ حسێب بکا کە تێکڕای شێوەگەلێ کە لەواندا خدەکانی جیهان ئاشکرا دەبن، پەیتاپەیتا لە دۆخی گۆڕاندان و هەرئەم گۆڕانە هەمیشەییەی جیهان لە ئێمە دەخوازێ تا بیچم بە راڤەگەلی تایبەت بدەین. هەر بەوچەشنەی کە گەڵاڵەکانی ئێمە و پێویستییەکانمان جیاوازییان تێدەکەوێ، ئێمە راڤەکانی خۆمان دەگۆڕین. بۆ نموونە، هەندێجار دەبێ خۆمان وەکو قوتابییان راڤە بکەین، هەندێ جار وەکو ئەندامانی ماڵبات، هەندێ جار وەکو بەرخۆران (مصرف کنندگان) و رەنگە جارێکیش وەکو فەیلەسوفان لەگەڵ هەموو ئەوانەدا، هایدگێر دەخاتەوە بیرمان کە تێکڕای ئەم راڤانە درك پێکردنێکی بەرایی لە جیهانیان وەکو پێشگریمان لەگەڵدایە".(٢٧)

---

* تێبینی لە نووسەرە

(27) D.cuzen hoy,” Heidegger and hermeneutic turn” in c. guignon ed, the cambride componion to Heidegger, combride university, press, 1995, p.173.

(٤)

کانت لە پێشگوتاری **هەڵسەنگاندنی وزەی داوەری** لەنێوان دوو چەشنە داوەری جیاوازیی دانا. داوەریی یەکەم لەمەڕ چشتی تایبەت، پشت ئەستۆر بەیاساکان و ڕێساگەلی پێشتر دیاریکراوە، کە کانت بە داوەریی لێبڕاوانەdeterminat judgement ناودێری کرد. داوەریی دووەم هەرچەند بەستراوەتەوە بە هەرامەیەکی تایبەتەوە، بەڵام دەبێ عەودالی هەرامەی هەمەکی بێت و هەر بۆیە کانت ئەوەی بە داوەریی ڕاهێنەرانە (Reflective Judgment) ناودێر کرد. ئەو ئەم جیاکارییەی وەها دەربڕی: "وزەی داوەری بە شێوەیەکی گشتی وزەی تێهزرینە لە هەرامەی هەندەکی کاتێك کە لەنێو هەرامەی هەمەکیدایە. ئەگەر هەرامەی هەمەکی (ڕێسا، بنەواشە، یا یاسا) داتا بێ و بڕیاربێ کە هەمەکیی پەیدا بکرێت، وزەی داوەری تەنیا و تەنیا ڕامێنەرانەیە".[٢٨] ئەم پرسیارانە کە ئێمە چۆن و بە چ جۆرێ لە ئەزموونی هەرامەیەکی هەندەکی دەتوانین لە دووی هەرامەی هەمەکی بگەڕێین، هەمبەری ئەم کردەیە لەگەڵ زانستدا چیە، ئەمە کە ئایا دەتوانرێ بەرهەڤبوونی کەڵەکەیەك لە کاروباری هەمەکی کە لەگەڵ یەکدی شیانی بەراوەرد بن یان نا و لە هەمووش گرنگتر، تایبەتمەندیی تێڕوانینێکی ئاکامناسانە کە ئەگەری گەیشتن لە هەرامەی هەندکییەوە بۆ هەرامەی هەمەکی دەرەخسێنێ، تێکڕا لە سێهەمین هەڵسەنگاندنی کانتدا هاتوونەتە گۆڕێ.[٢٩]

هەروەك دیتمان مەسەلەی نێوەندیی گوتەیەك کە لە **هەڵسەنگاندنی وزەی داوەری** دا هێنامەوە، هەمبەری نێوان هەرامەی هەمەکی و هەرامەی هەندەکییە. دەتوانین بێژین کە کانت دوو چەشنە داوەریی لێك جیاکردۆتەوە، یەکێکیان لە هەرامەی هەندەکییەوە بە ناسینی هەرامەی هەمەکی دەگات و ئەویدی لە هەرامەی هەندەکییەوە دەست پێدەکا تا هەرامەی هەمەکی وەکو یاسا، یا ڕێسا، یا بنەواشە هەڵسەنگێنێ. ئەو شتەی لە دەسپێکی سەدەی نۆزدەهەم بە ناوی "بازنەی ناسین" و " بازنەی هێرمێنۆتیك" هاتەگۆڕێ، لانیکەم لە ڕوانگەی فەلسەفی درێژەی ئەم باسەی کانت بوو. فرێدریش ئاسێت لە ساڵی١٨٠٣دا نووسی:" دژواریی

(28) i.kant, the critique of judement, trans.j.cmeredith, oxford university, press, 1992, p.18.

(٢٩) لەمبارەوە بڕواننە پاری هەشتەمی ئەم پەڕتوکە:

١- گورنر، **فلسفەی کانت**، ترجمە ع. فولادوند، تهران،١٣٦٧، صص ٣٢٩-٣٣٩

ناسین ئەمەیە کە درك پێکردنی هەر پاژێك بە ناسینی (گشت) ەوە پەیوەستە، بەڵام گشت نازانرێت، مەگەر لە ڕێگەی تێگەیشتن لە پاژەکان". ئەو ئەم خاڵەی وەکوو پێکناکۆکێك هێنابوویە گۆڕێ، وەلێ لەو باوەڕەدابوو کە ئەم پێکناکۆکە هەرچەند ڕەژیدەی کۆمەڵە دژوارییەکە، هەمدیس وەکو بەربەست و لەمپەرێك لەڕێگەی توانایی تێگەیشتنی مرۆیی دەرناکەوێ، بەڵکو نیشاندەری پێوەندیی نێوەکی(یا بە زمانی هێگلی، پێوەندیی دیالکتیکی) لە نێوان گشتو پاژە. لە پانتایی هێرمێنۆتیکدا دەتوانین بێژین کە ڕاڤەی پاژەکان، جگە بە وێنایەکی بەرایی لە (گشت) نالوێ، وێنایەك کە وێدەچێ لە ڕەوتی ناسینی پاژەکاندا بگۆڕێت و بە نۆرەی خۆی هەرەپێویستیی چاوخشاندنەوە بە ڕەوتی تێگەیشتن لە پاژەکانی لێ بکەوێتەوە. ئەمە باسێك نیە کە تەنیا لە ئاخێوی هێرمێنۆتیکدا قەتیس بکرێتەوە. لێرەدا خراپ نیە کە لە دوایەمین لاپەڕەکانی ژیاننامەی خۆنووسی وۆرنێر هایزنبێرگ، بە ناوی **وردودرشت** (بدوێمو) نیشان بدەم کە فیزیکزانانی وەکو کارێل فرێدریشو هایزنبێرگیش لەم مەسەلەیە ئاگادار بوون:"کارێل فرێدریش کە جارێکیان هاتبوە لامان، هزری بنەڕەتی تێکۆشانی خۆی وەها دەربڕی: بزاوتی تێفکرینی ئێمە لەبارەی سروشت بەردەوام لە شێوەی بازنەیی یا قەپووشکەیی* یە، چوونکە تەنیا لە دۆخێکدا دەتوانین درك بە سروشت بکەین کە لەبارەیەوە تێهزرینو، ئەگەر دەتوانین تێهزرین لە بەرئەوەیە کە زەینی ئێمە بە پێی یاساکانی سروشت دروست کراوە. کەوابوو، بە پێی بنەما لە هەرکوێوە بمانەوێ دەتوانین دەست پێبکەین. بەڵام بینای زەینی ئێمە بە جۆرێکە کە باشترە لەگەڵ سادەترین شتەکان دەست پێبکەین، واتە لەگەڵ کۆمەڵە شەقڵێکی نەیار: بەڵێ بوون یا نەخێربوون، هەبوون، یا نەبوون، چاکە یا خراپە".[٣٠]

شلایرماخێریش دەیزانی کە ڕێگەی دەرباز بوون لە بازنە نیە، بەڵام دەتوانین لە "کۆمەڵە شەقڵێك کە سادەترین شتانن" دەست پێ بکەین. بۆ "تێگەیشتن لە دەق" دەبێ لە "مێتۆدی دەربڕین یا شێواز" دەست پێبکەین. "شێواز" بەکارهێنانی کەسیی ئاخێوە کە هەل بۆ دەق دەڕەخسێنێ تا شتێکی تازە و جیاواز بڵێت. دۆزینەوەی چەمکی سەرەکیی دەق و بەگشتی تێکچنراوی نیشانەکانو ڕێزمان، جگە بە سەرنجدان لە زمان نالوێ. شیکاریی هێرمێنۆتیکیی

* حلزونی. (وەرگێڕ).

(٣٠) و. هایزنبرگ، **جزءوکل**، ترجمە ح، معصومی همدانی، تهران، ١٣٦٨، ص ٢٤٥.

دەق لەگەڵ شیکاریی شێوازناسانە بە مێتۆدی لیۆئێسپیتزێز لەم دیدەوە جیاوازە کە هێرمێنۆتیك سەرەمرە زیاتر لەم خاڵە نزیك بۆتەوە کە واتای شاراوەی دەقەکان نازانرێت و لە دۆزین نەهاتویە. ئێمە تەنیا دەتوانین جۆرە نزیکییەك لەگەڵ دەقدا رایەڵ بکەین، بەڵام ئەمە بەواتای دۆزینەوەی واتاگەلی وردوکتومتی نیشانەکانی دەق نیە. شلایرماخێر دەیپرسی چۆن منالاّن دەتوانن زمان فێربن، کاتێك لە پێشان لە هیچ رێسایەکی زماننناسانە ئاگادار نین. لە راستیدا ئەو دەیهەویست بەم نموونەوە نیشان بدات کە زەینی مرۆڤ دەتوانێ لە کۆمەڵێك کاروباری هەندەکی رێساگەلێ لەمەڕ کاروباری هەمەکی رێك بخات کە لەگەڵ کۆمەڵە یاسایەکی راستەقینە کە لەگەڵ ئەو کاروبارە هەندەکییانە پێکبەستراون و لە یەك واتادا رەژیدەی ئەوانن، جیاوازییان نەبێ، بە زمانی گادامێر، دەتوانین بێژین کە جۆرێك هاودڵی (EinfÜhlung) لە نێوان رێساگەلێ کە منداڵ پەیدایان دەکاو یاساگەلی بنیاتیی زمان هەیە. هەرچەند شلایرماخێر زاراوەی هاودڵی بەکارنەبردبوو، بەڵام ئەو خۆی لە باسەکانیدا لەم چەمکە نزیك ببوویەوە. وەکو نموونەیەکی رۆشنگەر، کە گادامێر لە یەکەمین بەشی **هەقیقەتو مێتۆد** زۆرجاران کەڵکی لێ وەرگرتوە، دەتوانین جۆرێك هاودڵی لەنێوان رێساگەلی پێکهاتەیی و شێوازناسانە کە راڤەگەری بەرهەمی هونەری لەودا دەیدۆزێتەوە، لەگەڵ یاساگەلێ کە بەرهەمی هونەری سەردەمانێك بە راستی لەسەر بنەمای ئەوانەوە دروست کرابوون، وێنا بکەین.

جیاکارییەك کە دیلتای لەنێوان روونکردنەوە و راڤە داینا و بەو پێیە یەکەمیانی بۆ مێتۆدی دەربڕینی یاساکانی زانستە سروشتییەکان و دووەمیانی بۆ مێتۆدی دەربڕینی رێساکانی زانستە مرۆییەکان تەرخان کرد، رەگاژۆیان لە هەمان جیاکاریی کانتی دایە. روونکارییە زانستییەکان بە ناچار دەبێ لە بزاوت لە هەرامەی هەندەکی بۆ هەرامەی هەمەکی، یاساگەلی پێشان هەبوو لە سروشتدا بدۆزنەوە وا "روونکاری"یان لەبارەوە بکەن و بەم پێیە ئەمانە داوەرییگەلی راشکاوانەن. راڤەگەلی هەمەچەشن لە زانستە کۆمەڵایەتییەکان و جوانیناسیدا بزاوتێکن بەرەو بەیانکاریی واتاکان، ئاماژەکان و رێساکان و بەم پێیە ئەمانە داوەرییە رامێنەرانەکانن. دیلتای نیشانیدا کە دۆزینەوەی ئەو رێساکۆمەڵایەتیانەی کە تاکەکانی مرۆڤ خۆیان سازیان دەکەن، بە ناچار رەوتی ناسین و دیناو سەرقاڵی هەمان دروستکردن دەکەن و دژوارە بتوانی نکۆڵی لە دەستوەردانی ناسێنەر لە گۆڕانە بانهەڵکشاوەکاندا کە ئامانجی ناسینیەتی،بکەیت. لە راستیدا دیلتای لە قەڵەمڕەوی زانستە

مرۆییەکانو راڤەگەریدا سەرقاڵی دۆزینەوەی بازنەی هێرمێنۆتیك بوو. هەڵبەت ئێمە ئەمڕۆ، لەمەڕ زانستە سروشتییەکانو فیزیکییەکانیش لەگەڵ هەمان ئەو خاڵانەی کە دیلتای لەمەڕ زانستە مرۆیەکان هێنابوویە پێشێ، بەرەو رووین. بەڵام لەهەمان ئاستی زانستە مرۆییەکانیشدا ئەو دەبایە پەسندی کردبا کە راڤەکان لەبەرئەوەی کە لەتەك کۆمەڵە یاسایەکی پێشان هەبوو بەرەوڕوو نینو بڕیار نیە کە یاساکان بدۆزنەوە، بەڵکو لە رەوتی دروستکردنی رێساکاندا دەوری خۆیان پەیدا دەکەن، بە ناچار دەبنە روانگەیەکی راستەقینە و دەبنە خاوەنی خدەیەکی متمانەیی و رێژەیی.

دیلتای لە شیپانەی ئەم رێژەیی نواڕییەدا راوەستا، بەڵام ئاخێوی هێرمێنۆتیکی رانەوێستا. خدەی رێژەیی راڤەکان لە هیچ جێیەك بەقەد باسی نیچە لە "بەرجەوەنگەرایی" وەها تەواو و ورد و کت ومت نەنوێنرا. لە هەڵێنجانی نیچە لە راڤە و داهێنانی هەقیقەت لە رەوتی بەکاربردنی زمان، ئێمە جارێکی دی لەگەڵ مەسەلەی بازنەی هێرمێنۆتیك بەرەوڕوو دەبین. هەڵبەت، بەر لە نیچە، رۆمانتیکخوازە ئاڵمانییەکانیش تا رادەیەك بەم شێوەیە خۆیان بە مەسەلەی بازنەی هێرمێنۆتیك خەریك کردبوو. رەخنەکاریی شلایرماخێر، نۆڤالیس و فرێدریش شێلگێل لە فەلسەفەی رۆژگاری خۆیان خاڵێکی هاوبەشی هەبوو و ئەویش مەسەلەی "رەها" بوو. ئەمان جەختیان دەکرد کە ئێمە ناتوانین تاکاتێك کە قەتیسی هەڵێنجانە ناتەواوەکان و پچڕپچڕەکانی خۆمان لە هەقیقەت و جیهانین و داناییمان بە هیچ شێوەك رێگەیەك بەرەو فامکردنی تەواوەتێك خۆش ناکات، بانگەشە بکەین کە کۆڵەکەیەکی پتەومان بۆ ناسینی رەها پەیدا کردوە. ئێمە تەنیا وێنایەك لە گشت یا رەها لە مێشکماندا پەروەردە دەکەین و لەسەر ئەو بناخەیە سەرقاڵی راڤەکانی خۆمان لە جیهان، واتە دەربڕینی خۆمان لە تێگەیشتنێك کە لە پاژەکانی جیهان وەدەستمان هێناوە،دەبین. هەر لەبەر ئەمە دەبێ پەسند بکەین کە خایاڵکردەکانمان و پێشگریمانەکانمان لە گشت، بەردەوام وەبەر گۆڕان و گۆڕاندن دەکەوێ. راڤەیەك کە هەرکام لە ئێمە دەیخەینە روو، تەنیا و تەنیا لە جیهانی بنەتایی و داخراو و سنورداری" من" دەدوێ و تەنانەت لە رێگەی لە پاڵ یەك دانانی کەڵەکەیەك لە راڤەکان و دروستکردنی بەراورد لە نێوانیاندا (گریمان کە کارێکی لواو بێ و ئێمە پێوەرێك بۆ بەراوردمان لەبەردەستدابێ) هەمدیس ناتوانین کە جیهانی بێبنەتا و بێسنوور بناسین. رێگەی دروست ئەمەیە کە هەرڕاڤەیەك زیاتر بە" راڤەی بارودۆخی من و بەرجەوەنی من" بزانین و بانگەشەیەکی زیاتر لەمەمان نەبێ.

فرێدریش ئاسێت لە پەرتوکی **توخمەکانی ڕێزمانی هێرمێنۆتیك و ڕەخنەکاری** کە لە ساڵی ١٨٠٣ بڵاوی کردەوەو شلایرماخێر لە زنجیرە وانەگوتارەکان و دواندەرییەکانی لەمەڕ هێرمێنۆتیك، جەختیان لە سەر ئەم خاڵە کرد کە "ئامانجی راڤەگەر تێگەیشتن لە دەقە، وەکودانەرەکەی و تەنانەت باشتر لە دانەرەکەی. لەبەرئەوەی کە ئێمە ناتوانین بە هیچ زانیارییەکی ڕاستەوخۆ لە نیازەکانی دانەر و لەوەی کە سەردەمانێك بە زەینیدا تێپەڕیوە، دەستمان رابگات، دەبێ تێبکۆشین تا لە زۆر شتان ئاگادار بین کە وێدەچێ خۆیشی لێیان ئاگادار نەبووبێ.ئەم شتانە لەبەرگرەوەی توخمەکانی پێوەندیدار بە بواری مێژوویی، کۆمەڵایەتی، زمانی و ناسینەیی ڕۆژگاری دانەر و زنجیرەیەك لە زانراوەکان لەمەڕ هەمبەرێتیگەلی شێوازناسانە و پێکهاتەیی نێواندەقی و پێوەندیی نێوان ژانرەکان و نێوان ئاخێوەکان و شتی لەم چەشنە دەبن. تەنیا لەهەندێ خاڵی دەگمەندا کە دانەر خۆی سەرقاڵی راڤەی دەقێك کە خۆی بەرهەڤی کردوە ببێ، ئێمە دەتوانین تا رادەیەکی وردتر پەی بە نیازەکانی ئەو بەرین، بەڵام ئەمەش هەرامەیەکی لێبڕاوانە و ڕەها نیە. شلایرماخێر نیشانی دا کە دەق دەتوانێ لە دوو ڕێگاوە راڤە بکرێت، یەکێکیانی بە ڕێگەی ڕێزمانی ناودێر کرد و ئەویدی بە ڕێگای دەروونناسانە ناولێنا. ئەگەر لەڕەوتی تاوتوێی دەقێکدا، لە زمانەکەی ورد بینەوە، واتاناسی بێنینەگۆڕێ و تێبکۆشین تا هەمبەری نێوان دەق یامێتۆدی دەربڕین لەگەڵ زمان و بەتایبەتی دیاریمەندییە ڕێزمانی گەردانگەرانە(صرفی inflectional) ، سینتاکسی و سیستمی وشەکان تێبگەین، بە ڕێگەی راڤەی ڕێزمانیدا ڕۆیشتوین و ئەگەر لە ڕێگەی بەڵگەگەلی ئەرخەیانکەر لە ورە و فراژووبوونی زەینیی دانەر بکۆڵینەوە، لە ڕێگەی راڤەی دەروونناسانەوە هەنگاومان هەڵگرتوە. وەلێ خاڵێك کە لێرەدا پێش دێت، ئارەزوی شلایرماخێر لە تێگەیشتنی پوخت وتەواوی دەق دەکاتە بلقی سەرئاو. ئێمە لە هیچکام لەم دوو ڕێگەیە کە ناوبراو هێناویەتە گۆڕێ، بە وردی بە ناسینەوەیدەق ناگەین. چونکە ناتوانین زانیارییەکی تەواو لە فراژووبوونی مێژوویی زمان وەدەست بێنین، نەك ئەوەی لە ژیانی ئاخنەیی و زەینیی کەسێك زانیاریی هەمەلایەن و تێکڕایی و وردو پوخت وەدەست بێنین. لەم ڕووەوە بەردەوام لە نیوەڕێگای ئەم دوو چەشنە راڤەیەدا ڕێ دەکەین و هیچ ڕێسایەکیش بەدی ناکرێت کە ئێمە لێبڕاوانە رازی بکا کە ڕێچکەی ڕاستمان گرتۆتەبەر. ئێمە تەنیا کاتێك دەتوانین بانگەشەبکەین کە بە ناسینەوەی زمان، کەسێك، یا دەقێك وێراوین کە پاژەکانی ئەوانەمان ناسیبێ، وەلێ ناتوانین بە شێوەیەکی ورد پاژەکان بناسین، مەگەر ئەمە کە ناسینێکی ئەرخەیانمەند لە(گشت) مان وەدەست هێنابێ. هەر لەبەرئەمە بەگوتەی نۆڤالیس ئێمە" بەردەوام لە ڕێچکەی ناسینداین"، هەمیشە موسافیرین، بێ ئەوەی قەت بتوانین

بگەینە جێ. لەڕەوتی خوێندنەوەی دەقێکدا ناتوانین بانگەشە بکەین کە واتای ڕەسەنی ئەو دەقەمان ناسیوە. لە بەرانبەردا ئەم دڵخۆشییەمان هەیە کە هەرجارە خوێندنەوەیەکی دەق دەتوانێ لە ڕێچکەی ناسینی دەقدا ئێمە لە هەڵکەوتێکی باشتر لە پێشو دابنێ و زانیاریمان زێدەتر بکات.

ئەم خاڵە کە پاژەکان بە سەرنجدان لە گشت و گشت بە سەرنجدان لە پاژەکان دێنە ناسین، بە نموونەیەکی سادە کە شلایرماخێر هێناویەتە گۆڕێ، باشتر دەزانرێت: واتای وشەیەك لە ڕێگەی تێگەیشتن لە رستەیەکدا کە ئەم وشەیە پاژێك لەوە، دەزانرێت، بەڵام یەك رستە کاتێك دەزانرێت کە واتاکانی وشەگەلێ کە ڕەژیدەی ئەون، بناسرێن. هەر بەم شێوەیە بۆفامکردنی ئاخێوی دەقێك ئێمە دەبێ واتای هەر رستەیەکی دەق تێبگەین، بەڵام ئەم رستانە مەتەڵ ئاسا و نەناسراو دەمێننەوە، ئەگەر بێتو ئێمە لە پێشان وێنایەك لە هەمەك و سیستمی کۆبەندی لە تیۆریی دەربڕین و بەکارهێنانە خوازەییەکان لە تێکڕای دەق لە مێشکماندا نەبێ. ئەم پێکناکۆکە دەتوانێ گرێکوێرەیەکی فەلسەفی لە قەڵەم بدرێت، بەڵام بەکردەوە چارە دەکرێت، بەم هۆ سادەیە کە مناڵان نزیکەی هەژدە مانگ پاش لە دایکبوونیان بێ ئەوەی لە ڕێساکانی گەردانکردن و سینتاکس و ڕێزمان ئاگادار بن و واتای سەرجەم وشەکان بزانن، فێری زمان دەبن و لە مەودایەکی نەچەندان دوورودرێژدا کارامەیی زمان پەیدا دەکەن و بە باشی هێز و توانای رایەڵکردنی پێوەندیی زمانی لەگەڵ کەسانی دی پەیدا دەکەن. ڕۆشنیش نیە کە چۆن و بە چ جۆری ئەم بەچکە شەیتانانە پێکناکۆکی هێرمێنۆتیکی فەیلەسوفان چارە دەکەن!

ئەوەی کە شلایرماخێر لە ژێرناوی بازنەی هێرمێنۆتیك لەمەڕ دەقیکەوە هێنابوویە پێشێ، دیلتای لەبارەی تێکڕای رەفتارەکان و بەروبوومی رەنێوهێنەرانەی مرۆیی خستیەڕوو. ناسین ناتوانێ وێکڕا و لە پڕڕا کامڵ بێت، بەڵکو لە بانهەڵکشانێکی دوور و درێژدا کامڵ دەبێت. بەرەبەرە فێرخوازان لەگەڵ ڕێساگەلێ ئاشنا دەبن کە هەمبەری پاژ و هەمەك ڕۆشن دەکەنەوە. مەسەلە ئەمە نیە کە کامیان لە پێشەوەی ئەویدیە، بەڵکو کێشە لەسەر هەمبەری هەمیشەیی و هەڵبەتە وەرچەرخاویانە. لەم نێوەدا چەمکی"هاودڵی" هەروەك گادامێر هێنایەئاراوە، دەبێتە ڕۆشنگەری خاڵگەلی گرنگ.[٣١] ناسینی ئێمە لە دانەر، هونەرمەند، یا هۆکارێکی مێژوویی ناتوانێ بێخەوش بێ، بەڵکو بەردەوام بەجۆرێك لەجۆرەکان لەگەڵ ئەزموونەکانی خۆمان بەراورد دەکرێت. ئێمە لە

(31) H.Georg Gadamer, Truth and Method, trans. J. weinsheimer and d. Marshall , New York , 1994, pp.41, 231-232,250.

ڕێگەی جۆرێك" هاودڵی" دەتوانین لە بەڵگەنامەکانی ڕابردو ورد بینەوە و ژیانیان بناسین. دیلتای نۆڕیبووی کە تێکڕای زانستە مرۆییەکان تا ئەندازەیەکی زۆر لەگەڵ مەسەلەی هێرمێنۆتیکی ڕاڤەی دەربڕینەکان(expresions) و فرمانگەلی مرۆیی سەروکاریان هەیە. ناسینی تاکەکانی مرۆڤ بە واتای ناسینی ئەودەربڕینە فەرهەنگیانەیە کە ئەوان پێشکەشی دەکەن.ئەم دەربڕینانە تەنیا دەقەکان نین،بەڵکو بیچمی هەمەچەشنیان هەیە. توێژەری زانستەکۆمەڵایەتییەکان لە ڕێگەی ڕوو لە ڕووداناني دانایی خۆی لەگەڵ دانایی کەسانێك کە شێوەی ڕەنێوهانینی فەرهەنگیی ئەوان لە تاوتۆیی ئەو دایە، کاردەکات. ئەو ناچاردەبێت کە لەنێوان ئەو دیاردانەی کە تاوتۆێیان دەکات کە زادەی باوەڕەکان و زانراوەکانی خەڵکانە لەگەڵ سیستمی بیرو باوەڕەکان و زانراوەکانی خۆی جۆرێك بەراورد یا هاودڵی دروست بکات. بۆ ناسینی مرۆڤ، دەبێ مرۆڤ بیت و بۆ درك پێکردنی فەرهەنگی مرۆیی دەبێ ڕێگەی هاودڵیی فەرهەنگی ئاوەڵا بکەیت. لە تاوتویی مەسەلەکانی زانستە مرۆڤایەتییەکان ئێمە دەبێ بتوانین خۆمان لە قاڵب یا ئاسۆیەکی فیکری و فەرهەنگیی دیکە جگە لە ئاسۆی ئاشنای خۆمان، تێخزێنین. بەمجۆرە، لەنێوان وەرگرتنمان لە بەروبوومی فەرهەنگیی ئەوانیدی و دروستکردنیان بە دەست و هزری کەسانی دیکە هەمبەرێك و نزیکایەتییەك ڕایەڵ دەبێت. ئەم هەمبەرە نیشان دەدات کە ئێمە لە جێی ئەوە کە تێبکۆشین تا کارێز لە زەینی کەسێکی دیکەدا لێبدەین، ویستومانە تا لەڕێگەی ئەو شتەی بەیانکراوە، ئەزموونێك پێوەندیدار بە ڕابردوو، یا پێوەندیدار بە فەرهەنگێکی دیکە بۆ خۆمان زیندوو دەکەینەوە.

چەمکی هاودڵی، لە بەرگرەوەی ئەگەری وتووێژی من لەگەڵ ئەویدی یە. ئەم چەمکە بەستێنی گفتوگۆیەك لەنێوان دوو ئاسۆی ژیانی جیاواز، دوو ئاسۆی واتایی و دوو پێڕستبەندیی دانایی لێکجیا دروست دەکا. بەم چەشنە کاری ڕاڤەگەر ئیدی نابێتە هاوشێوەی کاروچالاکیی دەروونناسێك کە تێدەکۆشێ تا لە قووڵایی زەینی نەخۆش ڕۆ بچێ. هەڵێنجانی دیلتای دوایین دەرکەوتی تامەزرۆیی ڕۆمانتیك بە دۆزینەوەی زەین و نیازیدانەر، یا خۆی گوتەنی" گیانی خوڵقێنەری بەرهەم" بوو. جەختی زێدەڕۆیانەی ئەو لەسەر زەینییەت و نیازی دانەر و لەسەر ڕۆحی ئەو وەکوو دوائامانجی ناسین، بەکردەوە ڕێگەیەکی نەما مەگەر ئەوەی کە بە تاوتۆیی ژیانی دانەر کۆتایی پێبێت و ڕێگەی پێشکەوتنی خوێندنەوەی دەقەکان و ئاخێوەکان دابخات. مێتۆدی پێشنیارکراوی دیلتای ڕۆشنی نەکردەوە کە ئێمە بە چ جۆرێ دەتوانین دەقێك کە دانەرەکەی ناناسین، یا تا ڕادەیەك هیچ شتێك لە بارەیەوە نازانین تاوتۆی بکەین و پەی بە واتاکانی ببەین.

(٥)

زۆر لە توێژەرانی فەلسەفەی نوێ هاوڕان کە بەبێ ئەو چەمکەی کە نیچە لە هەقیقەتێك کە لەڕێگەی زمانپاراوی دروست دەکرێت هێنایە گۆڕێ،هزرڤانانی سەرەتای سەدەیبیستەم نەیاندەتوانی بەسەر دژوارییە تیۆرییەکان کە "بازنەی هێرمێنۆتیك" خوڵقاندویەتی زاڵ بن. مارتین هایدگێر لە هەبوونو هەڕەتدا بە پشت بەستن بە باسەکانی نیچە هێرمێنۆتیکی لە ئاستی باسێکی هایدنناسانە هێنایە ئاراوە. قەرزداریی هایدگێر لە نیچە، لەو پەرتوکەدا بە ڕاشکاوی بەیان نەکراو بە لێڵی مایەوە، بەڵام لەو وانانەی کە لە بارەی نیچە پێشکەشی کردن، ڕۆڵی نیچە لە ئاوەزی هێرمێنۆتیکی ئەمرۆیی ئاشکرا بوو. هایدگێر لە **هەبوونو هەڕەت** دا لەم خاڵە دوا کە "دازاین" یا هەبوون ـ لە ـ جیهان"یا "هەبوون ـ لەوێ" یا مرۆڤ، لەڕاستیدا لە هەبوونی خۆی لەنێو ئەوانیدی و لە جیهاندا ئاگادارە و هەربۆیە: "بوونەوەرێك لە نێوان بوونەوەرانی دی نیە.دازاین لەدیدی بووندارانەوە (ئۆنتیك) بەم کەتوارە لە بوونەوەرانی دیکە جیا دەبێتەوە کە لە بونیادی هایدنی خۆی، هایدن وەکو مەسەلەیەك بۆ خۆی بەدی دەکا. تێگەیشتن لە هایدن خۆی تایبەتمەندییەکی هەبوونی دازاینە".[٣٢] جیاکاریی دازاین لەگەڵ هەرشتێك و هەر گیانەوەرێك لەم جیهانەدا، بە سانایی لەمەدا نیە کە ئەو ئاگای لە خۆیە، بەڵکومەسەلەی سەرەکیی لێرەدایە کە ئەودەتوانێ لە پرسیارانێکی بنچینەییش ئاگادار ببێ، واتە دەتوانێ بپرسێ بوونی بوونەوەران چیە؟ بەس نیە کە بە سانایی بێژین مرۆڤ خودئاگایە، بەڵکو دەبێ بزانین ئەو لە (خۆ)یەك ئاگادارە کە لە بنچینەی خۆیو بنچینەی هایدن، بە واتایەکی هەمەکی پرسیاری زۆری هەیە. دازاین لە بەر ئەوەی کە هەبوون ـ لە ـ جیهاندایە، دەتوانێ لە هایدن بە واتای هەمەکی پرسیار بکات. دازاین دەزانێ هاتۆتە ئەم جیهانەوە، دەبێ لەگەڵ ئەوانیدی بژیێ، دەبێ لەگەڵ ئەوانیدی کاربکات و سەرەنجام دەبێ لە پاڵ ئەوانیدی بمرێ. دازاین باش دەزانێ کە لە هەندێ شتدا لەگەڵ ئەوانیدی هاوبەشەو زۆر لە زانراوەکانی، بۆ نموونە ئەو تواناییەی(پرسینی) پرسیارگەلی بنچینەیی تایبەت بەو نیە، بەڵکو تاکە مرۆییەکانیش لەم توانامەندییە هاوبەشن. دازاین دەزانێ کە ڕەسەنایەتیی خۆی لە شتێکدا کە یەکسەر هیی ئەوە و تەنیا لە بۆ ئەوە، واتە لەگەڵ مەرگی خۆی پەیدای دەکات. دازاین لەم

---

(32) M.Heidegger, Bing and Time, P.32 .

(جەخت لە منەـ ن. (ب. احمدی))

خاڵەش بەباشی ئاگادارە کە خۆیشی جگە لە هەبوون ـ بەرەو ـ مەرگ شتێکی دی نیە. هەبوونی دازاین فامکردنی ئەم هەبوونی (seiendeit) شتەکانو ئەوانیدی یە و مکوڕی و لێبڕاوێتی بوونی خۆی نێوان شتانوکەسانو لێبڕاوێتیی مەرگ.

ئێمە بە شێوەیەکی هەڕەتمەندو مێژوویی لە جیهانێکدا دەژین کە ئەگەری ناسینەوەی تەواوی هەبوونی هەبوونەکان ناڕەخسێنێ. تێگەیشتنی ئێمە بەردەوام پەنانەکیو پەنابێژانەیە. هەرچەند هزری ئێمە ناتوانێ پێوەندیی خۆی لەگەڵ بنچینەی خۆی بە شێوەیەکی کاملو هەمە لایەن و تێکڕایی تێبگا و دەوری بداتەوە، بەڵام سەرەڕای ئەم سنوردارییە ئێمە ڕێگەیەکمان جگە لە هەوڵدان بۆ تێگەیشتنی هەڵکەوتی خۆمان لەجیهاندا نیە. بە لای(دازاین) ەوە تێگەیشتن یا ڕاڤەی جیهان، هەرامەیەکی هایدنناسانەیە و هاوهەنگاو دەبێت لەگەڵ تێگەیشتن لە هەڵکەوتی خۆی لەجیهانداوهەروەها فامکردنی هەمبەرو نزیکایەتییەك کە لەتەك کەسانی دیکەدا هەیەتی. ئەم هاوهەنگاوییە هەرامەیەکی ناچارانە و حاشاهەڵنەگرە و بە دازاین نیشان دەدا کە ڕاڤەی ئەو لەجیهان ناتوانێ ناسینێکی لێبڕاو و بنەتایی بێت. دازاین دەتوانێ لەم خاڵە تێبگا کە هەرچەشنە ناسینو ڕاڤەیەکی ئەو لەدیمەنگەی ژیانیەوە لەم جیهانەدا دێتە ئاراوە و ئەو هەرگیز ئەو توانابییەی نابێت کە ڕاڤەکانی خۆی لە پێگەیەکی دیکەوە، واتە لە وێستگەیەکی سەرتر لەم جیهانەوە بخاتە ڕوو. هەر ڕاڤەیەك ناچارانە قەتیسماوی شوێنگەی هێنانە گۆڕی ڕاڤە، شوێنگەو هەڵکەوتی ڕاڤەگەر و ئەو بەرتەسکییانەیە کە زمان دەیان ڕەخسێنێ. پێوەندیی نێوان ژیانی فیکری و فەرهەنگیی کەسێكو زاراوەکانو وشەگەلێ کە ئەو دەستیان پێ ڕادەگا پێوەندییەکی ئێجگار نزیکە، تا ئەو جێیەی کە ناتوانی بە وردی وەدیار بخەیت تا چ ئاستێك دانایی‌یەکانی ئەو و بەرەنجامەکانی ناسینەکان و ڕاڤەکانی ئەو بەستراوەتەوە بە بەرینایی و چواچێوەداریی ئەو دەزگا زمانییەی کە لەودا و بەوەوە دەژی. ڕێساکانو سیستمی وشەیی زمان شتێکە کە تاکەکەس لە کۆمەڵگا و فەرهەنگێك بە میراتی دەبات کە خۆی لە جەرگەیدا بە ڕێکەوت دەبینێتەوە. هەم هەودای هەستە تایبەتییەکان و ئەو حاڵەتانەی کە کەسێك تووشیان دەبێتو هەم بارتەقای کارایی گشتگیرییە تیۆریك و بەرەنجامگیرییەکانو بەراوردگەلێ کە سازیان دەکا، زادەی ئەم هەڵکەوتە بووندارانەیە کە بەر لەو هەبووە و ئەو هاوێژراوەتە نێوی و لە ڕێگەی زمانەوە لەگەڵیدا بەرەو ڕوو بووە و ئاشنای بووە. هاوبەندیی ئەم هەمووە لەگەڵ زماندا شتێکە کە بەرلەدایکبوونی هەرکام لە ئێمە بیچمی گرتوە و ئێمە لە جەرگەی ئەم هاوبەندییەو باڵادەستیی زماندا درێژە بە ژیانمان

دەدەین، شتانو هەمبەرەکان دەناسینو ڕاڤەیان دەکەین. بەم پێیە لە بەیانکاریی بنەماکانی ئەم کردە ڕاڤەیی‌یە دەبێ پەسندبکەین کە هەر ڕاڤەیەك کەمتر بەروبوومی بارودۆخی دەروونیو یا دەسەڵاتی ویستی ئێمە و زیاتر زادەی نەریتەکانو زمانی ئێمەیە. تەنانەت ئەم خاڵە سەرەتایی‌یە کە شتان لە هەڵکەوتێکی تایبەتدا بۆ ئێمە چ گرنگییەك پەیدا دەکەن، هەرامەیەکە کە زمان، کۆمەڵگاو فەرهەنگ دیاریی دەکەن. ئەمە بەواتای ورد و کتومت وشە وێرانی و نکۆڵی لە چەمکی دیکارتیی ناسکارە، چونکە ناسکار بە واتا دیکارتییەکەی واتە ناسینگەرێکی سەرپشك، دانا و باڵادەست وەلادەنرێ، تا ئاشکرا بکرێ کە دازاین لە ژیانی ڕۆژانەی خۆیدا بە پێی خووخدە دەژی، دەناسێ یا ڕاڤە دەکا و دیلی زیندانی نەریتەکان، پێش-فامەکان خووەکان و زمانە. کاتێك هایدگێر دەیگوت کە زمان دەدوێو نەك مرۆڤ و ئێمە تا ئەو جێیەی کە بە زمان بەرسڤ دەدەینەوە ئاخێوەرین،[٣٣] یا کاتێك دێریدا بە ئاشکرا دوابەدوای هایدگێر دەیگوت کە زەینییەت بەرو بوومی پێکهاتەی دەقو زمانە،[٣٤] لەڕاستیدا، جەختی دەکرد کە دیناوی سەرەکی کاری زمانە و نەك کاری ئاخێوەر.

لە دیدی هایدگێرەوە هێرمێنۆتیك بەرلەوەی کە ڕێساگەلێ بۆ ڕاڤە، یا تیۆرییەك لە مەڕ ئەو بێت، بە مانای ڕاڤەی هەمبەری نارۆشن و شاراوەگەری ڕاڤەکار لەگەڵ هایدنە. دازاین دەتوانێ لەگەڵ هەبوونی خۆیدا پێوەندی رایەڵ بکات، بەڵام ئەم پێوەندیگرتنە بەردەوام پشت ئەستورە بە پێش ـ فام و ئەو ئاسۆی دانابییەی کە ئەو لەودا (ژین) دەباتە سەرێ. هایدن ناتوانێ چەشنی هەرامەیەکی هەبوو بناسرێت، بەڵکو تەنیا بۆمان دەلوێ کە لە دەربڕینو ڕاڤەدا هێمای بۆ بکەین. هەر بەوچەشنەی کە جیاوازی هەیە، لە نێوان ئاشکرایی هایدن و چەمکێك کە ئێمە لە هەقیقەت دەیخەینە ڕوو لێكهاوێری هەیە. ئاشکرایی هایدن یا هەقیقەت، بە پێی گوتەی بە ناوبانگی هایدگێر زایەڵەیەکی هەیە کە هەندێجار لە بەرهەمی هونەریو بە تایبەت لە شیعردا بەرگوێ دەکەوێ. ڕاڤەی هایدگێر لە شیعرەکانی هۆلدرلین ڕێگەیەك بۆ گوێڕادێران بەم زایەڵەیە نیشان دەدا. ئەم زمانە ڕازئاوێتەو درکەییە جیاوازە لە تەك ئەو شتەی ئێمە لە هەقیقەت لە زمانی زانستی، بەڵگەهێنەرانە و چەمکیی خۆماندا

(33) M.Heidegger, Acheminement vers La Parole, trans. J.Beaufret, Parrida, Positions,Paris, PP.11-39 .

(34) J.Derrida, Positions, Paris, 1972,P.122.

دەری دەبڕینو هەر چەندەیش کە خۆمان بە کتومت لە قەڵەمی بدەین، ناتوانێ دەقاودەقترین دەربڕینەکان بێت. هایدگێر دەڵێ کە متمانە بە وردیی زمانی زانستی رێگە لە بەردەم ئاشکرایی راستیو بیستنی زایەڵەی هایدن دادەخا.(٣٥) ئێمە لەسەر بنەمای ناسینەوەکانی گەمارۆدراو لە ئاسۆی فیکریی سەردەمی خۆمان، شتەکان دەناسینو یەکێك لە ئەرکەکانی سەرشانی هێرمێنۆتیك ئەمەیە کە ئەم پێش ـ فامە بە وردی بەیانو روون بکاتەوە. هەر راڤەیەك، بە هەر بیچمێك بێت، بۆ نموونە"روونکارییە زانستییەکان" لە بیرکاری و زانستە سروشتییەکان، بەستراوە و پشت ئەستور بەم کەتوارەیە کە هەرچیەك راڤەدەکرێت، بە چەشنێکی هەرە پێویست رەگاژۆی لە کاروباری پێشتر ناسراو کردوە، واتە پشت بەستو بە راڤە یا راڤەکانی دیکەیە کە هایدگێر ناوی "پێش ـ فام"ی لێنان و لە پاش ئەو گادامێر بە "پێش داوەری" ناودێری کردن. بیرکاریزانێك تەنیا کاتێك دەتوانێ بە کاری خۆی سەرقاڵ بێت کە برێك چەمکگەلی بەرایی لەو شتەی کە کەوتۆتە بەرباس، لەبەردەستیدا هەبن، تا بتوانێ لە پێشان مەزەندە بکات کە دەبێ لە کامە رێگاوە و چۆن بڕواتو بتوانێ لە خۆیەوە هەڵبێنێ کە چ شتانێك پێوەری تاوتوێو هەڵسەنگاندنی بەرەنجامەکانن، یا دەکرێ کامە ژێدەرەکان پەسند بکەیتو بە کاریان بێنی. لە زانستە مرۆییەکاندا ئەم خاڵە کە ئێمە دەبێ لە رەوتی ناسیندا، پێش ـ گریمانگەلێکمان لەلابێت، بەقەد بیرکاریو زانستە سروشتییەکان ئاشکراو بێپەردەیە.

لە بانهەڵکشانی تێگەیشتنو راڤە، چەمکی پێش ـ فام لەگەڵ چەمکێکی گرنگی دیکە گرێ دەدرێو ئەوەش هەمان "گەڵاڵە دارشتن"ە. دازاین لەسەر بناخەی پێش ـ فامەکانی خۆی گەڵاڵە دادەرێژێ و بانهەڵکشانی ناسین یا راڤەکانی ئەو، جیا لە ئەزموونی تاقیکاریی گەڵاڵەکان نیە. تێگەیشتنی من لە خۆم، رێخۆشکەری رێچکەیەکە کە من لەویوە دەڕۆم، ئەم تێگەیشتنە بەر لەهەموو شتێك بە شێوەی گەڵاڵەرێژی دەردەکەوێ. من خۆم گەڵاڵەرێژی دەکەم، تا بتوانم ئەو ئەرکانەی سەرشانم راپەڕێنمو بگەمە ئەو ئامانجەی کە لەبەردەم خۆمدا دام ناون، چ ئامانجی گەورە بن و چ ئامانجگەلی بچوك کە ئاسان وەدەست دێن. بۆ ئەوەی کە بتوانم وەکو نووسەرێك بژیم، سەرەتا دەبێ پێش ـ فامێك لە نووسەربوون لە بیرکردنەوەمدا هەبێ و پاشان خۆم بە رێگەی تایبەت گەڵاڵەرێژی بکەمو پەیتاپەیتا ئەم گەڵاڵەیە تاقی بکەمەوە و وردبینی بکەم. کەسێك ئەمڕۆ نووسەرە، چونکە پێشتر خۆی یەکانگیر لەگەڵ

(35) Heidegger, Beitrage zur Philosophe, PP.145-159.

ئەگەرێك، ئەگەری بوون بە نووسەر، گەڵاڵەرێژی کردوە. هەنوکەش ئەگەر ئەم گەڵاڵەرێژییە پەیتاپەیتا درێژە نەدرێ، واتە ئەگەری نووسەربوون بەشێوەیەکی هەمیشەیی گەڵاڵەرێژی نەکرێ، نووسەر بزر دەبێ. ئامرازی راستەقینەی بووندارانەی دازاین نەك "چالاکمەندی" بەڵکو "ئەگەر"ە. هایدگێر دەنوسێ:" هەر دازاینێك، وەکو دازاین خۆی لە پێشان گەڵاڵەرێژی کردوە و تا ئەو جێیەی کە هەیە، گەڵاڵە رێژییە. دازاین تا ئەو جێیەی کە هەیە، بەردەوام خۆی لە جەرگەی ئەگەرەکاندا فام دەکاو پەیتاپەیتا خۆی لەجەرگەی ئەگەرەکاندا لە داهاتوشدا فام دەکا ... تێگەیشتن چەشنی گەڵاڵەرێژیی جۆرە هەبونێکی دازاینە کە لەودا ئەگەرەکانی دازاین وەکو ئەگەر هەن".(٣٦) هەڵبەت توانایی مرۆڤ بۆ گەڵاڵەرێژی ئازادو بەدەر لە زۆرەملێی هەمەچەشن نیە. دازاین ناتوانێ خۆی لە هەر ئەگەرێکی تایبەتی بووندارانە و هەرکات کە بیەوێ، گەڵاڵە بکات. بەر لە هەموشتێك، بەستێنی ژیان، شوێنگە کۆمەڵایەتی، مێژوییو فەرهەنگییەکان، بیچمگەلێ لە ژین بەسەربردن بەو شێوەیەی کە دازاین بیەوێ، مەرجدار و بەرتەسك دەکەنەوە. تێگەیشتن لەبەر سنوورداریی گەڵاڵەرێژی بەردەوام لەگەڵ بەرتەسکیو سنوورداریدا بەرەوڕوویە و سەربەخۆییشی رێژەییە. ئازادی، هاتنەدی ئەگەرێکی بووندارانەی راستەقینەیە، لەم روەوە ناتوانێ رەها بێت. هەرشتێك بەناوی ئەگەرێکی راستەقینە دەزانرێت، لەگەڵ هەڵکەوتێکی دەستنیشانکراو و پاشبەستێنێکی فەرهەنگی و حاڵەتە زاڵەکانی گونجاو لەگەڵیان، هەیەو شیانی ناسینە.هەر بڕیارێك، هەرچەشنە گەڵاڵەرێژییەك و هەر چەشنە پێش- فامێك، لە ئاخنەی ئەو هەڵکەوت و پاشبەستێنەدا و لەو حاڵەتانەدایە کە دەلوێ و ئەم توخمانە بە شێوەیەکی گشتی لەسەروی سەرپشکی و چاوەدێریی تاکەکەس بیچم دەگرن. راڤە و تێگەیشتن لە جیهان کە لە دەرەوەی ئەم بەرتەسکی و سنوورداریيانە دا نالوێ، بەر لە هەر شتێك دەرخەری ئازادیی سنوورداری ئێمەن.

هایدگێر توانی ئامیانی راڤە وەها کە شایانی" رەسەنترین" راڤەکان بێ، لە ئاستێکی هایدنناسانەدا دەربڕێ وبەڕووی رەهەندێکی یەکسەرجیاواز لە ئەزموونی راڤە ئاوەڵای بکات. ئەو بازنەی هێرمێنۆتیکی وەکو تایبەتمەندینوێنی سادەی هێرمێنۆتیك بە قەڵەمڕەوی باسی" هایدنناسانە" تێپەڕاند. نووسەرانی هێرمێنۆتیك بە تایبەتی گادامێر لە هیراکانی هایدگێر دەستیان پێکرد و تێکۆشان تا بۆ" ئاریشەی هەقیقەت" رێگەیەك پەیدا بکەن. بە رای

(36) Heidegger, Bing and Time, P.185.

گادامێر مرۆڤ بەردەوام گەمارۆدراوی کەوشەنەکانی زمان و نەریتە. زمان خدەیەکی تاکەکەسی نیە، بەڵکو ئامرازی پێوەندیی کۆمەڵایەتی و ڕێخۆشکەری درك پێکردنی هەمبەرە مرۆیی‌یەکانە. هەر راڤەیەك تێگەیشتنێك لەم هەمبەرانەیە و خدەیەکی زمانی هەیە. دەتوانین بێژین کە راڤەکان خدەیەکی وتووێژانەیان هەیە. هەر راڤەیەك بەمانای چوونە نێو هەمبەرێتییەکانی مرۆڤ و جیهانی ئەو و هەمبەرێتیگەلی نێوانزەینی و بەم پێ‌یە وەك ئەوەیە بەشداری گفتوگۆیەك بێت. لێرەدا گفتوگۆ مەرج نیە وتووێژ لەگەڵ مرۆڤێکی دیکە بێت، بەڵکو دەتوانێ وتووێژ لەگەڵ دەقێك، بەرهەمێکی هونەری، یا دەسکەوتێکی فەرهەنگیش بێت، وتووێژێك کە خودان توانایی گۆڕینی زەینی راڤەگەرە. گادامێر نووسیویەتی:" قسەکردن لە وتووێژی هێرمێنۆتیکی بە تەواوی ئاوەزپەسندە. بەڵام لەم خاڵەدا وەها بەرەنجامێکیش وەدەست دێت کە گفتوگۆی هێرمێنۆتیکی وەکو گفتوگۆیەکی زیندو و راستەقینە، زمانێکی هاوبەش پەیدا دەکات و پەیدا کردنی زمانی هاوبەش- هەمدیس چەشنی وتووێژیکی زیندو کەمتر بە واتای بەرهەڤکردنی ئامرازێك بۆ گەیشتن بە ئامانجی درك پێکردنەو زیاتر لەگەڵ کردەی درك پێکردن و لێك تێگەیشتن هاوجووت دەبێت.

تەنانەت لە نێوان هەر دوولایەنی ئەم گفتوگۆ هێرمینۆتیکیەی دەق و راڤەگەر پێوەندییەك وەکو پێوەندیی نێوان دوومرۆڤ بیچم دەگرێ، کە ئەمە شتێکە زیاتر لە یەکانگیریی رووت و لێرەشدا، بابەتەکە بۆ ئاستی زمان رکێش دەکات. بەڵام ئەمە کە وەها کارێك دەلوێ، خۆی لە کۆتاییدا بەری رەنجی راڤەگەرە. هەر دووك {واتە} دەق و راڤەکار، لەم رێرەوەدا پشکیان هەیە". (٣٧)

گادامێریش وەکو هایدگێر نیشان دەدا کە هەرکام لە ئەزموونەکانی رابردوی ئێمە تەنیا لەوێدا کە لە بیچمی دەربڕانە و زمانیی خۆیان ئامادە بن، واتە لە جەرگەی راڤەگەلێ پەسند بکرێن، وەکو پێش- فام دەور دەگێڕن. بە بێ بوونی زمان ئێمە هەرگیز ناتوانین ئەزموونەکانی خۆمان راڤە بکەین و لەگەڵ یەکدیدا پێوەندیان بدەین و سەرەنجام بیانپارێزین. زمان، جیهانیك کە دەناسین، ساز دەکا. هەبوون-لە- جیهان زمانی‌یە. ئێمە بە پێچەوانەی گیانەوەرانی دی کە بە پێی خووخدە لەم هەسارەدا دەژین، خاوەنی یەك جیهانین، چونکە لەگەڵ زماندا سەروکارمان هەیە.گفتوگۆ بە رێساکانی زمان دەلوێ. تێکۆشانی ئێمە بۆ تێگەیشتن

(37) Gadamer, Truth and Method, p.388.

لەمەبەستی بەرامبەر(خوێنەر-بیسەر)ەکەمان، لە رەوتی گفتوگۆیەکدا، ئێمە لە لوژیکێکی راڤەییدا جێ‌دەکاتەوە. کاتێك کە تێدەکۆشین تا گوتەکانی بەرامبەر تێبگەین، رێگەیەکمان جگە راڤەی چەمکگەلێ کە ئەو دەیان هێنیتە پێشێ، نیە. ئێمە ناچار دەبین تا ئەو چەمکانە بە زمانی خۆمان و بە لۆژیکێکی ئاشنا بۆ خۆمان بگەڕێنینەوە و لە چوارچێوەی رێساگەلێکی تازەدا جێیان بۆ بکەینەوە. لێرەدا، تێگەیشتن پشت ئەستورە بە کۆمەڵێك پێش-داوەری و بڕێك لە ئەزموونە راڤەییەکانی رابردو لە رەوتی بیچمگیریی راڤەی تازەدا بەشداری دەکەن. هەربەوجۆرەی کە ژەنیاری سازێکی مۆسیقا لەسەر بنەمای دانایی‌یەکانی پێشوی خۆی، کۆپلەیەك مۆسیقای تازە دەخوێنێتەوە و دەیژەنێت. راڤەکانی ئێمە بەرلەوەی سەلماندنی شتێك بن، دەرخەری تاقیکارییەکی هزرینگەرانەن. ئێمە پێش —داوەرییەکانی لە دروستکردن و هێنانەئارای راڤە لەکار وەردەدەین و لەڕاستیدا بە راڤە تاقییان دەکەینەوە. هەر راڤەیەك رێگەیەك بۆ ئاسۆی ئاماژەکانی سەردەمی خۆی پەیدا دەکا، چونکە بەشێك لە هایدنی زمانیی مرۆڤە. لێرەدا مەسەلەی راست وچەوتیی راڤەکان لەسەر بناخەی پێوەرێك کە لەدەرەوەی ئەوانەوە وەدەست هاتبێ، ناتوانێ بێتە گۆڕێ. لە بەرئەم هۆ سادەیە کە وەها پێوەرێك هەرگیز وەدەست نایەت. راڤەگەلی جۆراوجۆر پێکەوە دێنە نێو گفتوگۆیەکەوە کە رەژیدەی ئاسۆی دانایییەکان و ئاماژەکانە. گفتوگۆ بەردەوام، لەسەر بناخەی باشقە و لە بیچمگەلی پرسیار و وڵام سەرهەڵدەدا و بەردەوام دەبێت. کاتێك لە رەوتی خوێندنەوەی دەقێکدا لە خاڵێك تێدەگەین و بەڵێ‌گۆی دەبین یا نکۆڵی لێ دەکەین، لەڕاستیدا دەستمان بە راڤەیەك راگەیشتوە و ئەم راڤەیە دواجار وڵامێکە بۆ پرسیارێك کە ئێمە بە ئاگاداری یا نائاگایانە لەگەڵی بەرەو روو بووینە. ئێمە لە بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ هەر دیاردەیەك کە وێدەچێ بێ‌ئەوەی بزانین یا بمانەوێ لە رەوتی وتووێژێکدا هەنتەش پەیدا دەکەین و دەچینە ژێرباری لۆژیکی وتووێژەوە. بەگوتەی بەناوبانگی هۆلدرلین کە هایدگێر زۆر جاران دووپاتی کردۆتەوە:" ئێمە وتووێژین". ئێمە بە هاتنەنێو رەوتی گفتوگۆ دەگۆڕێین. رەنگە بتوانین بێژین کە کاملتر دەبین. بە هەرحاڵ هەڵکەوتی خۆمان وەکو پرسیارگەر، کەسێك کە دەیەوێ لە شتەکان و پێگەی خۆی لە جیهان ئاگادار بێتەوە، وردبین دەکەین. پێش ـ داوەرییەکانی ئێمە کە شوێندەسپێکی راڤەکانی ئێمەن، کاروباری نەمرانەو گۆڕانهەڵنەگر نین، بەڵکو هۆکارگەلی شیانی تاوتۆیی سەرلەنوێ و دووپاتە و شیانی راستکردنەوەن. ئێمە هەتا زیندوین. پەیتا پەیتا خەریکی چاوخشاندنەوە و

راستکردنەوەیانین. لەم رووەوە، هەم خۆمان دەگۆڕێین و هەم راڤەکانمان گۆڕانیان بەسەردا دێن. ئێمە وەکو ناسینمان لە جیهان، پەیتا پەیتا تازە دەبینەوە.

ئێمە هەرگیز واتای راستەقینەی دەقێك لە ئاسۆی داناییەکان و ئاماژەکانی رابردو ناناسینەوە. چونکە لەو ئاسۆیەدا رۆژگار نابەینەسەرێ و لە دیمەنگەی ئاسۆی سەردەمی خۆمان لێی دەڕوانین. لێرەشدا چەمکی وتووێژ بەکار دێت. ئێمە بەڕاستی بە گواستنەوەی دەقێك لە ئاسۆی رابردو بۆ ئاسۆی سەردەمی خۆمان وتووێژی نێوان دوو ئاسۆ لواو دەکەین. لەوەی باسکرا رۆشن دەبێتەوە کە بەڕای گادامێر واتای راستەقینەی گوزارە، دەق، ئاخێو، روداو و کردە هەرگیز ناناسرێتەوە. ئێمە تەنیا راڤەگەلێ لەو" واتای راستەقینە"یە دەخەینە روو. ئەگەر وردبینەوە، تێبینی ئەوە دەکەین کە ئەو" واتا راستەقینەیە"ش شتێك جگە لە راڤەیەك نەبوو و بەم پێیە دانەپاڵی" راستەقینە"بەو کارێکی شیاو نیە. بەرەنجامێك کە وەدەست دێت وەهایە: لە نێوان چەشنەکانی تێڕوانینەکان و راڤەکان هیچکام سەرتر لەویدی نین، چوونکە هیچ بەرجەوەنێکی سەرتر و هەڵکەوتو بوونی نیە، کە راڤەی بنەتایی بەیان بکا. لەم رووەوە پیوەری لێبڕاوانە و بێ ئەملاو ئەولاش لە کاردا نین تا داوەریی نێوان راڤەکان یەکلا بکاتەوە. ئێمە لەسەر بناخەی پیوەرگەلی کاتی، هەر بۆ نموونە سەرنجدان لە بوار، ژانرەکانی دەربڕین و بەرهەم و هتد، دەتوانین هیرارکییەك لە نێوان راڤەکان دروست بکەین، بەلاَم دەبێ دان بە سروشت و خووخدەی رێژەیی و کاتیی ئەم هیرارکییە بێنین. لە بانهەڵکشانی داوەریی دەقێك یا بەڵگەنامەیەك لە مێژوی رابردوش، لەگەڵ ئەم بەرتەسکی و چوارچێوەداریی رێژەیی نواڕیە بەرەوڕووین. رۆشنە کە بۆ ئێمە، ئەمڕۆ هیچ سەردەمێکی مێژوویی رابردو، بە شێوەی لەخۆوە بوونی نیە. ئێمە بەردەوام لە بەرجەوەن و ئاسۆی دانایی ئەمڕۆیی خۆمان هەر رووداوێك، ئاخێو، دەق، ئەزموونێك راڤە دەکەین. ئەم راڤەیە جیاوازە لەگەڵ راڤەی کەسێکی دی کە لەسەر ئەستونی پێش ـ داوەریگەلێکی دیکە کاری خۆی دەست پێکردوە. راستیی رووداوەکان لە راڤەکاندا رەنگ دەدەنەوە، بەلاَم هەرگیز بە تەواوی بەیان ناکرێن و نایەنە تێگەیشتن. کەوابوو واتایەکی راستەقینە، لێبڕاوانە و بنەتاییش ناکرێ بۆ شتانی جیهان دابنێیت.

ڕاڤە و ژیان

(١)

داستانی قارەمانێتی ئۆدیسەی هۆمیرۆس بە وشەی" ئاندرا" بە واتای" مرۆڤ" دەست پێدەکا. لەم داستانەشدا وەکو ئیلیاد ئێمە هەموو مرۆڤێك هەم لە چاوی خواوەندانەوە و هەم لە نیگای مرۆڤەکانی دیکەوە دەبینین. لە حالێکدا کە مەسەلەی نێوەندی و دەسپێکی ئیلیاد تووڕەیی مرۆڤێك واتە ئاخیلۆسە و روداوەکان لە دەوروبەری سەرپێچیی ئەو لەبەشداری لەجەنگدا دەخولێنەوە، لە ئۆدیسە دا نەك تووڕەیی مرۆڤ بەڵکو تووڕەیی خواوەندان و لێرەدا سەرگەردانیی مرۆڤ، لە نێوەندی تێکڕای رووداوەکاندایە. یەکەمین سرودی ئەم داستانە شیعرییە، بە باس وخواسی گردبوونەوەی خواوەندان دەست پێدەکا. ئەوان دەیانەوێ چارەیەك بۆ ئۆلیسی بەخت خەواڵوو، یەکێك لە فەرماندەکانی یونانی و لە قارەمانانی جەنگی ترۆی، کە لە سەفەرێکی بێئاکام بۆ گەڕانەوە بۆ ماڵ و زێدەکەی ئاوارە بووە، پەیدا بکەن. خوای دەریاکان، پۆزئیدون، لەم جڤاتە دا بەشدار نیە. ئەو لە ئۆلیس تووڕە بووە، چوونکە ئەو بە سوچباری نابینایی کوڕەکەی واتە پولیفم دەزانێ و دەخوازێ کە کەشتیی ئۆلیس، لە ڕێگەی گەڕانەوە بۆ نیشتمانی خۆی ئیتاکا، نوقم ببێ و ئۆلیس سەرگەردان و ئاوارە بەسەر ببا. هاوسەری ئۆلیس پنەلۆپە و کوڕەکەی تلماك، لە ئیتاکا، چەمەڕای ئەون. خەڵك پێیان وایە کە ئۆلیس لە گەرداوەکاندا خنکاوە و لەم رووەوە پیاوانی زۆر دەچنە خوازبێنیی پنەلۆپە و بە سەرسەختییەوە داوای هاوسەرێتیی لێ دەکەن. لە گردبوونەوەی خواوەنداندا، ئاتنە پێشنیار دەکا کە لە قەلافەتی پیاوێکی پۆشتە و پەرداخی لاوچاك، بە ناوی یەکێك لە دۆستانی ئۆلیس بچێتە دیداری تلماك و دلێری بکات کە پەیجۆری باوکی بکات. هەرکە ئەم پێشنیارە پەسنددەکرێ، ئاتنە وەها دەکا و لە میوانیی ماڵی تلماك خۆدەردەخا و لەگەڵ ئەودا دەدوێ.

ئۆدیسە یەکێك لە دوو داستانە شیعری و وقارەمانێتیەکەی هۆمیرۆس و لە یەکەمین بەڵگەنامەکانە کە لە مێژوی هونەر، فەلسەفە و فەرهەنگی رۆژئاوا نووسراوە و خۆشبەختانە بەدەستی ئێمە گەیشتوە. باندۆری ئەم قارەمانێتییە لەسەر فراژووبوونی رۆژئاوا بەرین و یەکلاکەرەوە بووە، تا ئەوجێیەی کە بە بێ هیچ زێدەگۆییەك دەتوانین ئەم شوێندانەرییە لەگەڵ مۆرێك کە کتێبی پیرۆز لە سەرئاگایی و هزرینگەریی رۆژئاواییی لێی داوە بەراورد بکەین. هەنوکە ئێمە دەمانەوێ ببینین یەکەمین جار کە مرۆڤ لەم داستانە شیعرییەدا دێتەگۆ، چ

دەڵێ. ئاتنە خۆی وەها کە هەیە بە تلماك ناناسێنێ و درۆی پێ دەڵێ:" ئاتنە، یەزدانێك کە چاوانی هەڵگڕاوی هەیە، وڵامی ئەوی دایەوە: هەنوکە من بەتۆ تێکڕای راستییەکە دەڵێم، ناوی من مێنتسە، کوڕی ئانخیالۆسی دوورنوارِ و...[1] پاشان ئاتنە لە تلماك دەپرسێ کە خۆی بناسێنێو بڵێت کە لە کام خانەدانە:"تلماکی دوورنوارِ وەڵامی دایەوە: ئەی میوانی من، من ئەمێستا راستیی تەواوت پێ دەڵێم، دایکم گەواهی دەدا کە کوڕی ئەوم، بەڵام چلۆن ئەمە بزانم؟ هیچکەس تا هەنوکە، خۆی نەیتوانیوە بزانێ کە زادەی کێیە. بە ئەرخەیانییەوە خوازیاری ئەوە بووم کە فەرزەندەی پیاوێکی بەختەوەر بوومایە، پیاوێك کە لە نیشتیمانی خۆیدا [ژیابا و] بە سالانی بەساڵاچوویی خۆی گەیشتبا. بەڵام ئاوەها شتێك رووی نەداوە. چارەنووسی پیاوێك کە دەڵێم من کوڕی ئەوم، لە نێو تێکڕای خەڵکان شوومترین بوو. ئەمە بزانە، ئەی ئەو کەسەی کە پرسیارم لێ دەکەی.[2]

لەم یەکەمین دەربڕینەی ئاوەزیانو هونەری یونانیو رۆژئاواییدا، دەبینین کە خواوەندان راست ناڵێن، هەرچەند بانگەشەی دەربڕینی "تێکڕای هەقیقەت" دەکەن. ئەوان قەڵافەتێکی پۆشتە بەخۆیانەوە دەگرن، شوناسی خۆیان دەشارنەوە، ئامۆژگاری دەکەن، رێخۆشکەری دەکەن، بەڵام "تێکڕای هەقیقەت" ناڵێن. هەقیقەتێك کە خواوەندان لێی ئاگادارن، بۆ مرۆڤانو مەرگچێژان بە شاراوەیی دەمێنێتەوە، تەنیاهەندێجار چەنددەرکەوتێك لەو دەبێتە رێنوێنی کاری ئەمانوئەوەش لە چوارچێوەی چارەنوسێکی ئەزەلی. بەڵام هەمبەری مرۆڤ لەگەڵ هەقیقەت کە لێرەدا لە قەڵافەتی تلماکی نیگەران و دڵشکاودا وێنەی دەکێشرێت، لە جۆرێکی دیکەیە. ئەو دەزانێ کە تەنانەت شتێکی ئەوتۆ لەبارەی خۆیەوە نازانێو هەر ئەم بێ ئاگایییە وەکو هەقیقەتێك کە لێی ئاگادارە، دەردەبڕێ. مرۆڤ لە هەموو شتێك خانەگومانە، چونکە "هەقیقەتێکی تەواو" کە ئەو لێی دەدوێ ئەمەیە کە هەقیقەت بەلایەوە نەدۆزراوەیە. ئەو لە رازەکانی بوونی خۆیشی ئاگادار نیە. یادەوەریی ناکامڵە. ساڵانێك لە تەمەنی لە یاد نیە و لە رازی ئەفراندن و لە دایکبوونی خۆی ئاگادار نیە. دایکێك کە بانگەشە دەکا دایکی ئەوە، دەتوانێ راست نەڵێو هەرگیز بە رۆشنی ناسەلمێنرێ کە ئایا بە راستی ئەو سەفەرکەرە، باوکی ئەوە یان نا. تلماك لە رازی شوناسی خۆی ئاگادار نیەو ئاگاداریش نابێت. بەڵام

(1) Homer, Lodyssee, trans.M.Dofour, Paris , 1989,PP.21.
(2) ibid, P.22.

تامەزرۆییو ئارەزوی ئاگاداربوونی هەیە. لەوە گرنگتر ئەمەیە کە بەباشی ئاگادارە کە چارەنووسێکی بانتر لە تواناکانو دەسەڵاتەکانی چارەنوسی ئەویان نیشان کردوە. تلماك، لەسەر خاکی ئیتاکا وەستاوە، چاوەڕێی گەیشتنی پیاوێکە کە دەڵێن باوکیەتیو ئۆلیس لە گەرداوەکاندا بزر بووە و سەری لێشێواوە، مەگەر بەزەیی خواوەندانو چارەنوس بیگرێتە خۆیو بە ئارەزوی خۆی کە گەیشتنەماڵە، بگات. ئەم بێئاگاییەی تلماك دوو دڕدۆنگیی ئەو لە لایەکەوە و گومەسارییی* نائۆمێدانەی ئۆلیس لە لایەکی دیکەوە، چارەنوسی ئەزەلیو راستەقینەی مرۆڤە.

هەنوکە لە یەکەمین رۆژانی سەرهەڵدانی ژیار و ئاوەزیانی رۆژئاوایی بۆ دوایین قۆناخەکانی واتە رۆژگاری کۆتایی میتافیزیك دێینو دەبینین کە هەمان دڕدۆنگیو گومانکاریی تلماك هێشتاش بە هەمان گوڕتینەوە لە ئارادایە. سەرەتا، سەرنج لە یەکێك لە پەرتوکە بەناوبانگەکانی مێتۆدولۆژیی ئەمڕۆ واتە **مێتۆد** لەنووسینی ئەدگارمورێن،دەدەین. مورێن لە دەسپێکی پێشگوتاری سێهەمین بەرگی **مێتۆد** دا نووسیویەتی کە مرۆڤ هەرگیز نەیتوانیوە بە وێنایەکی دروست لە جیهانو هەڵکەوتی خۆی لەودا دەستی رابگات. ئەو لە **ئایدیۆلۆژیی ئاڵمانی** ی مارکسو ئینگڵس دەگێڕێتەوە کە مرۆڤ هەمیشە لە خۆیو لەوەی کە ئەنجامی دەدا و لەوەی کە دەبێ ئەنجامی بداتو لە جیهانێك کە لەودا دەژی، وێنایەکی هەڵەی هەبووەو دەشلێ کە هەڵبەت مارکسو ئینگڵس لەم رێسایە بەدەر نەبوونە و وێناگەلی هەڵە بە خەیاڵیاندا هاتووە.[3] مۆرێن وەیاد دێنێتەوە کە ئەمڕۆ زیاتر لە هەمیشە ئێمە ئەم خەیاڵکردە چەوتانە دەخولقێنین و تەنانەت لە کۆڕوکۆمەڵی زانکۆییشماندا ئوستورە خۆی لە جێی عەقڵ دەناسێنێو ئایدیۆلۆژی جلوبەرگی پۆشتەی زانست لەبەر دەکات. هەر بۆیە دەبێ ئێمە لە هەمبەر ئەو شتانەی بە راستییە زانستییەکان ناودێریان دەکەین لەگەڵ زۆرترین دڕدۆنگی بەرەوڕوو بین. تەنیا لەم رێگایەوە کە دەتوانین تێبگەین کە تێفکرینی کۆمەڵایەتیی ئێمە لەگەڵ کام لە مەترسییەکانی رەنێوهانین و هەمدیس رەنێوهانینی ساویرەکان بەرەوڕوویە.

بە ئاشکرا، مۆرێن لەگەڵ ئەوەی کە خەریکی نووسینی پەرتوکێك لەمەڕ مێتۆدناسیی زانستە ئەمڕۆییەکانە، باسی خۆی لە دەرەوەی بازنەی ئەپستمۆلۆژی،یا لانیکەم لە دەرەوەی

* گم گشتگی/ گومەساری/ لە دیالکتی هەورامی وەرگیراوە. (وەرگێڕ)
(٣) ا. مورن، **روش شناختِ شناخت**، ترجمەی ع. اسدی، تهران، ١٣٧٤،، ص ١٥.

ئەو شتەی بە شێوەیەکی نەریتی و باو"ئەپستمۆلۆژی"ی پێ دەوترێ، رێك خستوە. لە راستیدا، فەلسەفەی زانستی ئەمڕۆش ئەگەر ناچار بوایە کە (لە بەر هەر هۆیەك بێت) تەنیا سەرنج لە هەڵێنجانە چەوتەکانی مرۆڤان بدات، رەنگە لە کۆتی ئاخێوی ئەپستمۆلۆژیکدا مابایەوە، بەڵام کێشەکەی لەم خاڵە بانتر رۆیشتوە و ناچار بووە کە لە پێوەندیی تێکچڕژاوی بوونی کۆمەڵایەتیی مرۆڤ لەگەڵ وێناگەلێ کە مرۆڤ لە هەر شوێنگەیەکدا دەیخولقێنێ، ورد بێتەوە. هەربۆیە ئەو قەڵەمڕەوەی کە تاوتوێی دەکات دێتەنێو پانتایی ئاخێوی هایدنناسانەوە. بەرینبوونەوەی ئاخێوی کۆمەڵناسانە لە تاوتوێی زانستدا و گرنگی پەیداکردنی ئەو شتەی "مێژوی زانست"ی پێ دەوترێو گەڕانەوە بۆ باسگەلی هزرڤانانی وەکو کانگیم، فۆکۆ و باشلار، بێتوانایی ئەپستمۆلۆژیی پۆزەتیڤیستی نیشان دەدا. تێڕوانینی هایدنناسانە نیشان دەدا کە نالوێ خەسارناسیو خەسارناسیی هەقیقەت بە بەرەنجامێکی بنەتاییو لێبڕاوانە بگەن، چوونکە پێوەری ناسینیان بە ناچار لە خۆیانەوە وەدەست دێنین و ناتوانین سەربەخۆ لەوان و زاڵ بە سەریاندا تێ بهزرین، یا داوەری بکەین. ژیان ئامرازێکی دیکەمان پێنابەخشێ جگە لەم ئاوەزە رێژەیی و بەرتەسکە. مۆرێن دەنوسێ: زانیاریی ئێمە پێشکەوتنی هەرەمەزنی لە ناسیندا لێ کەوتۆتەوە، وەلێ تەنانەت پیشکەوتنەکانی زانستی ئێجگار پێشکەوتوی وەکو فیزیك، ئێمە بە ناسینێك دەگەیەنێ کە تێگەیشتن و لۆژیك و هۆشی ئێمە لەودا دۆش دەمێنێو ئێمە لەگەڵ مەسەلەیەکی لە ناسین نەهاتوە بەرەوڕوو دەکا. عەقڵ کە لە رواڵەتدا متمانەدارترین کەرەستەی ناسینە، پەی بەوە دەبا کە لەخۆیدا گرێکوێرەیەکی هەیە. بە راستی عەقڵ چیە؟ ئایا جیهانگیر و گشتییە؟ ئاوەزگەرانەیە؟ ئایا ناتوانێ لەدژی خۆی رابوەستێو تێنەگا؟ ئایا بە گشتی زانینی عەقڵ وامان لێ ناکات کە تێبهزرین ئەمەش جۆرێك پاساوی رۆژئاوا تەوەری لەخۆیدا حەشارداوە؟ ئایا بەرەبەرە تێبینی ناکەین کە بەناوی خەبات دژی نەزانی، نکۆڵیمان لە گەنجینەکانی ناسین کردوە و سوکایەتیمان پێکردوە و لەنێومان بردوە؟ ئایا نابێ تێبگەین کە چاخی رۆشنگەریی ئێمە بۆتە شەو و تاریکی دایگرتوە؟ ئایا نابێ لەوەی کە بەلامانەوە ئاشکرایە دڕدۆنگ بینو لە تێکڕای ئەو شتانەی کە بنەمای راستییەکانمانن پێداچوونەوە بکەین؟"[٤]

(٤) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ١٦.

لە باسی داستانی شیعریی هۆمیرۆسدا دیتمان کە ئاتنە کۆمەڵی هێمای نارِوون بە بەشێك لە هەقیقەت دەکات، بەڵام بانگەشەی دەربڕینی تێکڕای هەقیقەت دەکاو تلماك لە هەمان کاتدا کە دەیەوێ لە هەقیقەتی تەواو بدوێ،گومانکارە. لەڕاستیدا، دەربڕینی هەردووکیان بە مانای کۆمەڵە راڤەیەکە. ئەوان لەگەڵ یەکدی دەدوێن و دەستیان بە هەقیقەتێکی هاوبەش راناگات، چونکە ئاخاوتە بەردەوام لەگەڵ کەتواردا مەودای هەیە. لە جەرگەی راڤەکاندا، تەنیا سەرەداوێك لە هەقیقەت دەتوانی بەدی بکەیت، نەك زیاتر. دڕدۆنگی بونیادی دانایییە، کاتێك کە دەزانین هەقیقەت شاراوەیە و بە شاراوەیی دەمێنێتەوە. یەکێك لە هزرڤانانی هەڵکەوتوی ئامریکایی سەردەمی ئێمە واتە ئیستنلی کاڤێل ئەم خاڵەی هێناوەتە گۆڕێ. کاڤێل کە جیا لەنزیکایەتیی ئاشکرای تیۆرییەکانی لەگەڵ هزرەکانی نووسەرانی هێرمێنۆتیك، بەردەوام مەودای خۆی لەگەڵ ئەوان پاراستوە، سەرچاوەی سەرەکیی باسەکانی خۆی لە **توێژینەوە فەلسەفییەکان ی ڤیتگنشتاین** بەدی کردوە و لە پەرتوکی **بانگەشەکانی ئاوەز** (١٩٧٩) لە گومانگەریی رادیکاڵ داکۆکی کردوە.[٥] ئەو لەم پەرتوکەدا بە تاوتوێی بەرتەسکی و سنوردارییەکانی توێژینەوە لەزانستە ئەزموونییەکان و هەروەها بەرتەسکییەکانی تێڕوانینی فەلسەفی لەم زانستانە بەم بەرەنجامە گەیی کە لەمە بەدواوە، پێشکەوتنی زانست و فەلسەفە لە گرەوی ئەوەدایە کە" رێچکەی پەیجۆر لە فەلسەفەدا" بگۆڕێت. فەلسەفە لەجێی کۆڵێنگەری لە بنەماکانی زانینی ئەرخەیانی و بونیادە متمانەدارە مەتریالی و ئەزموونییەکان دەبێ خەریکی تاوتوێی شیمانەکان و روداوگەلی بێجێنشین بێ. ئێمە دەبێ لە قووڵبوونەوەی فەلسەفیدا، سەرنج لە لایەنی بێبنەتایی و نەناسیاوی رووداوەکان و شتەکان و هەروەها لە خدەی تاقانە و تایبەتی بووندارانەی خۆمان بدەین.

بە رای کاڤێل، تێکڕای ئەو هەوڵانەی کە لە دوو هەزارساڵ تاکو ئێستا، بۆ دەربازبوون یا چاوپۆشی لە هەرە پێویستیی ملکەچ بوون بە گومان ئەنجام دراون، کێشەکەیان چارە نەکردوە، بەڵکو بەردەوام خولقێنەری بیچمگەلی تازە لەو بووە. فەلسەفە رێچکەیەکی نیە جگە لەوەی کە لە نەریتی گومانکاریی فەلسەفی کەڵك وەربگرێ، نەریتێك کە تەنیا لە هزرەکانی گومانداران و سۆفیستەکانی جیهانی کەونارا یا دڕدۆنگییەکانی دیکارت، هیوم و کانت کورت نابێتەوە، بەڵکو پانتاییگەلی کەمتر ناسراویش دەگرێتەوە کە تاکو ئێستا کەم سەرنجیان

(5) S.Cavell, The Claims of Reason York, 1979.

لێدراوە. نووسینەکانی بیرمەندێکی وەکو ڕالف والدۆ و ئێمرسۆن نموونەیەکە لەو باسانەی کە قەڵەمڕەوی هزری فەلسەفی بەرین دەکەنەوە. بەڕای کاڤێل، مێتۆدی ئێمرسۆن دەتوانێ لەبەردەم کەسانێك دابنرێت کە بەشێوەی جۆراوجۆر لەگەڵ ئەم کەتوارە بەرەوڕوو بوونە کە ئێمە گەیشتوینەتە جێیەك کە چیدی ناتوانین بانگەشەکانی ئاوەز شێلگیرانە لە قەڵەم بدەین. کاڤێل لە وتارێك لەژێرناوی" چاکسازیی بنچینەیی ئێمرسۆن" جەختی لە سەر ئەم خاڵە کرد کە ئەم بیرمەندە لە ڕێگەیەکەوە چووبوو کە لە پاش ئەو نیچەش (بێ ئاگا لە کارەکانی ئەو) تاقیی کردەوە.[٦]

کاڤێل چەند قات دووپات دەکاتەوە کە مەسەلەی گرنگ ئەمەیە کە لە خۆمان بپرسین: چ بەسەرمان، ژیانمان و شێوەی ژینمان دەهات، هەرکات لە جێی جەنگ و نەیاریی توند لەگەڵ گومانگەری چووباینە ژێر ڕکێفیەوە.[٧] ئێمە لە نەریتی میتافیزیکدا بەرەنجامگەلێ پەسند دەکەین کە بە دروست و ئەرخەیانی لە قەڵەمیان دەدەین و بە کردەوە جار ناجارێ، ناچار دەبین بێ متمانە و لەبرەوکەوتو لە قەڵەمی بدەین. دژوارە بتوانی لەم ڕۆژگارەدا کەسێك پەیدا بکەیت کە بیەوێ یا بتوانێ بەهەمان گوڕوتینی پۆزەتیڤیستەکانی دەیەکانی پێشو لەگەڵ ئەم گوتەیە ناکۆکی بنوێنێ کە ئێمە سەرەڕای تێکڕای هەوڵەکانمان هێشتا کۆڵەکەیەکی ئەرخەیانکەرەوەی پتەومان بۆ تیۆرییەکانمان پەیدا نەکردوە. ئەم پەیدانەکردنی دوا وڵامەکان ئێمەی هیوابڕاو نەکردوە و هیشتاش ئارمانجمان" چارەسەری مەسەلەکان"ە. ئێمە بە دەگمەن دەرفەت بەم بیرە دەدەین خۆبنوێنێ کە مەسەلەی چارەکراو و کۆتایی پێهاتو لەڕاستیدا بێبایەخە و تەنیا ئەومەسەلانەی کە هەرگیز ناگەنە کۆتایی، بەڕاستی کاڵا بەقەد باڵای ناونیشانی فەلسەفین. کەسێك کە بە خەیاڵی خۆی مەسەلەیەکی چارەکردوە، هەمبەرێکی دروست و شیاو لەگەڵ ژیان و جیهان رایەڵ ناکات.

ئەمە هەڵکەوتی سروشتیی نەزانیی ئێمەیە کە بە ڕێگەکانی ئاگاداربوونی بەرتەسك و ڕێژەیی ئێمە هەلی وەدەرکەوتن دەڕەخسێنێ و پەیتا پەیتا ئێمە بۆ ئەزموونی ڕێگەیەکی تازە لە ژین بردنە سەر ڕکێش دەکات، ئەو ڕێگانەی کە بەبێ ناوێزە ئەو هەواڵە سنوردارانە لە برەو دەخەن و لەبەرانبەردا ڕێچکەیەکی تازە بۆ داناییەکی تازە دەکەنەوە: گومان، هەمبەرێك لەنێوان ئێمە و جیهان دروست دەکا و ئەم هەمبەرە بە نۆرەی خۆی ڕەژیدەی پێش ـ فامگەلێکە کە بەپێچەوانەی خەیاڵکردە زانستییەکانی ئێمە ناتوانێ پەیجۆرگەری سالاریی بەسەر جیهانی بەرناسەکاندا بێت.

---

(6) s.cavell, “emerson contitutitional amending”, in: philosophical passages, cambride, Massachusetts, 1995, pp.14-42
(7) s.cavell , the claims of reason , p.15

بانگەشەی گەورەی ئاوەز" مافی گومان کردن"ە . بە پەسندکردنی، "فەیلەسوفی ناخیی ئێمە" خودئاگا دەبێتەوە. باشترە کە ئێمە لەجێی ڕووبەڕووبوونەوە و سەرکوتی(خۆ) ی ڕۆژانەمان، لە بانگەشەکانی لووتبەرزانەی زانستی دەست هەڵگرین و پەسندبکەین کە لەگەڵ دردۆنگیی سەرەمڕە و بنیاتنەر، لە جەرگەی سنوردارییە مرۆییەکانی خۆمان ژیان بەرینە سەرێ. کاڤێل لە پلەی قوتابیی ڤیتگنشتاین و ئاستین، لە هەمبەر" گەورەترین سنورداریی ئێمە کە لە گەورەترین ئامرازی ئێمەوە ئاخێزاوە"، واتە زمان کەمتەرخەم نیە. ئەو ڕادەگەیەنێ کە وزەی ناسینی ئێمە لە کۆتی قەڵەمڕەوی وشەکان و زماندایە. گریمانی زەینێکی بەرین کە بتوانێ هەموو شتێك لە دەرەوەی سنورداریی زمان تێبگا، گریمانێکی چەوتە و لە دیدی فەلسەفییەوە پاساو نادرێ. کاڤێل بە یاریدەی ئێمرسۆن و بە تایبەتی پەرتوکی **والدێن** بەرهەمی هێنری دەیڤیدتۆرۆ نیشان دەدا کە ئێمە لە کۆتی ئەو داناییانەین کە هەمانن و لە ڕاستیدا زیندانیی زمانمانین و سەرەنجام دەبێ پەسند بکەین کە هەر ئەم وشانەی کە بە یاریدەی ئەوان پێوەندی بەوانی دیکەوە دەکەین، یا جیهان و خۆمان بە خۆمان دەناسێنین، خیانەتمان پێ دەکەن. وشەکان هەرگیز لە کۆتاییدا ئەو شتە دەرناچن کە لە بەراییدا دەمانویست و عەوداڵی بووین. ئێمە بە سەر زمان و هزری خۆمان و لەسەر لۆژیك و پێکهاتەی زانست چاوەدێری و زاڵبوونمان نیە. ئێمە لەبەرئەوەی بیچمگەلی مرۆیی دەربڕین، واتە سنوردارییەکانی تێبینی ناکەین و پشتگوێی دەخەین، خۆمان و لە بەرەنجامدا کەسانی دی و جیهان لە کیس دەدەین. ئاوەزباوەڕی تا هەنوکە گومانی بەگوڕ نەکردوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە بە ئاراستەی سەرکوتکردنی یا وەك فەیلەسوفان دەڵێن" بۆڕدانی" چۆتە پێشێ. فەلسەفە بەو چەشنەی کە کاڤێل دەیناسێنێ، بانتر لەم ڕاگەیاندنە هەڵدەکشێ کە چ شتێك ڕاست و دروستە و چ شتێك درۆ و چەوت.

فەلسەفە دەتوانێ لە گێچەڵی ئەو شتەی کە نیچە" درێژدادڕییە عەقڵانییەکان" ناوی لێنا بوو، ڕزگار ببێ. کێشەی نیچە تەنیا بیچمی دەربڕین و سەلماندنی هەرە پێویستیی بڕگەنووسی نەبوو. ئەو دەیهەویست پەیامنامە و کاری ڕاستەقینەی فەلسەفە ڕۆشن بکاتەوە. فەیلەسوف دەبێ لە جێی پرسیار لە ڕاست و چەوتیی شتان، بەردەوام بپرسێ کە بۆچی ئەم شتە بە ڕاست و دروست دەناسێنرێ و ئەو شتە چەوت؟ ئەم پرسیارە ئێمە بۆ جەرگەی بەرجەوەنگەرایی نیچە دەگەڕێنێتەوە. لێرەدا لە پرسیاری کلیلیی نیچە کە" ڕاست و درۆ" بە کاری کێ دێن؟ تەنیا هەنگاوێك مەودا دەمێنێتەوە و بەس.

(٢)

نیچە ئەو بوێرییەی هەبوو تا لە"دواین مرۆڤ" بدوێ. ئەو دەرگایەك كە تلماك بە رووی ئاتنەدا ئاوەڵای كردبوو دایخست و دەرگایەكی دیكەی ئاوەڵاكرد و خۆی بە مزگێنیدەری هەورەبروسكەی" كەڵەمرۆڤ" ناونا و لە بەرانبەر سەرترین ئاكارە باشەكان، مرۆڤی ئەمڕۆیی داینا، بوونەوەرێكی سوك و چروك كە چیدی ئامرازی پێویستی بۆ هەڵسەنگاندن و پێوانی هەرچی و پەرچیی خۆی لە بەردەستیدا نیە، كەسێك كە لە پاتۆری پێنجەمی پێشگوتاری **وەهای گوت زەردەشت دا**" دوایین مرۆڤ" ناوی لێ نراوە:" سەردەمی هەرزەئەژمارترین مرۆڤ سەرهەڵدەدا. مرۆڤێك كە چیدی ناتوانێ خۆی بە هەرزە بزانێ. هێی! دواین مرۆڤتان پێ‌نیشان دەدەم... زەوی بچوك بۆتەوە و لە سەریەوە دواین مرۆڤ هەڵبەزودابەز دەكا،مرۆڤێك كە هەموو شتێك بچووك دەكاتەوە. نەوەی ئەو وەكو پێشكە خاشەبڕ نابێ. دواین مرۆڤ درێژترین تەمەنی هەیە." ئێمە بەختەوەریمان داهێناوە": دواین مرۆڤان وەها دەڵێن و چاوەتروكێ دەكەن".[٨] دواین مرۆڤ وێرانگەرە و هیچ شتێك ناخوڵقێنێ. نیهیلیستە. لە هەرشتێ سەردەمانێك كە لە نەریتە رەوشتتییەكاندا بە هێژامەندی دەناسرا رووی وەرگێڕاوە و خۆی یەكسەر بەبێ بەهاكان دەژی. كێشەكەی سودمەندبوون لە ئاسودەیی و لەشساخی، یا نیچەگوتەنی گەرمایە. هەر جێیەك ژین بردنەسەر لەودا دژوارە بەجێ دێڵێ، نەخۆش كەوتن و بەگومانبوون بە گوناه دەزانێ، بە پەرێز و ترسنۆكە و ئێجگار بەترسەوە هەنگاو دەنێ. هێشتا كار دەكا، چونكە كار بەمایەی سەرگەرمی دەزانێ، بەڵام دەترسێ كە ئەم سەرگەرمی‌یە لەئاستی خۆی دەرنەچێ. لەجێی هاوپێوەندی و یەكگرتن لە یەكسانی دەدوێ:" مێگەلێك، بە بێ هیچ شوانێك". نیچە دەڵێ:" هەموو یەكسان دەبینن و هەموو یەكسان دەخوازن. هەركەس جگە لەمە ببینێ، بە پێی خۆی دەچێتە شێتخانە". بڕیاری دواین مرۆڤ پشت ئەستورە بە ئاوەزی رۆژانەوە و بەرگەی هیچ بزاوتێك لە دەرەوەی فەرمانە یەكسانسازەكانی ئەم ئاوەز ناگرێ و هەر شتێك جگە لەم عەقڵە بە شێتایەتی ناو دەنێ. دواین مرۆڤ مێژو بە هەقایەتی شێتان دەزانێ، پێی وایە لە هەرشتێك كە تا هەنوكە رووی داوە ئاگادارە و بە هەموو شتێك پێ‌دەكەنێ. دنیا بە داخراو و بەرتەسك دەخوازێ، پێویستیی بە ئاسۆكراوەكان نیە. بە ماڵی بچوك و پیشەی ساكاری، بە خۆشییە بچووكەكانی ژیانی رۆژانە و شەوانە لە پەرانپەری بچوكی خۆی و لە نێو خێزانی

---

(٨) ف. نیچە، **چنین گفت زرتشت**، ترجمەی د. اشوری، ویراست چهارم، تهران ، ١٣٧٥، صص ٢٧-٢٨

خنجیلانەی خۆی دڵخۆش دەكا و دەیەوێ بە لەشساخییەوە درێژە بە ژیان بدا. دواین مرۆڤان هێشتا بە دژی یەكدا دەچن، بەڵام پێكەوە دەسازن، نە وەك گەدەیان تێك بچێ. دواین مرۆڤ دەڵێ: من دەمەوێ دواین مرۆڤ بم، كەڵەمرۆڤ پێشكەشی زەردەشت بێ.(!)

ئایا ئەم رەخنەكارییە تاڵ و تاسێنەرەی" مرۆڤی ئاسایی"، "مرۆڤی كۆڵان و بازار" یا بە گوتەی ویلهۆلم رایش" مرۆڤی بچوك" كە بەسانایی هەركام لە ئێمەین، لە بەرانبەر پێشنیارێكی سەلمێنەیی، گەلاڵەیەكی میتافیزیكی بۆ سەرهەڵدانی كەڵەمرۆڤ، گەلاڵەیەكی پشت ئەستور بە ویستی هێز جێ‌دەگرێ؟ ئایا نیچە كە ئەو بە بانگەوازدەری رێژەییبوونی بایەخەكان و راستییەكان دەناسین، خۆی پەیامهێنی بایەخگەلی تازە و سەرترە و لە بەرەنجامدا لە جێیەكدا رێژەییبوون بەرتەك دەداتەوە؟ ویستی هێز كە ئەو دەیهێنێتە پێشێ لە كوێدا بنەجێ دەبێ؟ لەودا نیگای تازەی میتافیزیكی، لە مزگێنیی كەڵەمرۆڤدا، یا لە هەمان گەلاڵەی رێژەییمەندیی دانایی‌یەكان و هەقیقەتەكان؟ وڵامەكە رەنگە بتوانین لە تاوتوێی رێژەی نواڕیی نیچە بەدی بكەین.دەزانین كە "ژیان" چەمكێكە كە لە هزری نیچەدا پێگەیەكی نێوەندیی هەیە. ئەمەش دەزانین كە ئەو دەیوت ئێمە ناتوانین ژیان بناسین، چونكە عەقڵ ملكەچ و خزمەتكاری ژیانە و لەسەر بناخەی عەقڵ ناكرێ ژیان بناسین و یا پێناسەیەك لەو بدەین بەدەستەوە. خاڵێك كە لێی ئاگادارین ئەمەیە كە بە بێ ژیان نە بایەخێك لە گۆڕێدا دەبوو و نە زانیارییەك، نە ئاوەز و نە ویستی هێزێك. تێكڕای ئەم كاروبارە لە پێوەندییەك كە لەگەڵ ژیان پەیدا دەكەین، بە شێوەیەكی رێژەیی و رێككەوتەیی واتا پەیدا دەكەن. ئێمە ناتوانین لەمە زیاتر بچینە پێشەوە و لە بەرانبەر ژیاندا دەچەقین. ئەو چەمكانە كە لە بارەیەوە دروستیان دەكەین، تەنیا بە كاری ناسینی رێككەوتەیی لە چەمكەكانی دیكە و شتانی دیكە دێن. یەكێك لەم چەمكە بەسودانە" ئاسۆی ژیان" یا lebenshorizonten ە كە نیچە لە یەكەمین بەرهەمەكانیدا بە كاری هێنا. ئەم چەمكە رێخۆشكەری پێشبینیی چەمكی هایدگێریی" پێش ـ فام" بوو. ئاسۆی ژیان رەگاژۆی لەم كەتوارە دایە كە هەرچەشنە پێش ـ فامێكی ئێمە كە بەوەوە دێینە نێو بانهەڵكشانی ناسین و راڤە و داوەری، بە شێوەیەكی ناچارانە بە بیچمگەلی كەم و زۆر ناسراو لە ژیانی راستەقینە دەگەڕێتەوە و لەگەڵ بەستێنی مێژوویی، كۆمەڵایەتی و فەرهەنگی (ئەو شتەی هۆسرێل" ژینجیهان"ی ناو لێناوە) پێوەندیی هەیە.

وردبوونەوە لە یەکەمین وانەگوتارەکانی نیچە و گەلاڵەگەلیٚ کە لەو لەمبارەوە بە جیٚماوە، بە باشی نیشان دەدا کە ئەو بە یاریدەی" ئاسۆی ژیان" تیٚدەکۆشا تا لە قەڵەمڕەوی قەتیسماوی زماناسی و شیٚوازناسی بانتر بچیٚ و لە فەلسەفە، میٚژو، دین، جوانیناسی و رەوەشتیش سەرنج بدات. نیچە لە سەرەتای کاری فیکریی خۆیدا هیٚرمیٚنۆتیکی بە لقیٚك دەناسی کە هەرچەند تا رادەیەك پیٚوەندیی لەگەڵ رەخنەکاریی فەلسەفی هەیە، بەلاٚم بە هەرحاڵ، بەشیٚکی سەربەخۆ لە زماناسیی میٚژوی‌یە و بە تایبەتی لە تویٚژینەوەکانی هزر و ئەدەبی کلاسیك بەکار دیٚت.ئەم رایەی ئەو بەرەبەرە گۆڕا و زیاتر سەرنجی لە لایەنەکانی فەلسەفیی راڤە دا و لە بەرەنجامدا قەڵەمڕەوی هیٚرمیٚنۆتیکی بەرینتر کردووە[٩] پیٚشڤەچوونی بەرهەمەکانی نیچەی لاو نیشان دەدەن کە ئەو بەرەبەرە خدەی فەلسەفیی لقیٚك لە باسی زماناسی و ریٚزمانیی کە بەشیٚوەیەکی نەریتی بۆ کاروباری راڤەی دەقەکان تەرخان کرابوو، بەگرنگ لەقەڵەم دا. ئەم دوورنۆڕییە، کە دەرخەری یەکەمین کرۆکەکانی تیٚفکرین لە رەچەڵەکناسیشە، بوو بە ریٚخۆشکەری درك پیٚکردنیٚکی تازە لە هیٚرمیٚنۆتیك و لە هەمان کاتدا نیشانی دا کە" ریشەگەلی کەمایەسییەکانی زماناسیی میٚژویی چین. لە یەکیٚك لە یاداشتەکانی نیچە کە وادیارە میٚژوی نووسینەکەی بۆ کۆتایی ساڵانی دەیەی ١٨٦٠ دەگەڕیٚتەوە، دەخویٚنینەوە کە لەدیدی ئەوەوە کردەی ناسینەوەی دەق، ناسینی ریشە و بنەچەیەتی:" ئیٚمە دەمانەویٚ شتیٚك زیاتر لە دەقیٚکی کۆتاییهاتو بەدی بکەین. دەمانەویٚ لە بەرانبەر چاوانمانەوە سەرچاوەی بەرهەمیٚك، میٚژوی رەنیٚوهانین و لە دایکبوونی ببینین... ئاواتەخوازین کە بانهەڵکشانی بیچمگیری و کرانی(شدن) بەرهەم بە ئارامی لە بەر چاوانمان ئاشکرا ببیٚ".[١٠] ئەم گوتەیە هەم ریٚچکەی باسی رەچەڵەکناسی نیشان دەدا و هەم لەدیدی ناسینی هیٚرمیٚنۆتیکی پڕبایەخە. نیچە لە وانەگوتارەکانی لە زانکۆی بازیٚل کە دەورەیەك لەوان بۆ تاوتویٚی **ئیلیادی** هۆمیرۆس تەرخان کرابوو، رای‌گەیاندبوو کە مەسەلەکەی نەك تەنیا

(٩) لەمبارەوە ئەم وتارەی خوارەوە ئیٚجگار ریٚخۆشکەرە. نووسەری ئەم وتارە بەڵیٚنی داوە کە لە داهاتویەکی نزیکدا پەرتوکیٚك لەمەڕ هەمبەری نیچە لەگەڵ هزری هیٚرمیٚنۆتیکی بلاٚوبکاتەوە، کە لە راستیدا ئەم وتارە بەشی بەرایی ئەو پەرتوکە ئەژمار دەکریٚ:
n.davey,” hermeneutice and lvietzsche s early thought” in: k, ansell- pearson ed, nitsche and modern german thought, London, 1991, pp.88-119.

(10) ibid, p.92.

هۆمیرۆس، بەڵکو" گشت خەیاڵسازیی یونانی"یە و بە جەختەوە گوتبووی کە بۆ ناسینی ئەم بەرهەمە دەبیٚ سەرنج لە ئاسۆی ژیانی یونانییەکان بدەین و سودیٚکی نیە کە باسەکە لە تاوتویٚی نیازەکانی دانەری بەرهەم قەتیس بکەینەوە.[١١]

چەند ساڵ دواتر نیچە لە **لەدایکبوونی تراژیٚدی** دا لە "یونانیان" دوا و رای گەیاند کە بۆ ناسینی واتاگەلیٚ کە لە هەر تراژیٚدیایەکدا بەدی دەکریٚن،دەبیٚ لە گشت بایەخگەلی یونانی کە بەرەنجامی ژیانی یونانییەکانە، وردبینەوە. ئەو نووسی کە یونانییەکان لە تەك ترسەکان و تۆقینەکانی بوونی مرۆیی ئاشنابوون و لەبەر ئەمەش خواوەندانی ئولۆمپیان خوڵقاندو هەمدیس لەبەرئەمە تراژیٚدیاکانیان ئافراند.[١٢] یونانییەکان خوڵقیٚنراوانی ئاسۆی ژیانیٚك بوون کە دەبیٚ بەر تاوتویٚ بکەون و هەتا ئەم ئاسۆیە نەناسریٚت، بۆ ئیٚمە نالویٚ کە ریٚگەیەك رووەو واتاگەلی دەقە یونانییەکان ئاوەلاٚ بکەین.

ناسینی ئاسۆی ژیانی یونانی ئیدی بەسانایی چەشنی ـ گریمان بەمەبەستی سەلماندنی دروستی و متمانەی ئەو راڤانەی کە دەیانخەینەڕوو نیە،بەڵکو دەبیٚتە ئامانجی تویٚژینەوە. دەبینین کە بازنەی هیٚرمیٚنۆتیك جاریٚکی دی نیگاری دەکیٚشریٚت: بە بیٚ **ئیلیاد** ناتوانین ئاسۆی ژیانی یونانیان بناسین، وەلیٚ لە لایەکی دیکەوە بەبیٚ ناسینی ئەو ئاسۆیەش ناتوانین پەی بە رازەکانی **ئیلیاد** بەرین. لەم رووەوە، نیچەش وەکو هزرڤانانی دیکەی هیٚرمیٚنۆتیك و بە تایبەت شلایٚرماخیٚر، لە هەمبەری نیٚوان ئەم دوانە دوا و لە گریمانگەلی کاتی کە دەتوانن لە بەرەنجامی پیٚشکەوتنی تویٚژینەوە و تاوتویٚی ئاسۆکانی دیکەی ژیان هاوتەراز و بیراز بکریٚن، باسی کرد. نیچەی لاو چەندجاریٚك" پەیامنامەی هیٚرمیٚنۆتیك"ی بونیادنانی یەك" میٚتۆدی ناسین و داوەریی بەرهەمەکان" زانیبوو، بەلاٚم بەردەوام جەختی لەسەر ئەم خاڵە دەکرد کە ئەم ناسینە بەبیٚ سەرنجدان لە کۆی توخمگەلی فەرهەنگی و ژیانیٚکی راستەقینە کە ئەم بەرهەمانە پشتیان پیٚبەستوە نالویٚ و هەرکەس کە تەنیا بەرهەم بیٚنیٚتە ئاراوە، گیٚجی و نارۆشنیی باسەکە زیٚدەدەکا.

مەسەلەیەك کە نیچە هیٚنابوویە پیٚشیٚ، واتە هەرە پیٚویستیی تیٚپەڕین لە بەرهەم خۆی و وردبوونەوە لە ئاسۆی دانایی سەردەمیٚك کە بەرهەم لەودا رەخساوە رەگاژۆی لە روانگەی

(11) ibid, p.93.

(12) F.Nietzsche, the birth of tragecly, trans.w.kaufman, newyork, 1967, p.41

ڕۆمانتیکخوازان و بە تایبەت فرێدریش شێلگێل دایە. تەنانەت دەتوانین سەرچاوەکەی دوورتر بەرین و سەرنجیش لە کارەکانی وینکلمان بدەین. ئەوەی نیچە هێنابوویە پێشێ و تا رادەیەك تازەیە، مکوڕی و لێبڕاوێتی ئەم هەڵێنجانە یا بەرەنجامگیرییەی ئەوە کە بۆ تێگەیشتن لە دەق، نەك تەنیا دەبێ لە بەرهەم، بەڵکو دەبێ لە روانگەکان و بەرجەوەنەکانی دانەریش بانتر بچی و لە ئاسۆی ژیان و فەرهەنگێك ورد ببیەوە کە بەرهەم لەوەوە بەرهەڤ کراوە و بە نۆرەی خۆی یا قایم و پتەوی کردوە، یا کۆمەڵە گۆڕانێکی لەودا چێ کردوە. ئەم دوورییەی دەق لە نیازی دانەرکە ئەمڕۆکە بەلای ئێمەوە و بەشێوەیەکی هەمەکی لە ئاخێوی رەخنەگرانەی ئەدەبی و هونەریی نوێدا، وەکو پێشگریمانێکی لێبڕاوانە خۆدەردەخا، بە ئاسانی بیچمی نەگرت و دەستەویەخەبوونی نیچە لەگەڵیدا نموونەیەك لە هەوڵدان بۆ زاڵبوون بەسەر پڕوپووچییەکان و خاڵگەلی پڕتەمتومانە کە دەورتادەوری بەسترانەوەی دەق بەدانەریان بە کەڵەکچنێکی* قایم و ئەستور گەمارۆ دابوو. ئەگەر ئێمە ئەمڕۆ بتوانین بەبێ خۆ لەقەرەدانی تەندورەی دژوارییەکان و گرێکوێرە تیۆریکی‌یەکان نیشان بدەین کە تێکڕای دەقەکان نەك بەروبوومی نیازەکان و هزرەکانی" خولقێنەر یا رەخسێنەری" خۆمان،بەڵکودەرخەری ئاسۆیژیان وجیهانبینیەکن کە لە ئاستی تاکایەتی بانتر دەچن، لە بەر ئەمەیە کە لە زەوییەکی قورس و پتەو هەڵتروشکاوین کە نیچە پێشتر تەختی کردوە. هایدگێر لەمەڕ نیچە و بەرهەمەکانی ئەم خاڵەی هێناوەتە پێشێ کە دەبێ هایدن، جیهان یا ئاسۆی ژیانێك کە بنچینەی بەرهەمەکانی نیچەن، لە جێی ئەو تاوتوێ بکرێن:" ئەگەر ئێمە لە جێی ئەمە کە لەبارەی هایدن و جیهانێك کە یەکەمجار بنچینەی بەرهەم بوون، لێکۆڵینەوە بکەین، دانەدوی تاوتوێی ژیانی مرۆڤێك کە بەرهەمی ئافراندوە دەکەین، بەردەوام لە پلە و پایەی بەرهەمدا، خۆی(دەرگای خۆی) بە روومان دادەخا"[١٣] بەم چەشنە دەتوانین بڵێین کە مەسەلەی سەرەکیی هێرمێنۆتیك زاڵبوون بەسەر مەوداکان و نامۆیی‌یە و دەبێ دەربخات کە چۆن و بە چ جۆرێ بەرهەمێك لە فەرهەنگی رەسەن و هەڵکەوتی مێژویی پەیدابوونی خۆی جیادەبێتەوە و دەچێتەنێو ئاسۆی ژیانی بەرامبەرانێك (بیسەر ـ خوێنەر) کە لەسەردەمێکی دیکەدا دەژین.

* لە زاری هەورامی وەرم گرتوە، بە واتای" حصار" ی فارسی.(وەرگێڕ)

(13) M.Heidegger. nietzche, trans.D.farrell krell, new York, 1991, val.3.p.4.

ڕای نیچە هەرچەند هێشتا لە کۆتی ئاسۆی ژیانی سەردەمی دانەر بوو و تاوتوێی ئەو ئاسۆیەی بە هەرە پێویست دەزانی ، وەلێ لە بەرگرەوەی هەندێ کرۆك لە دیتەیەکی تازەتریش بوو. ئەو لە هەمان کاتدا کە بەڕاشکاوی لە گواستنەوەی ئاسۆی رابردو بۆ ئاسۆی رۆژگارێکی دی، واتە سەردەمی راڤەگەر باسی نەدەکرد، بەڵام رێگەی بە یاریدەی هێماگەلێکی بیرورژێن ئاوەڵاکرد، تا ئێمە بتوانین ئەمڕۆ، لە باس لە هێرمێنۆتیك رابگەیەنین کە کێشە لەسەر ئەمە نیە کە بەرهەمێك بۆ بەرامبەران (بیسەر ـ خوێنەر) ی سەرەکیی خۆی چ واتایەکی دەبەخشی، بەڵکو خاڵی نێوەندی ئەمەیە کە بەرهەم هەنووکە بۆ ئێمە چ واتایەك دەبەخشێ.

بەرتەسکیی روانگەی نیچەی لاو کە هەرەپێویستیی تاوتوێی ئاسۆی ژیانو فەرهەنگی سەردەمێکی مێژویی وەکو پێش ـ مەرجی ناسینی بەڵگەنامەکانو دەقگەلی مێژویی ئەو سەردەمەی دەهێنایە پێشێ، بۆ پێشینەیەکی تیۆریك کە لە کاری شلینگدا هەبوو و بۆ شوێندانەریی لەسەر کاری رۆمانتیکخوازە ئاڵمانییەکانیش دەگەڕایەوە. بەڵام نیچە کرۆکێك لە روانگەیەکی ئەمڕۆیی بەم پرسیارەوە هێنانە پێشێ: چۆن و تا چ ئاستێك دەتوانی لە مەودای فەرهەنگیو کۆمەڵایەتیی نێوان دوو سەردەمی جیاوازی مێژویی کەم بکەیتەوە؟ ئەو نووسی:" لەبەرئەوەی کە ئێمە لە کۆماگی توخمەکاندا پەروەردە نەکراوین، ناتوانین بە تەواویو بە وردی بەرەنجامگەلی فەرهەنگییان بناسین، ئەو جەختی کرد کە وەها ناسینێك " کارێکە هەتا بڵێی دژوار ... و ئێمە ناچاردەبین کە تۆێژینەوەی خۆمان بە یاریدەی بەراوردەکان بەرینە پێشێو لەم رووەوە، تێگەیشتنی ئێمە لە پێشینان دەتوانێ سازدەری جۆرێك هاوتەریبیی ئاگایانە و وێدەچێ لە هەندێ رووەوە ناخودئاگا بێ".[١٤] چەمکی"هاوتەریبی"کە لە نووسینەکانی نیچەدا هاتۆتە گۆڕێ، بە وردبوونەوەی زیاتر دەخەینە روو. هەرچەند ئەم زاراوەیە بەڕاشکاوی لەنووسینەکانی یارانی هێرمێنۆتیكو زماناسانی مێژویی سەدەی نۆزدەهەمدا نەهاتوە، بەڵام لە هێما بە چەمکێکی دیکە کە نیچەش بەکاری هێناوە، واتە "بەراورد" لە گۆڕێدا بووە. فریدریش ئاسێت لە باسکردن لە بەراورد لە نێوان دوو هەڵکەوتی فەرهەنگیی جیاوازدا هێمای بە کاری راڤەگەرێك دەکرد کە تێدەکۆشێ تا جۆرێك لە "هاوپێناوی" لەگەڵ هەردووهەڵکەوتی جیاواز دروست بکا. ئەم لایەنە لێرەوە چووە نێو باسەکانی هێرمێنۆتێکی رۆمانتیك و هەروەها لە یەکێك لە شێلگێرترین خاڵگەلێ کە لە تیۆرییەکانی زماناسی

(14) Davey, op, cit,P.94.

هاتەگۆڕێ، واتە لە بەرهەمەکانی فۆن هۆمبۆلێتدا خدەیەکی هێرمێنۆتیکیشی پەیدا کرد. ئەو نووسی: "سەردەمانێك کە درزێکی زەبەلاح دوو بوونەوەری لێك جیاکردبێتەوە، هیچ پردێك ناتوانێ لە نێوانیاندا دروست بکرێ...لەم روەوە هەرجۆرە ناسینێکی بابەتێکی تاقانە، پەیوەست بەئەوبەری درزەکەوە، لە رێگەی پێشگریمانی شیمانی بوونی بەراوردێك لەگەڵ هەڵکەوتی ناسێنەر دەتوانێ بیچم بگرێ".[15] ئەم بەراوردە ئەگەری ئەوە دەڕەخسێنێ کە ئێمە بابەتی ناسینەوە لە هەڵکەوتێکی تازە، یەکانگیر یا تەریب لەگەڵ ئاسۆی تێگەیشتنی ناسێنەر دابنێین. ئەم خاڵە یەکێك لە یەکەمین خاڵگەلی سەرهەڵدانی ئاگایانەی باسی هێرمێنۆتیکی ئاوێتەبوونی ئاسۆجیاوازەکانە کە هەڵبەت چەند لایەنێك لەو لە نزیك سەد ساڵ پێشتر لە نێوان هزرڤانانی ئاڵمانی لە ئارادابووە، بەڵام بەو گوڕوتینو وردبینییەوە بە سەرهەڵدانی دیتەی هێرمێنۆتیکی گرێ نەدرابوو.

ئەوەی نیچە، دوابەدوای هۆمبۆلێت لە بارەی بەراورد هێناویەتی، رەنگە یەکەمین باسی هێرمێنۆتیکی لەمەڕ چارەسەربوونی دژوارییی رووبەڕووبوونەوەی ئاسۆکان بە قازانجی ئەم سەردەمە بێت. ئەمە هەمان باسە کە ئەمڕۆ بە سپاسو لە سایەی کارەکانی گادامێر، گواستنەوەی بەرهەمێك یا دەقێك بۆ رۆژگاری خۆیو ئاسۆی هزرەکانو ئاماژەکانی خۆمان ناودێری دەکەین. سەرنجدان لە زاراوەی نیچەیی "ئاسۆی ژیان" رۆشنگەری خاڵگەلی گرنگو سەرنج راکێشە. هەم جۆرێك پێشبینیی گرنگیی چەمکی ژیان لە نووسینەکانی دواتر و بەناوبانگتری نیچەیەو رۆشن دەکاتەوە کە ئەم چەمکە چ مێژینەو پێشینەیەکی دووروودرێژی لە کاری فەیلەسوف هەبووە و هەم نیشان دەدا کە نیچە تێبینی کردبوو کە هەر بە تەنێ ئاگایی و ئاگاداری لە هەل ومەرجەکانی ئاسۆی رابردو بەس نیە و ئەمە هێشتا بە واتای کلیلی کردنەوەی ئاڵۆزییەکان و دژوارییەکانی دەق نیە، بەڵکو دەبێ بتوانین ئەو هەل و مەرجانە لە تەك هەل ومەرجی ئەمڕۆ و ئەو ئاسۆی ژیانە لە تەك ئەم ئاسۆ هەنوکەییە بەراورد بکەین. رەخنەگرتنی نیچە لە philolgyیا ئەو شتەی لە نەریتی ئێمەدا زمانناسیی مێژوویی پێ وتراوە، بە سەرنجدان لەچەمکی ئاسۆی ژیان دەناسرێتەوە. ئەمە ئەو لقە زانستییەیە کە نیچە لە سەردەمی زانکۆدا خوێندبووی و لە رێگەیەوە هۆگری فەلسەفە ببوو، بەڵام بەرەبەرە لەگەڵ خاڵەلاوازەکانی ئاشنا ببوو. ئەم زمانناسییە لەدیدی ئەوەوە ناتوانێ" بەراورد" رایەڵ بکا و تەنیا بەناسینەوەی ئاسۆی رابردوو رازی دەبێ و لەڕاستیدا ناسینێکی خەیاڵی لەو وەدەست دێنێ. زمانناسی مێژوویی گەمارۆدراو لە خەیاڵکردەکانی خۆی لەمەڕ سەردەمی مێژوویی رابردو دەمێنێتەوە و ناتوانێ ئەوانە بگوازێتەوە بۆ ئەمڕۆ. گرنگیی رۆمانتیکخوازان بە لای نیچەوە لەمەدایە کە ئێجگار تێکۆشاون تا کەرەستەکانی نێوان ئاسۆی ژیانی هاوچەرخ و ئاسۆی ژیانی یونانی ئامادە بکەن.

لە لایەکی دیکەوە نیچە لە راست مێتۆدی پۆزەتیڤیستیی زمانناسیی مێژوویی دەنگی هەڵدەبڕی و دەینوسی کە کاری زۆربەی زمانناسانی مێژوویی هاوشێوەی کاری ئەو کەسەیە کە هێندە لە بڕگەیەکی بچوك لە تابلۆیەکی نیگارکێشی واقی وڕدەمێنێ کە سەرەنجام گشت تابلۆکە لە بیر دەکا و لە بەرەنجامدا توانای وەدیارخستنی ئەمە کە ئایا پاژی جێی مەبەست بەو گشتەوە پەیوەستە یان نا، لە کیس دەدا. نیچە ئەم مێتۆدەی بە" ترسهێنەر" ناودێر کرد.[16] ئەو بەردەوام دەیگوت کە زمانناسان تەنانەت ناتوانن هۆی قەناعەت پێکەر لەمەڕ ئەمە کە بۆچی ئێمە دەبێ فەرهەنگی کەونارا و ئەدەبیاتی کلاسیك بخوێنینەوە، بدەن بەدەستەوە. هەڵبەت، لە سەردەمی بڵاوبوونەوەی **لە دایکبوونی تراژێدی** مامۆستایانی زمانناسیی مێژوویی و کۆنخوازانیش بە نۆرەی خۆیان نیچەیان بە" سۆبژکتیڤیزم"، واتە دانانی بەرەنجامگەلی زەینی لە جێی کەتوارەکان، تۆمەتبار کرد. ئەوان بەم کارەیان بە باشترین شێوە قسەی نیچەیان دەسەلماند و نیشانیان دەدا کە توانای تێگەیشتن واتە گواستنەوەی ئاسۆی ژیانی رابردو بۆ ئاسۆی هەبوو و هەنووکەیی و هاوچەرخیان نیە.

جەختی نیچە لەسەر ژیان لە" ئاسۆی ژیان"، رێگەی خراپ تێگەیشتن دادەخا و وادێتە بەرچاو کە رێچکەی ئاخێوی هێرمێنۆتیك تەخت دەکا تا سەرەنجام بە باسی گادامێر لە بارەی تێك کردنەوەی ئاسۆکان بگات. نیچە بەردەوام جەختی دەکرد کە ئەوەی دژوارە و بەڕاستی بایەخی ناسینەوەی هەیە، هەمبەری نێوان ژیان و ناسین، یا بەدەربڕینێکی دی نێوان ویستی هێز و ویستی هەقیقەتە. لەبەر ئەم پشت بەستنە بە بەستراوەیی ژیان و زانست، ئەو لەگەڵ شۆپێنهاوێر هاوڕا ببوو کە روانگەیەکی زانستیی پەتی ناتوانێ سەمەد یا سەرچاوەی ئامانجەکانی بوون بێت. رادەری بنچینەیی، وارسکەکان و ئەو ویستاتەنەیە کە ئێمە هەمومان پێکڕا لە ژێر ناوی ژیان کۆی دەکەینەوە. خاڵی گرنگ دۆزینەوەی هاوپێناوی یا هاوسەنگیی

(15) ibid, P.94.

(16) ibid, P.96.

زانین و ژیانە و ئەگینا کارێکی دژوارنابێ کە بە بێسەرنجدان لەم هەمبەرە خۆمان بە زانینێکی پەتی سەرگەرم بکەین و لە هەرجێ بە پێویستمان زانی دەست بدەینە داهێنانی چەمکەکان و ڕەخساندنی کاروبارێکی خەیاڵی کە خۆمان ناونیشانی هەمدیس دەرکەوتەکانی کەتوار بەوان دەدەین. نیچەی لاو لەو باوەڕەدابوو کە هاوسەنگیی نێوان دانایی و ژیان شتێکە کە لە سەردەمی ئێمەدا لە کیس چووە. ئەمڕۆکەش زۆر لە خەڵك و هەروەها پسپۆڕان لەگەڵ ئەرەستۆدا هاوڕان کە سەمەد و پاڵنەری سەرەکیی دۆزینەوەی ڕاستیی زانستی خودی هەقیقەتە و ئێمە تەنیا لەبەر چێژی وەدەست هێنانی زانین خۆمان بە زانینەوە سەرقاڵ دەکەین. ئەوان پێوەندیی تێکچڕژاو، چەند لایەنە و شاراوەی نێوان دۆزراوە زانستیەکان و ژیان وەلادەنێن و لێرەوە دەکەونە هەڵەوە. نیچە ئەم سەمەدی وەدەستهێنانی زانین سەبارەت بەخۆی بە"وێرانگەر" ناودێر کرد و بەشێوەی هەمیشەیی خۆی لە ڕێکەوەندێکی هەڵخڕێنەرانە دا نووسی: ئامانجی زانست وێرانیی جیهانە"[١٧] ئەمە یەکەمین ڕەخنەکاریی بێ بەزەییانەی نیچە لە ئاخێوی زانستی و پێشکەوتنی هەنوکەیی زانستە.

ئەم ژیانە کە پەیتاپەیتا خۆی بەسەر باسی فەلسەفی دەسەپێنێ، چیە؟ ئایا دەتوانێ واتایەکی جگە لەهەمان گۆڕانی پەیتاپەیتای هەبێ کە فەیلەسوفانی پێش سوکراتیی یونان و بە تایبەت هێراکلیت دەیانهێنایە گۆڕێ؟ ژیان کە گۆڕان و کرانی سەرەمڕە و پەیتا پەیتایە، بێمانا و پەیتاپەیتا دەنوێنێ. دەتوانی وەکو هێگل لەبۆی ڕێچکەیەکی روو لە فراژووبوون بکێشێتەوە، وەلێ بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە دەبێ بتوانی خۆت لە دەرەوەی ژیانەوە بنەجێ بکەیت، یا خۆ دەبێ دڵنیابیت کە لە دوایین خاڵی ئەم "فراژووبوون"ە داین. هەڵبەت لەمەی دواییشدا، هەروا جێی ئەم گومانە دەمێنێتەوە کە ئاگاداریی ئێمە لە ژیان دەتوانێ نەك سەرلەبەری، بەڵکو لە بەرجەوەنی هەمان قۆناخی بنەتایی بێت و بەس. بەهەرحاڵ، ئێمە نە لە دەرەوەی ژیاندا جێ دەگرین و نە لە پلەی کۆتاییی ئەو ژیانە داین کە بتوانین دوایین واتای فام بکەین. هەر هەواڵێك لەو (ژیانە) دەدەین بە دەستەوە، تەنیا بۆچوون، چاوەڕوانی، لێڕادیتن و شتێکە لە خۆوە و پڕکەمایەسی و ناپوخت.بونیادی تراژێدیی یونانی هەر ئەم درك پێکردنی لایەنی ناپوخت، بێسود و پووچی ژیانە، کە نیچەی لاو لەو بەناونیشانی" دیناوی پووچبوونی ترسهێنەری ژیان" دواوە. ئاوەزباوەڕان لە ڕۆژگاری سوکرات، تاکو ئەمڕۆ، لە جێی تێگەیشتن لەم لایەنەی ژیان بەردەوام

(17) ibid, p.98.

شتانێکیان داوەتە پاڵی و تێکۆشاون تا ژیان ماقووڵ و شیاو نیشان بدەن. بەڵام لە ئاخێوی دینی و فەلسەفیدا باسەکە بەردەوام بۆ ناماقووڵبوونی ئەم جیهانە گەڕاوەتەوە. مەسیح بە بەڵێندان بە جیهانێکی دیکە، لە ڕاستیدا لایەنی پووچی ژیان لەم جیهانەی پەسند کرد. بەرلەویش لە **چاخی کۆن(کتێبی پیرۆز)** ژیان "پووچەڵی پووچەڵەکان" ناو لێنرا بوو،[١٨] ئاخێوی دینی ئەم دنیایە زووتێپەڕ دەزانێ، چونکە لە بەراورد لەگەڵ دنیایەکی دیکەدا ڕیزبەند دەبێ.ئاوەز باوەڕیی سوکراتی کە ئەم جیهانە پەسند دەکا و پاساوی دەدا و دینی مەسیح کە دنیا ڕەت دەکاتەوە، هەر دووك بە واتای مەرگی تراژێدی و لە ڕاستیدا بەروبوومی ئەم مەرگەن. عەقڵی مرۆڤ و ئاوەزی تیۆریك یا تیۆریا، دەتوانن تەکووزمەندییەك لەم ئاژاوە و پووچییەدا پەیدا بکەن، هەر بەو جۆرەی کە جیهانی دیکە دەتوانێ وڵامێك بۆ (و لە بەرەنجامدا ڕاڤەیەك) لەم پووچییە ناکۆتایە بەرهەڤ دەکا. بە کۆتاییهاتنی دیتەی تراژیك ڕێگە بۆ دیتە میتافیزیکییەکان، هەم ئاوەزباوەڕی و هەم تێڕوانینی دینی ئاوەڵا بوو. پەرتووکەکەی نیچە بە چاکی دەکرا لە جێی **"لە دایکبوونی تراژێدی"**، مەرگی تراژێدی ناو نرابا، چونکە نیشان دەدا کە پەیدابوونی ئاوەزباوەڕیی سوکراتی، دوابەدوای مەرگی تێڕوانینی تراژیکی ژیان سەری هەڵداو لە جێی کەتواری تاڵ و پڕ پەژارەی ژیان، ژیانێکی خەیاڵی و ئەفسانەیی، بەڵێنێك بۆ خۆش بژێوی و بەختەوەری ڕەخسا.بە مەرگی تراژێدی ئەم باوەڕە کە تێکڕای مەتەڵەکانی جیهان سەرەنجام چارەسەردەکرێن و ئەدیپۆس دەتوانێ بەرسڤی هەمو شتانێك بداتەوە، گوڕوتینی سەند.[١٩] بەڵام ئەو باوەڕەی کە هەموو شتێك چارەسەرهاتوو لەقەڵەم دەدا، ڕێخۆشکەری نیهیلیزمە، ڕەنگە بەمجۆرە بتوانرێ رازی گەڕانەوەی نیچە بۆ فەرهەنگی یونانییەکان تێبگەین. ئایا ناتوانین بێژین کە ئەم باوەڕەی نیچە کە ئێمە لەگەڵ زانستگەرایی و ئاوەز باوەڕیمان لە شیپانەی نیهیلیزمدا ڕاوەستاین، تەنیا بەرەنجامی دوایین هزرەکانی فەلسەفیی ئەو کە لە دوایین یاداشتەکانیدا تۆمار کرابن نیە، بەڵام ئەو لە هەمان سەرەتای کاری فیکریی خۆی دەستی پێڕاگەیشتوو؟ ئەگەر لەم ڕوانگەوە **لەدایکبوونی تراژێدی** بخوێنینەوە دەبینین کە مەرگی تراژێدی دەسپێکی نیهیلیزمە.بەم چەشنە،سەرنجی نیچە بۆ یونانی کەونارا واتایەکی تازە پەیدادەکا؟ تێهزرین لە تراژێدی یونانی و جوانیناسیی یونانی لە شیپانەی مەرگی تراژێدیدا، یاریدەمان دەدا تا تێبگەین کە لەگەڵ

(١٨) **کتاب مقدس، عهد عتیق**، لندن، ١٩٠٤ م، کتاب جامعه، باب اول، صص ٩٨٦-٩٨٧

(19) Nietzsche, the birth of tragedy , p.18.

نهیلیزمی ناخمان هەنوکە چۆن بەرەوڕووبین. چۆن بگەڕێیینەوە بۆ ژیان، بە ڕۆژێکی تازە کە زەردەشت لێی دەدوا. بە ویستی هێز، بە کەڵە مرۆڤ، بە مرۆڤێکی بەشکۆتر کە بە قسەکردن لە بارەیەوە دەبێ لە بازاڕ بچیتە دەرێ و لە پرتەو بۆڵەی خەڵکان گەڕێی و لە یەکسانخوازیی ئەوان و لە ئاوەزباوەڕییان روو وەربگێڕیت.[٢٠] ئەو کێشانەی کە نیچە دەیانخاتەڕوو کێشەکانی سەردەمی ئێمەن. ئەگەر ئێمە بگەڕێینەوە لای تراژێدی لەبەر ئەمەیە کە بیستن و فامکردنی وڵامەکانی تراژێدیی یونانی لە ڕۆژگاری ئێمەدا چەندقات ئاسانتر لە وڵامگەلی دەقەکانی دیکەیە، چونکە جۆرێك هاوکاتی لەنێوان سەردەمی مەرگی تراژێدی و سەردەمی نهیلیزم وەبەرچاو دەکەوێ. کاتێك کە نیچە دەپرسێ: " تراژێدیی یونانی چیە؟" لە راستیدا پرسیاری ئەو بەم واتایەیە: تراژێدیی یونانی بە چ کەڵکێکی ئێمە، لە ڕۆژگاری نیهیلیزمدا دێت؟ بەم چەشنە، ئێمە هەمبەرێکی نێوەکی لە نێوان ئاسۆی ژیان، نیهیلیزم و چەمکێکی سەلمێنەیی کە لە ژیانەوە ئاخێز دەکات دەبینین.

(٣)

خاڵگەلی گرنگ کە نیچە لە دەسپێکی کاری فیکریی خۆیدا لەمەڕ" ئاسۆی ژیان" هێنابوویە پێشێ، وەکو هێڵێکی سوور لە هەر چییەك کەلەودا نووسی بەدی دەکرێ. لە بەستێنی ئاسۆی ژیاندایە کە ئێمە دەناسین و راڤە دەکەین. ئاسۆی ژیانی رۆژانەی ئێمە و فەرهەنگ و هەڵکەوتگەلی تایبەتی کۆمەڵایەتیی ئەم ژیانە بواری راڤەکانی ئێمەن، بەڵام هیچکام، بە بونیادی راڤەکانی ئێمە ئەژمار ناکرێن. بونیادی راڤەکان، پاڵنەری سەرەکی و سەمەدی ژیانیان شتێکی دیکەیە. پاڵنەری ژیانی راڤەکان ویستی هێزە، هەرچەند بە زۆری ئەم خاڵە بە وردی و بە زراڤی بە شاراوەیی دەمێنێتەوە. لەسەر بنەمای ئاسۆکانی ژیانێکی تایبەتە کە راڤەکانی ئێمە لە جێی ئەوە کە وەکو شتێك کە بەڕاستی هەن(واتە وەبەرهاتوەکانی ویستی هێز) ناودێردەکرێن، شتانی دیکە، بۆ نموونە بە بەرەنجامەکانی ویستی دانایی ناو دەردەکەن. ئاسۆی ژیانی ئەمڕۆیی ئێمە، کە نیچە بە ئاسۆی نیهیلیستی ناودێری دەکرد، وارسکە یا ویستی سەرتربوون و پاڵنەری پڕگۆڕ و سەرمەستیی ژیانی بە "ویستی دانایی" ناودێر دەکرد.ویستی سەرتربوون لە بەستێنی ژیانی رۆژانەدا لەنێوناچێ، بەڵام لە

---

(٢٠) نیچە، **چنین گفت زرتشت،** ص٣٠

شاراوەگەریی بەردەوامدا، بێبار و نیچە گوتەنی "بێخوست" دەبێ. دوایین مرۆڤ تەنیا بە دروستکردنی ڕێساکان تێر دەبێ، نەك بە دەستڕاگەیشتن بە دانایی راستەقینە.ڕێسا هیچ نیە مەگەر کەمکردنەوەی هەمەلایەنیی خاڵی نامۆ و نەناسراو بۆ بەرتەسکی و چوارچێوەداریی چەمکیی شتێکی ئاشنا.ئەرکی هەر راڤەیەك، لە خۆیدا گەلاڵەی ناکۆتایی ڕێساکانە. لەم روەوە ناتەبایی راڤەکان وەکو هەرامەیەکی هەرەپێویست و لێ دەرباز نەبوو و لە جەرگەی ئەم راڤەیەدا وەشێراوە. هەرشتێك کە شیانی راڤە بێت، بە رووی بێبنەتایی راڤەدا ئاوەڵا و کراوەیە و دەبێ بەرگەی ئەو هەموە بگرێ. دەتوانین مەسەلەکە وەها بێنینە ئاراوە: هەر راڤەیەك لە شتێك ڕێخۆشکەری ئاسۆی بەرینی واتاکانە و بێسود دەبێ کە یەکێك لەم واتایانە وەکو واتای خودێتیانەی ئەو شتە گریمان بکەین و وەها بیناسێنین. ئەم پشت بەستنی هەر راڤەیەك بە راڤەکانی رابردوو دەبێتە هۆی ئەوە کە بتوانین بێژین ناسین تەنیا بە واتای توانایی دەربڕینی شتێکی تازە و نەناسراو بە زمانی شتێکی کۆن و ئاشنایە.[٢١] ئاسۆی ژیانی مرۆیی بوارێکە کە تێکڕای بیچمەکانی دانایی مرۆڤ لە سەری رۆنراوە. زانین لە کەتوارەکان دروست ناکرێ، بەڵکو لە راڤەکان بیچم دەگرێ: "لە دژی پۆزەتیڤیزم کە لە بەرانبەر دیاردەدا رادەوەستێ ـ (ودەڵێ:) "تەنیا کەتوارەکان هەن" ـ من دەڵێم: نەخێر، کەتوارەکان بە وردی هەمانن کە هەن، تەنیا راڤەکان لە گۆڕێ دان. ئێمە ناتوانین هیچ کەتوارێك "لە خۆماندا" ساوکە بکەین، لە بنەڕەت را رەنگە شێتی بێ کە بمانەوێ وەها کارێك بکەین".[٢٢] نیچە لە **ویستی هێز** دا دەڵێ کە ئێمە شتێك لە جیهان بە واتای کتومتی وشە ناناسین، بەڵکو هەموو شتێك بە کردەی راڤە، راڤە دەکەین، لە راستیدا دەمانەوێ هەموو شتێك دەستەمۆ و ماڵی بکەین. تێدەکۆشین تا لە ڕێگەی راڤەوە لە بێگانەییو سەمەرەیی شتەکان نکۆڵی بکەینو بیانخاینە خزمەت خۆمانەوە. لەم روەوە راڤە هەمان ویست سالارییە،[٢٣] کە لە کردەدا دێتە دی: "تێکڕای دەزگای دانایی ئێمە دەزگایەکە بۆ ئەبستراکت کردنو سادە کردنەوە... لە پێناوی خستنە ژێر رکێفی شتەکان".[٢٤] کرۆکی سەرەکیی سەمەد و پاڵنەری زانین

---

(21) F.Nietzsche, The Gayscience, tra.w.kaufmann, New York, 1974,PP. 300-302.

(22) F.Nietzsche, The will to Power, trons.w.koufmann, New York, 1968, P.267.

(23) ibid, P.342.

(24) ibid, P.274.

وەدەستخستنی سالاری‌و هێزە. فراژووبوونی دانایی مرۆڤ دەبێ وەکو بەرەنجامی ویستی هێز بزانرێت، ویستێك کە لەگەڵ ژیاندا هاویەك دەبێ‌و بەوەوە مرۆڤ باڵادەستیی خۆی بەسەر جیهاندا زیاتر دەکات:"زانین چەشنی ئامرازی هێز کاردەکا، واتای"زانین" لێرەدا وەکو خاڵگەلی "چاکە"یا "جوان" دەبێ بە بیچمێکی راشکاو و موئەنگێو، مرۆڤ تەوەرانەو بیۆلۆژیك بێ. بۆ ئەوەی کە چەشن (بوونەوەری زیندو) بمێنێتەوە و هێزی خۆی زیاتر بکات، دەبێ کارێك بکات کە هەڵێنجانی ئەو لە کەتوار لەگەڵ هۆکارگەلی راوڕایەڵپەسند فام بکرێت‌و دەبێ بتوانێ گەلاڵەیەکی رەفتاری بێنێتە ئاراوە".[25] ئێمە ناسین‌و فامکردن بەواتای ئاسایی ژیانی رۆژانە، واتە ئاشنابوون لەگەڵ شتێك، بە کاردەبەین، بۆ نموونە دەڵێین کە شتێکی ئەم دنیایە شیانی ناسینە. بەڵام ئەو شتە تەنیا شیانی راڤەیە، لە راڤەدا و بە راڤەوە ئاشنایی دەدەینە پاڵ دنیا. وەك بڵێی ئەو شتە واتایەکی نێوەکی هەبووە و هەنوکە پەی‌مان پێ بردوە. راڤە ناسینی ئێمەیە لە هەر شتێك و لە جیهان. تەنیا دەبێ پەسند بکەین کە راڤە یا ناسینی ئێمە خدەیەکی کاتی هەیەو شتێکی لواو، تایبەت‌و گوزەراوە. لەم دۆخەدا بۆ ئێمە رۆشن دەبێتەوە کە دنیا "واتایەکی لە پشت خۆی حەشار نەداوە، بەڵکو واتاگەلی بێ‌ئەژماری هەیە".[26] چەمکگەلی وەکو "زانینی خۆمەش"، "ئاوەزی پەتی" و چەمکگەلی لەم تاقمە وەکو ئەفسانەی پەتین، کە ئەگەر بە واتای میتافۆریك بە کار نەیەن، نەك تەنیا بێ واتا، بەڵکو ترسناك دەبن. لە سەر بنەمای وەها چەمکانێکە کە ئێمە "دەستەبەرێك" لەمەڕ زانینی خۆمان وەدەست دێنین‌و لەبەرئەوەی کە ئەم دەستەبەرە بۆ پەیداکردنی هێزی خۆمان پێویستمانە، سەرەمرە هەوڵ دەدەین تا "ناکۆتایی راڤەکان" لەیادبکەین، یا بێ بایەخ نیشانی بدەین.[27] لەگەڵ وەها چەمکگەلێکە کە ئێمە ئەفسانەی بزاوتی بەرەبەرەی خۆمان بەرەو ناسینی رەها و تەواوی هەمووشتێك دەخولقێنین، ئەفسانەیەك کە بنچینەی هەڵێنجانە "زانستی"یەکانی ئێمەیە.

ئەگەر ئەو شتەی لە بڕگەی ٦٠٠ی **ویستی هێز** دا هاتوە راست بێ کە:" هیچ ئاستێك بۆ ئەو رێگانەی کە لەواندا جیهان دەتوانێ راڤە بکرێت، نەبووە و هەر راڤەیەك هێمایەك لە

(25) ibid, P.266.

(26) ibid, P.267.

(27) Nietzsche, The Gay science, pp. 336-337.

گەشە یا تیاچوونە"،[28] لەم دۆخەدا دەبێ پەسند بکەین کە تەنیا راڤەگەلی پشت بەستو بە بەرجەوەنە بەرتەسك‌و سنوردارەکان، تایبەت‌ودیاریکراوەکان هەن. لەم دۆخەدا هەمەکێتیی جیهان لە جێی "ئارایی" ماتریالیی خۆی، هەر ئەم کۆماگی رێکەوتەیی راڤەکان‌وگێڕانەوەکان دەبێت. ئەوکات، جیهان چیدی هەرامەیەك، داتایەك، هایدنێکی راستەقینە ئەژمار ناکرێت، بەڵکو بەو چەشنەی کە بە راستی هەیە، بە مانای ئەفسانەکان‌و راڤەگەلێکە کە هەرکامیان هەواڵدەری گەشەیەك یا تیاچوونێك، دەبێت. واتا یا هەقیقەتی جیهان شتێك نیە کە لە جێیەك لە دەرەوەی مندا هەبووە، یا دەسەڵاتێك بەرلەوەی من دەست بەم تاوتوێیە بکەم لە نێویدا چاندبێتی. واتا شتێکە کە من لەسەر بنچینەی گەلاڵەیەك دروستی دەکەم کە خۆیشی راڤەیەکە لە جیهان و ویستی هێز ئاشکرا دەکا. هەر واتایەك دەربڕینی پێویستیی هێز و داخوازیەتی و لە خۆیدا گەلاڵەیەك بۆ خستنەگەڕی هێزی لەگەڵدایە. واتا لەبەر هێز هەیە. کاتێك دەڵێین کە "راڤە بانهەڵکشانێکی ناکۆتایە"یا "کایەی راڤەکان ناکۆتایە"، لە راستیدا نیشان دەدەین کە راڤە بانهەڵکشانی پەیتاپەیتای دیاریکاری و سەلماندنی ژیانە. هەر بەو چەشنەی کە ویستی هەموو کەسێ بۆ هێز بێ‌کۆتایی‌یە.

هەقیقەت بە ژیان‌و بەرجەوەنی هەرکام لە ئێمە لە ژیان بەستراوە. دەقاودەق لە بەر ئەم بەسترانەوەیە کە باسەکە بەشێوەیەکی لەچارەنەهاتو خدەی فەلسەفی پەیدادەکا و بە هایدنناسییەوە پەیوەست دەبێت. ئێمە بە راڤەوە واتا بە ژیان دەبەخشین. هەر راڤەیەك هێمایەکە لەسەر سنور یا ئاسۆی ژیانی راڤەگەر. بەڵام ئەمە هەمو مەسەلەکە نیە. دڵکێشبوونی چیرۆکەکە لێرەدایە هەر راڤەیەك لە هەمان کاتدا دەتوانێ ئەو سەرسنورە یا ئاسۆی دانایی راڤەگەر بەرین بکاتەوە و رێچکەو شێوەکانی هەبوونی ئەو بگۆڕێت. بەم پێ‌یە راڤەی رووداوێك یا ئەزموونێکی هایدنناسانەیە. دەق‌و راڤەگەر، هەر کام لەم کردە راڤەییانە ئاسۆی ژیانێکی دیکە بەرین دەکەنەوە. لێرەدا دەق دەبێ بە واتای هەمەکی‌و خوازەیی بە کار بەریت. "دەق" رۆشنگەری جیهانە و هەروەها وزەی جیهان و کردەکان‌و ئاخێوەکان، رووداوەکان، باوەڕەکان، زانراوەکان‌و لەم نێوەدا هەر چییەك بە واتای تایبەت دەقە. بە رێکەوت نەبوو کە نیچە لەمەڕ راڤەوە زیاتر وشەی ئاڵمانیی ausLegung بەکاردەبرد، کە بە واتای لێکدانەوە یا باسلێکردنی دەقەکان‌و بە شێوەیەکی تایبەت دەقگەلی سپیتا و بە

(28) Nietzsche, The will to Power, P.326.

تایبەت **کتێبی پیرۆز** بەکاردەهات. نیچە خدەی مەتەڵ ئاسای ژیان، وەکو هایدنێکی یەکانگیر لەگەڵ بنەواشەی ویستی هێزی هێنانە پێشێ. بە رای ئەو، هەر ئەم خدە مەتەڵ ئاسایە بۆ هەر راڤەیەکی مرۆڤ لە شتانو رووداوەکانیش بەرین دەبێتەوە. لە دیدی نیچەوە هایدن وەکو شتێکی راڤەکراو، سەر هەڵ دەدا و لە رێگەی راڤە و بە هۆیەوە، بیچم دەگرێ. راڤەگەلێ کە بە هایدن بیچم دەدەن، هەرکامیان بەردەوام راڤەی راڤەیەکن و هەمدیس ـ بەیانگەرن. راڤەی بنەتاییو خودێتییانە دەقاودەق لەبەر ئەم هۆیە هەرگیز وەدەستهاتوو نیە. هایدنناسیی نیچە، لە هایدنناسیی ئەفلاتونی، لەم رێگەیە دادەبڕێ کە ئیدی "یەزدانناسیی نەرێنی" نیە، یەزدانناسییەك کە لەودا هایدن بە تەواوی بە شتێکی دیکە دەزانرێت و هەرگیز بە دووشتی هاوسان ئەژمار ناکرێن. نیچە واتای رازئاسای هایدنی چەشنی شتێکی دیکەو نەناسراو بە واتای هایدن چەشنی راڤە و چەشنی ویستی هێز گۆڕی. ئەو لە وردبوونەوە لەهەمبەری راڤە و ویستی هێز بەم بەرەنجامە گەیشت کە هایدن کۆمایەك لە نیشانەکانە کە تەنیا لە راڤەکاندا بوونیان هەیە. نیشانە، یەکبوونو فرەفاقی لەسەر بنچینەی ئەویدیبوون و جیاوازی رۆدەنێ. واتای هەر نیشانەیەك نیشانەیەکی دیکەیە. هەر راڤەیەك رێگە بۆ راڤەیەکی دی خۆش دەکا. راڤەی ئەو شتەی کە تاقانەیە، فرەفاق دەخاتە روو و بە پێچەوانەوە ئەو شتەی کە فرەفاقە، پوختو سادە دەکاتەوە. راڤەو هایدن هاوشێوەن و ئەگەر لە زاراوەیەك کە نیچە لە **زانینی شاد** دا هێناویەتی، لەوێدا کە لە بڕگەی **٣٤٤** لە ئۆلیس دەدوێ، کەڵك وەربگرین، هایدن "بێ ئەژمار ئاسا" (polytropoi) یە.[٢٩] لایەنەکان، پێچو لۆچەکان، فێڵو تەڵەکەی بێ ئەژماری هەیە، وەلێ هەمدیس تاكو تەرا دەنوێنێ. بەم چەشنە نیچە رێگە لە بەردەم فرە فاقێتی ئاوەڵا دەکا و لە هەمان کاتدا پێداگری لەسەر گرنگیی زمان دەکا کە راڤەکان پێکەوە کۆدەکاتەوە و بە یەکتایی جیا لە فرەچەشنیی ناکۆتای ئاماژە لواوەکان، بیچم دەدا.

نیچە نووسیویەتی کە هەر راڤەیەك لە "تێکۆشان بۆ سالاری بەسەر دەق" بیچمی گرتوە،[٣٠] وەلێ راڤەکار کێیە؟ پاڵنەرێکی چالاك لە پەیکەربەندیی هەرەوەزیی هێزەکان کە

(29) Nietzsche, The Gay sciece, PP.280-283 .

Polytropoi کە لە دەقی بڕگەی **٣٤٤**ی **زانینی شاد** ی نیچە بە یونانی هاتوە، لە یەکەمین دێڕی **ئۆدیسەی** هۆمیرۆس بە سیفەتی ئۆلیس زانراوە. ئۆلیس لەگەڵ ئێجگار تەڵەکەی ژیان بەرەو ڕوو دەبێو ئێجگار شێوەکانی ژیان تاقی دەکاتەوە.

(30) Nietzsche.The will to pawer,p.342

دەتوانێ بە راڤەکار ناودێر بکرێت و سەرەڕای هەڵکشانو داکشانەکانی، یەك "خود"، یەك "من"، یەك جەستە، یەك خۆیە؟ کێ راڤە دەکا؟ نیچە وڵام دەداتەوە: پاڵنەری چالاکی ئێمە. راڤەی دەق جیهان واتە هایدن بە جەستەوە گرێ دەدا، (واتە) بە تەواوەتی جەستە ـ دەرون، کە دەربڕی پاڵنەرە سەرەکیو چالاکەکانی ئێمەیە. نیچە لە "سوكوەهەرزەنواڕانی جەستە" لە **وەهای گوت زەردەشت** دا نووسیویەتی:" جەستە ئاوەزێکی گەورەیە، فرەییەك لەگەڵ یەك واتا، جەنگی و ئاشتییانە، مێگەلی و شوانکارەیی. گیانی ئاوەز بچووکە، ئامرازێك بۆ ئاوەزی گەورە، واتە جەستە".[٣١] راڤەی هەمەکی، ئەبستراکت، تێکڕاییبوونی نیەو ئەوەی خۆی وەها وەدیاردەخا، بۆ نموونە "روونکردنەوە" (erklarung) ی زانستی، کە نیچە بانگهێشتی ململانێی کرد، تەنیا بیچمێك لە راڤەیە کە لەودا تاکێتی بە سەر فرەفاقێتیی بەرجەوەنئاسای پاڵنەرە چالاکەکان زاڵ دەبێت. روونکردنەوە، بە پێچەوانەوە، وەستاوە، شتێکی لە باردا نیە، ئەبستراکت، "هیچ کوێی" و بەرهەستە، جۆرێك بێلایەنیی لەرزۆك رادەگەیەنێ. بەڵام هەر راڤەو هەر بەرجەوەنێك لایەنگریان هەیەو ئەمە خدەی تایبەتو رەسەنیانە. لە دیدی نیچەوە ژیان بە راڤە وەکو شتێکی تاکەکەسی، دیاریکراو، گوزەریا، وەبارهێنو فرەفاق بیچم دەدا، لە حاڵێکدا کە زانین، لەودا هەموانیبوونی ئەبستراکتی خۆی، بەردەوام بە کەتوارێك، کەتوارێك وەکو مەرگ گرێ دەدرێ. بە رێکەوت نیە کە فەلسەفەی نیچە لەمەڕ راڤەوە، لە هەمان کاتدا، لەبارەی پەسند و پەسنی بێدرێخی ژیان، جەستە، وەبارهێنان، فرەفاقێتی، مەتەڵەکان، سیمبۆلەکانو کرانەکانە. لە فەلسەفەی راڤەی نیچە دا، خاڵی تاقانە، بە یاریدەی میتافۆری راڤەیی، بە فرەفاقێتی هەمەکیی دەربڕینە فرەفاقەکانو واتاگەلی سیمبۆلیك واتە بەردەوام (هەر شتێك) دەگۆڕێت بۆ ئەویدی. هەرشتێکی هەستپێکراو، دیار و تەرا تا ئەو جێیەی کە راڤەهەڵگر بێت، بەرەوڕووی مەرگو ئەبستراکتگەراییی تیۆریك دەوەستێ. ئەمە راڤەیە کە بۆ بوون دەرەخسێنێ، تا هەبێو واتاکان بەرهەڤ بکا. بەم چەشنە، راڤە لە بەرهەمەکانی نیچەدا، سیمبۆلی ژیان چەشنی وەبارهێنان و کرانە.

٤

(٣١) نیچە، **چنین گفت زرتشت**، ص ٤٥.

له نیگای یەکەمدا، باسی نیچه لەمەڕ "بەرجەوەنگەرایی" باسێکی ئێجگار سادە وەبەرچاو دەکەوێ. هەرکام له ئێمه به پێی پاڵنەری ویستی هێز و له بنەتادا، به پێی پێداویستییەکانی جەستەی کارناسانەمانو بەرەنجامگەلی ئاگایانەو ناخودئاگایانەی و لەسەر بنەمای بەستێنی ژیانو دانایییەکانی سەردەمەکەمان، گەلاڵەیەك له شتان دادەڕێژین، بۆ نموونه گەلاڵەگەلی رەوشتیو گەلاڵەگەلێ بۆ ژیانی سادەتر و "سەرکەوتووتر". له سەر بنەمای ئەم گەلاڵانه کۆمەڵە راڤەیەك له شتەکان دەخەینه روو که بەر له هەرشتێك دەبێ به کاری خۆمان بێن، ژیانمان ئاسانتر بکەن، نرخاندنەکانمان پاساو بدەنو بەرسڤی ویست سالاریی ئێمه بدەنەوە. نیچه ئەم خاڵەی وەها کورت کردۆتەوە که هەرکام له ئێمه، له سەربنەمای "بەرجەوەنی خۆمان له ژیان"، راڤەگەلێ لەشتان دەخەینەڕوو. لەبەرئەوەی که بەرجەوەنەکانی ئێمه یەك جۆر نینو ناتوانن تیکڕا لەگەڵ یەکدا یەکانگیر بن، ئەو راڤانەیش که له شتێکی یەکبوو دەیخەینه روو هاوسانو هاوپێناوی یەکدی نینو تەنانەت دەتوانن لەگەڵ یەکدیدا ناتەبایی، باشار و یا پێکدژ بن. هەمدیس لەبەرئەوەی که ئێمه پێوەرێك له دەرەوەی بەرجەوەنی مرۆیی خۆمان له بەر دەستمان نیه تا بتوانین ئەم راڤانه له سەر ئەو بنەمایه هەڵسەنگێنین. هەرکام له ئێمه راڤەکانمان له ژیانی خۆمان وەدەست دێنینو به کردەوە ملکەچی فرمانی برەوداریو رێژەیی نوارینانەی فرەیی هەڵێنجانەکان دەبین.

ئەگەر دیتەی بەرجەوەنیی نیچه تەنیا بەم واتایه بناسین که ناتەبایی له راڤەکاندا بەرەنجامی ناتەبایی له بەرجەوەنەکانە، دەبێ دان بەوە دابنێین که نیچه چەندان دوورتر له جێیەك نەچووە که کەڵکەڵە رێژەیی نوڕینانەو ئەپستمۆلۆژیکەکان دیکارت، هیومو (کانت) یان بەو جێیه گەیاندوە و گەر وابێ هێشتا ئێجگار دوورە له لوتکەکانی باسی مۆنتنی لەبارەی ئەزموونی راڤه. وەلێ وەها راڤەیەکی سنوردار کاراییەکی بەرتەسكو سنورداری هەیەو له بەرگرەوەی بنەمای باسی نیچەش نیه. گرنگیی کاری نیچه لەوەدایه که زانیویەتی "درۆ له بەر ئەم هۆیه هەرگیز له هەقیقەت نزیك نابێتەوە (چونکە) هەقیقەت بوونی نیه".[٣٢] هەقیقەت زادەی زمانپاراویی ئێمەیە و خۆمان دەیخولقێنین، چونکە راڤەگەری دەکەین، دەمانەوێ بناسین، بایەخدۆزی دەکەینو پێویستیمان به سالاری هەیە. هەقیقەتو راڤه ئامرازی سالاریو دڵبژۆکیی دەسەڵاتی ئێمەن:"ئەمه پێویستیی ئێمەیە که جیهان راڤه

(32) Nietzsche, The will to Power, P.330.

دەکات: پاڵنەرەکانی ئێمه و رەزامەندییەکانو نارەزایەتییەکانی ئەم پاڵنەرانە. هەر پاڵنەرێك جۆرێك دڵبژۆکیی دەسەڵاتە، بەرجەوەنی خۆی هەیە، که دەیەوێ تێکڕای پاڵنەرەکانی دیکە ناچار بکا تا وەکو نۆرم قبووڵی بکەن".[٣٣] ئێمه هەقیقەت ناناسین، بەڵکو بایەخڕۆنەری دەکەین. ئێمه لەم کارەشدا خاڵگەلی سەرەکیو شکۆمەند له یاد دەکەین. بۆ نموونە، ورد نابینەوە که بایەخی هەرهەقیقەتێك به پێی دژواریی دانەدوکردنیو سەختییەکانو رەنجەکانی پاشباری، رێژەیییە. هەر کات هەرامەیەك له هەلو مەرجێکی ئێجگار نالەبار و بەدەر له وزەی مرۆیی تاقی بکرێتەوەو به چاك بزانرێت، چاك دەبێت.

به رای نیچه، "ناسینی هەقیقەت" به لای مرۆڤەوە بێ واتایە. هەقیقەت به مەرجێ دەبوو که ژیان "هەبوون" بایە. بەڵام ژیان "کران"ە، واته له دۆخی گۆڕانی بەردەوامدایە و ئیزن نادا که شتێکی نەگۆڕ و وەستاو له ژێر ناوی هەرامەیەکی هەرمان بناسێنرێ. بانگەشەی ناسینی هەقیقەت به نکۆڵی له ژیان دەلوێو خۆی یەکێك لەو تەڵەکە و چاوبەستە کارامانەیە که ژیان "بۆ ئامانجگەلێ که به لامانەوە نارۆشنن" به کاریان دەبات. خەڵکان هەقیقەت دەئافرێنن و دادەهێنن، بەڵام ناتوانن بشارنەوە که ئەم کارە تەنیا له رێگەی دەربڕینی بەرجەوەنێکی تایبەتو له بەرەنجامدا بەستراوەبه پاڵنەرەکانو وزەگەلی ژێنەرانەی تایبەت و نەك گشتی،دەلوێ. تاکەکانی مرۆڤ له پایەی بوونەوەرانی زیندوو که له بەندی هەلومەرجی بنەڕەتیی ژیاندا هەن، هەقیقەتیان له روانگەی ئەم بەندانەی ژینی خۆیانو ئەو شتەی بۆ ژیان بەسود و پێویستنو ئەو شتەی له هێزی کۆتەکان کەم دەکاتەوە، به پێویست دەزانن. ئەم بەرجەوەنەی ئەوان بۆ هەقیقەت، به واتای دروستکردنی له رێگەی زمانەوەیە و روانین بۆ "شتێکی" پێشتر هەبوو نیه. هەقیقەتەکان به بارتەقای هەقیقەتەکان زۆر و زەوەندنو راڤەکان به هەمان بارتەقای بەرجەوەکانمان فرەفاقن. هەرکام له ئێمه جیهان به پێی داخوازو بیچمێکی سەرهەڵدانی تایبەت له فرمانێکی پاڵنەرانە یا ئاوێتەیەکی تایبەت له پاڵنەرەکان دەناسین یا راڤەی دەکەین. نکۆڵی لەم هەمە چەشنییەو گۆڕینی هەموو شتێك بۆ راڤەیەکی بنەتایی و "رەسەن" کارێکی سەرکوتکەرانەیە. له پێشگوتاری **لەسەرویچاکەوخراپەوە** دەخوێنینەوە: "دەبێ دانبەوەبنێین که خراپترین و درێژخایەنترین و ترسناکترین هەڵەیەك که

(33) ibid, P. 267.

ئێسته(فەیلەسوفان) *کردویانە، هەمان هەڵەی چەقبەستو بووە، واتە داهێنانی ڕۆحی ئەبستراکت و چاکەی پەتی بە دەستی ئەفلاتون. بەڵێ! ئێمە هەنوکە کە لێی تێپەڕیوین، هەنوکە کە ئەورووپا لەم مۆتەکە (گیانێکی هاتۆتەوە بەرو)* هەناسەی ئۆخژن پیاهاتنەوە دەکێشێ و لانیکەم لە خەوێکی بێخەوش سودمەند دەبێت، ئێمە، کەسانێك کە ئەرکی سەرشانمان بێدارمانەوەیە، میراتگرانی تێکڕای ئەو وزەیەین کە بەرەنگار بوونەوە لەگەڵ ئەم دواندەرییەی لێکەوتۆتەوە. بێگومان، باس و خواس لە ڕۆح و لە چاکە بەشێوەی ئەفلاتون، خاپوورکردنی هەقیقەت و نکۆڵی لە بەرجەوەن (perspektiv)، واتە مەرجی بنەڕەتیی تێکڕای ژیانە".[٣٤]

تێڕوانینێك کە هەقیقەت لەدەرکەوت (نمود) (phenol) پڕبایەختر دەناسێنێ، واتە هەقیقەتێکی ڕەسەن و تاقانە لە بەرانبەر ڕاڤەگەلی بێئەژماری تاکەکانی مرۆڤ دادەنێ و لەویش بەسەرتری لە قەڵەم دەدا، سەرەتا لەسەر بنەمای پێشداوەرییەکی ڕەوشتی ڕۆنراوە" کە کەمتر لەهەر گریمانێکی دیکە لە جیهاندا سەلمێنراوە" و پاشان تێدەکۆشێ تا خدەی سەرکوتکەری خۆی بشارێتەوە. لە بەرانبەر ئەم سەرکوتگەرییەدا، فەیلەسوف جەخت دەکا کە ژیان لە گۆڕێدا نەدەبوو ئەگەر"نرخاندنەکان و دەرکەوتەکانی بەرجەوەنێك" واتە ڕاڤەگەلی بێئەژماری ئێمە لە سەر بنەمای بەرجەوەنەکانمان نیگار نەکرابا.[٣٥] کەسێك کە نکۆڵی لە هەمە چەشنیی وەدەرکەوتنی جیهان بکا و بیەوێ"جیهان دەرکەوتەیی" بە قازانجی هەقیقەتی یەکتا لە نێوبەرێت، گریمان کە لەم کارەدا سەرکەوێ، هەمان" هەقیقەت"ی بانگەشەیی خۆیشی وێران کردوە. نیچە درێژەی دەداتێ و دەڵێ کە هەقیقەت بە دژی باوەڕ بە گوڕوتین و لاوازیی ڕاڤەکان، واتە باوەڕ بەو شتەی شێوەکاران روون- نسێ (سایە روشن) یان پێگوتووە، دروست دەبێ. ئەگەر ڕەخنەکارێك بڵێت کە بە گریمانی چوونیەکیی هەقیقەتەکان و ڕاڤەکان، هەقیقەتی هەر کەسێك تەنیا" هیی خۆی دەبێت" و ڕێگەی پێوەندیی نێوان ڕاڤەکان دادەخرێت، نیچە وڵامی دەداتەوە: لە کوێوە دەزانن کە ئەم" هیی خۆ"یە کە بەکاری دێنن

* تێبینی لە نووسەرە

* تێبینی لە نووسەرە

(٣٤) نیچە، **فراسوی نیك وبد**، ترجمەی د. اشوری، تهران، ١٣٧٥، ص.٢.(جەخت لە منە.ب. ئەحمەدی)

(٣٥) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٧٥

ڕاست بێت؟ ئێوە تەنیا لە ڕێکەوەندە زمانییەکاندا بەکاری دەبەن. هەمان زمانێك کە هەقیقەتی ڕاڤەکانی دروست کردوە. بۆچی لە سازکردنی هەقیقەتدا، کاری زمانتان شێلگیرانە نەزانیوە، بەڵام لێرەدا ڕێسای ڕێزمانتان وەها بە شێلگیر زانیوە؟ کەوابوو دەپرسن:"ئایا جێی خۆی نیە کەمێك بە بکەر و هەروەها وەپاڵدراو(مسند) و بەرکار ڕابوێرن؟ مەگەر فەیلەسوف نابێ خۆی لە ئیمان بە ڕێزمان سەرتر ببات؟[٣٦]

نیچە لە بڕگەی **٣٧٤ ی زانینی شاد** لە ژێرناوی"بێ بنەتای تازەی ئێمە"دەنووسێ کە ئێمە ناتوانین بەوردی بزانین کە پانتایی خدەی بەرجەوەنی و ئەگەرەکان و بیچمگەلی لە ئەژمارنەهاتوی،کامەیە و ئایا بەڕاستی هایدن جگە لەم بەرینبوونەوەیە خدەیەکی دیکەی هەیە یان نا؟(٣٧) بەڵام ئەمە دەزانین کە تێکڕای هایدن (و ئەو لێرەدا وشەی dasein بە کار دەبات) بە چەشنێکی بونیادیو چالاك سەرقاڵی ڕاڤەیە. هۆی ئەمە کە "تەنانەت لەگەڵ بکارترین* و وردترینو ئاگاترین شیکارییەکانو شیکردنەوەی (خۆ)گەلی هۆشمەندانە"ش ناتوانین پەی بە بارتەقای ڕاڤەکانو بەرجەوەنەکان ببەین، ئەمەیە کە ئێمە لە گەمارۆی بەرجەوەنی خۆماندایین. زیندانیی سوچی تەنگی ژینگە، بەرجەوەن، ژیان، بیچمەکانی دانایی، پێش ـ گریمانەکان، ویستەکانوپێداویستییەکانمان. ئێمە گیرۆدەی کونجکۆڵیی بێ بەروبوومین و پەیتاپەیتا دەمانەوێ بزانین کام لە بوونەوەرانی هۆشمەندی دیکەو کام بەرجەوەنی دیکە دەتوانن هەبن. نیچە نموونە دێنێتەوە کە ئێمە بەردەوام ئاواتمانە بزانین ئایا بوونەوەرانێك هەن کە لە تواناياندا بێ کاتی ڕابردو یا ئالتەر ناتیڤەکانی ڕابردو و دواڕۆژ ئەزموون بکەنو لە پێناوێکی دیکە لە ژیان و لەگەڵ چەمکێکی دیکە لە لۆژیك و هەمبەرێتیگەلی هۆ و بەرهۆیی بەسەربەرنو بناسنو ڕاڤەکانی خۆیان لە جیهان بێننە ئاراوە. بەڵام ئێمە هەرگیز ناتوانین شێوەیەکی ژیانی هەنوکەیی جیا لەوەی ژیان بۆ ئێمەی بەرهەڤ کردوە وێنابکەین یا بۆی بچین. مەسەلەی کات کە لە هێمای نیچەدا گرنگیی پەیداکردوە، واتە ئەم خاڵە کە بوونەوەرانی بەدەر لە ئێمە بتوانن لە ڕابردوی خۆیاندا بژین، یا بە دواڕۆژی خۆیانەوە گرێی بدەن، خۆی بە باشی نیشان دەدا کە لە ئاسۆی فیکریی ئێمەدا، هەر وا سەرەمڕەیی کات واتای هەیەو ئێمە

(٣٦) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٧٦

(37) Nietzsche,The Gay science,pp.336.

* بکار: کارآزمودە / بکارترین: کار آزمودەترین. بکار / زاری **هەورامی**

ناتوانین بوونەوەرانێك لە دەرەوەی کات وێنابکەین. لۆژیکێکی دیکە لە هیچ شوێنێك بوونی نیە، مەگەر لۆژیکی ژیانی ئێمە کە لەودا قەتیسین و لەوەوە لەسەر پایەی بەرجەوەنەکانمان راڤەگەلێ دەخەینەڕوو. ئەگەر ژیان ببێتە شتێکی دیکەو پاڵنەرگەلی تازە لە ئێمە بوونەوەرانی دیکە دروست بکەن، ئەوکات رەنگە کۆمەڵە سەمەدێکی تازەو لۆژیکێکی تازە سەرهەڵبدەن. نیچە راست دەڵێ کە ئێمە تەنانەت ئەگەری وەدەست هێنانی ئەم تامساریی*یە گەمژانەیەشمان نیە کە: "بمانەوێ لەم قوژبنە تەنگەوە فرمان بدەین کە هەمو ئەو بەرجەوەنانە تەنیا لەم قوژبنەوە دەلوێن‌و بەس. بە پێچەوانەوە، دنیا لە چاوی ئێمەوە بۆتە"بێبنەتا"، لە بەرەنجامدا ئیدی ناتوانین نکۆڵی بکەین کە دنیا دەتوانێ تا بێبنەتا راڤەش لە خۆ بگرێت. جارێکی دی، ئێمە لەم بیرە موچڕکە بەلەشماندا دێت. بەڵام مەگەر کەسێکیش پەیدا دەبێ کە تێبکۆشێ تا بە گوێرەی ئەو مێتۆدە کۆنە، لەم درنجەی جیهانی نەناسراو، بە خێرایی خوایەك بخولقێنێ؟ و لەمە بە دواوە، نەناسراوەکان وەکو "نەناسراوێك" بکاتە پرسیار؟".[٣٨]

نیچە لە بڕگەی ١٥ی **ویستی هێز** دا هەر راڤەیەکی ئاخێزاو لە هاوبەرجەوەن بە "باوەڕ"ێك ناودەنێ. باوەڕ زۆر بە سانایی بە واتای لەبەرچاوگرتنی شتێك بە ناوی هەقیقەتە. هەر باوەڕێك بەو واتایەیە کە ئێمە بەرجەوەنی خۆمان بە راستەقینە گریمان کردووە. نیچە دەڵێ کە تێڕوانینی نیهیلیستی هەمو باوەڕەکان وتێکڕای لەبەرچاوگرتنی شتێك بەناوی هەقیقەت بە چەشنێکی هەرەپێویست بە درۆ دەزانێ‌و بەڵگە دێنێتەوە کە جیهانێکی راستەقینە بوونی نیە. نیچە، بە پێچەوانەوە، ئەم درۆیانە بە پێویست دەزانێ، چونکە هەرکامێکیان، واتە هەر بەرجەوەنێك کاتێك بە راستەقینە لە قەڵەم بدرێت، نیشان دەدات کە راڤەگەر "پێویستیی بەم درۆیە هەبووە". بیچمی سەرهەڵدانی بەرجەوەنێك، سەرچاوەکەی لە خۆماندایە (تا ئەو جێیەی کە ئێمە پەیتاپەیتا پێویستیمان بە جیهانێکی داخراوتر، پوختتر و سادەترین) ...[٣٩] ئێمە پێویستمان بە "هەرەپێویستیی درۆکانە". لە خۆمان بپرسین کە بۆچی بەرجەوەنی خۆمان وەها هەڵکەوتوو و دانسقە دەزانین؟ تا ئەو جێیەی کە زۆرجاران راڤەی خۆمان تاقانە راڤەی راستەقینە لە قەڵەم دەدەین؟ مەگەر جگە لەوەیە کە باوەڕمان بە

* تامساری: غرور/ تامسار: مغرور (بادینانی) ـ (باکووری)

(38) ibid, PP. 336-337.

(39) Nietzsche, The will to Power, P.14.

راڤەی خۆمان، پێویستیمان بە راڤەی خۆمان هەیە؟ دەتوانین رەگ‌و ریشەی لە سەرچاوەکەیدا، لە هۆی هێنانە ئارای راڤەکەی خۆمان پەیجۆر بکەین. نیچە لە بڕگەی **٢٥٩**ی **ویستی هێز دا** دەنوسێ کە هەر بەرجەوەنێك "بەرجەوەنی پاراستنی کەسێك، کۆمەڵگایەك، نژادێك، دەوڵەتێك، کلیسایەك، ئیمانێك، کەتوارێك"ە.[٤٠] بۆ سەرتر زانینی ئەمانە، لە بەر قورس‌و قایمبوونی هێزی خۆمانە کە لە بیرمان دەچێ کە نرخاندنەکانمان، تێکڕای هەڵسەنگاندنەکانمان، گشت راڤەکان‌و ناسینەکانمان بەردەوام لە روانگەیەکی تایبەتەوە، خراونەتە روو، و بەوبوومی یەك بەرجەوەنن. واتای ئەم قسەیە ئەوەیە کە خۆمان لەگێلی دەدەین و لە راستیدا ئێجگار هەوڵ دەدەین تا فەرامۆش بکەین کە کەسێکیدیاریکراو کەڵەکەیەك لە خاڵگەلی لێڵی(وەك) بایەخی دژیەك‌ولە بەرەنجامدا پاڵنەرگەلی دژیەك لە ناخیدا کۆدەکاتەوە. "ئەم دەربڕینی هەل‌ومەرجی نەخۆشی مرۆڤە، بە پێچەوانەی ئاژەڵان کە لەواندا تێکڕای وارسکەکانیان یەکسەر وڵامی ئامانجگەلی وەدیارخراو دەدەنەوە".[٤١] پۆزەتیڤیستەکان لەبەرانبەر دیاردەکانی جیهان دەوەستن‌و هاواردەکەن کە"تەنیا کەتوارەکان بوونیان هەیە". ئەوان کاری خۆیان ناسین‌و روونکردنەوەی وردو بێ کەم‌و کووڕیی کەتوارەکان دەزانن‌و لە بیر دەبەنەوە کە روونکردنەوە بە بێ یاوەریی ئامرازی زمان کە لێوڕێژ لە زۆروکەمی لە هەمبەر کەتوارە، لە بنەڕەت را کارێکی نەلواو دەبێت. نیچە دەڵێ: "نەخێر، کەتوار دەقاودەق هەمان شتە کە بوونی نیە، تەنیا راڤەکان هەن. ئێمە ناتوانین کەتوارێك "لە ـ خۆوە، سەقامگیر بکەین: رەنگە شێتی بێ کە بمانەوێ وەها بێ".[٤٢] نیچە دەڵێ ئەم پێشگریمانە پۆزەتیڤیستییە کە "جیهان شیانی ناسینە"، تەنیا بە یەك شێوە واتای هەیە: جیهان راڤەپەسندە، گرنگتر ئەمەیە کە دەبێ بزانیت کە جیهان واتایەکی لە نێواخندا نیە، بەڵکو واتاگەلی بێ ئەژمار لەسەر بنەمای راڤەکان، واتە لەسەر بنەمای "بەرجەوەنگەرایی" پەیدا دەکا. سەرنجدان لە باسی نیچە لەمەڕ "بەرجەوەنگەرایی"و ئەو مەسەلانەی هاوڕێ لەگەڵیدا لەمەڕ کایەی راڤەکان‌و گەڕاندنەوەی راڤەکان بۆ یەکدی و پەیدانەکردنی هەقیقەت‌و لە راستیدا لە گۆڕێدا نەبوونی‌و ئەمە کە هەقیقەت تەنیا زادەی زمانپاراویی ئێمەیە، پەیدا دەبن، دەبنە هۆی ئەوە کە بانگەشە بکەین

(40) ibid, P. 149

(41) ibid, PP. 149-150.

(42) ibid, P.247.

هێرشی نیچە بۆ سەر میتافیزیك هێرشە بۆ سەر هەر روانگەیەك کە بڕوای بە ئەگەری هەبوونی هەقیقەتێکی رەها هەبێ و بیەوێ یا تێبکۆشێ تا هەر شتێکی پێوەندیدار بە مرۆڤ لەم هەقیقەتە یەکتایە بەرەنجامگیری بکا، نەك لە کەتواری بووندارانەی مرۆڤ، واتە لە پاڵنەرە راستەقینەکان، پێداویستیەکان، ویستەکان، پاراستنی خۆ و ... هتد. بە نیچەوە زانیومانە کە هەقیقەتو هایدن هەردووك لە ئاستی بەرجەوەنەکان هەنو لە بەر بەرجەوەنگەلی جیاواز، جیاوازن. لەم روەوەیە کە ئەو دەڵێ جیهانێکی دی بەشێوەیەکی بەرهەست شیانی ناسین نیە، چونکە هایدنو هەقیقەتی پەتیو بنەتاییو لە خۆوە لە بنەڕەت را بوونی نیە. بەردەوام هەقیقەت "هەقیقەتێکە بۆ کەسێك یا شتێك"و جیهان "شتێکە بۆ کەسێك".

هەنوکە دەبێ وردبینەوە کە ئایا تێڕوانینی بەرجەوەنگەرایانەی نیچە، لەگەڵ شتانێك کە ئەو بە شێوەیەکی سەلمێنەرانە دەیگوتنو لە سەریان پێداگریی دەکرد، واتە لەگەڵ هیرای نێوەندیی خۆی لەمەڕ" ویستی هێز" یەکانگیرە یا نە؟ ئەگەر ویستی هێز یەکسەر بەدەر لە باسگەلێ کە نیچە لەمەڕ بەرجەوەنگەرایی و دروستکردنی هەقیقەت لە راڤەکاندا بێنینەگۆڕێ، وەها کە ژمارەیەك لە رەخنەکارانی نیچە بەو چەشنە ناساندویانە، خاڵێکی میتافیزیکی دەبێت و لەم دۆخەدا وادێتە بەرچاو کە لەگەڵ بنیاتی رێژەیی نواڕی گومانکارییەك کە بیچم بە بەرجەوەنگەرایی دەدا، دژبەر دەبێت. ویستی هێز لە تێکڕای بەرهەمەکانی نیچەدا و نەك تەنیا لە دوایین بەرهەمەکانیدا، بەردەوام بە چەشنیکی باڵادەست و "سەلمێنەیی" هاتۆتە ئاراوە. ئەم فرمان سەپێنییەی ئاخاوتەی نیچە وامان لێدەکات کە قسەی ژیل دێلۆز پەسند بکەین کە لە پەرتوکی **نیچەوفەلسەفە** دا ویستی هێزی لەگەڵ مەسەلەی گەڕانەوەی هەرمان، یەکێك لە دوو چەمکی نێوەندیی هزری نیچە ناساندوە. دیلۆز نووسیویەتی کە بە بێ سەرنجدان لە لایەنی سەنتراڵی چەمکی ویستی هێز لە فەلسەفەی نیچەدا ناتوانین کە فەلسەفەی بنیاتنراو لە سەر فیزیکی وزە کە راستیدا دژی ئەفلاتون بیچمی گرتوە و بنەمای کاری نیچەیە، بناسین. لە دیدی نیچەوە بایەخەکان، لە مێتۆدەکانی ژیان و شێوەکانی بوونی ئەو کەسانەی کە داوەری و بایەخدۆزی دەکەن بیچمی گرتوە.[٤٣] بۆ نرخاندنی بایەخەکان دەبێ سەرچاوەکەیان واتە" شێوەکانی ژیان" کە لە یەکەمین بەرهەمەکانی نیچەدا بە ئاسۆی ژیان ناودێر کراوە، سەرنج بدەین. ناکرێ واتاکان جیا لەم

(43) G.Deleuze, nitezsche et la philosophie, paris , 1977, pp.1-2.

هەرەپێویستییەیە هەمدیس بناسینەوە:" تاکە دیاردەیەك نیشانەیەك یا هێمایەکە کە واتای خۆی لەو وزانەی کە هەن پەیدا دەکا، گشت فەلسەفە بەم پێیە ناسینێکی تەرخانکردنی نیشانەیە"[٤٤] نیچە ناپرسێ" ئەمە بە چ واتایەکە؟"، بەڵکو دەپرسێ" کێ و لەبەرچی ئەم واتایەی دروست کردوە؟" لە دیدی ئەوەوە چاك و خراپ بوونی شتان، بە هیچ شێوەیەك واتایەکی خودێتیییان نیە، بەڵکو نیشانەکانی شێوەی ژیانی ئاخێوەرن. لەگەڵ ئەو شتەی کە نیچە" بەنیاری* کردنی وشەکان" ناودێری کردوە، واتا بە بنەجێکردنی هەر وشەیەك لە زمانە جیاوازەکاندا وەکو زمانی ئاغا و نۆکەر، دەتوانی واتاکانیان" دیاری بکەیت" لەم روەوە شێوەکانی ژیانی کە لە راڤەدا ئاشکرا دەبن، هێمایەك لە ویستی هێزن. ئەفراندنی کەرەستەکانی تازەی ژیان، کە بەم جۆرە لە راڤەکان و لەبەرەنجامدا لە بەرجەوەکان جیا نیە، وزەی سەلمێنەیی هزرە. هەربۆیە، ئێمە بانگەشە دەکەین کە ناتوانی ویستی هێز بەدەر لە بەرجەوەنگەرایی بێنینە گۆڕێ.

رەنگە بتوانین ئەم خاڵە وەها بخەینەڕوو کە ویستی هێز لە دیدی نیچە بە واتای باوی وشە "ویست"ێك نیە. لە واتای باوی ئەم وشەدا، ویست بەر لە کردە لە شێوەی گەلاڵەیەك، یا تەنانەت تامەزرۆییەك، دێتە گۆڕێ. نیچە جەخت دەکا کە ویست زنجیرەی ئەو مەیلانەیە کە یەکلاکەرەوەی ئەو وزانەن کە بە هۆی گۆڕانکارییە پەیتاپەیتاکانی هەل ومەرجی ژیان و چەرمەسەری و ئاسۆی ژیانی خەڵکاندا دیاریدەکرێن. ئەمە کە تێکڕای بیچمگەلی فرەچەشن کە لەو هەموو گۆڕانە بێئەژمارانەوە وەبەردێن و پەیوەستن بەو هەموو وزە جیاوازەوە، لە ژێر ناوی یەکەی" ویست" ناوبێنین، هەڵەیەکی شێتانەیە، کە تەنیا وەبارهاتووی بەکارهێنانی زمانییە. خەڵکان بۆ ئاسانبوونی کاروبارەکانیان، ئەم ناونیشانە هەمەکییانە سازدەکەن و لە بەیانکاریی چەشنەکانی دۆش دەمێنن. نیچە جارێکی دی هێما بۆ جیایی کاری فەیلەسوف لە کاری رێزماننوس دەکا و نیشان دەدا کە لە راستیدا ویست وەکو چەمکێکی ئەبستراکت و پێش ـ کردەیی ئەفسانەیەکە زادەیجیاکاریی زماننناسانە لەنێوان بابەت و بارکراو(محمول) .

(44) ibid, pp.3-4

* نیار: نمایش/ نیاری: نمایشی/ نیارڤان: هونەرمەندی شانۆ، شانۆکار. وێدەچێ وشەی" پێشنیار" بە واتای پێش + نیار= نواندنی شتێك لە پێش چاوی کەسێك، لێرەوە هاتبێ.

هەنبانە بۆرینە، هەژار (و)

ئەم خراپ تێگەیشتنە کە بابەت یا بکەری رستە، هۆکارێکی سەربەخۆ و جیا لە کردەیە، جێی پەسندکردن نیە.

ویستی هێز بەو واتایەی کە نیچە مەبەستیەتی، تامەزرۆیی یا ئارەزوی هێز نیە، چونکە ئەگەر وابێ تەنیا لە زمانی کۆیلەکاندا واتای پەیدا دەکرد. ویستی هێز لەو وزانەی کە لە ژیانی راستەقینەوە ئاخێزاون جیا نیە و هەر بۆیە وزەیەکی رەژیدەیە کە لەگەڵ هەر ئاسۆیەکی دانایی و هەر ئاسۆیەکی ژیان هاوپەیوەستە. ویستی هێز تەکانەدانی بزوێنەری کردەگەلی دیاریکراو و لێکجیایە، هەمەکی دیتنی تەنیا لە خدەیەکی هاوبەشیدا واتا پەیدا دەکا: بەردەوام لە مێژوی مرۆڤدا لە شێوەی سەرهەڵدان و رۆژداگەرانی دامەزراوە و بنیاتە ماددی و مەعنەوییەکان، ئاسۆی پێویست بۆ پارێزگاری لە ژیانی مرۆڤ بەرهەڤ دەکا. لەم واتایەدایە کە نیچە ژیان و هەموکەسێك بە ویستی هێز دەبینێ، بەڵام بیچمی سەرهەڵدانی ئەم ویستە، شتێك بە راستی رۆشنگەریەتی، خاڵگەلی بێئەژمار، دیاریمەند و جیاوازن. دیلۆز وەبیرمانی خستۆتەوە کە نیچە ویستی هێزی بەهاوشێوەی" وزەیەکی سەرکەوتوو" زانیوە و بەجۆرە ویستی هێزی بە(کردە) و گرێ داوە.(٤٥) وزە ئەو شتەیە کە دەتوانێ کارێك بکات و ویست ئەو شتەیە کە دەیەوێ کارێك بکات. ویستن نەك بە واتای داواکردن، بەڵکو بە واتای بەشداری لەکاروبارەکانە.

ئەگەر ویستی هێز وەها کە ژیل دێلۆز هێناویەتە گۆرێ، لەبەرچاو بگرین، ئیدی وەکو هەندێ لە نووسەران سەرمان لێ تێك ناچێ کە چۆن دەلوێ فەیلەسوفێك کە لەگرنگیی بەرجەوەنەکان دەدوێ و جەخت لەسەر رێژەمەندیی دانایی و برەوداریییەکان و راڤەکان دەکا، لە جێیەکی دیکەدا روانگەیەکی میتافیزیکی لەمەڕ برەوداریی ویستی هێز بێنێتە پێشێ؟ جان ریچاردسۆن لە پەرتوکێك بە ناوی **سیستمی نیچە** کە بە تازەیی لە چاپ دراوە بە گەڵاڵەکردنی ئەم پرسیارە ئێجگار هەوڵی داوە تا نیچەی رێژەیی نوارِ بە قازانجی نیچەیەکی سیستمساز بەلاوە بنێ و لەسەر بنەمای میتافیزیکی ویستی هێز، نیچە بە فەیلەسوفێك کە هیراکانی پۆزەتیڤیستییە و لە بنەتادا داکۆکیکاری هەقیقەتێکە، بناسێنێ. (٤٦) بەر لە ریچاردسۆن نووسەرانێکی زۆر بەم بەرەنجامە گەیشتبوون کە

(45) ibid, pp.56-59

(46) J.Richardson , Nietzsche s system , oxford university press, 1996.

بەرجەوەنگەرایی تەنیا و تەنیا لە ئەفراندنی بایەخەکاندا قەتیسە و بەم چەشنە رێگەیان بۆ راڤەیەکی هاوشێوەی راڤەی ریچاردسۆن خۆش کردبوو. ئەوان ویستی هێزیان لە دەرەوەی بازنەی بەرجەوەنگەرایی و رێژەمەندیی بایەخەکان دانابوو، چونکە دڵنیابیبوون کە نیچە بایەخی لێبڕاوانە و جیهانگیر بۆ ویستی هێز دادەنێ.(٤٧) جێی سەرنجە کە لە پەستاوتنی باسی بەرجەوەنگەرایی لە ئەفراندنی بایەخەکاندا دەبێ واتای" بایەخەکان" لە دیدی نیچەوە بە وردی رۆشن بکرێتەوە. بەلای نیچەوە، سەرچاوەی بایەخەکان ژیان یا ویستی هێزە و هەروەك کە دێلۆز نیشانی داوە ویستی هێز لە بنەڕەت را لە جەرگەی بەرجەوەنگەرایی دایە و ناتوانێ لە دەرەوەی، و بە شێوەی پۆزەتیڤیستی بێتە ئاراوە.

بێگومان نیچەی رێژەیی نوارێش لەگەڵ هەمان ناتەبایی و پارادۆکسانەی روانگەی رێژەیی نوارانە بەرەورووەدەبێ کە ئەفلاتون لە **تەئەتتۆس** دژی پرۆتاگۆراس هێنابوویە پێشێ.(٤٨) بەڵام ئەم پێکناکۆکە بنیاتییەی فەلسەفە نابێ ببێتە هۆی ئەوە کە ئێمە نکۆڵی لە بنەڕەتی بەرجەوەنگەرایی نیچە بکەین، یاخۆ وەکو میتافۆرێك لە بەرچاوی بگرین کە هیچ ئاشکرا نیە لەبەرچی لە کاری نیچەدا سەریوەدەرهێناوە. کتێبەکەی ریچاردسۆن لە بەدحاڵیبوونێك ئاگادارمان دەکاتەوە کە تەنانەت لە ناونیشانەکەشدا بەدی دەکرێ. ئەو دەیەوێ یەك بنەواشە، یەك سیستەم، یەك رێسای تۆکمەی فیکری لە هزر و فەلسەفەی نیچەدا پەیدا بکا و ئەوەی کە پەیدای دەکا لە ژێرناوی میتافیزیکی ویستی هێز دەی ناسێنێ. لە حاڵێکدا دەبێ بێژین وەها دیتەیەکی تاقانە لە کاری نیچەدا بەدی ناکرێت و ئەوەی هەیە، بەردەوام هەواڵی رێژەمەندیی بەرجەوەنەکان دەدات. کاتێك نیچە دەیگوت ئێمە ویستی هێزین، بەرجەوەنی خۆی وەدیاردەخست. راستە کە زەردەشتی ئەو

(٤٧) وەکو نموونەگەلی رۆشنگەر، بروانە:

R.Schaht, “nitezsche and nihilism” in: R.C.Solomon, Nietzsche: A collectiafn critical essays new York, 1973

J.T.Wilcox, truthand volue in nitezsche , university of Michigan , press, 1974.

K.R.Westphal, was” nitezsche a cognivist?” in: journol of the history philosophy, 22,3,1984, pp.343-363.

(٤٨) لەمبارەوە بروانە وتاری:" سوفیستەکان و گومانکاران" لە :ب. احمدی، **کتاب تردید**، تهران، ١٣٧٤ صص ١٠٨-١٤٢.

بە راشکاوی دەیگوت" دەمەوێ بە مرۆڤان واتای هەبوونیان هیرا بکەم" بەڵام ئەمەشی دەزانی کە لە مرۆڤان ئێجگاردووره و دانی پیادەنا: واتای من لە تەك واتاکانی ئەوان هاوزمان نیە".[٤٩] هەقیقەتی زەردەشت هەقیقەتێکی میتافیزیکی نیە و ئەگینا خۆی ئاشکرا دەبوو و ڕێگەگەلی ئێجگار زۆری پەیدا دەکرد تا مرۆڤان ناچار بکا کە لەگەڵێدا ئاشنا بن. بە پێچەوانەوە، ئەمە هەقیقەتێکی دێرفامە و ئاتاجمەندی هیراکانی زەردەشت، کە دەزانێ:" ئەوان لە من تێناگەن، من زارێك بۆ ئەم گوێیانە نیم".[٥٠] زەردەشت وەکو هەرکەسێکی دی ناچارە کە لە دیتەی خۆی، بەرجەوەنی خۆی، ژیانی خۆی، هێز و توانای خۆی داکۆکی بکا. کەوابوو ئەو پێغەمبەر نیە و هەقیقەتێکی هەرمانی پێنیە. لۆتیی قەلات بەو دەڵێ کە کاتێك تێدەکۆشا لەگەڵ خەڵکی بدوێ" لۆتی ئاسا دەدوا"[٥١] لەم ڕووەوە زەردەشت، بەرەبەیان، بە خۆی دەڵێ:" ئیدی لەگەڵ خەڵکی قسان ناکەم. ئەمە دواجار بوو کە لەگەڵ مردوویەکدا دوام. من دەچمە ڕیزی خولقێنەران، دنیابێخەمان، خۆش ڕابوێران و پەلکەزێڕینە و پلیکانەی کەڵەمرۆڤ(و) تێکرای پێیان دەنوێنم".[٥٢] ڕۆشنە کە زەردەشت لەگەڵ کەسانێك دەتوانێ و لەگەڵ کەسانی دیکە ناتوانێ بدوێ. لەگەڵ داهێنەران هاوپەیڤ دەبێ چونکە لەگەڵ ئەواندا لە ڕاڤەگەلێکدا هاوبەشە و لەتەك دواین مرۆڤ قسان ناکات، چونکە زمانێکی هاوبەشی لەگەڵ ئەودا نیە. زەردەشت لەبەر ئەوەی کە بەرجەوەنێك، ڕاڤەیەك و ڕاستییەکی لایە، پێش مەرجێك بۆ پێوەندی لە تەك کەسانی دی دادەنێ. پێغەمبەرێك نیە کە بۆ بەختەوەریی هەموان هەواڵێکی هێنا بێ. ڕاستیی ئەو نە ڕاستییەکی هەرمانە و نە شتێکی هەمیشە دروست. وێنای زەردەشت وەکو خودان هەقیقەتی ڕەها و پێغەمبەرێك، هەڵەیەکە کە چەند نەوە لە توێژەرانی بەرهەمەکانی نیچە لە داوی کەوتن و هێشتا واز لە توێژەران ناهێنێ. لە بەرانبەر ئەواندا دەبێ بە شێوەی دێلۆز لە زەردەشتێك داکۆکی بکەیت کە یەکێك لەو قسە زۆرانە دەڵێ، ئەویش بۆ هەندێك لە کەسان. زەردەشت دەڵێ:" بەوانەی کە"ڕێگە"یان لە من پرسیوە،

(٤٩) ف. نیچە، **چنین گفت زرتشت**، ص٣٠.

(٥٠) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٢٨.

(٥١) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل٣١ .

(٥٢) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٣٣.

وەها وڵامم داوەتەوە: ئەمە، هەنوکە ڕێگەی منە. ڕێگەی ئێوە کامەیە؟ چونکە ڕێگەی ڕەها لە گۆڕێدا نیە".[٥٣] ئەو کەمێك پێشتر گوتویەتی:" من لە ئێجگار ڕێگا و مێتۆدەوە بە ڕاستیی خۆم گەیشتوم." ئەمە بەرسڤ بە کەسانێکە کە لە سیستمی نیچە و لە نیچەی میتافیزیسین دەدوێن و ڕێژەیی نواڕیی ئەو پشتگوێ دەخەن.

(٥٣) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٢٠٧.

هەڵسەنگاندنی ئەگەرەکانی راڤەی هونەری

هونەر و ئازادی

(١)

وۆنسان وان گۆك لە نامەیەكدا كە لەساڵی ١٨٨٨لە ئارێل بۆ هاوڕێی نیگاركێشی خۆی ئیمیل بێرنار ناردی (ئەو بەزۆری، رێكەوتی رۆژ و مانگی لەسەر نامەكانی نەدەنووسی) وەهای نووسی: "دەتوانی وەها دیاردەیەك گریمان و وێنا بكەیت كە هەسارەكان و هەروەها كۆمەڵەكانی خۆریش خودان هێڵ و بیچم و رەنگ بن. دەتوانین تاڕادەیەك دڵنیا و هیوادار بین كە تاكەكەس ـ هەڵبەت بە هەل ومەرج و بیچمی دیكە، بۆ نموونە لە شێوەی پەپوولە ـ بۆ یەكێك لە ئەستێرانی بێئەژمار بگوازرێتەوە و خۆی بە نیگاركێشانەوە خەریك بكات. دیاردەكانی ژیان لەوێدا دەلوێ تێكچڕژواترو سەرسووڕهێنەرتر لە (دیاردەكانی هەسارەی ئێمە، وەكو) * شێوەگۆڕانی كرم بۆ پەپوولەیەك، یا زەردەواڵەكانی زێڕینی مانگی خاكەلێوە(نیسان= may) نەبن. بۆ كیانی پەپوولە نیگاركێشەكانیش، رەنگە گۆڕەپانی كار و كردەوەی بەرین لە یەكێك لە ئەستێرانی بێئەژماری گەردونی بە رووماندا بكرێتەوە كە زیاتر لە خاڵەكان و هێماگەلی گریمانكراوی شاران و دێهاتەكانی نەخشەیەكی جوگرافیای زەمینیی ئێمە دەستڕاگەیشتوو بێت."(١)

نیشانە نەخشەییە جوگرافییەكان لە هەسارەی ئێمەدا هێماگەلێكن بۆ ژیانی خەڵكانو روەكەكانو گیانەوەركان، بەڵام چاوساخی ئاشنایی لەگەڵ ئەوان نایەنە ئەژمار. شیمانی ژیانی ئەوانیدی دێننە پێشێ. هونەرمەندگریمان دەكا كە هێماگەلێ لەمەڕ شیمانی ژیانی "پەپوولە نیگاركێشەكان" هەن، كە هەڵبەت رێگەی ئاشنایی ئێمە لەگەڵیان ئاوەڵا ناكەن، بەڵام وێنای ئێمە لە تەنیاییو سنوردارییەكانمان لەنێو دەبەن. هەربەوجۆرەی كە بە سەیركردنی نەخشەی جوگرافیایی، بەهەر حاڵ، لە شیمانی ژیانێكی دیكە دڵی خۆمان دەدەینەوە كە تەنیانینو لامان وایە كە ئاسۆی ژیانمان بەرینتر بۆتەوە. وادێتە بەرچاو كە وان گۆگ لە وێنای هەسارەیەك كە لەودا نەتوانێ خەریكی نیگاركێشی بێت، ترسی لێ دەنیشت. كێشانەوە بۆ ئەو

---

* تێبینی لە نووسەرە.

(١) و. وان گوك، **نامەهای وان گوك**، ترجمەی ر. فروزی، تهران، ١٣٤١، ج٢، ص٢٩٥(بە دەسكاری كردنی كردارێك) .

پێداویستییەكی ئاخنەییو مەرجێك بۆ ژیان بوو. گۆڕەپانێكی بەرینی كردەوەوكاركردن كە لە هەسارەیەكی دیكەدا وای دەخواست تا لەودا تەنانەت لە قاڵبی پەپوولەیەكیش بتوانێ بە كاری نیگاركێشەكان درێژە بدات، سەربەخۆ لەڕادەی سەرسووڕمانو تێكچڕژاوییەكانی ئەو هەسارەیە بوو. لە دیدی ئەوەوە، ژیان بە هەر بیچمێك كە لەو پەڕانپەڕە نەناسراوەدا درێژە دەكێشێ، چ سەمەرەتر و چ سادەتر لە ژیان لە زەویی ئێمەدا، تەنیا كاتێك پڕ بایەخ دەبێ كە كەسێك، لە قەڵافەتی پەپوولەیەكدا یا لە هەر بیچمێكی دیكەدا، بتوانێ لەوێدا نیگاركێشی بكات. سەرقاڵبوون بە هونەر، لە زەویو (یا خۆ) لە هەر هەسارەیەكی دی مەرجی ژیانی بەختەوەرانەیە. كاری هونەری لەگەڵ ژیان پێكبەستراوە و تەنانەت هاویەكە و لە بەرئەوەی كە ژیان فرە چەشن، رەنگاو رەنگو پێناسەهەڵنەگرە، هونەریش بەدەر لە هەر پێناسەیەكی زانایانە و هەر تێكۆشانێك بە مەبەستی قەتیس كردنەوەی لە قاڵبێكدا درێژە پەیدا دەكا. كە وابوو، لە حاڵێكدا كە ئەفراندنو بەرەوڕوو بوونەوە لە تەك هونەر دەچێتە پێشێ، هەرگیز ناتوانین بێژین كە كام دەستە لە چالاكییەكانی ئێمە كارانێكی هونەرین، یا چ شتێك بەرهەمی هونەری لە بەروبوومەكانی كارورەنێوهانینی مرۆڤ جیا دەكاتەوە. ئەم خاڵانە خۆیان لە جەرگەی پرسیارێكی كورتو بە رواڵەت سادە دەنوێنن كە چەندین سەدەیە ـ بە ئەرخەیانییەوە لە رۆژگاری یونانی كەونارا بەملاوە، وەلێ لەبەرگەلێك هۆ دەتوانین بێژین تەنانەت لە چەندین سەدە بەر لە ژیاری یونانی ـ لە بەرچاوی مرۆڤ قووت بۆتەوە و هیچ پێویستیی بەوە نەبووە تا فەیلەسووفانی وەكو بومگارتن یا رۆشنگەرانی سەدەی هەژدەهەم زاراوەی "جوانیناسی"دابهێنن، تا بتوانی لە بارەیەوە تێهزریت. ئەم پرسیارە بنیاتییە، لە هەمان رۆژگاری یونانییەكان بە دواوە پەیتاپەیتا بە بیچمی جۆراوجۆر دووپات كراوەتەوە:" چ شتێك بە بەرهەمی هونەری ناودێر دەكەین؟"

هەرچەند چەندین سەدەی دوورودرێژە كە مرۆڤان لەم پرسیارە تێهزریونو لە نێویاندا، هەم یارانی زانستو فەلسەفەو هەم هونەرمەندانێك هەبوون كە ژیانی فیكریو داهێنەرانەی خۆیان بۆ پەیداكردنی وڵامی ئەم پرسیارە رێكخست، هەمدیس وڵامێكی بنەتایی، لێبڕاوانەو قەناعەت پێكەر وەدەست نەهاتوە. لە سەردەمی مودێڕندا، زۆرێك لە هونەرمەندان پەیتاپەیتا كاریان كرد و ئافراندیان و بە دەستكەوتە هونەرییەكانیان ئەگەری پێشكەوتنی باسگەلی فەلسەفییان رەخساند. لە نێویاندا كەسانێك هەبوون كە هەم هونەرمەند بوونو هەم فەیلەسوف و لە هەمبەر پرسیاری بنیاتیی "بەرهەمی هونەری چیە؟" لە خۆیان هەستیاریی زۆرتریان

نیشان دەدا. زۆرێك لە هونەرمەندان، بە هیچ شێوەیەك وزەی داهێنەری خۆیان لە رووی بێ پەرۆشی، یا تەنیا لەسەر بنەمای ولاّمدانەوەی پێداویستیی ناخیو مەعنەویی داهێنەرانە نەدەبردە پێشێ، بەڵكو تێدەكۆشان تا بنچینەی كارەكانیان لەسەر ئاوەزیانو عەقڵمەندیی فەلسەفی و بەشێوەیەكی تایبەت، پشت ئەستور بە بەرسڤێكی شیمانكراو بۆ هەمان پرسیاری بنیاتی رۆبنێن. بەم هەموەوە، كۆمەڵە بەرسڤێكیان بەرهەڤ كرد(كە) كاتیومەرجداربوون، نەك ئەرخەیانكەر و هەرمان. هێشتا هیچ ولاّمێك كە پوخت بێو جێی هیچ باسو خواسو ئەملاوئەولایەك نەهێڵێتەوە، بۆ پرسیاری "بەرهەمی هونەری چیە؟" بەرهەڤ نەكراوە. هەر ولاّمێك تەنیا لە هەندێ رووەوە راستودروست دێتە بەرچاو، روویەكی گشتی پەیدا ناكاتو لە بەرانبەر سوچ لێگرتنە رەخنەكارییەكان چەندان بەرگە ناگرێت.

لە ساڵی ١٩٥٠ ئێرنێست گۆمبریج پەرتوكی **بە سەرهاتی هونەر** ی بلاّو كردەوە كە ئەمڕۆ وەكو كارێكی كلاسیك و هەڵكەوتو دەناسرێت. ئەو بە تاوتوێی نزیكەی سێسەد بەرهەمی هونەری بەم بەرەنجامە گەیشت كە "شتێك بە ناوی هونەر بوونی نیە"[١] بەرهەمگەلێ كە ئەو لە بواری هونەرگەلی شێوەكاری توێژینەوەی لەسەركردبوون، بەمەبەستی دابینكردنی پێداویستیگەلی كتوپڕ لە كاتی خۆیدا رسكابوون و لە راستیدا بە برێك هەڵكەوتی تایبەتو دیاریكراو بەستراوە بوون. بە رای گۆمبریج هەڵەیە كەوابیربكەینەوە كە ئەم بەرهەمانە لەدیدی رەخسێنەرانیانەوە بە خەیاڵی ئەوە كە بەرهەمانێكی هەرمان بن، دروستكرابوون، هەرچەند ئێمە ئەمڕۆ ئەوانە بە "بەرهەمگەلی هونەری" ناودێر دەكەین و تەنانەت سەرچەشن (archetype)ەكانی هونەر ئەژماریان دەكەین. پەسنی رەشۆكانەی ئەمڕۆیی كە "ئەم بەرهەمە چەندە زیندوویە!" چاوەڕوانیی تێكڕای ئاسۆ مێژووییەكان لە بەرهەم نەبوو. بەرهەمی هونەری لە پلەو پایەی كەتوارێكی مێژوویی بە بوونەوەرێكی تاقانە ئەژمار ناكرێت. هەموو خەڵكی لە قۆناخە جیاجیاكاندا یەك چەمەڕاییو یەك هەڵێنجان لە "هونەر"یان نەبوو. ناونیشان یا زاراوەی "هونەر" ئەم دژوارییەی لێدەكەوێتەوە كە بۆ یەك چەشنە وەرگرتنێك دەگەڕێتەوە. ئەم ناونیشانە پێشداوەرییەكانو برێك لە دەمارگرژییەكان دروست دەكات. لە یادمان نەچێ كە تا رادەیەك تێكڕای ئەو نەیارییە مێژووییانەی كە لەگەڵ تازەگەریی هونەری كرا، بە ناوی "هونەر" و پێناسەگەلی چەقبەستو و ئەرخەیانگەری ئەنجام درا. سەربردەی

(1) E.H.Gombrich, The story of Art, sixteen edition, London, 1995, PP.16-37.

هونەر تەنیادەتوانێ باسلێكردنی بەسترانەوەی هونەرمەند بە رۆژگارەكەی و ئاسۆی چاوەڕوانیی سەردەمەكەی بێتو بەس. لەپاش گۆمبریج، هوارد.س.بێكر بەهێنانەگۆڕی "دنیا هونەرییەكان" مەسەلەكەی وردتر خستەڕوو. ئەو لە وتاری "هونەر وەكو كردەی هەرەوەزی" نووسی كە بەرهەمی هونەری بەروبووم و بەرەنجامی چالاكیی هونەرییەو ئەم چالاكییە لە شیكاریی بنەتاییدا، هەرەوەزییە و نەك تاكەكەسی، تەنانەت ئەگەر بلیمەتیی تاكەكەسێك دەربڕی بێت.[٣] ئەگەریش لە قالبی كارێكی تاكەكەسی سەرهەڵ بدا، لە خۆیدا دەربڕینی "كاری پێكبەستراوی شاراوەی هەرەوەزییە.دنیاهونەرییەكان لەكاری تێكڕای خەڵكانێك بیچمیان گرتوە كە بە مەبەستی رەنێوهانینی تایبەتمەندیگەلێ كە لە بەرهەمدا بە"هونەری" ناودێردەكرێ، هەرەپێویستیی تەواویان هەیە. لە راستیدا دنیاهونەرییەكان تەنیا رەژیدەی بەرهەمە هونەرییەكان نین، بەڵكو خولقێنەری بایەخگەلێكی جوانیناسانەن كە بەرهەمانێك بە" هونەری" دەناسێنن.

دەلوێ كە لەگەڵ لۆژیكی بێكر هاوڕا نەبن، بەلاّم دژوار بێ نكۆڵی لەوە بكەن كە پێناسەی هەرمانی و هەمیشەیی لە" هونەر" دەستڕانەگەیشتویە. بەهەر حاڵ من بۆ پرسیاری تۆلستۆی كە"هونەر چیە؟" نە ولاّمێكی بنەتایی و ئامادەم پێیە و نە دەمەوێ كاتی ئێوە بە هەوڵدان بۆ پەیدا كردنی وەها ولاّمێك بە فیڕۆ بدەم. لام وایە ولاّمێكی لێبڕاو، تەواو و بنەتایی ناتوانی بەو پرسیارە بدەیتەوە. بەلاّم نكۆڵی ناكەم كە تێهزرین لە لایەن و ئاقارە جیاجیاكانی ئەم پرسیارە ئێمە ناچار دەكا لە دیدی فەلسەفی وردبینەوە كە بەتایبەتی لە سەردەمی خۆماندا، ئێجگار پێویستمانە. رەنگە دروستتربێ بڵێم هەمان" پێویستیی ناخی" كە لە راڤەی نامەی وان گوگ بە" مەرجی ژیان" ناودێركرا، هونەرمەند ناچار بە داهێنانی بەرهەم دەكات. هەر بەم شێوەیە" پێویستیی ناخی"ی دیكە(كە هێشتا نازانین هاوپێوەندیی لەگەڵ پێویستیی ناخیی هونەرمەند كامەیە، بەلاّم ئەمە دەزانین كە هەندێ جار تەنانەت بالاّدەستتر لەوە) كەسێكی دی، واتە بەرامبەر(گوێگر ـ خوێنەر) بەرەو بەرهەم ركێش دەكات. بەكاربردنی زاراوەی" پێویستیی ناخی"، خۆی نوێنگەی ئەمتومانێكی گەوهەرییە و واتاكەی ئەمەیە كە

(3) H.S.Becker, “Artas collective Action”, in: American sociological Review, 39, 1974.

H.S.Becker, “Art worlds, University of California Press, 1982, P.34.

ئێمە نەمانتوانیوە بە وردی سازوکاری دەرونی و ئەپستمیکی پێویستیی جێی باسمان فام بکەین و بە "ناخی" ناودێرکردنی لە راستیدا، نیشان دەدەین کە شتێکی نەناسراو، لێڵ، یا لانیکەم فرەفاق لە بەردەممانە. پێویستی یا ئاتاجگەلێ کە ئێمە بەرەو ئەفراندنی یا وەرگرتنی بەرهەمی هونەری دەبەنەپێشێ، وەها تێکچرژاو، نادیاریمەند و لە دۆزینەنەهاتون کە یادکردن لەوان ناتوانێ لە پێناسەی" بەرهەمی هونەری" یاریدەیەکی ئەوتۆمان بدات.

وا دێتە بەرچاو کە ئەم پێداویستییە ناخی و سەربەمۆرانە، بە پێداویستی و ئاتاجێکی دیکە بەستراونەتەوە کە وێدەچێ لەوەش گرنگتر و لە ناسین نەهاتوتر بێ: ئاتاجی مرۆڤ بە دروستکردنی ئازادانەی شتەکان. هەندێ لە توێژەران لەو باوەڕەدان کە وشەی یونانیی" پوئسیس" تەنیا بۆ دروستکردن نەدەگەڕایەوە بەڵکو دروستکردنی ئازادانەی نیشان دەدا. وەك بڵێی مرۆڤ پێویستیی بە خەیاڵگەریی ئازاد، هزری ئازاد و کردەی ئازاد هەیە هەر چەند(رەنگە لە بنەڕەت را لەبەر ئەمە کە) بەردەوام لە رەوتی ژیانی کۆمەڵایەتیی خۆیدا لە جێی ئەم ئازادییانە لەگەڵ سنورداریی‌یەکان و هەرە پێویستییەکان بەرەوڕوو بووە. ئەم ئاتاجە بە رزگاری کە لە پێویستیی دروستکردنی ئازادانە خۆی نیشان دەدا بە مانای تێپەڕاندنی سنورەکان، کەوشەن و قەدەغەکان لە پێناسەی گەوهەری مرۆیی خۆ، یا لە پێناسەی هەڵکەوتی مرۆیی خۆیە. بەمجۆرە کاتێك کە لە بەرهەڤ کردنی بەرهەمی هونەری، یا لە راڤەی واتاکانی، یا لە درك پێکردنی هەستەکیی خۆمان لەوان، بۆ خۆمان رێز دادەنێن، هەواڵێك لە رزگاربوون لەو بەرتەسکی و سنوردارییانە لە دروستکردن یا لانیکەم لە وێناکردنی گەوهەری مرۆییمان دەگاتە دەستمان. ئەم دەربڕینە لە رزگاری، هەڵبەت لەگەڵ چەمکی ئازادی لە ئاسۆی هەڵێنجانە مودێڕنەکان(و بۆ نموونە لەگەڵ واتای ئازادی لە فەلسەفە و سیاسەتی لیبراڵ) چەند لێکچوونێکی هەیە، بەڵام لێی بانتر دەڕوا و بۆ باسێکی فەلسەفی و ئێجگار کۆن لەمەڕ ئازادی لە بەرانبەر هەرەپێویستی و سەرپشکی لە بەرانبەر دیترمێنیت دەگەڕێتەوە. لێرەدا تێدەکۆشم تا وەدەرکەوتنی ئەم ئاتاجە مرۆیی‌یە بە رزگاری لە پێویستیی ئێمە بە ئەفراندنی ئازاد و سەرپشك لە هونەردا پەیدا بکەم. رەنگە کەسانێك بیانەوێ لەم رێگەوە پێناسەیەکیش بۆ کاری هونەری(و لێرەوە بۆ بەروبوومی ئەم کارە واتە بەرهەمی هونەری) دابتاشن، بۆ نموونە هونەر بە قەڵەمڕەوی ئەفراندنی ئازاد و سەرپشك ناودێر بکەن، بەڵام... هەر لەم دەسپێکەوە رۆشنم کردۆتەوە کە من بە هیچ شێوەیەك نامەوێ پێناسەیەکی بنەتایی و لێبڕاو بخەمەڕوو.

(٣)

یەکێك لە یەکەمین دەسکەوتەکانی تێکۆشان پێناسەی هونەر، نمونەی" هونەر چەشنی لاساییکردنەوە"یە کە ئەفلاتون وەکو بەرەنجامی توێژینەوەکانی خۆی لەمەڕ هەمبەری هونەر لەگەڵ کەتوار هێنایە پێشێ و هەتا ئەمڕۆ یەکێك لە گرنگترین چەمکەکانی فەلسەفەی هونەر ماوەتەوە. هەم لە پێناسەی ئەفلاتون و هەم لە زۆربەی باسەکانی دیکە تاکو ئێستا لەبارەی چەمکی لاساییکردنەوە هاتوونەتە گۆڕێ، سەرنج لە تایبەتمەندیی ئەرکیی هونەر واتە باندۆری بەرهەمە هونەرییەکان لە ژیانی جڤاکی و رەوشتیی خەڵکی دراوە. گرنگترین دەقێك لە ئەفلاتون کە لەودا بە لاساییگەری یا بە زاراوەی یونانییmimesisهێما کراوە وتووێژی کۆمارە. شوێندەسپێکی باسەکە لەمەڕ لاساییگەری لەم وتووێژەدا ئەم(گریمان)ەیە کە چالاکیی هونەری هاوڕیز لەتەك تکنیکەکان و پیشە کۆمەڵایەتییەکانە. ئەفلاتون هەموو ئەمانەی لە ژێر ناوی" تێخنە" جێ کردەوە کە بە واتای تکنیك و شێواز بوو. لە درێژەی باسەکەدا، ئەو لەمەڕ هونەر قەناعەتی بەخدەیەکی تایبەتی لاساییکردنەوە هێنا، کە لە تایبەتمەندیی لاساییگەرانەی چەشنەکانی دیکەی تکنیکەکان و پیشەگەرییە جیاوازەکان و لە روانگەی نزیکی لە هەقیقەت بێبایەخترە. هەر بۆیە بۆ هونەر رێز و پایەیەکی چەند قات کەمتر لە هەر تکنیك و پیشەیەکی دیکەی دانا. بەرهەمی هونەری لەیەکەم نیگادا، جیاوازییەکی لەگەڵ ئەو شمەکانەی کە ئێمە بۆ دابین کردنی بژێویی رۆژانەمان دروستی دەکەین، نیە. کەسێك پەرداخ دروست دەکا و کەسێکی دی نیگاری پەرداخ دەکێشێتەوە. ئەگەر ئەفلاتون لە روانگەی بایەخدارییەوە بەرهەمی هونەریی لە پایەیەکی نزمتر لە شمەکەکان دادەنا، لەبەر ئەمە نەبوو کە سودی پەرداخی راستەقینە زیاتر لە سودی پەرداخێك کێشراوەتەوە.(لە راستیدا ناتوانی ئەم دوانە بە شێوەیەکی کت ومت پێکەوە بەراورد بکەیت و بە بەرەنجامێکی ئەرخەیانگەر بگەیت) . زنجیرە پلەیەکی بایەخدارانە کە ئەم فەیلەسوفە دروستی کرد پشت ئەستور بەم هۆیە بووکە بە بۆچوونی ئەو پەرداخی راستەقینە لە هەقیقەتی پەرداخەوە نزیکتر دەهاتە بەرچاو. هەرکات بۆ پرسیارێك کە لە سەرەتای ئەم وتارەوە هێنامانە گۆڕێ بگەڕێینەوە و پرسیار بکەین کە" چ شتێك بەرهەمی هونەری لە بەرو بوومەکانی کار و رەنێوهانینی مرۆڤ جیا دەکاتەوە؟" لە ئەفلاتونەوە لە پەرتوکی دەیەمی کۆمار ولاّم دەدرێینەوە: بەرهەمی هونەری

لاسایی شتێکی هەبوو لە دنیای ئێمەیە، کە ئەم شتە خۆی لاسایی کردنەوەی بیرۆکەیەکە لە جیهانێکی دیکە دایە. کەوابوو بەرهەمی هونەری دووجار لە هەقیقەت دوورکەوتۆتەوە و لە باقی سازکراوەکانی مرۆڤ کە یەکجار لە بیرۆکە یا هەقیقەت دوورمان، بێبایەخترە. ئەفلاتون لە کۆماردا نموونەیەك لە نوێن یا قەرەوێڵە دێنێتەوە و دەنووسێ کە لە راستیدا سێچەشن قەرەوێڵە و هەن، یەکەم تەخت لە قەڵەمڕەوی بیرۆکە کە خوا دروستی کردوە و لە قەڵەمڕەوی بیرۆکەدا دای ناوە، دووەم تەختێك کە دارتاش دروستی دەکا و سێیەم تەختێك کە نیگارکێش دروستی دەکا. تەختی نیگارکێش لاسایی تەختی دارتاش و ئەمە خۆی لاسایی تەختی یەکەمە. بە دەربڕینی دی نوێنێك کە هونەرمەندی نیگارکێش کێشاویەتی، بە بەراورد لەگەڵ تەختێك کە دارتاش دروستی کردوە یەك پلە دوورتر لە تەختی راستەقینە یا" بیرۆکەیەك"بنەجێ دەبێ.[٤]

لە جیاکاریی سەرەوە یەك بەرەنجام وەدەست دێ: بەرهەمی هونەری بایەخێکی کەمتری لەوەبەرهاتوەکانی تکنیك و پیشەسازی هەیە. هەڵبەت ئەفلاتون جەخت دەکا کە ئەم خاڵە نابێ ببێتە کۆسپی سەرنجی ئێمە لە ئەرکگەلی بەرهەمی هونەری. هونەر وەکو یەکێك لە چەشنەکانی نزمی تێخنە، بەهەرحاڵ لە گۆشەی ئەم ئەرکانەوە لە ئارادایە. پێوانەی ئێمە لە نرخاندنی بەرهەمی هونەری، بەر لە هەرشتێك ڕێژەی کارایی و سود بەخشیەتی. واتە ئێمە دەبێ لە تاوتوێی بەرهەمی هونەریدا لە هەنگاوی یەکەمدا سەرنج بدەین کە بەرهەم تا چ ئاستێك لە راژەی ئامانجە شکۆمەندە کۆمەڵایەتی، رەوشتی و فێرکارییەکان خۆدەنوێنێ. بە سەرنجدان لەم ئامانجەیە کە هەڵسوڕێنەرانی کۆمەڵگا ئەو مافە پەیدا دەکەن کە کاری هونەرمەند چاوەدێری و سەرپەرەشتی بکەن و تەنانەت ئەگەر پێویست بکا ببنە لەمپەری درێژەدانی و هێندە بچنە پێشێ کە هونەرمەند سزا بدەن یا خۆ لە وڵات دەری بکەن. لەبەرئەوەی کە ئەفلاتون لەبەرهەمی هونەری (هەر چەند کە لە بەروبوومەکانی دیکەی کاری مرۆڤ مەودایەکی زیاتری لەتەك هەقیقەت هەیە) وەکو هەربەروبوومێکی دیکەی فیکر، کاروتکنۆلوژیی مرۆڤ لە گۆشەی کاراییەکانی و دواجار لە گۆشەی سودبەخشینیەوە سەرنجیدا، بە بەرەنجامێکی ئێجگار سەرەڕۆیانە گەیشت.گریمان، تەلارسازێك کە شارەزای کارەکەی نیە، دیوارێکی لار لە سەریەك هەڵبچنێ. ئایا ئەرکی سەرشانی ئێمە جگە لەمەیە کە هەر چۆن و

(٤) افلاطون، **دوره اثار** ، ترجمەی م.ح. لطفی، تهران، ١٣٦٧، ص ١٢٥٢

بە هەر ڕێگەیەك بێت پێش بە درێژەدانی کارەکەی بگرین و بۆ نموونە بە جەخت کردن لەسەر تکنیکی تەلارسازی یا هۆشداری دان و ناوهێنانی ئەو مەترسییانەی کە بوونی ئەم دیوارە لارە بۆ نیشتەجێیانی ماڵان یا ڕێبواران دەی رەخسێنێ، تەلارسازەکە ناچار بکەین کە یا کارەکەی دروست فێرببێ و دروست ئەنجامی بدات، یاخۆ کارێکی دی کە زیاتر لەگەڵی ئاشنایە ئەنجام بدات؟ ئەگەر لە روانگەیەکی هەمەکییەوە کاری هونەرمەند لەگەڵ کاری تەلارساز هاوسان بزانین (وەها کە ئەفلاتون هەردووکی لە ئاستی" تێخنە"دا جێکردەوە) ئەوکات بەناچار دەبێ لە بەرهەمی هونەریش وەکو بەروبوومی کاری تەلارساز لە گۆشەی بەرەنجامگەلێ کە بە باریان دێنێ، ورد بینەوە. کەوابوو، هەرکات بتوانین بسەلمێنین کە بەرهەمێکی هونەریی تایبەت هاوشێوەی دیوارێکی لار رەژیدەی مەترسیی شێلگیر بۆ کەسانی دیکەیە، ئەو مافە بە خۆمان دەدەین کە پێش بە سەرهەڵدان و پێشکەوتنی بگرین. لەوە گرنگتر، هەرکات بتوانین بسەلمێنین کە کاری هونەر(یا چەشنێك لەو بۆ نموونە شاعیری) دروستکەری مەترسیگەلێ بۆ کۆمەڵگە، یا نەوەی لاوە، ئەوکات دەتوانین ببینە لەمپەری چالاکیی هونەرمەندان و شاعیران. بە رای ئەفلاتون وەها کارێك بە پێی ئەو بەراییانەی کە باسکران لۆژیکی، ئاوەزمەندانە، بە قازانجی جڤاك و هەرامەیەکی هەرە پێویست دەبێت. ئەفلاتون بە تێروتەسەلی روون دەکاتەوە کە بۆچی بەڕای ئەو بەرهەمگەلی شاعیرانەو هونەری وێرانگەری سیفەتە شکۆمەندە مرۆییەکان لە لاوانداو هەر بۆیە لە دژی شاعیر و هونەرمەند هەڵوێست دەگرێ، تا ئەو جێیەی شاعیر لە ئارمانجشاری خۆی وەدەردەنێ:" وەلێ ئەگەر کەسێك بێتە وڵاتی ئێمە کە بەهرەی هەموو کارانێکی هەبێو بتوانێ بە هەر بیچمێك خۆی بنوێنێو لاسایی هەموو شتێك بکاتەوەو بیهەوێ شیعرەکانی خۆی بۆ ئێمە بخوێنێتەوە، وەکو پیاوێکە سپیتاو سەمەرەوروژێنو لە دڵاشیرین رێزی لێ دەگرین، وەلێ پێی دەڵێین کە لە کۆمەڵگای ئێمەدا بۆ خەڵکانی وەکو ئەو جێیەك نیە و یاسا ئیزنمان پێ نادا وەها کەسێك لە وڵاتی ئێمەدا نیشتەجێ بێت. رۆنێکی بۆنخۆش لە سەروقژی دەدەینو تاجێکی کوڵکن لە سەری دەنێینو پاشان بۆ وڵاتێکی دیکە رەوانەی دەکەین".[٥]

لە راستەڕێی فێرکاریی هونەر و بە سەرنجدان لە هەرەپێویستی کاراییەکانی بەرهەمی هونەری، ئەفلاتون تەنیا شیعرگەلێ پەسند دەکا و ئیزن پێدراو دەزانێ کە بە راشکاوی لە

(٥) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٩٦٨.

پەسنی سیستمی ئایدیالیی کۆمەڵگای ئەو بن، لەو شتەی بە مەزنی لێیان دەدوێ داکۆکی بکەین‌و هیچ سیفەتێك کە ئەو ناپەسندی دەزانێ پەسن نەکەین. بەم شێوەیە لە پەرتوکی سێیەمی **کۆمار** رۆشن دەکاتەوە کە شاعیران تەنیا لە پەسنی خوایان‌و لە بەیانکردنی دلێری‌و مەردایەتی، دلاوایی و بۆشناخی و... ئازادن کە شیعر بهۆننەوە و زیاتر لەمە نابێ بچنە پێشێ‌و هەر بۆ نموونە تەنانەت مافیان نیە کە لە ترس و دوودڵیی ئەو دنیا بدوێن،[٦] یا مەرگ ترسهێنەر نیشان بدەن، یا پاڵەوانانی رۆژگارانی رابردوو لە دۆخی شین‌وگریان نیگارنوێن بکەن،[٧] یا مێرخاسان لە حاڵەتی پێکەنین نیشان بدەن. لەمەڕ ئەمەی دوایی هۆیەك دێنێتەوە کە: "لاوانی ئێمە نابێ تامەزرۆییەکی زیاد لە پێویست نیشان بدەن، چونکە پێکەنینی زۆر بەردەوام وەڕسیی زۆری بەدواوەدێ"[٨]. سەرەنجام ئەفلاتون لە هەمووش زیاتر تێ دەپەڕێنێ:"بەس نیە کە تەنیا لە کاری شاعیراندا کەتوانە*بکەین ئەوان ناچار بکەین کە لە شیعرەکانی خۆیاندا سیفەتە باش‌و توانامەندییە مرۆیی‌یەکان زەق بکەنەوە و گەر وانەبێ لە شیعر گوتن لە شارەکەماندا خۆ ببوێرن، بەڵکو دەبێ کەتوانی** هەموو هونەرمەندان‌و پیشەوەران بین‌و نەهێڵین چ لە نیگارکێشی‌و چ لە پەیکەرسازی، چ لە تەلارسازی و چ لە بەرهەمەکانی دیکە کە دەیان خولقێنن سیفەتگەلی ناپەسند لە جۆری بەرەڵلایی‌و نەفس نزمی و دزێوی دەربخەن و ئەگەر نەتوانن یەکانگیر لەگەڵ ئەم رێسایە کار بکەن ، دەبێ رێ لە رەخساندنی بەرهەمە هونەرییەکان لە لایەن ئەوانەوە بگرین".[٩]

لە دیدی ئەفلاتونەوە لەنێوان "پوئسیس" واتە سازکردن‌و داهێنان لەگەڵ "تێخنە" واتە پیشەو تکنیك‌و سەنعەتگەری جیاوازیی ئاشکرا و دیار نییە و ناتوانی بۆ هونەرمەند بە

---

(٦) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٩٥٢-٩٥٣.

(٧) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٩٥٣.

(٨) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٩٥٥.

* نظارت: (ناظر) ، هەنبانە بۆرینە، هەژار.

** کەتوان: (ناظر) ، هەنبانە بۆرینە، هەژار.

ئەمە لەگەڵ کەتوار بە واتای (واقع ـ واقعیّت) تێکەڵ نەکرێت. کەت + وار بە واتای (کەوتە وارەوە) وار: شوێن، لە دۆخی پاشگر.

(٩) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٩٧٣.

قەواڵەی پەیوەستبوونی چالاکییەکانی بە قەڵەمڕەوی ئازادی لە ئەفراندن‌و داهێناندا مافێکی تایبەتی رەوا بزانی. ئامرازی رەخنەکاریی کاری هونەرمەند لە بنەڕەت را خۆی هەمان ئامرازی رەخنەکاریی هەر رەنێوهانینێکی دیکەی مرۆیی‌یە. ئەم رایەی ئەفلاتون لەمەڕ بەسترانەوەی رەژیدەیی بە یاسای سودبەخشیی کۆمەڵایەتی هێشتاش لەقاڵبی تێڕوانینێکی سەرەڕۆیانە بۆ هونەر لەجێی خۆیەتی. ئەم تێڕوانینە بۆ هونەر تەنیا لە گۆشەی ئەرکە کۆمەڵایەتییەکانی (دەور و نەخشی رەوشتی، دینی، فێرکارییەکان‌و...ی) داوەری دەکا و بەردەوام چاوەدێری لەسەر کاری هونەرمەند پاساو دەداو بە رەوای دەزانێ. خۆشبەختانە رای ئەفلاتون لە مەڕ هاوشێوەیی "تێخنە"و "پوئسیس" تاقانە ئاخاوتە لە فەلسەفەی هونەردا نەبوو، هەر بۆ نموونە جێی پەسندی گەورەترین قوتابیی ئەو، واتە ئەرەستۆ، دەرنەچوو. ئەرەستۆ لە وتارنامەی **پۆیەتیك** دا لەنێوان چەشنەکانی بەروبوومەکانی کاری رەنێوهێنەریی مرۆیی جیاوازیی دانا و لەو نێوەدا هونەری زەق کردەوە. ئەگەر ئەمڕۆ بڕیارێکی چەقبەستووی سەرەڕۆیانە کە رادەگەیەنێ دەبێ هونەر لە گۆشەی ئەرکەکانی لەبەرچاو بگرین، قبووڵ ناکەین، لەبەر ئەمەیە کە لە ئەرەستۆ فێر بووینە کە لەنێوان بەرهەمی هونەری‌و هەر رەنێوهانینێکی دی جیاوازی دابینێین، کە هێشتا نەمانتوانیوە دووخاڵی جیاواز، واتە بەرهەمی هونەری‌و بەروبوومێکی ناهونەری پێناسە بکەین. ئەرەستۆ خۆیشی کە دەسپێکەری باس لە جیارکاریی نێوان "تێخنە"و "پوئسیس" بوو، خۆشبەختانە بە پێناسەگەلی هەمەکی، ئەبستراکت، بنەتایی‌و بانمێژوویی کۆتایی پێ‌نەهێنا. جیاوازیی نێوان بەرهەمی هونەری‌و بەروبوومەکانی تێکنۆلۆژی وەبیرخەری هێمای سێنت ئۆگۆستین (کە چەندین سەدە پاش ئەرەستۆ دەژیا) بە سەردەمە. ئەو لە پەرتوکی **دانپیانانەکان** دا گوتویەتی کە تا کاتێك کە کەسێك لە منی نەپرسیبێ کە سەردەم چیە، وای بۆ دەچم کە وڵامەکە دەزانم‌و دەتوانم کات‌و سەردەم پێناسە بکەم، وەلێ هەرکە کەسێك لێم بپرسێ سەردەم چیە، تێبینی دەکەم کە پێناسەیەك لەوم لە بەردەستدا نیە. هەر بەم شێوەیە تا ئەم مەسەلەیان لە ئێمە نەپرسیبێ کە جیاوازیی نێوان بەرهەمی هونەری وەکو بەرەنجامی "پوئسیس" یا وزەی‌داهێنان، لە بەروبوومەکانی دیکەی رەنێوهێنەری (وەکو بەرەنجامەکانی "تێخنە" یا تێکنۆلۆژی) کامەیە، لامان وایە کە وڵامەکە دەزانین، بەڵام کاتێك کە ـ لە بەرهەر چییەك ـ ناچار ببین کە لەم پرسیارە وردتر سەرنج بدەین، دەبینین کە لە راستیدا وڵامێکی بنەتایی‌و لێبڕاومان لە بەردەستدا نیە. بەمەشەوە، ئێمە هەروا "هەرە پێویستی"ی بوونی جیاکاری لەنێوان هونەر و

ڕەنیوهێنانە "ناهونەری"یەکان هەست دەکەین. هەر بەو چەشنەی کە هەرەپێویستیی تێگەیشتنێك لە کات هەست دەکەین. بە دەربڕینی بە ناوبانگی بێرگسۆن، ئێمە درك پێکردنێکی چەندێتیانە لە کات دادەهێنین، چونکە ناتوانین درك پێکردنێکی نێواخندۆزییانەی خۆمان لەو پێناسە بکەین. هەر پێناسەیەك کە تا هەنووکە لە هونەر کراوە درك پێکردنێکی بەدەر لە نێواخندۆزی‌یە کە ناتوانێ پێناسەی بنەتایی‌و تەواو بێت‌و لە هەمان کاتدا هەرە پێویستیی درك پێکردنێکی نێواخندۆزییانە لەو نیشان دەدا.

بە سەرنجدان لەمە کە بە هاویەك زانینی بەرهەمی هونەری لەگەڵ بەروبوومەکانی ڕەنیوهانین‌و تێکنۆلۆژیی مرۆیی دەتوانێ دەرکردنی بڕیارە سەرەڕۆ و تۆسنەکان، هاوشێوەی فرمانەکانی ئەفلاتون دژی هونەر و هونەرمەندی لێ بکەوێتەوە، ئێمە کە هەر کاممان تا ئاستێك و تا ڕادەیەك لە تەك هونەر سەروکارمان هەیەو چەندقات ڕێخۆشکەریی ئەوەش لە ژیانی فیکری‌و تاکەکەسیی خۆمان ئەزموونمان کردوە و زانیومانە پێویستیمان پێیەتی‌و دان بەوە دادەنێین کە لە تێکڕای کولتورە مرۆیی‌یەکان بە شێوەیەك لە شێوەکان ڕەنیوهانینی بەرهەمە هونەرییەکان پێشڤەچوە و لە ریزی کارەکان‌و چالاکییەکانی پلە باڵای مرۆڤ ناسراوە، بەم بەرەنجامە دەگەین کە دەبێ بتوانین هێڵێکی هاوێرکەرەوە بکێشینەوە کە بەرهەمی هونەری لە وەبەرهاتوەکانی هزر وکاری مرۆیی جیادەکاتەوە. دەتوانی ببینی کە فەلسەفەی هونەر و جوانیناسی لە سەر بنەمای هەوڵ‌و تێکۆشانی دانەدووکەرانە بە مەبەستی هێڵ‌کێشانەوەی وەها پەڕژین‌و سنورێك بیچمی گرتوە و هەرچەند هەزاران خاڵی دیکەش لە ڕەوتی پێشکەوتنی توێژینەوە لە قەڵەمڕەوی ئەو لق‌وپۆیانەی هزرینگەریی مرۆیی هاتۆتە پێش، بەردەوام ئەو خاڵەی سەرەوە لە نێوەندی باس و کاردا جێی‌گرتوە. هەر بۆیە،سەرنجدان لە کاری کەسانێك کە لە کێشانەوەی ئەم هێڵە تێهزریون، دەتوانێ دڵکێش‌و هیراگەر بێت. بەڵام لە یادمان نەچێ کە ئارەزووی کێشانەوەی هێڵی هاوێرگەر شتێکە و گریمانی دەستڕاگەیشتن بە بەرسڤی بنەتایی‌و لێبڕاوانە شتێکی دی. بەو چەشنەی کە پێشتر دیتمان، ناکرێ ئەو هێڵە کێشراوە و ئەو سنورە لێبڕاوانە وەدەستهاتوو گریمان بکەیت، چونکە هێشتا پێناسەیەکی هەمەلایەن‌و کورت‌وپوخت لە هونەروبەرهەمی هونەری نەخراوەتەڕوو و بەپێی هۆگەلێ کە هێناومانەتەوە وەها پێناسەیەك ناتوانێ بێتە ئاراوە ـ ئەم کەتوارە کە هێشتا وەها سنورێك نەکێشراوەتەوە و هزرڤانانێك کە لە بارەیەوە هەوڵی خۆیان خستۆتەگەڕ، جیا لە توانا سەرسورهێنەرە زەینی‌و زانیاریی بەرینیان، نەیانتوانیوە دواین ئاخاوتە بێتە سەر زمان، خۆی دەتوانێ هۆیەك بێت کە

ئێمەش کاری خۆمان بنەتایی و خاڵی کۆتایی باس‌و پەیجۆر نەزانین. بەوەشەوە کەڵکەڵەی هاوێرگەری لەنێوان هونەر و بەدەرلەهونەر بەردەوام یەکێك لە دەرنگخایەنتر و باڵادەستترین کەڵکەڵە فەلسەفییەکان بووە. لە تێکۆشان لەسەر کێشانەوەی ئەو سنورە، بەردەوام پرسیارانێکی تازە سەریان هەڵداوە و خاڵگەلی تازە ڕۆشن بوونەتەوە کە پێشتر مرۆڤ لێیان تێهزریبوو و ئەمە یەکێك لە سودەکان‌و لەو هۆیانەیە کە درێژەی کار و هەوڵدان لەم ڕێچکەیە پاساو و هان دەدا.

(٣)

ئەمە بەرهەمی ئەدەبی نیە کە بە بابەتی پۆیەتیك دەزانرێت. بابەتی تایبەتی (بەرهەمی ئەدەبی) تایبەتمەندییەکانی ئاخێوێکی تازەیە کە ناوی ئاخێوی ئەدەبی‌یە... ئەم زانستە چیدی لەگەڵ ئەدەبیات دەمەدەمە ناکات، بەڵکو لەگەڵ ئەدەبیاتی لواو، لە تەك تایبەتمەندیگەلێکی ئەبستراکت کە تایبەتمەندیی تاقانەی بەرهەمی ئەدەبی دەخوڵقێنێ، لەگەڵ ئەدەبیبوون، سەروکاری هەیە".

تزڤیتان تۆدۆرۆڤ [١٠]

هەموو ساڵێك، بەتایبەت لە ڕۆژانی پشووی هاوینە، خەڵکێکی زۆر بۆ دیتنی ئەشکەوتەکانی لاسکۆ لە پارێزگای دوردونی فەرەنسا، لە باکووری ڕۆژئاوای ئەم وڵاتە،دەچن. دیوارەکانی ئەم ئەشکەوتانە بە وێنەی مانگا و مامزان نەخشاون. لەساڵی ١٩٤٠ کە ئەم نیگارانە دۆزرانەوە هەتا ئەمڕۆ، توێژینەوە لەبارەی کۆنی و دێرینیی نەخش و نیگاری سەر دیوارەکان درێژەی دراوەتێ و ئیدی بە دڵنیاییەوە مەزەندە دەکەین کە نزیکەی حەڤدە هەزارساڵ لە مێژووی کێشانەوەیان تێپەڕیوە. سەیرانکەرانی ئەشکەوتەکان لە فەزای نیوەتاریك، بەسەرسامی و ڕێزلێنانەوە لەو نەخش و نیگارانە دەڕوانن کە نزیکەی چواردە هەزار ساڵ بەر لە پەیدا بوونی ڕێنوس و کولتووری نڤیسیاری کێشراونەتەوە. مەودای کات و سەردەمی ئێمە لەگەڵ مرۆڤێك کە ئەم نەخش و نیگارانەی کێشاوەتەوە، حەوت بەرابەر زیاتر لە مەودایەکە کە ئێمەی لە ئەفلاتون جیاکردۆتەوە.

---

(10) T.Todorov, poetiqe, paris, 1968, pp.19-20.

ئێمە لەبارەی نیگارکێشێك کە کارەکەی لەسەر دیوارەکان نەخشی بەستوە هیچ شتێك نازانین. بۆ ئەم وێنانەی دەکێشایەوە؟ ئایا ئەم نەخش و نیگارانەی بە خەیاڵی ئاسانکاریی راوکردنی ئاژەڵان کێشابوویەوە؟ ئایا نیگارەکان کۆمەڵێك تەوتەم بوون و نیگارکێش و ئەوانیدی بە پەرەستنی خۆیان ناچار دەکرد؟ ئایا لە بنەڕەت را بە کەڵکی شتێك دەهاتن، یا تەنیا لە بۆ سەرگەرمی دەکێشرانەوە؟ ئایا بەناوی بەرهەمانێکی هونەری دەخولڤان و وەهاش پەسند دەکران؟ هەموو ئەمانە نازانین و هەرگیز ناشزانین. بەڵام بیرمان بە لای هەندێ خاڵدا دەچێ: یەکەم ئەوەیە کە ئەم نیگارانە بە چ ئامرازێك کێشراونەتەوە،دووەم ـ و گرنگتر ـ ئەمە کە نیگارکێشی ئەم نیگارانە، وێنایەکی لە" گشت قەڵافەتی" ئاژەڵان لە مێشکدا هەبووە. ئەو نەیدەتوانی ئەندازەکان رەچاو بکات، هەر کاتێك لە سەرەتاوە چەمکێك لە هەمەکێتی لە مێشکیدا نەبوو، چۆن دەیتوانی بوونەوەرێك کە قەبارەیەکی هەیە و فەزایەکی داگیر کردوە، لەسەر دیوار لە دوو رەهەند دا گەمارۆ بدات، ئەگەر وێنایەکی لە کۆی بوونەوەرێك کە دەبایە بکێشرێتەوە، لە مێشکیدا نەبایە؟هەر بەو چەشنەی کە ئێمە ئەمڕۆ بە بێ وێنایەك لە هەمەك و ئاکامی کار، ناتوانین شتێك دروست بکەین، تەنانەت ئەگەر ئامانجمان کێشانی نیگارێکی ئەبستراکت بێ. تەنانەت لە نیگارکێشانی ئەبستراکت یا لە نڤیسیارە میکانییەکان بەو شێوەیەی کە سورریالیستەکان مەبەستیان بوو، واتە لە پێشان وێنایەکی لێڵ و ناڕوون لە کارێك کە دەمانەوێ ئەنجامی بدەین، لە مێشکمانە. توانایی هێنانە زەینی شتێك، بەر لە هەرچەشنە هەوڵێك بۆ دروستکردنی تواناییەکی ئاکامناسانەیە کە تەنیا دەتوانێ کاری زەینێکی هۆشمەند بێت. نیگارەکانی ئەشکەوتەکانی لاسکۆ، لەبەرئەوەی کە لە ئێمەدا هەستێکی(بۆنەیی) لەگەڵ رێزێکی بێ پایان دەوروژێنێ کە تێبینی دەکەین کە لەگەڵ کارێکی مرۆیی و ئاکامناسانە بەرەو رووین. کارێل مارکس لە **سەرمایە** دا نووسیویەتی کە کاری خراپترین تەلارسازان لە کاری کارامەترین هەنگەکان لە دروستکردنی کەنوو و لە کاری وردی جاڵجاڵۆکە لە چنینی تەونەکەی گرنگترە، چونکە تەنانەت تەلارسازێکی هەڵەشە و ناشارەزاش هەر لە سەرەتاوە ـ تەنانەت بەر لە دەست پێکردن بەکارـ دەزانێ کە دەیەوێ بە چ شتێك بیچم بدات:" لە کۆتایی هەر بانهەڵکشانێکی کار، ئێمە بەرەنجامێك وەدەست دێنین کە لە فیکری کرێکار، بەرلەوەی دەستی بەکار کردبێ هەبوو و لەم روەوە بە نەخت لە شێوەی بیرۆکە(ideel) لە ئارادا بوو."(١١)

(11) K.Marx, capital, trans.B.Fowks, London, 1976, vol.1.p.284

ئێمە بەهێنانە پێشەوەی خدەی ئاکامناسانە، توانیومانە کاری نیگارکێش یا نیگارکێشانی لاسکۆ بە "مرۆیی" ناودێر بکەین، بەڵام هێشتا رۆشنمان نەکردۆتەوە کە جیاوازیی ئەم کارە لەگەڵ کاری مرۆیی لە دروستکردنی پەرداخێك یا شتانی دیکە لە کوێدایە. ئەفلاتون گەوهەری هەردووك ئەمانەی بە یەك شت دەزانی و لە" تێخنە" دەدوا، بەڵام ئەرەستۆ رێگەی بۆ باس و تێڕوانینێکی تازە خۆش کرد. ئەو بەبێ ئەوەی لە زاراوەی" جیهانی بەرهەم" دەدوێ، چەمکی سەرەکیی ئەوەیشی لە وتارنامەی پرشنگداری **پۆیەتیك** بەکارهێنا و کت ومت هەر ئەم چەمکە بووبە رێخۆشکەری تێڕوانینێکی تازە کە هێشتاش لە جوانیناسیی رۆژگاری ئێمەدا لە گۆڕێدایە.(١٢) خاڵی جێی سەرنج ئەمەیە کە تاکەکانی مرۆڤ لە رەوتی ئەفراندنی هونەری دەتوانن ـ و لە راستیدا ناچارن ـ لە بەرتەسکییەکانی وەبار هاتووی کارایی شتان تێپەڕن و بانتر هەڵکشێن. چونکە هەرەپێویستییەك لە گۆڕێ نیە کە بەرهەمی هونەری لە جیهانی راستەقینەی ژیانی رۆژانە جێ بگرێت، بەڵکو بۆ دنیایەکی دی دەخولڤێت. پەرداخ لەم جیهانەدا بەکەڵکی شتێك دێت و گشت رێساکانی لەسەر بنەمای ئەم هەنتەشی پەرداخە لە جیهانی رۆژانە سەردەردێنن و واتا پەیدا دەکەن. کاتێك پەرداخێك دروست دەکەین، لە پێشان ئاگادارین کە ئەم پەرداخە دەبێ بەکەڵکی خواردنەوەی ئاو و تراوەکانی دیکە بێت. لە راستیدا، سەبارەت بەم ئەرکەیە کە رەنجی دروستکردنی دەگرینە ئەستۆ. ئەم رۆڵی تایبەت یا ئەرکەی پەرداخ هەندێ کەندوکۆسپ لە رەنێوهێنانی لێ دەکەوێتەوە. هەر بۆ نموونە، دەبێتە هۆی ئەوە کە لە کەرەستەگەلی تایبەت کەڵك وەرگرین، بیچمێکی تایبەت ساز بکەین و لە رێساگەلی دیاریکراو لە فرمانی دروستکردنی پەیڕەوی بکەین. کاتێك نیگاری پەرداخێك دەکێشینەوە، بەرلەهەمووشتێك لە جیهانێکی دیدا، بەدەر لە جیهانی ژیانی رۆژانەمان دای دەنێن. جیهانێك کە بە" هونەری" ناودێری دەکەین و لە دەستنیشانکردنی ویستی خۆماندا رۆڵێکی گەورەی هەیە و یەکلاکەرەوەی بیچمێك کە

لە وەرگێڕانی ئینگلیزیی **سەرمایە** چاپی مۆسکۆ بەشی کۆتایی رستەکە ـ رەنگە بە خەیاڵی ئەمە کە قسەکەی مارکس ئایدیالیستییەـ وەلانراوە.

K.Marx, capital , Moscow , 1978, vol.1.p.174

(١٢) وتارنامەی **پۆیەتیك** ی ئەرەستۆ دا چەند جارێك بە فارسی پاچەڤە کراوە و ژێدەری کاری من لەم وەرگێڕانەدا ئەمە بووە:

ارسطو،**فن شعر**،ترجمەی ع.زرین کوب،تهران،١٣٥٣

کێشاومانەتەوە دەبێت. ئەمە ئێمەین کە دەتوانین بڕیار بدەین کە ئایا ئەم پەرداخە نیگار کراوە بێنینە نێو ژیانی رۆژانەمانەوە (وەکو کارە گرافیکییەکان لە ریکلامدا) یا لە واری ژیانی نەخەین (وەکو پەرداخێك کە مگریت نیگاری کردوە). ئەمە ئێمەین کە بڕیار دەدەین پەرداخ لە کام" جیهانی بەرهەم"دا جێ بکەینەوە. راستە کە ویستی ئێمە لەمبارەوەش ناکۆتا و بێکەوشەنە و بە پێی سەرباشقە هونەرییەکانی رۆژگاری خۆمان (کە خۆی بە سەرباشقە زانستی، تکنیکی، فیکری و فەرهەنگیی سەردەم دیاری دەکرێ) بیچم دەگرێ، بەڵام قەڵەمڕەوی ئازادیی ئێمە لە رەوتی ئەفراندنی هونەریدا ئێجگار بەرینتر لە چوارچێوەی ئازادیی ئێمە لە دروستکردنی پەرداخێکی راستەقینە لە جیهانێکی راستەقینەی ژیانی رۆژانەمانە.کاتێك نیگاری پەرداخێك دەکێشین، دەتوانین بچینە ژێر رکێفی رێساگەلێکەوە و کاری خۆمان لە لاساییکردنەوەی شتێك کە دەبینین قەتیس بکەینەوە. بەڵام دەتوانین وەها کارێك نەکەین و پەرداخەکە وەها خۆمان دەمانەوێ بەلامانەوە دروست و شیاو یا جوان بێت، بکێشینەوە، واتە چەند لایەنێکی بە پێی حەزوئارەزوی خۆمان هەڵبژێرین (و لەم دۆخەدا لە تەنگ و چەڵەمەی کاری خۆمان کەم بکەینەوە) و چەند لایەنێکی دیکەی یەکسەر پشتگوێ بخەین. ئەگەر نیگارکێشی" هاوشێوەکێش" خۆی بە تەواوی پابەند و سنوردار زانیبا، نیگارکێشی ئەمڕۆ، بە تایبەت لە پاش ئەزموونی کوبیزم، ئەم سنووردارییەی پەسند نەدەکرد. کوبیزم ئایدیالی نیگارکێشی مودێڕن دەردەبڕێ کە لەودا شتێك کە نیگارکێش تێدەهزرێ گرنگە، نەك شتێك کە ئەو دەیبینێ. تەنانەت، لەو خاڵانەدا کە نیگارکێشەکان کاری خۆیان یەکسەر بەدەر لە پەیڕەوی لە رێساگەلی زاڵ و تایبەتی نیگارکیشان درێژە دەدەن، ئاگادارن کە ئەم رێسایانە رەها، جێی پەسندی هەموان، هەرمانو هەمیشەیی نینو خۆشبختانە مرۆڤ بەردەوام بەم خدە گۆڕانهەڵگرەی رێساگەلی هونەری زیاتر لە توانای گۆڕانی رێساکانی هەر شتێکی دیکە ئاگادار بووە. یەکێك لە هۆیەکانی ئەم خاڵە هەرە پێویستیو مکوڕیی بنەواشەی تازەگەری لە هونەرە، کە بەردەوام هەبووەو داوەریی بەرهەمی هونەری بە بارتەقایەکی زۆر ئاگاداری لایەنە تازە و جوانکارییەکانی کردوە. سەرنجدان لە فراژووبوونی مێژوویی هەر هونەرێکی تایبەت لەمبارەوە ئێجگار هیراگەرە. هەر بۆ نموونە، نەبوونی پرێسپکتیڤ، لە نیگارکێشی پێش ـ رێنسانسی ئەوروپا بەباشی نیشان دەدا کە رێساکانی نیگارکێشان بە شێوەیەکی رێککەوتەیی لە گۆڕێدانوپەسنددەکرێنو بنەواشەش رۆنراوی هەرەپێویستیی رەچاوکردنیان نیە و ئەگەر لە سەردەمێکدا رەچاو دەکرێن لە بەر هەبوونی

متمانەو باڵا دەستیی سەرباشقەکانی هونەرێکی تایبەتە کە لەگەڵ سەرباشقەگەلی زانستی، تکنیکی، فیکریو فەرهەنگیی رۆژگاردا یەکانگیرن. بەڵام ئەم سەرباشقانە رێیتێدەچێ لە نێوبچن، یا بگۆڕدرێن. لە راستیدا هەمان توانای مرۆیی "هێنانە زەین"وە یا "گەلاڵەرێژی" کە بە ئاکامناسانە ناومان لێنا، خۆی لەسەربنەمای یەکانگیریی سەرباشقە هونەرییەکان لەگەڵ سەرباشقەگەلی زانستی، فەلسەفی، رەوشتیو... دەلوێ. بە دەربڕینی باشتر لە دیاریکارییەکانی "ئاسۆی سەردەم"دا جێ دەگرێ، بەڵام هەر ئەم خاڵەش بە باشی نیشان دەدا کە بەرتەسکییەکانی نیگارکێشان سەرچاوەی سروشتیو چیەتیانەیان نیە، بەڵکو لە بنەتادا پەیوەستن بە رێککەوتنە نیشانە ناسانەکان.

گرنگیی نیشانەناسی لەمەدایە کە نیشان دەدا لە ئافرێنەریو لاساییگەریی هونەریدا مەسەلەی ئەركو سودەکانی بەرهەم مەسەلەیەکی گەوهەریو پێوەندیدار بە خدەی بەرهەمی هونەری نیە. بە سەرنجدان لەم خاڵە کە لە هەر کاروچالاکییەکدا لایەنی ئەرکیی رەنێوهانینی،رەژیدەی سنورداریی سەرەکییە، کەوابوو بە گریمانی دەربازبوونی بەرهەمی هونەری لە وەها سنوردارییەك دەتوانین لە جۆرێك ئازادیی رێژەیی هونەرمەند بدوێین. واتە هەرکات لەگەڵ نیشانەناسان هاوڕابین کە بەرهەمی هونەری بە شێوەیەکی گشتی، دەتوانێ ملکەچی ئەرکگەلی کۆمەڵایەتی نەبێت، یا هاوزمان لەگەڵ ئەرەستۆ بێژین کە لە هونەردا مەسەلەی گرنگ نەك "ئەو شتەی کە هەیە" بەڵکو "ئەو شتەی کە دەبێ هەبێ یە، دەگەینە ئەم بەرەنجامە کە بەرهەمی هونەری بە بارتەقای بەروبوومەکانی دیکەی تێکنۆلۆژی مرۆڤ بەرتەسكو پابەند نیە. بە دەربڕینی دی لە هونەردا ئێمە ئازادی ئەزموون دەکەین. نەبوونی هەرە پێویستیی ئەمە کە بەرهەمی هونەری لەگەڵ سودەکانو ئەرکەکانی دیاری بکرێت ـ کە هەڵبەت شتێکی رێژەیییەو لە قۆناخە جۆربەجۆرەکانی مێژوی هونەر بیچمگەلی هەمەجۆر و ئێجگار فرە چەشنی پەیدا کردوە ـ رەنگە لە رواڵەتدا وەهاگرنگ نەیەتەبەرچاو، وەلێ دەتوانێ بە خاڵێك ئەژماربکرێت کەباسی جیایی بەرهەمی هونەری لە بەروبوومەکانی دیکەی تێکنۆلۆژیو رەنێوهانین لەوەوە دەست پێبکاو بیچم بگرێت. دەزانین کە لە جوانیناسیی کلاسیکدا، بە تایبەتی لە **هەڵسەنگاندنی وزەی داوەری ی کانتدا**، ئەم بنەواشەیە لە پێناسەی جوانی بە کارهاتوە و یەکێك لە چوار روخساری سەرەکیی پێناسەی جوانی دێتە ئەژمار. ئێمە ئەگەر پەرداخێك بەر لە دروستکردن، یا لە رەوتی کاردا، یا لە پاش دروست کردن، لە جیهانێکی "بیرۆکەیی" بنەجێ دەکەین، بە مەبەستی بەراوردکردنی لەگەڵ پەرداخێکی

دیکەیە کە ئەرکی سەرەکی و جێی مەبەستمان لە پەرداخ دێنێتە دی. لە کاتێکدایە کە بە دانانی بەرهەمی هونەری لە جیهانێکی بیرۆکەیی، نامانەوێ لە دیمەنگەی ئەرکییەوە لێی بڕوانین. بەرهەمی هونەری لەگەڵ بەرهەمێکی دیکە بەراورد ناکەین تا بزانین کە ئایا "ڕۆڵی تایبەتیی کۆمەڵایەتی خۆی" کتومتو تەواو دێنێتەدی یان نا. دەلوێ بۆ بەرهەڤکردنی ئامانجێکی زانستیو هیراگەرانە وەها بکەین، وەلێ لەم دۆخەدا بەرهەمی هونەریمان نەك لە ژێر ناوی بەرهەمی هونەری، بەڵکو وەکو بەڵگەنامەی زانستێك یا هیراگەرییەك لەبەرچاو گرتوە، واتە بۆ مەبەستێکی دی بەدەر لە مەبەستی جوانیناسانە وەگەڕمان خستوە. دەلوێ کەسێك بڵێت کە ئەم بەرهەمە هونەرییە لەویدی باشتر خزمەتی ئامانجێکی رەوشتی یا سیاسی بکات، وەلێ لەم دۆخەدا ئەو بەرهەمەکەی بە هونەری نەزانیوە، بەڵکو ئەوەی بە ئامرازێك بۆ راژەی ئامانجێکی ناسراو و لەم ڕێڕەوەدا بەراوردی سەقامگیر کردوە. لە راستیدا، کاتێك بەرهەمی هونەری لە پلەوپایەی بەرهەمێکی هونەری لە بەرچاو دەگرین، ئەوە لە جیهانی بەراوردە لۆژیکیو ئاوەزمەندانەکان، واتە لەدنیای چەندو چۆنییەکان جیێ ناکەینەوە، بەڵکولە قەڵەمڕەوی بێ سنوری ئازادی بنەجێی دەکەین، جێیەك کە دەمانەوێ و دەبێ لە هەرچەشنە هەرەپێویستیو سنورداری رزگار بین. جیهانی دەق، یا جیهانی بەرهەمی هونەری دنیایەکە کە هونەرمەند ئازادانە لەودا بە شتێك کە خوازیاریەتی، بە ئایدیالەکانی، ویستەکانیو بە دواڕۆژی بیچم دەدا. تێکڕای بەروبوومە رەنێوهێنەرییەکان، جگە بەرهەمی هونەری، خدەی روودرانیان هەیە، واتە بەروبوومی کاتی ئێستان، هەواڵی رابردو دەگەیەنن و پێداویستیەکی ئەمرۆیی بە کەڵك وەرگرتن لە ئەزموونگەلی مێژوویی (واتە ئەزموونگەلی ئەمڕۆ ودوێنێ) بەرهەڤ دەکەن. رووداو گرێدراوی رابردو و ئەمڕۆیە، لە حاڵێکدا کە تەنیا دەتوانی داهاتوو پێشبینی بکەیت. داهاتوو رووداو نیە. داهاتوو لە رەوتی تکنۆلۆژیو رەنێوهانینی تکنیکی مرۆیی لە شێوەی ئەرکیدا دەردەکەوێو لەودا بنجبەست دەبێت. شتێك ئەمڕۆ دروست دەکرێ تا سبەینێ بە کاربێت. داهاتوو لە رەنێوهانیندا بەرتەسك و کۆت دەبێو بە هیچ شێوەیەك قەڵەمڕەوی ئازادی نیە. لە هیچ کام لە بەروبوومە رەنێوهاتوەکانی ئێمە دواڕۆژ بەو بیچمەی کە بەدەر لە هەر دیاریکاری و ئەرك بێت، دەورناگێڕێت، مەگەر لە بەرهەمی هونەریدا. بەرهەمی هونەری نەك تەنیا لە رابردو و ئێستا هەواڵمان دەداتێ، بەڵکو بە دواڕۆژ، بە ئەگەر و شیمانیش گرێ دەدرێ. هەر ئەمە کە شتێك کە دەمانەوێ هەبێ وێنا دەکەین یا لە پەیکەرێکی مەتریالیدا دەیخولقێنین، لە خدەی روداوێك رزگار و بە دواڕۆژە

پەیوەستی بکەین. واتە نە لە زیندانی تاکە چارە نووسێك،بەڵکو لە قەڵەمڕەوی ئازادی بنەجێی دەکەین. هەر ئەمە کە شتێك نەك سەبارەت بە سودی هەنوکەیی یا قازانجداریی ئەمرۆیی خۆی، یا وەکو بەڵگەنامەیەك لە سودەکانی دوێنێ، بەڵکو سەبارەت بە دەربڕینی ئارەزویەك کە بۆ سبەی رۆژ هەمانە، وێنابکەین یا دروستی بکەین، ئەوەمان بانتر لە لایەنی رووداناو وەکو هەمەکێتییەکی هەرەتمەند، شتێك پێکبەستراو بە دواڕۆژ، هێنانەوەتە گۆڕێ. ئارەزوی ئێمە بۆ سبەی رۆژ، ناتوانێ بەدەر لە درك پێکردنی هەنوکەیی ئێمە لە ئازادی و هەڵبەت لە هەرەپێویستییە ئەمرۆییەکان بێت. بەرهەمی هونەری "نا ـ هێشتا ـ ئازادی"یە. هەربۆیە خودی ئازادی نیە، بەڵکو ئەزموونی ئازادییە. بەرهەمی هونەری دواڕۆژ بۆ هەنووکە رکێش دەکات. ئێمە بە گەڵاڵەکردنی شتێك کە بەلامانەوە"دەبێ هەبێ" یا "دەبایە هەبا"، شتێك کە "دەبێت" دروست دەکەین. کتومت بەم واتایەیە کە والتێر بنیامین دەیگوت یەکێك لە گرنگترین ئەرکەکانی سەرشانی بەرهەمی هونەری ئاتاجگەلێکە کە هێشتا کاتی بەرهەڤکرانیان نەهاتوە،[١٣] و لە زاری ئاندرە بێرتۆن دەینوسی: "بەرهەمی هونەری تەنیا کاتێك پڕبایەخ ئەژمار دەکرێ کە لە لەرینەوەکانی داهاتوو وەلەزرین بکەوێ".[١٤] بە دەربڕینێکی سادەتر ئێمە شتێك دەخەینە نێو رووداوە هەنوکەییەکانی دەرەوە و جیهانی رووداوگەلی سبەی رۆژی، دواڕۆژ، جیهانێك کە لە دنیای ژیانی رۆژانەمان جیایە. ئێمە لە بەرهەمی هونەریدا دەچینە نێو "جیهانێکی دی"، واتە "دنیای دەق یا بەرهەم". جیهانێك کە ئەمرۆی، سبەینێی ئێمەیە.

ئەرەستۆ، کاتێك کە هونەری لە ئاستی "پوئسیس" سەرتر لە تێخنە دەزانیو لە پلەوپایەی ئافرێنەریی دایدەنا و بەرەنجامی وارسکەگەلی وەکو مەیل بۆ لاساییگەریو تامەزرۆیی بۆ فێرکردنو فێرەزانین دەیناسی،[١٥] لە کردەیەکی عەقڵانیو ئاکامناسانە دەدوا و بۆ هونەر پلەوپایەیەکی شکۆمەندی دادەنا. هونەرمەند دەتوانێ بنەتای کار و ئاکامێك وێنا بکات کە هەموان نایزانن. هونەر لە رووداودا قەتیس نابێتەوە کە هەرامەیەکە رووی داوە یا خەریکە رودەدا. هونەر پەیوەستە بە وێنایەکەوە کە لە خەیاڵی هونەرمەند دایە و گەیشتنە

(١٣) و. بنیامین، **نشانه‌ای به رهایی**، ترجمه‌ی ب. احمدی، تهران، ١٣٦٦، ص ٢٦٥.

(١٤) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٢٨٤.

(١٥) ارسطو، **پیشین**، صص ٣٠-٢٩ .

ترۆپکی پێگەیشتنی زەینی دەخولڤێنێ. هونەر پێوەندیی بەو جوانییەوە هەیە کە دەبێ لە دوارۆژدا بیچم بگرێت. هەربۆیە ئەرەستۆ شاعیرێتی بەکارێکی فەلسەفیتر لە مێژونوسی دەدایە قەڵەم و بەڕاشکاوی دەینوسی:" کاری سەرەکی و کردەوەی شاعیر ئەمە نیە کە کارو بارەکان بەو جۆرەی کە روویان داوە بگێڕیتەوە و دەری ببڕێ، بەڵکو کاری ئەو ئەمەیە کە کاروبارەکان بەو شێوەیەی کە دەلوێ روویان دابێ بگێڕێتەوە... جیاوازیی مێژوونوس و شاعیر لەمەدا نیە کە یەکێکیان گێڕانەوەی خۆی لە قاڵبی شیعردا وێکناوە و ئەویدی لە قاڵبی پەخشان، چونکە دەلوێ کە مێژوی هێرۆدۆت بهۆنرێتەوە و وەلێ ئەو پەرتوکە هەروا و وەکو خۆی مێژوو دەبێت. بەڵام جیاوازیی(نێوان مێژونوس و شاعیر) *لەمە دایە کە یەکێك لەوان لەو چەشنە پێشهاتانە دەدوێ کە لە راستیدا روویان داوە و ئەویدی قسەکەی لەمەڕ ئەو پیشهاتو رووداوانەیە کە دەلوێ روو بدەن. لەم روەوەیە کە شیعر فەلسەفیتر لە مێژوویەو هەم پلەوپایەی لەو بەرزترە. چونکە شیعر زیاتر لە هەرامەی هەمەکی دەدوێ، لە کاتێکدا کە مێژوو باس لە هەرامەی هەندەکی دەکا".(١٦)

شاعیر یا هونەرمەند جیهانێکی تازە دەخولڤێنێو کارەکەی لە دنیای هەنووکەییدا تەسك ناکاتەوە. هونەرمەند بەگەڵاڵەکردنی رووداوگەلێ کە دەشێ روو بدەن، هەنگاو لە بازنەی تەنگ و داخراوی رووداو و" دنیای هەنوکەیی" دەهاوێتە دەرێ و شیعر یا بەرهەمی هونەری وەکو بەیانگەر یا ئەرمانەری**" دنیای لواو" دەڕەخسێنێ. هونەرمەند بە پێچەوانەی مێژونووس کە زیندانی ئاسۆی رووداوە روودراوەکانە، لە جیهانی کاروباری پەنگراو و توانستەکانی ژیان دەژیێ، کەوابوو لە جیهانێکی تازە هەواڵمان بۆ دێنێ، دنیایەکی خۆبژێو کە رەنگە برێك لە ماکەکانی یا تەنانەت تێکڕایان لە جیهانی ئاشنا و هەبوو دروست کرابن، بەڵام لە قەڵافەتی هەمەکیی خۆیدا، لە بوونی هەڕەتمەندی خۆیدا، لە جیهانی بەڕاستی هەبوو و لە ژیانی رۆژانە بانتر دەکشێ. ئەم بانتر هەڵکشانە، جگە بە ئازادیی خەیاڵ و کردەوەی داهێنەرانەی هونەرمەند نالوێ. ئەرەستۆ تێگەیشتبوو کە هونەر بە ئازادیی مرۆییەوە گرێ دراوە و خەیاڵگەریی مرۆیی جگە بە بەرینبوونەوەی ئەم ئازادیی‌یە ناچێتە پێشەوە.

---

* تێبینی لە نووسەرە.

(١٦) هەمان سەرچاوەی، لاپەڕەکانی ٤٧-٤٨.

** ئەرمانەر: نمایشگر، لە دیالکتی هەورامی وەرگیراوە. (وەرگێڕ)

(٤)

رەخنەی هێرمێنۆتیکی وڵامگەلی بنەتایی بۆ پرسیارانێکی مرۆیی، بە مانای هەڵسەنگاندنی بیرەکان، بانگەشەکان و ئەو تیورییانەیە کە بە شێوەی هەمە جۆر باوەڕیان بە بوونی" چاودێر ـ داوەر" هەیە. بە پێی روانگەیەکی دێرین و هێشتا برەودار

(هەم لە ئەپستمۆلۆژی، هەم لە رەوشت) ، دەتوانی ببی بە ناسێنەری دانا، چاوەدێر و خاوەن ماف کە خاڵی ئەرخمیدۆسیی ئەم دنیایە پەیدا بکەیت و جێ پێی لەسەر قایم بکەیت. بە پێی ئەم روانگەیە، دەتوانی ببی بە چاوەدێرـ داوەرێکی سەربەخۆ لە کات و شوێن، واتە لە پێگەیەکی بانتر لە هەڵوێستەکان، شوێنگەکان، بایەخەکۆمەڵایەتییەکان و جەستەی خۆمان جێ بگرین، جێگەیەك کە لەودا لە پێڕستبەندیی دانایی سەردەم و سەرباشقە زانستی و فەرهەنگییەکانی رۆژگار یەکسەر دەرباز و سەربەست بمێنێتەوە. کاتێك بووینە خاوەنی وەها گوڕوتینێك ئەوکات دەتوانین وەکو خوایانی ئۆلۆمپ لەو بلێندایینانەوە چاوێك بەسەر پێشکەوتن و کاروبارەکان بگێڕین و خەریکی داوەریی مەسەلەکان، رووداوەکان، گوتەکان وکردەگەلی مرۆیی بین و لە بەرەنجامدا پێناسەگەلی بانمێژویی، باندەقی، بانئاخێوی، بانزمانی، بان فەرهەنگی بخەینە روو. وزە و گوڕوتینێك کە دەتوانێ بۆ نموونە، بەم پرسیارە کە" بە چ شتێك دەڵێین بەرهەمی هونەری؟ " بە خێرایی وڵام بداتەوە:" لە نێو کۆمای بەروبوومەکانی رەنێوهانینی فیکری و کردەکیی مرۆڤ، بەرهەمە هونەرییەکان خودان تایبەتمەندیی Aن" لێرەدا مرۆڤ، رەنێوهانینی فیکری و کردەکیی ئەو و بەرهەمە هونەرییەکان تێکڕا بانمێژویی دێنە ئەژمار و خدەی Aلە راست تێکڕای بەروبوومە هونەرییەکان، لە هەر قۆناخێکی مێژوییدا و هەر بیچمێکی ژیانی مرۆڤ بە راست دەزانرێت. لە حاڵێکدا کە، لە راستیدا تاکەکانی مرۆڤ بەو پێیەی لە کامە جڤاکی مرۆییدا دەژین، بەکام " بیچمی ژیان" و کام فەرهەنگی مرۆیی پەیوەستن، لە سەر بنەمای کام دەستە لە سەرباشقە زانستی، فەلسەفی، دینی، رەوشتی، سیاسی، دەرونناسانەکان و ... رەفتار دەکەن، لە قەڵەمڕەوی کام هەمبەرێتیگەلی رەنێوهانین کار دەکەن، سەر بە چ چینێکن، و... پێکەوە جیاوازن و ناکرێ پێناسەیەکی تاقانە، بنەتایی، لێبڕاوانە و بێ ئەملاو ئەولا لە راست هەموویان یا دەسکەوتە فەرهەنگییەکانیان بە راست بزانی.

ئەمڕۆ، لە دیدی هەر خوێندکار و توێژەرێکی هونەریی ڕۆژئاوایی پەیکەری میکل ئانژ شاکارێکی حاشاهەڵنەگر لە مێژوی پەیکەرسازی و بەرهەمە هونەرییەکانی سەردەمی ڕێنسانسی ئیتالیا ئەژمار دەکرێ. لە حاڵێکدا لە دیدی زۆر لە موسوڵمانان ئەم پەیکەرە نەك تەنیا بەرهەمێکی هونەری و جێی پەسن نیە، بەڵکو بەروبوومێکی ئەهریمەنی و کوفرئاسایە کە پێغەمبەری خوا بە رووتی، زەق و لە قەڵافەتی بتێك دەردەخا، نەك بەرەنجامی بلیمەتیی هونەرمەندێك بەڵکو بەروبوومی وارسکەیەکی چەپەڵ، پڕئالۆش و گوناهکارە. هەر پێناسەیەك کە قۆناخێك لە کارکردن و داتاشینی پاتۆرێك بەردی مەڕمەڕ بە پێی ڕێسایەکی بانمێژویی و بان فەرهەنگی" دەسپێکی دروستکردنی بەرهەمی هونەری" ناو بنێ، بە سەرنجدان لەم ئەزموونەی پەسندکردن و وەرگرتنی بەروبوومێکی ڕەنێوهانەرانە چەوت دەبێت. پەیکەرێکی بودا لە پەرستگایەکی ژاپۆنیدا لە دیدی ژاپۆنییەکەوە شمەکێکی سپیتا، لە نیگای توێژەرێکی ڕۆژئاواییەوە بەرهەمێکی هونەری و لە ڕوانگەی هەندێك لە موسوڵمانانی ئیماندار بتێکە. هەموو ئەو تایبەتمەندییانەی کە ئەم پەیکەرە لە پاتۆرە بەردێك جیادەکەنەوە و هێشتا بەس نین تا ناونیشانی بانمێژویی بەرهەمێکی هونەری لە ئاستیدا پاساو بدەن. پەیکەرەکانی داود و بودا تەنیا لە ئاسۆی ئاماژەگەلی فەرهەنگیی تایبەت ـ بە پێی پێناسەگەلی بەرتەسك و ڕێژەیی ـ بە بەرهەمی هونەری دەزانرێن، هەر بەوجۆرەی کە بەپێی پێناسەکانی دی دەتوانن شتانێکی دیکەبن.

لە وڵامی ئەم ڕوانگە ئەپستمۆلۆژیك و ڕەوشتییەی کە بە بوونی چاوەدێرێکی بێلایەن باوەڕی هەیە، دەتوانین بێژین:دانا، نەك چاوەدێرێکی داوەر،بەڵکو بەشداریکەری کاروبارەکانە. کەسێك ناتوانێ لەدەرەوەی کات و لە دەرەوەی چیەتی، کردە و فەرهەنگی مرۆیی خۆی سەقامگیر بێت. خەیاڵکردی داوەریی بەدەر لە بایەخەکان خەیاڵێکی پووچە. لەم ڕووەوە، پێناسەی بانمێژوویی لە شتەکان بەدی نەکراو نیە و ناتوانین وڵامێکی هەرمان، تاقانە و بنەتایی و لێبڕاو بۆ پرسیاری" بەرهەمی هونەری چیە؟" بەرهەڤ بکەین، وەلێ دەتوانین وڵامگەلێکی فرەفاق، کاتی، ڕێژەیی و سنوردار کە لە باشترین دۆخدا تەنیا ڕۆشنگەری بڕێك لە خاڵەکان بێت بخەینەڕوو. قازانج و ڕێژەی کارایی وەها بەرسڤانێکیش سنوردار وئاگایی لە لایەنی ڕێژەییان ئەو قازانجە زیاتردەکا. تەنانەت لە ڕۆژگاری مانگی دەستکرد و" هۆزی جیهانی"، باشقەی ئایدیالیی بوونی ـ یا بزاڤ بەرەو ـ فەرهەنگێکی یەکپارچە و گشتگیر جگە لە خەیاڵێکی پووچ و گاڵتەجاڕانە شتێکی دی نیە. فرەفاقێتی و فرەچەشنیی سەمەرە

خولقێنی وڵامگەلێ کە نەك تەنیا لە فەرهەنگە جیاوازەکان، بەڵکو تەنانەت لە قەڵەمڕەوی یەکێك لە فەرهەنگە مرۆیی و بە شێوەیەکی هاوکات بە پرسیارێکی وەکو" بەرهەمی هونەری چیە؟" دەدرێتەوە، ڕۆشنگەر و بە مانای سەلماندنی گوتەکانی سەرەوەیە، فرەچەشنیی ئەم بەرسڤانە، بە باشی نیشان دەدا کە هەرچەند بەرسڤی بنەتایی بەدی نەکراوە، بەڵام تاسە یا کەڵکەڵەی دەستڕاگەیشتن پێی دەتوانێ پێشکەوتنی باسەکان و هزرینگەری لێ بکەوێتەوە. ڕەنگە هەر ئەم بەرینبوونەی باسەکان و ئاوەزیانەکان بۆتە هۆی ئەوە کە نەوە دوای نەوە، مرۆڤان کە دەیان دی وڵامەکانی پێشو تەنانەت ڕێگەیەکیان بەرەو هێنانە ئارای وڵامی بنەتاتی ئاوەڵا نەکردوە، هەمدیس بە تامەزرۆیی دەستڕاگەیشتن بە وڵامێکی لێبڕاو هەوڵیان داوە. سەیرپەسندە! کە ئەمڕۆ لە پانتایی ژیانی ڕۆژانەی سەردەمی ئێمە، کە بە ڕۆژگاری" پۆست مودێڕن" ناودێریان کردوە، لە وڵامی هەمان پرسیاری بنیایی و هەمیشەیی، چ فەرمانگەلێکی زۆر و زەوەند و جیاواز بۆیان لواوە کە پێك بێن، ببەنە بابەتی ڕەخنەکاری، بە کەڵکی کارێك بێن و لە نێوبچن. قەت ناشاردرێتەوە کە ڕێکەوەندی" بەکار بێن" دەرخەری ویستی هێزە. ویستێکی ڕاشکاو کە دژوار بتوانێ خۆی لە پشتی پەیڤەکان و بۆ نموونە لە پشتەوەی ڕێکەوەندی" ویستی هەقیقەت" وەشێرێ.

بە بنەجێ کردنی" بەرهەمی هونەری" لە بەرینانی ڕێژەبیرڕوانیی فەرهەنگی و مێژوییی، لە هەنگاوییەکەمدا، خاڵگەلی سادە پەیدا دەبن، کە لێرەدا تەنیا بە هەندێکیان هێما دەکەم: ١) ئێمە ئەمڕۆ، دیاردەگەلێ بە هونەری ناودێر دەکەین کە لە ڕۆژگاری نەچەندان دووردا، بۆ نموونە لە سەدەی پێشودا، یا لە بنەڕەت را بوونیان نەبوو، یا هونەری نەدەزانران.

٢) ئەم" ئێمە"یە کە بە شتانی تازە ناونیشانی هونەری دەدەین، ناتوانێ بەیانگەر یا دەرخەری هەموو ئەو مرۆڤانە بێ کە ئەمڕۆ لە بەرینانی فەرهەنگە جۆربەجۆرەکاندا دەژین و بەکاری ڕەنێوهێنەرانە خەریکن." ئێمە" لە ڕاستیدا، میتافۆرێکە و بەس لەبۆ یەکێك لە بیچمەکانی ژیان و فەرهەنگ دەگەڕێتەوە.

٣) بەروبوومێکی ڕەنێوهاتوو دەتوانێ بۆ کەسێك هونەری بێت و بۆ کەسێکی دی ـ تەنانەت لە قەڵەمڕەوی هاوبەشی ژیان و فەرهەنگ چ بگات بە فەرهەنگێك یا ڕۆژگارێکی دی ـ هونەری نەبێ. " خەتخۆشی" کە" فێرخوازێکی هونەر"ی خاوەن بەهرە لە سەر لاپەڕەی پەڕاوگێکەوە دەیکێشێتەوە، دەتوانێ لە دیدی مامۆستاکەی یا چاوەدێرێکی دی شاکارێکی

هونەری بێت کە خۆی لە قەرەنی خەتی میر*بدات. بەڵام هەر ئەم بەروبوومە لە دیدی ئەو کەسەی کە خۆشنوسی(یا بە شێوەیەکی گشتی، یا هەل و مەرجی ئەمڕۆ) بە پیشەگەری دەزانێ، نەك هونەر، بەروبوومێکی پڕبایەخ ئەژمار ناکرێت.

٤) تەنانەت خاڵگەلێ کە لە چاوی زۆرێك لە "ئێمە" ئەمڕۆ ئاشکراو سواو دێت، بۆ نموونە ئەمە کە بەرهەمی هونەری زادەی هێزێکی خولقێنەر و زەینێکی مرۆیی‌یە، بۆ درك پێکردنی ڕێژەیی و مێژویی ئێمە لە تاکخوازیی دەگەڕێتەوە. هیندە بەسە بە شێوەیەکی رەخنەکارانە چەمکی تاکخوازی" زادەی ئابووریی بازاری کلاسیك و درك پێکردنی سیاسی و رەوشتی لیبراڵ"، بزانین، تا بتوانین نکۆڵی لە گرنگی و رۆڵی سەردەمەکانی پێشوی" مێژوی فەرهەنگ" و " مێژوی هونەر" بکەین. هزرڤانێکی فیمینیست دەتوانێ بە یاریدەی تیڕوانینێکی لە راست رۆژگاری مودێرن بڵێت کە هایدنناسیی تاکگەرایانە ئاخێزاوی ئەزموونێکی پیاوانە لە جیهان و ژیانە و لە راستیدا پشت ئەستورە بە باشقەی تاك وەکو پیاوێك لە چینی دەسەڵاتدار و دەوڵەمەند. ئەم هزرڤانە هەرگیز ناچێتە ژێرباری ئەوە کە کاری ژنێکی رێسەمان** لە وڵاتێکی دواکەوتوو بە پێوەری" بەرهەمی هونەری"ی پیاوێکی رۆژئاوایی هەڵسەنگێنێ.

هەنووکە بە سەرنجدان لە گومانکاری لە واتای" ئێمە"دا ئاشکرا دەبێ کە کاتێك کە دەنووسین:" ئێمە، دیاردەگەلێ بە هونەری ناودێر دەکەین کە لە رۆژگاری نەچەندان دوور دا، بۆ نموونە لە سەدەی پێشو(سەدەی نۆزدە) *** یا لە بنەڕەت را هەر نەبوون، یا بە هونەری نەدەزانران"، زیاتر لە ئەگەری بەرەوڕوو بوونەوە لەگەڵ هونەر دواوم و نەك لە هاتنەدی یا سەرهەڵدانی لێبڕاو و بێ ئەملاوئەولای هونەر. ئێمە ئەمڕۆ بۆمان دەلوێ کە گریمان، پێشانگایەکی" مۆدیلی جل و بەرگ" بە پێشانگا و نواندنی هونەری بنرخێنین و بە پێی پێوەرە ئەمڕۆییەکانمان لە هونەری نواندن داوەریی بکەین، وەلێ ئەم ئەگەرە لە سەدەی هەژدەهەم نەك تەنیا نەبوو، بەڵکوتەنانەت وێناکردنیشی بێ ئاوەزانە بوو. ئێمە ئەمڕۆ ئەگەری ئەوەمان هەیە کە لەسایەی پێشکەوتنی تێکنۆلۆژیی پیت خستنەوەی کاڵاکان و سەبارەت بە

* جۆرە خەتێك لە خۆشنوسیدا. (و)

** بافندە

*** تێبنیی لە وەرگێڕە

دەسکەوتەکانی هەردووك شۆڕشی ئەلکترۆنێك و ئێنفۆرهاتیك، لەگەڵ هونەرانێکی تازە سەروکار پەیدا بکەین کە تەنانەت بیری بوونیشیان لە سەدەی هەژدەدا بە زەینی کەسدا نەدەهات، هونەرانێکی وەکو سینەما، وێنەگرتن، ڤیدیۆ. هەروەك واڵتێر بنیامین لە وتاری" بەرهەمی هونەری لە سەردەمی پێت خستنەوەی میکانیکیی خۆیدا" نیشانی داوە، ئێمە ئەمڕۆ توانیومانە بە یاریدەی فراوانبوونی میکانیکیی بەرهەمە هونەرییەکان، کۆتایی بە خدەی تاقانە و دوور لە دەستڕاگەیشتنی بەرهەمی هونەری بێنین و لە مەودای هونەر لەگەڵ هەڵکەوتەکانی ژیانی رۆژانەی خۆمان کەم بکەینەوە.(١٧) بنیامین دەیگوت کە لەم حاڵەتەدا دەرکەوتی بەرهەمی هونەری لەنێودەچێ. رەنگە وەها نەبێ و ئێمە لەگەڵ دەرکەوتێکی تازە لە بەرهەمی هونەری بەرەوڕوو بین، رەنگە باوەڕی بنیامین بە رەوینەوەی دەرکەوت و پێشکەوتوو زانینی ئەم رووداوە دروست نەبێ، وەلێ بەهەرحاڵ خاڵێك دەمێنێتەوە کە ناتوانی هیندە بە دڕدۆنگی لێی بڕوانی: لە شێوەی لێڕوانینی " ئێمە" بۆ بەرهەمی هونەری جیاوازییەکی هەرەمەزن ئاشکرا بووە. لە بەرەنجامدا، بە هونەرگەلی تازە، سەرباشقەگەلی تازە و چەمکگەلی نوێ بەرەوڕووین و هەر ئەمانە دەبنە هۆی ئەوە کە بە هەڵێنجانێکی تازە لە هونەر و جوانی بگەین و جوانیناسیی کلاسیك(واتە جوانیناسیی سەدەی رۆشنگەری) بۆ ناسینی مەسەلە هونەرییەکانی سەردەمەکەمان، ئیدی پڕکەمایەسی دێتە بەرچاو. هەر بۆیە دەبێ بە چاوی گومان و دڕدۆنگییەوە لە پێناسەکانی رۆژگاری رۆشنگەری لە هونەر بڕوانین و هەڵبەت لە هەر پێناسەیەکی ئەمڕۆییش کە خۆی بە ئاخاوتەی بنەتایی دەناسێنێ.

(١٧) بنیامین، **پیشین** ، صص ٢٣٥-٢٨٧

(٥)

ئایا دەتوانی بەرهەمی هونەری تاقانە بەرجەستەیی، یا تەنیا" دەربڕینی" جوانیناسانە بزانیت؟ لە کاتی بڵاوبوونەوەی پەرتوکەکانی **جوانیناسی** ی بێندتۆ کرۆچە و **بنەواشەکانی هونەر** ی ر.ج.کالینگڤوود، پێناسەیەك لە هونەر کە بە" بەیانگەر" دەیناسێنێ و ئەزموونی جوانیناسانە لە هەست و سۆزە (هەڵچوونەکان، سۆزەکان، سەرمەستی و تامەزرۆییەکان) مرۆییەکان قەتیس دەکاتەوە، لە باسی جوانیناساندا پێگەیەکی تایبەتی پەیدا کرد.[١٨]

یەکەمین کاردانەوە بەم باسە، وەبەرپلارخستنی چەمکی" بەیانگەری" بوو. هەنووکە، پاش تێپەڕینی چەندین دەیە، چەمکی" بەرهەمی هونەری"ش وەبەر تاوتوێی رەخنەکارانە کەوتوە. هزرڤانانێك، بەهۆگەلێ کە رێگەی باس و خواس و قووڵبوونەوە خۆش دەکەن، وەها رای خۆیان دەربڕیوە کە بەرهەمی هونەری ناتوانێ تاقانە بەرجەستەیی بێ،(بەڵکو دەتوانێ) تەنیا" دەربڕین" و یەکتا رەژیدەی ئەزموون یا چرکەساتەکانی جوانیناسانەی ژیانی مرۆیی بێت. ئەمڕۆ، لەنێوان هەندێ فەیلەسوفانی شرۆڤەگەرا باسێك لەگۆڕێدایە کە ئایا تاقانە بەرجەستەکردنی وەها ئەزموونێك هەموو جارێ" بەروبوومێکی رەنێوهێنەرانە"یە، یا ئەم بیچمە دەتوانێ " بیچمی بەرجەستە" نەبێ و بە چەندین شێوەی دیکەش بێتەگۆڕێ. بە دەربڕینی دیکە، پرسیاری ئەوان وەهایە: ئایا بەرەنجامی ئەزموونی هونەری بەناچار دەبێ لەسەر مەتریالێك تۆمار بکرێ و بە گوتەی مارگۆلیس" قەڵافەت پەیدا کردوی جەستەیی" (phisically embodied)[19] بێت یا دەتوانێ بە بیچمێکی یەکسەر زەینیش بوونی هەبێ؟ دوا خاڵ تا رادەیەك وەبیرهێنەری خاڵێکە کە لە فەلسەفەی عیرفانیی فلوتیندا هاتبوویە ئاراوە و لە رۆژگاری رێنسانسدا، لیۆناردۆداڤینچی، جارێکی دی، لەو لە ژێر ناوی" شتێکی هزرین ئاسا(cosa mentale) باسی کردبوو.فلوتین لە وتارنامەی هەشتەم لە **ئێنئاد**

(١٨) لەمبارەوە بڕواننە پەرەگرافی یەکەمی وانەی سێزدەهەمی پەرتوکی ب. احمدی، **حقیقت و زیبایی** ، تهران، ١٣٧٤

(ئەم پەرتوکە لە لایەن وەرگێڕەوە بە ناونیشانی: ب. ئەحمەدی، هەقیقەت و جوانی، و. مەسعود بابایی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، ٢٠٠٨ کراوەتە کوردی.

(19) J.Margolis, Art and Philoso phy, new York , 1978

ی پێنجەم لە بارەی "جوانیی ماقووڵ" نووسیبووی "چونکە هونەر دەتوانێ چۆنایەتییەك پێك بێنێ کە رەنگدانەوەی خۆیەتیو بە یاریدەی چەمکی سیمابەخشی ئەو شتەی دروستی کردوە، شتێك جوان دەکا، کەوابوو دەبێ خودان جوانییەکی گەورەتر و راستەقینەتر لەوە بێت کە بە شمەکەکانی دەرەوە دەیبەخشێ، چونکە جوانی بە هەمان رێژە کە لە خۆی دەهاوێژرێتەدەرێو لەمەتریالدا بەرینتر دەبێتەوە، لاوازتر لەو جوانییەیە کە لە یەکەی نەبزوتو نەگۆڕدا دەمێنێتەوە".[٢٠]

مەبەستی من لەم هێماکردنە مێژوویی‌یە ئەمە نیە کە بڵێم روانگەی نوێ ئەفلاتونی کە بڕوای بە بوونی "بیرۆکەی جوانیی رەها" هەبوو، ئەمڕۆ لە قاڵبی باسێکی فەلسەفی هەمدیس هاتۆتە گۆڕێ. بەڵام پرسیاری سەرەکی وادێتە بەرچاو کە لە هەردووکیاندا هەر یەك شتە: ئایا بەرهەمی هونەری تاقانە دەربڕینی ئەزموونی جوانی‌یە؟ لانیکەم بە لای هیندێك لە هزرڤانانی فەلسەفەی شیکاری، ئەمڕۆ، وادەنوێنێ کە هونەر بە بێ تۆماری ئەزموونی جوانیناسانە لەسەر مەتریال، واتە بە بێ ئەوەی کە دەربڕینی ئەزموون بیچمی بەروبوومێکی مەتریالی بە خۆوە بگرێ (و لە بەرەنجامدا لە دەرەوەی خولگەی پێوەندیی نێوان مرۆیی) دەتوانێ لە زەینو وزەی فیکریو ئافرێنەری کەسێك سەرهەڵبدا و بەردەوام ببێ. ئایا ئەم خاڵە کە ناتوانین ئەزموون، دۆخ، هەست، نێواخندۆزی یا دیناوی ئانو ساتیی خۆمان بۆ ئەوانیدی روون بکەینەوە، یا ئەمە کە ناتوانین لەگەڵ ئەوانیدی لە سەربنەما و بنچینەیان پێوەندی رایەڵ بکەین، هیندە بەسە کە هەموویان بە "هونەری" نەزانین؟

بە بۆچوونی برێك لە بیردۆزەوانان متمانەو برەوی بەرهەمی هونەری بریتی‌یە لە لایەنی پێوەندیکاریی خۆی. ئەزموونێك کە لە دەرەوەی پێوەندیی مرۆیی بیچم دەگرێ، هێشتا ناتوانێ هونەری بێت. پەیکەربەندیی بەرهەمێك تەنیا کاتێك واتا دەگەیەنێ کە کەسێکی دی رەمزشکێنیی بکات. بەردەچنی و ستونەکانی تەختی جەمشید نزیکەی دووهەزار و پێنجسەد ساڵ لە تاریکیدا مانەوە تا شاندی زانستیی رۆژهەڵاتناسیی زانکۆی شیکاگۆ لە ساڵی ١٩٣٠ تا ساڵی **١٩٣٩** توێژی سەرەوەی خاکی تەختی جەمشیدیان راماڵیو کۆشکی ئاپاداناو پاشماوەی شاری کەونارا دۆزرایەوە. تەنیا لەم کاتەوە کە ئەو کاولاشانە کەوتنە خولگەی پێوەندیی مرۆییەوە، بوون بە بەرهەمی هونەری. لەم روانگەدا، ئەزموونی هونەر وەها

(٢٠) فلوطین، **دوره آثار**، **ترجمەی** م. ح. لطفی، تهران، ١٣٦٦، ج ٢، صص ٧٥٧ـ ٧٥٨.

ئەزموونێك دێتە بەرچاو كە بەپێی چیەتیی خۆی، بانتر لە زەینییەتی تاكە كەسێك هەڵدەكشێ‌و لە بنیاتی خۆیدا پێوەندییەكی "نێوانزەینی"و "نێوان مرۆیی"یە. وادەنوێنێ كە هەركات چركەساتەكانی جوانیناسانەی ژیانی مرۆڤان لەسەر كەرەستەیەك تۆمارنەكرێن، رێگە و ئەگەری دروستكردنی پێوەندییان بۆ نارەخسێ‌و لە واتای وردی وشەدا "هونەری" نابن. ناكرێ لەویدی چاوەڕوانیمان هەبێ كە هەستی ئاخنەیی و دیناوی مەعنەویی من لەوێدا كە هێشتا دەرنەبڕاوە، فام بكا و لەودا لەگەڵ من هامباز*ببێ. ئەگەر من ئەزموونی خۆم لە رێگەی تۆماركردنی لە سەر كەرەستەیەك‌و لە قاڵبی سیستمێكی نیشانە ناسانە بەیان نەكردبێ، ئیدی هیچ پێوانەیەك‌و رێسایەك پەیدا ناكات كە لە سەر ئەو بنەمایە هەستی نێواخنیی من فام بكات‌و وەكو دیناوێكی جوانیناسانە ئەژماری بكات. هەر بەو چەشنەی كە زمانی تاكایەتی بوونی نیە، زمانی هونەریی تاكایەتی بوونی نیە.

وەلێ هەروا دەتوانی بپرسی: هونەر كامەیە؟ هەست‌و دیناوێكی نێواخنی، یا هەست‌و دیناوێك كە بەیان‌و لە سەر كەرەستەیەك تۆمار بكرێت، تا بە كەسێكی دیكە بنوێنرێت؟ ئایا هونەر نێواخندۆزییەكی نێواخنی‌یە كە وێدەچێ تەنانەت نەتوانێ بێتە دەربڕین یا تۆماری نیشانەكان‌و رەمزەكان لە سەر پەردە نەخشێك، پەڕواگ، مەڕمەڕ... ؟ رازێكە كە لە چركەساتێكدا بۆ كەسێك ئاشكرا دەبێ‌و وێدەچێ باندۆرێكی درێژخایەن لە سەر زەین‌و بیرەوەریی ئەو دادەنێ، بەڵام دەكرێ تۆمار نەكرێ‌و رێگەی پێوەندی لەتەك مرۆڤێكی دیكە پەیدا نەكات، یاخۆ هەرەپێویستە كە لەگەڵ ئەویدی بخرێتە بەرباس؟ ئایا تێكڕای ئەو چركەساتانەی فیلمی **هاملێت** كە تاركۆفسكی لێیان تێهزریبوو (فیلمێك كە ئەم هونەرمەندە هەرگیز لە توانای نەهات تەنانەت بڕگە دیمەنێكیشی دروست بكا) هونەرن، یاخۆ تەنیا ئەو بڕگە دیمەن‌و سكانسانەی كە بەڕاستی لە ئاوێنە، ستاكەر و فیلمەكانی دیكەی تاركۆفسكی هەن، هونەر ئەژمار دەكەین؟ بەرهەمە هونەرییەكان دەسكەوتی هەمان چركەساتگەلی جوانیناسانەی زەینین، چ ئەو چركەساتانەی لە ئەزموونی دانەر و پێكهێنەرەكانیان، چ ئەو چركەساتانەی لە ئەزموونی گوێكران‌و خوێنەرانیدان. ئایا دەتوانی لەم تێبینییە، وا بەرەنجامگیری بكەیت كە دەبێ ملكەچی "زەین باوەڕی"ی پەتی بێت و تەنیا ژیانی نێواخنی‌و ئەزموونی نێوەكیی زەینی تاكەكەسێك بە هونەری بزانیت؟ راستە كە هەر كات ئەم ژیانە

* شریك.

نێواخنی‌یە لە گۆڕێدا نەبایەو خدەی هونەریی پەیدا نەكردبا، نووسەرێكی وەكو مارسێل‌پرۆست نەیدەتوانی رۆمانێكی هەرەمەزن لە باسلێگەریی دیناوێكی كت‌وپڕ كە وەكو پڕۆزگێكی زووگوزەریاو*بوو، بنوسێ، بەڵام ئەم خاڵە تەنیا سەرچاوەی بەرهەمی هونەری نیشان دەدا و هێشتا هۆیەكی هەند بۆ سەلماندنی ئەم بڕیارە نیە كە بەرهەمی هونەری تەنیا هەمان دیناوی مەعنەوی و نێواخنی یە.

مارتین هایدگێر كە لە سەرچاوەی بەرهەمی هونەری دەدوا و لەسەر پێناسەی بەرهەمی هونەری رادەنەوێستا، زانیبووی كە پرسیاری بونیادی لە "سەرچاوە"وە دەست پێدەكا.(٢١) هایدگێر بۆ باسێك كە دیتمان لە نێوان فەیلەسوفانی شیكارگەر لەمەڕ بەرهەمی هونەری درێژە دراوە، بەرسڤێكی ژنەفتەنی هەیە و ئەمە تاقانە خاڵێك نیە كە ئەو دەتوانێ رێگەیەكی نوێ بە فەیلەسوفانی شیكارگەر نیشان بدات.(٢٢) بە بۆچوونی هایدگێر رەخسێنەری بەرهەمی هونەری لە جیهان شتێك دەبیسێ‌و ئەزموونێكی نێواخنی پەیدا دەكات. زەوی لە قاڵبی نێواخندۆزییەكی هونەری دێتەگۆ. بەمجۆرە، هونەر سەرچاوەی بەرهەمە، نەك هونەرمەند و بەرامبەر (گوێگر ـ خوێنەر) .

هەتا چوار دەیەی پێشو، ئەم شتە ئێجگار ئاشكرا دەهاتەبەرچاو كە بەرهەمی هونەری بەرناسێكی رەخساو و تەرخانە لە بەردەمی ئێمە، كە هونەرمەندێك رەخساندویەتی، واتە هزرەكانی، ئەزموونگەلی هونەری چەند چركەساتێكی جوانیناسانە لەژیانی فیكری و مەعنەویی خۆی بە سیستمێكی تایبەتیی هەر هونەرێك لە قاڵبی ماتریال بە ئێمە پیشكەش كردوە. كەمتر فەیلەسوفێك لەمبارەوە دڕدۆنگ دەبوو كە بەرهەمی هونەری، بەروبوومێكی رەنێوهاتوی، مرۆیی واتەartefact یا شتێكی دەسكردە. پێناسەگەلی بەناوبانگیش كە لە هونەر دەهاتە ئاراوە، بۆ نموونە كە هونەر" لاسایی كردنەوە" یا "بەیانگەرە" یا "ئەفراندنی بیچمگەلی سیمبۆلیكە"، یا... تێكڕا لەمەڕ" بەروبوومی" رەنێوهێنانی مرۆیی بوون، لە باشترین دۆخدا، ئەم خاڵە پەسند دەكرا كە بەروبوومێك یا دەستكردێك پێی ناوێ هەموو جارێك فیزیكی بێت، واتە هەرە پێویست نیە كە تەنیا لە شێوەی جەستەیی و ماتریالی بوونی

* جراقەای زودكذر

(21) M.Haar, Loeuverd art, Essais sur Iontologie des oevres, Paris, 1994.

(22) H.L.Dreyfus, Bing-in-the world, Combridge, Massachusetts, 1991, PP. 1-10.

هەبێ، بەڵکو کۆپلەشیعرێك لە یادەوەریی ئێمەدا، یا تەنانەت تیۆرییەکی زانستیش بەروبووم و دەسکردن، بێ ئەوەی بە شێوەیەکی ماتریالی لە جێیەك تۆمار کرابن. بەڵام بە شێوەیەکی هەمەکی، بەرهەمی هونەری بە شتێکی ئامادە دەزانرا، شتێك کە بە چەشنێکی دەسبەجێ و راستەوخۆ دەکرێ ئامادە بکرێ.

لە دەیەکانی رابردوودا، هەندێك لە فەیلەسوفان شیکاریی ئەم پرسیارەیان هێناوەتە پێشێ کە ئایا دەسکردبوون یا بەروبوومێکی رەنێوهێنان بوون، مەرجی سەرەکی و لێ دەربازنەهاتوی پێناسەی بەرهەمی هونەرییە؟ لە دەیەی١٩٥٠، پۆل زیف لە وتارنامەی"پەیامنامەی پێناسەیبەرهەمێکی هونەری"[٢٣]، موریس ویتز لە وتارنامەی" دەوری بیردۆزە لە جوانیناسیدا"[٢٤] و ویلیام کنیك لە وتارنامەی "ئایا جوانیناسیی نەریتی لە سەر بنەمای یەك هەڵە رۆنراوە؟"[٢٥]، ئەم پرسیارەیان تاوتوێ کرد. رێگەیەك کە ئەم فەیلەسوفانە بۆ بەرتەکدانەوەی هەرە پێویستیی بوونی بەرهەمی هونەری لە ژێرناوی بەروبووم هەڵیان بژارد، جارێکی دی ئێمە بە هەمان پرسیاری بونیادی دەگەیەنێ کە نووسینەکەی خۆمان بەوەوە دەست پێکرد: ئایا دەکرێ هونەر و بەرهەمی هونەری پێناسە بکەیت؟ ئەوان بە هەوڵدان لەمبارەوە کە هەرە پێویستیی بەروبوومبوونی بەرهەمی هونەری بەرتەك بدەنەوە، نکۆڵییان لە ئەگەری هێنانەگۆڕی پێناسەیەکی بنەتایی، خۆباوەڕ(essentalist) ، هەمەلایەن و پوخت لە هونەریش کرد. رێگەیەك کە بۆ گەیشتن بەم ئامانجە گرتیانەبەر و وەپشت سەریان نا، وشیارانە هەمان رێچکەیە کە ڤیتگنشتاین لە روونکردنەوەی" لێکچوونە خێزانییەکان" لە نێوان کایە زمانییەکان گرتبوویە بەر. ئەوان رایان گەیاند کە هونەر(و بەرهەمی هونەری) خودان مەرجی گەوهەری، هەرەپێویست و هەند نیە. وەها نیە کە هەرکە بەرناسێك یا شتێك لەم مەرجە پشکی بەرکەوێ، بە هونەری دەزانرێت. ئەندامانی هەودای" بەرهەمی هونەری" نەك لەبەر خدەوتایبەتمەندییەك کە لە هەموویاندا هاوبەش بێت، بەڵکو لەبەر هۆیەکی تێکچڕژاوتر بە " هونەری" دەکرێن. ئەوان لە کۆمایەکی ئێجگار تێکچڕژاو لە " لێکچوونە خێزانییەکان"

(23) p.ziff,” the task of definig a work of art”, philosophical review, 62, 1953, pp.58-78.

(24) M.Wetiz, “the role of theory in aesthetice”(1955) in: f.j.coleman ed, contemporary studies in aesthetics” , new York, 1968, pp.84-94

(25) W.Kemick, “ does traditional aesthetics rest on a mistake?” mind , 67, 1958,pp.317-334

جێ دەگرن. بەرناسی"A" لەگەڵ بەرهەمی هونەریی”B” لەبەرئەوەی کە لەگەڵ بەرهەمی هونەریی “C” لە خدەیەکی دیکەدا هاوبەش بووە، بە هونەری زانراوە، هەر بەم بیچمە هونەریبوونی "C" خدەیەکی هاوبەش کە لەتەك بەرهەمی هونەری "D" هەیبووە و کارەکەی بەم رەوتە پێشڤە دەچێ. لە بەرەنجامدا ئەگەری ئەوە هەیە کە لە نێوان بەرهەمی "A"و بەرهەمی "Z" ئیدی هیچ خاڵێکی هاوبەش، واتە تەنانەت ناتوانی خدەیەکی هاوشێوەش بەدی بکەیت. لەگەڵ ئەوەی کە ئەم دوانە هیچ شتێکی هاوبەشیان نیە، بە هۆی رۆخسارگەلی هاوبەش کە لەگەڵ ئەندامانی دیکەی کۆمکارەکەدا هەیانە، بە "بەرهەمگەلی هونەری" ناودێر دەکرێن. کەوابوو لە بەرئەوەی کە بەروبوومی رەنێوهاتوو و هەرامەی دەسکردنو لە بەر هیچ خدەیەکی خودێتی، هەمەکیو هاوبەشی دیکە نیە کە بە "هونەری" ناودێریان دەکەین. شتێك (هزرێك، رووداوێك، کردەیەك، هەرامەیەك، خەیاڵێك) دەتوانێ بەروبووم و دەسکرد نەبێ، بەڵام خدەیەکی هاوبەشی لەگەڵ بەرهەمی هونەری هەبێو لە بەرەنجامدا بە هونەری بزانرێت. چیلکەیەك، لە توێکڵی درەختێك لە دارستان، رەنگە لە دیدی کەسێکەوە "لێکچووی یەکێك لە پەیکەرەکانی ئیسامونوگۆشی" بێت. لەم دۆخەدا ئەم چیلکەیە دەبێتە بەرهەمی هونەری. هەر شتێك یا هەر دۆخێك کە بتوانێ بە گوێرەی داوەریی کەسێك بۆ بەرهەمێك ـ کە پێشتر بە هونەری زانراوە ـ هاو شێوە ببێ، دەگۆڕێت بۆ بەرهەمی هونەری.

ئەم روانگەیە، بەرەنجامێکی ئەرێنیو رێخۆشکەری هەیە، چونکە نیشان دەدا پێناسەیەکی خودباوەڕ لە هونەر بە شێوەیەکی لۆژیکی نالوێو ناتوانی هونەر بە گەوهەرێکی هاوبەش لە نێوان بەرهەمەکان ناودێر و پێناسە بکەیت. لە بەڵگاندنی ویتز و ئەوانی دی، بنەمای کارەکە رۆنراوی گریمانکردنی هاوشێوەیی شتێکە لەگەڵ شتێکی دی کە پێشتر بە بەرهەمی هونەری زانرابێ. "گریمانکردنی هاوشێوەیی" چەمکێکە هەڵەشەو نادیاریکەر. ناکرێ بە وەها داتایەکی نارۆشن بەرەو پێناسەیەك لە بەرهەمی هونەری بچیتە پێشێ. هەڵەشەبوونی کەوشەنی لۆژیکیی "گریمانکردنی هاوشێوەیی" ئەگەری ئەوە دەرەخسێنێ کە هەرکەس بە دڵخوازی خۆی ئەزموون یا شتێك لەگەڵ ئەزموون یا شتێکی دی کە پێشتر بە هەر هۆیەك هونەری زانراوە، بە هاوشێوە بزانێت. دەتوانی بە سانایی وێنابکەیت کە هەر شتێك لە دیدی هەر کەسێکەوە هونەری بێت. هەڵبەت ئەم خاڵە نە ترسناکە و نەتۆقێنەر، تەنیا رێگەی هێنانەگۆڕێ پێناسەگەلی بنەتاییو خودباوەڕ دادەخات. لە مێژوی هونەردا بەردەوام ئەم ئەگەرە رەخساوە کە تازەگەرییەکان لەسەر بنچینەی "هونەری گریمانکردن" لەلایەن تاقمێکەوە

پەسند بکرێن. ئەگەر کەسانێك نەبان کە شیعرەکانی نیما یوشیج و توندەریکیا بە "هونەر" بزانن‌و لەوان داکۆکی بکەن، کۆنخوازان لە سەر بنەمای "پێناسەگەلی" چەقبەستوو و خودباوەڕیان، نەیان دەهێشت کە شیعری فارسی تازە بکرێتەوە. باسی ویتز و ئەوانیدی، لە راستیدا دەربڕینی دیمۆکراتیکی هونەرناسی‌یە، بەڵام لە خودی ئەم خاڵەشدا بەباشی نیشان دەدەن کە هێنانە ئارای پێناسەیەکی بنەتایی، هەمەکی‌و خودباوەڕیش لە هونەر نالوێ.

تا ئێرە، چەندقات لەمبارەوە باسکرا کە هەوڵدان بۆ دەستڕاگەیشتن بە پێناسەیەکی بنەتایی‌و خودباوەڕ لە هونەر مەحکوم بە دارِمانە و وەها پێناسەیەك وەدەست نایەت. هەنوکە، دەبێ بە جەختەوە بێژم کە بە سەرنجدان لە مێژوی فەلسەفەی هونەر دەتوانین ببینین کە تێکۆشانی فەیلەسوفان‌و بیردۆزەوانان بۆ پێناسەی هونەر هەر چەند بە ئامانجی سەرەکیی خۆی نەگەیشت (و نەیتوانی بگات) ، بەڵام بەرەنجامگەلی پەنانەکیی ئەرێنیشی وەبارهێنا و بووە هۆی پێشکەوتنی باسگەلی رێخۆشکەر و گەشەی هزرینگەری‌و سەرهەڵدانی بیردۆزەگەلی تازە. لەم رووەوە، ئامانجی خاڵگەلێ کە لەپلارگرتن لە تێکۆشانی هزرینگەرانە بۆ دەستڕاگەیشتن بە پێناسەی بنەتایی هونەر نوسیم، بێ‌ڕێزکردنی تێکڕای دەستکەوتەکانی ئەو تێکۆشانە نەبوو، چونکە ئەم هەوڵانە بوونەهۆی بەرەنجامگەلی ئێجگار گرنگ لە زێواری رێگەی سەرەکیی خۆیان. پەیجۆری پێناسەی هونەرهەرچەند نەگەیشتە ئەنجام، بەڵام زۆرجاران بووبە بەستێنسازی باس لەمەڕ لۆژیکی چەمکی هونەر، ئەگەری دەستەبەندی‌ونرخاندنی بەرهەمە هونەرییەکان لە سەردەمە جۆربەجۆرە مێژوییەکان و هێنانە ئارای خاڵەکان‌و زراڤییە جوانکارییە تیۆریکەکانی رەخساند و ئەمە خۆی دەسکەوتێکی کەم نەبوو. ئەگەر ئەفلاتون لە پێناوی وردبینکردنی پێناسەی "هونەر وەکو لاساییگەری" تێ‌نەکۆشابا، ئەو هەموو باس‌و خواسە کلیلی‌یە لە بواری فامکردنی فەلسەفی لە هونەر نەدەڕەخسا و رێگە بۆ باسی ئەرەستۆ خۆش نەدەبوو. ئەگەرخولیای کانت بۆ دەستڕاگەیشتن بە پێناسەیەك لە جوانی نەبایە، لە کوێوە دەمانزانی لە خاڵگەلی سەرسووڕهێنەر ئاگادار بین کە ئەو لە سێهەمین رەخنەکاریی خۆیدا خستنیە روو؟ لە رۆژگارێکی نزیك لە ئێمەشەوە، سەبارەت بە گەیشتن بە پێناسەیەکی تازە لە هونەر بوو کە باسی بیرمەندێکی وەکو جان‌دیوی لەمەڕ "هونەر وەکو ئەزموون" کرانەوەیەك بۆ کارەکانی بیرمەندانی وەکو رۆرتی رەخساند، یا هەوڵدانی جۆرج دیکی بۆ پێناسەی هونەر نیگایەکی تازەی بۆ تاقمێك لەو دامەزراوە کۆمەڵایەتییانەی کە لەگەڵ "دنیای هونەر"(the artworld) پێوەندییان هەیە، لێ کەوتەوە،[٢٦] یا باسی نێلسۆن گودمەن لە جیاکاریی نێوان دووجۆرە بەرهەمی هونەری، بیچمی گرت.[٢٧] باسی گودمەن نموونەیەکی باشە تاکو تێبگەین چۆن‌و بە چ جۆرێ هەوڵدان لە پێناسەی هونەر بە بەرەنجامگەلی پەنانەکی‌و خاڵگەلێکی تازە رێگە دەدا. گودمەن لە پەرتوکی **زمانەکانی هونەر** سەرنجی لە دژوارییەکانی پێناسەی هونەر دا و بە خەیاڵی ئەم پێناسەیە چەشنەکانی دەستەبەندییە تیۆریکەکانی خستەڕوو. ئەو لەنێوان بەرهەمی هونەریی "خۆتۆمارگەرانە"یا autographigue و بەرهەمی هونەریی "ئەویدی تۆمارانە" یا allographigue جیاوازیی دانا. بەرهەمی هونەری خۆتۆمار لەسەر ماتریال تۆمارکراوە و لە خۆیدا ئاشکرایە، کەوابوو دووپات ناکرێتەوە و نموونەکەشی تابلۆی نیگارکێشی یا پەیکەرە. بەرهەمی هونەری ئەویدی تۆماری زەینی، "بیرۆکەیەك"، شیانی فراوانبوون‌و لە یەك واتادا شیانی دووپاتبوونەوەیە. هەر بەو چەشنەی کە دەقێکی ئەدەبی لە شێوەی پەرتوك‌و کۆپلەیەکی مۆسیقا لە ژەنیندا دێنە دی. ژمارەیەك لە بەرهەمە هونەرییەکان لە هەڵکەوتێکدا بنەجێ دەبن وەکو نیگارکێشان، بەڵام ژمارەیەکی دیکە لە دوو یا چەند هەڵکەوتێکدا جێ دەگرن، وەکو کۆپلەیەك مۆسیقا کە بە شێوەی هەودایەك لە نۆتەکان دەنوسرێت، یا بەشێوەی راستەوخۆ دەژەنرێ‌و هاوکات لە رادیۆ پەخش دەکرێت. گودمەن جەخت دەکات کە بەرهەمی هونەری هەرگیز بۆ بابەتی بەرگەگرتن‌و سەقامگیریی خۆی دانابەزێ، چونکە هەبوونی لە کردەکان‌و بیچمی سەرهەڵدانی سەربەخۆیە. ئێمە هەرگیز دووجار کۆپلەیەکی مۆسیقا نابیسین و دووجار لە تابلۆیەکی نیگارکێشان ناڕوانین. بەرهەمە هونەرییەکان بە هەر جار سەیرکردنێك، هەڵکەوتێکی تازە پەیدا دەکەن‌و دەبن بە شتێکی تازە. لەم باسەی گودمەن دەتوانی بەرەنجامێك وەدەست بخەیت. ئەزموون یا چرکەساتی جوانیناسانە لەخۆیدا هەرچەشنە هەوڵدان بۆ دەستڕاگەیشتن بە پێناسەیەکی بنەتایی لە هونەر نەلواو دەکا. رۆشن نیە کە سەرەڕای جیاکاری‌دانان لە نێوان هایدنی هونەر و بیچمی سەرهەڵدانی بۆچی دەبێ هەروا چاوەڕوانی پێناسەیەکی بنەتایی لە هونەر بین. چونکە بەردەوام لەگەڵ لەمپەرانێکی گەورەی وەرگرتنی هونەر و ئەزموونی جوانیناسانە کە کاروباری مێژویین، بەرەوڕوودەبین و ناتوانین پێشەوەتر بچین.

(26) G.D.ickie, Aesthetics, Indianapolis, 1971.

(27) N.Goodman, Languoges of Art, 2 nd edn, Indianopolis, 1976.

تێڕوانینی مێژویی بۆ هونەر جێی مەبەستی برێك لە هزرڤانانی فەلسەفەی شیکارگەریو لە باسی جۆرج دیکیو ئارتور. سی. دانتۆ لە قالبی چەمکی "دنیای هونەر" لە گۆڕێدا بووە. ئەوان بە هێنانە پێشی ئەم چەمکە، ئەگەرەکانی دەربڕینی هونەرییان لە سەردەمە مێژوییی‌یە جیاوازەکان خستۆتەڕوو. تیۆرییەك کە لەسەر ئەم بنەمایە بچێتە پێشێ. خاڵگەلی وەکو "هونەر"و "جوانیناسی" بە بەروبوومی چالاکییە کۆمەڵایەتیە سەراساکان دەناسێ و نیشان دەدا کە تاکەکەسەکان لە دنیایەکدا کە خودان رێساگەلی فرچك گرتووی تایبەت بە خۆیەتی چالاکی دەنوێنن، هەرچەند خۆیان لایان وایە کە ئەمە جیهانێکە سەربەخۆ لە جڤاك. خاڵی گرنگ لە نێوەندی وەها باسێك "جۆرێکی سەراسا لە چالاکیی بە کۆمەڵ یا تاکەکەسی‌یە کە دواجار خدەیەکی کۆمەڵایەتی هەیە،بەڵام خۆی سەربەخۆ دەنوێنێ". یەکێك لە سادەترین و وردترین بیچمەکانی دەربڕین باوەڕ بە "دنیای هونەر"و پێناسەگەلێکە کە لە سەر ئەو بنەمایە گەڵاڵە کراوە (و) لە پەرتوکی بازنەی هونەری دیکی هاتوە.[٢٨] ئەو زنجیرەیەك لە پێناسەکانی هێناوەتە گۆڕێ: "١) ـ هونەرمەند بە تێکڕای ئەو کەسانە دەگوترێ کە بە شێوەیەك لە شێوەکان ئاگادار و بەئاگا لە دروستکردنی بەرهەمی هونەری بەشدار بن. ٢) ـ بەرهەمی هونەری هەر چەشنە بەروبوومێکە کە دروست دەکرێ تاکوو پێشکەش بە ئاپۆرای خەڵك لە دنیای هونەر پێشکەش بکرێ. ٣) ـ ئاپۆرای خەڵك لە دنیای هونەردا ئەندامانی هەر گرۆیەکی کۆمەڵایەتین کە وەها فێرکرابن و بە ئاستێك لە دانایی گەیشتبن کە تا رادەیەك بتوانن بەرهەمگەلی هونەری کە پێشکەشیان دەکرێ، بناسن. ٤) ـ دنیای هونەر، تەواوەتی سیستمەکانی دنیای هونەرە. ٥) ـ سیستمی دنیای هونەر ئەو شتە یەکە چوارچێوەی پێویستەکان بەرهەڤ دەکا تا بەرهەمی هونەریی هونەرمەند بە بەرامبەرانی دنیای هونەر پێشکەش دەکرێ.

ئەم پێناسانە کە بە ئاشکرا رەژیدەی بازنەیەکی داخراون، هەرچەند لە هەندێ لایەنەوە رۆشنگەرن، بەڵام سەرەنجام لە سەر ئەم لەپێشدانانە رۆنراون کە گشت چالاکیی هونەری تەنیا لە سەر بنچینەی درك پێکردنی دووسەرەی هونەرمەند و بەرامبەر

(بیسەر ـ خوێنەر) دەشێ بیچم بگرێت. دژواریی وەها پێناسەگەلێ لە لایەنی وەستاویانە. دنیای هونەری کە بە پێی ئەم پێناسانە دروست دەکرێ، وەستاوە و لەودا

(28) G.Dickie, The Art Circle: A Theory of Art, New York, 1984.

تازەگەری جێی نابێتەوە. چۆنو بە چ جۆرێ هونەرێك کە بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر) (هێشتا) درکی ناکات دەتوانێ لە بازنەی دنیای هونەر جێ بگرێ؟ لە مێژوی هونەردا، رەسەنترین بەرهەمە هونەرییەکان ئەوانە بوون کە بەردەوام چاوەڕواننەکراوترین ئەژمار دەکران. تێڕوانینی دیکی لەگەڵ ئەوەی کە لە گریمانگەلی کۆمەڵایەتیو مێژویی دەست پێدەکا، وەلێ خودان خدەی گەوهەریی مێتۆدی مێژویی نیە و ناتوانێ نیشان بدات کە چۆن بەرامبەران (بیسەر ـ خوێنەر) ی دوارۆژ دەبێ بە لێکگەیشتنو درك پێکردنی کاری هونەرمەندی رابردوو بگەن؟ بۆ ئەوە کە بتوانن بە وەها وڵامێك دەستمان رابگات، کە لەخۆیدا بە چەمگەلی تازە لە مێژو و نەریت پێویستیی هەیە، دەبێ لە سنوری تێڕوانینی داخراوی شیکاری تێپەڕین و پێ بنێینە قەڵەمڕەوی ئاخێوی هێرمێنۆتیکەوە. لەم دۆخەدا چەمکی دنیای هونەر لەگەڵ چەمکگەلی وەکو ئاسۆی چاوەڕوانییەکانو تێك کردنەوەی ئاسۆکان جێگرەوە دەبێتو باسەکە دەکەوێتە رێچکەیەکی تازەوە.

دژوارییەك کە لە کاری پێناسەکانی (دیکی) دا هەیە، هەربەم شێوەیە لەمەڕ پێناسەیەك کە ئارتور.سی.دانتۆ لە هونەر هێناویەتە ئاراوە، بەدی دەکرێ.دانتۆ بە رێگای دیکی نەچوە و ئەم خاڵە کە چۆن بەرهەمێك شایانی پێدانی ناونیشانی هونەری دەبێت، بەرەنجامی لێك تێگەیشتنی دووسەرەی بەرامبەر(بیسەرـ خوێنەر) و هونەرمەند نەزانیوە، بەڵکو لە خاڵێکی چەندقات ئەبستراکتتر سودی وەرگرتوە. بەرناسەکان لە چوارچێوەی هەر سیستمێکی دنیای هونەر، سەبارەت بە هەمبەرێکی تایبەت کە لەگەڵ مێژوی هونەر و هەروەها بیردۆزە باو و زاڵەکان لە بارەی هونەر پەیدای دەکەن، بە هونەری دەزانرێن. دانتۆ لە وتاری"دنیای هونەر" نوسیویەتی:" هەرەپێویستیی ئەمە کە هەرامەیەك بە هونەری ببینین شتێکە کە چاو ناتوانێ لێك هاوێری بکات، کەش و هەوایەکی تیۆریی هونەری، زانینێك لە مێژوی هونەرە".[٢٩] شتێك کە بەرناسێك دەگۆڕێت بۆ بەرهەمێکی هونەری، شێوەیەکە کە ئەم توخمانە لە تەك بیردۆزەیەك کە پیشتر هاتۆتە ئاراوە هاوئاهەنگ دەبن. دانتۆ دەنوسێ کە هونەریبوون تەنیادەتوانێ لە ئاخنەی ئەو شتەی کە پێشتر زانراوە بەرەنجامگیری بکەیت و نەك لە جێیەکی دی.[٣٠] وەلێ ئەم بەرەنجامگیرییە و ئەم یەکانگیرییەی توخمی تازە لەتەك توخمگەلێ کە پێشتر

(29) A.C.Danto, “the artworld”, journal of philosophy, 61, 1964 pp. 571.584
(30) A.C.D. the transfiguration of the commonplace : A philosophy of art, Harvard university press, 1981.

به هونەری زانراون، تەنانەت ناڕۆشنتر لە لێك تێگەیشتنی جێی مەبەستی دیکی‌یە. خاڵێکی تازە کە لەگەڵ نەریتدا بەراورد دەکرێ، لەبەر ئەم هۆیە بە هونەری نازانرێت کە لەگەڵ شتێك لەنەریت یەکانگیرە، بەڵکو لەبەر ئەم هۆیە بە هونەری دەزانرێت کە دەتوانێ شتێك بخاتە سەر نەریت و پێوەی زیاد بکات. نەریت بەو چەشنەی کە هەبووە هەرگیز لە بەردەماندا هەڵناقورتێ، بەڵکو لە بیچمێکدا کە ئەمڕۆ پەیدای کردوە، خۆ دەردەخا. بە ڕێکەوەندێکی دیکە،نەریت یەکانگیر لەگەڵ ئاسۆی چاوەڕوانییەکانی ئەمڕۆ سەرهەڵدەدا، دەگۆڕێت و لەگەڵ هونەری تازەدا یەکانگیر دەبێت.[٣١]

ئەمە ئیدی پێوەرێك بۆ نرخاندنی هونەر نیە. چونکە ئەم شتە خۆی کە بە" پێوانە" زانراوە، لەگەڵ بەرهەمی هونەری(کە هێشتاش نەمانزانیوە کە بۆچی بەرهەمی هونەری‌یە) دەگۆڕدرێت. لە لایەکی دیکەوە، مێژوی هونەر و تیۆریی هونەر خاڵگەلی تاقانە و جێگیر و نەگۆڕ نین، بەڵکو لە سەر بنەمای راڤەکانی دواتر(پشت ئەستور بە پێشداوەرییەکانی راڤەکان) دروست دەبن و لەبەرەنجامدا بەستراوە بە کردەی راڤەیی و لێکدانەوەیی راڤەکار بوونیان هەیە. ئایا دانتۆ پەسند دەکات کە هەرکەس دنیای خۆی ساز بکات؟ ئایا لە جێی یەك جیهانی هونەر، یا یەك سیستمی دنیای هونەر دەتوانێ قبووڵ بکات کە بێ ئەژمار دنیاگەلی هونەر، تەنانەت بە ژمارەی راڤەکارانی بەرهەمە هونەرییەکان بوونیان هەبێ؟ ئەگەر دانتۆ پێ بنێتە ئەم قەڵەمڕەوی" نەبوونی دیاریکاری"، ئیدی ئاشکرا نیە کەپێناسەی بنەتایی لە هونەر لە بنیاتی خۆیدا، بە کەڵکی چ دێت؟ دەتوانین ببینین کە" دنیای هونەر" بە کاری پێناسەی بنەتایی نایەت، بەڵام ئەگەری تێهزرین لەمەڕ لۆژیکی چەمکی هونەر و بەرهەمی هونەری دەڕەخسێنێ.

"دنیای هونەر" ئەگەر وەکو چەمکی ئاسۆ لە دیاردەناسی و لە ئاخێوی هێرمێنۆتیکی مودێڕن بزانرێت، کاراییەکی تازە پەیدا دەکات. لەم دۆخەدا، دەتوانی پێناسەگەلی جیاواز لە سەر بنەمای سیستمگەلی هەمە چەشنی دنیاکانی هونەر لە دەورەیەکی" مێژوی هونەر" بخەیتە گۆڕێ. بەم چەشنە، چەمکی تیۆریکی دنیای هونەر کە تا هەنووکە بڕیار بوو بەکاری هێنانە ئارای پێناسەگەلی

(٣١) ئەم خاڵە لە یەکەمین خاڵگەلی تیۆریکە کە لە هێرمێنۆتیکی مودیڕندا لە بارەی جوانیناسی هاتۆتە گۆڕێ. بڕواننە وانەی بیستەمی **هەقیقەت و جوانی*** و سێ وتاری بەشی یەکەمی کتێبی گادامێر:
H.G.Gaclamer, L actualite de beau, trans. E.Poulain paris, 1992
* ئەم پەرتوکەی (ب. ئەحمەدی) لە لایەن وەرگێڕەوە کراوەتە کوردی:
ب. ئەحمەدی، **هەقیقەت و جوانی**، و. مەسعود بابایی، دەزگای بڵاوکردنەوەی موکریانی، ساڵی ٢٠٠٨، هەولێر.

خودباوەڕ لە هونەر بێت، دەبێت بە ئامرازی باسێکی ڕێژەیینوارِ. هیندە بەسە کە پەسند بکەین ئەم پێناسەیەی کە دەستمان پێی راگەیشتوە و باوەڕمان پێ‌هێناوە، هەرامەیەکی بەرتەسك، مێژویی و کاتی‌یە، تاکوو پێناسەکە کەڵکێکی باشتری هەبێ. دنیاکانی هونەر ئەگەر ڕێگەی پێناسەگەلی کاتی و گوزەریاو ئاوەڵا بکەن، وەبیرخەری باسێك دەبن کە ریچارد وۆلهایم، لە پەرتوکی **هونەر و بابەتەکەی** بە باندۆر وەرگرتن لە ڤیتگنشاین هێنایە پێشێ و هونەری بە" بیچمێك لە ژیان" ناو لێنا کە لە سەردەمە مێژویی‌یە هەمە چەشنەکاندا جیاوازیی تێ دەکەوێ.[٣٢] لەبەرجەوەنێکی دیکەوە، تیۆدۆر ئادۆرنۆش لە یەکەمین لاپەڕەکانی **تیۆریی جوانیناسی** ی خۆی لە پلارگرتن لە چەمکی سەرچاوەی بەرهەم، نووسیبووی کە هونەر لە ڕێچکەی مێژودا بەردەوام لە گۆڕانهاتوویە و کارێکی شیاو نابێت هەرکە تێبکۆشین تاکو بە یاریدەی بنەواشەیەکی گۆڕانهەڵگر پێشاوپێش پێناسەی بکەین.[٣٣] هەروەها ئەم خاڵە کە ئادۆرنۆ چەند قات هێمای بۆکردبوو لە یادمان بێ کە هونەر لە لایەکەوە بە مێژو و لە نێو مێژودا بیچمی گرتوە، بەڵام جۆرێك لە سەربەخۆیی ڕێژەییشی لەو هەیە و ئەمە رازی دژوارییەکی زێدەبار لە پێناوی پێناسەکردنیەتی. کەسانێك کە ویستویانە پێناسەیەکی مێژویی لە هونەر بێننە ئاراوە، بە زۆری لەو سەربەخۆییە ڕێژەیی‌یە وردنەبوونەتەوە و کەسانێکیش کە ویستویانە پێناسەیەکی بنەتایی بۆ بکەن، لە خدەی مێژویی سەرەدەرەیان نەکردوە. ریچارد شوسترمان و نوئێل کارۆل فەیلەسوفانێکن کە لە قەڵەمڕەوی فەلسەفەی پراگماتیستی کاریان کردوە، بە جەختکردن لە سەر ئەم خدە مێژویی‌یەی هونەر، هێنانە ئارای پێناسەیەکی بنەتایی لەویان بە نەلواو ناودێر کردوە و نووسیویانە کە چالاکیی هونەری خۆی بەرەنجامێکی فەرهەنگی‌و مێژویی‌یە و هەربۆیە باشترە زاراوەی هەمەکی‌و هەڵەشەی "هونەر" وەلا بنێین و لە "هونەرگەلی فرە چەشن" بدوێین. هەر هونەرێك خودان مێژو، پێشینە، ئاسۆ و سنوردارییە تایبەتیەکانی خۆیەتی‌و لە گەلاڵەی تێکڕایان ناتوانی بە پێناسەیەکی نامێژویی‌و بنەتایی لە هونەر بگەیت.[٣٤] بەمجۆرە هەر هونەرێکی تایبەت، کە لە بەر هۆیەکی تایبەت بە هونەر زانراوە، کاروچالاکییەکی سەراسایە کە بە سەرنجدان لە ڕێچکەیەکی مێژویی تایبەت کە پێواویەتی، دەناسرێتەوە.

(32) r.wolheim, art its objeets, London, 2970.
(33) t.w.adorno . theorie esthetique , trans. M.jimenez, paris, 2974,p.11.
(34) R.Schusterman, Pragmatist Aesthetics, Cambridge, Massachusetts, 1993.
N.Carroll. “Art, Practice, and Narrative”, Monist, 71, 1988, PP. 140-156.

(٦)

هونەرمەندێك كە دەیەوێ جیهان بەو چەشنەی كە دەیەوێ نیگار بكاتو بەرامبەرێك كە بەرهەمی هونەری لە سەر بنەمای ویستی خۆی، واتە وێنایەك كە خۆی لە ئازادیو كامەرانی هەیەتی راڤە دەكات، لە بەرهەمی هونەریدا جۆرێك ئۆخژنی رۆحی، یا بەگوتەی بەناوبانگی ئەرەستۆ "پالاوتنی گیان" پەیدا دەكات. گوایە بڕیارە كە بەرهەمی هونەری دەوری ئۆخژنكەرەوەی رۆحی بگێڕێت. بێگومان تێڕوانینی ئاكامناسانە وەها دەورێك دەخاتە ئەستۆی بەرهەمی هونەری، وەلێ جێی سەرنجە كە نە ئەم ئۆخژنە بەردەوام بیچمێكی تایبەتی هەیەو نە داخوازیشی بەردەوام لە یەك رێگاوە دەلوێ. ئەو ئازادیی دەستەبژێركردنە كە لە جەرگەی بەرهەمی هونەریدا وەشێراوە، بە هەرحاڵ دەبێت بە ئازادیی راڤە لە ئازادی و بەختەوەری. لە نامەكانی وانگۆكدا دەخوێنینەوە كە نێگاركێش لەم رووەوە نیگاری كەسانو شوێنانی دەكێشا (چونكە) لەوان دەترسا، واتە سەبارەت بە بوونی ئەوانە تووشی دڵەڕاوكێ و خەمۆكی بوو. ئەو پێی وابوو كە بە كێشانەوەی پەردەكانو گەلاڵەكانی نیگار كێشان، ئارام و بە شێوەیەكی تایبەت، لە گێچەڵی دڵەڕاوكێو كەڵكەڵەكان رزگاریی دەبوو. وان گۆك لە دوو نامەدا كە لە ساڵی ١٨٨٨ لە ئارێل بۆ براكەی تئۆوان گۆك ناردی، نووسیبوی:"لێرەدا كەلیسایەكە بە ناوی پەرستگای ترۆفیم و بە شێوازی گوتیك. من، تازە لام ئاشكرا بووە كە ئەم كەلیسایە چەندە پڕنرخ و جوانە. بەڵام لەودا، شوێنەوارێكی ترسناكو تۆقێنەر، وەكو مۆتەكە هەست پێ دەكەم. ئەم یادگارە پڕنرخە بەم شێوازە ئێجگار باشە لە دیدی منەوە وەكو تارمایی دنیایەكە كە لەگەڵ بیر و رۆحمدا سازگار نیە. دەبێ راست بێژمو دان بەوە دابنێم كە خەڵكی ئێرە، سەربازانی ئەلجەزایری، ژنانی یانە گشتییەكان، كیژانی بچوكو دڵڕفێنی ئارلی، قەشەكان چوارشانەنو قەڵافەتی سامناكیان و هەروەها هۆگرانی ئارەقی ئەبسەنێت، تێكڕا بەلامەوە بوونەوەرانێك لە دنیایەكی دی دێنە بەرچاو..."[٣٥] وە: "تیۆی ئازیزم، بەم تەتەرە، گەلاڵەیەك لە تابلۆی "قاوەخانەی شەو"م بۆت نارد... لە تابلۆی قاوەخانەدا، ویستم تا ئەم خاڵە روون بكەمەوە كە قاوەخانە شوێنێكە كە مرۆڤ دەلوێ لەوێدا شێت ببێ، یا تاوانێك بقەومێنێ. تێدەكۆشم ئەم بەرهەمە بەكەڵك وەرگرتن لە تێككردنەوەی رەنگە زراڤە گڵی، سوری جەرگیو

(٣٥) وانگوگ، پیشین، ج ٢، ص ٣٧.

رەنگی تۆخی شەرابی، لەگەڵ (رەنگی) سەوزی خۆشڕەنگی سەردەمی لویی پانزدەهەم، سەوزی ورۆنێز و رەنگەكانی سەوزی تۆخ و سەوزی شینباو بڕازێنمەوە. ئەم رەنگانە پەڕانپەڕی گەرم وگوڕی قاوەخانەو ئازار و رەنجی شاراوەی بەرجەستە دەكاتەوە. تۆخیو تاریكانێك كە هێشتا كاریگەریو وزەیان لەكیس نەداوە..." [٣٦].

چەمكی "پالاوتن" (catharsis) كە لە دیدی زۆر كەسانەوە رۆڵی تایبەتی بەرهەمی هونەری یا گرنگترین ئەركی دیاری دەكا، چەندین سەدەیە كە لە چەقی باسگەلی جوانیناسانەی فەیلەسوفانو هونەرمەندان جێی خۆش كردوە. زۆربەی خەڵك لە بەروڕووبوونەوە لەگەڵ بەرهەمی هونەری گۆڕدرانی هەستو حاڵ، هزر و تەنانەت جیهانبینی خۆیان دەخوازن. زۆرجاران پێوەری ترۆپكی پێگەیشتنی بەرهەمی هونەری، هەر ئەم بارتەقای شوێندانەریو هێزی گۆڕێنەری زانراوە. كارێكی ئاسان نیە كە لە بەرانبەر پێویستی یا داخوازی خەڵك كە بە درێژایی سەدەكان دركێنراوە و وزەی وروژێنەری كاری زۆربەی هونەرمەندان بووە، بەرەنگاری بكەی و وەها بڵێی كە پالاوتنی رۆحی هونەرمەند و بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر) كە دەوری سەرەكیی بەرهەمی هونەری لە قەڵەم دراوە، چەمكێكی لێڵە و هێندە جێی راڤەگەل و لێكدانەوەی هەم چەشن دەهێڵێتەوە كە سەرەنجام ناتوانی بە وردی رۆشن بكەیتەوە كە مەبەست لێی تەنانەت لە هەمەكیترین شێوەیدا دەتوانێ چ بێت. بەمەشەوە، بیچمگەلی ئاگا و نائاگای وەها بەرەنگارییەك لە بەرانبەر چەمكی پالاوتن، مێژوی جوانیناسی لێوڕێژ كردوە. زۆر لە مشتو مڕە فیكرییەكان لە فەلسەفەی هونەردا هەر بۆ ئەم چەمكە دەگەڕێنەوە. هەر بۆ نموونە بە وردبوونەوە لە باسی ئەرەستۆ لە پاری شەشەمی **پۆیەتیك** بە هیچ شێوەیەك رۆشن نابێتەوە كە مەبەستی راستەقینەی فەیلەسوف لە بەكاربردنی پەیڤی catharsis یا "پالاوتن" چیە. لە نیگای یەكەمدا وادێتەبەرچاو كە دەڵێ تراژێدی بەزەییو ترس دەوروژێنیو لە راستیدا بەم كارە دەبێتە هۆی پالاوتنی ناخی مرۆڤ لەم سۆز و هەڵچوونانە.[٣٧] ئەم راڤەیە لە رێكەوەندی لێڵو ناڕوونی ئەرەستۆ مەرج نیە هەمووجارێ راستودروست بێت، چونكە لە خاڵگەلی دیكەدا ئەو پالاوتنی لە واتایەكی هەمەكتیر بە كار بردوە و دەوری هونەر تەنیا لە

(٣٦) وانگوگ، پیشین، صص ٩٣-٩٤.

(٣٧) ارسطو، پیشین، ص ٣٦.

وەلانانی سۆز وبەزەیی و ترس قەتیس ناکاتەوە. لە (پەرتوکی) **رامیاری** (Politics)دا پالاوتنو هیراگەری هاوئاست و هاوشانی یەکدی بە کار براون.[٣٨]

پالاوتنی رۆحو گیانی مرۆڤ دەتوانێ بەرەنجامی هۆکارگەلی بەدەر لە بەرهەمی هونەریش بێو لەمبارەوە بەردەوام دینو عیرفانو سۆفیگەری رەقیبانی سەرسەختی هونەر بوونە، بەلام رەوشت، فەلسەفە، و تەنانەت ئەوینو سۆزە پرمەستەکانیش لە کۆمەڵی ئەم رەقیبانەدا جێیان هەیە. تەنانەت ئەگەر باس لە هونەردا ببڕینەوە، هەمدیس مەسەلەکە ئاسان چارە ناکرێ. لە کوێوە دەتوانی تێبگەیتو پەسند بکەیت کە گیانێك لە بەر کاریگەریی بەرەورووبوونەوە لەگەڵ بەرهەمی هونەری (یا پەیامەکەی) گۆڕاوە و باشتر بووە؟ ئامرازی ناسینو دەربڕینی ئەم گۆڕان یا لە خەم رەخسانە چیە؟ چەمکی پالاوتن دژواریسازە و لێناگەرێ تا بەرسڤێکی کتومت بۆ پرسیاری سەرەوە بەرهەڤ بکرێو رەچەی باسە تێکچرژاو و فرەچەشنەکان دەشکێنێ. هەر ئەم خالە کە کاتێك دەمانەوێ گۆڕانی رۆحیو نێواخندۆزییانەی تاکەکەسێك لەبەر باندۆر وەرگرتنی لە هونەر بێنینە ئاراوە، لە کۆتی پرسیارانێکی ناکۆتا لەمەڕ خدە کۆمەڵایەتییەکانی هونەر تووش دەبین، بە باشی نیشان دەدا کە ناتوانی پالاوتن زۆر سادە و بەسانایی پێناسە بکەیت و لە کۆڵی بکەیتەوە. هەر گۆڕانێك یا چاکبوونەوەیەکی بارودۆخێکی رۆحی، بۆ پێشداوەریی مرۆڤان و ناخودئاگایان دەگەڕێتەوە. ئەگەر باسەکە لەم بەستێنەدا درێژە بدەین، خاڵگەلی تازە دەخرێنەروو کە لە خۆیاندا دەرخەری خدەی راڤەیی ئەم گۆڕانکارییە رۆحییەن. ئێمە وا گریمان دەکەین کە لە هەڵکەوتیA بەهەڵکەوتی B گەیشتوین. ئەم گریمانە لەسەر کۆڵەکەی پێشداوەرییەکانی راڤەیەکی لواو و بە ئاسۆیەکی دانایی تایبەت دیاری دەکرێت. بە دەربڕینێکی دیکە، هەرکام لە ئێمە لە" پالاوتنی رۆح" بە واتایەکی سەراسا و تاقانە دەدوێین. هەر راڤەیەك لە پالاوتنی رۆح و گۆڕانکاری و سارێژی رۆحی، لە راستیدا هیچ نیە جگە دەربڕین یا پێشنیارێکی سیستمدار بۆ باشتر ژیان. باسی بە روالەت جوانیناسانەی پالاوتن، لە فراژووبوونی خۆیدا، دەبێت بە باسێکی رەوشتی، کام بیچمی ژیان شایستەیە؟ ژیانی شیاو کامەیە؟ لام وایە لەوەی باسکرا ئەم خالە رۆشن دەبێتەوە کە چەمکی پالاوتنی گیان کە ئەرەستۆ هێناویەتە پێشێ، چەمکێکی رەوشتی ـ سیاسیـیە کە تەنیا لە قەڵەمڕەوی رێژەبینوارێی فەرهەنگی دێتە گۆڕێ و دەناسرێتەوە. پێشنیارانێك بۆ زیندەگانیی

(38) Aristotle, The Polieics, trans. T.A.Sindair, London, 1978,P.314.

باشتر و دروستتر، بێجگە راڤەگەلێ لە ژیانی ئەمرۆیی ئێمە شتێکی دیکە نین. هەر بەم شێوەیە ئازادیی ئێمە لە خەیاڵپەروەری لە بارەی ئەم گۆڕانکارییە رۆحییە

(وەکو ئازادییەکی بونیادی کە بەرهەمی هونەری لە بەرهەمی ناهونەری جیادەکاتەوە) خدەی رێژەیی، سنوردار، مێژویی و بەستراوەیی بەکات و شوێن پەیدا دەکات.

ئازادی بەرەنجامی راڤەیەکە کە ئێمە لە ژیانی خۆمان لە هەل ومەرجی هەرەتی و شوێنی هەمانە، راڤەیەکە کە لە بارتەقای دارایی و نەدارییەکانی ئێمە، لە تێکرای ئەو شتانەی کە دەمانەوێن و لە بەردەستماندا نین و هەنوکە لێیان تێدەهزرین و گەلالەی دەستراگەیشتنمان دادەرێژین، یا رەنگە باشتر بێت کە بێژم گەلالەیەك لە ئەگەری هاتنە دییان لە مێشکماندا پەروەردە دەکەین. وێنای ئازادی، بەم چەشنە، لەوەی هایدگێر بە پێش ـ فامەکانی ئێمە ناودێری دەکرد، جیا نیە. خەیاڵێکە بۆ بانترچوون لە سنوری بەرتەسکێتی و تێك شکاندنی حەساری هەرە پێویستێتی، بەلام بەم سنور و حەسارەوە دیاری دەکرێ. بە ئازادی ناگەین، بەردەوام لە بەردەمانە، هەرکە بەو شتەی کە دەمانەوێ دەستمان رادەگا، داخوازێکی دی لە بەردەماندا قووت دەبێتەوە، کەوابوو هەمدیس ئامەزرۆیی بەگەڵالەرێژی لەگەڵ ئەگەری دەستراگەیشتن پێی هاوپێناو دەبێ و وێنایەکی تازە لە ئازادی بەرهەڤ دەکا. هەرگیز ئەو گۆڕانکارییە تەواو و بێ هاوتا و پەتی و بنەتاییەی گیان، کە بە ئازاد ناودێریبکەین، نە لە هونەرەوە بەرەنجامگیری دەکرێت و نە لە هیچ شتێکی دی. هەرگیز بەرهەمێکی هونەری ناتوانێ ئێمە لەسەرەتا پێ بگۆڕێت، ژیانمان بە شێوەیەکی رەها بگۆڕێت، گۆڕانکاری بەسەر هەبوونمان بێنێت و بونیادی باوەڕەکانمان بکات بە بونیادێکی تازە. وەلێ بەرهەمانێکی هونەری هەن کە ئاسۆی درك پێکردنمان لە ئازادی دەگۆڕن و لەم رێڕەوە دا ژیانی ئێمە دەخەنە رێچکەیەکی تازەوە، تا لەم رێگە نوێیەدا هەمدیس خوازیاری شتانێکی دیکە ببین. هەرگیز بەو ژیانە کاملەی کە بە شێوەیەکی تەواو شایانی ژیانکردنی بزانین ناگەین، بەلکو بەردەوام دەیخوازین و لەم رووەوە ژیان بردنەسەر بۆ ئێمە واتا پەیدا دەکات. ئەگەر چەمکی پالاوتن بە واتایەکی تازە وروژانی ئامەزرۆیی بە گورانکارییەکان لە زەینی ئێمەدا بێت و نەك خودی گۆڕانکارییەکان، ئەوکات دەتوانین هونەر بە پالێوەری گیان ناودێر بکەین. بەلام هونەر لەم دۆخەدا تەنیا نابێ. ئەوین، یەکەمین و ئاشناترین وزەی پالێوەرە کە شان لە شانی هونەر دەدا و هەمدیس رەقیبانی دیکەش دەبن.ئێمە ناتوانین لە ئاسۆی دانایی رۆژگارەکەمان و لە سنوردارییەکانی ماتریالیستیی سەردەمەکەمان بانتر بچین.(وشەی یونانیی horos بە واتای

ئاست و کەوشەن، رەچەڵەکی وشەیhorizon ە کە ئەمڕۆ لە زمانە هیندوئەورووپاییەکان بە هاوواتای ئاسۆ بەکاردێت) . تەنانەت لە قەڵەمڕەوی خەیاڵپەروەریشدا لەگەڵ کەوشەن و چوارچێوەیەکی ئازادەر بەرەوڕووین کە کارەکەمان لەودا سنوردار دەبێت. هیچ بەرهەمێکی ئەدەبی و سینەمایی لە قەڵەمڕەوی ئاخێوی خەیاڵگەری* ـ زانستی(science fiction) ناتوانی بەدی بکەیت کە لە سنورەکانی هەنوکەیی دانایی ئێمە کە بەسەرباشقەگەلی زانستی، فیکری، فەرهەنگی و ئایدیۆلۆژیك دیاری کراون، بانتر بچێ. هەربەو چەشنەی کە ئێمە کە لە زیندانی دانایی زانستیی سەردەمەکان لە دنیاکانی دی، یا بۆ نموونە بە شێوەیەکی دیکە لە ژیان لە فەزادا تێدەهزرین و لە باشترین دۆخدا هەروا فەزایەکی" مرۆڤ تەوەر" وێنا دەکەین، لە قەڵەمڕەوی گۆڕانکاریی رۆحیی وەبارهاتوی بەرهەمی هونەریش سنورێك لە بەردەمماندا هەیە کە بانتر لەو ناچین و نابینین. هونەر تەنیا دەتوانێ تامەزرۆیی بە هەڵهێنانی(مەتەڵ) و خەیاڵکردنەوە لەمەڕ ئاسۆکانی دیکە بورژێنێ. هەر چەندەیش رووبەڕووی ئەم هەڵهێنانەش سنوردار بێت، هەمدیس دەبێ بڵێین کە خودێتیی ئەو فڕینە ئازادەی خەیاڵ شتێکی کەم نیە. بە تایبەتی لە رۆژگاری مودێرندا کە هەموو شتێکی ئیمە لەکۆتی دەکارکردن (مصرف) دیل دەکەن و بە پێشوازیمان دەبات. کەوابوو کارەکەمان ناتوانێ تەنیا ئەمە بێت کە بێتواناییەکی هونەر لە گەیشتن بە هێڵی ئاسۆ باس بکەین، بەڵکو دەتوانین و دەبێ کە تواناکانی لە جێگۆڕکێ و کەوابوو لە گۆڕاندنی هێڵی ئاسۆش وەبیربێنینەوە. کت و مت بەو چەشنەی کە کاتێك لە بیاباندا سەیری هێڵی ئاسۆ دەکەین، جێگەیەك وێنا دەکەین کە لەوێدا زەوی و ئاسمان بەیەك دەگەن. هەتا ئێمە لە پێگەو وێستگەی خۆماندا نەجوولاین، ئەو هێڵی ئاسۆیەش جیاوازی تێناکەوێ، تەنیا کاتێك کە جێگەمان بگۆڕین، هەنگاوێك بۆ پێشەوە هەڵگرین(یا بۆ دواوە، یا گۆشەیەکی دیکە) هێڵی ئاسۆ جیاوازی تێ دەکەوێ. ئەو هێڵە، هەمدیس دەستڕانەگەیشتویە و ئێمە هەرگیز لە شوێنێکدا ساوکە ناگرین کە ئاسمان و زەوی بەیەك بگەن، بەڵام دەتوانین ئاسۆ بگۆڕین، ئاسۆی نوێ بخولقێنین. رەنگە لەم ئەفراندنەدا ئاسۆی تازەی شتێك لە بەرجەوەنی دیدارماندا دەرکەوتنوێن دەبێ، تەپۆڵکەیەك، درەختێك یا تراویلکەیەك. رەنگە کاتێك بەو شتە تازە وەدیارکەوتوە بگەین، لامان وابێت کە لە هێڵی

* fiction بە واتای ئەفسانە و چیرۆکیش بەکار دێت، بەڵام لێرەدا مەبەست فیلمە(خەیاڵی /زانستی) یەکانن.(وەرگێڕ)

ئاسۆداین، بەڵام لێرەدا ئاسۆیەکی دیکە لە بەرانبەرمانەوە بیچم دەگرێ و ئێمە تەنیا لە ئاسۆی رابردودا ساوکەمان گرتوە. خەیاڵکردی خۆشبەختی و کامەرانی، خولیای زیندەگانیی شایانی ژیانکردن کە هونەر دەیخوڵقێنێ، خەیاڵکردی درەختێکە لە بیاباندا، لە هێڵی ئاسۆدا. کاتێك کە بگەینە درەختەکە، ئارەزوی تازەمان گەیشتن بە ئاسۆیەکی تازە دەبێت. هەرچەند بە پێی ئەم نیگایە، هونەر بەردەوام و وەدواکەوتنی هاتنەدیی ئارەزوەکانە، بەڵام لەم وەدواکەوتنەدا دانایی و بیناداریيەك وەشێراوە: جووڵە دەکەین، بە جێیەکی تازە دەگەین، دەبینە مرۆڤێکی تازە.

خەیاڵكردی كەتوار

(١)

بۆ منداڵێك كه له نیوەشەودا له ترسان رادەچەنێ و بەگریانەوە گۆشەیەكی تاریك نیشان دەدا و دەڵێ:" شتێك لەوێیە!"لەم دنیایەدا هیچ شتێك راستەقینەتر لەو" یەك شتە" نیە.بۆ منداڵێك كه بەر له خەوتن چیرۆكی شازادە خاتونێكی میهرەبان دەبیستێ، بوونەوەرێكی راستەقینەتر لەو شازادەخاتونە بوونی نیە. بۆ تەماشاوانێكی تابلۆی لیۆناردۆداڤینچی" حەزرەتی مریەم و مەسیح و قددیسەكەی"، دوو ژن، منداڵ، بەرخۆلە، رەوەزەكان، درەختەكان، شەماڵ و شیبا لانیكەم بۆ چركەساتانێك راستەقینەن. هەرامەی خەیاڵی بە گوتەی ژان پۆك سارتر دەسەلمێنێ كه دركی ئێمه له كەتوار ئێجگار پركەمایەسییە.[1]

یەكێك له كۆنترین و تێكچڕژاوترین باسه هونەرییەكان كه بۆ ئەفلاتون و ئەرەستۆ بەهەمان شێوەی گەرم و گوڕ بۆ جوانیناسان و فەیلەسوفانی رۆژگاری ئێمه له گۆڕێدا بوو، پێوەندیی نێوان هونەر و كەتوارە. تێكچڕژاویی مەسەلەكە له نارۆشنیی چەمكی كەتوار له ئاخێوی فەلسەفی و فەلسەفەی هونەر دەست پێدەكا. چۆن و بەچ جۆرێ شتەكان له چالاكمەندیی خۆیاندا هەن؟ ئایا ئەم چالاكمەندییە، یا ئەم بوونە، هەمان كەتوارە؟ ئایا شتەكان لەگەڵ ئەوەی وەبەرچاو دەكەون، واتە لەگەڵ دەركەوت (بیچمی سەرهەڵدان، روخسار یا appearance) جیاوازییان هەیە؟ بە دەربڕینی دیكە، ئایا جیاوازییەك هەیە لە نێوان چالاكمەندی و لەئارادابوونی شتێك (یا خودی ئەو شتە) لەگەڵ ئەو شتەی لە چاوی چاودێرێك، یا تاقمێك لە چاودێران، دەركەوتی هەیە، یا وادێتە بەرچاو كە " هەیە"؟ ئەگەر جیاوازییەك هەیە، ئایا راستەقینەیە یا ئێمە تەنیا وەكو یەكێك لە هەمبەرە لواوەكان باوەڕمان پێ هێناوە؟ ئەگەر باس لە هەمبەر لواو بێت، ئایا شتەكان دەتوانن لەودا جێ بگرن و بەم پێیە لە گۆڕێدا نەبن، یا خاوەن كەتوار نەبن؟ ئەگەر جیاوازیی نێوان خودی شتەكان و دەركەوتیان پەسندبكەین ـ كە هەندێك لە گەورەترین فەیلەسوفان، بۆ نموونە كانت و شۆپێنهاوێر، وەها جیاوازییەكیان پەسند كردوە ـ ئایا ناتوانین بەرەنجامگیری بكەین كە گرنگ

(1) j.-p.sartre, L imaginaire, paris , 1948

نیە خەڵك تا چ ئاستێك لەمەڕ چیەتیی هەرامەیەك هاوڕابن، چونكە بەهەرحاڵ ئەو هەرامەیە وەكو كەتوارێك لەـ خۆوە لەگەڵ ئەو شتەی كە وادێتە بەرچاو راستەقینەیە، لێك هاوێرە؟ ئەگەر وابێ ئەم پرسیارەی خوارەوە نابەجێ نابێت. ئایا جیهانی "راستەقینە" بوونی هەیە؟ زۆربەی خەڵك(و نەك هەموویان) ولامی بەڵێ بەم پرسیارە دەدەنەوە. ئەوان دڵنیان كە ئەم خامە و ئەو درەختە لە تەنیشتیاندا" هەن" بەڵام، بە هەرحاڵ دەتوانی بپرسی كە دنیای راستەقینە لە چ ئاستێكدا و بەچ بارتەقایەك، بوونی هەیە؟ ئایا لە ئاستی هەستەكان، درك پێكردنەهەستەكییەكان و ئەزموونە هەستپێكراوەكانی ئێمە بوونیان هەیە، یا لە ئاستی تیۆریگەلی هەمەجۆری فەلسەفی، مێژوویی،جڤاكناسانە، كۆمەڵایەتی و ...هتد؟ ئایا دەتوانین بێژین كە ئەم دوو ئاستە لە یەكدی جیا و سەربەخۆن یان نا؟ ئایا هیچكات ناكەونە دژبەرایەتی یەكدی؟

بە پەسندكردنی جیاكاریی دەركەوت و كەتوار، بە شێوەیەكی رێژەیی و تا ئاستێك ئەم خاڵەش قبووڵ دەكەین كە بیچمی سەرهەڵدان یا دەركەوت بە هیچ شێوەیەك ناتوانێ كەتوار" دەرەوست" و بەرتەسك بكات. كەتوار(كە هەندێ لە فەیلەسوفان لەم دۆخەدا بە" كەتواری بەرهەست" ناودێریان كردوە) دەتوانێ لە بڕكردنی تێكڕای توێژینەوەگەلێ كە ئێمە تاكو ئێستا لە بارەیەوە ئەنجامان داون، بانتر و پێشەوەتر بچن. هەر ئەم خاڵە بوخچەی ئەوە دەپێچێتەوە كە ئێمە لە ئەزموونەكان و بیردۆزەكانی خۆمان تەنیا بیچمە لواو و هەمە جۆرەكانی" كەتوار" بێنینە ئاراوە و لە سەر بنچینەی ئەم بیچمانە لە "داتاكانی كەتوار" یا شتێك كە بێرتراند راسێل بە facts of reality ناوی لێناوە بدوێین و بانگەشە بكەین كە ئەمانە" شیانی نرخاندن" ن.

رۆشنە كە چەمكی" كەتوار" واتاگەلی هەمە جۆر و دژبەری پەیدا كردوە. رەنگە بتوانی یەكێك لە هۆیەكانی ئەم كارە گرێدرانی بە چەمكەكانی دیكە بزانیت كە بە نۆرەی خۆیان بە ئەندازەی پێویست تێكچڕژاو و چارەسەرنەهاتوو دێنە بەرچاو. ئایا هەرامەی راستەقینە هەمان "هەرامەی دروست"ە؟ ئایادەكرێ بێژین كە یەك شتی راستەقینە "شتێكی سروشتی"یە؟ دەیان چەمك كە لە تێكچڕژاویدا شتێك لە "راستو درۆ"و "سروشتی"و "ناسروشتی" كەم ناهێنن، لەگەڵ مەسەلەی فەلسەفیی كەتوار هاوپێناو دەبن. هەر بۆیە هەندێ مەسەلە كە لە تێهزرین لە كەتوار سەرهەڵدەدەن، ئێجگار تێكچڕژاون: چ هەمبەرێك لە نێوان بیچمەكانی هونەر و هەڵێنجانە تیۆریكەكان لە كەتوار كە ئێمە دەیهێنینە پێشێ‌و ستراتیژە

کردەکییەکانی وەبار هاتوی، بوونی هەیە؟ ریالیزمی فەلسەفی لەوێدا سەرهەڵدەدا کە ئێمە پەسند دەکەین (تەنانەت، یا لانیکەم، وەکو گریمانەیەك) کە جیهانی بەرهەست یا لە شێوەی کەتوارێکی ئۆبژەکتیڤ بوونی هەیە و یا بەشێوەی هەودایەك لە "کەتوارەکان"یا "ئەگەرەکان" کە خەڵك لە بەرچاو خۆیاندا دەیان بینن، یا دەیان خولقێنن یا خەیاڵیان پێوەیان سەرقاڵە. دژواریی مەسەلەکە لەم جیاوازییە زراڤەوە دەست پیّدەکات کە لەنێوان هەڵێنجان لە کەتوار وەکو داتا یا هەرامەیەکی هەبوو و هەستپێکراو و هەڵێنجان لیّی وەکو هەرامەیەکی خەیاڵی،مەودا دروست دەکا. ئایا دەتوانین بڵێین کە رووداوەکانو کەسیەتییەکانی شانۆی **خالۆ وانیا** ی چیخۆف کە خەریکین سەیری دەکەین، بە هەمان واتایەك "راستەقینەن" کە رووداوەکانو کەسانێك کە ئێمە لەگەڵیان لە پاش کۆتایی شانۆکە لە شەقامدا بەرەورووەدەبین؟ لە هەمان ساتەکانی تەماشای شانۆ، ئایا دەتوانین بێژین، ژنێك کە دەوری سۆنیا کایەدەکا راستەقینەیە (واتە خۆیەتی) یا سونیا؟

فەیلەسوفان لە رۆژگاری پێش سوکرات تێبینیان کردبوو کە جیهانی دەرەکیی ئەوان لەدۆخی گۆڕانی بەردەوامدایەو دەستڕاگەیشتن بە کاروباری راستەقینە ئەگەر نەلواو نەبێ، کارێکی لە رادەبەدەر دژوارە. تا ئەوەندە دژوارە کە بمانەوێ هەمبەری نێوان کاروباری راستەقینە تێبگەین. یەکێك لەو کاروبارانە بەرهەمە هونەرییەکانن. بۆ ئافرێنەرانی ئەم بەرهەمانەش پرسیاری کەتوار وەکو گرێکوێرەیەکی چارەسەرنەکراو بیچم دەگرێ: ئایا هونەر "لەبارەی" کەتوارە؟ ئایا دەری دەبڕێ، یا روونکردنەوەی لەبارەوە دەکات؟ ئایا وەکو هەمدیس نوێن یا بەیانگەر (representative) ی برێك لە هەوێنەکانی جیهانی راستەقینە کار دەکات؟ نەخاسمە خۆی بە شێوەی شتێکی دیکە بەدەر لە روونکردنەوەی کەتواری لیّ دەربچیّ؟ نوێ ئەفلاتونییەکان بەرهەمی هونەرییان بە"کەتواری دووەم" ناو دەنا و (لیۆناردۆ داڤینچی) ش کاتێك نیگارکێشانی بە cosamentale یا "شتێکی هزرین ئاسا" ناودێر دەکرد، بە کەتوارێکی تازە لە قەڵەمی دەدا. بەرهەمی هونەری بەرلەوەی هەمدیس نوێن یا بەیانگەری کەتوار بێت، خۆی کەتوارێکی تازەیە کە بە شێوەی ماتریالیستی رووبەڕوومانە و بەشێوەی گەوهەریو بیّ بگار لە قووڵایی هزر و ئاگایی ئێمەدا جێی خۆش کردوە و دنیای خۆی ساز دەکا.

هەنوکە بەرهەمی هونەری کە یەك دنیا مەسەلە و کێشە دروست دەکا بۆ ساتێك وەلادەنێین و بۆ باسی فەلسەفی لە کەتوار دەگەڕێینەوە. ئێمە بەردەوام تێدەکۆشین تا رۆشن

بکەینەوە کە ناسینمان لە "کاروباری کەتوار" کامەیە. **وتارنامەی لۆژیکی ـ فەلسەفی** ی ڤیتگنشتاین بەم گوزراەیە دەست پێدەکا کە "جیهان تێکڕای ئەو شتەیە کە دۆخی کەتوار (بە ئالمانی fall بە ئینگلیزی case)"و لە یەکەمین روونکردنەوەشدا دەڵیّ کە "جیهان کۆی هەبووەکانە و tatsache (یا fact) نەك کۆی شمەکەکان (thing یا ding)".[2] بەم چەشنە، لە یەکەمین هەنگاوەوە، ناسینی کەتواری جیهان، دەبێت بە ناسینی "هەبوونەکان" کە یەکلاکەرەوەی جیهان و"دۆخی کەتوار"ن. چ کارەکە لە ناسینی "هەبووەکان"ەوە دەست پێبکەین، یا لە هەمان کەتواری کاروبارەکان یا کاروباری راستەقینە کە بەلای زۆر لە فەیلەسوفان جێی بایەخ بووە، بە هەر حاڵ دژواریی کاری ئێمە لە پەیداکردنی بارتەقا و پێوەرێکە کە "دروستی یا راستی"ی بەرەنجامەکان دەستەبەر دەکات. ئێمە راستودروستیی هەر ناسینێك بە گەڕاندنەوە بۆ کەتوار دەستەبەردەکەین، راستو دروستیی ناسینی کەتوار دەبیّ بە چ شتێك دەستەبەر بکەین؟ " ناسینی راستەقینە" کە ئسپینۆزا لیّی دەدوا و پەرۆشیی فەلسەفیی کانت بوو، چییە؟ وەها دەنوێنیّ کە لە دیدی ئسپینۆزا ئێمە بە ناسینێکی ئێجگار سەرەتایی لە کەتوارەکان دەست پێدەکەینو سەرەنجام بە ناسینی راستەقینە دەگەین، سپینۆزا لە **وتارنامەیەك لە بیرازتنی تێگەیشتن** دا لە دروستکردنی ئامراز نموونە دێنێتەوە کە لە دروستکردنی سادەترین ئامرازەکان بە ئامرازگەلی تێکچڕژاو دەگەین.[3] لەڕاستیدا فەلسەفەی مودێرنیش وەکو فەلسەفەی ئەفلاتون ئێمە لە بەروڕووبوونەوە لەگەڵ "کەتوار" ئاتاجمەندی چەمکێکی چەندقات تێکچڕژاوتر دەکا، چەمکێکی رەها بە ناوی "هەقیقەت" کە گریمان دەکەین لە پشتەوەی تێکڕای کەتوارەکانەوە دانیشتوە و هەموو شتێك پاساو دەدات. میتافیزیك بە "بیرۆکە"، "هەقیقەتی کۆتایی"، "خوا"، "ناسکاری بەرین" سەرگەرمی تێگەیشتن لە کەتوارەکان بووو رێگەیەکی درێژی پێوا تا مارتین هایدگێر ئەم چەمکە لە هەقیقەت وەلا بنێت و رێگەیەکی دیکە بخاتە بەردەممان.[4]

(٢) ل. ویتگنشتاین، **رسالەی منطقی ـ فلسفی**، ترجمەی م.ش. ادیب سلطانی، تهران، ١٣٧١، ص ٩.

(٣). ب. اسپینوزا، **رساله** در اصلاح **فاهمه**و بهترین راه برای رسیدن به شناخت حقیقی **چیزها**، **ترجمەی** أ. سعادت، تهران، ١٣٧٤، صص ٢٨-٢٩.

(٤) لەمبارەوە بڕوانە دوو نووسینی هایدگێر.

M.Heidgger, “La doctrine de Platon sur la verite”, Questionsii, Paris, 1973.

لە لایەکی دیکەوە چەمکی کەتوار لە باسی هایدنناسیشدا لە ئارادایەو هایدگێریش باسەکەی تا ئەم ئاستە پەلکێش کردوە). هەبوونی ئێمە لە جیهاندا، یا هەبوونی هەرشتێك لە جیهاندا، دەتوانێ وەکو کەتوارێك گریمان یا بناسرێت. کانت کاتێك لە **هەڵسەنگاندنی ئاوەزی پەتی** دەینووسی: "کەتوار لە چەمکی پەتیی تێگەیشتندا بریتی‌یە لە شتێکی وەها کە لەگەڵ هەستێکی بە گشتی هاوچەمەڕایە، واتە ئەوشتەی چەمکەکەی خۆی لە خۆیدا هایدنێك (لە کاتدا) نیشان دەدا".[5] فامێکی هایدنناسانەی لە کەتوار هەبوو. ئایا ئەم هەبوون ـ لە ـ کات هەمان بوونی شتەکانو قەومانی رووداوەکانە؟ ئایا نها-چالاك (فعلیت) ە؟ ئایا تەنیا لە هەرامەیەکی هەستپێکراودا دەبڕێتەوە یا هەرامەیەکی خەیاڵیش دەگرێتە خۆی؟ (ئۆژن فینك) ی دیاردە ناس سەرنجی لەم خاڵەی دوایی دا و هەرامەی خەیاڵی وەکو هەمدیس نوێن، وێنەو رەنگدانەوە و هەرامەی راستەقینە ناودێر کرد: درەختێك لە لێواری رووباردا وێنەکەی لە ئاودا کەوتوە و رەنگی داوەتەوە. رەنگدانەوە چیە؟ هەمدیس رەنێوهانینی راستەقینە و رەسەنە".[6] ئەم خاڵە لە نێوەندی کاری ژانپۆل سارتر لە پەرتوکێکی ئێجگار گرنگ کە لە سالآنی جەنگدا نووسیی، واتە **هەرامەی خەیاڵی** بنجی بەست. سارتر لەم پەرتوکەدا و بە تایبەت لە دوابەشی بەرەنجامگیرییەکەیدا کە لەبارەی هونەرە، نیشانی دا کە جیهانی خەیاڵیی بەرهەم راستەقینەیە، هەر بەو چەشنەی کە جیهانی راستەقینەی ئێمە زادەی خەیاڵی ئێمەیە.[7] لە سەر ئەم ئەستوونە، دژوارە بتوانی قبووڵ بکەیت کە کەتوار تەنیا و تەنیا "شتێك بوون"ە و واتاکەی لەو شتەی رەچەڵەکی لاتینیی وشەکە دەیخاتە روو قەتیس دەبێتەوە. لە لاتیندا realis بە واتای "شتێك بوون"ە.

ئەم بەرتەسك کردنەوەی کەتوار لە قەڵەمڕەوی هەرامەی هەستپێکراو گۆنگەڵی بۆ فەیلەسوفان ناوەتەوە. نموونەش دژواریی کاری فەیلەسوفانێکە کە هەرامەی راستەقینەیان هاودیمەن لەگەڵ رەها و دژیەك لەگەڵ هەرامەی رێژەیی زانیوە. وەکو لایب نیتیس کە لە نامەیەکدا بۆ ئارنۆ نووسیبووی:" بزاڤ هەرامەیەکی رێژەیی‌یە، بەڵام وزە شتێکی راستەقینە و رەهایە".[8] بە پێی هەڵێنجانی لایب نیتیس لە نێوان کەتوار، رەها، وزە و ئەرخەیانی پێوەندیی هەیە. گەلاڵەی وەها هەڵێنجانێك لە فەیلەسوفێکی ئاوەز باوەڕی سەدەی حەڤدەهەم دوور لە چاوەڕوانی نیە. باڵادەستیی ئەم هەڵێنجانە لە کەتوار لە رۆژگاری رۆشنگەریو لە سەدەی نۆزدەهەمیشدا هەوا ماوەیەوە و بیچمی بە زۆرێك لە چەمکگەلی زانستیو باوەڕەکانو رێبازگەلی جوانیناسانە بەخشی. هەڵبەت ئەم هەڵێنجانە رەگاژۆی بەهێزی لە ئاوەزباوەڕیی پێش سەدەی حەڤدەهەمیش هەبوو و بەروبوومی لە ناکاو و بێ دەسپێکی ئەو رۆژگارە نەبوو. بەڵام سەدەیەك کە بە دڵنیاییەوە بە فرانسیس بیکۆن بە مێتۆدی زانستیو بە تلسکۆپی گالیلۆ دەستی پێکرد و بە نیوتن کۆتایی پێهات، سەدەیەك کە بەگوتەی میشل فۆکۆ تەشقی پێڕستبەندیی دانایی رۆنراوی بەیانگەریو هەمدیس نواندنەوە بوو، دەیتوانی لێبڕاوانە کەتوار بە نها-چالاك و هەرامەی هەنوکەیی هاویەك بناسێنێو هەموو ئەمانە بەیانگەری هەقیقەت بزانێ. کاتێك سەدەی دواتر، واتە چاخی رۆشنگەری دەستی پێکرد، ئیدی هیچ بۆشناخێك باوەڕ بە مکووڕیی دۆزینەوەی نهێنییەکانی سروشتو دەستڕاگەیشتن بە هەقیقەتی لەڕێگەی زانست بە خۆشخەیاڵی نەدەزانیو هزرینگەران لەگەڵ یەکدی هاودەنگ بوون کە سەردەمی سەرکەوتنی مرۆڤ بە سەر سروشت هاتوە. ئەوان بانگەشەیان دەکرد کە تەنانەت رێگە بۆ ئەوەی کە مرۆڤ بتوانێ لەگەڵ خۆیشی بەرەوڕوو بێو خۆی بناسێ، خۆش کراوە. هەرچەند هێشتا ئاوازی لاوازی ئیماندارانی وەکو پاسکال بەرگوێ دەکەوێ کە لە بێبنەتا و لە بێدەنگی ناکۆتایی ئاسمانە تاریکەکان ترسیان لێ دەنیشت، بەڵام خۆش بینیی زانستی گرنگترین دەسکەوتی فەلسەفیی سەدەی ئاوەز بوو و بە رۆشنگەران دەسپێردرا تا بە یاریدەی ئەم میراتە کە دالامبێر "گەنجینەی بە نرخ و رێخۆشکەر" ناوی لێنابوو، کەتوارە هێشتا نەناسراوەکان بناسن. بۆ فەلسەفەی مودێرن ئیدی ئەم هەرامەیە لێبڕاوانە بوو کە مەسەلەی دۆزینەوەی هەقیقەت نەك بە پشت بەستن بە ئیمان، یا یارمەتی وەرگرتن لە نێواخندۆزیی دینی، بەڵکو بەو شتەی بیکۆن "شیکاریی لۆژیکی و ئاوەزپەسند لەسەر داتاکان" ناودێری کردبوو سەرەنجام ئەگەری رەخسانی هەیە. ئاوەزی مرۆییو زانست، بوون بە وشەگەلی تازەی سپیتا.

M.Heidgger,"Quest-ce gue la metaphisigue?" Questionsi, Paris, 1976 .

(٥) ا. كانت، **سنجش خرد ناب**، ترجمەی م. ش. اديب سلطانی، تهران، ١٣٦٢، ص ٢٤٦.

(6) E.Fink, "Lart et le jeu", in Deucalion, 6. 1956, P.10.

(7) Sartre, op, cit, PP.239-246.

(8) A.Lalande, Vocabulaire technhgue et critigue de la philosophie, Paris, 1685, P.900 .

(٢)

بەڵام باوەڕی فەلسەفەی مودێرن بە ئاوەزی مرۆڤ لایەنێکی دیکەشی هەبوو. دیکارت نیشانی دابوو کە ئەرخەیانیی ئێمە بێجگە زەینەکانی خۆمان واتە وزەی تێهزرینمان نیە.بوونی جیهانی"راستەقینە"لەسەر بنچینەی هەڵێنجانە زەینییەکانی ئێمەو چەشنی تاودانەوەی تێهزرینی ئێمە بە کاروباری هەستپێکراو دەسەلمێنرێ. ئەو شتەی کە ئەرخەیانکەرەوەیە نەك "کەتوار"ی جیهانی دەرەوە، بەڵکو کەتواری بوونی کەسێکە کە تێدەهزرێ. کەتواری بنچینەیی یا ئەرخەیانکەرەوە هەمان هزری منە و کەتوارەکانی دواتر لە سەر بنەمای ئەم کەتوارە رۆنراون. لە کۆتایی سەدەی رۆشنگەری هەر ئەم سەرتربوونەی ناسکاری ناسینەوەی هزرینگەر کێشەی لێکەوتەوە. کانت سەلماندی کە سنوورەکانی ناسینی ناسکار، نەك بە واتای بێکیانبوونی جیهانی دەرەکی، بەڵکو بەواتای شاراوەمانەوەو نەناسراومانەوەی هەمیشەییەتی. ئەو، باوەڕ بە توانایی رەهای ناسکار و ئاوەزیی مرۆیی لە ناسینی رەها لە کەتواری وێران کرد و نیشانی دا ئەم وێنایە کە ئاوەزی مرۆڤ بە بێ یارمەتی وەرگرتن لە توخمێکی دیکە کە دەتوانێ بە هەقیقەتی بنەتایی شتەکان بگات و تێکڕای کەتوارەکانی جیهانو هایدن بناسێت، بانگەشەیەکی پووچەڵە و بەس. ئاوەزی ئێمە بەردەوام ناچارە کە لەسەر کەتوارگەلی هەستپێکراو و کەرەستە بەرایی‌یەکانی کاربکات کە دێنە بەردەمی‌و لە چالاکی بە مەبەستی ناسینیان ناچارە کە بیچمگەلی هەمە چەشنی ئەپستمیكو درك پێکەرانەی خۆی وەگەڕ بخات و بە واتای وردتر ئەم بیچمانە بەسەر ئەو کەتوارانە بسەپێنێ. کانت هەرچەند وەکو جان لاك لە وباوەڕەدابوو کە تێکڕای زانینی ئێمە لەگەڵ ئەزموونگەلی هەستەکیمان هاوپێناوە، بەڵام بە پێچەوانەی ئەو (کانت) وەها بەرەنجامێکی وەدەست نەدەهێنا کە زانینی ئێمە کە لەم ئەزموونانە دەست پێدەکا، دەتوانێ بەوانەوە کامڵ ببێ و تا بێبنەتا یا ناسینی رەها بچێتە پێشێ.

ئەزموون، وشەی سپیتای لاك، هیومو ئەزموونگەرایانی دیکە بوو. ئەوان بە یاریدەی ئەزموون نەك تەنیا بانگەشەیان دەکرد کە کەتوار و سروشت هەنگاو بە هەنگاو دەناسن، بەڵکو قایل بەبوونی یەکپارچەی ناخی مرۆیی بوون. بەم چەشنە، ئەزموون دەبوو بە رەژیدەی پشێوییەك کە کانت بە "فرە فاقیی پڕئاژاوەی هەستەکان" ناودێری کرد. بە لەبرەوکەوتنی ئەزموون چەشنی تاقانە پێوانەی ناسین، ئیدی نەدەکرا زەینی مرۆڤ وەکو تەختەنووسێکی نەنوسراو و سپی کە جان لاك بڕوای پێ هەبوو، بێنینە گۆڕێ. کانت ئەم خاڵەی بەرتەك دایەوە

کە زەینی ئێمە تەختەنووسێکە کە بڕیارە کەتوارەکان بەرەبەرە هەقیقەتی خۆیان لە سەری هەڵکەنن. بە پێچەوانەوە بەرەبەرە ئەم خاڵە هاتە گۆڕێ کە زەینی ئێمە تەنیا کاتیك دەتوانێ کەتوارێك فام بکات کە کانت گوتەنی "ملکەچی گوتەزاکانی تێگەیشتنی خۆی بکات". ئەزموونیش بە شتێك دەناسرا پەیوەست بە زەینێك کە بەتەکووزی دەکا و لەسەر بنەمای پێش ـ گریمانگەلێ راڤەی کاروباری راستەقینە دەست پێدەکات. بەم چەشنە زەینی ئێمە، ئەو تاقانە ئەرخەیانیی دیکارتی، نیشانی دا کە جیهانی دەوروبەری ئێمە، بەڕاستی جیهانێکە خولقێنراوی ئەم زەینە و بەرهەڤکراوی راڤەکان. دوایین خاڵ رێخۆشکەری ئەم هەڵێنجانەیە کە جیهان بەروبوومی زمانپاراویی ئێمەیە. هەڵبەت تا ئەم بەرەنجامە رادیکاڵە، واتە بە هەڵێنجانەکانی نیچەو ڤنیگنشتاین بگەین، رێگەیەکی ئێجگار درێژ و دژوار لە بەردەمدا بوو، بەڵام گیانی ئاخاوتە لێرەدایە کە ئەم رێگایە کرابوویەوە.

ئیدی، کاتو شوێن نەك دیاریمەندیگەلی راستەقینە، بەڵکو بیچمگەلی درك پێکردنی مرۆیی دەزانران. هەم کاتو شوێنو هەم هەمبەرەکانو وێنای لێکبەسترانی هۆیی کەتوارەکان، شتانێکن کە زەین سازیان دەکا و بەسەر کەتوارەکان دەیسەپێنێ. ئێمە هەڵبەت دەتوانین لە سروشتی وەرگرتنەکانمان ئاگادار بین، لە بەر ئەم هۆیە کە خۆمان دروستیان دەکەین، بەڵام ئەم خاڵە نابێ بەم واتایە بزانی کە ئێمە توانای ئەوەمان هەیە "هەقیقەتی کۆتایی" شتەکانیش بناسین. چونکە ئێمە لەگەڵ رواڵەتەکانو هەمدیس دەرکەوتەکان سەروکارمان هەیەو ناتوانین تێبگەین کە کەتوارێك کە گریمان لە دەرەوەی زەینی ئێمە و بەدەر لە بیچمگەلی درك پێکەرانەی ئێمە هەیە، چیە. لە یەك ئاخاوتەدا، کانت گوللەی تالوکەی تەقاندبوو. ئەو رۆشنی کردەوە کە ئێمە هەرگیز لە تواناماندا نابێ جیهان بە تەواوی بناسین. هەروەها، ئێمە ناتوانین بزانین کە جیهانی راستەقینە چیە. ئەم دنیایە بەو چەشنەی سەربەخۆ لە درك پێکردنی هەستەکیی ئێمە و وزەی عەقلانی و ئەپستمیکی ئێمە هەیە، هەرگیز ناناسرێ و ئاشکرا ناکرێ. ئەو رۆشنی کردەوە کە ئێمە هەرگیز ئەو توانایەمان نابێت جیهان بە تەواوی بناسین. هەروەها ئێمە ناتوانین بزانین کە جیهانی راستەقینە چیە. ئەم دنیایە بەوشێوەیەی کە سەربەخۆ لە درك پێکردنی هەستەکیی ئێمە و وزەی عەقلانی و ئەپستمیکی ئێمە هەیە، هەرگیز ناسراو و ئاشکرا نابێت. زانستێك کە بانگەشە دەکەین کە بەوەوە شتانێك لە جیهانمان ناسیوە (کە هەڵبەت بانگەشەیەکی پووچەڵیش نیە) زانستە لە جیهانی دەرکەوتەکانو دیمەنەکان یا بە گوتەی بە ناوبانگی کانت جیهانی دیاردەکان. لە راگەیاندنی جەنگی فەلسەفەی رەخنەگرانە لە

دژی چەقبەستەکان، هەواڵی بێتوانایی ئیمە لە ناسینی رەها و نهێنی ئاسامانەوەی نەمرانەی جیهان کە"لە خۆوە" بە روومان داخراوە، دەبیسرا و ئەمە یەکەمین ورتەورت دژی ئەزمونگەرایی‌و پۆزەتیڤیزم بوو. پەسندی ئەمە کە زانست لەگەڵ دیاردەکان سەروکاری هەیە و نەك لەگەڵ کەتوارەکان، رێخۆشکەری هزرێك بوو، کە کەمتر لە سەدەیەك پاشتر لە زمانی نیچەوە گوتی کە جیهان نەك کەتوارەکان، بەڵکو راڤەکانی ئێمە لە کەتوارەکان‌و هەودای پەیتاپەیتای راڤەگەلێکە کە لە راڤەکانی دیکەوە دێنە ئاراوە.

نەژناسیاگریمانی (agnosticism) ی کانتی لە رێگەی شۆپێنهاوێرەوە گەیشتە نیچە. شۆپێنهاوێر نیشانی‌دا کە ئێمە لە گرنگترین هەڵکەوتگەلی ئەپستمیك، نەك لەرێگەی ئەزموون یا لەسەر ئەستونی درك پێکردنی هەستەکی‌و نەك لەرێگەی ئاوەز باوەڕیی مێژویی هێگلی واتە باوەڕ بە رێچکەی ئۆدیسەی رۆح، بەڵکو لە رێگەیەکی جیاوازەوە دانایی وەچنگ بخەین، لە رێگەی سەمەدێك یا پاڵنەرێك کە ئەو ناوی "ویست"(will) ی لێ نا. بە بۆچوونی شۆپێنهاوێر مرۆڤ لە بونیادی خۆیدا هەمان ویستە و ئەم ویستە هەمان هەوڵ بۆ درێژەدانی ژیان و وەچنگ هێنانی شتەکانە. ناسکار، داتاکانی جیهان (کاروباری راستەقینە) ناخاتە ژێر رکێفەوە تا یەکانگیر لەگەڵ بیچمگەلی گەوهەریی ناسین تەکووزیان بکات‌و بیانناسێت.[٩]

ناسکار بەر لە هەرشتێك سەبارەت بەوە جیهان‌و کەتوارەکان فام دەکات کە باندۆری خۆی لە سەریان دابنێ، بیانگۆڕێ‌و هەموو شتێك ملکەچی ویستەکانی خۆی بکات. ئەم ویستە، کە شتەکان لە بیچمی ویستراوی خۆی وێکدەنێ، ئەگەر بە پێویستی بزانێ ناسینەوەش دەخاتە رۆژەڤی خۆیەوە. بەڵام نابێ فەرامۆش بکەیت کە ناسین لەم دۆخەدا یەك ویست دەبێت. بە هەر حاڵ نابێ لە ویستی دانایی بەم بەرەنجامەی بگەیت کە مرۆڤ لە بناوانی خۆیدا "ئەژناسا"یە. شۆپێنهاوێر بە جەختەوە دەڵێ کە مرۆڤ بەر لە هەر شتێك و گرنگتر لە هەر شتێك "خوازیار"ە و تەنیا لە رێگەی ویستەوە، ئەگەر هەرەپێویستییەکی بینی، دەبێتە ناسێنەر. بە دەربڕینی دیکە ئێمە نەك تەنیا خوازیارین، بەڵکو لە رێگەی ویستەوە ناسێنەرین.

(٩) لەمبارەوە بڕواننە برگەی پێنجەم لە یەکەمین پەرتوکی جیهان چەشنی ویست‌و هەمدیس دەرکەوت:
A.Schopenhauer, Le modecomm Volonteet commeresentaition, trans. A.Burdeau, Paris. 1992, pp.37-44

لە دیمەنگەیەکی میتافیزیکییەوە، کە شۆپێنهاوێر لە گەڵاڵەکردنی ترسێکی نەبوو، جیهانیش یەکسەر، بە تەواوی ویستە.[١٠] ویستی ئێمە هاوپێناو و لەڕاستیدا پاژێك لە ویستی جیهانە. هەقیقەتی جیهان کە لە چاوی کانتەوە نەدۆزراوە مایەوە، هەر ئەم ویستەیە و نە شتێکی دی. هەر بۆیە هەر کەتوارێکی ئەم جیهانە بەلامانەوە تەنیا لە روانگەی ویستەوە دێتەگۆڕێ‌و نەك لە روانگەیەکی دیکەوە. ئەگەر وردبینەوە تێبینی دەکەین کە جیهان کەتوارێکە و ئەوەش ویستە کە بەهەڵە وەکو هەمدیس دەرکەوت یا بەیانگەری دەیناسین. جیهان درێژە پەیدا دەکا، چونکە ویست درێژەی هەیە، ئێمە درێژە بە ژیان دەدەین چونکە بەردەوام خوازیاری شتانێکین. تەنانەت ئەگەر ویستی ئێمە تەنیا درێژەی ژیان بێت، هەمدیس جێی سەرنجە کە لەم درێژەی ژیانە دڵنیاین‌و خوازیاری بەردەوامین. شۆپێنهاوێر دەڵێ کە ئێمە لەم شتە وردانە ئاگادار نین، بەڵام بە باشی دەزانین کە لە جێیەکەوە هەودای ژیان دەپسێ. باوەڕ دێنین کە ویستەکانمان قەت تەواو نابن و بە بێ هیچ هۆیەك و بە شێوەیەکی پووچ، بە ئاکام ناگەن. لە دیدی شۆپێنهاوێرەوە لە بەرئەوەی کە ئێمە لەگەڵ روانگەی میتافیزیکی ئەو تەبا نین و ویستی خۆمان بە پاژێك لە ژیانی سروشت لە قەڵەم نادەین، بەردەوام خۆمان تاقی لە جووت جیا* ئەژمار دەکەین، قبووڵ ناکەین کە بمرین‌و هەودای ویستەکانمان نەڕێسراو و ناکام بپچڕێت.[١١]

شۆپێنهاوێر هێندە گوێی بەم ترسان لە مەرگە نەدەدا، بەڵام قبووڵی دەکرد کە دەبێتە رەخسێنەری تێکڕای بێ‌هیوایی‌و تەنیاییەکان‌و پەرۆشییەکانی ناخمان. بەم چەشنە ئێمە بە شێوەیەکی نەسازە ئاسا و پێکناکۆك خوازیاری درێژەکێشانی شتێکین کە جگە لە وەڕەسبوون، نائۆمێدی‌و پەژارە و ماخۆلیان شتێکی دیکە نیە: ژیان. مایکل تنەر لە وتارنامەیەکی کورت و رۆشنگەری خۆی لە بارەی شۆپێنهاوێر هێما بۆ رستەیەك لە دەسپێکی فیلمی وودی ئالێن

(11) ibid, PP. 213-219.

* خوێنەر ئاگادار بێت رێکەوەندی "تاقی لە جووت جیا" وەرگێڕانی ئیدیۆمیی "تافتەی جدا بافتە"ی فارسی‌یە، بۆیە رەچاوی واتای ئیدیۆمیی کراوە، نەك کت‌ومت.

(11) ibid, PP. 349-364.

به ناوی **مەنهاتان** دەکا کە دەڵێ: "ژیانی ئێمە تۆقێنەر، پڕ لە دڵشکان، ناکامی، هەڵوەدایی و ئێجگار کورتە؟[١٢]

جەنگێك کە کانت لەدژی باوەڕ بە ئەگەری دۆزینەوەی هەقیقەتی بنەتایی جیهان وەڕێی خست، هەرچەند لە دیدێکەوە میتافیزیکێکی تازە، واتە جیهان وەکو ویست کە شۆپێنهاوێر هێنابوویە پێشێ، لێکەوتەوە، بەڵام گەوهەری شۆڕشگێڕانەی، واتە دڕدۆنگی لەهەمبەر بانگەشەکانی ئەزموون باوەڕان، لە کاری هەمان شۆپێنهاوێردا بە زیندویی مایەوە و بە یاریدەی بەرهەمەکانی ئەو وەکو چەکێك گەیشتە دەست نیچەی بەگوڕ. نیچە بوو کە بە راشکاوی رای گەیاند:" نەخێر، کەتوار کتومت هەمان شتە کە بوونی نیە، تەنیا راڤەکان هەن. ئێمە ناتوانین کەتوارێك "لە ـ خۆوە" رایەڵ بکەین: رەنگە لە بنەڕەت ڕا شێتی بێ کە بمانەوێ وەها بکەین".[١٣] هێز و گوڕ وتینی قاوبێژیی نیچەو بوێریی هزرینگەرانەی ئەو بڕشتی ئەم چەکەی باشتر نیشان دا. نیچە وەبیریخستەوە کە کاتی ئەوە هاتوە کە پەیجۆری پڕکەڵکەڵەی هەقیقەت وەلاوە بنێێنو هۆیەکی بونیادی کە ئێمە بۆ ئەم پەیجۆرە رکێش دەکا و دەبێتە هۆی ئەوە کە تا هەقیقەت بە زمانپاراویی خۆمان دابهێنین، سەرقاڵ بین. ئێمە دەبێ هەڵە گەورە و سەرەکییەکان بناسینەوە و ئیدی تووشمان بە تووشیانەوە نەبێت. باسلێکردنێکی زراڤ و ئێجگار رۆشنگەر لە "چوار هەڵەی گەورە" لە **ئاوابوونی بتەکان دا** هاتوە و لەوێدایە کە دەبینین رۆژگاری مودێڕن بە هەڵە رۆح و کەتوار لێك ناکاتەوە.[١٤] هاوتەریب لەگەڵ هەوڵی نیچە لە ئاخێوی فەلسەفیدا، لە قەڵەمڕەوی ئەفراندنی هونەریو جوانیناسیدا، ریشارد ڤاگنێر (کە ئەویش زۆر شت لە شۆپێنهاوێرەوە فێر ببوو) بە گوتەی (فرانتێس لیسێت) ی هاوڕێی هەوڵیدا تا پەرستگایەك کە لەسەر بنەمای "رێبازی پەرەستنی کەتوار" بنیات نرابوو، وێران بکا. ئەو نوسی:" ژیان، مەرگ. و تێکڕای متمانە و برەوبوونی جیهانی دەرەکی، هەندێ مەسەلەن لە ئاستی بزاڤی نێوەکیی زەین".[١٥] لەم روەوە، لە شاکارەکەیدا (واتە) **ئۆپێرای تریستانو ئیزۆلدە** گرنگترین سنوردارییان، واتە ئەو بەربەستەی کە لە

(١٢). م. تنر، **آرتور شوپنهاور**، ترجمەی خ. دیهیمی، تهران، ١٣٧٣، صص ٥٤-٥٥.

(13) F.Nietzsche, The will To Power, trans, W.Kaufmann, New York, 1968, P. 267.

(14) F.Nietzsche, Twilight of ldols, trans. R.J.Hollingdol, London, 1971,P.50.

(15) R.Wangner, onmusic and Drama, ed. A.Goldman and E.sprinchorm, New York, 1964, P.270.

بەردەمی ئەڤینیاندا قووت دەبێتەوەو سەرەنجام بەرەو"مەرگێکی ئەڤیندارانە" رکێشیان دەکا، نەك کۆمەڵگای دەرەبەگی، یا یاساگەلی زەمینیو رەوشتی، بەڵکو سنورداری یا بەربەستێکە کە دێتەڕێی بزاڤی نێواخنیی ویستە مرۆییەکان. گێرە و کێشەی سەرەکی شەڕێکی بێ ئامانە لە نێوان خرۆشو شۆر و وارسکەی مرۆیی کە زادەی ویستەو لە لایەکی دیکەوە سنورداریی مرۆڤبوون، واتە سنوردارییەك کە کەوشەنەکانی کردەی عەقڵانیی مرۆڤ دیارییان دەکات. لێرەدا ویستو وارسکە نەك تەنیا لە بەرانبەر رەوشتدا قووت دەبنەوە، بەڵکو لە بەرانبەر هەرە پێویستیی ژین بردنەسەرودرێژەدان بە ژیان لە کۆمەڵی مرۆییدا قووت دەبنەوە. گرفتەکە قوربانیکردنی یەکێك لەم دوانە بە قازانجی ئەویدییە.

بە گەلاڵەی گرنگیی ویست و بەرجەوەنگەرایی نیچەیی، واتە ئەم هەڵێنجانە کە هەرکەس جیهانو کەتوار لە دیمەنگەی تایبەتی خۆی دەبینێ و لەم روەوە گوتن لە کەتواری تاكو تەرا و لە هەقیقەت شیاو نیە و ئێمە دەبێ بەردەوام دەبێ وشەی کەتوار لە جووت کەوانە ("   ") دابنێینو باشترە خوو بگرین کە لە کەتوارەکان بدوێین و نەك لە یەك "کەتوار"، بە شێوەیەکی سەراسا دەچینە نێو جیهانی کۆمەڵناسانەی ناسین کە ماکس شلر لە پاش نیچە و هەڵبەت بە سەرنجدان لە باسەکانی ئەو بەردی بناخەی دانا.[١٦] ئەمڕۆ ئێمە نەك تەنیا لە رێچکەیەك کە شلر بۆمان ئاوەڵای کرد بەڵکو لە رێو رێچکەکانی وەکو جڤاکناسیی کارل مانهایم و لەوەش گرنگتر لە رێگەی پێش ـ گریمانە سەرەکییەکانی باسەکەی مارکس، واتە ئەم گریمانە کە باوەڕەکانو سیستمگەلی فیکری بەرەنجامی فراژووبوونی ژیانی ماتریالیستین، سەرنج لە پێوەندیی کەتوار و ناسینەوە دەدەین. راست ئەمەیە کە رووتێکردنی کۆمەڵناسان لەم باسەو بە تایبەت لە بەر گۆشەیەکی سەراسا کە ئەوان لەوێوە هاتنە نێو باسەکە، کاری فەیلەسوفانی سەدەی بیستەم ئاسانتر بوویەوە. ئیدی فەیلەسوفان دەیانتوانی لە کەتوارێك کە تەرخانو رەخساوی کۆمەڵگایە بدوێنو بدۆزنەوە کە بە پێی کامە بانهەڵکشانو لە چ رێگەگەلێکەوە کەتوار بیچم دەگرێ. بە یاریدەی رێژەیینوارِیی فەرهەنگی لە کۆمەڵناسیو مرۆڤناسیدا ئاسانتر دەیانتوانی دۆگمای "کەتوار" وەلا بنێنو دروستیی بڕیاری پاسکال بسەلمێنن کە

(16) P.Berger and T.Luckmann, The socialconstuction of Reality, London, 1979,pp.19-20.

ث. ل. برگر و ت. لوکمان، **ساخت اجتماعی واقعیت**، ترجمەی ف. مجیدی، تهران، ١٣٧٥، صص ١٥-١٧.

ئەوەی لەو دیوی کوێستانی پیرنە هەقیقەتە، لەم دیوی پیرنەوە هەڵەیە. فەیلەسوفان لەمبارەوە هەروەها لە یارمەتی توێژەرانێك کە لە لقێکی دیکەی زانستەمرۆڤایەتییەکاندا کاروچالاکییان دەنواند سودیان وەگرت. ئەمجارەیان دەرونشیکاران یاریدەی فەیلەسوفانیان دا و دوابەدوای فرۆید باس لە"گرتنەبەری رێچکەی کەتوار" (reality-orientation) یان هێنانە پێشێ. ئەوان نیشانیاندا کە ئەرکی سەرشانی دەرونشیکار بەر لەهەر شتێك ئەمەیە کە رادەی شوێندانەریی کەتوارێك کە"نەخۆش" بۆ خۆی سازی کردوە، لە سەر پێکهاتەی دەرونیی ئەو بناسێت، نەك ئەوە کە بدۆزیتەوە کە ئەوشتەی ئەو دروستی کردوە بە راستی هەرامەیەکی راستەقینەیە یان نا. ئەم درك کردنە لە کەتوار بە نۆرەی خۆی کاری فەیلەسوفانی سادەتر کردەوە.

(٣)

لە سەرلەبەری مێژوی میتافیزیکدا مەسەلەی کەتوار لەوێدا دژوارتر و تەنانەت وەکو گرێکوێرەیەك دەهاتە بەرچاو کە باشاری کەتوار و هەقیقەت دەهاتە گۆڕێ. تا ئەو جێیەی کە کەتوار بە بیچمی سەرهەڵدان یا دەرکەوتی هەقیقەت بزانرێت، مەسەلەکە دژوار نیە، یا لانیکەم دژوارییەکەی لە ئاستی هەمان سەختییەکانە کە "بیرۆکە"ی ئەفلاتونی دەخولقێنێ. بەڵام لەو جێیەی کە لەبەر هەر هۆیەك بێت، نەتوانین لە بیچمی سەرهەڵدانەوە، پەی بە هەقیقەت بەرین، کارەکە ئێجگار سەخت دەبێت. لەمبارەوە بڕیارگەلی زۆروزەوەند و دژبەری فەیلەسوفان بە راستی سەرگێژە هێنەرە. ئایا کەتوار شتێکە کە ئێمە دەتوانین لەودا دەستوەردان بکەین، واتە سەرەنجام گۆڕانی بەسەردا بێنین، بەڵام هەقیقەت شتێکە کە لە هەر جۆرە دەستوەردانی ئێمە بەدەرە؟ ئایا دەکرێ کەتوار تەنیاوتەنیا دیمەن دەرکەوتی هەقیقەت بزانین؟ هێنانە پێشی چەمکی هەقیقەت دەلوێ بە شێوەیەکی بالادەستو لێبڕاو رێگە لە بەردەم درێژەدانی باسەکە دابخات، بەڵام بە واتای فەلسەفی چارەی ناکات. لە بەر ئەم هۆ سادەیە کە هەقیقەت خۆی بە هەمان بارتەقای کەتوار و تەنانەت زیاتر لەوەش دژواریسازە و دەبێتە هۆی سەرلێشێوان. ئەرەستۆ لە دەسپێکی پەرتوکی "ئالفای بچوك" **مێتافیزیك** نوسی:"ڕامان لە هەقیقەت لە لایەکەوە دژوار و لە لایەکی دیکەوە ئاسانە. هۆی ئەمەش لەوە دایە کە هیچ کەس ناتوانێ، وەها کە شایانی خۆیەتی دەستی پێ رابگات، بەڵام تێکڕای مرۆڤانیش لەم تێکۆشانە بە هەڵەدا ناچن، بەڵکو هەرکامیان لە بارەی سروشتەوە شتێك دەڵێ

و هەرچەند بە تاكو تەرا شتێك لە هەقیقەت تێناگا، یا تۆزقاڵێکی تێدەگا، بەڵام لە کۆکراوەی هەموویان بارتەقایەکی بایەخدار پێك دێت".[١٧] (من) گوتەی ئەرەستۆم تەنیا بە گەواهیدەری دژواریی هێنانە پێشی چەمکی هەقیقەت نەخستۆتە روو، بەڵکو بە هێماکردن بەو (گوتەیە) دەمەوێ نیشان بدەم کە باسەکەی ئەو تا چ ئاستێك ئەمڕۆیی و بە یەکانگیر لەگەڵ باس و دەسکەوتە فەلسەفییەکانی هێرمێنۆتیکی مودێڕنە.

هەر کام لە ئێمە دەستمان بە کەتوارگەلێ رادەگاتو هیچ کاممان بە تەنێ دەستمان بە گشت هەقیقەت یا هەقیقەتی کۆتایی راناگات. یەکەمین دەرکەوتی دیمەنەکانی هەقیقەت لە"گردکراوەکانی هەموو زانراوەکانی" ئێمە ئاشکرا دەبن و سەرەنجام"بارتەقایەکی بە نرخ"ی لێ دەزانرێت. بەرەنجامێکێش کە ئەرەستۆ لەم باسەی خۆی وەدەستی هێنا، ئێجگار پێشکەوتوویە: "کەوابوو دادپەروەرانەیە کە ئێمە نەك تەنیا لە کەسانێك کە لەگەڵیان هەمبازین، بەڵکو هەروەها لە کەسانێکیش بیردۆزانێکی زیاتر رووکەشییان دەربڕیووە سپاس بکەین". بە وردبوونەوە لە گومانگەریی بیرمەندانێك وەکوو مۆنتنیو نیچەو پێشکەوتنی باسگەلی رێژەیینوارانە لە فەلسەفەیزانستی ئەمڕۆ و دەستکەوتەکانی هێرمێنۆتیکی تازە، ئاشکرا دەبێ کە هەرکات بمانەوێ لە گۆشەی "بنەواشە بەراییەکانو ئاوەز باوەڕیی میتافیزیکی لە هەمبەر کەتوار و هەقیقەت سەرنج بدەین، گیرۆدەی چ دژواریگەلێکی لە چارەنەهاتوو دەبین. لە لایەکی دیکەوە نەك تەنیا کەتوار، بەڵکو هەقیقەتیش زادەی زمانپاراوی بزانین، ناچار دەبین کە چاوێك بە سنوری کەتوار و هەرامەی خەیاڵی بخشێنینەوە. ژاك دێریدا لە وتارنامەی درێژی "توخمی هەقیقەت" کە لە پەرتوکی **کارت پوستاڵ** دا هاتوە، لە پلارگرتن لە باوەڕ بە هەقیقەت لە دەرونشیکاریی هاوچەرخ کە لە بەرهەمەکانی فرۆیدو بە تایبەت لە نووسینەکانی ژاك لاکاندا هاتوە، بێبەر بوونی ئاوێزانبوونی هەقیقەتی هێناوەتە ئاراوە. کاتێك لەنێوان کەتوار و هەقیقەت جیاوازی دادەنێین، وەها کە گشت نەریتی فەلسەفی وەها جیاوازییەك دادەنێ، بە خێرایی ئەم بەرەنجامەش وەدەست دێت کە هەقیقەت خۆی لە پێکهاتەی نەزیلە بەیان دەکا. لاکان کە لەسەر باشاری هەقیقەت/کەتوار پێداگری دەکاو تا

---

(١٧) ارسطو، **متافیزیك**، ترجمەی ش. خراسانی، تهران، ١٣٦٦، ص ٤٧. لە بارەی هەمبەری هەقیقەت لەگەڵ کەتوار بڕواننە:

T.H.Irwin, Aristotels first Principles, oxford University Press, 1990, P.62,63,145,168,171.

ئاستی پارادۆکسێکیش ئەیخاتە ئاراوە، باشارێك هەتا دەلوێ ئۆرتۆدۆکس دەخاتە روو، تەنیا بەم خەیاڵەوە کە گوزەر لە هەقیقەت بۆ نەزیلەگۆیی لەودا ئاسان بکرێتەوە. ئەو لەمبارەوە هاوهەنگاو لەگەڵ تێگەیشتنی هەموان دەچێتە پێشێ، چونکە هەموان بەردەوام جیاکاری نێوان کەتوار و هەقیقەت لە راستیدا بە جیاوازی نێوان کەتوار و نەزیلە تێدەگەن. ئەوەی هەیەو من ئەزموونی دەکەم، لە گێڕانەوەیەك دەدوێ کە من ئەزموونی ناکەم، بەڵام باوەڕی پێ دەهێنم. ئەم نەزیلەیە یا بیرۆکەیەکی ئەفلاتونی یە، یا وزەیەکی بەرین، وەکو خوا یا وزەیەکی جادویی. لاکان بە گەڵاڵەی هەقیقەت، لەم خاڵەدا لەگەڵ خەڵکی هاوڕایە کە هەقیقەت تەنیا دەتوانێ لە قاڵبی ئەفسانەدا جێ بگرێو لە شێوەی نەزیلەدا بەیان بکرێت. ئەویش نەزیلە بە دەسەڵاتدار و فەرمانڕەوا دەزانێ.[18] بەم چەشنە ئیدی باس لە هەقیقەت بەو چەشنەی کە لەمەڕ نووسینەکانی فرۆید دەهاتە بەرچاو لەسەر بنەمای هەقیقەتی دەق نیە (خولیا وەکو دەق، توخمەکانی رەژیدەی خولیا چەشنی زمان)، بەڵکو هەقیقەت وەکو واتایەك یا شتێکی هەمەکی، نەزیلەیەك کە دەبێ بی بیستین، دێتە گۆڕێ.[19]

هەنوکە بە وەلانانی ئەم باوەڕە کە کەتوار هەمدیس دەرکەوتی هەقیقەتە، لە گێچەڵی گرێکوێرەیەکی کۆنی فەلسەفە رزگار دەبین. ئێمە دەتوانین لە هەبوونی خۆمان لە جیهاندا بەو بەرەنجامە بگەین کە بۆ ناسینی هەڵکەوتمان (یا بە گوتەی هایدگێر "ئازادیمان") پێویستییەکی ئەوتۆمان بە هەقیقەت وەکو بیرۆکە یا هەرامەی رەها نیە. باوەڕ بە وەها هەڵێنجانێك لە هەقیقەت، بەتایبەت لەو باسەهونەرییانەدا دەبێتە هۆی سەر لێشێوان. ئەگەر کەتوار هەمدیس دەرکەوتی هەقیقەت بێ و بەرهەمی هونەری هەمدیس دەرکەوتی کەتوار، ئەوکات راستیەکە بە لای ئەفلاتون دەشکێتەوە کە ئێمە لە چالاکی و ئەفراندنی هونەریدا دووجار لە هەقیقەت دوور دەکەوینەوە. لە درێژەی ئەم وتارەدا دەبینین کە ئەفلاتون بەیاریدەی چەمکی "لاساییگەری" ئەم باسەی هێناوەتە پێشێو لەوەوە بەرەنجامگەلی سەمەرەخولقێن و سەرەڕۆیانەی وەدەستهێناوە. لە نێوان هەقیقەتێکی رەها کە گریمان دەکرێ لە جێیەکدا هەیەو هەموو شتێك هەمدیس دەرکەوتگەلی پلە یەك و پلە دووی ئەونو بەندایەتی مرۆڤ ،

(18) J.Derrida, La Carte Postale De Socrates afreud et au – déjà, 1980, pp. 454 – 456.
(19) .ibid , p. 489.

هەمبەرێك هەیە کە فەیلەسوفان بەردەوام ناچار بوونە بیخەنەڕوو. کۆمەڵێ لەوان ئەم هەمبەرەیان پەسند کردووە و یا پاساویان داوە، بەڵام بڕێکی کەمیش پەسندیان نەکردون.

بە سەرنجدان لە خاڵگەلێ کە تا ئێستە باس کران، دەتوانین لەمەڕ ریالیزمی فەلسەفی هەڵوێستێك کە زیاتر لە رێژەییناوڕی نزیکتربێ،هەڵبژێرین.ریالیزم لەهەرقەڵەمڕەوێکی هزردا، یا وردتر بێژین لە هەر قەڵەمڕەوێکی ئاخێو (discourse)دا رێبازێکە کە رادەگەیەنێ بڕێك لە خاڵگەلی هەبوو کە لەم قەڵەمڕەوەدا بنەجێ بوونە، کاروباری راستەقینەن. لە تێگەیشتنی هەمواندا، واتە لە باوەڕی هەمواندا، ئەم هێزە، ئەم مێزە، ئەو خامەو ئەو درەختە، شتانێکی راستەقینەن، چونکە هەنو دەستڕاگەیشتون، دەتوانین دەستیان لێ بدەین، دەتوانین بیان بینین و یا کەڵکیان لێ وەربگرین. فیزیکزانێکی ریالیست دەڵێ کە ئەلکترۆنو نۆترۆنەکان هەر چەند نابینرێنو هەستگرو هەستپێکراو نین، دیسان هەر راستەقینەن، چونکە هەنو دەتوانی لەگەڵ "ئەرکەکانیان" سەروکارت هەبێ. دەروونناسێکی ریالیست دەڵێ کە هۆیەکانی خەمۆکیی کەسێك کاروبارێکی راستەقینەن، چونکە ئێمە بەهەرحاڵ لەگەڵ لێکەوتەکان یا بەرهۆکانیان سەروکار پەیدا دەکەینو تەنانەت جاروبار دەتوانین لە کاریگەرییان بخەین. هەر بەم شێوەیە، بەلای دەرونشیکارێکەوە نەستی تاکەکەس راستەقینەیە. بۆ منداڵێك کە باسەکەم بەوەوە دەست پێکرد، بوونەوەری خەیاڵیی نیوەشەو لە سووچی ژووری نووستنی ئەو راستەقینەیە. مەسەلەکە لە سەر شێوەی دیتنە. لە یەك چرکەساتدا کەسێك لە دۆخی تەماشای خاڵۆ وانیا لە کایەی نیارڤانێك تێدەهزرێ کە دەوری سۆنیا دەگێڕێتو لە بەرەنجامدا تەنیا یەك دەور دەزانێ، بەڵام تەماشاوانێك کە لە تەنیشتییەوە سەرنجی لەلای سۆنیایەکە کە بە وانیا دەڵێ کە لە رەنجە زەمینییەکان لە داهاتوودا رزگار دەبێو لە دنیایەکی دیکەدا ئۆخژنی بە ناخدا دێتەوە. کەسی یەکەم رەخنەکارانە سەرنجی لەسەر نیارڤانە و نیارڤان بە راستەقینە دەزانێ، کەسی دووەم نغرۆی دنیای شانۆی چیخۆف بووە و سۆنیا بە راستەقینە دەزانێ. هەر کام لەو کەسانەی کە لێیان دوام، لە قەڵەمڕەوی خۆیاندا بە شتانێکی راستەقینە دێنە ئەژمار. بۆ هەرکامیان دەتوانی بە یاریدەی چەند بەڵگەیەك، راستەقینەبوونی کەسەکان، شتان یا کاروبارەکان لەهەمان قەڵەمڕەوی ئاخێودا بسەلمێنی یا بەرتەك بدەیتەوە. لە ئاخێوێکدا، رووداوێك کە لە رابردوویەکی ئێجگار دووردا رووی داوە، بۆ نموونە جەنگەکانی سالامیس، راستەقینەن، لە ئاخێوێکی دیکەدا DNA راستەقینەیەو لە ئاخێوی سێهەمدا مافێك

ڕەوشتییە. کەوابوو ڕەنگە بتوانین بێژین کە ریالیست کەسێکە کە لە قەڵەمڕەوی ئاخێوێکی تایبەتدا بوونی شتانێك ڕاستەقینە بزانێت.

کاتێك دەبێژم: "مەسەلەکە لەسەر شێوەی دیتنە" تەنیاو تەنیا چاوم نەبڕیوەتە بەرجەوەنگەلی هەمە چەشنی تاکە کەسەکان کە نیچە خستونیەتی بەردەمان، یاخۆ بەرەنجامەکانی ئەم باسە لە هێرمێنۆتیکی ئەمڕۆدا. لێرەدا هیما کردنی لودڤیگ ڤینگنشتاین لە بڕگەی یازدەهەمی پەرتوکی دووەمی **توێژینەوە فەلسەفییەکان** تا هەمان ئاست گرنگیی هەیە. ئەو لە دیتنی ناونیشانی (seeing as) دواوە و نووسیویەتی کە "ئێمە شتەکان ڕاڤە دەکەینو چۆن ڕاڤەیان دەکەین وەها دەیانبینین".[٢٠]

ئێمە لە بەرناسێك دەڕوانینو لە شێوەی شتێكو بە ناوی شتێك دەیبینین. مەرج نیە هەموو کەسان لەم شێوەی بینینەدا، واتە لە دیتنی ئەو بەرناسەدا وەکو شتێکی سەراسا، لەگەڵمان هەمباز بن. دەتوانین گەلاڵەی ئێجگار بەناوبانگی مراوی ـ کەروێشکی ڤیتگنشتاین یا مراوی یا خۆ کەروێشك ببینین.[٢١] ئەگەر ڕوومەتی ئەو بە لای چەپی پەڕاوگ بێ بە مراوی دەبینرێو ئەگەر ڕوومەتیشی بە لای ڕاستی پەڕواگدا وەرسوڕێ، کەروێشك دەبینرێ.وێنە، دەبڕین یا هەمدیس دەرکەوتی شتێکەو ئێمە دەتوانین ئەوە وەکو هەمان شت ببینین یا نەبینین. دیتن بێلایەنو بێ پێشبار نیە. ئەو داوەرییەیە جیاوازانەی کە دەسپێکیان دیتنە،جیاوازیی خۆیان لە چەشنەکانی دیتن، واتە لە چەشنەکانی ڕاڤەدا پەیدادەکەن، دیتنی کەسێك یا شتێك بە سەمەدگەلی دەرونیی جیاواز، پاڵنەرە تایبەتییەکان، پێش ـ گریمانەکان، زانراوەکان، بیرەوەرییەکان و خاڵانێکی لەئەژمارنەهاتوی دیکە بەستراوەتەوە. بەشێك لەم خاڵانە شوێنگەی کۆمەڵایەتی، چینایەتی، ڕەگەزیو فەرهەنگیی تەماشاوانە.

کوربە کە لە ئاتلیەی نیگار کێشیی خۆی تابلۆیەکی بۆ یادگار هێشتەوە، ئێجگار تێکۆشا تا کارگایەکی "ڕاستەقینە" بکێشێتەوە. ئەو دوو منداڵی گوندیی کە لەوێدا کێشابوویەوە، منداڵانێك بە جلوبەرگو سەرپایی* دڕاو، ئارایی کەتواری لە کارگای خۆیدا ناسیبوو و

(20) L. Wittgenstein, philosophical Investigations, trans. G.E.M.Anscombe, oxford, 1989, pp.193-195.

(٢١) ڤیتگنشتاین ئەم گەلاڵەی لە پەرتوکی ڕاستییەکانو ئەفسانەکان لە دەروناسی لە نووسینی jastrow بە دی کردبوو.

* جۆرێك کەوشی قەیتاندار، (صندل)ی فارسی، (نعل)ی عەرەبی. (وەرگێڕ)

ناساندبووی. هەنتەشی ژنێکی ڕووت کە لە تەنیشت نیگارکێشەوە ڕاوەستابوو، ڕەنگە بە سەرنجدان لە پیشەکەی وەکو "مۆدێل"ێك پاساو بدرێت. بەڵام یەك سەدەونیوە کە تەماشاوانان ئەم ژنەیان بە سیمبۆلی "هەقیقەت" زانیوە، سیمبۆلێك کە لە زۆرێك لە بەرهەمە کلاسیکییەکانو بە تایبەتی کلاسیکی تازە و ڕۆمانتیك دووپات بۆتەوە و لەواندا ڕووتیی هەقیقەت هەمان ژنی ڕووت بووە. نیگارکێشی ریالیست، بێ ئەوەی بیهەوێ یا بزانێ، ئەگەری سەرهەڵدانی بە ڕاڤەگەلی تازە بەخشیبوو. ئەو نەیدەتوانی کەتواری کارگای خۆی، هەرچەندەیش بۆ خۆی جێی پەسند و سپیتا بوو، بسەپێنێ یا خۆی هەرمانی بکات. فرانتس‌هالس پسپۆری گەورەی هۆڵەندی، لە ڕێبازی نیگارکێشی سەدەی حەڤدەهەمی هوڵەندا بوو. هاوشێوەکێشێکی بێهاوشان کە لە تەماشاوانانی بەرهەمەکانیدا ئەم هەستەی دەوروژاند کە لەگەڵ بوونەوەرێکی "زیندوو" سەروکاریان هەیە. لە ڕاستیدا هەرچەشنەهاوشێوە کێشانەوەیەك پێویستی بە بینەرێك هەیە کە لێکچونی ڕەسەنو نەسکی دووەم پەسند بکات. واتە هەندێ ڕێککەوتن لە نیگارکێشاندا پەسند بکات لە سەر بنچینەیان لێکچون بە فەرمی بناسرێتو بزانرێت. ئەمڕۆ ئێمە لە بەرهەمەکانی ئەو وەکو کارانێکی لێزانانە، پشت بەستوو بە هێزوگوڕی دەستو زەین دەنۆڕینو ڕاستنوێنیی ئەوانە بەلای ئێمەوە گرنگییەکی پلەدوو پەیدا بکات. ریچارد وۆلهایم لە تاوتوێی ڕەخنەکارانەی خۆیدا لەبارەی پەرتوکی **هونەر و خەیاڵکرد** ی گۆمبریچ دانی بەوە داناوە کە لەکاتی تەماشای تابلۆکانی کلۆدمۆنە دایە کە خۆی "لە جەرگەی بەرجەوەنەکان" هەست پێدەکا.[٢٢] وەبیرخۆمانبێنینەوە کە مۆنە هاوشێوەکێش نەبوو و نەیدەویست کە هەرامەی ڕاستەقینە نۆژەن بکاتەوە، بەڵکو باندۆرەکانی تیشکی دەکێشایەوە، وەلێ بەلای بینەری بۆشناخی ئەمڕۆیی خۆی، فەیلەسوفێك بە ناوی وۆلهایم، بەرجەوەنگەلێ کە ئەو نەخشی کردوون هێندە لە کەتوار دەچن کە خۆی لەواندا دەبینێتەوە.هەروەك بەلای کۆرۆساواوە لە فیلمی **خولیاکان** دا تابلۆیەکی نیگارگەریی وانگۆگ، تا ئەم ئاستە ڕاستەقینەیە. هەستی بەرامبەر(بیسەر ـ خوێنەر)و پەسندکردنی ڕاستنوێنیی بەرهەم پەیوەستە بەشێوەی دیتنی ئەو و ئەم شێوەیە بەستراوەتەوە بە توخمگەلی فەرهەنگیی زۆر و زەوەند و لێکدانی ئێجگار تێکچڕژاویان. شێوەی دیتنو هەستی تاکەکەسی، شێوە و هەستێکی گشتیو بانمێژوویی نین. لە نێوان پەیکەربەندیی ماتریالیی بەرهەمو ئەو شتەی ریکۆر بە بان پەیکەربەندی ناوی لێناوە، کە هەمان وەرگرتنی بەرهەمی هونەرییە، پێوەندییەك هەیە کە مێژووییەو بە زمانوفەرهەنگەوە بەستراوەتەوە. نێلسۆنگودمەن لە پەرتوکی **زمانەکانی**

هونەر دا پێشگریمانە ڕاستەقینەکانی خوێندنەوەی بەرهەمێکی تاوتۆیی کردوە و نیشانی داوە کە ناتوانن وەکو بنەواشەیەکی جوانیناسانە لە بەردەمماندا قوت ببنەوە، چ بگات بەوەی کە بیانهەوێ ڕێبازێك دامەزرێنن.[٢٣] تێکڕایی پێشگریمانەکان لەگەڵ لەمپەری ڕاڤە بەرەڕوو دەبن. بۆنموونە کاتێك بەرهەمێك بە ریالیستی لە قەڵەم دەدەین‌و ڕادەگەیەنین کە زۆرترین ڕادەی زانیاری لەبارەی بابەتەکەی پێمان دەدا، بەڵام چەمکی "زانیاری" بە شێوەیەکی هەمەکی، ئەبستراکت‌و نارۆشن دەخەینەڕوو. بە وەدیارکەوتنی ئەم چەمکە، ئاشکرا دەبێ کە توخمگەلی یەکانگیر و نایەکانگیری زۆر لە کاردان کە دەبێ هەرکامیان بە شێوەیەکی سەربەخۆ تاوتوێ بکرێن و باندۆری دووسەرەیان کە خۆی هەرامەیەکی مێژوویی‌و ڕاڤەیی‌یە، دەبێ تاوتوێ بکرێ و بزانرێت.

(٤)

هەنوکە لەگەڵ ئاخێوێك سەروکارمان دەبێ کە لە شیمان‌و ئەگەر دەدوێ‌و کاروباری لواو لە بەرهەمێك یا ئاخاوتەیەك یا دەقێکی ڕاستەقینە ڕەنگرێژ دەکا. ئەرەستۆ بە هێنانەگۆڕی هەرامەی شیمانکراو لە جێی هەرامەی کەتوار باسەکەی لەم خاڵانەوە دەستپێکرد. بەڵام بەرلەوەی سەرقاڵی دەسکەوتی گەورەی ئەو کە ڕێخۆشکەری خاڵگەلی تازە و ڕەوێنەری زۆر لە دژوارییەکان لەفەلسەفەی هونەرە، ببم، باشترە کە سەرەتا لە کاری مامۆستاکەی، واتە ئەفلاتون، وردببینەوە. باسی ئەرەستۆ لەچەند لایەنێکی گرنگەوە واپێدەچێ وڵامی تێورییەکانی ئەفلاتون لەمەڕ هونەرە. هەڵبەت وردبوونەوە لەباسی ئەفلاتون قازانجی تایبەت بە خۆی هەیەو ئێمە لەگەڵ سەروەریی کەتوار بەسەر هونەردا ئاشنا دەکا. باسێك کە ئەفلاتون لەمەڕ "کەتوار"و "هەقیقەت" هێنایە پێشێ یەکێك لە بەناوبانگترین باسگەلی فەلسەفی‌یەو کەمتر هزرڤانێك هەڵدەکەوێ کە ئاگای لێ نەبێ. چەکی "بیرۆکە"کە لە جیهانێکی دیکەدایەو مەسەلە ئەپستمۆلۆژیکەکان کە ئەفلاتون دوابەدوای هێنانە ئارای"بیرۆکە" خستنیەڕوو و بە تایبەت ئەلیگۆریای ئەشکەوت لە کتێبی حەوتەمی **کۆمار** زۆر لەوە بەناوبانگترن کە بموێ کاتی خوێنەر بە باس‌وخواس لە بارەیانەوە بگرم. خاڵی گرنگ لەم وتارەدا، هەمبەرێك کە

(٢٣) Goodmen, op. cit, p. 35.

ئەفلاتون لە نێوان هونەر و کەتوار داینابوو و دیدی ئەو لە بارەی لە برەوکەوتنی هونەر و بە تایبەت هونەری شاعیرێتی سەبارەت بە دوورمانەوە لە هەقیقەتە.

ئەفلاتون بە گەڵاڵەکردنی چەمکی "هونەر چەشنی لاساییکردنەوەی کەتوار" باسی خۆی لە هەمبەری هونەر لەگەڵ کەتوار، دەست پێکرد. ئەو لەم باسەدا خدەی ئەرکیی هونەر و باندۆری بەرهەمە هونەرییەکان لە ژیانی کۆمەڵایەتی زەق کردەوە و لە هەنگاوی یەکەمدا کاری هونەریی لە ریزی ئیش‌وکاروپیشە کۆمەڵایەتییەکان ئەژمار کرد. ئەم شێوەی باسەی ئەو لەنێو هزرڤانانی یونان بێ‌مێژینە نەبوو. لە یەکەمین پزیسکەکانی هزرینگەریی فەلسەفی لەمەڕ هونەر کە لە چوارچێوەی ژیاری یونانی هەڵگران، یونانییەکان بەرهەمی هونەرییان لەبەراورد لەگەڵ ڕەخساوەکانی دیکەی ڕەنێوهانینی فیکری و کردەکیی مرۆیی، تاقی لەجووت جیا نەدەزانی. دەتوانین بێژین کە یونانییەکان تا سەردەمی ئەرستۆ، لەنێوان کاری تەلارسازێك وەکو تکنیك‌و پیشەیەك بەمەبەستی دروستکردنی بینایەکی بەسود کە خودان ئەرککگەلی کۆمەڵایەتی و دیاریکراوە و دەبێ وڵامی ئاتاجەکانی مرۆڤ بداتەوە، لەگەڵ کاری ئەو بە ناوی "هونەر"ێك کە بە گوێرەی ڕێساگەلێ بانتر(یا لە هەندێ لایەنەوە بانتر)لە پێداویستییەکانی ژیان هەموو ڕۆژێ بیچم دەکرێ جیاوازییەکی چیەتیینەیان دانەدەنا. ئەفلاتونیش لە وتووێژەکانی خۆی سەرەتا هەرجۆرە وەبەرهاتوویەکی تێکنۆلۆژی لە یەك پلەدا جێکردەوە و لە پۆلێن بەندی خۆیدا لەنێوان دروستکردنی شتانی بەسود، واتە ئەو شمەکانەی کە بەکەڵکی کارێك دێن، وەکو جامولکەیەك بۆ ئاوخواردنەوە، یا کەشتییەك بۆ پەڕینەوە لە ڕووبار و دەریا، یا پەرستگایەك بۆ پەرستنی خواوەندان، لەگەڵ بەرهەمی هونەری (زۆربەی ئێمە ئەمڕۆ لەبۆی دەورێکی سەرتر لە دابینکردنی پێداویسییە ساکار و سادەکان‌و ئاشنای ژیانی ڕۆژانە دادەنێن) جیاوازییەکی ئەوتۆی دانەنا.

ئەفلاتون نەك تەنیا لەمەڕ بەرهەمی هونەری ئەو لایەنە"سپیتا" یا لانیکەم سەراسا‌و تاقانەیەی پەسند نەکرد کە چەندین سەدە پاشتر لە جوانیناسیی کانت، بە گەڵاڵەی "ناچەمکی‌بوونی بەرهەمی هونەری و دەربازبوون لە هەر چەشنە قازانج و سودی دیاریکراوی تاکەکەسی‌و کۆمەڵایەتی" جەختی لەسەر کرا،[٢٤] بەڵکو لەنێو وەبەرهاتووەکانی تێکنۆلۆژی،

(٢٤) لەمبارەوە بڕواننە وانەی چوارەم لە: ب، احمدی، حقیقت‌و زیبایی، درسهای فلسفەی هنر، تهران، ١٣٧٤. ب. ئەحمەدی، هەققەت و جوانی، وانەکانی فەلسەفەی هونەر، و. مەسعو بابیی، موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٨. (وەرگێڕ)

بەو جۆرە دواتر دەبینین، تەنانەت کەم بایەختر لە باقیی ئەوانیدی زانی. ئەمە کە ئەفلاتون، دوابەدوای باوەڕ و دابی سەردەمەکەی، لە چەکێکی یەکبوو و لە یەك وشە لەهەردووك باری دروستکردنی شتێکی بەسود و ڕەخساندنی بەرهەمی هونەری کەڵکی وەردەگرت، خۆی ڕۆشنگەری خاڵی سەرەوەیە. ناوبراو ئەو شتەی کە ئێمە ئەمڕۆکە بە هونەر ناودێری دەکەین بە پەیڤی یونانیی "تێخنە"(tekhne) دەستنیشان دەکرد، کە خاوەنی واتاگەلی فرەچەشن وەك تکنیك و شێوازیش بوو (هەر بۆیە بە ڕەچەڵەکی هەر دوو وشەی ئەمڕۆیی "تکنیك"و "تێکنۆلۆژی"یش دێنە ئەژمار). لە دیدی ئەفلاتونەوە بیناکردنی پەرستگایەك یا دروستکردنی مێزێك بە هەمان بارتەقای هۆنینەوەی شیعرێك، یا نواندنی شانۆیەك، یا ژەنینی سازێك "تێخنە"بوو. هێز و بڕشتی رامیاریزانێك لە پێشکەشکردنی دواندەری یا باسێك، لێوەشاوەیی سوکرات لە گفتوگۆ فەلسەفیی‌یەکانو هونەری هۆمیرۆس لە هۆنینەوەی سرودە قارەمانێتی‌یەکان، هەرسێکیان لە قەڵەمڕەوی "تێخنە"دا جێیان خۆش دەکرد، چونکە تێکڕا وەکو ئەفراندنو لە هەنگاوی دواتردا تەرخانو ڕەخسانی باوەڕەکانو چەمکەکان ئەژمار دەکران. کەوابوو جێی سەرسووڕمان نیە کە سوکراتی ئەفلاتون لە یەکەمین پەرتوکی **کۆمار** (بڕگەی**٣٣٣**) هەم تکنیك یا هونەری دادپەروەری بە "تێخنە" ناو دەناو هەم پیشەی پێڵاو دوورین (یا پینەچیەتی)[٢٥].

لە دیدی یونانییەکانەوە، "تێخنە" کە هەروەك دیتمان بە هەردووك واتای تکنیكو هونەر بوو، زیاتر لەگەڵ وشەیەکی دیکە واتە "پوئسیس" (Poesis) بە واتای داهێنان، ئەفراندنو ڕەخساندن هاوپێناو دەبوو.لەبەرهەمەکانی ئەفلاتوندا بەرهەمی هونەری "پویەتیك" (واتە کارێك لەئاستی ئافرێنەری،داهێنانو "پوئسیس") بوو، وەلێ ئەم خاڵە بە دەسەرێك بۆ بەرهەمی هونەری ئەژمار نەدەکرا، چونکە دروستکردنی کۆزەیەك یا درومانی کراسێکیش هەر بەو چەشنە لە قەڵەم دەدرا. ئەگەر وەکو بڕێك لە توێژەرانی فەرهەنگی یونان، پەیڤی "یوئسیس" بە واتای دروستکردنی ئازادانەش بزانین، هەمدیس بەسەرنجدان لە وتووێژەکانی ئەفلاتوون بۆمان دەردەکەوێ کە لە دیدی ئەوەوە هۆنینەوەی هۆزانێك یا نواندنی شانۆیەکی تراژیدی لەگەڵ دروستکردنی کۆزەیەك بەرابەر بوو و ئەم چالاکییانە بەشێوەیەکی یەکسان دەرخەری ئازادیی ڕەژیدەکانیان لە هەڵبژاردنی کەرەستەکان، قاڵب و گەڵاڵە ئەژمار دەکران. بەرهەمی هونەری

(٢٥) افلاطون، دوره اثار، ترجمەی م.ح. لطفی، تهران، چاپ دوم، ١٣٦٧،ج ٢،

لەدیدی ئەفلاتونەوە شوێنگەیەکی هەڵکەوتوی نەبوو، بەڵکو تەنانەت بایەخێکی کەمتری لە باقی وەبەرهاتوەکانی دیکە هەبوو. بەڕای ئەفلاتون بەرهەمی هونەری لاساییکردنەوەی شتێکی هەبوو لەم دنیایە دایە و ئەم شتە خۆی لاسایی لە بیرۆکەیەکە کە لە جیهانێکی دیکە دایە، کەوابوو دەتوانین بێژین کە بەرهەمی هونەری دووجار لە هەقیقەت دوور کەوتۆتەوە و لە دروستکراوەکانی دیکەی مرۆڤ کەم بایەخترە. ئەفلاتون لە **کۆمار دا** نموونەی تەختێك دێنێتەوە و دەنووسێ کە سێ جۆر تەخت هەن، یەکەم تەخت لە قەڵەمڕەوی بیرۆکەیە کە خوا خولْقاندویەتی، دووەم تەختێکە کە دارتاشەکان دروستی دەکەنو سێهەم تەختێکە کە نیگارکێش دەیکێشێتەوە. تەختی نیگارکێش لاسایی تەختی دارتاشو ئەمەشیان لاسایی تەختی خوا یا بیرۆکەی تەختە. بەم چەشنە، تەختێك کە هونەرمەند نیگاری دەکێشێ لە تەختی ڕاستەقینە کە دارتاش سازی دەکا یەك پلە دوورترە لە تەختی ڕاستەقینە یا ئایدیالی.[٢٦] سوکراتی ئەفلاتون لە کۆتایی **کۆماردا** دەڵێ: "بە دڵنیاییەوە دەتوانین بێژین کە تێکڕای شاعیران، بە هۆمیرۆس و ئەوانیدیش، چ لەمەڕ تواناداریی مرۆییو چ خاڵگەلی دیکەشەوە، تەنیا تارمایی و سێبەرگەلێ بە ئێمە دەنوێننو لە درکی تواناداریی ڕاستەقینەو ڕاستییەکانی دیکە دۆش دەمێنن".[٢٧]

ئەفلاتون دوو ناتۆرەی سەرەکی خستە دووی هونەر و شیعر. ناتۆرەی یەکەم ئەم بوو کە هونەر وێنەیەك یا هەمدیس دەرکەوتێکە کە لە جێی خودی کەتوار دەناسێنرێو دەبێتە کۆسپی سەرنجی بەرامبەر (خوێنەر ـ بیسەر) لە هەرە پێویستیی تێگەیشتنی ڕاستەخۆی کەتوار. هونەر لەبەرئەوەی کە لاسایی شتانێکە کە خۆیان لاسایی بیرۆکەن، لە هەقیقەت ئێجگار دوور دەکەوێتەوە. ناتۆرەی دووەم ئەمە بوو کە هونەر لەدیدی ڕەوشتی و سیاسی‌یەوە مەحکوومە، چوونکە پشت بەستو بە تامەزرۆییو ئاڵۆشەو ئەگەری سەرهەڵدانیان بۆ دەڕەخسێنێ. چڕبەستی باسەکە لە سەر "ئەرکەکانی هونەر" کە بەرەنجامی لە پاڵیەکنانی هونەرە ڕەنێوهێنانە ماتریالییەکانی دیکە لە یەك ریزدا واتە لە ئاستی "تێخنە" بوو، ڕێگەی بۆ ئەفلاتون خۆش دەکرد تا ئەگەر هات و ئەم خاڵە سەلمێنرا کە هونەر لە فێرکردنی لاوانو تاکەکانی جڤاك خودان ئەرکگەلی نەریتیو بەرەنجامگەلی وێرانکەرە،تەرەی بکات. هەڵبەت

(٢٦) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ١٢٥٢

(٢٧) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ١٢٥٧

ئەو شتانەی بە ئەرکگەلی نیگەتیڤی هونەر ناوی لێناون، بەواتای نایەکانگیریی رۆڵی تایبەتی هونەر لەگەڵ چەقبەستەکانو بنەواشەکانی جێی پەسندی خۆی بووە.

لەم نێوەدا چەند خاڵێکی دڵکێش دێنە گۆڕێ. سەرەتا ئەمە کە ئەفلاتون خۆی باسی فەلسەفیی خۆی بە شێوەیەکی هونەرمەندانە خستۆتە روو و ژانری ئەدەبیی وتووێژ کە ئەو لە زۆربەی بەرهەمەکانیدا بە کاری هێناوە، بیچمێکی هونەریو شاعیرانەیە. لە بەرەنجامدا، ناتۆرەی ئەفلاتون بە دووریی هونەر لە هەقیقەتو بەسترانەوەی بە وارسکەکان، چێژەکانو ئالۆشەکان تا رادەیەکی زۆر نووسینەکانی ئەویش دەخەنە ژێر باڵیانەوە. خاڵی دواتر ئەمەیە کە لەبەرچی سوکراتی ئەفلاتون کە هەم لە **کۆمار** و هەم لە زۆرێك لە وتووێژەکانی دیکەدا جەختی لە سەر گرنگیی "ئەڤین" لە بیچمگیریی ئاخێوی فەلسەفی کردوە و لە راستیدا بنەمایانی "ئێرۆتیك"ی بۆ فەلسەفە لەبەرچاوگرتوە، پشت ئەستوریی هونەر بە ئێرۆس بە ناپەسند دەزانێ؟ ئەفلاتون روونی نەکردۆتەوە کە بۆچی پشت بەستن بە ئێرۆس لە فەلسەفەدا جێی پەسندە و لەهونەردا ناپەسند. لە سەرەتاکانی پەرتوکی شەشەمی **کۆماردا** دەخوێنینەوە: "فەیلەسوفان بەردەوام ئەوینداری دروستکردنی ئەو هایدنە تاقانە هەرمانەنو لە هیچ پاژێك لە پاژەکانی بەحەز و سەرپشکیی خۆیان چاوپۆشی ناکەن، کتومت وەکو دەسەڵاتخوازانو شاگردانی ئێرۆس کە نموونەمان لێ هێناوە".[28] وەلێ ئەم ئەڤینداری هەقیقەتە کە کتو مت چەشنی شاگردانی ئێرۆسە، لە هەمان **کۆمار** دا لە دژی هونەرمەندان و هۆزانڤانان دەڵێ:" ئێمە تەنیا رێ بە شیعرانێك دەدەین بێنە جڤاکمانەوە کە نێوەرۆکیان پەسنی خواوەندانو پیاوانی بە شەرەف بێ. ئەگەر شیعرەکانی دیکە، چ تراژێدیو قارەمانێتی، بهێڵی بێنە وڵاتەکەت، جڵەوی جڤاك بە دەستی چێژ (eros) و ژان دەکەوێو یاسا (nomos) و ئاوەز کە لە هەمو کاتو شوێنێکدا باشترین فەرمانڕەوان، لە کۆمەڵگاکەت دەرۆنو بارگەیان دەپێچنەوە".[29] هەمدیس شیاوی پرسینە کە بۆچی ئەفلاتون لە باسگەلی تێکچڕژاوی فەلسەفیی خۆیدا بەردەوام هانای وەبەر ئەلیگۆرییە ئەدەبیو هونەرییەکان بردوە و لەبەرچی

(٢٨) هەمان سەرچاوەی پێشو، لاپەڕەکانی ١٠٨٧ ـ ١٠٨٨.

(٢٩) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ١٢٦٧

ئەو هەمموو ئەفسانەو ئوستورە یونانیو میسری... هتد لە وتووێژەکانیدا بە کارهاتونو جێی باسگەلی "بەڵگە هێنانەوەییو ئەقڵانی"یان گرتوە؟[30]

بەڵام، ئەگەر راستییان دەوێ من لێرەدا چەندان عەوداڵی رۆشنکردنەوەی ناکۆکییەکانی کاری ئەفلاتون نیم و زیاتر دەمەوێ باسەکە بۆ هەمبەری هونەر و کەتوار بگەڕێنمەوە. هەنوکە، بە سەرنجدان لە گرنگیی رای ئەفلاتون لەبارەی هاویەکبوونی "پوئسیس"و "تێخنە" یا لێکهاوێرنەبوونی ئەفراندنی هونەری لە بیچمەکانی دیکەی ئافرێنەری،جێی خۆیەتی کە وردتر و بە پشودرێژییەوە سەرنج لەم خاڵە بدەین. بۆ ئەم کارە، لە چەمکێکی دیکە ورد بینەوە کە یونانییەکان بە "ئێپیستیمە"(epistéme) ناویان دەهێنا و لە دەقگەلی فەلسەفیی ئەمرۆ (بە سەرنجدان لە باسەکانی فەیلەسوفانی وەکو هۆسرێلو فۆکۆ) زیاتر بە "دانایی"یا "پێڕستبەندیی دانایی" پاچڤەی دەکەن. ئەفلاتون پەیڤی "ئێپیستیمە"ی هەندێجار لە بەستێنی واتایی "داهێنانی ئاگایانە" بە کار دەبرد. بە رای ئەو هەر کات کردەی ئافرێنەری لە سەر بناخەی ئاگایی ئەنجام بدرێو ببێتە هۆی وەدەرکەوتنی دانایی لە کەسانی دیکەشدا، ئێمە لەگەڵ "ئێپیستیمە" سەروکارمان هەیە. رەنگە بتوانین بێژن کە "ئێپیستیمە" جۆرێکی سەراسا لە "تێخنە"یە، واتە بیچمێك لە تێکنۆلۆژیو سازکردن کە لە سەر بنچینەی ئاگایی چێدەبێو دەبێتە هۆی داناییەکی تازە لەنێو کەسانی دیکەشدا.

پەیڤی epistème ناوێکە کە کرداری یونانیی epistasthai بە واتای "زانینی ئەمە کە بە چ جۆرێ کارێك ئەنجا بدەین" داڕێژراوە. بە دەربڕینێکی دیکە، ئێپیستیمە جۆرێك یا بیچمێکی تایبەت لە داناییە و نەك دانایی بە واتای رەها: هەر بەم شێوەیە، لە نووسینەکانی هزرینگەرانی یونانیی پێش ئەفلاتونو لە بەرهەمەکانی خۆیشیدا، "ئێپیستیمە" بە واتای "ئاگایی ئێمە لە تواناییمان بۆ ئەنجامی کارێك" هاتوە. بە سەرنجدان لەم واتایە، هەرکات ئێمە وشەی "ئێپیستیمە" بە "دانایی" وەرگێڕین، لە راستیدا ئەو واتا دێرینە کە خودان لایەنێکی تایبەت، واتە ئاراستەی ئاگایانەی ئەنجامدانی کار بوو، لە بەرچاومان نەگرتوە. هەر کات "تێخنە" کە کارو پیشەیە، نەتوانێ جگە لە شێوەی ئاگایانە بە ئاکام بگات، دەگۆڕێت بۆ کارێك کە دەبێ لە رووی ئاگاییو ئێپیستیمەوە ئەنجام بدرێ. هەڵبەت

(٣٠) لە مەڕ ناکۆکییەکانی باسی ئەفلاتون بڕواننە یەکەمین وتاری ئەم کۆمارەی خوارەوە:
S.Rossen, The Quarrel Between Philosophy and Poetry, Lonodn, 1993.

بڕێك جار ئەفلاتون ئەم ئارایی ئاگاییەی لە کردەی تێخنە بەشێوەیەکی هەمەکیش هێناوەتە ئاراوە، بۆ نموونە لە وتووێژی گورگیاس لە زمانی سوکراتەوە ئەم خاڵەی وەها روون کردۆتەوە: "من ناتوانم شتێك کە لە ئاگاییو ناسینەوەی (ئێپستیمە*) داماڵراوە بە هونەر (تێخنە**) ئەژمار بکەم".[٣١] لێرەدا ئەگەر لە بەستێنی باسی ئەفلاتون ورد بینەوە،تێبینی دەکەین کە ئەو لەنێوان کارامەییو چاپوکی لەگەڵ داهێنانی ئاگایانە جیاوازیی داناوە و پێکەوە برەوداریی جۆرێك لە پیشەو هونەری بە "ئاگایی"یا "دانایی" زانیوە. واتە لە دیدی ئەوەوە، هەر بەو جۆرە بیچمگەلێ لە کار، کردە، پیشە یا داهێنان هەن کە ئاگایانە نینو تەنیاو تەنیا بە کارامەییو چاپوکی گرێ دەدرێنو لە بەرانبەردا، کارێکی دیکە هەیە کە تەنیا دەتوانێ بە شێوەی ئاگایانە بچێتە پێشێ. هەڵبەت، ئەفلاتون ئەم جۆری دووەمی کارەکەی سنوردار و قەتیسی ئەو شتەی ئێمە ئەمڕۆ "هونەر"ی پێ دەڵێین نەدەکرد و وەها کە پێشتر باسکرا هونەری لەگەڵ هەرجۆرە رەنێوهێنانێکی دیکەی مرۆیی کە سودمەند لە تێهزرینو ناسین بێ، بە هاوشێوە دەزانی، هەرچەند لە دانەدوی باسەکە متمانەو برەوداریی‌یەکی کەمتری بۆ دادەنا. ئەمە ئەرەستۆ بوو کە پاشان لە نێوان تێخنەو ئێپیستیمە جیاوازیی داناو هەرکامێکیانی بە یەکێك لە بیچمەکانی ئەزموونی هزرینگەریی ئاخێوئاسا زانی. ئەو ئێپیستیمەی لەمەڕ جۆرێك لە ئاخێوی عەقلانی کە بە "بەڵگەهانین"و "نموونە هێنانەوە" (demonstration) بەناوبانگە، بەکار برد.

بەڵام ئەفلاتون، لە نێوان "ئێپیستیمە" لەگەڵ هەرامەیەك کە خۆی بە "دۆکسا" ناودێری دەکرد، جیاوازیی دادەنا. ئەم جیاکارییە دەتوانی لە هێمایەك لە وتوێژی **منون** بە orthe doxa بەدی بکەیت. لەوێدا فەیلەسوف لە نێوان "ئێپیستیمە"(کە لە پاچەڤەی فارسیدا منون بە پەیڤی "دانش" (زانین) پاچەڤە کراوە)و "دۆکسا"(کە لە وەرگێڕانی فارسیدا بە "پندار درست" (خەیاڵکردی راست) ناودێر کراوە) جیاوازیی داناو لە زاری سوکراتەوە لە مەڕ **منون** وەها دوا کە "زانین" مانگارە، بەڵام "خەیاڵکردی راست" هەڵەداوانە و دەبێ بە "زنجیری هۆ و بەڵگە" کۆت بکرێ، تا بتوانێ بمێنێتەوە. هەرچەند هەم "خەیاڵکردی راست"و

* تێبینی لە نووسەرە.

** تێبینی لە نووسەرە.

(٣١) افلاطون، پیشین، ج ١، ص ٢٨٦.

هەم "زانین" بەرفێرانە و دەستخەرانە*ن، بەڵام زانین مانگارترە.[٣٢] لە دوایین پەرتوکی **کۆمار** دا، ئەفلاتون "دۆکسا"یا"خەیاڵکردی راست"ی دایەپاڵ "تکنیکێکی کاربەرانە" و "ئێپیستیمە"ی دایە پاڵ "تکنیکێك" لە سەر بناخەی دانایی". هەر بۆ نموونە رەژیدەیەکی هەوساری ئەسپ خاوەنی "دۆکسا"یە، بەڵام ئەسپ سوار خودان "ئێپیستیمە"یە. لەوێدا دەخوێنینەوە: (مەگەر) نیگارکێش دەزانێ کە هەوسار و لغاوی باش چۆن دەبێ باش بن؟ کەسانێکیش کە ئەو شتانە ساز دەکەن، زیندرو و ئاسنگەر ئەم بابەتەش نازانن. بەڵکو تەنیا کەسێك ئاگاداری ئەم بابەتەیە کە ئەو کەرەستانە بەکار دەبات".[٣٣] ئەمە لەو خاڵگەلە ئێجگار دەگمەنە لە بەرهەمەکانی ئەفلاتونە کە ئەو جیاکاریی نێوان "دۆکسا"و "ئێپیستیمە" تا ئاستی باس لە بەرهەمی هونەری بەرین کردۆتەوە. رەنێوهێنانی بەرهەمی هونەری دەتوانێ لە ئاستی "دۆکسا"دا بێت، هەرچەند گرێدراوی ئافرێنەرییو "پوئسیس"ە، بەڵام لە قەڵەمڕەوی ئێپیستیمەدا جێی نابێتەوە، تەنیا لە کاربردەی بەرهەمدایە کە دۆخی بەسترانەوەی بە ئێپیستیمە دەڕەخسێ. لەوێدایە کە کارەکە دەبێ لە ئاستی زانینو ئاگایی بچێتە پێشێ. مخابن ئەفلاتون خۆی ئەم باسە تیوریکەی درێژە نەدا و لە بەرەنجامدا بە خاڵێکی نەیار لەگەڵ بڕیاری سەرەکیی **کۆمار** دەستی رانەگەییو هەروا لە سەر ئەم باوەڕە مایەوە کە رێگەیەك نیە جگە لەوەی بەرهەمی هونەرییو کاری هونەرمەند لەسەر بناخەی سودمەندیو کاراییەکەی داوەریی بکەن. جگە ئەم خاڵە کە بەستێنی تێوریك یا باشتر بڵێم پێشبارە تێورییەکانی باسێکی تازە گەڵاڵە کراوە(بەڵام هیچی لێ شین نەبووە) لە بڕێك لە بەرهەمەکانی دیکەی ئەفلاتونیشدا جیاکاریی دانایییەکانی وەبارنیشتوی "تێخنە"و "دانایی وەبارهاتوی هونەر" بەدی دەکرێ، هەرچەند لە تێکڕایی ئەم خاڵانەشدا بەرەنجامێك کە دەیتوانی لە دژی روانگەی ئەرکیانەی هونەر کەڵکی لێ وەربگیرێ، وەدەست نەهاتوە. رەنگە هەر لە بەر ئەمە کە سەرەداوی سەرەکی دانەدو نەکراوەو بەرەنجامێکی تێوریك لەجیاکارییەکانی جێیمەبەست وەدەست نەهاتوە. زۆر لە توێژەرانو راڤەگەرانی بەرهەمەکانی ئەفلاتون، لە باسی بیرو باوەڕەکانی ئەو لەمەڕ هونەر، لەم خاڵانە ورد نەبوونەتەوە. یەکێك لەو خاڵانەی کە سەرنجی

* آموختنی إکتسابی.

(٣٢) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل. ٤١.

(٣٣) پیشین، ج٢، صص ١٢٥٨ ـ ١٢٥٩.

نەدراوەتێ جیاکارییەکە کە ئەو لە بڕگەی **٢٣٥**ی وتووێژی **سۆفیست** لە نێوان دووچەشنە "تێخنە" داینا و ئەگەر لەم جیاوازییە لە نزیکەوە نۆڕیبانو بەرەنجامگەلی رادیکاڵ کە دەیتوانی لەگەڵ خۆیدا بیهێنێ خرابانە بەرسەرنج، ئێمە لە هەمان پانتایی هزری ئەفلاتوندا، دەکەوتینە کەشو هەوایەکی تازەوە و بەستێنێکی تیۆریکمان وەدەست دەهێنا کە لە بەرانبەر باسەکانی **کۆمار** و بەرەنجامە سەرەڕۆکانی رابوەستین. لە بڕگەی جێی مەبەستمان، ئەفلاتون لە نێوان دوو بیچمی "هونەری نیگارسازی"یا "هونەری لاساییگەری" جیاوازیی دانا[٣٤].ئەو لە لایەکەوە "هونەری هاوشێوەسازی"یا " هونەری نەسك هەڵگرتنەوە" (eikastike tekhne) ریزبەندکردو لەلایەکی دیکەوە"هونەری خەیاڵی"یا "هونەری فریودەر" (Phantastike tekhne). بە بۆچوونی ئەو، هونەرێك هەیە کە خاڵی هاوشێوە یا نوێنراوەی ورد و کتومت یا بەرهەڤدانی تەواو (eikastos) لەگەڵ باشقە لواو دەکا، لێرەدا هونەرمەند "بە درێژیو پانیو قوولاییی سەرباشقەی خۆیو هەمبەرەکانیان لەگەڵ یەکدی سەرنجی تەواو دەدا و بەم سەرنجەوە لاسایی دەکاتەوە و ئەوکات بە بەرهەمێك کە رەخساندویەتی رەنگێکی شایان دەپاشێو بەم شێوەیە نیگارێکی لێکچوی سەرباشقە پێك دێنێ"و لە لایەکی دیکەوە هونەرێك هەیە کە بارتەقا راستەقینەکان هەمدیس نارەخسێنێ،بەڵکوتەنیاو تەنیا ئەفراندنی جوانی لە بەرچاو و لە سەر بنچینەی خەیاڵ (phantastikos) دروست دەکرێ. لێرەدا هونەرمەند"کاری بەسەر هەقیقەتەوە نیەو عەودالی هەمبەرە راستەقینەکان نیە، بەڵکو تێدەکۆشێ تا هەمبەرەکان وەها دەربخات کە ئەوەی بە لاساییکردنەوە پێکی هێناوە، جوان بێتەبەرچاو". ئەگەر چەشنی دووەمی هونەری "نیگارگەری" بە وردی تاوتوێی بکەین تێبینی دەکەین کە لەگەڵ بونیادی باسی ئەفلاتون لەبارەی هونەری لاساییگەرانە کە لە پەرتوکی دەیەمی **کۆمار** (و هەروەها لە یاساکان، **٦٥٧ ـ ٦٥٦** پ. ز) هاتوە، یەکانگیر نیەو ئێجگار هاوشێوەی باسەکانی ئەرەستۆ لە وتارنامەی **پۆیەتیك** ە. دەبێ بە جەختەوە بێژین کە تێکڕای پلارگرتنەکانی ئەفلاتون لە هونەری لاساییگەری تەنیا بەوچەشنەی یەکەم واتە "هونەری هاوشێوەسازی" دەگەڕێتەوە. هونەری خەیاڵی یا فریودەر هونەرێکە کە لە تێخنە بە واتای باوی خۆی دووردەکەوێتەوە و قەرار نیە شتێك لە جیهان بە تەواوی و بە وردی نۆژەن بکاتەوە، بە پێچەوانەوە، جیهانو شتەکان وەها کە دەبێ هەبن، واتە وەها کە جوان بێنە بەرچاو،

(٣٤) پیشین، ج٣، صص ١٥٠٠ ـ ١٥٠١.

نیگاردەکات. هەربۆیە "هونەری خەیاڵی" لە بیرۆکەوە نزیکترە لەهەموو شتەکانی دیکە کە لەم دنیایەدا دروست دەبنو ئەگەر وەکو ئەفلاتون بڕوامان بە بیرۆکە هەبێو بوونی هونەری خەیاڵیش وێنا بکەین، دەگەینە ئەو بەرەنجامەی کە جۆرێك لە هونەر سەرتر لە "تێخنە"یە. لەبەرئەوەی کە هونەری خەیاڵی سەرتر لە "تێخنە"یە، سودێکی دەستبەجێو راستەوخۆی نیە، واتە بڕیار نیە و بۆ ئەوەی ساز نەکراوە کە بە کاری شتێك بێت، بەڵکوئامانجەکەی تەنیا رەخساندنی جوانییەو بەس. کەوابوو ناتوانی لەمەڕ وەها هونەرێکەوە لەسەر بناخەی سودەکانو ئەرکەکانی داوەری بکەیت، بەڵکو دەبێ خدەی ئاکامناسانەی لە بەرچاو بگریت و ئەو کات لە بارەیەوە داوەری بکەیتو ئەمە کارێکە کە لە گەوهەری خۆیدا لەمەڕ بەروبوومە رەنێوهاتوەکان جیاوازیی هەیەو پلەوپایەی تایبەتیی شێوەی تاوتوێی تایبەتیش دەخوازێت. دەبینین کە بە هەمان جیاکاریی گرنگی بڕگەی **٢٣٥**ی **سوفیست**، تەنانەت لە بنچینەی باسی کانت لە جوانی لە (پەرتوکی) **هەڵسەنگاندنی وزەی داوەری** ش نزیك بووینەتەوە. لێرەدا تێبینی دەکەین کە رێگەی دەستڕاگەیشتن بە دیتەیەکی تەواوتر لە هونەر لە بەرپێی ئەفلاتوندا کراوە بوو، بەڵام بەداخەوە ئەو وەدوی تێڕوانینێکی دیکە کەوت کە بۆ هونەر سودو ئەرکێکی کۆمەڵایەتیو دەستبەجێی داخواز دەکرد، کەوابوو لە **کۆمار** دا نووسی:"بە لایەنگرانی شیعریش کە خۆیان شاعیر نین، ئیزن دەدەین بە داکۆکی لە شیعر دواندەرییەك بە پەخشان پێشکەش بکەنو ئێمە قایل بکەن کە شیعر تەنیا ئامرازێك بۆ رەخسانی چێژ نیە، بەڵکو بۆ تاکەکەسو جڤاك سودمەندە. ئەگەر دواندەریی ئەوان بە پەخشان سادەو شیانی تێگەیشتن بێ بە سینگفراوانییەوە ئامادەین کە بیبیستین".[٣٥] هەڵبەت شاعیران کە تەنانەت لە داکۆکی لە خۆیان ناتوانن شیعر بهۆننەوە، دەبێ لە فەیلەسوفی ـ فەرمانڕەوا زۆریش سپاسگۆ بن کە رێگەی پەخشانی سادە و پاراوی بە روویان دانەخستوە، هەرچەند ئەرخەیان بووە کە ئەوان ناتوانن لە داکۆکی لە خۆیان متەقیان لێوە بێت. تۆمەتباریی بارگرانی ئەوان ئەمەیە کە (دەبێژن)* هۆنراوە بە کاری چێژ دێتو بۆ تاكو جڤاك بەسود نیە و هەر بۆیەش مەحکومە. هەڵبەت کەسانێك کە توندوتیژیی فرمانی ئەفلاتون لەمەڕ وەدەرنانی شاعیران لە یۆتۆپیا دەنگی ناڕەزایەتی هەڵدەبڕن دەبێ بزانن کە فەیلەسوف لەمەڕ شاعیران ئێجگار رەوادار بووە

(٣٥) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل١٢٦٨.

* تێبینی لە وەرگێڕە.

که تەنیا بە وەدەرنانیان قایل بووە و فرمانی کوشتنی نەداون، چونکە ئەو هەمان کەسە کە نووسیویەتی :"... کە وابوو زانیت کە جڤاکی ئێمە چ جۆر دادوەر و پزشکێکی دەبێ هەبێ. یاسایەك کە لەمبارەوە پەسندی دەکەین وەهایە: پزیشكو دادوەر دەبێ مشوری خەڵکانێك بخۆن کە لە رووی جەستەو رۆحەوە تەندروستن. کەسانێك کە لەشی نەخۆشو کەساسیان هەیە دەبێ لێگەڕێن تا بمرنو ئەوانەی کە رۆحێکی گەندەڵو چەپەڵیان هەیە دەبێ بیانکوژن"[٣٦]

خاڵگەلی نایەکانگیر لە تەك بیردۆزەی سەرەکیی ئەفلاتون لەمەڕ هونەر دەتوانی لە رەوتی باسێکی تیۆریك ببەیتە پێشێ، بەڵام باس لە جیاکارییەکان لەبەرانبەر بنەواشەی سەرنجدان لە هونەر لە بەرجەوەنی ئەرکەکانی کە بەگوڕ و هێزی زۆر و بە تێروتەسەلی لە **کۆماردا** هاتوە، لە دیدی توێژەرانو راڤەگەرانی بەرهەمەکانی ئەفلاتون تەریك کەوتوە و روانگەی بنەتایی و سەرەکیی ئەو وەها نیگار کراوە کە گوایە هەر جۆرە رەنێوهێنانێکی مرۆیی سودمەند لە سەرچاوەی دانایی بە سەقامگیر دەزانرێو بەرهەمی هونەری دەسەر و سەرتر بوونێك لەهەمبەر هەر بەروبوومێکی دیکە لە گۆشەی سودمەندییەکەی دەخرێتە واری نرخاندن و داوەرییەوە. هەنوکە لە باس لە بارەی روانگە لاوەکییەکانی ئەفلاتون چاوپۆشی دەکەمو بەرجەوەنی تازە لە فامکردنی هەمبەری هونەر و کەتوار و درکێکی نوێ لە چەمکی لاساییکردنەوە لە نووسینەکانی مەزنترین قوتابیو رەخنەگری ئەو واتە ئەرەستۆ پەیجۆر دەکەم.

(٥)

یەکەمین جیاکاریی ئاشکرای روانگەی هونەریی ئەرەستۆ لەگەڵ دیدگای ئەفلاتون، لەمەڕ چەمکی لاساییکردنەوە بوو. ئەرەستۆ نکۆڵی لە مەودای نێوان هەرامەی هەنوکەیی یا راستەقینە لەگەڵ هەرامەی لاساییگەرانە نەدەکرد، بەڵام هەر بە تەنێ بوونی ئەم مەودایەی بە واتای سەرتربوونی هەرامەی یەکەم لە هەمبەر دووەم نەدەزانی. هەرامەی هەبوو و هەنووکەیی لەبەرئەوە گوزەراوە، مەرج نیە هیراکەر بێت، بەڵام هەرامەی لاساییگەرانە بەردەوام دەتوانێ هیراگەر بێت. هێندەبەسە کە پەسندبکەین لە هەرامەی لاساییگەرانە کارێك دەوەشێتەوە کە هەرامەی هەنوکەیی ناتوانێ رای پەڕێنێ. رەنگە هەر لەبەر ئەمە لە دیدی ئەرەستۆ برەوداریی لاساییگەری پەیوەستە بە خدەی فێرکارانەی. لەدەسپێکی پاری چوارەمی **پۆیەتیك** دا ئەو

(٣٦) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٩٨٥.

نووسی:"(مرۆڤ) زیاتر لە گیانەوەرانی دیکە بەهرەی لاساییگەری هەیە، هەروەك زانیاری بەرایی خۆی هەر لەم رێگەی لاساییگەریو لێگوتنەوە بەدەست دێنی".[٣٧] لە لایەکی دیکەوە لاساییکردنەوە لە دیدی ئەرەستۆ بەواتای نۆژەنکردنەوەی شتێکی نەگۆڕ و وەستاو نیە کە چەشنی رەنگدانەوەی "بیرۆکە" بیچمی گرتبێ. هەرامەی هەبوو و سروشتی پەیتا پەیتا گۆڕانی بە سەردا دێتو لاساییکردنەوەی بەردەوام بە واتای لاساییکردنەوەی توانامەندییەکان و"کران"ە. لاساییگەری وەدەرخستنی شتێکە کەهێشتا کامڵ نەبووە، بەڵام لەرەوتی فراژووبووندایە. ئەرەستۆ لە **تیۆریی دەربڕین** دا رایگەیاند کە باشترین میتافۆر ئەوەیە کە شتان لە دۆخی کردەو گۆڕانکاری نیشان بدا.[٣٨] ئەم خاڵە لەمەڕ هەرجۆرە هەمدیس دەرکەوتو نمایشگەری وەڕاست دەگەڕێ. بنچینەی لاساییگەری نەك هەرامەی سروشتی بەڵکو کردەی گۆڕانکارییە. ئەم خاڵەش هەمبەری نێوان پۆیەتیك و تیۆریی دەبڕین (rhetoric) نیشان دەدا و هەم رۆشنگەری دابڕانی لێبڕاوانەی ئەرەستۆ لە باوەڕە ئەفلاتونییەکانە.

ئەرەستۆ لە وتارنامەی **پۆیەتیك** دا شیعر بەرهەمی هونەری لە ئاستی رەخساندن یا "پوئسیس" دەناسێنێو لە جیهانی سودەکانی رۆژانە، واتە لە تێکنۆلۆژیو "تێخنە" جیایان دەکاتەوە. بە بۆچوونی ئەو، هونەر لە جۆرێك لە ئاخێوی عەقلانی کە بە "ئەرمانەری"و "بەڵگە هانین" (demonstration) کۆتایی پێدێت، جیایەو هەربۆیە لە "تێخنە" دوور دەکەوێتەوەو ئیدی ناتوانی تائاستی رەنێوهێنانی هەر بەرووبومێك دای بەزێنی. هونەر لە پلەوپایەی خولقێنەریو پوئسیس بەرەنجامی وارسکەگەلی وەکو مەیل بۆ لاساییگەریو تامەزرۆیی بە فێربوونو هیراگەرییە.[٣٩] لەم روەوە هونەر لە شیکاریی بنەتاییدا، کردەیەکی عەقلانیو ئاکامناسانەیە کە دەتوانێ لانیکەم لە هەندێ بارەوە لە ئاستی باو و ناسراوی (یا فۆکۆگوتەنی لە ئاستی خوازە) بە کاربەریی رێو شوێنی ئاوەزمەندانە بانتربچێ. هونەرمەند دەتوانێ ئاکامێك وێنا بکات کە بە لای هەموانەوە ناسراو نیە. هونەر لە "رودوا"دا گەمارۆ نادرێ کە دیفاکتۆیە یا لە دۆخی روودان دایە، بەڵکو بە دوارۆژ، یا باشتر بڵێم، بە وێنایەك لە دوارۆژ کە لە مێشکی هونەرمەندا بوونی هەیە بەستراوەیەو پوختەبوونی زەینێك هەمدیس

(٣٧) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٢٩.

(38) .Aristotle, The works, vol xi, Rhetorica, ed.W.D.Ross, oxford University Aristotle,Press, 1971, 1411b.

(٣٩) ارسطو، فن شعر، ترجمەی ع. زرين كوب، تهران، ١٣٥٣، صص ٢٩-٣٠.

دەخوڵقێنێ. هونەر لەگەڵ ئەو جوانییەی کە لە دوارۆژ دا بیچم بگرێ پێوەندیی هەیە. هەربۆیە ئەرەستۆ شاعیرێتی بە کارێکی فەلسەفیتر لە مێژونوسی دەزانی.[٤٠]

شاعیر یا هونەرمەند جیهانێکی تازە دەخوڵقێنێو کارەکەی لە دنیای هەنوکەییدا قەتیس ناکاتەوە. ئەرەستۆ رادەسپێرێ کە شاعیرانیش مێتۆدی نیگارکێشەکان بگرنەبەر و وەکو ئەوان "کاتێك دەیانەوێ رەسمی شتێك نیگار بکەن،نیگارێك دروست بکەن لەشێوەی رەسمەن،بەڵام لەو باشتر".[٤١] شاعیر و هونەرمەند لە سەر بنەمای لاساییکردنەوە لە سیفەتە بڵیندەکان یا نزمەکان (واتە لە سەر بنەمای ئەو خدانەی کە بە دەرکەوتو بیچمی سەرهەڵدان پێوەندیدار نین، بەڵکو لە خاڵگەلی لواو دەدوێن) و بە گەلاڵەی رووداوگەلێ کە شیمان دەکرێ روو بدەن، لە بازنەی تەنگو داخراوی روداو و "دنیای هەبوو و هەنوکەیی" هەنگاو دەهاوێنە دەرێ و شیعر یا بەرهەمی هونەری وەکو بەیانگەر یا ئەرمانەری "دنیای لواو" دەرەخسێنن. هونەرمەند بە پێچەوانەی مێژونوس کە زیندانیی ئاسۆی رووداوگەلی ئەکتیڤە، لە جیهانی کاروباری پەنگراو و توانامەندییەکانیدا دەژیێ. لەم رووەوە هونەرمەند لەجیهانێکی تازە دەدوێ، دنیایەکی پشت ئەستور بە خۆ کە رەنگە برێك لە توخمەکانی، یا تەنانەت تێکڕایان، لە جیهانی ئاشنا و هەبوو سازکرابن، بەڵام لە قەڵافەتی هەمەکیی خۆیدا، لە بوونی هەرەتمەندیدا، لە جیهانی بەڕاستی هەبوو و لە ژیانی رۆژانە بانتر دەچێ. ئەم بانهەڵکشانە جگە بە ئازادیی خەیاڵ و ئازادیی کردەوەی ئافرێنەرانەی هونەرمەند نالوێ. هەر وەك پۆل ریکۆر نیشانی داوە درکی ئەرەستۆ لە لاساییکردنەوەش بە سەرنجدان لەم چەمکە تیۆریکەی "جیهانی دەق" شیانی ناسینە.[٤٢] بە بۆچوونی ئەرەستۆ، لاساییکردنەوە وەکو نۆژەنکردنەوەی تەواو، یا خستنەڕووی ئەسکاڵتی* گوتراو، کردە یا رووداو نیە. لەلاساییکردنەوەدا دەتوانی هەموو شتێك باشتر یا خراپتر،بەرزتر یا نزمتر لەوەی کە بەڕاستی هەیە، نیگار و بەیانگەری بکەیت. ئەرەستۆ نووسیویەتی هەر بەوچەشنەی کە نیگارکێشەکان لە کێشانەوەی شتانی دنیای راستەقینە ناچار بە رەچاوی بارتەقا راستەقینەکان نین، هونەری شانۆییش

(٤٠) هەمان سەرچاوەی پێشو، لاپەڕەکانی ٤٧ـ ٤٨.

(٤١) هەمان سەرچاوەی پێشو، ل ٦٩.

(42) .P.Ricoeur, Temps et recit, vol.I,Paris, 1983,p.83.

* نسخەی بدل/ وەرگێڕ.

کاروکردارەکان بە برێك جیاوازیی دەنوێنێ و "هەر ئەم جیاوازییەیە کە تراژێدی لە کۆمێدی جیادەکاتەوە، چونکە ئەمیان خەڵك نزمتر و سوكو چروکتر لەوەی کە لەڕاستیدا هەن نیگار دەکا و ئەویان خەڵك لەوەی کە لە راستیدا هەن، سەرتر و بڵیندتر نیشان دەدا".[٤٣] لە پاری سێهەمی وتارنامەی **پۆیەتیك** دا دەخوێنینەوە لە هەرجێ کە سوفۆکلیس لە کرداری کەسانێك دەدوێ کە بڵیندتر لە کرداری ئێمە لە ژیانی رۆژانە جێ دەگرێ، لە زمانی قارەمانێتی هۆمیرۆس نزیکتر دەبێتەوە، واتە لەم خاڵانەدا ئەو نەك لە کەتواری هەبوو و هەنوکەیی، بەڵکو لە ئارمانجەکان لاسایی دەکاتەوە و لە بەرانبەر لە هەرجێ لە کرداری کەسانێك دەدوێ کە وەکو ئێمە مرۆڤانی ئاساین و "لە دۆخی کردە و جووڵە"ن، لاسایی کەتوار دەکاتەوە و لە ئاریستۆڤانس نزیك دەبێتەوە.[٤٤]

کەوابوو دەتوانین بێژین کە لاساییکردنەوەی هونەرێك مەرج نیە لاساییکردنەوە لە هەرامەیەکی راستەقینە بێ، بەڵکو پشت ئەستورە بە هەڵێنجانی زەینیی هونەرمەند لە کەتوار. هەربۆیە ئەرەستۆ دەڵێ ئەگەر کەسێك سوچ لە شاعیر و هونەرمەند بگرێ کە ئەو شتەی هێناویەتە گۆڕێ داماڵراوە لە هەقیقەتو بە پێچەوانەی کەتوارە، ئێمە وڵامی دەدەینەوە کە "شاعیر لاساییگەریو نیگاری کاروبار و شمەکەکان بەو چەشنەی کە دەبێ هەبن کردوە".[٤٥] بەوچەشنەی کە دەبێ هەبن، نەك بەوچەشنەی کە بە راستی هەن. هەر بەو جۆرەی کە نیگارکێش نیگارێك سازدەکا هاوشێوەی رەسمەن "بەڵام باشتر لەو". نیگاری ئەمرۆیی شتێك کە "دەبێ بە بیچمێکی دیکە بێت"، لە بەرگرەوەی وێنەیەك لە تاکەکەسە. ئەم وێنەیە نالوێ مەگەر ئەوەی کە ئێمە وێنایەك ـ تەنانەت بێ سەروبەر ـ لە دوارۆژ، رەوتی بەکامڵبوونو گرنگتر لە ئاکامی کار لە مێشکماندا هەبێ. وێنای هونەرمەند لە هەمەکێتییەك کە ناچارە توخمگەلێ لەو بناسێنێو لە بنەتادا مێتۆدی کاری ئەو لە دەربڕینی ئەم توخمانەدا، نیشان دەدەن کە کاری هونەری ئاکامناسانەیە. ئەرەستۆ لە **پۆیەتیك** دا، ئەم خاڵەی لەمەڕ هونەرگەلی شانۆییو بە تایبەت تراژێدی باس کردوە و لە زاراوەی muthos سودی وەرگرتوە کە لە پاچەڤەی فارسیدا بە "ئەفسانە" ناودێر کراوە، بەڵام بە وردی بەرابەرە

(٤٣) ارسطو، پیشین، ص ٢٦.

(٤٤) هەمان سەرچاوەی پیشو، ل ٢٧.

(٤٥) هەمان سەرچاوەی پیشو، ل ١١١.

بەو شتەی ئێمە لە تیۆریی ئەدەبیی ئەمڕۆدا بە"تانو پۆ" ناودێری دەکەینو بە هاوواتای "چیرۆك" بەکاری دێنین. شاعیر و چیرۆکنوس تانوپۆ بە "سەرچاوە و رۆحی تراژێدی (و بەرهەمی هونەری گێڕانەوەیی) دەزانن،[٤٦] و شتانی دیکە لە هەمبەریدا لە پلەی دووەمی گرینگیدا ریزبەند دەکەن. ئەم دانایییە بە واتای هەرەپێویستیی ئاگایی شاعیر لە سازوکاری بانهەڵکشان لە لۆژیکی ژیانی رۆژانە و هەنگاونان لە قەڵەمڕەوی "جیهانی بەرهەم"ە کە لەودا ئەو بەرامبەرەکەی (خوێنەر ـ بیسەر) چەند قات ئازادترن.

ئەرەستۆ بە هێنانەئارای تانوپۆ، یەکێك لە نوێترینو ئەمڕۆیترین خاڵەکانی لە تێکڕای تیۆرییە هونەرییەکانی دنیای کلاسیك هێنایە پێشێ. گرنگیی هەمبەری نێوان mimesis یا لاساییگەری لەگەڵ muthos یا تانوپۆ کاتێك دەزانرێ کە سەرنج لە تیۆریی پۆلریکۆر لەمبارەوە بدەین کە لەبنەڕەتی خۆیدا لەسەر بنەمای فراوانکردنو بەرینکردنەوەی رای ئەرەستۆ بیچمی گرتوە. ریکۆر لە یەکەمین بەرگی پەرتوکی **هەرەتو راپۆرت** دا لە مکوڕیو لێبڕاوێــتی ئەم هەمبەرە لە **پۆیەتیك** ی ئەرەستۆ داکۆکی کردوە.ئەرەستۆ لە ناسینی خدەی لاساییگەرانەی تراژێدیدا نووسیویەتی: تراژێدی لاسایی کەسەکان نیە، بەڵکو لاسایی کردەکان، ژیان، شادمانیو بەڵاوکارەساتە، بەڵام لە کردەی ئێمەی تاکی مرۆیی ـ لەو شتەی ئەنجامی دەدەین ـ شادیو پەژارەی ئێمە وەشێراوە. کەوابوو لە شانۆدا کەسێك بە ئامانجی نواندنی خدەی خۆی دەور ناگێڕێت. خدە هەڵبەت دەناسرێت، بەڵام لەڕێگەی کردەوە.کەوابوو ئامانج و بنەتای تراژێدی ئەو کردانەن کە لە تانو پۆ دا جێ دەگرنو ئامانجی هەموویان خاڵی سەرەکییە".[٤٧] لە لاپەڕەی دواتریش لە درێژەدا دەڵێ:"سەرچاوە و رۆحی تراژێدی، تانو پۆ یە". لە راستیدا ئێمە توخمەکانی بەرهەمی هونەری بە هەندێ لاساییگەری لە خاڵگەلی هەبوو و هەنوکەیی دەزانین. بەڵام باسەکە لێرەدا کۆتایی پێ نایەت. ئەم توخمانە لە بەرهەمێکی ئەدەبیدا، واتە لە گەلاڵەیەکی گێڕانەوەییدا، یا لە تانوپۆدا جێدەگرن. تانوپۆی چرکەساتە هەڵبژێراوەکانی دانەر بەردەوامیی کەتواری جیهانی دەرەکییە. ریکۆر لەم باسەی ئەرەستۆ، دەگاتە ئەو بەرەنجامەی کە ئێمە هەر توخمێکی بەرهەمی هونەری، یا هەر خاڵێکی لاساییگەرانە بە جێکردنەوەی لە تانو پۆ لە راستیدا لە جەرگەی کاتدا بنەجێ دەکەین. کات،

(٤٦) هەمان سەرچاوەی پیشو، ل ٤٠.

(47) .Aristotle, The works, voL, xi, Rhetorca/ Poetica, ed. W.D.Ross, oxford University Press, 1971, 1450 a.

لەوێدا دەبێت بە کاتێکی هایدنناسانەو مرۆیی کە پشت بەستو بە بیچمێك یا جۆرێك لە گێڕانەوە دەبێت. تەنانەت چیرۆکە رەوشتی، پەندەکان (وەکو ئەو پەندانەی کە لە زاری عیسا مەسیحەوە لە ئینجیلدا هاتون) یا نەزیلەکانی وەکو چیرۆکەکانی خۆرخەلوئیس بورخسو فرانتس کافکاش کەتوارگەلی هەرەتمەندن، چونکە خاڵی لاساییگەرانە لە گەلاڵەیەکی هەرەتمەندوگێڕانەوەیی جێیان خۆش کردوە، گەلاڵەیەك هەڵبژێردراوی گێڕەوەکانیان.

ئەرەستۆ گەلاڵە یا تانو پۆی هەرەتمەندی لە بڕگەی ٤٥٠ ب. وتارنامەی **پۆیەتیك** دا خودان سەرەتا، نێوەڕاستو کۆتایی زانیوە و بە وردی باسی لێوە کردوە.[٤٨] ریکۆر لەو باوەڕەدایە کە دوو هۆکاری هەڵبژاردنی دانەر و وەرگرتنی لە لایەن بەرامبەرەوە (خوێنەر ـ بیسەر) هۆکارگەلی سەرەکین کە پێکهاتەی هەرەتمەندی تان و پۆ سازدەکەن. دەبێ بتوانین لەنێوان کردەی لاساییگەرانەی دانەری بەرهەم و خدەی وەرگرتن جیاوازی دابنێین. هەروەك دواتر دەبینین ریکۆر بانهەڵکشانە جیاجیاکانی پەیکەربەندیی بەرهەم کە کاری دانەرە هەمدیس پەیکەربەندییەکەی کە کاری بەرامبەر (خوێنەر ـ بیسەر)ە، هێناوەتە ئاراوە. ئەو لاساییکردنەوە بە پەیکەربەندی (configuration) دەزانێو نیشان دەدا کە ئەوەی لە کاری کراندابوو، لێرەدا دەگۆڕێ و بە شێوەیەك لە شێوەکان ساوکە دەگرێ و لەوە بەدواوە،باقی و مانگار دێتەبەرچاو. هەرامەی سروشتی یا راستەقینە، بەستێنو جیهانی پەیکەربەندییە. هێشتا لە تانو پۆ، لە جیهانی گێڕانەوەییدا کە هەرەتمەندە جێی نەگرتوە. هونەر وەك پراکسیسێك ئەم بانهەڵکشانی گۆڕانە هەرەتمەند دەکاو لە تانو پۆدا جێی دەکاتەوە. بەرهەمی هونەری هەرچەند بە رواڵەت نەگۆڕ و مانگار دەنوێنێ، بەڵام لە هەرەتدا جێی دەبێتەوە. بە لاساییگەری، رەخساندنەکان و فێربوونەکان دەست پێدەکا، واتاکان بیچم دەگرن، راڤەکان لایەنی دیاری کراو وئاشکرا پەیدا دەکەن. جیهانی پێش گێڕانەوەییو پیش لاساییگەریو پێش پەیکەربەندی بەهۆی لاساییەوە گێڕانەوەدەکرێ و پەیکەردار دەبێت. ریکۆر نوسیویەتی:" لاساییکردنەوە بەواتای دروستکردنی وێنەیەك لە شتانی پێشتر هەبوو نیە، جۆرێك کامڵبوونی واتایە لە پانتایی کردەی بیچمێکی چەندقات سەرتر. خۆی لەگەڵ شتێك کە بە نەخت هەیە، بەرابەر ناکات، بەڵکو لە کردەدا لاساییکردنەوە دەخولقێنێ".[٤٩]

(٤٨) ارسطو، پیشین، صص ٤٢ـ ٤٣.

(49) .P.Ricoeure. “Mimesis and RePresentations, in: Annals of scholarship, nos” 2-3, 1981, P.16.

ریکۆر دوو بیچمی لاوەکی لە سیستمی لاساییکردنەوەدا دەناسێ: بیچمی یەکەم، گەڕانەوە بۆ ئەو شتەی کە پێشتر هەبوو و هێشتاش هەیە. ئاماژەیەکە بە جیهانی هەبوو و هەنوکەیی کە لە ریالیزم و ناتۆرالیزمدا گرنگییەکی کلیلییان پەیدا کردبوو. بیچمی دووەم ئەو شتەی کە بە پێش ـ فام ناودێری کردوە. بنەماکانی ناسینی ئێمەیە کە چ لە ئەفراندنی بەرهەم و چ لە خوێندنەوە یا وەرگرتنی گرنگییەکی کلیلیی هەیە. جیهانێك کە لە هەڵکەوتی وەرگرتنی بەرهەم دروست دەکرێ لە جیهانی بەرهەم جیایەو هەردووکیان لە جیهانی ماتریالیی یەکەم، جیان. ئەوەی کە لە سەدەکانی ناڤیندا جیهانی خەیاڵی بەرهەم "mundus imaginalis" ناودێر دەکرا، رێخۆشکەری ناسینی جیهانێکە کە بەرامبەر (خوێنەر ـ بیسەر) دەیخولقێنێ. تانو پۆ یا گەلاڵەیەك کە دانەر لە سەر بنچینەکەیەوە جیهانی بەرهەم دەڕەخسێنێ، تاقانە گەلاڵەی لواو نیە، بەڵکو هەر بەرامبەرێکی(خوێنەر ـ بیسەر) بەرهەمیش تانو پۆیەك دەخولقێنێ.

جیهانی راستەقینە بۆ بەرهەمی هونەری ئەگەری لە ئەژمارنەهاتو دەڕەخسێنێ. هەر بەم شێوەیە جیهانی بەرهەم بۆ وەرگرتنە هەمەجۆرەکانی بەرامبەرانی (خوێنەر ـ بیسەر) بەرهەم، لە دەستەو تاقمی جیاواز و لە هەڵکەوتی مێژوویی‌و فەرهەنگییە جیاوازەکان، ئەگەری بێ‌ئەژمار دەڕەخسێنێ. ریکۆر ئەم بانهەڵکشانی نۆژەنکردنەوەی بنەتایی بەرهەم لە زەینی هەر بەرامبەر(خوێنەر ـ بیسەر)ێك بە "هەمدیس پەیکەربەندی" (re- figuration) یا "بان پەیکەربەندی" ناودێر کردوە.(٥٠) کردەی پەیکەربەندی کاری هونەرمەند و کردەی هەمدیس پەیکەربەندی کاری بەرامبەر (خوێنەر ـ بیسەر)ە.خوێنەر بەردەوامبوونی واتایی دەق دادەهێنێ. ئەو لە تانو پۆ بانتردەکشێ‌و ئەگەرەکانو هەڵکەوتەکان وێنا دەکات.رەهەندی کاتداری پەیکەربەندیکراو ئەمڕۆیی دەکاتەوە.راڤە گوزەر لەپەیکەربەندی بۆ هەمدیس پەیکەربەندی یە. پەیڕەوانی گادامێر کە لە گواستنەوەی ئاسۆی واتایی دەقێك کە بە رابردووەوە پەیوەستە، بۆ کاتی ئێستا، واتە کاتی وەرگرتنی دەق‌و لە ئاوێتەبوونی ئاسۆکان باس دەکەن، دەتوانن رەگاژۆی باسی خۆیان بە بژیوانیی **هەرەت‌و راپۆرت** ی ریکۆر لە **پۆیەتیك** پەیدا بکەن. لە وتارنامەی ئەرەستۆ بەستێنی تیۆریکی پێشکەوتنی باسەکە ـ هەڵبەت بە شێوەیەکی سەرەتایی‌و خاو ـ بەرهەڤ کرابوو.

(50) .P.Ricoeur, Temps et recit, voL. I.pp.116-117.

بەئاشکرا، روانگەی ئەرەستۆیی لە ئەفراندنی تیۆرییەکانی جوانیناسیی وەرگرتن گرنگیی کلیلیی هەیە. ئادامز لە پێشگوتاری **کۆمکاری تیۆریی رەخنەگرانە لەپاش ئەفلاتون** بە دروستی دەنوسێ کە تیۆریی لاساییگەریی ئەرەستۆ ناتوانی لە هەمدیسنوێنی یا کۆپی کردنی سادەی جیهان کورت بکەیتەوە. ئەرەستۆ لە بەر ئەم هۆیە لە دژی دژایەتیی ئەفلاتون لەگەڵ لاساییکردنەوەی هونەری ئاخێزا بوو -کە تێبینی دەکرد- گۆڕان، بانهەڵکشانی هەمیشەیی‌و لێبڕاوانەی سروشتەو لەبەرئەوەی کە سروشتی بە وزەوهێزی خولقێنەر دەناسی کەخودان پێناو و راستەڕێی ماقووڵە، نەیدەتوانی (هەمدیس دەرکەوتی) سات بەساتی ئەم بانهەڵکشانی گۆڕانە بە بێ بایەخ گریمان بکات. بە پێچەوانەوە، ئەو هەمدیس دەرکەوتیشی چرکە ساتێك لە بانهەڵشکانی بزاوتی عەقلانی‌و ئاوەزپەسند ئەژمار دەکرد. بانهەڵکشانی ئەفراندن لە کاری هونەریی شاعیرێك هاوشێوەی گۆڕانکارییە پەیتاپەیتاکانی سروشتە، بانهەڵکشانێکی وەستاو و تاکرەهەند نیە. شاعیر شتێك بە بیچمێکی تازە دروست دەکا، بیچمێك کە لە سروشتدا بوونی نیە، بیچمێك کە سەرچاوەی لەبن نەهاتویی تەکووزمەندییەکان، رێساکانو هەر بەم شێوەیە ناسینەکانو راڤەکانە. بەمجۆرە کاری هونەرمەند بە تەواوی لە کاری کۆپیلەیەك جیادەبێتەوەکە ناچارە لە شتێکی راستەقینە نەسك هەڵگری بکات. بە پێچەوانەوە "لەم شێوە تایبەتیەی لاساییگەریدا، شاعیر بیچمی بنەتایی کردەکان دەدۆزێتەوە".(٥١)

(51) .h.Adams ed, critical Theory since Plato, New York, 1971, P.47.

هونەر و کەتوار

که منالّ بووم هەررۆژ دەمتوانی بۆ تەماشای شانۆی بووکەلآن، بچم بۆ باخی لۆکزمبۆرگو تەنانەت لە سەرلەبەری ڕۆژ لەوێدا بەسەربەرم. ئەو نواندنو ئەو بووکەلّە قسەکەرانە کە بەڕێدا دەچوونو بە کوتەك دەیان کوتا بە سەر و گوێلاکی یەکدی، بە دەم دڕاویو واق وڕماوی سەیرم دەکرد، بەلآم هیچ وەپێکەنین نەدەکەوتم. شانۆی بووکەلآن وێنەی جیهان بوو کە وەبەر چاوم دەکەوت. سەمەرە خولّقێن، نامۆ، نەلواو، بەلآم هەروا راستەقینەو زۆریش راستەقینە، بەم بیچمە ئێجگار کاریکاتێریو سادەکراو، کە وەك بلّێی جەختێك بوو لە سەر سروشتی ناساز و توخسی هەقیقەت؟.

ئێژن یۆنسکو[1]

(1) .E.Ionesco, Notes and COUNTER- notes, trans.D.watson, 1964.P.18.

(١)

لە زاری ڤێرجینا وۆلّف گێڕاویانەتەوە کە جارێکیان گوتبووی:"هونەر نەسکی دووەمی جیهانی راستەقینەیە. لەو چەپەلّەوە هەمان یەك نەسك بەسە".[2] توخسیی ئاخاوتەی هونەرمەندی مودێرنیست لە دوو دیدەوە شیانی تێگەیشتن و پاساوە. یەکێکیان بێزاری لەو شتەیە کە بە "کەتوار" ناودەنرێ و زیاتر لە داسەپاندنی یەکێك لە هەلّێنجانە شیمانکراوەکان لە کەتوار لە لایەن ئاوەزباوەڕانو زانستگەراکان بەسەر هەمواندا نیە و دووەمیان بێزاری لە رێساگەلێکە کە بە ناوی کەتوارگەرایی لە قالّبی رێبازگەلی وەکو ریالیزمو ناتۆرالیزم بەسەر هونەرمەنددا دەسەپێ. لە رۆژگارێك کە وۆلّف نوسینی بە شێوەی شێیلگرانە دەست پێکردبوو، کەمتر لە نیوسەدە لە ساویری "هونەرمەند لە پلەو پایەی نیگارگەری کەتوار" دەگوزەرا و ئەم ساویرە هێندە گەورەبوو کە بووە هۆی بەدحالّیبوونی زۆروزەوەند، تا ئەو جێیەی کە فلۆبیر، ئەو "دوژمنی تینوو بە خوێنی کەتوار" بە ریالیست ناودێر دەکرا و پەرەستنی رەهاخوازی لەهونەردا، ببوو بە ئایینی هونەری بازاریو هونەری سیاسی. کەمێك لەوەو پێش ئیمیل زۆلا رای گەیاندبوو کە هونەرمەند وەك زانایەك (مەبەستی ئەو تێگەیشتنە لە زانایانی زانستە سروشتیو فیزیکییەکان بوو کە پۆزەتیڤیستەکان دەهێنایانە پێشێ) دەبێ بە نۆڕین، تاقیکاریو دۆزینەوەی کەتوار خۆی خەریك بکا و لەم خالّە تێبگا کە هیچ پەیامنایەك جگە لەمە لە ئەستۆی نیە. زمانی تالّی وۆلّف داکۆکی لە (لەپەرتوکی) **ژووری جیکۆب** و **بەرەو فانۆسی دەریایی** و قووت بوونەوە لە بەرانبەر **زەوی و ژێرمینال**. نزیکەی یەك سالّ پێش لەوە، گۆتە پێویست نەبوو تا قسەکەی وۆلّف وەها تالّ بێنێتە سەر زمان. ئەو پەیوەست بوو بە سەردەم و رۆژگاری رۆمانتیزمو رێزی لە خەیالّگەریی ڕۆژگارەکەی دەنا و تەنانەت کلاسیستەکانیش ئامادە نەدەبوون کە خەیالّ لە بەرپێی "پەرەستگای کەتوار" قوربانی بکەن. لەم روەوە گۆتە دەیتوانی بە نەرم نیانیو نتمی[*] بلّێ:"هونەر، هونەرە، چونکە سروشت نیە".[3]

(2) .N.Goodman, Languages of Art, IndianapoLis, 1976, P.3.

(*) نتمی: (متانت)/ نتم: (متین)، لە زاری هەورامییەوە وەرم گرتوە، (وەرگێڕ)

(٣) وەرگیراو لە یێتس لە پەرتوکی:

W.B.Yeats, Explorotions, London, 1962,P.88

ئەرەستۆ لە وتارنامەی **پۆیەتیك**،لە هەمبەری کەتوار و هونەر سەرنجی داوە و هێنانە پێشی چەمکێکی تازە لە لاساییگەری (mimesis) کە لەگەڵ تانو پۆ (muthos) گرێ دراوە، باسەکەی خۆی بردبوویە پێشێ. دەتوانی لە وتارنامەی ئەو وەها هەڵێنجان بکەیت کە ڕاسپاردەی ئەو بە شانۆنامە نوسان، شاعیرانو نوسەران ئەمەبوو کە بەردەوام لە بەرهەمەکانی خۆیدا تێبکۆشن تا دنەی پەسندی خوێنەر بدەن کە توخمەکانی چیرۆك، وەکو هەڵکەوتەکان، ڕووداوەکان، کەسیەتییەکان، کردەکان و گوتەکان، هەموو "شیمانی بوونو ڕووداون" یان هەیە. وادێتەبەرچاو کە بەلای ئەرەستۆوە هەر چییەك لە جیهانی دەرەوەی چیرۆك ناوی "کەتوار"ی لێنراوە، تەنیا لە ژێرناوی ئامرازی ئەفراندنی تانوپۆ گرنگیی هەیەو بە هەرحاڵ لەبەر ئەو شتانەی کە لە چیرۆکدا جێدەگرنو لەدیدی خوێنەرەوە لواون، قورساییەکی ئەوتۆی نیە. ئەگەر بەرامبەر (خوێنەر ـ بیسەر)ی بەرهەمی هونەری پەسند دەکا لە چیرۆکێك کە دەیخوێنێتەوە یا شانۆیەك کە دەیبینێ ڕووداوێکی سەراسا ئەگەری ڕوودانی هەیە، ئیدی چ گرنگیەك هەیە کە وەها ڕووداوێك لە جیهانی دەرەوەی چیرۆکەکە ڕاستەقینەیە یان نا؟ دەروەستیی هونەرمەند بەر لە هەر شتێك بە بەرهەمی هونەرییە و نەك یەکانگیریی کتومت و موو بە مووی توخمگەلی چیرۆك لەگەڵ ئەو شتەی لە جیهانی دەرەکی ڕاست یا چەوت بە "کەتوار" ناودێری کردوە لەقەڵەم دەدرێ. هەربۆیەش ئەرەستۆ لە پاری بیستو پێنجەمی **پۆیەتیك** دا دەنوسێ:"شتی مەحاڵ و لەمپەردار ئەگەر جێی باوەڕکردن بێ، باشتر لە هەرامەی لواوە گەر جێی باوەڕ نەبێ".[٤] ئەگەر لە دەقی ئەم (پار)ە وردبینەوە تێبینی دەکەین کە لێرەدا ئەرەستۆ وەڵامی رەخنەگرانو پلارگران دەداتەوە کە ڕادەگەیەنن هونەرمەند نابێ لە شیعر و چیرۆکی خۆی بە کاروباری نەلواو و لە رادەبەدەر نائاسایی کە لە جیهانی ڕاستەقینەدا ڕوونادەن، خەریك بکات. یەکێك لەو رەخنەگرانەی کە هەرچەند ئەرەستۆ ناوی نەدرکاند، بەڵام بە ئاشکرا تیۆرییەکانی جێی سەرنجی ئەرەستۆ بووە، ئەفلاتونە. ئەرەستۆ لە ڕوونکردنەوەی بڕیاری خۆی دەنوسێ کە وێدەچێ هەرامەی‌نەلواوی‌جیهانی دەرەکی، لەگەڵ شایانییەکانی شاعیرانەو هونەریی بەرهەم یەکانگیر بێت، یا بتوانێ بە باشترین شێوە بابەتی جێی مەبەستو باسکردن ڕۆشن بکاتەوە، یا تەنانەت لەگەڵ باوەڕی هەموان هاوگرەوە بێت. هونەرمەند و شاعیر ئەرکی سەرشانیان نیە کە تەنیا لە چوارچێوەی بەرتەسکی ئەو شتەی بڕێك لە

(٤) ارسطو، **فن شعر**، ترجمەی ع. زرین کوب، تهران ١٣٥٣، ص ١٦٦.

بەرامبەرانی (خوێنەر ـ بیسەر) لە ژێر ناونیشانی کەتوار دەیناسن، ببزوێ. کاتێك کە ئێمە باسو خواسی کەرامەتی پەرێزکارانی خواناس لە پەرتوکەکانی عارێفانی سەدەکانی ناڤین بۆ نموونە **تذکرة الاولیاء** ی عەتتار دەخوێنینەوە، لەگەڵ کەڵەکەیەك لە سەمەرەکانو کاروباری ڕادەبەدەر نائاسایی ڕووبەڕوو دەبین کە بە بێ هیچ دژوارییەك لە جیهانی دەقدا وەك دەوترێ "جێ دەگرن" و لە ئاسۆی ژیانی کەسێتییەکانو لۆژیکی ڕووداوەکانی ئەو بەرهەمە، دروستوجێی باوەڕ دێنەبەرچاو. گیانەوەرانی سەمەرە کە لە ئەفسانەکۆنەهیندییەکان، یا لە **هەزارو یەکشەو**، یا لە نەزیلەکانی بۆرخێس نەخش دەکرین، شتانی سەیروسەمەرە کە گالیڤێر لە سەفەرەکانی خۆیدا لەگەڵیان بەرەوڕوو دەبێ، بەمێروبوونی مرۆڤێك و یا پاراستنی ئاگایی مرۆیی خۆی لەم قاوغی گیانەوەرییەدا، کە کافکا هێناویەتە پێشێ، تەنیا لەبەرئەوەی کە لە جیهانی دەقدا جێی شیاوی خۆیان گرتوە، بەلای خوێنەرانی ئەم بەرهەمانەوە بڕوا پێکراو دێتە بەرچاو. ئەرەستۆ کاتێ کە دەیگوت مەحاڵێك کە جێی بڕوا پێکردن بێت چەندقات باشترە لە لواوێك کە جێی باوەڕپێکردن نیە، سەرنجی لەم خاڵە دابوو. ئێمەش خۆمان لە ئەزموونی وەرگرتنی ڕۆمانەکان یا فیلمە سینەماییەکان زۆرجاران کردە یا ڕووداوێك کە ڕوودانی لە ژیانی ڕۆژانەماندا بە تەواوی دەلوێ، بەڵام لە دەقی ئەو چیرۆکەی مەبەستمانە "جێ نەکەوتوە"، بەرتەك دەدەینەوە و هەر ئەمە دەبنە کاروکەرەستەی تۆرانی سەرنجو هۆگریی ئێمە لەو چیرۆکە یا خۆ فلانە فیلم. بە پێچەوانەوە کەمتر تەماشاوانێك هەیە کە پاش دیتنی فیلمی **ئەی‌تی** بڵێ کە چونکە عەقڵ نایگرێ کە وەها بوونەوەرێکی فەزایی نازدار دابەزێتەسەر گۆی زەوی، ئەم فیلمە بێبایەخودرۆیە. بەڕاستی، ئەم فیلمانە چەندقات لە کەڵەکەی فیلمە ریالیستییەکان لە گرنگترین مەسەلەکانی ژیانی ئێمە لە هەسارەکەمان هەواڵی ڕاستو دروستمان بۆ دێنن.

(٢)

لواو نوێنرانی*، ڕووداو، کردە و خدەی کەسەکان لە چیرۆك، فیلم یا شانۆ، کارێکی ئێجگار زراڤ و هەستیارە. ئەمە رەنگە سەختترین، یا لانیکەم یەکێك لە سەختترین ئەرکەکانی سەرشانی رەخسێنەرانی بەرهەمگەلی گێڕانەوەییە. هەڵبەت، هونەرمەند دەتوانێ

* ممکن جلوه دادن.

له زۆر هۆكاران یارمەتی وەربگرێ. بۆ راستنوێن دەركەوتنی بەرهەمی هونەری یا توخمێكی بەرهەمێك، رێساكانی ژانرێك كە بەرهەم لەودا جێدەگرێ، دەتوانێ یاریدەی هونەرمەند بدات. هەر بەم شێوەیە، هەڵكەوتگەلی سەراسای وەرگرتنی دەق، واتە هەندێ هەلومەرجی كۆمەڵایەتیو فەرهەنگی دەتوانن یاریدەی پەسندی بەرهەم لەلایەن بەرامبەران (خوێنەر ـ بیسەر)بدەن. بەشێوەیەكی هەمەكی، پەسندكردنی زۆرێك لە توخمگەلی چیرۆكی كە لە پەڕاوپەڕێكی یەكسەر نەناسراودا بۆ بەرامبەر (خوێنەر ـ بیسەر) ڕوو دەدەن، ئاسانترە. هەڵبەت خاڵی كۆتایی سنوردارییەكانی تایبەتی خۆیشی دەخولقێنێ. بەهەرحاڵ، ئەوەی لەم نێوەدا هەستیار و یەكلا كەرەوەیە، لەبەرچاوگرتنی هەلومەرجی دەرونیی بەرامبەر (خوێنەر ـ بیسەر)ی ئایدیالییە. لە سەروبەندی هونەری ڕۆماننوسی،نوسەرانی بەرایی لەم مەسەلە هەستیارەی "راستنوێنی" یا "لواونوێنرانی كاروبارەكان"سەرنجی زۆریان دەدا. هەڵبەت هێنری فیلدینگ و ساموئێل ریچاردسۆن لە رێساگەلی ریالیستیی چیرۆكنوس تێ نەدەهزرین و لەو هەموو بنەواشە و یاسا و دەبێ و نابێیانە كە نزیكەی یەك سەدە پاش ئەوان بوو بە باو، ئاگادار نەبوون، بەڵام وردبوونەوەی ئەوان چڕكراوە لە سەر لواونوێنرانی توخمەكانی چیرۆك بوو و سەركەوتنیان لەم رێگەیەدا بەرچاو و شایانی ئافەرین و دەستخۆشی بوو. فیلدینگ لە پاری یەكەمی پەرتوكی هەشتەمی **بەسەرهاتی تۆم جۆنز** دەنوسێ كە هەر نوسەرێكی كارامە خۆی لە چوارچێوەی پێشهاتەكان و كەسانی" شیمانكراو" بەرتەسك دەكاتەوە و" هیچ نوسەرێكی باش هەرگیز پێی لە(بەرەی) كەوشەنەكانی شیمان زیاتر ڕاناكێشێ".[٥]

فیلدینگ لە زاری" یەكێك لە بلیمەتانی پێشەنگ" دەگێڕێتەوە كە" هونەری گەورەی هەر شێعرێك ئەوەیە كە هەقیقەت لەگەڵ خەیاڵكرد ئاوێتە بكا تا توخمی جێیباوەڕ لەتەك توخمی سەرسوڕهێنەر گرێبدا". هەڵبەت یەكەمین هەڵێنجانەكانی خودی فیلدینگ لە هونەری ڕۆماننوسی، كە ڕۆمانی بە هاوشانی داستانی قارەمانێتی دەزانی، یا جەختی ئەو لەسەر گرنگیی سەرنجدان لە وردەكارییە جڤاكی و مێژووییەكان(ئەو تەنانەت **تۆم جۆنز ی**" مێژو" و لەبەرگرەوەی توخمەكانی ژیاننامەی ڕاستەقینە ناو نابوو) دەبووە هۆی ئەوەكە جاروبار تای تەرازو بە قازانجی" توخمی جێی باوەڕ" قورس ببێ و لە دەوری توخمی خەیاڵ كەم بێتەوە. یان وات لە كتێبی **سەرهەڵدانی ڕۆمان** دا وەبیری هێناوەتەوە كە فیلدینگ لە دوایین رۆژەكانی

(5) . h.fielding. tom jons founding, ware, hert fordshire, 1996, p.273.

ژیانیدا ئەم خاڵەی تێبینی كردبوو و ئێجگار حەزی دەكرد كە نیگایەكی رەخنەگرانە بە كارەكانی پێشوی خۆی ببەخشێنێ.[٦] هەڵبەت **تۆم جۆنز** باشترین نموونە لە رۆماننوسیدا نیە، چونكە رۆمانێكە لە چیرۆكەكانی پیكارسك، شانۆكۆمیدییەكان و تەنانەت وتارنامە نووسی، بەڵام بەهەرحاڵ خودان ئەو شتەیە كە ئەمڕۆ لە رۆماندا زەق و دڵكێش خۆدەنوێنێ: جیهانی بەرهەم. سەركەوتنی نوسەر لە گرەوی ئەفراندنی دنیایەكە بەرلەوەی كە لە پەڕاوپەڕی راستەقینەی ژیانی نوسەر بدوێ، لە شیرازەداری و هاوئاقاریی توخمەكانی بەرهەم ئاگادارمان دەكا.

گرێدرانی هەرامەی لواو و هەرامەی نەلواو، كە لە سەرەوە هاتەگۆڕێ، خاڵگەلی تیۆریكی دیكەش دێنێتە پێشەوە. یەكەم ئەوە كە كاروباری لواو لە ژیانی ڕۆژانەماندا، بەشێوەیەك لە شێوەكان، بەكاروباری راستەقینەش دەزانرێن، بەڵام كاروباری لواو لە بەرهەمە ئەدەبییەكاندا كاریان بەسەر ئەم كەتوارەوە نیە و دەربڕینی كەتوارێكی دیكەن كە بە "جیهانی بەرهەم"وە پەیوەستن و دەتوانین بە "كەتواری دەق" ناودێری بكەین. خاڵی دووەم كە لە یەك واتادا لە خاڵی یەكەمەوە وەباردێت، ئەمەیە كە لەهەر بەرهەمێكی هونەریدا رۆنانە هەمەچەشنەكانی كاروباری لواو و كاروباری نەلواو لە گەوهەری خۆیاندا كاروباری دەستەبژێركراون، واتە بۆ هەڵبژاردنی هونەرمەند دەگەڕێنەوە و لە لایەن كەتوارێك لە جیهانی دەرەوەی بەرهەم، ناسەپێنرێن. ئەم دەستەبژێركردنە كە یاسا و بەردەوامیی تایبەت بە خۆی هەیە، لەگەڵ یاسای كاروباری لواو و نەلواو لە ژیانی" راستەقینە" جیاوازیی هەیە و وردبوونەوە لێی بەسە تا هەر ملكەچێكی ئۆرتۆدۆكسی ریالیست و بۆ نموونە نوسەرانێك وەكو ئیمیل زۆلای(ناتۆرالیست)یش هیوابڕاو بكات. شیمانكراو نیشاندانی رووداوەكان،كردەكان و كەسیەتییەكان كە رۆماننوسانی گەورەی سەدەی هەژدەهەم كە گوایە لەبەر وارسكەی ئەدەبیی خۆیان لەگەڵی بەباشی ئاشنابوون، هەمانە كە لەچاوی ناتۆرالیستەكان لە دوایین دەیەكانی سەدەی نۆزدەهەم داپۆشرا. بە بۆچوونی ئەوان تەنیا ئەو شتەی لە دنیای دەرەكی نەلواو دەزانرێت دەیتوانی بێتە نێو رۆمانەوە. ریشەی ئەم باوەڕە بۆ دەسپێكی سەدەی نۆزدە دەگەڕێتەوە. لەو رۆژانەدا نوسەرانێك دەستیان بە پەسنی" كۆپی هەڵگرتنەوە" لە ژیان كردبوو و هەر بۆ نموونە سێر واڵتێر سكات لەتاوتوێی رۆمانی **ئێما** بەرهەمی جێن ئاستین دەینوسی:" لە رابردو دا ئەوە لە

(6) .I.Watt, the rise of novel , London, 1974, pp.292-293

رۆماننوس چاوەڕوان دەکرا کە کت ومت لە چوارچێوەیەك کە لەنێوان دوو بازنەی هاوچەقی شیمان و ئەگەردایە ببزوێ و لە بەرئەوەی کە ئەو ئیزنی پێنەدرابوو پێ‌لەم کەوشەنەی ئەگەر بهاوێتە دەرێ، بەناچار بەرینایی گێڕانەوەی خۆی بۆ قەرەبووی ئەم سنوردارییە هەمیشە بەرەولای سنورەکانی شیمان تەشەنە دەدا".(٧) ئەو ئەوەشی گوت کە رۆماننوسی نوێ لەم سنوردارییە تێپەڕ دەبێ و میّتۆدی" کۆپی هەلگرتنەوە لە ژیانی راستەقینە" هەلدەبژێرێ و ئیدی خۆی خەریکی ئەفراندنی هەژیانگەلی درۆییینە کە بە ڕای خوێنەر شیمانکراون، ناکا:" شتێك کە لەم شێوازە تازەدا جێنشینی ئەم جۆرە هەژیانانە دەبێ ـ کە بە هەرحاڵ بەشێکی گەورە لە دڵگیری و کارایی خۆیان لە ڕێڕەوی بەکارهێنانی پەیتاپەیتا و لەئەژمارنەهاتویان لەکیس داوە۔ هەر وەك دیارە وێنەگرتنی دروست لە سروشت و نیگارکردنی کت ومت بەهەمان شێوەیە کە لە گۆڕەپانی ژیانی ئاساییدا بەڕاستی بوونی هەیە،هەموو ئەمانەش بەهەمان شێوەیە کە تا لە جێی خستنەڕووی دیمەنە شکۆمەندەکانی لە جیهانێکی خەیالکردی، سیمایەکی دروست وەلێ دڵکێش و دڵپەسند لەوەی رۆژانە لە دەوربەری خوێنەردا ڕوو دەدەن بیخەنە بەردەستی".(٨)

لە وەرگێڕانی فارسیی هەمدیس وێژییەك کە لە سێر والتێر ئێسکات هێنامەوە، (پاچەڤەیەکی ئێجگار متمانەدارە) هەڵەیەکی بچوك هەیە. نووسەر لە" هونەری کۆپیکردن لە سروشت"یاthe art of copying from nat ure دواوە، نەك" وێنەگرتنی دروست لە سروشت". لە ساڵی ١٨١٥کە سێر والتێر ئێسکات وتارەکەی خۆی نووسی، هێشتا کامێرای وێنەگرتن دانەهێنرابوو و لە دەقگەلی ئەدەبی و رەخنەگرانە و تیۆریك زاراوەکانی وێنەگرتن بەکار نەدەبران. ئەوەی نووسەر ناوی لێ هێناوە بە کەلك وەرگرتن لە وشەی" هونەر" مەبەستەکەی باشتر دەزانرێت، شێوازی باوی نیگارکێشان واتە هاوشێوەکێشانەوەبوو کە ئێمە لە فارسیی ئەمڕۆدا جاروبار "کۆپیکردن"ی پێ‌دەڵێین.دەبێ لەسەر هەرەپێویستیی پاچەڤەی دروستی بەکارهێنانی زاراوەکانی هونەرگەلی شێوەکاری لەباسەئەدەبی و تیۆریکییەکان جەخت بکەیت، چونکە رۆشنگەری ئاسۆی بیری هزرڤانی ئەو رۆژگارە لەمەڕ مەسەلەی گرنگی لاسایی

(7) .M.Allott ed, novel lists on the novel, London, 1975, p.63

م.آلوت، رمان **به روایت رمان نویسان**، ترجمەی ع.م. حق شناس، تهران، ١٣٦٨، ص٩٥.

(٨) **پیشین**، ص ١٠٠.(ibid.p.65)

لە کەتوارە. بەسەرنجدان لە دەقی سێر والتێر ئێسکات دەبینین کە ئەو لەسەر هەرەپێویستیی لاسایی لە ڕووداوەکانی ژیانی رۆژانە، لەو شتەی کە خۆی بە رۆمانی تازە ناوی لێ‌ناوە، پێداگری دەکا... بەلام لەمبارەوە تا چ ئاستێك راستیەکە بە لای ئەودا دەشکێتەوە؟ لە کوێوە بزانین کە ڕووداوگەلی بەرواڵەت سواوی ژیانی رۆژانەی کەسێك لە دیدی کەسێکی دیکەوە هەرامەیەکی شیمان نەکراو نەبێ؟ یا بە پێچەوانەوە، چۆن دەتوانی دڵنیا بیت کە ئەوەی کە کەسێك بە نەلواوی نازانێ لە دیدی کەسێکی دیکەوە هەرامەیەکی شیماننەکراو نەبێ؟ خۆ دەشێ خالگەلێ لەیەك رۆماندا کە لەدیدی ڕووناکبیرێکی پاریسی یا نیۆیۆرکی ئاشکرا و تەنانەت سواو بن، بۆ خوێنەرانێك کە لە پانتاییەکی فەرهەنگیی دیکەدا دەژین و خوێنەرانی نەوەکانی دواتر، بە بارتەقای ڕووداوەکانی چیرۆکێکی خەیالی ـ زانستی بە لامانە سەمەرە خولقێن بێت. برێك لە هەمبەرێتیگەلی رەوشتی، کردەکان و گوتەکانی کەسیەتییەکان لە(رۆمانی)**ئێمادا** لە دیدی هاوچەرخەکانی جێن ئاستین" ئاسایی" بوو، بەلام ئەمڕۆ لە دیدی خوێنەرانی ئەوروپاییەوە نە باوە و نە جێی پەسند. لە راستیدا دەبێ دان بەوە دابنێین کە ئەمە وەسفکردنی وردی ڕووداوەکانی ژیانی رۆژانە لە(رۆمانی) ئێما یا(رۆمانی) **تامساری*** و **پێشداوەری** نیە کە ئێمە بەرەو ئەم رۆمانانە ڕکێش دەکەن، بەلکو بەپێچەوانەوە کت ومت هەمان لایەنی نامۆی پێوەندییەکان، ڕووداوەکان، کردەکان و ویستەکانە کە بۆ خوێنەری ئەمڕۆیی دڵکێشە.

لە لایەکی دیکەوە نەخشە و لە قەرەدانی کۆپیکردنی ژیانی راستەقینە لە بەرهەمی هونەریدا کارێکی نەلواو و ئایدیالی‌یە، چونکە بەهەرحاڵ مەودای تان و پۆ، ریتمی ڕووداوەکان و جۆری بەرودواییەکانی هەڵبژاردەی نووسەر، لەگەڵ ریتمی پەیتا پەیتای" ڕووداوە راستەقینەکان" هێندە زۆرە کە هەدای بەرەڤانانی تیۆریی کۆپی هەلگرتنەوە نادا تا داکۆکی لە کارو باوەڕەکانیان بکەن. هەر تان و پۆیەك بەناچار جەختێکە لەسەر ساتەهەڵبژێردراوەکان و لە بەرەنجامدا لەگەڵ ڕێچکەی دووپانە و کەمتەرخەمی" ژیانی راستەقینە" جیاوازە. لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا، نامەوێ گوتەی سێر والتێر ئێسکات یەکسەر بێبایەخ بناسێنم، چونکە لەودا هەقیقەتێك وەشێراوە. ئەوەی لە هونەرگەلی گێڕانەوەییدا بەردەوام گرنگیی زۆری هەبووە، راستەقینە نواندنی ڕووداوەکان، کردەکان و کەسیەتییەکان لەچاوی بەرامبەرانێکەوەیە

* غرور

كە بەزۆری لە بنەواشەكانی وەكو" راستنوێنی"ی بەرهەم و" هاوخود گریمانكردنی خۆ لەگەڵ كەسیەتیی گێڕانەوە" دەست پێدەكا. هەربۆیە، ڕۆماننوسی كلاسیك بە ئەركی سەرشانی خۆی دەزانی كە ئامۆژگاریی ئەرەستۆ لەمەڕ شیمانكراونواندنی هەمووتوخمەكان بنوێنێ. ساموئێل ریچاردسۆن لە ساڵی ١٧٤٧ ڕای گەیاندبوو كە "شیمانی ڕوودان" كلیلی سەرەكی‌یە لەكاری دژواری نوسەری. ئەو جەختی دەكرد كە نووسەر دەبێ كارێك بكا كە خوێنەر گۆڕانكارییەكان پەسند بكا و شیمانی ڕووداوەكانیان بەرتەك بداتەوە. ناكرێ پیاوێكی ژنباز لەناكاو لەبەر هاوسەرگیری لەگەڵ ژنێكی داوێنپاك پاك و بێگەرد بێتەوە. گۆڕانی كەسێتیی ئەو دەبێ بكەوێتە بەر پەسندی خوێنەرـ بیسەر. [9]

لێرەدا نووسەرێك كە سەرەمرە لەگەڵ كەڵكەڵەی كەتوار بەرەڕوو بووە، خۆی لە بەرامبەر توخمی" ڕێكەوت" دەبینێتەوە. ڕێكەوت، گۆڕانی لەناكاو و پێشبینی نەكراو لە ڕەوتی كاروبارەكاندا، یەكیك لە توخمەكانی ژیانی ڕاستەقینەیە. بەڵام، ئاسان نایەتە بەرچاو بتوانی لە بەرهەمی گێڕانەوەیی جێی بكەیتەوە. گی دی موپاسان دەنوسێ:" ژمارەی خەڵكانێك كە ڕۆژانە لەم جیهانەدا بە ڕێكەوت گیانی خۆیان لە دەست دەدەن ئێجگار بەرچاوە. وەلێ ئایا ئێمە دەتوانین ئیزن بدەین لە نیوەرێگەی چیرۆكەكەدا پاتۆرەخشتێك وەبەرسەری قارەمانی سەرەكی بكەوێت؟ یا خۆ دەتوانین بیكەینە ژێر چەرخەكانی قەتارێكەوە تەنیا بەم بیانوە كە مافی دەورێك كە هۆكاری ڕێكەوت لە ژیاندا دەیگێڕێ، دەبێ بدەین؟". [10] زۆر پێش لە گی دی موپاسان كە بە هێماكردن بە هەڵبژاردنی نووسەر دەیهەویست لە دژی دۆگمای هەقیقەتی پەتی بەرەنگاری بكات، ریالیستی گەورەی بریتانیا چارلز دیكنز لەمەڕ كوژرانی خاتوو دیڤارژ لە ڕۆمانی **چیرۆكی دووشار** ی خۆیدا هەوڵی‌دابوو تا پێگەی هۆكاری ڕێكەوت و ڕووداو دیاری بكات. نووسەری یەكەمین ژیاننامەی تێروتەسەلی دیكنز، واتە جان فۆرستر لە بەرگی سێهەمی پەرتووكەكە لە زاری ئەوەوە دەگێڕێتەوە كە دەبێ هۆكاری ڕوودان هەركات لە حەز و ئارەزوەكان و كردەوەكانی كەسیەتیی چیرۆك لێك دانەبڕاو نەبێ و لەگەڵ تان و پۆی چیرۆك سەداسەد یەكانگیر بێت، یا لە جەرگەی كردارێك لە لایەن قارەمانەوە ئاخێز بكات كە هاتنە

(٩) پیشین، ص٩٢(ibid, p.61)

(١٠) پیشین، ص ١١١(ibid, p.71)

دیی بە فرمانی ڕەوتی هەمەكیی چیرۆك ناچارانە بێت، لە چیرۆكدا بێنینە گۆڕێ. [11] لێرەدا پرسیارێكی گرنگ دێتە پێشێ: مەگەر دەكرێ گریمان بكەیت كە ڕووداو لە حەزەكان و كارەكانی كەسیەتییەكان لێك دابڕاو بێت؟ مەگەر زۆرێك لە ڕووداوگەلی ڕۆمانەكان كە نووسەر هەڵیان دەبژێرێ، بەڕاستی بە مانای ڕووداوگەلێ لە ژیانی كەسیەتییەكانی ڕۆمان نین؟ ڕۆمان سەرەمرەیی ڕووداوەكانە، بەڵام ڕووداوەكانی هەڵبژێردرواى نووسەر. كاتێك شازادە ئاندری لە **شەڕ و ئاشتی** بەڕێكەوت ورتەورتەكانی ناتاشا دەبیسێ، كاتێك ئیلزابێت لە **تامساری و پێشداوەری** دا بەڕێكەوت لەگەڵ دارسی لە كۆشكی بنەماڵەیی ئەو دیدار دەكات، ڕێگەیەك بۆ ئێمە جگە داننان بەم خاڵە نامێنێتەوە كە باڵادەستیی هەر نووسەرێك زاڵبوونی ئەو بەسەر ڕێچكەی ڕووداوەكان و پێشهاتەكانە و هۆیەكی نیە كە ئەم ئازادیی‌یە بكاتە قوربانیی یاسای سەرسەخت و تەنانەت گەمژانەی ژیانی ڕاستەقینە لە جیهانی دەرەكیدا. هەر بۆیە دیكنزیش بە هەمان گوڕوتینی گی دی موپاسان كە كەمێك كەمتر لە چڵ ساڵ لە پاش ئەو لەگەڵ" هەقیقەتی ژیان" جەنگا بوو، بۆ جان فورستر نووسیبووی:" لام وایە بەس نیە لەبارەی هەر وەسفكردنێكەوە بڵێین هەقیقەتی پەتی‌یە. هەقیقەتی پەتی هەڵبەت دەبێ لە وەسفكردندا هەبێ بەڵام ڕازی دەسەر(امتیاز) یا ڕازی هونەری داڕێژەری چیرۆك لە شێوەی دەربڕینی هەقیقەتدایە". [12] ڕۆماننوسی گەورە چەندقات زیاتر لە لایەنگرانی ریالیستی خۆی دركی بە گرنگیی شێواز یا شێوەی دەربڕین كردبوو. میس هابیشام چەندقات زیاتر زادەی شێوازە و وێنەیەك لە خاتوونێكی بەساڵاچوو لە دنیای دەرەوەی **ڕۆمانی ئارەزوەگەورەكان** نیە.ناتۆرالیستەكان جگە بە چەواشەكردنی هونەری دیكنز، گوگول و باڵزاك نەیاندەتوانی بۆ خۆیان نەریتێك بڕەخسێنن.

كاتێك یەكەمین ڕۆماننوسانی گەورەی بریتانیایی وەكو ریچاردسۆن، دفو و فیلدینگ خۆیان وەفادار بە كەتوار ناو دەنا، ئەمەشیان دەزانی و بەڕاشكاوی ڕایان دەگەیاند كە ڕاستنوێنیی بەرهەم بەروبوومی پێش ـ گریمانگەرییەكان یا چەند ڕێكەوتنێكە لەنێوان بەرامبەران(خوێنەر ـ بیسەر)یش. ڕۆمان باس وخواسێكی تەواو و ڕەسەن لە ئەزموونە مرۆییەكانە، بەڵام نەك لەبەر ئەوەی كە دەتوانێ بە تەواوی دانەدوی كەتوار بێت، بەڵكو

(١١) پیشین، ص١٠٢.(ibid, p.66)

(١٢) **پیشین** ، صص ١٠٢-١٠٣ (ibid, p.66)

لەبەرئەوەی کە هەمان ڕێکەوتنگەلێ دەکاتە سەرباشقەی کاری خۆی کە ئەزموونە مرۆییەکان لە سەر بنچینەیان ڕاڤە بکرێن و بناسرێن. ریالیزمی وێناگەر،بەگوتەی یان وات، وەکو ڕێساکانی گەواهیدەر و بەڵگە هێنانەوە، لەسەر بنەمای ڕێککەوتن و باوەڕە هاوبەشەکان بنیات نراوە و ڕۆشن نیە کە بۆچی دەبێ باس و خواسی هەمبەرێتیەکانی ژیان کە لەسەر بنەمای ئەو ڕێککەوتنگەلی جیاواز کار دەکەن.[١٣]

ئێمە دەبێ حسێبی نووسەرانێکی گەورە کە بە کەتوار لە هونەردا وەفادار مانەوە بەڵام خۆیان بە دانەدوکردنی رەهای نەدەزانی، لەو ریالیست و ناتۆرالیستانەی کە گوێ لەمستی کەتوار بوون جیابکەینەوە. تاقمی یەکەم، لە کەتوار لە هەمان ئاستی هێنانە پێشی کاروباری شیمانکراو تێدەهزرین و چاك دەیانزانی کە" کۆپی کردنی سروشت و ژیان" پولێکی قەڵب ناهێنێ، مەگەر ئەوەی کە هەمدیسخولقێنی تێدا بکرێ و خدەی داهێنەرانەی بدرێتێ، واتە لەسەر هەڵبژاردنی هونەری ڕۆبنرێ و بەمانای ئەفراندنی جیهان بەرهەم بێت. لە یادمان نەچێ کە ئەوان لە هەر دەرفەتێك کەڵکیان وەردەگرت تا لەسەر شێواز و شێوەی دەربڕین وەکو گرنگترین مەسەلەی نووسەرێتی جەخت بکەن. تاقمی دووەم واتە ئەو ریالیستە گڕ بەربوانەی کە کاری خۆیان لەگەڵ زانایانی زانستە سروشتی و فیزیکییەکان بەراورد دەکرد و نۆڕینی زانستییان لە خەیاڵگەریی هونەرمەند سەرتر دەزانی، پەیتاپەیتا دەیانویست لە سروشت، ژیان و کەتوار کۆپی بەرهەڤ بکەن. لە نێوان دیکنز، باڵزاك، گوگول، تۆلستۆی، ئاستین و نووسەرانێکی دیکە کە باشتر لە هەرکەسێك لە گرنگیی دەوری خەیاڵگەریی هونەری ئاگادار بوون و خۆیان بە هەمدیسخولقێنی بژێرگەر ناو دەنا، لەگەڵ نووسەر ـ زانایەك کە ئارمانجی ناتۆرالیستەکان و ریالیستەتوندئاژۆکان بوو، درزێکی بێبگار هەیە. تاقمی یەکەم بە کەتوارگەراکان یا" کەتوارنۆڕەکان" یا" کەتوار هزریوان" ناودێر دەکەین و هزری ئەوان لە "کەتوار" بە ڕێخۆشکەر دەزانین، لەحاڵێکدا تاقمی دووەم بە دانەدوگەران و راستیدا قوربانییانی ئایدیالی راڤەی تاك واتایی خۆیان دەزانین.

کەتوارگەرایی تا ئەو جێیەی کە تێهزرین لە هەرامەی راستەقینەی پیشنیار دەکرد پێشڕەو بوو، لە جێگەیەکدا کە ڕێسایەکی لە بەرانبەر" پێشەنگیی زادەکانی خەیاڵ" کە بەهەڵە تەنیا بە بنەواشەی ڕۆمانتیزم دەیزانی، دانا، و سەرتر بوون و دەسەری هەرامەی راستەقینەی لە

(13) . Watt, op. cit, p.35.

بەرانبەر خەیاڵ و شیوازی هونەری هێنایە پێشێ، بوو بە کۆنزێرڤات و ئیدئۆلۆژیك. ریالیستەکان کە" کاروباری راستەقینە"یان زەق دەکردەوە کە بە مەبەستی وردبینکردنی واتای جێی مەبەستی خۆیان، کەتوارگەلی کۆمەڵایەتی و مێژوویی زەق بکەنەوە و کت ومت لێرەوە لەگەڵ راڤەگەلی هەمەچەشن و تەنانەت جاروبار دژبەر لە کەتوار بەرەوڕوو بوون و تەنیا توانییان یەکێك لە راڤەکان واتە راڤەیەك کە جێی پەسندی خۆیان بوو، فەرمی و " راستەقینە" بنوێنن. ئەمە بە نرخی نکۆڵیی فرەفاقێتیی هەرامەی هەبوو و هەنوکەیی ڕووی دا.

ریالیستەکان هەرگیز بە ناسینی پەتیی ئایدیالیی خۆیان نەگەیشتن، بەڵکو راڤەکانیان بەردەوام پشت ئەستور بە بژیوانیی پێش ـ زانراوەکان و لە ڕاستیدا داخوازەکانیان بوو. شتێك کە بەردەوام سڵیان لێ دەکردەوە واتە " ناسینی بەبژیوان"بووبە ملۆزمیان و تەنیا توانییان نکۆڵی لە"کەتوار"ەکەی بکەن. جان تاگ کە لەمەڕ وێنەگرتن(فۆتۆگۆاف)ەوە دەنوسێ، هەمان هونەر کە ریالیستەکان و ناتۆرالیستەکان لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە بە پشت بەستن بەوە بەڵگەیان لێ دەهێنایەوە، لە پەرتوکی **قورسایی هەمدیس نوێنی** وەبیر دەخاتەوە کە" ریالیزم ئەدگاری زاڵی ئاماژە لە جڤاکی بۆرژوازییە".[١٤] ئەمە کە شتێك هێندە لە کەتواری جێی پەسندی من نزیك بێتەوە کە سەرەنجام لەودا بتوێتەوە و لەوە بەدواوە ئیدی هیچ شتێك ڕۆشن نەبێت کەلە بنەچەدا چی بووە، ئارەزوی هەمدیس نوێنیی ریالیستییە و لە گەوهەری خۆیدا دەربڕینی ئارەزویەکی گرنگترە: ئەوەی دەمێنێتەوە لێبڕاوێتی باوەڕ یا راڤەی من لە کەتوار بێ و بەس.

هەڵبژاردنی ڕووداوەکان و ڕێکەوتەکان، دۆزینەوەی لۆژیکی فرەفاقانەی پێشهاتەکان و نکۆڵیی هۆی تاقانەیان، زەقکردنەوەی بڕێك لە چرکەساتگەلی گێڕانەوەیی و وردەکارییەکان و وێڵ کردنی کەڵەکەیەك لە رووداوەکان و وردەکارییەکانی دیکە بەر لە هەر شتێك زادەی شێواز و مێتۆدی دەربڕینی نووسەرن. نووسەر چەندقات زیاتر لەوەی دەروەست بە پەیڕەوی لە لۆژیکی جیهانی راستەقینە یا دنیای دەرەکی بێت، ناچارە پەیڕەوی لە پێوەرەکانی شیوازی خۆی بکات و ئەوەی کە لیۆئێسپیتزر بە" یەکێك لە دەروەستییەکانی شێواز" ناودێری دەکرد هۆی سەرەکیی لەوەدایە کە ئەو وەدوی ئەفراندنی لۆژیکێکی تازەی شیاوی چیرۆکێك کە دەیگێڕیتەوە، بکەوێ.[١٥] خەیاڵسازیی نووسەر کە بە نۆرەی خۆی بەر لە هەر شتێك لە شێواز

(14) . J.Tagg. the burden of representantion , London , 1988.
(15) .L.Spitzer, etudes de style , trans. E.kaufholz, A.Coulon M.Foucalt , paris , 1985, pp.53-54.

و میتۆدی دەربڕینی ئەودا دەرکەوتدار دەبێت، گەورەترین چەکی ئەو و گرنگترین ئەدگاری دەسەر و قانی کاری ئەو لەگەڵ هاوکارەکانی دیکەی دێتەئەژمار. دستۆفسکی لە نامەیەکدا بۆ نیکولای ستراچۆف لە **٢٦**فێوریەی **١٨٦٩** هەر ئەم توخمەی زەق کردۆتەوە و نووسیویەتی کە خەڵك بێ هیچ بەڵگەیەکی قایلکەر خەیاڵسازی بە هەرامەیەکی بێ بایەخ و سواو لە ئەفراندنی هونەریدا دەزانن و بە سوکایەتییەوە لێی دەدوێن، ئەمە لە کاتێکدایە کە دەبێ ئەوە لە" بێ بگارترین بەش لە گەوهەری هەقیقەتدا" لە قەڵەم بدەیت.[١٦] ئەو نووسیویەتی کە نۆڕینی وشك و بێ بەری ڕووداوەکانی ژیانی ڕۆژانە نابێ بە کەتوار گەرایی بزانی و ئەمە لە ڕاستیدا کت ومت بە پێچەوانەی کەتوارگەرایە. هۆگریی دستۆفسکی بەراپۆرتەکانی ڕۆژنامەکان لە ڕووداوە نائاسایی و ناباوەکان لە ژیانی شاری و بە تایبەتی لە تاوانەکان و ئەمە کە وەها ڕاپۆرتگەلێکی بە" ریالیستی" ناو دەنا و لەو باوەڕەدا بوو کە ڕۆماننووسی ئەمڕۆ دەبێ کاری خۆی لەوانەوە دەست پێبکاو بە خێرایی، بە یاریدەی خەیاڵگەری و شێواز لەوانەوە بانتر بچێ، نیشان دەدا کە "کەتوار"ی بە شوێندەسپێکی بزاوتی نووسەر دەزانی، نەك ئامانج. هەر بەو جۆرەی کەفلۆبێریش لە نامەیەکی بەناوبانگدا کە بۆ ئیڤان تۆرگنیۆف نووسی کەتواری تەنیا" تەختەی چراویلە"* ناو لێنا، ئامرازێك کە لەوەوە بۆ پێشەوە بازدەدەین.[١٧] کردەی بازدان و چراویلە، کردەی خەیاڵی نووسەرە، کەتوار وەپشت سەردەنێ. بە گوتەی گی دی موپاسان کەتوارگەرایی دەبێ بتوانێ ڕەژیدەی خەیاڵ بێت. موپاسان بە میتافۆرێك کە ئیدی نەك لە کۆپیکردن لە نیگارکێشان، بەڵکو لە وێنەگری قەرزی کردوە، دەنووسێ:" ریالیست ئەگەر هونەرمەند بێت، هەوڵ نادات وێنەیەکی هەرزە بە ئێمە نیشان بدات، بەڵکو تێدەکۆشێ تا وەها بەرجەوەنێك لەو بخاتە بەردەستمان کە پڕبارتر، زیندوتر و چەندقات راستەقینەتر لە خودی کەتوار بێت".[١٨]

---

(١٦). الوت ، پیشین، ص ١٠٥.(Allott, op.cit, p.68)

* تەختەیەك کە لەوێوە مەلەوان خۆهەڵداتە نێو ئاو.ز.هەورامی،(تختەی شیرجە.ف)(و)

(١٧) پیشین، ص ١٠٥.(Allot, op.cit, p.68)

(١٨) پاچەڤەی ئەم رێکەوەندە لە نووسەری ئەم وتارەیە(ب. ئەحمەدی) (Allot, op.cit.p.71). دەتوانین وەرگێڕانێکی دیکەی ئەم رێکەوەندە بە فارسی لە: الوت، پیشین، ص١١٠ پەیدا بکەن.

(٣)

یەکەمین هەوڵەکان بۆ گەڵاڵەی" ڕێباز"ێکی هونەریی تازە کە کەتوار شوێندەسپێکی سەرەکیی کاری هونەرمەند بناسێنێ، لە دەیەیەکدا دەستی پێکرد کە تێکۆشان بۆ داهێنانی وێنەگەریش پەیوەست بوو بەو سەردەمەوە. دەڵێن کە یەکەمین جار لە ساڵی **١٨٣٣** ڕەخنەگری فەرەنسی گۆستاڤ پلانشە" ریالیزم" ی بە ناونیشانی بنەواشەی دەربڕینی هونەری بەکارهێنا.[١٩]ئەو دەیهەویست لە هونەرێك بدوێ کە مەنتباری خەیاڵگەریی هونەرمەند" و تەنانەت وزەی لۆژیك و بەڵگەهێنانەوەی ئەو" نەبێت، بەڵکو بەر لە هەر شتێك و زیاتر لە هەر شتێك پشت ئەستور بە نۆڕینی وردو کت و مت و وردبینانەی کەتوار بێ.[٢٠] دەربڕینی پلانشە ئێجگار لە تێگەیشتن و دەربڕینی زانست باوەڕانەی نیگارکێشی بریتانی جان کانستبل نزیك بوو، هەرچەند ئەو هێشتا لە وشەی ریالیزم کەڵکی وەرنەگرتبوو. لە دوو دەیەی دواتردا، لە فەرەنسادا بەکارهێنانی ئەم وشەیە زیاتر بە مەبەستی سوکایەتی و بەرتەکدانەوەی بوو . لە ساڵی **١٨٥٧** ژول فلۆری ناسراو بە شانفلۆری نووسەرێك کە لە سەردەمی خۆیدا ناوبانگی هەبوو، وەلێ ئەمڕۆ فەرامۆش کراوە، داکۆکی لە ریالیزم کرد و وەبیری هێنایەوە کە دەبێ لە ڕەنگ و بۆ سیاسییەکان کە لەبەر شۆڕسی **١٨٤٨** لە قەڵافەتی دراون پاك بکەینەوە و بە وردبوونەوە و بێگەردیی هونەری بەکاری ببەین. لە ڕاستیدا یەکەمین ڕۆمانی ئەو بە ناوی **پێشهاتەکانی ژیانی مادموازێل ماریت** کە لە ساڵی **١٨٤٧** بڵاوکرابوویەوە، یەکێك لە یەکەمین ڕۆمانە ریالیستییەکان دێتە ئەژمار. لە هەمان سەردەمدا لە بریتانیا هەندێ ڕۆمان لەبارەی چینی کرێکار دەنووسران کە وێنەیەکی کەتوارگەرایانە لە ژیانی پیشەسازیی مودێرنیان دەخستەڕوو. ئەم نووسینانە لە هەمان ڕۆژگاردا بە" ڕۆمانە پیشەسازییەکان" ناویان دەکردبوو. یەکێك لە یەکەمین نموونەکانی ئەم ڕۆمانانە **مانگرتنی مەنچستر** لە نووسینی هاریت مارتینۆیە کە لە ساڵی **١٨٣٢** بڵاوکرابوویە. **مێری بێرتون** لە نووسینی

---

(١٩) بێرنارد واینبێرگ " یەکەمین جار" بە ساڵی ١٨٣٥ دەزانێ، کە نووسەرانێك " هەقیقەتی مرۆیی" کارەکانی رامبراندیان لە بەرانبەر" ئایدیالەکانی شاعیرانە" ی خوازیاری کلاسکی تازە ڕێزبەند کردبوو:
B.Weinberg, French realism: the critical reaction 1830-1870, London p.114.

(20) E,souriav ed, vocabulaire d esthetique, paris, 1990,p.1203.

گسکل(١٨٤٨)و **رۆژگاری سەخت** لە نووسینی دیکنز(١٨٥٤) نموونەکانی بە ناوبانگتری ئەم ژانرە دێنە ئەژمار.(٢١)

لە قەڵەمڕەوی هونەرگەلی شێوەکاری، لەساڵی ١٨٥٥ کوربە"ڕاگەیەندڕاوی ریالیزم"یبڵاوکردەوە،ئەم" ڕاگەیەندراو"ە نامیلکەیەك بوو هاوپێچ لەگەڵ پیشانگای دوایین بەرهەمەکانی لە کۆخێکی دارینداـ کوربە نووسی کە ناونیشانی ریالیست کالاّ پڕ بە بالاّی هونەرمەندی ئەمڕۆیە و ناونیشانی رۆمانتیك بە بالاّی باپیرەگەورەی ئەم هونەرمەندە بڕاوە، ئەگەر هونەرمەند بایە. پێناسەی کوربە لە هونەری جێی مەبەستی خۆی سادە و سەرەتایی بوو: ریالیزم واتە نۆڕین و دەربڕینی کەتوار، کە دەکەوێتە باشاری خەیاڵگەری و مێتۆدە ڕێککەوتەییەکانەوە.هونەرمەند دەبێ ئاگای لە پەڕانپەڕی کۆمەڵایەتیی خۆی(و بارودۆخی ژیانی هەژارانی کۆمەڵگە،سەرکوت کراوان،پرۆلێتاریا)بێ وتێبکۆشێ تا" هونەرێکی زیندو" بخولقێنێ. چەمککگەلی زیندو و ژیان لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە رۆڵێکی گرنگیان لە باسەکانی جوانیناسانەی ریالیستەکان گێڕا. تەنانەت، کاتێك کلۆد مۆنەی لاو ڕایدەگەیاند کە دەبێ سروشتی زیندو نیگار بکەین و "ئیدی بەسە! زۆر خۆمان بە سروشتی بێ گیانەوە خەریك کرد" پەلاماری شتێکی زیاتر لە میتافۆرێکی بەناوبانگی نیگارکێشان دەدا و بە هێنانە پێشی چەمکی" زیندو" نیشانی دا کە چەکی خۆی لە جبەخانەی ریالیستەکانەوە هەڵگرتوە. بەڵام هەر ئەم چەمککگەلی زیندو و سروشتی کە کوربە و دومیە و کەمێك درنگتر زۆلا دەیان پەرست، ئەوەندە جێگەی چۆن و چەند و چوونیان دەهێشتەوە کە ئێمپرسیۆنیستەکان و پۆست ئێمپرسیۆنیستەکان بتوانن بەناوی ئەم چەمکانەوە هونەری ریالیستی وەلابنێن. هەڵبەت ئەوان بەردەوام خۆیان بە پاشباری نەریتێك دەزانی کە (نیگارکێش)ی لە زیندانی ئاتلیەی* خۆی ئازاد کرد. ناردیە نێو خەڵك و سروشتەوە، بەڵام هەڵێنجانیان لە کەتوار، لەگەڵ هەڵێنجانی ریالیستەکان کە لە نیگارکردنی کەسان و دیمەنەکاندا خۆیان وەفادار بە زۆرێك لە نەریتەکانی نیگارکێشانی کلاسیك نیشان دەدا، ئاسمان و ڕێسمان بوو. دەم و چاوی ژێن ئاوریل کە لوترك نیگاری کردوە، کاتێك تەنیا، بەدبەخت و بە ئاشکرا هەڵوەدا لە" شوێنی کارەکەی" بەرەو

---

(٢١) لەمبارەوە بڕواننە ئەم" ژانر"ە و پێوەندیی لەگەڵ ریالیزم لە:

P.J.Keating, the working class Victorian fiction, London, 1971.

* ناوی زیندانێکی خوازەییە.(و)

"ماڵ"ەوە دەڕواتەوە، راستەقینەترە لە تێکڕای وێنەکانی ژیانی شارێك کە ریالیستەکان نیگاریان دەکێشا. لێرەدا لە گەڕەکە بەدناوەکان، لە شادییەکانی شەوانە و لە ژیانی وارسکەیی و لە هەمان کاتدا سەرکوتکراوی پاریس، دەکرا مرۆڤی مودێڕن و دەرد و بەڵای مودێڕنیتە بەئاشکرا ببینی. رازی سەرکەوتنی نیگارکێشەکانی وەکو لوترك و سێزان لەوەدا بوو کە هەلی سەرهەڵدانی وزەی خەیاڵگەریی خۆیان دەڕەخساند. پابلۆ پیکاسۆ، کاتێك کە دەیگوت کە نیگارکێش دەبێ لەوەی لێی تێدەهزرێ نیگارکێشی بکات و نەك لەوەی دەیبینێ، سەرنجی لەم پێشەنگانە دابوو.

ئەگەر لە هونەرمەند وزەی خەیاڵپەروەری و هەڵبژاردن بستێیننەوە، چی لێ دەمێنێتەوە؟ هیچ شتێك، مەگەر وێنەیەك لە زانایەك لە فەلسەفەی زانستی پۆزەتیڤیستی و چەقبەستوی سەدەی نۆزدەهەم نیگار دەکرا. وێنەیەك کە هەڵبەت فەلسەفەی زانستی ئەمڕۆش بە بێ بایەخ دەیناسێنێ. لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە، بیردۆزەوانانی ریالیست کە زۆر لەوان کەتوارگەرایی (دیکنز و بالزاك)یان کەم مشور دەناساند وکاری خۆیان وێنەگرتنی ورد و کت ومت لە کەتوارەکان دەزانی و بەس، لەسەر هاوشێوەیی مێتۆدی کاریان لەگەڵ زانایانی زانستە سروشتی و فیزیکییەکان جەختیان دەکرد. ئەوان لەسەربنەمای هەڵێنجانێکی ئێجگار سادەگەرایانە و پۆزەتیڤیستی کاری زانایانی زانستە سروشتی و فیزیکییەکان جەختیان دەکرد. ئەوان لە سەر بنەمای هەڵێنجانێکی ئێجگار سادەگەرایانە و پۆزەتیڤیستی کاری زانستمەند*یان نۆڕین و تاقیکاری دەزانی و دۆگمای رزگاربوون لە بایەخەکان و هەرەپێویستیی وەلانانی باوەڕەکان و دەست هەڵگرتن لە دەسەڵاتی خەیاڵگەری و هەڵبژاردنیان لە کاری رۆماننوسدا بە هەمان بارتەقای کاری روەکناس یا فیزیکزان برەودار و متمانەدار دەزانی. پشت بەستنی ریالیزمی زێدەڕۆیانە و ناتۆرالیزم بە دەسکەوتە زانستییەکان کە سەدەی نۆزدەی وەها واق وڕماو کردبوو، بووە هۆی ئەوە کە زۆر لە ڕووناکبیران و هونەرمەندانی لاو، ڕوو لەم ڕێبازانە بکەن. لە لایەکی دیکەوە دژایەتیی ریالیستەکان لەگەڵ رۆمانتیزم کە ئیدی لەکارکەوتو و کۆنەپەرەستانە ببوو و ڕێنوێنی و شێوازە پێشنیارکراوەکانی کە چەقبەست و فرماندانی لە قاڵبدراوی لێ کەوتبوویەوە هۆیەکی دیکەی ئەم لێڕوانینە بوو. تەنانەت ئۆگۆست ئیستریندبێرگی لاو کە دوو ساڵ لە تەمەنی خۆی بۆ خوێندنەوەی زانستی کیمیا بە فیڕۆ دا بوو، لە دەسپێکی کاری نووسەریدا، خۆی لەگەڵ زانایانی زانستە سروشتییەکان بەراورد دەکرد، یا ئیبسێن بۆ رەخنەگرێك کە کاری ئەوی بە زانستی ناودێر

کردبوو، بە ئۆخژنەوە دەینوسی کە:" دواجار هەر نەوەیەك بە مۆری سەردەم لە سەر نێوچەوانی لە دایك دەبێ"[٢٢] ئەمە هەمان زانست باوەڕی بوو کە شۆڕشگێڕانی وەکو مارکس، پرودون و باکۆنینیشی شەیدای خۆی کردبوو و تەنانەت لە ساڵی ١٩٤٨ بێرتۆلێد برێخت (برێشت) دنە دەدا تا لە **ئەرغەنوونی بچوك** بۆ شانۆ لە حاڵێکدا کە هەروەها بە جەنگی خۆی لە دژی شانۆی ناتۆرالیستی درێژەی دەدا، بنووسێ کە شانۆ دەبێ لەگەڵ" سەردەمی زانستی پەتی" یەکانگیر ببێ و لە" سەرزەمینی نوێی زانست"دا بارگەی دابنێ.[٢٣]

کانستبل ی نیگارکێش کە لەو بەرجەوانەی کە دەیکێشانەوە، سۆنگەی راستنوێنی رەچاو دەکرد و بەردەوام ناوی لەریزی ریالیستەکاندا دەهێنین، لە ساڵی ١٨٣٦دا گوتبووی:" نیگارکێشان زانستە و دەبێ وەکو توێژینەوەیەك لە یاساکانی سروشت ئەژمار بکرێت. بۆچی ئێمە نابێ نیگارکێشانی بەرجەوەنەکان وەکو لقێك لە فەلسەفەی سروشت(= فیزیك)* نەزانین؟ بۆچی نەتوانین کەلەودا وێنەکان بە ئەزموونەکان ئەژمار نەکەین؟".[٢٤] لە هەمان رۆژگاردا کە کانستبل هونەرمەند-زانستمەندی** خۆی دەخولقاند، زانست باوەڕی بوو بەسەمەدی سەرەکیی پەیدا بوون و سەرهەڵدانی وێنەگری.چەنددەیە دواتر، ئەم زانست باوەڕییە بە وەدواکەوتنێکی شیانی فامکردن هاتەنێو قەڵەمڕەوی ئەدەبیاتەوە. بەسترانەوەی وێنەگری بە تازەگەرییەکانی تێکنۆلۆژیك چەندقات زیاتر لە بەسترانەوەی ئەدەبیات بوو و هەربۆیە پەسنی ئاوەزی تکنیکی لە وێنەگریدا زووتر و بنەماییتر بیچمی گرت. لەنێو ئەدیب و وێژەوانانی ناتۆرالیست بەتامەزرۆیی زیاترەوە بە گریمانی لەرزۆکی بوونی هونەرمەند بە زانستمەند رووی خۆشیان نیشان دا. ئیمیل زۆلا رۆماننوسی بە زانایەك ناودێر کرد کە هەم نۆڕینگەر و هەم تاقیکارە. ئەو ڕایگەیاند کە لە رۆماندا دەبێ سەرەتا بەوردبوونەوە لە کەتوار بنۆڕیت و پاشان

(22) R.Gaskell, drama and reality: the European theatre since ibsen, London, 1972, p.17.

(٢٣) ب. برشت، درباره تئاتر، ترجمه‌ی ف. بهزاد، تهران، ١٣٥٧، ص٣٣١و ٣٣٧.

** تێبینی لە نوسەرە.

**ماموستا شوکور مستەفا ئەم وشەیەیلەبەرانبەر"عالم "ی عربی و"دانشمند"ی فارسی بەکار هێناوە،منیش لام وایە لەوشەی"زانا"شیاوترە.ژێدەر:ئەندێشە وهونەر لە پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیدا(وەرگێڕ)

(24) P.Galassi, before photography, new York , museum of modern art, 1981. P.25.

سەرقاڵی تاقیکاریی رووداوەکان و کردارەکان بێت. ئەو کاری خۆیشی بە "ریالیزمی زانستی"ناودێر دەکرد: "تێکڕای کاری رۆماننوس لەوەدا کورت دەبێتەوە کە کەتوارگەلێ لە سروشت وەربگرێ و ئەوکات لەواندا دەستوەردان بکا، واتە بتوانێ سازوکاری ئەوانە بخاتە بەر خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە، بێ ئەوەی کە لە یاساکانی سروشت مەودا بگرێ و لێیان لابدات. بەری وەها نۆڕین و تاقیکردنەوەکان لە دوایین شرۆڤەدا ئەوەیە کە تاکەکەس بە ناسینی مرۆیی، ئەوەش ناسینێکی زانستی لەو، چ لە ئاستی پێوەندیگەلی تاکەکەسی و چ بەکۆمەڵ دەستی ڕادەگات".[٢٦] زۆلا لە یاداشتێك لەبارەی شانۆنامەی **ترێز راکێن** کە لەسەر بنەمای یەکێك لە رۆمانەکانی خۆی نووسیبووی ڕایگەیاند: "ئیدی کاتی ئەوە هاتوە کە شانۆکانی کەتوار بێنینە سەرسەکۆ" و ڕاسپاردەی ئەوە بوو کە سەمەدی سەرەکیی کاری ئێمە دەبێ مێتۆدە زانستییەکان بێت. ئەو وەبیری هێنایەوە کە ناتۆرالیزم لەبەر ئەم مێتۆدانەیە کە دەتوانێ لەسەر رەخنەکاری و لەسەر مێژو و شوێندانەر بێت، چونکە کەتوار ژیانی مرۆڤ دەکات بە بابەتی توێژینەوەکانی خۆی.[٢٧]

ئەم زانستگەرایی و ماتریالیزمە چەقبەستوە بوو کە فلۆبێری تەنگەتاو کرد. لەمەڕ لایەنگرانی زۆلا و خۆی دەینووسی کە ئەم" هەرچی و پەرچی"یانە لە شێواز و خدەی شاعیرانەی رۆمان سەرەدەرە ناکەن و لەگەڵ گرنگیی هەڵبژاردنی هونەری ئاشنا نین. فلۆبێر خۆی کە لە دەسپێکی کارەکەیدا بەهەڵە پێیان دەوت ریالیست و لەم حاڵەش ئازاری دەچەشت (هەر بەو چەشنەی کە هێشتاش بەهەڵە شانۆی چیخۆف بە ناتۆرالیست ناودێر دەکەن)، جەختی دەکرد کە هونەر لەگەڵ نەسك هەڵگرتنەوە لە کەتوار ئاشتی ناکات. کاتێك کە هەندێ لە رەخنەگران **مادام بۆڤاری** یان هەمان شاکاری ریالیستی ناولێنا کە هونەر چاوەڕێی دەکرد، فلوبێر نووسی کە لە ریالیزم ئێجگار دوورە." ئەوان لایان وایە کە شەیدای کەتوارم، لە حاڵێکدا کە من لێی بێزارم، من سەبارەت بە نەفرەت لە کەتوار بوو کە دەستم بە نووسینی ئەم پەرتوکە کرد".[٢٨] فلۆبێر لە ١٦ی ژانویەی ١٨٥٢ رێکەوەندێکی نووسی کە ئەمڕۆ ئێجگار ناوی دەرکردوە" ئەوەی من بە جوان دەیزانم، ئەوەی دڵم دەخوازێ ئەنجامی بدەم،

(٢٦) آلوت، پیشین، ص ١٠٧.(ALLOT, op.cit,pp.68-69)

(27) .E.Zola , “preface to therees requin” in:E.Bentley ed, from the modern repertoire, indanna university press , 1965 , pp.515-519

(28) .E.STARKIE, Flaubert , the marking of the master, London , 1967, p.313.

نووسینی پەرتوکێکە لەبارەی هیچ شتێك، پەرتوکێك بەبێ گەڕانەوە بۆ شتێك لە دەرەوەی خۆی، پەرتوکێك کە تا رادەیەك بابەتی نەبێ، یا لەودا تا رادەیەك بابەت لەبەر چاوان ون بووبێ، خۆزیا ئەم کارە دەلوا". ساڵ و نیوێك پاش ئەوە لە**٢٥**ی ژوەنی **١٨٥٣** ئەو نووسی" هیچ جیاوازییەك نیە کە مرۆڤێك لەبارەی چ شتێکەوە بنووسێ".[٢٩] جەختی فلۆبێر لەسەر گرنگیی رێباز و ڕاڕایی بەناوبانگی ئەو لەمەڕ تەشقی پێگەیشتنی شێوازەکان و ڕەوانبێژیی ئەدەبیی هەر رێکەوەندێك، لەو، پێشگۆی باوەڕی فۆرمالیستەکان بە گرنگیی رەوانبێژی و جوانکاری لە هونەردا ساز دەکا و ئێجگار دوور لە پێوەرە ریالیستییەکان دەیهێڵێتەوە. بازنەی گەورە نووسەرانێك کە فلۆبێر یەکێك لەوان بوو، کەسانی وەکوو تۆرگنیۆف و هێنری جیمز پەیتا پەیتا جەختیان لەسەر ئەم خاڵە دەکرد کە "هونەر بەتەواوی جیاکاری و هەڵبژێرانە". جیمز لە پێشگوتاری **وێرانەکانی پۆینتۆن** دا نووسی: "ژیان هەمووی تێوەردان و تێکرژان و پشێوی و ئاژاوەیە و هونەر تێکڕای جیاکاری و ناسینەوە و هەڵبژێران".[٣٠]

هێنری جیمز لە ساڵی **١٨٧٦** لە وڵامی رەخنەگرانێك کە **دانیەل درۆندا** ی جۆرج ئیلیوتیان" ناڕاستەقینە" لەقەڵەم دەدا لەسەر ئەم بنەمایە پلاریان تێدەگرت، نووسی:" ئەگەر خەیاڵتان ئاسودە دەبێ بڵێن راستەقینە نیە، بەڵام ئەمە کەی سوچە ،(ئەم رۆمانە)* دنەی خەیاڵسازیم دەدات و ئەمە گرنگە".[٣١] جیمز لە وتاری" هونەری چیرۆك" دا نوسی کە رەخنەگران بەردەوام پێمان دەڵێن کە ناتوانین رۆمانێکی باش بنووسین، مەگەر ئەمە کە خاوەنی" هەستێك بۆ کەتوار" بین. بەڵام مەسەلەکە لە هەبوونی ئەم هەستە کورت نابێتەوە" بەڵکو لەسەر دەربڕینی ئەم هەستەیە کە هەموان هەیانە".[٣٢] فەزای "راستەقینەی" هەر رۆمانێك لە شێواز و رێبازی دەربڕین وەچنگ دەخرێ و ئەمە شێوازە کە گرنگیی هەیە. جیمز لە وتارێك لە بارەی گی.دی. موپاسان نووسی کە ئەو هەستە گشتییەی کەتوار دەبێ بە رۆشنی بەیان بکرێت. هەر کەتوارێك لە پاڵێوی خەیاڵی ئێمە تێپەڕ دەبێ و لە رۆماندا دەبێ

(٢٩) هەر دوو هەمدیس وێژیی فلۆبیر لەم ژێدەرە دایە:
j.rousset, “ madame bovory: Flaubert s anti- novel” , in:g. Flaubert, madame bovary , ed, and trans .p.de man , new York, 1965, p.440

(٣٠) الوت، پیشین، ص١١٩.(Allot, op.cit,pp.75-76)

* تێبنی لە نووسەر. (و)

(31) h.james, selected literary criticism , ed. M.shapira, London , 1963, p.67
(32) . ibid.p.85

ئەرکی ئەم پاڵێوە دەستڕاگەیشتن بە نەرمیی دەربڕین، ساکاری و زوڵاڵی بێت.[٣٣] جیمز لە وتارێك کە لە ساڵی **١٩٠٢**لە بارەی فلۆبێرەوە نووسی پەسنی ئەو دەکا کە خۆی نەکردە ملکەچی کەڵکەڵەی سادەگەرایانەی کۆپیکاری و لە هەموو حاڵێکدا مێتۆدی دەربڕینی لە وەسفکردنی کەتوار بە باشتر زانی.[٣٤]ئەم یەکتایییە دروست هەمان شتە کە ناتۆرالیستەکان لە کیسیان داوە. لەجەخت و پێداگریی ئەوان لەسەر پاراستنی کەتواری یەکەمین شتێك کە لەنێودەچێ کەتواری تاکەکەسی و گۆڕانی کەسێتی بۆ کلێشەیەك،" تیپ"ێکە. لەم" نموونەسازی" و تێکەوەپێچانی توندوتیژی تاکایەتییە دەتوانی سەرهەڵدانی ریالیزمی سوسیالیستی ببینی. نموونەی باڵای کەتوارێکی تاقانە کە لە راستیدا راڤەیەکی تاقانە لە کەتوارە و لەجێی هەر راڤەیەکی دیکە و هەر بیچمێکی سەرهەڵدانی تاکایەتی دەنێشێ و هەموو شتێك سەرکوت دەکا تا تەنیا یەك دەنگ بەرگوێ بکەوێ، فرمانی فەرمانڕەوای ئایدیۆلۆژی.

به فلۆبێر و هێنری جیمز سەردەمی مودێرنیزم لە رۆماننوسیدا دەستی پێکرد. ئەوان نیشانیان دا کە لە یەکێك لە گرنگترین ئەرکەکانی نووسەر و هونەرمەند ئەمەیە کە بەرامبەر(خوێنەر ـ بیسەر)ی خۆی کونجکۆڵ بکا و ببێتە هۆی ئەوە کە ئەو گێرو گرفتەکانی خۆی ئاشکرا و دیار لەقەڵەم نەدا و فێر ببێ کە گومان لە کەتوارەکان بکا. هونەر لە مەودای ئەوشتەی کە خەڵك ئاشکرا و دیار لە قەڵەمی دەدەن دەست پێدەکا. ئەم خاڵە واتایەکی گەورەی بە مودێرنیستەکان دا، چونکە لەسەر بنچینەکەی، تەنانەت کەتواری خودێکی یەکپارچەش کە دیکارت هێنابوویە پێشێ و لە بەشێکی گرنگ لە ئەپستمۆلۆژیی زانستیی سەدەی نۆزدە دووپات کرابوویەوە، دەکەوتە ژێر پرسیار. هەنوکە ئیدی دەکرا هەرامەی لێبڕاوانەی ئاگایی تێکڕایی ناسکاریش بەرتەك بدەیتەوە و رۆمان لەسەربنەمای درك پێکردنێکی فەلسەفیی تازە لە زەینی مرۆیی بنیات بنێی. لە لایەکی دیکەوە ئەو مەودایە لەگەڵ کەتوار، هەمان مەودای زمان لەگەڵ کەتوار زانرا و ئەم گریمانە هێنرایە پێشەوە کە ئەوەی لە نێوان پەیڤ و واتا درزێکی پڕنەکراوە دروست دەکات، گرنگیی زمان لە هونەرگەلی گێرانەوەیی و گرنگیی رێباز لە هونەرەکانی دیکە نیشان دەدا. رۆمان لەگەڵ زمان(واتە لەگەڵ رێککەوتنگەلی نیشانەناسانە) دروست دەکرێ و نەك بە کەرەستەگەلی سروشتی.

(33) . ibid.p.120
(34) . ibid.pp.264-265

ڕۆماننوس ناچارە کە لەنێو کەڵەکەی شێواوی توخمەکانی دنیای دەرەوە، شتانێك هەڵبژێرێ، بە تەکووزدارییەك بیچم بدا و لەنێوان کەتواری دەرەکی و "هەقیقەتی چیرۆکی" جیاوازی دابنێ.

ڤیرجینیا وۆڵف، ئەم سەرتاپا مودێرنیستە، بە شێوەیەکی دانەدو و ماندونەناسانە، تێکۆشا تا ئەم واتایانە بە زیندویی بهێڵێتەوە. ئەو وەبیری هێنایەوە کە مرۆڤ، ژیان و خودی کەتوار لەگەڵ وێنەیەك کە ریالیستەکان لەوانەوە نیگاری دەکەن، هاوگرەوە نین، چونکە لە سروشتی نێواخنیی خۆیاندا یەکپارچە و ئۆرگانیك نین، بەڵام لە سروشتگەرایی ریالیستی وەها دەناسێنرێن. ئەم" هەڵکەوتی گۆڕدران و هەزار پارچەیی"یە هەر ناوێکی لێ بنێین، چ هەقیقەت، کەتوار یان ژیان، بەهەر حاڵ شتێکە دوور لە دەستڕاگەیشتویی ئێمە:" بە شتێکی گەورە لەو زەحمەتە زۆرە کە ئێمە ئەیکێشین تا بەرهەستبوونی چیرۆکی خۆمان بسەلمێنین و لێکچوونی لەگەڵ ژیانی راستەقینە نیشان بدەین، مەخابن زەحمەتێکە نەك تەنیا بە فیڕۆ چووە، بەڵکو بە گشتی نابەجێیە".[٣٥] وۆلف لە هەنگاوی دواتر دا سەلماندی کە هیچکام لە "ئێمە"ش ناسکارێکی یەکپارچە و شێرازەمەند نین، بەڵکو لەگەڵ هەر رەنگێکی ژیان رەنگێکی تازە پەیدا دەکەین و تەنانەت لەیەك کاتدا لە پارچەی جۆراوجۆر بیچممان گرتوە:" هێندەبەسە نووسەر سەیرێکی ناخی خۆی بکا تا ببینێ ژیان وادیارە هیچ نیە، وەك بڵێی ئێجگار لەوەش دوورترە. زەینێکی ئاسایی لە رۆژێکی ئاسایی بێننە بەرچاوتان تا ببینن کە ژیان چۆنە. زەین کەڵەکەیەك کە کارتێکەرییەکان تاقم بە تاقم وەردەگرێ ـ کارتێکەرییە پاژی و خەیاڵکردی و ناسەقامگیر و یا وەها سەقامگیر کە گوایە بەقەد تیژیی نەشتەرێکی پۆڵایین زەینی بڕیوە و لێی چەقیوە. ئەم کارتێکەرییانە لە هەر گۆشەیەکەوە بەرەو زەین شۆڕ دەبنەوە، تۆزقاڵانی بێ ئەژمارمان لە سەرهەڵدان و دەرکەوتی پەیتا پەیتا لە سەر زەین و هەروا کە بەسەر زەیندا دەبارێن، هەروا کە لە قاڵبی ژیانی دووشەممان و سێ شەممان بیچم دەگرن و پێڕستبەندی دەکرێن، لە هەمان حاڵێشدا پاڵپشتی جەخت لە یەکێك دەستێنرێتەوە و لەویدیکە باردەکرێ و لە گرنگیی ئەمیان کەم دەبێتەوە و لەسەر گرنگیی ئەویدی زێدە دەکرێ و ئەم جێگۆڕکێیانە و گۆڕدرانانە هێندە درێژە پەیدا دەکا کە ئەگەر نووسەر ئازاد بوایە و نەك کۆیلەیەك لە ژێر چەپۆکی سەرەڕۆیەك، ئەگەر دەیتوانی ئەوەی کە خۆی هەڵیدەبژێرێ بە خامە نەخشی بکا، ئەگەر ناچار نەبوایە کتومت هەمان شت بنووسێ کە بە سەریدا دەسەپێ، ئەگەر دەیتوانی

---

(٣٥) الوت، پیشین، ص١٢٢.(allot, op.cit, pp.76-77)

تەلاری بەرهەمی خۆی لە سەر بونیادی هەستەکانو وەرگرتنەکانی خۆی ڕۆ بنێ و نەك لەسەر بونیادی رێبازەکانو دابەکانو رێککەوتنەکان، لەو کاتەدا لە سەرلەبەری بەرهەمەکەیدا نەهیچ نیشانێك لەوەی لە شێوە باوەکاندا گەڵاڵەی چیرۆکی پێ دەوترێ لە بەرچاو دەکەوتو نەهیچ نیشانەیەك لە گاڵتەجاڕیو مەرگەساتو ئەڤینو هۆگری، گەر وەها بایە قۆپچەیەکیش بە شێوەی درومانچیانی شەقامی باندئیستریتی لەندەن لەسەر هیچ کراسێك کە هیی قارەمانانی ئەو بن، تەقەڵ نەدەدرا".[٣٦]

ڤێرجینیا وۆڵف لە وتارنامەیەکدا کە هەمدیس وێژیی درێژی سەرەوە لەوەوە وەرگیراوە، واتە وتارنامەی "چیرۆکی مودێڕن"، لە ئایدیالی نووسەرێتی دەدوێ، کە لەودا دەبێ هەزاران هەزار باندۆر پەسندیی زەینێکی ئاسایی، لە رۆژێکی ئاساییدا، تۆمار بکرێ، تا لە هەموولاوە لە "رێژنە بارانی ئوتۆمە بێئەژمارەکان"، لە ژینی ڕۆژێکی (دووشەممەیی یا سێشەممەیی) بیچم بە خۆی بدا. ئەو نووسیویەتی:" ژیان زنجیرەیەك لە چراکانی گالیسکە نیە کە بە شێوەیەکی هاوئاراستەی لێك نزیك ریزکرابن. بەڵکو ئاخڵەیەکی درەوشاوەیە، توێخێکی نیوەزۆڵاڵ کە ئێمە لە هەمان دەسپێکی ئاگاییەوە، تا سەرەنجامی حاشا هەڵنەگر، لە خۆیدا نغرۆ دەکا". بەم چەشنە، ئەو دەپرسێ کە مەگەر پەیامنانەی رۆماننوس دەتوانێ جگە لەوەبێ کە "ئەم رۆحە رەنگاورەنگە، نەناسراو و پێناسە نەکراو" "تا ئەو جێیەی کە دەکرێ بە کەمترین نەپالاوتەیی، واتە بە بێ پاژگەلی نامۆ و دەرەکی، (بۆ ئێمە) بگوازێتەوە؟".[٣٧]

زۆربەی چیرۆك و رۆمانەکانی ڤێرجینیاوۆڵف، لە هەمان باشقەی ناسینی نێوەرۆکی زەینی ئاسایی لە رۆژێکی ئاسایی پەیڕەوی دەکەن. وەلێ تا ڕادەیەك هەمویان، بە شێوەیەکی راستەخۆ، لەگەڵ تێکچڕژاوییەکانی خودئاگایی لە هەمبەری لەگەڵ هەڕەت پێوەندیدارن. پۆلریکۆر نمونەیەکی رۆشنگەری لە بەرگی دووەمی پەرتوکی **هەڕەتو راپۆرت** لەمەڕ رۆمانی **خانم دالڤووی** نیشان داوە.[٣٨] زرینگەی زەنگی بیگبێن، کە لە دەسپێکی هەر کاژێرێك دەزرینگێتەوە، لەگەڵ بەرنامەکانی یەك رۆژی خانم الڤووی و میوانیی شەوانەیو مەرگ و بیرەوەریی مەرگ لێك دەدرێنو تێپەڕینی کات بە پاتۆرگەلی جیاجیای ئاگایی مرۆیی گرێ

---

(٣٦) آلوت، پیشین، ص١٢٣. (ALLott, op. cit, P.77)

(37) .Virginia woolf, “Modern Fiction” in the common Reader, London, 1957, P.189.

(38) .P.Ricoeur, Tem P et recit, Paris, 1984, VOL.2, PP. 152-168.

دەدرێن و بیچمگەلی گوزەراو و کاتی لە خودئاگایی هایدناسانە دەڕەخسێنن کە بە هەرحاڵ، ئەو بایەخە مانگارەی نیە کە فەیلەسوفان بە شێوەیەکی نەریتی بۆی دادەنێن. نموونەیەکی دیکە ڕۆمانی **شەپۆلەکان** ی وۆڵفە کە ئێمە لەودا دەتوانین بە تەواوی هەمبەری خودئاگاییو کات پەیدا بکەینەوە.لەم ڕۆمانە*دا، وۆڵف لە تکنیکی خستنەڕووی بەرجەوەنگەلی بێئەژمار کەڵکی وەرگرت و نیشانیدا کە ئاگایییە پەرەوازەکانی تاکە کەسە پەرەوازەکانە کە جیهانی بەرناسەکان یا کەتوارەکان ساز دەکەن. شەش ئاگایی کە هەرکام لەوان پەرەوازەیەو بێ شیرازەن، نەزیلەی پێوەندیی نێوەکیی ژیانەکانی خۆیان لە تەمەنی منالییەوە تا نێونجی تەمەن و لەوەش گرنگتر پێوەندیی هەرکام لەوان لەگەڵ کەسیەتیی حەوتەم واتە پێرسیڤاڵ (کە مردوە و مەرگی بۆتە هۆی لێكپسانی زۆربەی یادەوەرییەکان) دەگێڕنەوە. لە **شەپۆلەکان** دا بە پێچەوانەی بڕێك لە گرنگترین ڕۆمانەکانی وۆڵف، کاتێك دەنگی چیرۆك گێڕەوە لە هەڵوێستی زەینێکی تەرا قسان دەکا، مەسەلەی دەربڕینی یەك "ڕەوتی ئاگاییەکان" (stream of consciousness) لە ئارادا نیە. ئەوەی "دەگوترێ" بیچمی هیچ گوتراوێکی تایبەت، یا تاکبێژییەکی نێوەکی کە بتوانێ لە زەینی کەسیەتییەکاندا بەیان بکرێت، نیە. ئەم ئاگاییانە، لە ڕێگەی پاتۆرگەلی دابڕاو لە پێوەندی لەگەڵ یەکدی، بەرەبەرە، دێنەنێو شوناسی تاکە کەسییەوە و بیچمی پێ دەدەن.

گێڕانەوەی ئەدەبی، زۆرجاران، کەسێتی سازە. بە داهێنانی کەسیەتییەکان ئاسانتر دەتوانێ بە جیهانی بەرهەم بیچم بدا. لە ئاخێوی فەلسەفیدا دۆخەکە وەها نیە. لێرەدا، هیچ شتێك کە بتوانێ لەگەڵ کەسیەتیی ئەدەبی بەراورد بکرێ بوونی نیە. تەنانەت لە وتووێژەکانی ئەفلاتون یا (بێرکلی)ش ناتوانین بە واتای ئەدەبی لەگەڵ کەسێتیسازی بەرەوڕووبین.چڕبەستی ئاخێوی فەلسەفی لەسەر چەمکەکان، واتە کاروباری گشتییە.[٣٩] لە نووسینە فەلسەفییەکاندا هیچ هاوشێوەییەکی ئاشکرا لەگەڵ "کەسیەتی" لە چەشنە ئەدەبییەکاندا بوونی نیە. گێڕانەوەگەلی چیرۆکی (لە قارەمانێتییەکان، حیکایەتە ڕەوشتییەکان، پەندەکان، نەزیلەکانی منداڵانو هەڵبەت لە ڕۆمانەکاندا) بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەڕێگەی ئەفراندنی کەسیەتییەکان لەگەڵ

* لە دەقەکەدا نووسراوە (دراین زمان) بەلاّم لە لام وایە هەڵەیەکی چاپە، چوونکە وێدەچێ ئەم پەرەگرافە تەواوکەری ڕستەکەی پێش خۆیەتی، بۆیە لەم ڕۆمانەدا شیاوترە.(و)

(39) G.Deleuze and F.Guattri, Quest-ce gue La Philosophie? Paris, 1991, PP. 21-37.

کردە و ئەزمون سەروکار پەیدا دەکەن. تەنانەت لە ڕۆمانە مودێڕنەکانیشدا کەسیەتییەکان بیچم دەگرن، تەنیا لە "ڕۆمانی نوێ" دایە کە کەسیەتییەکان بە واتایەکی تایبەت وەلا دەنرێن. واتە ئیدی مرۆڤانێکی تایبەت نین کە بکرێ لەوان باشقەکانو نموونەگەلی هەمەکی وێنا بکەیت. ڤێرجینیا وۆڵف لە وتاری "بەڕێز بێنتو خانمی براون"[٤٠] نەیاریی خۆی لەگەڵ بیچمگەلی نەریتیو باوی گێڕانەوەیی لە ڕۆماننووسیدا دەربڕی. لێرەدا ئەو نیگایەکی خێرا و پوختی لە کەسێتی کە لە هەڵو مەرجی فرەپاتۆریو لە پێوەندیی دابڕاویی بڕگەگەلی بێئەژماری کەسێتیو ئاگایی ڕوودلوە، کردە جێگرەوەی کەسێتی سازی. وتارەکە وڵامێکە بۆ گوتەیەکی ئارنۆڵد بنێت، کە تەنیا لەو جێیەدا کە کەسێتیەکان ڕاستەقینە دەنوێنن، ڕۆمان بەختێك بۆ مانەوەی بۆ دەمێنێتەوە. بەڵام وۆڵف بە ڕۆشنیو بە ڕاشکاوی دەپرسێ: لە بنەڕەت ڕا ڕاستەقینەبوون یانی چی؟ کێ داوەریی لەبارەوە دەکا؟ وۆڵف لە "سەرهەڵدانی سەرسووڕهێنەر"ی خانم براون لە سوچێکی ئەسکەملە*ی شەمەندەفەردا قسان دەکا. ئەو لەم بێخەوشیی ئاخاوتە کە ئێمە تووشی سەرسووڕمان دەکا و لە تێکچڕژاویی هەستو هزر و پێکهەڵپژانو بزربوونەکان لە پشێویی سەمەرەخولقێنی هەزاران بیرۆکەو سۆز دەدوێ. دڵکێشیی ئەم "خاتوونە بە ساڵاچووە، کە لەگەڵ توانا بێ بنەتا و فرە چەشنییە ناکۆتاکانی" نیگار کراوە، لە(ئەم وەك ئەوی)ی ئەو لەگەڵ خودی ژیان دێتە ئەنجام و بۆ وەچنگ هێنانی ئەم دڵکێشییە، ئێمە دەبێ ئامادەی قەبوولکردنی "وشك هەڵاتوویی"، تەمتومان، چەند پارچەییو تێکشکان" بین.[٤١] وێنەسازیی نەریتی، ئەم چەند پارچەییە دەداتە پاڵ پێکهاتەیەکو تێکشکان بە خۆبەدەستەوەدانو تەمتومان بە ڕاشکاویو لێبڕاوێتیی گریمانکراوی کەتوار دەبەستێتەوە. بەڵام کەتوار بێ واتایە. ژنێك کە لەوێدا لە سەر ئەسکەملە دانیشتوە، بەرلەوەی کە یەکبوونێکی ڕاستەقینە بێت، کتومت وەکو ژیان هەزار پارچەیە.

بە هێنانەوەی وتارێکو دوو ڕۆمانی وۆڵف بە نموونە و لە ڕاستیدا لەگەڵ تێکڕای کارەکانی ئەو، ئەم پرسیارە دێتە گۆڕێ: ئەگەر هەقیقەتی هەبوونی ئێمە، چەندپارچەییو نەبوونی بەردەوامی بێ، کە هەیە، چ بەسەر ئایدیالی هەقیقەت دێت؟ مەگەر ئەوە نەبوو کە ئایدیالی

(40) .V.Woolf, “MrBennett and Mrs Brown”, in, A Womman, Essays, London, 1992, PP.69-87.

* صندلی.

(41) .ibid, p.87.

نەریتیی فەلسەفە واتە هەقیقەت لە هەمان رۆژگاری ئەفلاتونەوە تا سەردەمی مودێڕنیزمی هونەری، بەستراوە بە ئایدیالی خۆ یا خودێکی نەگۆڕ بوو، کە ئەمڕۆ ئیدی لایەنە خەیاڵییەکەی ئاشکرا بووە؟ ئەگەر هەقیقەت بە وێنەیەك لە ناسکارێکی دانا و نەگۆڕ بەسترابێتەوە، کە دێتە بەرەوڕوی بەرناسەکانو تێدەکۆشیێ بیاناسێت و بە سەریاندا زاڵ بێت، ئایا بە تێك داڕماندنی هەڵوەشێنەرانەی ئەو وێنەیە، هەقیقەتیش تێك ناڕمیێ؟ نیچە و پاشان هایدگێر و هەندێك لە گرنگترین فەیلەسوفانی سەدەی بیستەم لە هەرۆڵیی ناسکاری یەکپارچە ئاگادار بوونەوە و رەخنەکاریی خۆیان لە بیچمگەلی فرەچەشنو جۆربەجۆری ئەم چەمکە بردە پێش. ئەوان نیشانیان دا کە یەکبوونی ئاگایی، وەها یەکبوونێکی گەوهەری نیە کە بە درێژایی کات بمێنێتەوە، بەڵکو تەنیا ئەو یەکبوونەیە کە ئێمە لە رەوتی کردەدا بە یاریدەی زمان دەیخولقێنینو درنگتر وەکو توخمێکی ناڕۆشن لە رەوتی رەژیدەیی زمانیدا بە کاری دەبەین. هەر ئەم خاڵە بووەهۆی ئەوە کە چەمکی نەریتیی هەقیقەتو هەمبەری ئاشنای فەلسەفیی لەگەڵ کەتواریش بچێتە ژێر پرسیارەوە.

ئەم چەمکە تازەیەی ئاگایی زەینی رەنگێکی تازەی بە مەسەلەی تامەزرۆییی نەمرانە بە هەقیقەت بەخشی. کەتوارێك کە خۆی یەکتا نیە و بە شێوەی فرەپاتۆر ئەزموون دەکریێو تەنیا لە رێگەی بەرجەوەنە جۆربەجۆرەکانەوە وێنایەك لە یەکپارچەییو یەکبوونیان لیێ دەکەوێتەوە، نەك لە بەرهەمەکانی وۆلفدا بەڵکو لە بەرهەمەکانی مودێڕنیستەکان، بە تایبەت جۆیسو پروستدا دووپات کراوەتەوە.ئەوان هەرکام لە رێگەیەکەوە بەم بەرەنجامە گەیشتن کە لە رەوتی دەربڕینی تامەزرۆیی بە هەقیقەت، لە جەرگەی فرەپاتۆریی باندۆرگەلی دووسەرەی خودێکی هەزار پاتۆر و کەتوارێکی لێك پساو، ئەمە نووسینە کە هەروا ئەو تامەزرۆییە کۆنو درێژخایەنە بە هەقیقەت تێر دەکات. نووسین دەتوانیێ هەقیقەت بە داهێنانی پەیدا بکات. ژنێویۆ لۆید لە بەرەنجامگیریی پەرتوکی درەوشاوەی خۆی بە ناوی **هەبوون لە هەرەتدا** دەپرسیێ کە ئەم تێك تەنرانی داهێنانو دۆزینەوەیە بە وردی چیە، چی پێیە کە لەبارەی هەقیقەتەوە کە پێمان بڵیێ؟ ئایا تەنیا بە سادەیی دەڵیێ کە هەر خودێك لە یەکەگەلی بیێئەژماری (لە ئوتۆمەکان) ئاگایی پێکهاتوە و ئێمە بە هەمان بارتەقا فرەچەشنین بە قەد کردە جۆراوجۆرەکانمان و گفتولفتمان فرە فاقە؟ یا کارێکی گرنگتر دەکاتو نیشان دەدا کە ئێمە لە هەرەتدا وەکو ئاگاییەکی ناجەستەمەند بوونمان نیە، بەڵکو چەشنی ئاگادارێك لە جەستەی زیندوی خۆمان هەینو هەر ئەم جەستە زیندویەیە کە سنور و کەوشەنی ئەوەی دەتوانین هەبین

یا ئەنجام بدەینو یا خۆ تەنانەت ئەوەی کە دەتوانین بە شێوەیەکی شیرازەدار ئەنجامی وێنا بکەین، بەرهەڤ دەکا:" هزرێکی سەرەڕۆ کە بونیادگەلی پتەو بۆ چیرۆکانێك کە لە ژیانی خۆمان پێناسەی سازدەکا". (٤٢)

لۆید دەنووسیێ:"تێهزرین لە خۆم وەکو یەکپارچەیی، واتە پەسند و قبوولێ یەکپارچەییو گوتنەوەی چیرۆکێکە. ئەم چیرۆکە دەتوانیێ زۆر تانو پۆی هەبیێ و لە بەرجەوەنگەلی جۆراوجۆرەوە هەقایەت بکرێت. هەقیقەتی ئاگایی دەتوانیێ فرەپاتۆری (پاتۆرپاتۆرکران)* بێت. وەلیێ هەر لەم پاتۆرانەیە کە نووسەر دەتوانیێ یەکبوونێك ساز بکا و هەر کام لە ئێمە لەسەربنەمای باشقەی شتێك کە هەنووکە سەرنجی لیێ دەدەین، کارێکی هاوشێوە لەگەڵ ئەو شتەی نووسەر دەیکات، ئەنجام بدەین. بێرنارد لە **شەپۆلەکان** دا دەپرسیێ کە ئەگەر چیرۆکێك نەبیێ، کەوابوو چ کۆتاییەك دەتوانیێ لە ئارادا بێتو چ دەسپێکێك؟ چیرۆکەکانی ئێمە (گێڕانەوەکانمان لە ژیانو ئەزموونەکانمان)** ناتوانن کۆمەڵێك دەسپێکی رێککەوتەیی، ناڤینەکانو کۆتاییگەلێکیان هەبیێ؟ ئەوان زیاتر هاوشێوەی گێڕانەوەگەلی پشت ئەستور بە بەرجەوەنە فرە فاقەکان لە رۆمانە مودێڕنەکانن. واتە فرەپاتۆری بە فەرمی دەناسیێ و لەوان لە هەمان کاتدا یەکپارچەییەکی رەزاکەر سازدەکەن. بیچمگەلی گێڕانەوەیی دەتوانن بۆ دواڕۆژێکی شیمانکراوی ئاگایی، لە سەردەمێکی تایبەت وڵام بدنەوە و لەهەمان کاتدا بە بەردەوامێتیی دیاردەیەکی ئێجگار کۆنتر بمێننەوە ـ زەین بە ئەفراندنی یەکپارچەیی بەرسڤی فرەپاتۆری دەداتەوە". (٤٣)

(٤)

یەکێك لە گرنگترین باسگەلی تیۆریکی فیلم کە رۆشنگەری دژواریگەلێکە کە چەمکگەلی هەقیقەت و کەتوار لە سینەمادا دروست دەکەن، جیاکاریی نێوان فیلمی چیرۆکیو فیلمی بەڵگەنامەییە. فیلمی بەڵگەنامەیی بە پێی پێناسەیەك کە لە یەکەمین رۆژانی پەیدا بوونی سینەما هاتۆتە گۆڕیێو هێشتاش دووپات دەبێتەوە، تۆماری کەتواری بەرهەست لە سەر شریتی فیلمو پێشکەوتنی فیلم لەسەر بنەمای گەواهییە بەڵگەمەندەکانە، وەکو وێنەکانی

(42) .G.Lioyd, Being in Time, London, 1993, PP.162-164.

* تێبینی لە نووسەرە.

** تێبینی لە نووسەرە.

(43) .ibid, P.164.

باخەوانیی راستەقینە ـ و نەك نیارڤانی ـ کە باخچە ئاودێری دەکەن، یا شەمەندەفەرێکی راستەقینە کە دێتەنێو وێستگەیەکی راستەقینەوە. بابەتی فیلمی بەڵگەنامەیی بە کاروباری ڕاستەقینەدەزانرێت کە لە ژیانی رۆژانەی خەڵکی، گیانەوەران یا سروشتدا روو دەدەن. فیلمێکی هەواڵدەری لە بیرئانینێك لە کەلیسادا بۆ شازادە خاتوونێك بە هەمان بارتەقای فیلمێکی هیراگەرانە بۆ نموونە لە نەشتەرگەرییەك، فیلمێکی کازەیی* لە کۆنسێرتێکی موزیك، یا فیلمێکی هەواڵدەری ـ کازەیی لە ئەنجامدرانی پێشبڕکێیەکی تۆپی سەرمێز بە بەڵگەنامەیی دەزانرێت. داکۆکیکارانی ئەم پێناسەیە لە فیلمی بەڵگەنامەیی دەڵێن کە تەنانەت ئەگەر دەرهێنەرێك وەکو رابێرت فلاهرتی نەزیلەیەك بکاتە ترش‌و خوێی فیلمی بەڵگەنامەیی خۆی، تا ئەو کاتەی لایەنی گەڕانەوەیی و هەواڵدەری بە سەر فیلمدا زاڵ بێت، دەتوانی هەروا بە بەڵگەنامەیی ناودێری بکەیت. فیلمی بەڵگەنامەیی دەرهێنەرەکەی بیهەوێ یان نا، بە هەرحاڵ بانگەشەی هیراگەریی هەیە،[٤٤] چونکە لەودا بەستێنی پەیام بەسەر لایەنەکانی دیکەی پێوەندیی هونەریدا زاڵ دەبێت. کەسانێك کە باوەڕیان بە جیاکاریی نێوان فیلمی بەڵگەنامەیی‌و فیلمی چیرۆکی هەیە، فیلمی چیرۆکی وەکو نۆژەنکردنەوەیەکی دەسکرد (artificial)ی رووداوەکان، کەسیەتییەکان‌و کاروباری راستەقینە گریمان دەکەن‌و دەڵێن کە زیاتر ئاراستەیەکی "نواندنی"ی هەیە و پێکهاتەکەی لە سەر کۆڵەکەی نەزیلەگۆیی بیچمی گرتوە. هەڵبەت کە دەرهێنەری فیلمی چیرۆکی بانگەشەی هاوگرەوەیی تەواو و خەوش هەڵنەگری وێنە لەگەڵ ڕووداو، یا کاروباری راستەقینەی نیە و لەودا لۆژیکی گێڕانەوەیی، کەسیەتییە چیرۆکییەکان، جیهانی نەزیلە و لە یەك ئاخاوتەدا "کەتوارێکی تازە" زاڵە.

لە روانگەی ئەرکییەوە، بۆ فیلمی دیکۆمێنتار لایەنی هەواڵدەری دادەنێن، واتە بانگەشە دەکەن کە ئەم چەشنە لە فیلمسازی لە بەستێنێکی "راستەقینە" ئاگادارمان دەکاتەوە و ئەمە مەرجی بوونی خۆی و بنچینەی پێناسەکەی ئەژمار دەکەن، لە حاڵێکدا کە فیلمی چیرۆکی هەرەپێویست نیە کە خودان ئەم لایەنە بێ. لە روانگەی نیشانەناسانە، گێڕانەوەناسانەو پێکهاتەیی ئەم جیاکارییە

* تفریحی: کازەیی/ کازە: تفریح/ هەنبانە بۆرینە، هەژار. (و)

(٤٤) فیلمی بەڵگەنامەیی لە زمانە ئەوروپییەکاندا documentum پێ دەوترێ، رەچەڵەکی بۆ وشەی لاتینیی documentumە، کەواتای سەرەکیی وانە و یەکێك لە واتا پەنانەکییەکانی گەواە و بەڵگە بوو خودی ئەو لە وشەی docere دێت بە واتای فێر بوونە.

ئەرکێکی بێ بایەخە. بە هەرحاڵ،تەماشاوانانی هەر فیلمێك،بۆ نیشانەگەلی سینەمایی فیلم واتا دەخولقێنن و لە راستیدا هەمبەرێك لەسەر بنەمای رێککەوتەیی، لە نێوان ئاماژە سینەمایی‌و ئاماژە پێکراوە زەینییەکانیان دادەنێن. بە لای ئێمەوە هەر نیشانەیەك کە لەسەر پەردەی سینەما نەخش دەبەستێ، هەر بزاڤێك کە بیبینین‌و هەر دەنگێك کە بی بیستین دەبێت بە "سیفەتی دانەپاڵ"، واتە شتانێك بدەینە پاڵی کە مەرج نیە لە خۆیدا بوونی نەبێ. بە رێکەوەندێکی دی، ئێمە (هەڵبەت بە گوێرەی رێککەوتنگەلێ) بۆ هەر فیلمێك رەمزەکان‌و سیمبولگەلێ ساز دەکەین. ئێمە خەریکین تەماشای فیلمێکی بەڵگەنامەیی دەکەین، بۆ ئەویش هەندێ تان‌و پۆ وەکو تان‌و پۆی فیلمێکی چیرۆکی یا رۆمان لە بەرچاو دەگرین. تەنانەت لە فیلمێکی سادەی بەڵگەنامەیی ـ هەواڵدەری بۆ نموونە وانە وتنەوەی مامۆستایەك لە پۆلی خوێندندا، یا شێوەی کاری دەزگایەك لە کارخانەیەکدا، یا ڕێ‌و رەسمی بیرئانینی شازادە خاتوونێك، بەردەوامی و بەرو ـ دواییەکان لە هەرەتدا، واتە گێڕانەوەی چیرۆکێك وێنا دەکەین. بۆ مامۆستا، پسپۆڕی تکنیکیی کارخانەو شازادە خاتونێك، کەسایەتی‌و ژیانگەلی چیرۆکئاسا و خەیاڵی دروست دەکەین. ئێمە هەروەها، بە پێی پێش ـ فامگەلێ زەینی خۆمان وەگەڕدەخەین و لە فیلمدا لە پەسند کردن یا بەرتەکدانەوەیان یارمەتی وەردەگرین. ستراتیژیی وەرگرتنی هەر بەرامبەرێك (بیسەر ـ خوێنەر) لە ڕوبەڕوویی هەرکەس لە تەك هەر فیلمێك (ئێستە بە هەر سیفەتێك کە کەسانی دی بۆ فیلمیان لە بەرچاو گرتبێ و هەر ناوێك کە لێیان نا بێ) بیچم دەگرێ. گێڕانەوەی فیلمی بەڵگەنامەییش بەلای هەر تەماشاوانێکەوە گێڕانەوەیەکی تایبەتە.

ئەم خاڵە کە فیلمی بەڵگەنامەیی دەتوانێ لە ئاراستەی هەواڵدەریی خۆیدا جەخت لە سەر خدەی هیراگەرانە بکات، راستە. لە قوتابخانەکانی زۆر لە وڵاتان، بەشێك لە هیراگەریی زانستە سروشتی، فیزیکی‌و هەڵبەت زانستە مرۆییەکان خراوەتە ئەستۆی سینەمای هیراگەرانە. بەڵام لەمبارەشەوە ناتوانی پێوەرێکی لێبڕاوانە بۆ جیاکاریی نێوان فیلمی چیرۆکی و فیلمی بەڵگەنامەیی بەدی بکەیت. سەرەتا ئەوە کە زۆر لە فیلمە هیراگەراکان بە ئامانجی دروستکردنی دڵکێشبوون‌و هۆگری لە تەماشاواناندا ترش‌و خوێی نەزیلەیەکی سادەیان لە هەگبەدایە و ئەگەریش نەیانبێ، تەماشاوان خۆی گەڵاڵەیەکی گێڕانەوەییان بۆ وێنا دەکات. خاڵی دووەم ئەوەیە کە هەر فیلمێکی چیرۆکیش ئاراستەگەلی هیراگەرانەی هەیە. لانیکەم هەواڵی جۆرێك هەڵێنجانی رەژیدەگەرانی* لە بابەتەکەی دەگەیەنێ. هەر فیلمێك بەردەوام

* سازندەگانش. (و)

گەرانەوەیەکە بۆ بەستێنێكو هەڵکەوتێکی مێژویی.دەتوانی هەر فیلمێکی چیرۆکی لەگۆشەی گەڕانەوەییو بەڵگەمەندی سەیر بکەیو لانیکەم وەکو بەڵگەیەك لەمەڕ خۆیەوە ئەژماری بکەیت. بە وردبوونەوە لە هەر فیلمێك دەتوانی وانەگەلێ لە مەڕ فیلم هەڵگرتنەوە، مۆنتاژ و دروستکردنی فیلم فێر بیت. مەسەلەکە لێرەشدا بە هەمان باسی ڤینگنشتاین لەمەڕ "دیتن بە ناونیشانی" دەگەڕێتەوە و یاخۆ ئەوە کە ئایا تەماشاوان دەخوازێ فیلمێك وەکو بەڵگەنامەیەکی هیراگەرانە لە بەرچاو بگرێ یان نا.

گەر لەوەش گەڕێین، چەمکی کەتوار کە کۆڵەکەی سینەمای بەڵگەنامەیی دەزانرێت، چەمکی نارۆشنییە. رۆژێك کە لە(فیلمی) **پیاوێك بە کامێرای فیلم هەڵگرتنەوە** بەرهەمی ژیگا ڤۆرتۆڤ (**١٩٢٩**) لە مۆسکۆدا تێپەڕ دەبێ، رۆژێك کە لە بەرلین، **سەمفۆنیای شاری گەورە** بەرهەمی ڤۆڵتێر روتمان(**١٩٢٧**) لە کلان ـ شارێکی کۆماری وایمار تێدەپەڕێ و رۆژێك کە لە(فیلمی) **لەبارەی نیس** ی ژان ڤیگۆ(١٩٣٠-١٩٢٩) لە شاری خنجیلانەی رۆخی دەریا تێدەپەڕێ، رۆژانێکی راستەقینە نین، بەڵکۆ رۆژانێکی گێڕانەوەیی و سینەمایین. تەنانەت لە هاوگرەوەیی کاتی ڕووداوی راستەقینە و کاتی رووداوی سینەمایی، بۆ نمونە لە کاتژمێرە درێژخایەنەکان کە لە بورجی ئێمپایر ئێستیت لە فیلمی **ئێمپایری** ئەندی وارهۆل تێدەپەڕن، هەمدیس ئێمە لەتەك دووکاتی جیاواز بەرەوڕوو دەبین، یەکێکیان کاتێك کە وارهۆل لە ماوەی فیلم هەڵگرتنەوەدا" بەسەری بردوە" و دووەم کاتی تەماشاکردنی فیلم بۆ هەر تەماشاوانێك، کە لە راستیدا بە واتای کاتە بێ ئەژمارەکانە.وارهۆل خۆیشی نەیدەویست **جەخت** لەسەر نایەکانگیریی کاتە جۆربەجۆرەکان بکا و سەرنجمان بۆ ئەوە رابکێشێ کە تەنیا لە بەرجەوەنی سەراسای خۆمان فیلم، بورج، جیهان و " کەتوار" دەبینین. من لە "سینەما تەکی پاریس" دانیشتوم و فیلمی **ئێمپایر** سەیر دەکەم، فیلمێك لە بارەی بورجێك لە نیویۆرك. گۆشەی تایبەتی کامێرا یەکێك لە ملیۆنان ئەگەرە دەستەبژێرەکانی وارهۆل بووە و بە واتای کت ومتی کەتوار(کەتوار لە هەمەلایەنیی خۆیدا، کەتواری ئایدیالی فەیلەسوفان) نەبووە و نەیدەتوانێ هەبێ. فیلمی وارهۆل لەبارەی (ئێمپایر ئێستیت)ە وەها کە ئەو دیویەتی و ئەزموونی کردوە و بە دیتن و ئەزموونی من و هیچ تەماشاوانێکی دیکە هاویەك نابێت. هەر بەو جۆرەی کە فیلمی ڤۆرتۆڤ لە بارەی ژیانی رۆژانەی مۆسکۆی ڤۆرتۆڤ بووە و فیلمی روتمان لە بارەی ژیانی بەرلینی روتمان. ناونیشانی فیلمی جوانی ژان ڤیگۆ ئێجگار رۆشنگەرە: ئەمە فیلمێکە لە بارەی نیس، دیکۆمێنتارێك کە هەرگیز لەگەڵ "نیس" نابێتەیەك، چونکە تەنیا یەك شاری نیس بوونی نیە،

بەڵکو کۆمەڵێك نیسی بێئەژمار بۆ بەرجەوەنگەلی بێئەژماری مرۆڤانی بێئەژمار هەیە. لە بارەی دروستکردنی فیلمێك واتە گێڕانەوەیەکی تایبەت، واتە بە دەستەوەدانی گێڕانەوەگەلی لواو لەو. هەر بۆیە ڤیگۆ خۆی بە جەختەوە دەیگوت کە فیلمێکی" بەڵگەنامەیی" دروست نەکردوە، بەڵکو " بەرجەوەنێکی بەڵگەدارانە" ی هێناوەتە گۆڕێ. ڤیگۆ بە نواندنی نیس، خۆی گوتەنی" یەکێك لە چەشنە تایبەتەکانی زیندەگانی" واتە ژیانی بۆرژوایی مودێڕنی مەحکووم کردوە.[٤٥] دەنگەوازی توخس و تەوساویی هەمیشەیی ئەو جەخت لەسەر نیگای شەڕاشۆیەك، رەخنەکارێکی بێبەزەیی و سووکایەتییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی دەکا. ئەم شاکارە بە هەمان بارتەقا دەتوانێ لە بارەی نیس بێت کە ئەتالانت دەتوانێ لە بارەی دوو هاوسەر بێت، یاخۆ لەبارەی بەلەمێك، یا لەبارەی نیارڤانانێك(وەکو) میشل سیمۆن، دیتاپارلۆ، ژان داستە یا تەنانەت لە بارەی موزیکی جادویی، خولیایی و فەرامۆش نەکراوی موریس ژوبێر.

سەرنجدان لە وتاری سەرەوە وردتر نیشان دەدا کە ناتوانی لە نێوان فیلمی دیکۆمێنتاری و فیلمی گێڕانەوەیی جیاوازیی دابنێیت. هەردوو دیکۆمنتارانێکن لەبارەی خۆیان و دروستکرانیان و هەردووك چیرۆکگەلێ، گێڕانەوەگەلێ لەبارەی شتانێك لە دنیا دان و ئەو شتانە بۆ دنیایەکی دیکە دەبن، بۆ" جیهانی بەرهەم". هیچ دژوار نیە کە پەسند بکەین فیلمگەلی ناودەرکردو و بە فیلمە بەڵگەییەکانیشەوە جیهانی خۆیان سازدەکەن. لەم جۆرە دۆخەدا ئەو ئەدگارە جیاکارەی بەڵگەنامە و نەزیلە لەنێودەچێ و ناتوانی لەسەر ئەستونی پێناسەکانی فیلمی بەڵگەنامەیی و فیلمی چیرۆکی بەردێك لەسەر بەردێك رۆبنێی. ئەرکەکانی فیلم، هەروەها پاساوێکی تەرخان و رەخساو بۆ جیاکاریی بەڵگەنامەیی/ چیرۆکی نیە. لە "فیلمە چیرۆکییەکان" وەکو **نمرەی رەوشت سفر** ی ژان ڤیگۆ یا **چوارسەد زەبر** ی فرانسواترۆفۆ چەندقات باشتر دەتوانی سیستمی پەروەردە و فێرکردنی فەرەنسا بناسیت تا لە دەیان دیکۆمێنتار کە لەمبارەوە لە مەودای ١٩٣٠تا ١٩٦٠ بەرهەمڤ کراون. لە لایەکی دیکەوە، پێکهاتەی گێڕانەوەیی ئەو **شەوەی کە باران باری**...ی(کامران شیردل)چەندقات بەهێزتر لە چنراوی نەزیلەئاسای زۆربەی فیلمگەلی چیرۆکیی ئێرانییە کە تا(ساڵی)**١٣٥٢** دروستکرابوون.

توخمگەلی چیرۆکی، یا باشتر بڵێم توخمگەلی گێڕانەوەیی لە" فیلمە بەڵگەنامەییەکان"دا ئاسان دەناسرێنەوە. لەم" چەشن"ە فیلمانەدا کەسێتییەکان دەبن بەو شتەی کە گێرماس بە

(45) . P.E.Salles Gomes, jean vigo, London , 1972, p.68.

"باشقەی کردە"(actants)ناوی لێ ناوە، واتە دەورە تایبەتییە گێڕانەوەیییەکان دەخرێنە ئەستۆیان، وەکو کرێکاران لە **بۆریناژ** ی بوریس ئەیونێس(١٩٣٤)، یا وەرزشوانان لە **ئۆلەمپیاد** ی لێنی ریفنشتاڵ(١٩٣٨)، لێرەدا شوێن و ژینگە دەگوڕێن بۆ سەکۆی رووداوەکان"، وەکو سەهۆڵەکان لە فیلمی **نانوک** ی فلاهرتی(١٩٢٢)، یا زۆنگاوەکان لە چیرۆکی **لوییزیانای** فلاهرتی(١٩٤٨) . بەردەوام چەندهێزێکی نەناسراو کە هەنتەشی گێڕانەوەییان هەیە لەپشت هەرشتێك بەڵگەنامەیی گریمانی دەکەین سەرهەڵدەدەن، وەکو مەرگ لە **هەورەبروسکەی سەرئاو** ی ویم وێندرێس(١٩٨٠). فیلمێك کە بڕیارە باسێکردنێك لە دوایین رۆژانی ژیانی نیکۆلاس رەی بێت، لە راستیدا بۆتە فیلمێك لە بارەی وزەی میتافیزیکی، لە هەر فیلمێکی بەڵگەنامەییدا پیشەگەری و تکنیك بە هەمان بارتەقای فیلمە چیرۆکییەکان گرنگیی هەیە. تەڵەکەکانی تکنیکیی فیلم هەڵگرتنەوە،جێی کامێرا، گۆشەی کراوە یا داخراوی کامێرا، قابی وێنە کە بەردەوام خۆی بەسەر تەماشاوان دەسەپێنێ و لە بەرانبەر ئەوشتەی نیشانی ئەوی دەدەن مافێکیشی لێ دەستێننەوە، تیشك پڕژاندن، دەنگ لەسەردانان و سەرەنجام مۆنتاژ، تێکڕا لە کەتواری پەتی کە لە بەرچاوانی کرێکاران گوزەر دەکەن، چرکەساتگەلی هەڵبژاردە و لێکجیا تۆمار دەکەن. کردەی دەستەبژێرکردنی هەمیشەیی و لە چارەنەهاتوی دەرهێنەر،فیلم هەڵگرەوە و مۆنتێر لە مەڕ سینەماش بڕیاری هێنری جیمز لە مەڕ رۆمان بە هەمان گوڕوتین دەسەلمێنن. لێرەشدا ئێمە لەبەر ئەمە کە لەگەڵ ئەفراندنی هونەری سەروکارمان هەیە و نەك لەگەڵ هەمدیس دەرکەوت یا نۆژەنکردنەوەی تەنیاوتەنیای کەتوار، مەسەلەی سەرەکی لە ئاستی جیاکاری و دەستەبژێر کردن پەیدا دەکەین و نەك لە ئاستی پشتڕاستبوون بە کەتوار و بوار.

تێکڕای بیچمگەلی "ئاخێوئاسا" discursive ئەگەر"نەزیلەبێژ" (fictional) نەبن، "نەزیلەئاسا" (fictive)ن. هیچ دیاردەیەکی ئاخێوئاسا نیە کە نەتوانێ لە قاڵبی گێڕانەوەیی جێ بگرێ. هەوڵدان لە تێگەیشتن و ڕاڤەی ئەم دیاردانە، بە تایبەت ئەگەر جەخت لە سەر پێکهاتەی هەرەتەمەندیان بێت، یاریدەی پەیدابوونی بیچمگەلی فرەچەشنی وەها قاڵبێك دەدا. ئەم خاڵە لە فەلسەفەی زانستی ئەمڕۆ دا جێی باسە و ئیدی چەندان سەرسووڕهێنەر نانوێنێ. بیچمگەلی" ئاخێوئاسا" تێکڕا بە شێوەیەکی لێ دەرباز نەبوو لەگەڵ خوازەکانی دەربڕین و بە تایبەت لەگەڵ میتافۆر سەروکاریان هەیە. خوازەکان و هەروەها رەمزەکانی هەر ئاخێوێك مۆری قاڵبی گێڕانەوەییان لەگەڵدایە. راستنوێنیی هەر رەمز و نیشانەیەك، بە راڤەکەی واتە

جێ گرتنی لە قاڵبی گێڕانەوەیی دەبەسترێتەوە. کۆڵان و شەقامی فیلمی **پیاوێك بە دووربینی فیلم هەڵگرتنەوە**، مۆسکۆی کۆتایی دەیەی ١٩٢٠بۆ ئێمە دەکاتە هاوشێوەی شارەکانی فیلمە چیرۆکییەکانی ئەو رۆژانە کە لە سۆڤیەتدا دروست دەکران و لە دوو پاژی لێك بەستراوی " دووربین ـ هەقیقەت"ی ئەو تەنیا دووربین دەمێنێتەوە. فامکردنی هەقیقەتێك کە ڤۆرتۆف وەك کۆمۆنیستێك لێی دەدوا، بە هەڵوێستی ئەمڕۆیی هەر بەرامبەرێکی(بیسەر- خوێنەر) فیلم پەیوەست دەبێت. ڤۆرتۆف ناتوانێ" هەقیقەت" ی جێی بە من ببەڵێنێ* و واتاکانی خۆی بەسەرمدا بسەپێنێ. چونکە گێڕانەوەی ژیانی" راستەقینە" و رۆژانە لە مۆسکۆ، لەگەڵ گێڕانەوەگەلی دیکە کە من بیستومە و خوێندومەتەوە، کۆمەڵێك جیاوازیی زۆری هەیە و هەر چۆنێك بێت تاقانە بیچمی گێڕانەوەیی دەربڕینی هەقیقەت نیە. هەقیقەتی ڤۆرتۆف یەکێك لە بیچمەکانی هەقیقەتە کە ئەو خۆی دروستی نەکردوە و تەنانەت هەمان کات کە فیلمەکەی ئەو پیشان دەدرا و فەزای بەرهەمەکەی هێشتا راستەقینە نەدەهاتە بەرچاو و تەماشاوان، بە ڕواڵەت لەگەڵ فیلمە چیرۆکییەکانی رۆژانی خۆی بەراوردی نەدەکرد، هەمدیس لە دیدی روسێکی سپی و کۆچەرێکەوە درۆیەکی گەورە بوو و بەس. نەدەکرا لە هەقیقەتی ڤۆرتۆف تێبگەیت، چونکە هەموو کەسێك هەقیقەتی خۆی دەدی، واتە کەتواری بە هەرامەیەکی سەراسا دەدی. ڤۆرتۆف بە راڤەی خۆی لە هەقیقەت بەگژ هەر راڤەیەکی دیکەدا چوو بوو و وەکو هەر کەسێك کە بچێتە مەیدانی وەها جەنگێکەوە، بۆڕ دەخوات.

هەقیقەتی ساف و بەدەر لە راڤە بوونی نیە. بانگەشەی فیلمی بەڵگەنامەیی کە ئەو شتەی نیشانی دەدا و دەڵێ " تێکڕای هەقیقەتە" بانگەشەیەکی پووچە کە ناتوانێ شێلگیرانە بزانرێت. کەتوار بە گوتەی دێریدا ئەو شتەیە کە زۆر بە سانایی تەنیا هەیە و راست و درۆبوونی ئێمە دواتر دەیدەینە پاڵی. دوو چەشن نیشانەمان نیە کە یەکێکیان لەگەڵ واتای تاق و راستەقینە مەودای هەبێ و ئەویدی نەیبێ. هەندێ رێککەوتنی نیشانەناسانەمان هەن کە بە گوێرەی ئەوانە رەمزێك راستەقینە لەقەڵەم دەدەین و رەمزێکی دیکە بە ناڕاستەقینە دەزانین. هیچ ئاخێوێك ناتوانێ بە شێوەیەکی کت ومت و تەواو شتێك بەرلەوەی خوازرا بێت بەدی بهێنێت، واتە نیازێك بە تەواوی دەربڕێ. لە بەرئەوەی کە گوتن و " گواستنەوەی واتا" بە پێکهاتەی خوازەیی دەق و ئاخێو بەستراوەتەوە، بیچمگرتنی ئاماژەگەلی پەنانەکی، واتە

* بقبولاند /بەڵیاندن : قبولاندن (و)

نەزیلەگەلێ لە پشت ئەو نەزیلەی کە لەبەر هەر هۆیەك بێت سەرەکی لەقەڵەم دراوە، هەرامەیەکی لە چارە نەهاتوویە. ئەو" شتەی کە دەبێ بگوترێ، دەبێت بە ڕێخۆشکەری گوتنی(شتێکی)دی، کە هێشتا نەدرکێنراوە. زمان ناتوانێ بە ئامانجێکی پێشتر دیاریکراو بگات و بەرهەمی هونەری ناتوانێ بە من بێژێت ئەم دیوارانە کە لە **پیاوێك بە دوربینی فیلم هەڵگرتنەوە** دەی بینی، ڕاستەقینەیە، بەڵام ئەو دیوارانە کە لە (فیلمی) **دایك** بەرەخساوی وۆسواڵد پودۆفکین دەبینی چیرۆکی‌یە. هەردووك، شتانێك لە دنیان کە لە بەرهەمێکدا جێیان گرتووە وئێمە کەتوار و چیرۆك ئاسابوون دەدەەینە پاڵیان. لە هەموو حاڵێکدا، ئێمە گێرانەوەیەك زەق دەکەینەوە، بەڵام مافی ئەوەمان نیە و لە درێژماوەدا ناتوانین ببینە لەمپەری وەگۆهاتنی گێرانەوەکانی دی.

والتێر بنیامین نووسیبووی:" هیچ شتێك سووك و چروکتر لە هەقیقەتێك نیە کە بەو شێوەیەی کە ناسراوە بێتە دەربڕین"[٤٦]هەرچی و پەرچییەکەی لەخدەی ناجوانیناسانەی ئاخێزدەکا،چونکە ڕێچکەی پێشکەوتنی ڕاڤەگەلی هەمەجۆر و نەیار کوێردەکەنەوە.ئەزموونی پۆزەتیڤیستی بەتاقانە ڕاڤەی دروست لە هەرامەی ڕاستەقینە نیشان دەدا کە ڕەنگە بتوانی بۆ ماوەیەك ڕێگە لەبەردەم فرەفاقێتیی ڕاڤەکان دابخەیت، بەڵام سەرەنجام و لە شرۆڤەی بنەتاییدا، ناتوانی نکۆڵییان لێ بکەیت. هەر ڕاڤەیەك بەپێی شتێك کە میشل فۆکو" شیرازەی هەقیقەت"ی پێدەوت بیچم دەگرێ و لەبەرەنجامدا ڕاڤەگەلی جۆربەجۆر لەلایەنی ناچارانەی چەشنەکانی شیرازەی هەقیقەت پێك دێن و پەرە دەگرن. سینەما ـ هەقیقەتی ڤۆرتۆف شیرازەیەکی هەقیقەت زەق دەکاتەوە و لە بەرانبەر کەرەستەکانی دیکە قووتی دەکاتەوە و لە بنەتادا ناچار دەبێت کە نکۆڵی لە ڕاڤەکانی دیکە بکا. ژۆرژفرانژۆ گوتبووی " شتێك بە ناوی سینەما ـ هەقیقەت بوونی نیە. لە چرکەساتێکدا کە دەرهێنەر کاری خۆی دەست پێدەکا، ئاشکرا دەبێت کە سینەماـ هەقیقەت درۆیە، ئەگەر(درۆ) نەبێ سینەمایەك لە گۆڕێدا نابێ"[٤٧] ئوستورەی زۆلاڵبوونەوەی ڕاگەیێنی سینەما و گریمانی هاویەکبوونی لەگەڵ هەقیقەت، کە ئایدیالی "سینەمای بەڵگەنامەیی‌یە"، بە یەکەمین وێنە و یەکەمین دەنگ لەنێودەچێ. جان گرایرسۆن، کە لە گەورانی سینەمای بەڵگەنامەیی بریتانیا بوو، دەیوت کە

(46) .W.Benjamin, one- way street and other writings , trans.E.jephcott, London, 1979, p.95.
(47) .G.Roy Levin , documentary explorations: fifteen interviews with film – makers , new York , 1971, p.119.

فیلمی بەڵگەنامەیی تەنیا" هەواڵنامە"یەکە و بەس،تەنانەت ئەگەر وەکو ڕاپۆرتێکی وێنەیی و دەنگیش لێی بڕوانین، هەمدیس لەئاستی پشت بەستن بە بەڵگە بانتردەچێ و دەبێت بە هونەر. ئەو بەجەختەوە درێژەی دەدایێ و دەیگوت:" فیلمی بەڵگەنامەیی هونەرێکی تازە و زیندویە".[٤٨] وەلێ دەتوانین بێژین هیچ هەواڵێك شك نابەین کە بتوانێ ئەگەری هێنانەپێشی ڕاڤەکان وەلا بنێ. دەلوێ کە ئایدیالی هەواڵهێن ڕەنێوهانینی پەیامێك بێت کە خۆی ئازادانە بدوێ و تاودانەوەی ڕاستەخۆی کەتوار بێت. یەکسەر بەدەر لە هەر ڕاڤە، لێکدانەوە و باسلێکردنی پاشبار.* پەیامێك کە خۆی ئازادانە بدوێ و تاودانەوەی ڕاستەوخۆی کەتوار بێت. بەڵام، هەر بەو چەشنەی کە وەها هەواڵێك لە دنیادا بوونی نیە، هیچ سینەماگەر و دیکۆمێنتارسازێکیش ناتوانێ فیلمێك دروست بکات کە تەنیا جێ و ڕێی یەك ڕاڤە بهێڵێتەوە. تێکڕای فیلمەکان دروستکراوی سنوردارییەکانی وەبارهاتو لە کاری دوربین و ڕیتمی مۆنتاژن و ناتوانن لە سەروەربی بیچمگەلی دراماتیك خۆ دەرباز بکەن. دەلوێ دیکۆمێنتارسازێك تێبکۆشێ تا ڕاستییەکە بلێت، بەڵام لە فیلمی ئەودا، هێڵی جەخت بە ژێر گوتندا دەکێشرێت نەك هەقیقەت. شێواز یا مێتۆدی دەربڕین بە گوتەی ژاك ڕیوت بەردەوام گرنگترین بابەت و مەسەلەی هەموو فیلمێکە.[٤٩]

ئەلکساندێر کلوگە بەوردبوونەوە لە خدەی ناچارانەی ڕاڤەپەسندیی فیلمە بەڵگەنامەییەکان ڕایگەیاند:" هەر فیلمێکی بەڵگەنامەیی بە سێ دوربین فیلمی لێ هەڵدەگیرێتەوە:١) دوربین بە واتای تکنیکیی خۆی ٢) زەینی فیلمساز ٣) شێوە گشتییەکانی سازکردنی فیلمی بەڵگەنامەیی، کە بیچم بە چاوەڕوانیی تەماشاوانان دەدەن و ئەم چاوەڕوانییانە بەسەر فیلمسازیدا زاڵ دەبن. هەربۆیە ناکرێ بە سانایی بڵێین کە فیلمگەلی بەڵگەنامەیی ڕاستیەکان وێنە دەگرن. ئەو (فیلمە بەڵگەنامەییانە) لە ڕاستیگەلی دوورەپەرێز لەیەکدی فیلم هەڵدەگرنەوە و کۆیەکی هاوئاهەنگ لەم ڕاستییە تەریك کەوتووانە بەرهەڤ دەکەن، کۆمایەك کە لەسەر بنەمای ئەو سێ دوربینەی کە ناوم هێنان بیچم دەگرێ. هەر شتێك کە لە ڕاستییەکان دەمێنێتەوە، هەر شتێك لە بەستێنە ڕاستەقینەکانی خۆی جێ ناگرێ، هەر شتێك

(48) J.Grierso , on documentary , new York , 1971, p.249.

* افزونە

(٤٩) ب. احمدی، **از نشانەهای تصویری تا متن**، تهران، ١٣٧١، ص٢٦٧.

که فڕێ دەدرێ، لەو کۆمایەدا لە پیوار دا دەمێنێتەوە. فیلمی بەڵگەنامەیی لە خۆیدا و بۆ خۆی، بە هیچ شێوەیەك ریالیستیتر لە فیلمە چیرۆکییەکان نیە".[50] کۆمایەك کە کلوگە لێی دواوە بە دەستەبژێرکردنی فیلمساز بەرهەڤ دەکرێ و دەستەبژێرکردن بەردەوام وەلانانی بڕگە و پاتۆرگەلێ لەو شتانەیە کە بە هەقیقەت ناودێر دەگرێ. کەتوار چیرۆکئاساتر لەو شتەیە کە هونەرمەندێك بتوانێ سادەگەرایانە وێنەی لێ هەڵگرێتەوە. هونەرمەند بەردەوام" یەکێك لە کەرەستە راستەقینەکان" وێنە دەگرێ. هەر بۆیە زێدەڕۆیی لە ناتۆرالیزم یا سروشتگەرایی لە فیلمدا دەتوانێ مەرگی ریالیزمی لێ بکەوێتەوە. نموونە باشەکەی کارێکی جوان و ئاگایانەیە کە شانتال ئاکرمەن لە فیلمی **ژێن دێلمەن، ٢٢ کەنارەی کۆمرێس، برۆکسل ١٠٨٠** ئەنجامی دا، ئەو هەندە لە نواندنی چرکەچرکە و کت ومتی ژیانی رۆژانە کارامەیی وەگەڕخست کە خدەی ریالیستی ئەم ژیانەی وەپشت سەرنا. ئەو بەباشی پەی بەوە برد کە زێدەڕۆیی لە ریالیزمدا، توخمی خەیاڵ زەق دەکاتەوە و بە پێچەوانەوە. ئەم گوزەر لە کەتوارەوە بۆ خەیاڵ، گەوهەری هونەرە و لەڕاستیدا یەکێك لە دژوارییەکانی ئەفراندنی هونەری هەر ئەمەیە.لە فیلمی **ئاوێنەی** ئاندری تارکۆفسکی وردبینەوە. فیلمێك وەکو ژیاننامەیەکی خۆنووس کە بڕیارە سالآنی منداڵیی هونەرمەند هەمدیس بنیات بنێ و هاوپێناویان بکات لەگەڵ هەنووکە و ئاوێتەیەك لە یادەکان، "هەقیقەتەکان"، راڤەکان و ویستەکان. فیلم هەموو ئەمانە بەزمانێکی هاوگرەوە لەگەڵ جیهانبینی ئەمڕۆی هونەرمەند، واتە یەکانگیر لەگەڵ روانگەگەلی دینی، فەلسەفی، سیاسی و کۆمەڵایەتی و درك پێکردنی ئەو لە هونەر دەردەبڕێ. ئەمە نیگایەکە بۆ ژیان، لەبەرئەوەی پەیوەستە بە بیرەوەرییەوە، گێڕانەوەیی و نەزیلە ئاسایە. هەم دەتوانێ نیگایەك بێت بۆ هەرچییەك کە رابردوەو هەم نیگایەك بۆ هەر چییەك کە دەکرا بەشێوەیەکی دیکە گوزەرابا.هەم لەمڕۆ، واتە لەوەی کە لە زریان ماوەتەوە، سەرنج دەدا و هەم لە دوێنێ. لە چرکەساتگەلێکی فیلمدا، فیلمێکی بەڵگەنامەیی لە رۆژانی جەنگ لە دژی ئاڵمانی سەردەمی نازی، کە پەڕینەوەی سەربازانی سوپای سوور(سوپای سۆڤیەت) لە رووباری سیواش نیشان دەدا،جێ کراوەتەوە.سەربازانی ماندو و لەپێکەوتوو تێدەکۆشن تا تەقەمەنیی خۆیان لە رووبارەکە بپەڕیننەوە. وێنەکان تێهەڵکێشی شێعرێکی ئارسنای تارکۆفسکی دەبن و ئەم شیعرە بەوشتەی کەدەیبینین، بە فیلمێکی بەڵگەنامەیی کە فیلم هەڵگرەوەکەی

(50) .A.Kluge , Alexander kluge : a retros pective , the goe the institutes of vorth America , 1988, p.4.

کوژراوە،واتایەکی دیکە دەبەخشێ. پشتڕاستبوون بە کەتوار لەگەڵ شیعر هاوپێناو دەبێ و ئێمە ئاگاداری باشارێك دەکا کە لە وێنەکاندا نەخشی بەستوە: بەرەوڕووبوونەوەی نەمری لەگەڵ مەرگ. بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ تیاچوون، کاتێك کە بڕیارە کە لە رێگەی شتێکدا بمری کە خۆی لە بنەتادا ڕاڤەیەکە لە هەقیقەت. هەقیقەتێك کە لێرەدا بە واتای پەیوەستداربوون بە نیشتمانێك، ئایدیۆلۆژییەکی سیاسی، یا زۆر بەسانایی بە زۆرملێی سەرباز بوون، بەڵای لاوبوون. ئەم چرکەساتانە کە بە واتای قاڵبیی وشە بە "بەڵگەنامەیی" زانراون (و ئەمانە تەنیا چرکەساتەکانی فیلم نین کە بەو واتایە "بەڵگەنامەیی" پێ دەوترێ" سنوری پشتڕاستی بە بەڵگە و نەزیلەو شیعر تێکەوە دەپێچنو لە بنەتادا بە حکومەتی لێبڕاوی ڕاڤە مل دەدەن.

هەر فیلمێکی بەڵگەنامەیی خودان شێوازە و مێتۆدێکی دەربڕینی تایبەت بە خۆیەتی. لە خۆیدا دەربڕین لێڕوانینێکە بۆ ژیان. هەم لەلایەن رەژیدەکەیو هەم لەلایەن هەرکام لە بەرامبەرانی (خوێنەر ـ بیسەر). دیکۆمێنتارێك لە بارەی منالێك کە لە سەرەتای رەزبەرەوە دەچێتە قوتابخانە، باسلێکردنی سالآنی چوونە قوتابخانە و تەکووزپەسندیی ئێمەیە. باسلێکردنی پەسندی فرمانی مامۆستا و هاوپێناوبوونی زانینو دەسەڵات بۆ ئێمەیە. شێواز و مێتۆدی دەربڕین لە بەر ئەم هۆیە هەن کە ئەو شتەی نیچە بە بەرجەوەن ناودێری کرد، هەرامەیەکی یەکتا نیە. کەتوار لە بەر ئەوە رەتەندەیە کە دەتوانێ بە هەزاران هەزار بیچم ڕاڤە بکرێ. فرانژۆ بەجوانی گوتبووی:"کەتوار، کەتوار بەرتەك دەداتەوە".[51] فیلمی بەڵگەنامەیی چەشنی بەرهەمێکی هونەری، وەکو شتێکی دروستکراوی زەینو دەستەبژێرکردن و جیاکاری، لە گەوهەری خۆیدا دەسکردە. هەمدیس ئەفراندنە و نەك تۆماری کەتوار. لەم ڕووەوە کلۆگە دەیگوت:"بە تەواوی ئەگەری ئەوە هەیە کە کەتوار وەکو ئەفسانەیەکی مێژوویی بناسێنین.کەتوار شێرەپەڕۆینەیە. خەڵك لەگەڵی چەشنی چارەنوس بەرەوڕوو دەبن، وەلێ چارەنووسیان نیە،بەڵکو بەروبوومی کاری نەوە مرۆییەکانە کە بەردەوام شتێکی یەکسەر جیاوازیان لەو دەخواست و هێشتا لێی دەخوازن. هەمیشە، کەتوار بەشێوەیەکی هاوکات هەم راستەقینەیە و هەم راستەقینە نیە".[52]

سینەما قاببەندییە، کەتوارێك لە رەوتدا. بەشێکی هەڵبژاردە لە کەتوار کە هەموو کەتوار لەخۆ ناگرێ. ئەوەی دوربین تۆماری دەکا نەك جیهانی راستەقینە، بەڵکو "جیهانی راستەقینەی هەقیقەتی زاڵ"ە. بە زمانێکی ئاشناتر "کەتوار ئایدیۆلۆژیی زاڵ"ە. هونەر

(51) .G.RoyLevin, op. cit, P.121, P.128.
(52) .A.Kluge, op. cit, P.6.

دەتوانێ لەم بەلاّی هەمدیسنوێنیی هەرامەی راستەقینە هەلّبێت، ئەگەر وەها کە ئەرەستۆ ئامۆژگارییی دەکرد بەردەوام دەبێ سەرنج لە "ئەوەی کە دەبێ هەبێ" بدا. لەم دۆخەدا مرۆڤان، هەلّکەوتەکانو هەمبەرێتییەکانی بەرهەمی هونەری چەندقات زیندوتر لەمرۆڤانی راستەقینە، هەلّکەوتەکانو هەمبەرێتییە راستەقینەکان دەبن. ژان لوك گدار لە بارەی سێ کەسیەتیی سەرەکیی فیلمی دلّکێشی خۆی (بەناوی)**تاقمی جیا** گوتویەتی کە ئەمانە مرۆڤانی راستەقینەن، کتومت راستەقینەن. لەبەرانبەردا ئەم دنیایە کە لەگەلّ کەتوار یەکانگیر نابێت.دنیا فیلمنایەکی چەوتە و ژیان فیلمێکە کە خراپ دروست کراوە.[٥٣]

(٥)

ئێستریند بێرگ لەیادنووسێك بۆ **کایەیەکی خولیا** نووسی:" لەم **کایەی خولیایەدا** وەکو کایەی پێشو، دانەر تێکۆشاوە تا بیچمگەلی لۆژیکیی دابڕاو لە یەکدی، بەلاّم بەئاشکرا خولیایەك بگرێتە بەر. هەمووشتان دەتوانن رووبدەن، هەرشتێك دەلوێ و شیمانکراوە. کاتو شوێن بوونیان نیە، لە سەر بەستێنێکی بێرەنگی کەتوار، خەیالّ لە خۆی گوزەر دەکا و شتێکی تازە دەچنێ. شتێکی دروستکراو لە بیرەوەرییەکان،ئەزموونەکان،خەیالّگەلی لەزنجیر رزگاربوو، خالّگەلی پووچو داهێنانەکان".[٥٤]ئەم بەهێزترین بیچمی دەربڕینی زەین باوەڕی (subjectivism) نکۆلّیی دنیای دەرەکیو بەرتەکدانەوەی کاتو شوێن بوو. لە پاش ئەو هەموو بەدحالّیبونە لەمەڕ کەتوار و هەقیقەت، ئیدی لۆژیکی خولیا پێویست بوو تا متمانەی خەیالّپەروەریی هونەری زیندوو بێتەوە.

بە نکۆلّیی جیهانی دەرەکیو ماتریالی، واتای تاقانە لە ئاخێوی هونەریشدا کە رەخساو و تەرخانی ریالیزم بوو، بە ناونیشانی یەکێك لە واتاکانی لواو دەهاتە گۆڕێ. واتای تاقانەی جیهان کە دەرەوایەوە، لەگەلّ خۆیشیدا ناسکاری دیکارتیشی برد، واتە گریمانیبوونی خودی ژناسیاو و بەردەوام بەئاگا، تەواو و نەگۆڕ. خودی هەزار پارچە، شوناسی یەکتای نیە. کتو مت وەکو کەتوار و جیهانێکە کە لەواندا دەژی. سەردەمێك هاتە پێشەوە کە مرۆڤێك جارێکی دیکە وەکو **شا لیر** بپرسێ:" من کێم؟ کەسێك پەیدا نابێ کە بە من بلّێ من کێم؟". شوناسی داهێنەرانە، شوناسی جڤاکی، شوناسێکی درۆزنانە کە ئاوەزباوەڕان،

(53) .J.Collet, jean Luc Godart, Paris, 1970, PP.26-27.
(54) .A.strindberg, sixplays, trans.Esprigge, New York, 1955, P.193.

پۆزەتیڤیستەکان، ریالیستەکانو ناتۆرالیستەکان دروستیان کردبوو، وەلاچوو تا بێ شوناسیی راستەقینەی مرۆڤی مودێڕن ئاشکرا بکرێ. پەڕاوگی ناسینەوەی داهێنەران کە هەمان داکۆکی لە شوناسی "مرۆڤی هۆشمەند"و "مرۆڤی دانا" بوو، بە نکۆلّیی کات،شوێن و جیهانی"راستەقینە" لە **کایەیەکی خولیای** ئێستریندبێرگ هاتە کۆتایی. هەنووکە،ئەمە هونەری مودێڕن بوو کە هەنگاوی دواتر هەلّگرێو نیشان بدا کە شوناسگەلی داهێنەرانە تەنیا بە کاری "برێك کەسان" دێن، بەلاّم رۆشنگەری چ خالّێك نین. ئاخاوتەی نیچە زانرا کە جیهان چ واتایەکی نیە و ئێمە بەردەوام لە تەك واتاگەلی داهێنەرانە و ویستی هێز بەرەوڕووین. هیچ شتێك پڕ راز و رەمزتر لە جیهانی سەمەرەخولّقێن و مەتەلّئاسایەك کە لەودا دەژین نیە. گریمانی سادەگەرایانەی نۆژەنکردنەوەی،رۆنراوی گریمانێکی پووچترە: ئەمە کە جیهانمان ناسیوە. ئەزموونی بێواتایی ـ کە نرخێکی گران لە پێناویدا درا ـ نەك تەنیا نیشانی دەدا کە جیهان واتایەکی نیە، بەلّکو بۆ هونەر رۆلّێکی تازەی دادەنا. نیچە لە پێشگوتاری **لەدایکبوونی تراژێدی** (ڕووله واگنێر) نووسیبووی کە هونەر "کردەی متافیزیکیی پەتی"یە. هەنووکە هونەرمەند لە خۆی دەپرسێ: بۆچی ئەم کردەیە بۆ نۆژەنکردنەوەی شتێك کە برێك کەس ناوی کەتواریان لێناوە، کەم بکەینەوە؟ ئەم کارە تەنیا لە یەك دۆخدا واتای هەیە، ئەمە کە بمانەوێ کەتواری خۆمان سەرتر لە کەتواری هەر کەسێکی دی بهێنینە گۆڕێو پێی بێژین لەبەر ئەوەی من جیهان بەم جۆرە دەبینم، تۆش دەبێ وەهای ببینی.

نیارڤان*

١

فیلمی **فانیو ئەلکساندێر** سازکراوی ئینگمار بێرگمان بەراییەکی هەیە کە بە وێنەیەك لە تەماشاخانەیەکی بچووکی پەڕاوگی، بووکەڵەکانی ئەلکساندێر، دەست پێدەکا. پەردەکان لادەچن و ئێمە لەنێوەڕاستی سەکۆدا کە بەچەند مۆمێك ڕووناك کراوەتەوە، ڕوومەتی کوڕە هەرزەکارەکە و دەستەکانی دەبینین.ئەو، دووبووکەڵە لە ڕووبەڕووی یەکدی دادەنێو پاشان سەیریان دەکا. لەگەڵ مۆسیقای شومان و جووڵەی میچەکان، بووکەڵەکانی کاتژمێر دێن، کە یەکێك لەوان مەرگە و داسێکی درێژ بە دوی خۆیدا ڕادەکێشێ. بەبۆچوونی کوڕە هەرزەکارەکە ـ کە ئێستە لەژێر مێزێکی گەورە وەشێراوە ـ پەیکەری ژنێك لەگۆشەی ژوورەکە جووڵەجووڵ دەکا و پاشان مەرگ، مەرگی ڕاستەقینە، لە پشت گژوگیای ڕازێنەرانە لێی واق وڕ بمێنێ. کوڕە هەرزەکارەکە لەم کەش و هەوایەدایە کە داپیرەی دێتە ژوورەوە و بە دەنگەوازێکی هەم میهرەبان، هەم کەمێك پڕگازەندە دەپرسێ: "ئەلکساندێر، تۆ لەو ژێر مێزەدا چی دەکەی؟". لە پاش ئەم هەموە دیمەنی یەکەمی فیلم لەگەڵ وێنەیەك لە تەماشاخانەی ڕاستەقینە دەست پێدەکا. سەرەتا هەوڵی شانۆ و پاشان نواندنێکی شانۆیی دەبینین کە ئەلکساندێر و بنەماڵەکەی لەودا بەشدارنو جێژنی لە دایکبوونی عیسا مەسیحیان گرتووە. باوکە، ئەسکار ئەکدال، کە بەڕێوەبەری تەماشاخانەو نیارڤانەکەیەتی، لەکۆتایی کایەکەدا بۆ هاوکارەکانی دواندەرییەك بە بۆنەی لە دایکبوونی مەسیح و ساڵی نوێ پێشکەش دەکا، بێ ئەوەی کە بزانێ ئەمە دوایین ساڵی ژیانی ئەوە کە دەست پێدەکا:

دۆستان، ئەمە بیست و دووساڵێکە کە من بەڕێوەبەری شانۆی شارمو تازە ئێستە دەمەوێ دواندەرییەکتان پێشکەش بکەم. ڕاستیتان دەوێ من دواندەرێکی باش نیم، بە پێچەوانەی باوکم کە پێشتر لێرەدا کاری دەکرد و چ دواندەرێك بوو! بەهرەی من، واتە تاقانە بەهرەی من، هەر لەم دنیا بچووکەدا پشکوتووە... لە نێوان ئەم دێکۆرە پەڕاوگیانە و ئەم تەماشاخانە، من چەندە و بە چ بارتەقایەك کەسانێك کە لەم دنیا بچووکەدا کار دەکەن خۆشم دەوێن. لەدەرەوەی ئەم دنیایەدا، جیهانێکی گەورە هەیە و دنیای ئێمە جار و بار تاودانەوەی دەکا و

* بازیگر، هنرپیشه/ ئەکتەر.

دەبێتە هۆی ئەوە کە تا باشتر بیناسین، یا... ئێمە بۆ کەسانێك کە هەنگاو دەنێتە ئەم دنیایەوە هەل دەڕەخسێنین تا بۆ چەندساتێك، تەنانەت چرکەساتە ئێجگار کورتەکان، ئەو جیهانە توخسو توندوتیژ و بێبەزەیییەی دەرەوە فەرامۆش دەکەن. شانۆی ئێمە هۆبەی تەکووزمەندی، ڕێسا، ئاگایی و... ئەڤینە.

ئەم گوتانە دوا ئاخاوتەی بێرگمانە، هونەرمەندێك کە تەمەنێکی لە سینەما و شانۆ بە سەر برد تا لەم فیلمەدا، کە لە یەك واتادا دوایین کاری گەورەی ئەو لە سینەما دایە، هەڵێنجانی خۆیشی لە هونەری نیارڤانیو هەم لە جیهانی دەق دێنێتە ئاراوە. قسەی ئەمشەوی ئێمەش لەبارەی هەمبەری نیارڤان لەگەڵ جیهانی بەرهەمدایە. ئێمە دەمانەوێ بزانین کە پێگە و ئەرکی هونەرپیشە یا نیارڤان لە دنیای دەقدا ـ لە دنیای بچووك ـ کامەیە. لە گوتەکانی ئۆسکا ئەکدال، یا ئینگمار بێرگمان، سێخاڵی نێوەندی بەدی دەکەین. یەکەم: هونەرمەندی نیارڤان دنیای بەرهەم دەخولقێنێ کە تاودانەوەی جیهانی ژیانی ڕۆژانەیە. دووەم: چوونە نێو ئەم دنیایە ـ لانیکەم جاروبار ـ دەبێتە هۆی ئەوە کە تا جیهانی ڕاستەقینە، هۆڤی و بێبەزەیی باشتر بناسین. سێهەم: پەیامنامەیەك لەئەستۆی هونەرمەندە، ئەرکی سەرشانی دروستکردنی چێژی نواندن، فەرامۆشیی ڕەنجەکانو بەڵاکانە تەنانەت بۆ چرکەساتگەلی کورت. ڕەنگە بتوانین دوایین خاڵ وەها ڕاڤە بکەین کە مەسەلەکە لە سەر مەوداگرتن لە ڕەنجە مرۆییەکانە، تا لە دوورەوە هەرە مەزنایەتیو هەمە لایەنیی باشتر تێبگەین. ئەم خاڵانە بەدەربڕینێکی دیکە لەگرنگترین بەرهەمگەلی فەلسەفی کە تا هەنووکە لەبارەی هونەرەوە نوسراوەن، واتە پەرتوکی **پۆیەتیکی** ئەرەستۆ هاتون. لەبەرئەوەی کە بابەتی کتێبەکەی ئەرەستۆ هونەری نواندنو بە تایبەتی تراژێدیو کۆمێدیی یونانییە، خاڵگەلێ کە دەیانخاتەڕوو یاریدەیەکی نایاب لە باسەکەی ئێمەدا ئەژمار دەکرێ. یەکێك لە گرنگترینی ئەم خاڵانە چەمکی "جیهانی دەق"ە.

وەرن لە هەڵکەوتێکی ئایدیالییەوە دەست پێبکەین. گریمان کە ئێمە ئەم بەختەمان بۆ ڕەخساوە کە فیلمی **فانیو ئەلکساندێر** بە تەواوی لە سەر پەردەی سینەما ببینین. ئەم چەند سەدهەزار نیگارەی کە بە خێراییەکی نەگۆڕ لە بەرانبەر تیشكو لێنزی دوربین تێدەپەڕن و دەکەونە سەر پەردەی سپی، ساویرگەلی زۆر لە زەینی ئێمەدا چێ دەکەن: ساویری بزاوتی مرۆڤانو شتان، ساویری بوونی بێبگاریی وێنە، ساویری یەکانگیریی دەنگەکانو وێنەکانو لە هەموو گرنگتر ساویری ئارایی لە جیهانی بەرهەمدا. دواخەیاڵکرد ئەم وێنایەیە کە دنیایەکی دی بەڕووماندا دەکرێتەوە و هەنگاو لە نێوی دەهاوین، دنیایەك کە لەم پاش نێوەڕۆ زستانییەی کە ئەلکساندێر بە

تەماشاخانەی پەڕاوگیی خۆی سەرقاڵ بووە دەست پێدەکا وبەو دیمەنە جوانەیکۆتایی دەگات کە کوڕە هەرزەکارەکە سەری لە کۆشی داپیرەی دلۆڤانی ناوە تاکو ئەو (داپیرە) شانۆی خولیای ئێستریندبێرگ بخوێنێتەوە:" هەموو شتان لواو و یەکسانن. نە کات هەیە و نە شوێن. لە بەستێنێکی بێڕەنگ لە کەتوار،خەیاڵ لە خۆی دەگوزەرێو شتێکی تازە دەچنێ". مەسەلەکە ئەمەیە: ئایا ئێمە توانیومانە لە دنیای بەرهەمدا بارگە دانێین؟ ئایا بەختی ئەوەمان بۆ رەخساوە کە لە جیهانی ژیانی رۆژانەی خۆمان جیابینەوە و پێ بنێینە دنیایەکی خەیاڵییەوە؟ ئایا ئەو دنیایە بە گوتەی مارتین هایدگێر، بۆتە هێلانە، ماڵ، یا خۆ نیشتمانی هەمدیس وەدەستهاتوی ئێمەیە؟

ڕێداریی ئێمە بۆ ئاسۆی دنیای بەرهەم لەگەڵ هەڵکەوتی هایدنناسانەی دیاری دەکرێ، هەڵکەوتێك کە بە دیالکتیکی بوونی بەرهەم ناودێری دەکەین: بەرهەم لە لایەکەوە بە جیهانی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤان، واتە بە دنیای وەك دەوترێ راستەقینە ـ یا بە گوتەی ئۆسکار ئەکدال بە "جیهانی گەورە" ـ پەیوەست بووە، نیشانی دەدا و تاودانەوەی دەکات و لە لایەکی دیکەوە لەم جیهانی ژیانی ڕۆژانە جیایەو خودان یاساگەلی تایبەتی هایدنی خۆیەتی. ئەم دیالکتیکە بەم گوڕ و تینەوە، لە چرکەساتی یەکەمی ئەفراندن بەدواوە، پەیتاپەیتا لە بەردەم ئافرێنەری بەرهەمیشدایە. رەنگە لە بەر ئەمە بێ کە هەرکات ئەو تێبکۆشێ تا لە ئەفراندنی دنیای دەقدا، جیهانی راستەقینە بە تەواوی لاسایی بکاتەوە، بۆڕ دەخوا و بەرهەمێکی بێبایەخ سازدەکا. نموونە بەناوبانگەکەی، ڕێبازی ناتۆرالیزمی ئەدەبی لەکۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەمە، کە پێشڕەوەکانی جیا لە بەرەنجامگەلی کۆمەڵایەتیو سیاسیی رادیکاڵ کە دەستڕاگەیشتنیان کردبوویە ئامانجی خۆیان، بەهۆی ئایدیالی لاساییگەریی تەواوی کەتوار و جیهان، تەنیا مەرگی ناوادەی هونەری خۆیان ڕاگەیاندبوو. لێرەدا لەگەڵ چەمکی گرنگ و تێکچڕژاوی "لاساییگەری" بەرەوڕوو دەبین، کە لە چەقی باسگەلی تیۆریکی ئەرەستۆ دایە. مەبەستی ئەرەستۆ ـ کە پەیتاپەیتا لاساییگەری یا دەمەلاسکێ یا بە زمانی یونانی لە mimesis دەدوا ـ نۆژەنکردنەوەی کتومتو تەواوی کردەکان، گوتەکان و رووداوگەلی دنیای دەرەکی نەبوو، بەڵکو بەو گرێکوێرەیەکی چەندقات تێکچڕژاوتری لەبەرچاو بوو. کاتێك کە ئەو دەیگوت کە لە تراژێدیدا کردەوەی کەسان سەرتر لە رەفتاری راستەقینە دێتەنواندن، بە ئاشکرا جیاوازیی نێوان کردەی نواندنگەریو کردەوەی راستەقینەی خەڵکی لە ژیانی راستەقینە لەبەرچاو گرتبوو.[١]

(١) ارسطو، **فن شعر**، برگردان، ع. زرين كوب، تهران، ١٣٦٨، ص ٢٦.

ئەو کەسەی کە وەها تێهزرێت، ئیدی ناتوانێ بەرهەمێکی هونەری بە لاساییکردنەوەیەکی تەواو و کتومتی جیهانی راستەقینە بزانێت. لە جێیەکی دیکەی پەرتوکی **پۆیەتیك** دا ئەرەستۆ دەڵێ کە جیاوازیی گرنگی شیعر لەگەڵ مێژوو لەوە دایە کە لە مێژوودا ئەوەی کە ڕوویداوە جێی هێماکردن یا باسە و لە شیعر یا هونەردا ئەوەی کە دەیتوانی ڕوو بدا، یا ئەوەی کە دەبێ ڕوو بدا باس دەکرێ. ئەرەستۆ لەم خاڵەوە وەها بەرەنجامگیری دەکات کە لە ئاخێوی شاعیرانەدا لە کاروباری هەمەکیو لە ئاخێوی مێژوییدا لە هەرامەی تایبەتی باس دەکرێ. هەر بۆیە شیعر چەندقات فەلسەفیتر لە مێژوویە.[٢] سەرنجدان لە گوتەی سەرەوە بە ئاسانی نیشان دەدات کە ئەرەستۆ مەسەلەیەکی دیکەشی بە شێوەیەکی پەنانەکی خستۆتەڕوو، مەسەلەیەك کە لە باسەکەی ئێمەدا لایەنێکی نێوەندیی هەیە: لە هونەردا ئایدیالو هەڵکەوتگەلی ئایدیال گرنگییان هەیە. رۆشنە کە دۆخی ئایدیالی لەرێگەی لاساییگەری پەتیی رووداوەکانو کردەکانی دنیای دەرەکی وەدەست نایەت، چونکە گەر وەها بێ، ئیدی نموونەی سەرتر یا ئایدیالی لە گۆڕێدا نەدەبوو.

مەسەلەی سەرەوە لە تاوتۆیی نیارڤانیدا ئێجگار گرنگە. نیارڤان هونەرمەندە، واتە دنیایەکی تازە دەخولقێنێ کە لە هەمان کاتی بەستراوەیی بە جیهانی راستەقینە لێی جیا دەبێتەوە و زۆرێك لە شتان کە بوونیان نیە ـ بەڵام دەتوانن یا دەبێ هەبن ـ دەنوێنێ. نیارڤان تەنیا لەبەرئەوەی کە لە کردەکانو گوتەکانی خۆیدا لە دنیایەکی دیکە دەدوێ، دەتوانێ هەندە لە جیهانی راستەقینە مەودا بگرێ کە ئیدی بە لایەوە هیچ دژوار نەبێ تا بەشێوەیەکی رەخنەگرانە لەگەڵ چەمکی کەتوار و لەگەڵ پێکناکۆکەکانی نێوەکیی جیهانی راستەقینە بەرەوڕوو بێت. دیسان بەم هۆیە، هونەرپیشە دەتوانێ بەستێنی پەیدابوونی لێکدانەوەگەلی فرەچەشنو تەنانەت دژبەر بخولقێنێ، تەنانەت لە توانایدایە کارێك بکات کە هیچ بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر)ێك یا تەماشاوانێك لە نۆڕینی ئەو کردانەو بیستنی ئەو گوتانە بە ئاماژەپێکراوێکی لێبڕاو و بنەتایی بگات. بایەخو مەزنایەتی کاری نیارڤان لەوە دایە کە دەتوانێ کارێك بکات کە هەر کام لە تەماشاوانان لە سەر بنەمای زانراوەکان، جیهانبینی، تامەزرۆییەکانو ویستەکانی ئاگا و نائاگای خۆیدا ڕاڤەیەکی کەسیو وێدەچێ تازە لە کردەکان، گوتەکانو هەڵکەوتەکان ساز بکات. بەم چەشنە بۆ هەر ئاماژەپێکەرێك چەندین

(٢) هەمان سەرچاوەی پێشو، ٤٧-٤٨.

ئاماژەپێکراوی جیاواز و فرەچەشن دروست دەکرێ. بە دەربڕینی دی نیارڤان نیشانەسازە، کتومت وەکو نووسەر و هەر هونەرمەندێکی دی. ئەو توخمێکی دیاریمەند لە بەرهەمدا نیە، بەڵکو ئاسۆی ئاماژەکانی بەرهەم دیاری دەکا، کارایان دەکا، دەیان گۆڕێت.

کاتێك کە زاڵبوونی بێ ئەملاو ئەولای کەتوار وەها دەچێتە ژێر پرسیار، هەم هونەرمەند (چ دانەری بەرهەم، چ نیارڤان)، هەم بەرامبەر (تەماشاوانی بەرهەم) ئەو تاقانە پەرتوکە ژێدەرەی خۆیان لە کیس دەدەن. ئەوان ئیدی پێوانەیەکی ئەرخەیانگەریان لە بەردەستدا نابێ کە بە یاریدەی بتوانن ڕاستی یا درۆی ئەم یا ئەو خاڵە تایبەتەی کە لە بەرهەمدا هاتۆتە گۆڕێ، تاقی بکەنەوە. لێرەوە، هونەرمەند و بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر) سەرەتا تێدەگەن کە ئەو پێوانە ئەرخەیانگەرەی خۆیان بەرەنجامی گرێبەستێك بووە و درك پێکردنی ئەرکی کەتوار و هەقیقەتی جیهانی دەرەکی، خۆی زادەی ڕاڤەکانو بەتایبەت بەروبوومی ئەرکی توخمگەلی زمانیو میتافۆریك بووە. لە هەنگاوی دواتر هەم هونەرمەند و هەم بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر)(هەر کام بە جۆرێكو بە ئامرازێك) وەدوی دۆزینەوەی پێوانەگەلی دیکە دەکەون. فریدریش نیچە کە لە سەر لەگۆڕنەبوونی هەقیقەتێکی بەرهەست پێداگری دەکرد، باشتر لە هەر فەیلەسوفێکی دی نیشانیدا کە ویستی دەستڕاگەیشتن بە هەقیقەت نەك تەنیا شتێکی لواو نیە، بەڵکو لە خۆیدا بەیانگەر، بیچمدەر و گوڕبەخشی ویستێکی دیکە، واتە ویستی هێزە.[٣] ئەو نیارڤانەی کە ئاگاداری ئەم خاڵە بووبێتەوە کە خۆی بەیانگەری هەقیقەتێکی سپیتا، دەرەکیو بنەتایی نیە، ئاسانتر دەتوانێ لەرێگەی ئەم مەوداگرتنی ڕەخنەکارانە لەگەڵ "هەقیقەت" شتێکی تازە بخولقێنێ کە بە ڕووی ڕاڤەگەلی جۆراوجۆر ئاوەڵا بێت. ئەو بە سەرهەڵدانی لێکدانەوەگەلی نوێو ڕاڤەگەلی جوانکارانە هەل دەڕەخسێنێ. نیارڤانێك کە لاسایێگەری لە کەتوار تاقانە چاوساخو باشقەی تیۆریك و کردەکی کاری خۆی نەزانێ، سەرکەوتن وەدەست دێنێ تا "هەقیقەتە فرەفاقەکان" بخولقێنێو ئەمە گرنگترین کارێکە کە نیارڤانێك دەتوانێ ئەنجامی بدا، چونکە لەم دۆخەدا ئەو شتێکی تازە بە سەر جیهانی دەقدا زێدە دەکا، شتێك کە دەکرێ بە "هۆکاری مرۆیی"، واتە "توخمی نیشانەساز" ناودێری بکەین. لەم دۆخەدا ـ و تەنیا لەم دۆخەدا ـ یە کە نیارڤان ویستی هێز دەدرکێنێو ئاشکرای دەکا.

(٣) بڕوانە وتاری "ویستی هەقیقەت لە نیگای نیچە" لە:ب. احمدی، **کتاب تردید**، تهران، ١٣٧٤، صص ١٤٢-١٦٧.

(٢)

لە نێو توخمگەلی پێکهاتەیی بەرهەمێکی شانۆیی ـ بۆ نموونە فیلمێکی سینەمایی ـ هۆکارانێکی جیاواز بە "هۆکارگەلی مرۆیی" ناودێر دەکەین. یەکێك لە گرنگترینی ئەوانە لە ئاستی "چیرۆکی" (diegetic) دێتە گۆڕێ و تێکڕای ئەو خاڵانەیە کە لە سەر پەردەی سینەما دەبینرێن یا هاوکات لەگەڵ وینەکان دەبیسرێنو هەواڵ لە هەنتەشی مرۆڤ دەدەن، وەکو خانوەکان، ئامراز، تێکڕای شتانێك کە بەروبوومی کاری ڕەنێوهانەرانەی مرۆڤن، دەنگە مرۆییەکانو ئاوازە مۆسیقاییەکان. لە ئاستی بەرامبەری بەرهەم، ئەم چەمکە مرۆییە بە بیچمێکی چەندقات بەرینتر لە گۆڕێدایە: زەینی مرۆڤێك ـ واتە بەرامبەر ـ ە کە واتا بە هەموو شتێك دەدا، بۆ هەر ئاماژەپێکەرێك ئاماژەپێکراوێك ساز دەکا و یا ئاماژەپێکراوێکی دروستکراو پەسند دەکا و بە کاری دێنێ. عارف و نووسەری سویسیی سەدەی پێشو هانری فرێدریك ئامیل گوتبووی:"هەر بەرجەوەنێك هەڵکەوتێکی ڕۆحە". بەرامبەری (بیسەر ـ خوێنەر) بەرهەمی هونەری تەنانەت لە توخمگەلی سروشتی کە لەواندا لە هەنتەشی مرۆڤ هیچ هەواڵێك نیە، دەتوانێ هەڵکەوتێك بخولقێنێ کە لە مەزنایەتییەکان یا کەمایەسییەکانی ڕۆحی مرۆڤ هەواڵ دەدا.

جیا لەم توخمە کەم تا زۆر تەکوز و ڕێسامەندکراوە، توخمێکی مرۆیی دیکە هەیە کە ئاسان ناتوانی وەکو نیشانە یا کۆماگێك لە نیشانەکانی بیناسیتو دیاریی بکەیت. دژواریی کارەکە لەمەڕ ئەم توخمە لەمەش زیاترە، چونکە خۆی "نیشانە ساز"ە، واتە ڕەخسێنەری کۆماگێك لە ئاماژەگەلی تازەیە. ئەمە توخمی تایبەتو یەکتای ئاراییی دەسبەجێیی ویست، وارسکەو یادەوەرییە مرۆییەکانە و هەربۆیەش بە تێکڕاییو بەشێوەیەکی لێبڕاوانە و تەواو هەمدیس ناسینەوەی نیە. دەکرێ ببینی کە ئەم توخمە مرۆییەی دەربڕین دەتوانێ لە یەك ساتدا نەك تەنیا بۆ تەماشاوانانی فرەچەشن، بەڵکو تەنانەت بۆ یەك تەماشاوانیش کۆماگێك لە ئاماژەکان بخولقێنێ و سەرهەڵدانی واتاگەلی تازە لواو بکات. ئەم توخمە، نیارڤانە.کاتێك ڕۆبێر برسۆن دەڵێ کە جیاوازیی نێوان نیارڤان لەگەڵ توخمێکی سروشتی وەکو درەختێك جیاوازییەکی هایدنناسانەیەو درێژەی دەداتێو دەڵێ کە :"ئەوانە بە دوو دنیای جیاواز پەیوەستن، یەك درەخت لە شانۆدا درەختێکی ڕاستەقینە واخۆنواندن دەکات"[٤]، لە ڕاستیدا

(4) .R.Bresson, Notrle cinematogaphe, Paris, 1974,p.15.

دەیەوێ ئەم خاڵە بێنێتە پێشێ کە لە دیدی ئەوەوە نیارڤان واخۆنواندنی مرۆڤ یا کەسێتییەکی شانۆیی نیە و کارەکەی لە لاساییگەری لە کارەکانی مرۆڤ کورت نابێتەوە. نیارڤان خۆی وەها کە دەردەکەوێ مرۆڤێکی کامڵە و توانایی ئەوەی هەیە کە دنیایەك لە واتاکان بخولقێنێ‌و دۆزینەوەی ژمارەیەك لەو واتایانە هەندە دژوار بێت (هۆیەکی بوونی توخمگەلی نائاگای دەرونی ئەو) کە ڕێگە بۆ هێنانە گۆڕی ڕاڤەگەلی ئێجگار جیاواز خۆش ببێ. نیارڤان لە پەیکەری قاڵبەکان، ڕەمزەکان‌و سەرباشقە هونەری‌و جڤاکییەکان کار دەکا، بەڵام لەبەرئەوەی کە لە خودی کەسێکدا ـ تاکایەتییەکی پەتی ـ یە و وزەی زەینیی بە یادەوەرییەکان، پاڵنەرگەلی سەراسای کۆدەمار و هەستبەر و دەرونی پەیوەستە، پەیڕەوی ڕێساگەلی نائاگایی خۆیەتی، دەتوانێ زۆرێك لە قاڵبە زاڵەکان، پێوانەکان، سەرباشقەکان‌و ڕەمزەکان تێك بشکێنێ، یا بیانگۆڕێت‌و بارتەقای شوێندانەرییان کەم یا زۆر بکات. هەر قەڵافەت بەخۆگرتنێك، هەرجووڵەیەکی خۆویستانە یا نەویستانەی جەستە و ڕوومەتی نیارڤان ئافرێنەری دنیایەك لە کەرەستەگەلی ڕاڤەیی‌یە. دەنگی نیارڤان، جوانی یا سیفەتگەلی جەستەیی ئەو و هێزەکانی دیکە و توانا جەستەیی‌و ڕۆحیی ئەو کە بە هیچ شێوەیەك قەتیسماوی فێرکارییە هونەرییەکان و جەستەی کارناسانەنابن، خۆیان دەتوانن ڕەژیدەی ئاماژەگەلی تازەبن. ئەم ئەگەرانە کە نیارڤان دەیخولقێنێ، بە سەرنجدان لە ڕووبەڕوویی‌و هاوپێناویی نیارڤانانی فرەچەشن لە یەك بەرهەمدا، چەندقات زیاتر دەبێت. بەم چەشنە، ڕۆنانگەلی تێکچڕژاو بیچم دەگرن کە چۆن لەگەڵ کاری داهێنەرانەی بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر) هاوپێناو بن، جیهانێکی ناکۆتا لە ئەگەرەکان دەئافرێنن.

هەر کات جیهانێك لە ئەگەرە زۆرەکان بڕەخسێ، وەها کە بتوانی لەنێوان ئەم ئەگەرانەدا بڕێك هەڵبژێری‌و هەندێکیش بەرتەك بدەیتەوە، هەر کات ئەگەری هەڵبژاردن لەنێوان ئالتەرناتیڤە جیاوازەکان لەسایەی ڕاڤەوە بەرهەڤ بێت، ئێمە لەگەڵ ڕەهەندی سەرەکیی ئازادی بەرەوڕوودەبین.نیارڤان بەئەفراندنی گرنگترین ئەگەرەکانی راڤەی هۆکارەکانی جیهانی بەرهەم، هەواڵی ئازادیی دەستەبژێر کردن، واتە گەوهەری ئازادیی مرۆیی دەگەیەنێ. نیارڤان توخمێك لە بەرهەمی هونەری‌یە کە بە ڕواڵەت بەرتەسك‌و کۆتکراوی ڕۆڵ یا پێرسۆناژە و وەها دەنوێنێ کە دەبێ ملکەچی ڕێنوێنی و ویستەکانی دانەر، دەرهێنەر، ئامادەکار و وێدەچێ کەسانێکی دیکەش بمێنێتەوە.بەڵام،بەکردەوە نیارڤان لە هاتنەدیی دەوری خۆیدا دەبێتە هەواڵ هێنەری سەرەکیی ئازادیی مرۆڤ. توانایەکی وەشێراو لە کاری نیارڤانیدا هەیە کە هەرکە لەگەڵ درك

پێکردنی تەماشاوان لە ئازادی (بۆ نموونە لە ئازادیی‌یە سیاسی‌و کۆمەڵایەتییەکان بەڵام نەك تەنیا لەمانەدا) یەکانگیر دەبێ، بەرەنجامگەلێ وەباردێنێ کە لە باسی ئەرەستۆ لە پاڵاوتنی گیانی بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر)ـ کە لە دیدی فەیلەسوف ئەرك و پەیامنامەی سەرەکیی بەرهەمی هونەری‌یەـ هاتووە.

بەمجۆرە کاری نیارڤان لەگەڵ کاری تەماشاوانیش پێکبەستراو دەبێت: گوزەری خەڵکان لە گۆڕەپانی پڕ لە بەفر کە لە دەسپێکی **فانی‌و ئەلکساندێر** لەچاوی ئەلکساندێرەوە دەیبینین، دەبێتە هۆی ئەوە کە ئەو شوێنە ئیدی گۆڕەپانێك، واتە شوێنێکی تایبەت نەمێنێتەوە. گۆڕەپانانی بێ‌ئەژمارە بۆ تەماشاوانانی زۆر و زەوەند. هەر کەس کاتی تەماشای فیلم، بە تایبەت لەبەر هاوپێناوی لەگەڵ توخمەکان‌و هۆکارگەلی مرۆیی بەرهەم، دنیایەکی تایبەت بە خۆی دروست دەکا. ڕەنگە بتوانین بێژین کە هەرکەس لە دنیای تایبەتی خۆی، لە هەر فیلمێکدا هەواڵ وەردەگرێ. سینەما نەك لە یەك جیهان بەڵکو لە دنیاکان، نەك لە کەتوارێك بەڵکو لە کەتوارگەلی بێ‌ئەژمار هەواڵ دێنێ. بۆ سینەماگەر و تەماشاوان هەقیقەت شتێك نیە جگە لە سیستمی ڕێککەوتنگەلی سینەمایی. سینەماگەر و تەماشاوان ـ دوو ئاراستەی پێوەندی ـ بە ئاسانی دەبینن کە ئەو سیستمی ڕێککەوتنانە لە گۆڕانهاتون. لەم ڕووەوەیە کە هەردووك دەتوانن لەم خاڵە تێبگەن کە کەتواری ڕووداوەکانی ژیانی ڕۆژانەش شتێکی دەرەکی‌و ئوبژکتیڤ نیە، بەڵکو شتێکە کە ئێمە خۆمان سازی دەکەین‌و ژیانی پێ دەبەخشین.لەنێوان نیارڤان و هۆکارەکانی دیکەی فیلم جیاوازییەکی گەورە هەیە، ئێمە هۆکارگەلی دیکە نیشانەدانان دەکەین‌و هەموو شتەکانیان بە پێی پێناسەکان‌و ڕێککەوتنەکان دەناسین، وەلێ نیارڤان لەم چوارچێوەیە پێ دەهاوێتە دەرێ‌و خۆی دەبێتە نیشانەساز و لەبەرئەوەی کە مرۆڤێکی دیکەیە، ئەگەری ئەوەمان بۆ نارەخسێنێ کە بە تەواوی بیناسین. نیارڤان ـ وەکو هەر مرۆڤێك ـ دەتوانێ هەرساتێك بە شێوەیەکی چاوەڕواننەکراو، کارێك بکات کە لەوەی پێشتر ئێمە ئەوەمان لە قاڵبی تەسکی یەك پێناسەدا پەستاندبوو، شەرمەزار بین. وردبوونەوە لە کاری نیارڤان دەتوانێ وامان لێ بکات کە لە بنەڕەتڕا لە هەر چەشنە "پێناسە"یەك وەڕس بین. لەوەش گرنگتر، نیارڤان کامڵتر لە هەر هۆکارێکی دیکە وێنای ژیان لە دنیای ئایدیالی ـ یا لانیکەم لە جیهانێکی باشتر لەمە ـ دەخاتە نێو جەرگەی دنیای بەرهەمەوە. هەواڵ لە ویستی هێزدەدا و لەم ڕێڕەوەدا لە ئازادیی مرۆڤ دەدوێ.

سینەما لە دەسپێکی سەدەیەکدا هاتە دنیاوە کە لەودا کۆمەڵ بەسەر تاك دا زاڵ بوو. سینەما چەندقات لەنێو خەڵکانێك کە لە کۆتی سەرەڕۆییدا دەژیان بیچمی گرت، پەسند کرا و بوو بە گرنگترین هونەری سەدە. وەها ڕوویدا، چونکە هەلی ئەوەی دەڕەخساند کە هەرکەس لە تاریکی و خەڵوەتی هەر هۆڵێکدا، لەسەر هەر ئەسکەملێك، دنیای تایبەت و یەکتای خۆی بخۆڵقێنێ. چونکە ئەگەری ئەوەی بۆ تاك دەڕەخساند تا بە تامەزرۆییەکان و ئارەزوە شاراوەکانی دەستی رابگات و ئازادانە بۆ خۆی دەریان ببڕێ و دووپاتیان بکاتەوە. هونەر ئەگەر گۆڕانکارییەك دروست بکا و گەلاڵەیەك بڕەخسێنێ، ناتوانێ ئەم کارە جگە لە ڕێگەی زێدەترکردنی ئازادیی بەرامبەر(بیسەرـ خوێنەر)ی بەرهەمی هونەری ئەنجام بدات. لەنێوان دنیای بەرهەم لەگەڵ ئازادیی مرۆیی پێوەندییەکی نەپساوە هەیە. هونەر بە تاکەکەسێك ئیزن دەدا تا هەقیقەت وەها کە دەیەوێ، وەها کە پێی وایە دروستە، بخولقێنێ و نەچێتەژێرباری هەقیقەتە داسەپاوکان، واتە ئەو درۆیانەی کە ناوی هەقیقەتیان لێ ناون. هونەر ئەگەری ئەوە دەڕەخسێنێ تا هەر هونەرمەندێك و هەر بەرامبەرێك (بیسەرـ خوێنەر) لە ئەشکەنجە و ژانێك کە مرۆڤانی سادە لە ژیانی رۆژانەیاندا بەرگەی دەگرن، هەقیقەتی بنەتایی و شاراوەی رەنجی مرۆیی تێبگا و وێنەی بکێشێتەوە و ئەو هەموە هیی خۆی بزانێت. لێرەدایە کە دەوری نیارڤان زەق دەبێتەوە، هەرکە بتوانین جیهانی فیلم وەها دروست بکەین کە دنیایەکی لێوڕێژ لە پارادۆکس و دژیەکەکان بنوێنێ، تەماشاوانمان گۆڕیوە. هەرکەس لە هەمبەر وەدەرکەوتنی پارادۆکسەکان هەستیارە، چونکە لە نێویاندا دەژی و دەزانێ کە لەنێوان نایەکانگیری و هێز پێوەندییەکی دێرێن هەیە. فۆرمولی ئێمە سادەیە: دنیایەك هەیە کە ئێمە پێمان وایە راستەقینەیە، بەڵام دادپەروەرانەی نازانین. بە ئامرازی سینەما دنیایەك سازدەکەین کە چەندقات راستەقینەتر لە دنیای یەکەمە، نەك لەبەر ئەوەی کە وێنەیەکی درۆزنانە لە دادپەروەری دروست دەکا، بە پێچەوانەوە، چونکە وردتر باسی دژیەکەکان دەکا و لەواندا لە ئارەزوەکان، پەژارەکان، خەفەتەکان، داراییەکان و نەدارییەکان، سازکردنەکان و تێکشکانەکان و... زیاتر دەتوانی ئاسەوارێك پەیدا بکەیت. کاتێك جیهانی فیلم لە پێش چاوی تەماشاوان ڕادەخەین، هەریەك لەوان لە ڕێگەی ئەزموونەکانی خۆی فێر دەبێ تا جیهانی تایبەت بە خۆی ساز بکات. کەسێك کە ئەگەری رەخساندن و داهێنان، ئەگەری گۆڕین و داخوازی شتێکی تازەی ئەزموون کردبێ، ئەمەگ و برەوداریی ئازادی زیاتر دەناسێت. وەها کەسێك رازێکی دێرین دەدۆزێتەوە، کە لەهەمان کاتدا دەربڕینێك لە هەرە پێویستیی هونەریشە: پێوەندییەك هەیە لە نێوان هەقیقەتێك کە دروستی دەکەم و جیهانێك کە پەسندی ناکەم.

(٣)

نیارڤان بەردەوام دەربڕی تاکەکەس، پلەوپایەی ئەو، مەسەلەکانی ژیانی مادی و فیکریی ئەو نەبووە. دەتوانین مێژوی هونەرگەلی شانۆیی لە گۆشەی پێگەی نیارڤان لە جیهانی بەرهەمی هونەری و پلە و پایەی تاکەیەتی لەودا، بەسێ دەورەی سەرەکی دابەش بکەین.لە دەورەی یەکەمدا کە بە " سەردەمی کلاسیك" ناودێر دەکەین، نیارڤان نوێنەری تاك و دەربڕی تایبەتمەندیگەلی مرۆیی نەبوو، بەڵکو کاروباری ئێجگار هەمەکیتر و ئەبستراکتر واتە گرێکوێرە رەوشتی و فەلسەفییەکانی ئاشکرا دەکرد. لە دەورەی دوەم کە بە" سەردەمی مودێڕن"ناودێری دەکەین، نیارڤان دەربڕی ناسکار، کەسێك، مرۆڤێکی دانا و ژناسیاو سەرپشك دەزانرا. ئەمە دەورەی باوەڕ بە " ئاگایی رەژیدە" بوو. لە دەورەی سێهەمدا، کە بە "سەردەمی پۆست مودێرن" ناودێری دەکەین و هەنوکە لەودا بەسەر دەبەین. نیارڤان نوێنەر یا دەربڕی کەسێك دەزانرێت کە بارودۆخێکی هەرۆڵی لە هەمبەر هەڵکەوتی تاکەکەسی، تواناییگەلی ئەپستمیك، سەقامگیریی باوەڕەکان و زانراوەکان و لەوەش گرنگتر لە دروستیی بۆچوونەکان و ویستەکانی خۆی بە گومان بووە. بە زمانی هێگلی ئەمە دەورەی " ئاگایی ناشاد"ە.

نموونەی باش بۆ رۆشنگەریی سەردەمی سەرەتا، هونەری شانۆی یونانە. لەم هونەرەدا کەسیەتیی شانۆیی بەیانگەری سیفەتگەلی نموونەیی، یا هەمەکی، یاخدەی هاوبەشی مرۆیی بوو. لەم روەوە، نیارڤان مرۆڤێکی تایبەتی نەدەناساند، بەڵکو دەرخەری" هەڵکەوتە مرۆییەکان "بوو و ئەوانەی بە دەربڕینێکی ئێجگار هەمەکی و ئەبستراکت دەنواند. ئانتیگۆنە لە تراژێدیی سوفۆکلیس یا **ایفی ژنی** لە شانۆی ئۆریپید تا ئەوەندە وەکو کەسیەتیەکی مرۆیی پەسند دەکران کە دەیانتوانی لە هەڵکەوتگەلی جۆربەجۆر و لە بەرکەوت لەگەڵ کەسیەتییەکان دەربڕی یاساگەلی هەمەکیی رەوشتی و ئەپستمیك بن. لەم باسەدا، چەمکی " یاسا" ـ یا بە گوتەی یونانیان Dikeـ گرنگە، چونکە دژبەرایەتیی ئەم یاسایانە چەندقات گرنگتر لە دژبەرایەتیی ویستە چلێسانەکانی کەسەکان بوو. دژبەرایەتیی یاساکان لە شانۆدا کردە و دەربڕینی نیارڤان دەناسرایەوە، بەڵام بانتر لەوان هەڵدەکشا.

ناسینی کت ومتی دنیای نێواخنیی ئانتیگۆنە وەکو ژنێکی لاو و مەسەلە دەرونی و سۆزدارانەکانی ئەو گرنگییەکی ئەوتۆی نەبوو، هەرکەس کە لە جێی ئەو کەوتبایە وەها

هەڵکەوتێکەوە بەناچار بەربژێرێکی هەڵدەبژارد کە لە بەردەمیدا بوو. بڕیاری ئەو بەرلەوەی کە لە رووی ئەڤیندارییەوە بەبرا، یا نەفرەت لە کرئۆن بێت، هەڵبژاردنێکی ئاگایانە لە ئەرکی یاساکان و دژبەرایەتییەکانیان بوو. ئانتیگۆنە بە نرخی ژیانی ویستی کە یاسای ئاسمانی جێبەجێ بکرێت. ئەو لە هەمان کاتدا کە ئاگاداری دژبەرایەتیی یاسای ئاسمانی لەگەڵ یاسای زەمینی بوو، فرمانە سپیتاکانی سەرتر لە فرمانی دەسەڵاتی زەمینی دەزانی، لە راستیدا تراژێدیی سوفۆکلیس دەربڕینی دژبەرایەتیی یاساکان بوو و نیشانی دەدا کە هەرکام لەم دوو یاسا ئاسمانی یا زەمینییە گەر بباتەوە، بنەواشە رەوشتییەکان و هەڵێنجانگەلی تازە لە دادپەروەری و ژیانی کۆمەڵایەتی زاڵ دەبن. بە گوتەی ژاك دێریدا جیاوازیی نێوان" دوو بەرنامەی هایدنی جیاواز"، واتە دوو نەخشەی یەکسەر لێکجیا بۆ ژین بردنە سەر لە جیهان بوو و لەبەر ئەم هۆیەش بوو کە ئانتیگۆن و کرئۆن لە مشت ومڕی خۆیاندا دەیانتوانی خاوەن ماف بن [٥]

کاتێك کە هیراکلیتۆس فەیلەسوفی یونانی دەیگوت کە " کەسیەتیی مرۆڤ چارەنووس(daimon)ی ئەوە"[٦] لە راستیدا لە جۆرێك پێرستبەندیی دانایی دەدوا ، لەوە کە هەمووومان لە چنگی دایمۆندا تووشین. دایمۆن خودان گەوهەری خوایییە، وەلێ خوا نیە، نێوبژیوان یا ڕایەڵی مرۆڤ و خوایە، بەیانگەری بەشی خوایی مرۆڤە، بەشی هەرمانی مرندە.* ئەگەر هەر مرۆڤێك دایمۆنێکی لەبەر دەستدا بێت، ئەم خاڵەش هەڵبەت لەمەڕ نیارڤانیش وەڕاست دەگەڕێ. خاڵی جێی سەرنج دەرخستنی دایمۆن دەبێ و نەك تاکایەتی. لە شانۆگەلی یونانیدا کەسیەتیی تاکەکەسی، بەواتایەك کە ئێمە ئەمڕۆکە دەیناسین، لەبەرئەمە گرنگ نەبوو کە هەر نیارڤانێك دەبێ تەنیا دایمۆنی کەسیەتی، واتە چارەنووسی ئەو یا بە دەربڕینی تێکچڕژاوتر، بەڵام کت و متتر" کەسایەتیی کەسیەتی"ی ئەوی دەردەخست.کەوابوو دەتوانین بێژین لەم شانۆیانەدا" کەسیەتی چ پێوەندییەکی لەگەڵ تایبەتمەندییە تاکەکەسییەکانەوە نیە، بەڵکو زیاتر پێوەندیی بە تایبەتمەندیگەلی نموونەیەکە کە لە هەڵکەوتە گشتییەکانی مرۆییدا، کە لە کۆگای گێڕانەوەگەلی ئوستورەیی وەرگیراون، بە بیچمێکی ئاشکرا و پڕگوڕوتین

(6) . Heraclitus , frag ments , trans . t.m.robinson , university of Toronto press, 1987, p.69. herocit , fragments, trans. F.rossille, paris , 1994, p.51

* هەر بوونەوەرێك دەمرێ و مەرگی بەسەرا دەسەپێ. (و)

دێنەگۆڕێ. کەسیەتییەکانی شانۆنامەکانی ئەو (سوفۆکلیس)* نە نموونەیەکی چەشنین، نە وێنەیەك لە تاکەکەسان، بەڵکو نموونەگەلێکن لە مرۆڤی هەمەکی کە رۆحێکی گەورەی هەیە و لەگەڵ مەسەلەی ئێجگار دژواری هەڵبژاردنی رەوشتی یا رەنجی ناعەقڵانی رووڵەڕوویە. لە تراژێدیی سوفۆکلیسیدا لەو یەکتاییە دیاریکەرەی کەسانێك وەکو هاملێت یا لیر هەواڵێك نیە.لە بەرانبەردا، لە تراژێدیدا ئەم مەسەلەیە دەکەوێتە بەر کەندوکۆڵ کە کاتێك بنەڕەتیترین بایەخەکان و توانایییەکانی وەها کەسیەتییەك دەخرێتە بەر تاقیکارییەوە چ پێش دێ". [٧]

هەنتەشی یەکلاکەرەوە، هەواڵدەر و زۆرجاران دەوری پێشگۆی هاوچڕان لە شانۆی یونانی کەوناراش(بەو چەشنەی کە نیچە لە **لەدایکبوونی تراژێدی** دا وەبیری هێناوەتەوە)نیشاندەری ئەم ئاراستە لێدەربازنەبوو،حاشاهەڵنەگر و چارەنوس ئاسای بڕیاری کەسیەتییەکان بوو. هاوچڕان کە هەڵبەت خودان تایبەتمەندیی کەسیەتی و تاکەکەسی نەبوون، لە ڕاستیدا هەواڵی رووبەڕووبوونەوەی یاساکانیان دەدا. هۆی ئەمە کە لە شانۆ یونانییەکاندا نیارڤانان ناچار دەبوون تا لە دەمامك(ماسك)کەڵك وەرگرن،هەر ئەم هەوڵدانە بۆ لەنێوبردنی تاکەیەتی و تایبەتمەندیگەلی مرۆیی بوو. تەنانەت لە زۆرخاڵدا نیارڤانان ناچاردەبوون راهێنانی درێژخایەن و ماندوکەر ئەنجام بدەن تا ئاوازی دەنگی خۆیان وەها بگۆڕن کە خودان هیچ تایبەتمەندییەکی تاکەکەسی نەبێ. بیچمی ئایدیالیی هەنتەشی نیارڤان نزیکبوونەوەی ئەو لە نموونەیەکی سەرەکی بوو کە تەنانەت پسپۆڕانی کاری نواندنیش نەتوانن شتێکی تایبەت و خدەیەکی تاکەکەس لەودا لێك هاوێر بکەن. لە کاری نیارڤاندا تەنانەت ئاشکراترین بیچمەکانی سەرهەڵدانی وارسکەکان و خوەکان، خاڵگەلی وەکو تووڕەبوون، دڵسۆزی، هۆگری و ئەڤین، رکێشە سێکسییەکان و هتد، دەبایە لەهەر چەشنە مۆر و تایبەتمەندی سڕابایەوە.لەم دۆخەدا نیارڤان ناچارنەبوو تا شتێك لەئاخنەی خۆیەوە بەمایە دابنێ و تێبکۆشێ تا لانیکەم دەرکەوتگەلێ لەئاخنە و دەرونی کەسێتی ئاشکرابکات.ئەو دەبایە بەپاراستنی مەودا لە دەورگێڕان، بەدەر لە هەستەکەسییەکانی خۆی، رێساکانی ڕاپەڕاندبا.ئەم رێسایانە ئێجگار دژوار شیانی گۆڕان بوون و رەمزگەلی شانۆیی گوایە یەك جار و بۆ هەمیشە دیاری دەکرا، ڕاپەڕاندنی جێی پەسند و پێشێلکردنی بنەواشەکانی نەلواو یا ئێجگار دزێو بوو.

* تێبنی لە نووسەرە.(و)

(٧) چ. سیگال ، **سوفوکلس** ترجمەی خ. دیهیمی ، تهران، ١٣٧٥، ص ٢٩.

بە سەودای ڕەواندنەوەی تاکایەتی و دەربڕینی هەڵکەوتی دژبەرایەتیی هەمەکی بوو کە شیعر بنچینەی کاری نواندنی یونانی دەهاتە ئەژمار. بەکارهێنانی پەخشان لە تراژێدی دیاردەیەکە کە گرێدراوی ڕۆژگاری نوێیە و لە شانۆی کەوناردا هیچ مێژینەیەکی نەبوو.[8] شیعر لەگەڵ کێش و ئاوازی خۆی لەزمانی گوتاری دووردەکەوێتەوە، لەگەڵ خدەی ناسیاوی سرەوەی خۆی هەرچییەك کە شیانی پێشبینی بێت وەلادەنێ و بە گوتەکان و تەنانەت کردەکان لایەنی چارەنوس ئاسا دەبەخشێ.هەڵبەت لە تراژێدییەکانی پاش ڕێنسانسیش شیعر جاروبار بە تەنیایی(راسین) و جاروبار لەپاڵ پەخشان(شکسپیر) بەکار دەهات، وەلێ لەم خاڵانەدا توخمگەلی بێئەژماری دیکە لەکاردابوون تا تەماشاوان لە خدەی تاکەکەسی و تایبەتی کردەی کەسیەتیی شانۆیی و نیارڤان ئاگادار ببێ و شیعری شانۆییش لەو خدە بێگانە و دوورە دەستە مەودای دەگرت. لە شانۆی تازەدا ئاخاوتەی شاعیرانە لە باشار لەگەڵ ویستی کەسیەتییەکان جۆرێك وزەی هەموارکەرە،تا بەردەوام جیا لە ئاگایی و ویستی ئەوان بکەوینەوە یادی ئاراستەی چارەنوس ئاسای هایدنی مرۆڤیش. دەتوانین لەگەڵ ئێزراپاند هاودەنگ بین کە لە شانۆکانی سەردەمی نوێدا شیعر تەنیا متمانە و برەوی ئەدەبی هەیە، نەك شانۆیی.[9] بێجگە ئاخاوتەی شاعیرانە کە تەنانەت لە سادەترین گفتوگۆکانی شانۆیی کەوناراش بەکار دەهات، شێوازەکان و ئامرازێکی دیکەش دەستڕاگەیشتوو بوون کە سەرنجی تەماشاوان لە خدەی تاکەکەسی و تایبەتی کردە و گوتاری نیارڤان دوور بکاتەوە و دۆخی ئەبستراکت و هەمەکی بخولقێنێ. ئێمە مخابن لەبارەی بەکارهێنانی مۆسیقا لە شانۆگەلی یونانی کەونارا شتێکی ئەوتۆ نازانین. لە دەقگەلێ کە زۆرکەمن هێما بۆ پێگەی مۆسیقا لە شانۆی یونان کراوە و ئەمە بۆ بەرەنجامگیری بەس نیە. لە بەرانبەردا، لە بڕێك شێوازی شانۆیی ئاگادارین، کە لە پەسندی فرمانی سەرەکیی ئێمەش بەکار دێن و یەکێك لەم شێوازانە Agonە. لەنێو شانۆدا هەندێ وەستان ڕوویان دەدا تا کەسیەتییە سەرەکییەکان بە بەکارهێنانی زمانێکی بەرزەدەماخ ، کە لێوڕێژ لە ڕەوانبێژیی شیعری، خوازەکان و میتافۆرەکان بوو، رای خۆیان لەبارەی هەڵکەوتە تایبەتییەکانی شانۆیی دەربڕن.[10] "ئاگون" کە ڕەگاژۆی لە دادبینییەکان و داکۆکی لە دادگا مەدەنییەکاندا کردبوو، هەم ئەگەری بۆ دانەری دەق دەڕەخساند تا هونەری

---

(8) . G.Steiner, the death of tragedy, London, 1974, p.8.
(9) . N.Stock, the life of ezra pound, London, 1974, p.69.
(10) . J.DE Romilly, la tragide grecque, paris, 1982, p.39.

ئاخاوتەیی و هێزی دەربڕینی شاعیرانەی خۆی نیشان بدا و هەم بەشێوەیەکی باڵادەستانە روانگەیەکی دەخستەڕوو کە بانتر لە دیدی شیمانەیی کەسیەتی و لەبەرەنجامدا نیارڤان هەڵدەکشا. بەم کارەوە تەماشاوان لەجێی سەرنجدان لە کێشە تاکەکەسییەکان و ئاریشە دەروونییەکانی کەسیەتییەکان، ئاگاداری خاڵگەلی هەمەکی و ڕەوشتی دەبوو. هەڵبەت لە تراژێدیی نوێشدا ئەم تاکبێژییانە مانەوە، بەڵام ئەرکێکی یەکسەر پێچەوانەیان پەیدا کرد.لێرەدا ئێمە لە هەڵکەوتە هەستیارەکاندا بەیاریدەی تاکبێژیی نیارڤان لە روانگەی تاکەکەسیی کەسیەتی ئاگادار دەبینەوە، سەرترین نموونە دەکرێ لە تاکبێژییەکانی شانۆکانی شکسپیر بەدی بکەیت. لە فیلمی **بەڵای ئانا** بەرهەمی بێرگمان نموونەیەك لە بەکارهێنانی" ئاگۆن" لە سینەمادا بەدی دەکرێ. لەم فیلمەدا ڕەوتی چیرۆکی زۆر جار دەپچڕێ تا ئێمە لە روانگەی نیارڤان (و نەك کەسیەتی) لە دەوری خۆمان و ئەوانیدی و هەروەها لە دیدی ئەو لە بارەی لۆژیکی فیلم ئاگادار بین. لە راستیدا، ماکس فۆن سیدۆ و بیبی ئاندرسۆن، لیوئولمان و ئۆرلاند یوزفسۆن لە نێو فیلمەکەدا" لە دەوری خۆیان" دەردەکەون و دیدی کەسیی خۆیان دەردەبڕن.

(٤)

لە سەردەمێکدا کە ئێمە بە ڕۆژگاری بیچمگیریی نیارڤانیی نوێ یا مودێڕن ناودێری دەکەین، دۆخەکە یەکسەر گۆڕا. بەر لە هەر شتێك دەبێ ڕوون بکەمەوە کە ئەم زاراوەی مودێڕنە دەتوانێ بەدحاڵیبوونی لێ بکەوێتەوە، چونکە لەوەیدا کە من بە شانۆی مودێڕن ناوم لێناوە شانۆی سەدەی حەڤدەهەمی فەرانسەش جێی دەبێتەوە و لەراستیدا یەکێك لە سەرترین نموونەکانیەتی، لە کاتێکدا کە ئەم شانۆیە لە پەرتوکەکان و وانەنامەکانی مێژوی هونەرە شانۆییەکان و مێژوی ئەدەبیاتدا بە" شانۆی کلاسیك" ناودێری دەکەن. وەلێ لام وایە ئەم ناولێنانە — لانیکەم لەم قۆناخەی باسەکەدا۔ گرفتێکی گەورە دروست ناکات. ڕۆژگاری مودێرن سەرەتا بنچینەیەکی ماتریالیی هەبوو کە ئەوەش سەرهەڵدانی بۆرژوازی و گەشەی حەشیمەتی شارنشین و زۆر خاڵگەلی دیکە کە من بە ئەنقەست بە سەر هەموویاندا بازدەدەم، چونکە ئەوەی لە قسەکانی ئێمەدا گرنگە دەرکەوتگەلی فیکری، باوەڕدارانە و ئایدیۆلۆژیکە، کە لانیکەم لە ژمارەیەك لە گرنگترین خاڵەکاندا، ژیان و فراژووبوونی سەربەخۆ و تایبەتی

خۆیان هەبووە. لە زەقترینی ئەم دەرکەوتانە یەکێکیان برەوپەیداکردنی باوەڕ بە ئەرکی وزەی ئاوەزی مرۆڤ بوو. دەرکەوتێکی دیکە ئەمە بوو کە دەکرێ یاساگەلی هەرەپێویست بۆ بردنە پێشی ژیانی رۆژانە لەم ژیانەوە بەرەنجامگیری بکەیت. لە راستیدا دەتوانین بێژین کە ئەم دوانە بەیەکەوە بەستراونەتەوە.ئەگەر ئاوەزی مرۆیی ئامرازێکی پوخت بۆ شیکاری،بەیانکاری و ناسینی دژوارییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و هەروەها ناسینی زانستی لە سروشت و مێژو بێت، کەوابوو بە یاریدەی ئەم وزەیە دەکرێ رێساگەلی راست و دروستی ژیانی جڤاکی پەیدا بکەیت و لەم دۆخەدا هەست بە پێویستییەکی ئەوتۆ بەگەڕانەوە بۆ لێکدانەوەی رێساکان و یاساگەلێ کە لە کتێبە پیرۆزەکاندا هاتون، ناکەین. ئەم لێڕوانینە تازەیە کە بایەخی زۆر بە مرۆڤ و ئاوەزی مرۆیی و یاساکانی سازکراوی مرۆڤ دەدا، روانگەیەکی" دنیایی"(secular) ە کە جیا لە ناسینی یاساکان و دیاردە سروشتیەکان بۆ ناسینی دیاردەگەلی مرۆیی بایەخی زۆر دادەنێ و بە شێوەیەکی ڕوو لە زیادبوون درك پێکردنی دەرون و وزەی ژناسای مرۆیی، واتە توانایی ناسینی کەوشەنەکان و سنورەکانی دانایی مرۆیی دەخاتە رۆژەڤی کاری زانایان و فەیلەسوفانەوە. بەمجۆرە، رەوتێکی فەلسەفی گەشەی کرد کە لە جەختی دیکارت لەسەر گرنگیی ناسکار، واتە وزەوگوڕی ناسێنەری بکەر و سەرپشك کە بە مەبەستی ناسینی دنیای ئۆبژکتیڤ لە هەمبەریدا لێڕوانینێکی زانستی هەیە، تا تێکۆشانی لاك و هیوم بۆ وردبینکردنی سنورەکانی دانایی مرۆڤ و سەرەنجام تا باسی بلیمەت ئاسای کانت لە بارەی قەڵەمڕەوی ناسینی مرۆیی لە یەکەمین رەخنەکاریی ئەو واتە پەرتوکی **هەڵسەنگاندنی ئاوەزی پەتی**، چووە پێشێ.

ئەگەر مرۆڤ وەها پایە بڵیند بناسرێتو وزەی زەینیو عەقڵیی خۆی بۆ چوونە سەر رێگای بەختەوەری بەسو پوخت بزانرێت، کەوابوو ئەو خۆی بابەتێکی گرنگ لە فەلسەفەدا، رەوشتو هەوەها لە هونەر دەبێت. بەم چەشنە بوو کە لە سەردەمی مودێرندا ناسینی مرۆڤ، دۆزینەوەی وزە راستەقینە زەینییەکانو پاڵنەرەکانی کردەگەلی تاکەکەسیو کۆمەڵایەتیی ئەو، لە چەقی هەر باسێکی شێلگیرانە جێی گرتو لە کاری تەکووزداری بەخشین بە ژینی جڤاکیی ئەو،ئازادیيیە تاکەکەسییە مرۆییەکانو رەخساندنی ئاسانکاریگەلێ بۆ پشکوتنی ئەم ئازادییانە و توانا مرۆییەکان بووبە بنەواشە و بنەڕەتی کارەکە. لێرەوە بەرابەریی یاساییو سیاسیی هەموو تاکەکەسەکان جیا لە پەیوەستارییان بە چینەکان، توێژە کۆمەڵایەتییەکانو جیا لە پەیوەستارییان بە رەگەز یا نژاد، ملکەچییان بە باوەڕگەلی تایبەتی یا ئاینزایەکی

تایبەت، دێتە گۆڕێ. رۆژگاری مودێڕن بە مرۆڤگەرایی، ئاوەز باوەڕی و باوەڕێکی خەوش هەڵنەگر بە هەرەپێویستیی مافگەلی روونو ئاشکرا و دەستەبەرکراوی تاکەکەس بیچمی گرت. هەمووئەوانە لەبیچمگەلی دەربڕینی هونەری باندۆریان دانا. نواندنی مودێڕن بەم چەشنە بوو بەم تاکگەراییو ئاوەز باوەڕییە.(١١) لێرەدا مرۆڤ وەها کە هەیە، وەکو تاکێك، لە هێزە ڕۆحییەکانو لاوازییەکانی، لە رەهەندگەلی جۆراوجۆری بووندارانە و دەربڕینی، بە تایبەت لە ژیانی نێواخنیو کەسیەتی پەسندی خۆی هاتەگۆڕێ. تەنانەت لە نواندنگەلێ کە هێزە بانسروشتییەکانو میتافیزیکی لە کاردانو چارەنوس بەروالەت خودان هەمان وزەی یەکلاکەرەوەی ڕووداوەکانە، هەمدیس کەسایەتیی مرۆڤان وەکو وزەیەکی دیکەو بە پشکی خۆی شوێندانەر دێتە ئاراوە: رەنگە نموونەی باڵا گوتەی جۆرج گیفۆرد، راهیبێك خەڵکی ئسکێس، بێت کە لەساڵی **١٥٩٣** لە پەرتوکێك بە ناوی **گوتارێك لەبارەی جادوگەرانوجادوگەری** وەهای نوسیبوو:"هێزی ئەهریمەنی لە دڵی مرۆڤدا جێی خۆی خۆش کردوە". گیفۆرد هێزێکی میتافیزیکی کە لە شانۆگەرییەکانی رێنسانسو بۆ نموونە لە بەرهەمەکانی شکسپیر ئێجگار گرنگو نێوەندیيە، خستە پاڵ "مرۆڤ"، واتە بوونەوەرێك کە تازە دەهاتەگۆڕێو لە بەرانبەر هێزگەلی بان سروشتی قووت دەبوویەوە.(١٢)

قارەمانی شانۆی مودێڕن دەلوێ گەمژەیی بکات (شا لیر)، تووشی دڕدۆنگی ببێ، (هاملێت)، دیلی درۆ و دەلەسە و کەڵکەڵە ببێ،(ئۆتللۆ)،تەنانەت بە باندۆر وەرگرتن لە هێزە ئەهریمەنییەکان رێگەی دزێوی هەڵبژێریو دەست بداتە تاوان، (مەکبێس)، وەلێ لە هەر دۆخێکدا مرۆییيە و ئاگا و سەرپشك کە تەنیا دەوری بەیانگەری چارەنوسی شومو حاشاهەڵنەگری لە ئەستو نیە.بروتوس لە **جولیوس قەیسەر** دا بە واتایەکی ئەمڕۆیی "مرۆڤێکی سیاسی"یە. هەڵبژێرانی ئەو نەچەندان بەگوێرەی چارەنوسێکی نەگبەت بەڵکو بە پێی ویستو ئاگایی کۆمەڵایەتیو دەروەستیی سیاسیيە.(١٣) تەنانەت لە جێیەکدا کە

(١١) یەکێك لە گرنگترین دەقگەلێ! کە لەمبارەوە نوسراوە وتاری گیۆرك لۆکاچ "میتافیزیکی تراژێدی"ە:
G.Lukacs, soul and Form, trans.A.Bostock, London, 1971, PP.152-175.
(12) .sarah Beckwith, “The Power of devile and the hearts of men”, in: Ares and N.wheale, shakespear, In the changing cuririclum, London, 1991, P.143.
(١٣) هەمبەری شکسپیر لەگەڵ ئەدەبیاتی لاتین تێکچڕژاوتر لە هەمبەری ئەو لەگەڵ ئەدەبیاتی یونانە. بەڵام ئەم خاڵە لە داوەریی سەرەوە لە مەڕ جولیوس قەیسەر جیاوازییەکی ئەوتۆی نیە. لەمبارەوە بڕواننە: C. and M.Maetindale, shakespear and the Uses of Antiguity London, 1990, PP. 121-165.

چارەنوس دێتە گۆڕێ، دیسان ئێمە لەگەڵ هەمان خاڵی ئاشنای شانۆی کلاسیك بەرەوڕووین. سەرنج لە نموونەی مەکبێس کە لەودا هێزی چارەنوس لە ڕێگەی ئاخێوی جادوگەران گرنگییەکی هەرەمەزنی هەیە، بدەین: ڕاستە کە مەکبێس دیلی چارەنوسێکە کە ژنانی جادوگەریش هەر لە سەرەتای شانۆوە بەویان ڕاگەیاندوە، بەڵام کاتێك لە چنگی چارەنوسی شوم زیندانی دەکرێ، هەمدیس بەیانگەریی ڕووت نیە، بەڵکو مرۆڤێکی سەرپشك و ئاگا ڕەفتار دەکا، واتە ترسەکان، دڵەڕاوکێکانو ئەشکەنجەی ویژدانەکانی مرۆڤێکی هەیە."توخمی مرۆیی لە شانۆی **مەکبێس** دا هیچ کەمییەکی لەو توخمە بان سروشتییانە نیە و بە ڕاستی لێرەدا دەکرێ ببینی کە "هێزی ئەهریمەنی لە دڵی مرۆڤدا جێی خۆش کردوە". بە دەربڕینی باشتر، ئەم هێزە لە دڵی هەندێ لە مرۆڤان بوونی هەیە. لەم ڕووەوەیە کە دەبینین ئەو بڕیاری چارەنوسە کە جادوگەران هەڵیان کڕاند ناتوانێ ببێتە سەمەدی بەنکۆ لە قەوماندنی تاواندا و تۆزقاڵێك لە بەشەرەفیی ڕەوەشتیی ئەو کەم ناکاتەوە، بەڵام مەکبێس لەخشتە دەبا. بەنکۆ لەمەڕ بەشەرەفیی خۆی ناکەوێتە دڕدۆنگییەوە، چرکەساتێك کەڵکەڵەی هێز و پاشایەتی ئەو فریو نادا. بەڵام لە چارەنوسی مەکبێس دەترسێ، چونکە لەگەڵ لاوازییە ڕەوشتییەکانی هەڤاڵەکەی ئاشنایە: "ئەگەر ڕاست بێ، وێدەچێ، سەرتر لە سوپاسالاریی کۆدۆر، لە(ناخی) تۆدا ئارەزوی تاجو تەخت هەڵگرێنێ. بەڵام، چ سەیرە! تۆ بڵێی کاربەدەستانی تاریکی ڕاستیگەلێکمان لەلا بدرکێنن تاکو بە خەسارماندا بەرن. بە ڕاستگۆییە بێنرخەکان دڵمان دەڕفێنن تاکو هەڵماندێرن".[14] مەکبێسو بەنکۆ دوو مرۆڤن کە یەکێکیان وەدوی دزێوی دەگەڕێو ئەویدی بە گەوهەری نەجیبو مرۆیی خۆی وەفادار دەمێنێتەوە. بانتر لە بڕیاری چارەنوس ئەوان ئەگەری هەڵبژێرانیان هەیە و بەم پێیە دوو مرۆڤی مودێڕنن. بەنکۆ کە دەزانێ هەقیقەت دەبیستێ، بەڵام ملی ڕاناکێشێ و بە شتێکی دیکە ـ ڕەوشتی کەسی ـ وەفادار دەمێنێتەوە، ئەو کە ڕاستگۆییەکان بە "بێنرخ" ناودەنێو هەقیقەت بەرەخسێنەری خەسار دەزانێ، نەك تەنیا لە کەسیەتییە کلاسیکیەکان جیایە، بەڵکو لە کەسیەتییە "مودێڕن"ەکانی شکسپیرو شانۆی ڕینێسانسیش چەندقات بانتر دەکشێو دەتوانین بڵێین کە نموونەیەك لە کەسیەتیگەلی ئەمڕۆیی‌یە، کە لە درێژەدا لەگەڵی ئاشنا دەبین. بەڵێ، لە بەرئەوەی کەسیەتییەکانی شکسپیر مرۆڤن، لە کەم و کووڕیی مرۆیی لە ئازاردانو خودان هێزە

(١٤) و. شکسپیر، **مکبث**، برگردان د. آشوری، تهران، ١٣٧١، ص ٢٠.

مرۆییەکانن، نیارڤانی ڕۆڵی مەکبێس دەتوانێ ـ هەڵبەت نەچەندان ئاسان ـ لەو بوونەوەرێکی شیانی بەزەیی‌هاتنەوە بخولقێنێ، کە هاودڵیو سۆزی تەماشاوانی لێ بکەوێتەوە، یا بە پێچەوانەوە تاوانبارێکی نەفرەتلێکراو بناسێنێو زەقی بکاتەوە.[15] لە بەرانبەر وەها کەسیەتییەکی مودێڕن، کەسیەتییەکانی شانۆی کلاسیك هەن، کەسانێك وەکو ئەلکترا، ئۆدیپ، ئۆرست، ئانتیگۆنە، کرئۆنو ئاگامێمنون کە بەیانگەرانی چارەنوسن و جەختکردن لەسەر تاکایەتییان بێ واتایە. لە حاڵێکدا کە ئاندرۆماك، فدر، ایفی‌ژنی تراژێدییە یونانییەکان دیلی چارەنوسن، هەرکام لەم کەسیەتییانە لە شانۆکانی ڕاسیندا بانتر لە هەر بڕیارێکی چارەنوس، مرۆڤێك، ژنێکە، دەکرێ ئەو بناسیو لەبارەیەوە داوەری بکەیتو تەنیا بە داوەری لەبارەی متمانەو برەوداریی ڕەوشتیی کردەکانی قەناعەت نەکەی. هەرچەند ڕاسین خۆی لە پێشگوتارێك بۆ **ایفی‌ژنی** دەنوسێ کە لاساییگەری لە شانۆ یونانییەکانی بۆیە هەڵبژاردوە کە خۆی لەوانەوە نزیك دەزانێو بە زمانێك کە دواتر گۆتەش بە کاری برد کە "ئاوەز و هەستی هۆمیرۆس و ئوریپید هەروا لە پشتی سەدەکانەوە لە ئێمەوە نزیکن"،[16] بەڵام هەڵوەستەیەکی کورت لە سەر شانۆکانی ئەو و بۆ نموونە هەر ئەم ایفی‌ژنی‌یە نیشان دەدا کە بە پێچەوانەی شانۆ کلاسیکییەکان مرۆڤانی شانۆی ڕاسین لە دەرەوەی فرمانی چارەنوس وەکو مرۆڤانی سەرپشك هەڵسوکەوت دەکەن، هەستو ئاوەزێکی تایبەت بە خۆیان هەیە و لەسەر کۆڵەکەی دەرەوەستییە لێکدانەوەیی‌یەکان ڕەفتار دەکەنو نەك لەسەر بنەمای ڕێساگەلی ڕەوشتی. ڕاسین خۆیشی لە درێژەی هەمان پێشگوتاردا لە دژواریگەلێ کە دانەدوویی و لاسایی لە یونانیان دژوار دەکا دواوە و هەر بۆ نموونە واق وڕمایی تەماشاوانی ئەمڕۆیی لە ڕودانی پەرجوەکان بە هۆیەك بۆ گۆڕاندنی تانو پۆی شانۆی یونانی دەزانێ.[17]

لە شانۆی ڕێنێسانس تا نواندنەکانی ئیبسنو تەنانەت شانۆی ریالیستیو ناتۆرالیستی (و لەمبارەوە هەندێ ناو وەبیر دێنەوە کە بە سەدەی ئێمەشەوە پەیوەستن: یوجین ئونیل، تێنسی ویلیامز و...) ئەم تێڕوانینە مودێڕنە مرۆڤی لە چەقی سەرنج و بابەتی سەرەکیی کاری

(١٥) لە بارەی ئەمڕۆییبوونی شانۆی شکسپیر بڕواننە پەرتوکێك کە زیاتر لە سی ساڵ لەوە و پێش نوسراوە و هێشتا نوێو دڵکێشە:

J.Kott, Shakespeare our contemporary, transm B,Taborski, London, 1965

(16) G.steiner, The Death of Tragedy, London. 1974, p.76.

(17) ibid, p.82.

هونەرو لە بەرەنجامدا کاری نیارڤان دانابوو. نیارڤانی باش بە کەسێك دەزانرا کە بە باشترین‌و کاملترین بیچم بەیانگەری تەواوەتی مرۆیی کەسیەتی بێت. نیارڤان دەوری دەرەخساند و هەندێجار سەردەکەوت کە فرەفاقێتی بخولقێنێ. لە کاری نیارڤانی مودێرندا پەیتاپەیتا جۆرێك هاوشێوەیی لەگەڵ کەسیەتیی شانۆیی دەهاتەگۆڕێ، کە هەڵبەت بەردەوام دەستڕاگەیشتو و شیانی سەلماندن نەبوو و مەرج نەبوو هەموو جارێ بەرەنجامگەلی درەوشاوەی لێبکەوێتەوە، وەلێ هەم لە ئاخێوی رەخنەکارانە و جوانیناسانە و هەم لە گۆترە بێژییەکانی خەڵکیدا دەکەوتە بەر باس و گەڕاندنەوەی بۆ ژێدەر. پۆل ئێسکافێلد بەمجۆرە لەگەڵ پرۆسپرۆ، لارنس ئەلیویە لەگەڵ هاملێت هاویەك و هاوجووت گریمان دەکران. لەوەگرنگتر ئەمە کە بە پەیڕەوی لە گۆتەو شیلێر، نیارڤانی باش بە کەسێك دەزانرا کە ئەگەری هاوزات گریمانکاری لەنێوان دەور و تەماشاوان بخولقێنێ. ئەوان لە وتارێکی بەناوبانگدا نووسیبویان: "نیارڤان لە تەماشاوان چاوەڕوانی هەیە کە کتومت لە کردەوە و هەڵسوکەوتی ئەودا هاوپشك ببێ، هەر بەو چەشنە لە بارودۆخێکدا کە ئەو راستەوخۆ لەگەڵیدا بەرەورووویە، وەها لەگەڵی هاوپشك ببێ کە رەنجە رۆحی‌و جەستەییەکانی ئەو هەست بکا و لە نیگەرانییەکانی ئەودا هەمباز ببێ‌و خووخدە کەسییەکانی خۆی لە بەرانبەر خووخدە کەسییەکانی ئەو لە یاد بسڕێتەوە".[١٨] یەکانگیر لەگەڵ ئەم بنەواشە سپیتایەی بەیانگەری و هاوزات گریمانکاری، پسپۆڕییەکانی نیارڤانیش دەهاتنە ئاراوە و خاڵێکی گرنگتریش بیچمی دەگرت، ئەمە کە فێرکردنی نیارڤان دەبێ بە پێی ئەم رێسایانە بیچم بگرێ. ئەم فێرکردنە بەنێو شانۆشدا تێدەپەڕی‌و سیستمی نیارڤانی کە بە ناوی ئستانیسلافسکی ناوبانگی دەرکردوە لە سینەمای ئامریکادا باندۆری دانا. ئەم هەمبەری نێوان نیارڤانی شانۆ و سینەما بە سود و قازانجی هونەری تازە بنیاتنراوی سینەما نەبوو و بە نرخی چاوپۆشی لە توانایی‌یەکانی راگەیێنی سینەما بیچمی گرت.

(٥)

سەردەمی سێهەممان لە باسکردن لە شوێنگەی نیارڤان لە دروستکردنی جیهانی بەرهەم، بە سەردەمی پۆست مودێڕن ناو لێناوە. لەم سەردەمەدا دەزانرێت کە باشقەی مودێڕن کەم‌و کووڕیی زۆر و زەوەندی هەیە. لە بەرانبەر ئەو ئیمانە بە مرۆڤ و ئەرخەیانی لە

(١٨) وەرگیراو لە: م. اسلین، **برتولت برشت**، برگردان ح. ملکی، تهران، ١٣٧٤، ص ٢١.

ڕەژیدەگەرییەکانی ئاوەزی ئەو و باوەڕی لە ڕادەبەدەر بە زانستی مرۆڤ و بە پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی، خاڵگەلی دیکە کە دەتوانین بە "خاڵگەلی پووچەڵ کەرەوە" ناودێریان بکەین، قووت دەبنەوە. هەنوکە، دنیا رۆشن‌و رێساگەلی بیچمدەری سادەو کەم تا زۆر ئاشکرا نین. بەرەنجامگەلی نەرێنی هەژمارێك لە دەسکەوتەکانی رۆژگاری مودێڕن نەك تەنیا ئاشکراکراون و هاتوونەتە گۆڕێ، بەڵکو لەبەرچاوی زۆرێك لە هزرینگەران‌و خەڵکی ئاسایی بەرەنجامی راستەوخۆ و لێبڕاوی ئەو باشقەیە دەزانرێت. جیا لە زۆرێك لە دەسکەوتە مادی‌و مەعنەوی، جیا لە هێز و دەسەڵاتی دڵکێشبوونی باشقەی مودێڕن‌و جیا لە بنەواشەگەلێ کە ئەم جڤاکی مودێڕنە خولقاندی، هەمدیس رەنێوهانینی کرد و سەرەنجام خۆیشی لە سەری رۆنرا (بنەواشەگەلێ کە هێشتاش بە بیچمگەل‌و پلە جۆربەجۆرەکان کاراییان هەیە: وەکو بنەواشەی بەرابەریی شارۆڤەندی، حکومەتی دێموکراتیك، پشت ئەستور بە نوێنەرایەتی، دەستەبەری هەژمارێك لە گرنگترین مافەکانی مرۆیی‌و...) دیسان مەسەلەکان‌و دژواریگەلێك بۆ مرۆڤ هاتۆتە پێشێ کە هەمەلایەنی و کارایی ئەم بنەواشانەش دەباتە ژێر پرسیارەوە. ئاشۆویتس، گولاگ، هیرۆشیما، جەنگی ڤیتنام و کارەساتەکانی بۆسنی نیشانیان داوە کە چۆن‌و بە چ جۆرێ لەجەرگەی ژیاری مودێڕن توندوتیژترین،هۆڤانەترین و نابەرپرسانەترین سیاسەتەکان و کردەکان بیچمیان گرتوە.

لەم رۆژگارەدا بێباوەڕی بە ئاوەزی مودێڕن کە لانیکەم هەژمارێك لە بەرەنجامەکان و دەسکەوتەکانی عەقڵ‌و زانستی مودێڕن دەخاتە ژێر پرسیار، مرۆڤ لەو پێگە بڵێندەوە کەوتۆتە خوارەوە. بانگەشەی باوەڕ بە ئاوەزی مرۆیی کە بڕیار بوو هەرچەشنە سەروەریی ئوستورەکان‌و گۆترەبێژییەکان تێك بشکێنێ، چەوت بووە و بانگەشەکار خۆی بووە بە ڕەژیدەی ئوستورەیەکی تازە، یا لانیکەم نەیتوانیوە لە کاری خۆیدا لە بڕێك لەو دیتە ئوستورەییە کە پلاری لێ دەگرتن هەڵبێت. خاڵی گرنگ ئەوەیە کە لە بەرانبەر تێزی مودێڕنیتە، ئانتی تێزی پۆست مودێڕن بیچمی نەگرتوە. وەها نیە کە لە جێی ناسکاری فرەشتزانی سەرپشك، بێباوەڕیی پەتی بە ناسکار رەخسابێ. وەها نیە کە لەجێی باوەڕ بە ئاوەزی مرۆڤ و پەسندی مافەمرۆییەکان بۆ رۆژگاری باوەڕە ئوستورەییەکان گەڕابینەوە. وەها نیە کە لە بەرانبەر گەلالەی مودێڕنیتە گەلالەیەکی تازە قووت بووبێتەوە. نەخێر،ئەم رۆژگاری پۆست مودێڕن وەك بڵێی رۆژانی رەخنەکاریی مودێڕنیتەیە، خودئاگاییەتی‌و رۆشنگەری هەرۆڵییەکان، وەڕەسییەکان و بێ هیواییەکانی مرۆڤی مودێڕنە. سەردەمی سێهەمی جێی باس‌و خواسی

ئێمە سەردەمێکە کە لەودا پێگەی مرۆڤ دیاریکراو نیە.هەڵبەت ئەمە رۆژگارێك نیە کە لەودا مرۆڤ تەنیا دەربڕی چارەنوسێکی رۆژی بەریٚ وحاشاهەڵنەگر ئەژمار بکرێت، وەلیٚ رۆژگاری باوەڕ بە توانستە بڵێند هەڵکشاوەکانی عەقڵی مرۆڤیش نیە. سەردەمی سەرنجدان لە کەمایەسییەکانی وەها تێڕوانینگەلیٚ، واتە پەسند و قبووڵی بێتوانایی‌و تێهزرین لە هۆیەکانیەتی. سەردەمی سەروەریی دڕدۆنگی لە بایەخگەلێکە کە بە شێوەیەکی نارەخنەکارانە بە دروست گریمان دەکران. رۆژانی بە گومانی و رێژەینواڕییە. رۆژگاری باس لەمەڕ بەرەنجامگەلی پێنەگەیشتویە، نە خەیاڵکرد هۆنینەوە لەمەڕ ترۆپکی پێگەیشتن.

مرۆڤ تاقانە گیانەوەرێکە کە جیهانێکی دیکە ساز دەکا، شتێك دەنوێنیٚ، کاری هونەری دەکات، واتە وێنایەکی دیکە، جیهانێکی ئایدیالی، لە مێشکیدا ڕاوڕایەڵ دەکاو دیسان تەنیا گیانەوەرێکە کە شەرمەزاری کاری خۆی دەبێت. کەسێك کە دەتوانیٚ سروشت بە خزمەتکار و کۆیلەی خۆی نەزانیٚ، دەتوانیٚ قسان بکا و لە رێگەی دیکەوە نیشان بدات کە لە چ تێدەهزرێت، چ دەخوازیٚ‌و چی ناویٚ. نیارڤانی ئەمڕۆ رێگەیەك بێجگە دەربڕینی ئەم هەموەی نیە، ئەو دەبیٚ شەرمەزاری‌و بێتوانایی، هەستی دەروەستبوون، پشتگۆیٚخستنی ویستەکان‌و دڕدۆنگی‌و گومانگەرییەکان دەربڕیٚ.ئەو ئیدی بەیانگەری رێساگەلی رەوشتی نیە و بەرەوڕووبوونەوەی لێڕوانینە رەوشتییەکان نیشان نادات. ئەو ئیدی بەیانگەری تاکایەتی،پێشکەوتن،ویست‌و عەقڵ نیە. ئەو هەڵکەوتی مرۆڤی دۆشداماو نیشان دەدا و هەر ئەمە بەواتای دۆشداماوی لە نیشاندان و لە بەیانگەرییە. نیارڤان چیدی بەیانگەر نیە، خودی بیٚبڕیاری، گومان‌و لە بەرەنجامدا گەوهەری هەڵکەوتە لواوەکانە. نیارڤان دەتوانیٚ رێگەگەلی بیٚئەژمار نیشان بدات. ئیدی ملکەچی یەکێك لە رێگەکان نیە. لەم نواندنی بێتواناییانە بیچم بە شتێکی تازە دەدا: نواندنی رێگەگەلی بیٚئەژمار. لە بەرەنجامدا ئیدی ئەرمانەر نیە.

شانۆکانی سامۆئێل بێکت وەها نیارڤانێك دەخوازن. کەسێك کە بڕیارە شتێك لە دەرون و نێواخنی کەسیەتی بنوێنیٚ، کەسێك کە رێساگەلی رەوشتی ناخاتە بەردەمان و شتێك سەرتر لە شتێکی دیکە ئاشکرا ناکات‌و وەدەری ناخات، کەسێك کە هیراکی‌ساز نیە،نیشانەسازە. پەیتاپەیتا ئەگەر و کەرەستەی تازە و لەبەرەنجامدا ئاماژەگەلی نویٚ دەئافرێنیٚ. لە جەرگەی نائۆمێدیی دۆخی ئێستا شتێکی دیکە دەئافرێنیٚ کە نازانم دەکریٚ بە ئۆمێدی ناودێر بکەیت یان نا. شتێکی دیکە کە هەرکە لە بیٚبگاریی رێژەمەندیی کاروبارەکانەوە ئاخێز دەکا، رەنگە

رێخۆشکەر بێت. شتێك کە لە خۆیدا دەربڕینی ئازادی‌یە: ئازادیی هەڵبژاردنی نیشانەکان، ئازادیی هەڵبژاردنی واتاکان. هیچ واتایەك یەك جار و بۆ هەمیشە ساز ناکریٚ. شتێکی برەودار بیچم ناگریٚ، بەڵام لەم ناسەقامگیرییەی کاروبارەکان ئەگەر و کەرەستە تازەکان لە دایك دەبن، بە هەمان شێوە کە هایدگێر بە هێما بۆ شیعرێك لە هۆلدرلین گوتبووی کە رۆژگاری نویٚ هەم مەترسی ساز دەکا و هەم کلیلی رزگاریدەر دەڕەخسێنیٚ.

هەروەك لەمەڕ شانۆی بێکتەوە هات، سینەمای ئەمڕۆش لە ژمارەیەك لە گرنگترین ئەزموونگەلیٚ کە بیچمگرتنی سینەما وەکو هونەرێکی سەربەخۆی لیٚکەوتۆتەوە، دژی دەروونناسیی کەسیەتییەکانە. ئەو هەموو پێداچەقاندنەی رۆبێر بێرسۆن لەمەڕ هەرەپێویستیی وەلانانی دەروونناسی وەیادبێننەوە. ئەو دەنوسیٚ کە مەبەستی ئەو دەروونناسییەیە کە تەنیا شتانێك دەدۆزێتەوە کە خۆی دەتوانیٚ روونیان بکاتەوە.[١٩] لە راستیدا ئەو دەڵیٚ کە ئیدی پاڵنەرە وەشێراوەکان لە قووڵایی ویژدانی نائاگای مرۆڤ گرنگیی نیە. چونکە مەسەلەکە یا رازی سەرەکی نەك لەو ویژدانەدا بەڵکو لە جێیەکی دیکەدا وەشێراوە. "من" نەناسراوە و لە دەرەوەی قەڵەمڕەوی دەروونناسیدایە. دوربینی سینەماتوگراف ئەم "منی ناماقووڵ"ە تۆمار دەکا[٢٠] و نەك ئەو کەسەی کە سەرەنجام شیانی ناسین دەبێت. لەم روەوەیە کە نیارڤان بە گوتەی بێرسۆن دەبێتە هاوشێوەی "مۆدێل" لە ڕۆڵی خۆی مەودا دەگریٚ تا لە جێیەکی دیکە، لە نێواخنەوە لەگەڵیدا هاویەك ببیٚ. ئەو ناتوانیٚ دەربڕی دەرون بێت، چونکە دەبیٚ بتوانیٚ لە پلەو پایەیەکی دیکەدا بەیانگەری ئازادیی رۆح بێت. لایەنی پێشڕەوی رەخنەکاریی بێرسۆن لە رەوتی کار لەگەڵ هونەر پیشە و لە سینەمایەکدا کە ئەو بە "شانۆی بە فیلم کراو" ناودێری دەکا، لە هەرەپێویستیی دەستڕاگەیشتن بە تواناکان، زمان‌و مێتۆدی دەربڕین راگەیێنێکی تازە وەشێراوە، راگەیێنێك کە بۆ هەمیشە لە شانۆ جیابوویێتەوە. کاتێك ئەو دەنوسیٚ کە نیارڤان پێویستیی بەوە دەبێت کە لەخۆی دەربچیٚ، تا خۆی لەویدیدا بەدی بکاتەوە و هەر بۆیە ناتونیٚ چیدی بۆ لای خۆی بگەڕێتەوە و بە ڕاستی نە خۆیەتی نە ئەویدی، جۆرێکی دیکە لە کار لەگەڵ نیارڤان کە تایبەت بە هونەری سینەما یا ئەو گوتەنی سینەماتوگراف بێت،دەیهێنایە گۆڕیٚ، جۆرێك کە لە نەریتی نیارڤانیی شانۆی مودێڕن جیا دەبێتەوە[٢١] نیارڤانی سینەما یا

(19) Bresson, op. cit, p.83.
(20) .ibid, p.86.
(21) . ibid, pp.52-53.

"مۆدێل" بە ڕواڵەت بەشێوەیەکی میکانیکی کار دەکات، وەلێ لە نێواخنەوە ئازاد و دەربڕی گۆڕانەکانی گیانە. مۆدێل نابێ جێی کەسێکی دی و تەنانەت خۆی کایە بکا[٢٢] ئەو بە بێ لێکدانەوەی دەور، بە بێ نیشانە ڕێککەوتەییەکان کار دەکا تا لە هەناوییەوە شتێکی تازە بزێت. ڕێگەیەك کە بێرسۆن بۆ کاری مۆدێل پێشنیاریکردوە (بنەواشەگەلی خەوش هەڵنەگری کار لەگەڵ نیارڤانی تازەکار، کار لەگەڵ هەر نیارڤانێك تەنیا لە یەك فیلمدا، بەکارهێنانی مێتۆدگەلێ کە دەورگێڕان دەکەنە هاوشێوەی کارێکی میکانیکی،کورتبڕیلەکردەکان و گوتەکان،دووری لەهەرجۆرەبەرکەوتێکی دەروونناسانەو...) هەموو نیشان دەدەن کە ئەو تا چ ئاستێك لە هەڵێنجانی مودێڕن دوور کەوتۆتەوە و لەوەی بە هەڵێنجانی پۆست مودێڕن ناودێرم کردوە نزیکە. کاری بێرسۆن نموونەیەکی باڵایە لە سەلماندنی دابڕان لە نیارڤانی بە نەریتی شانۆیی و هەرە پێویستیی ئەم دابڕانە لە دەستڕاگەیشتن بە زمانی تایبەتی سینەماتوگراف. وەلێ ئەمە تەنیا دەربڕینی یەکێك لە ئەزموونەکان لە دروستکردنی فیلمە و هەرچەند لە گرنگترین و پڕبایەخترین ئەزمونەکان دێتە ئەژمار هەمدیس تاقانە بیچمی دروست و باشقەی تەواو و قایلکەر نیە. وەیادتان دەخەمەوە کە هونەر قەڵەمڕەوێکە کە زیاتر لە هەر پانتاییەکی دیکە لەودا فرەفاقێتی واتا پەیدا دەکا. هیچ ئەزموونێکی سەرکەوتو لە هونەردا نیە کە بتوانێ "تاقانە ئەزموونی دروست" ناودێر بکرێت.

(٦)

هەنوکە سەرقاڵی پلارتێگرتنێکی لواو لە دابەشکاریی سیانی کە تا ئێستە بابەتی باسی ئێمە بوو، دەبم. بە پێی ئەم ڕەخنەیە دابەشکاریی سەرەوە کت ومت نیە و ڕەنگە باشتر بێ کە لە دابەشکارییەکی دووفاقی بدوێین کە لەودا دەورەکانی دووەم و سێهەم کە کەوتبوونە بەرباس پێکبەستراو بن و دوولایەنی جیاوازی سەرباشقەیەکی نیارڤانی ساز بکەن. بنەڕەتی بەڵگەهێنانەوە لە پەسندکردنی ڕەخنەدا دەتوانێ ئەمە بێ کە قۆناخەکانی یەکەم و دووەم لە دابەشکاریی مندا بیچمی گشتی، هەمەکی و سەرباشقەئاسای نیارڤانی ڕۆشن دەکەنەوە. لەحاڵێکدا قۆناخی سێهەم وەها نیە وخاڵێك کە من بە نێوەندیی لە قەڵەمم دەدا لە راستیدا تەنیا یەکێك لە بیچمگەلی هەبوو و هەنوکەیی نیارڤانی‌یە و بەهیچ شێوەیەك بیچمی تاك یا

(22) . ibid, p.67.

تەنانەت زاڵیش نایەتە ئەژمار. داکۆکیکاری وەها ڕەخنەیەك دەڵێت کە ڕەنگە بتوانی لە قۆناخی دووەمدا، واتە لە دەورەی مۆدێڕنیشدا خاڵگەلێ لە کاری هونەرە شانۆییەکان بەدی بکەیت کە هێشتا نیارڤانی لەسەر بنچینەی جەخت لەسەر ڕووبەڕووبوونەوەی یاساکانو دەربڕینی بەرکەوت لەگەڵ بنەواشەگەلی ئەبستراکتیو هەموانی بیچم بگرێ، وەلێ ئەم هەڵاتن لە شیکاریی تاکەکەسو جیایی لە بەیانگەریو نواندنی نێواخن یا دەرونی مرۆڤ، لە نواندنی مودێڕندا خاڵێکە تەریك کەوتو و ناوێزە و ڕێسای هەمەکیی نیارڤانی هەمان سەرباشقە (paradigm) یا نموونەیەکە کە لێی دوام. لە لایەکی دیکەوە سەرباشقەی نیارڤانیی سەردەمی سەرەتا یەکانگیر لەگەڵ هەڵێنجانە زاڵە فیکریو فەلسەفییەکانی ئەو ڕۆژگارە، هەڵاتن لە تاکایەتیو دەربڕینی ڕوبەڕوویی یاساکان بوو و سەرباشقەی نیارڤانیی سەردەمی دووەم (جیا لە ناوێزەکان) برەوداریی ناسکار، زەینی مرۆڤ و بایەخی تاکایەتی بوو. ڕەخنەکار دەتوانێ بڵێت کە لە سەردەمی پۆست مودێڕندا ـ بە پێچەوانەی هەردووك قۆناخی پێشوتر ـ سەرباشقە بوونی نیەو نموونەیەکی هەمەکی کە زۆربەی نیارڤانان ناچاربن ڕەچاوی بکەن بیچمی نەگرتوە. نموونەگەلێ کە من لەمبارەوە هێنامەوە "هەمەلایەنی"و "هەمەکێتی"ی نموونەکانی دوو خاڵی پێشوویان نیە. لێرەدا من لە گرنگترین دەسکەوتەکانی هونەرە شانۆییەکان نموونەم هێنایەوە. بەڵام ئەمانە لە ڕاستیدا ناوێزەنو کارەکە لە زۆرترین بەشی ڕەنێوهانینی بەرهەمە شانۆییەکان بە پێچەوانەی ئەم نموونانە پێشڤەدەچێ. جیا لە هونەرمەندانێك کە من لە سێهەمین قۆناخ لە دابەشکاریی خۆم لێیان دوام، واتە سامۆئێل بێکتو ڕۆبێر بێرسۆن، ئێجگار هونەرمەندانی دیکەش هەن کە لە بەرهەمەکانیاندا نە ئەو چەمکە هەمەکییەی پۆست مودێڕن بەدی دەکرێو نە لە ڕێساگەلی نیارڤانیی پێوەندیدار بە لەرزۆکیی تاکایەتی، نە لە ناڕۆشنیی هەڵکەوت و ڕۆژداگەڕانی دیتەی لێبڕاوانە شوێنەوارێك هەیە.

لام وایە لە وەها ڕەخنەیەکدا کرۆکێك لەهەقیقەت وەشێراوە.وەلێ حەز دەکەم جەخت لەسەر دوو خاڵ بکەم کە وێدەچێ وڵامێك بۆ ئەم پلارتێگرتنەش ئەژمار بکرێن: ١)ـ لە سەردەمی سێهەم کە مەبەستی باسەکەی ئێمەیە، واتە ڕۆژگاری پۆست مودێڕن لە بنەڕەت ڕا ئەگەری دروستکردنی سەرباشقە لە هیچ بوارێکی کاری فەرهەنگیو فیکری بوونی نیە. هەر بەو جۆرەی کە پۆل فیرابێند لەمەڕ کاری زانستی گوتویەتی (و هەڵبەت ئەو، ئەم خاڵەی بەسەر کۆی مێژو گشتگیر کرد، وەلێ دەکرێ هەر لەم گشتگیرکردنی تیۆریکی ئەو بە دڵنیاییەکی زیاترەوە لەمەڕ ئەم ڕۆژگارەوە بەرەنجامێکی هەمەکی وەدەست بێنی کە) ئەستونی دەربڕینی ئەپستمیکو

زانستی لە سەر "فرەفاقیێتی"یە و ناکرێ یەکێك لە سەرباشقەکان بە تاقانە خالێکی راستو دروست ناودێر بکەیتو سەرباقی بە ناتۆرەی "نازانستی" لە بازنەی باسەکە دەرهاوێژیە دەرێ. هەمدیس بەم شێوەیە دەبینین کە ئاخێوی رێژەییـنۆڕ لە فەلسەفەی ئەمڕۆدا لەدژایەتی لەگەڵ باوەڕە عەقڵانییەکان لە نەلواوبوونی پتەوبوونی تیۆریك و کردەکیی سەرباشقەیەك دواوە و بنچینەی لەسەر فرەفاقیێتی داناوە. دیسان دەتوانین لە باسگەلی هێرمێنۆتیکی مودێڕن بدوێین و هەروەها لە دەسکەوتەکانی تیۆریکی رێبازی وەرگرتنی دەق باس بکەین کە بە گەلاڵەی رێژەییمەندیی راڤەکان رێگەی گوزەر لە باوەڕ بۆ نموونەیەکی شیاویان ئاوەڵا کردوە. هەموو ئەمانە لەگەڵ خدەی بنیاتیی رۆژگاری ئێمەش یەکانگیرە کە کۆڵەکەی لەسەر هەرۆڵیی وەبارهاتوی بیچمگیری و هەمدیسرەنێوهانینی پەیتاپەیتای جیاکارییەکان، جیاوازییەکان، پارادۆکس و ناکۆکییەکان رۆنراوە. کەوابوو دەورەی سێهەم کە من هێمای بۆ دەکەم و هەردووك دەورەی پێشو جیاوازییەك هەیە کە ناکرێ و نابێ نکۆڵیی لێ بکەیت. ۲) لە باسی سەردەمی سێهەم ـ وەکو هەر سەردەمێکی دیکەی مێژوی هونەرـ هێندەبەسە گرنگترین بزاوتی جوانیناسانە بدۆزینەوە، واتە ئەو بزاوتەی کە تازەگەری و گۆڕان لە باوەڕەکان، چەقبەستەکان، مێتۆدەکان و تیۆرییەکان لواو دەکا. رۆشنە کە جگە لەوە، بزاوتەکانی دیکەش لەبەر هۆگەلی جۆاوجۆر و بە سەمەدگەلی جیاواز هەن، وەلێ ئێمە ئەو بزاوتە لە چەقی سەرنجی خۆمان دادەنێین کە گۆڕان لە(گشت)ی لێ بکەوێتەوە. بەدەربڕینێکی باشتر تێدەکۆشین تا ئەو بەریانە سەرەکی و یەکلاکەرەوەیە پەیدا بکەین کە هەرکات بڕیار بێ راگەیێنێك وەکو ڕاگەیەنێکی هونەری بمێنێتەوە خۆدزینەوە لە باندۆرپەسندیی ناکرێوبەناچار پەیتاپەیتاسەرنجی لێ دەداو بۆ گریمان و لەپێشدانانەکانی دەگەڕێتەوە.من ئەم" قۆناخی سێهەم"ەم بەسەرنجدان لەوشتەی خۆم بە شکۆمەندترین ئەزموونە هونەرییەکان دەیناسم بەرەنجامگیری کردوە و باکیشم نیە کە ئەم ئەزموونانە یەکتا یا تەنانەت زاڵ نەبن، چونکە خدەی سەرەکیی رۆژگاری پۆست مودێڕن ئەمەیە کە هەر ئەزموونێك و سەرباشقەیەکی یەکتا و لێبڕاو لەبرەو بخات. دیاریکردن و درکی پێگەی نیارڤان لە داهێنان و دروستکردنی جیهانی بەرهەم لەهەردووك قۆناخی مودێڕن و پۆست مودێڕن ئاسان نیە و دژواری لێرەوە دێت کە دەبێ پەیتا پەیتا دیالکتیکی بەسترانەوە و جیاییيان بدۆزرێتەوە. وردبوونەوە لە ئەزموونە شکۆمەندە هونەرییەکان کاری تێگەیشتن لەم دیالکتیکە ئاسانتر دەکات. دواین رۆمانی جیمزجۆیس **Finnagans wake**بێننە بەرچاوتان، رۆمانێکە هەم مودێڕن و هەم پۆست مودێڕن، لەهەمان کاتدا تەشقی تواناییەکانی دەربڕینی ئەدەبیی

مودێڕن نیشان دەدا، کەمایەسییەکانیشی زەق دەکاتەوە، هەم سەرباشقەی مودێڕنیزمە و هەم نەلواو بوونی سەرباشقە لە رۆژگاری ئێمە دەسەلمێنێ.

هەنوکە دەتوانم بناخەی باسەکە کورت بکەمەوە، نیارڤان توخمێکی مرۆیی لە جیهانی دەقدا سازدەکا و لەم روەوە پێڕەوی درك پێکردنی رۆژگارەکەی لە واتای مرۆڤە. ئەو لە هەرکام لە سێ سەرباشقەکانی جێی مەبەستی ئێمە لە گەوهەری خۆیاندا کارێکی یەکسان ئەنجام دەدا: پێگەی مرۆڤ لە جیهانی بەرهەم بەپێی پێڕستبەندیی دانایی سەردەم دیاری دەکا. لە هەمان کاتدا کە دەبێ ملکەچی رێساکان بێت، هەمدیس لە هەر دەورەیەك لە کارەکە پێچەوانەکەی ئەنجام دەدا، واتە رێساکان تێك دەشکێنێ. پەیتا پەیتا ئەگەری راڤەگەلی تازە دەخولقێنێ. نیارڤان نەك یەك جیهانی دەق بەڵکو دنیاکانی دەق سازدەکا. ئەو بۆ هەرکام لە تەماشاوانان دنیایەکی تایبەت دەئافرێنێ و لەودا بەردەوام ئەگەر و کەرەستەی تازە دەخولقێنێ.کەوابوو ئەو دەبێت بە دەربڕینی ئازادیی تەماشاوانان، پێویستی و هەرەپێویستی دەخاتە ڕوو.کت و مت لەبەرئەمە کاری ئێوەی نیارڤان لە کاری ئێمەی نووسەرەوە نزیکە. ئێمە جیهانی بەرهەم دەخولقێنین و بێ ئەوەی بزانین یا بمانەوێ دەبینە ئامرازی ئاخێو. ئاخێوی شانۆیی بۆ ئێوە خەت و نیشان دەکێشێ و لۆژیکی ئاماژە زمانی و خوازەییيەکانی ئاخێو بۆ ئێمە دەڕەخسێنێ. ئەم لۆژیکە هەم ئێمە لەکار وەردەدا و هەم چوارچێوەمان بۆ دادەنێ. هەردووکمان لەگەڵ یەك دیالکتیکدا بەرەورووین، لۆژیکی پەسندکردنی رێککەوتنەکان کە بەکردەوە رێگەیەك جگە لە شکاندنیان و هەوڵدان بۆ سازکردنی رێککەوتنگەلی تازە ناهێڵێتەوە. لەم روەوەیە کە کارمان بەردەوام پێشبینی هەڵنەگرە،بانترلەنیازیئێمە هەڵدەکشێ،بە سەمەدگەلی شاراوە و نائاگای ئێمە دەبەسترێتەوە، زۆر جاران بەرهەڤی سەرسووڕمانمان دەکا، پەیتاپەیتا بۆ ئەوانیدی واتاگەلی تازە سازدەکا و لەوان دەخوازێ تا بە بیچم دان بە راڤەکانیان لە بانهەڵکشانی واتاکاندا بەشداری بکەن. نیارڤان و نوسەر ـ تا ڕادەیەك بە شێوە نەناسیاو و نائاساییەکان ـ هەواڵ لە ئازادیی نیشانەسازی دەهێنن، پێگەی مرۆڤ لە جیهانی بەرهەم دیاری دەکەن، باس و روونکردنەوە دەکەن، هەمدیس گۆڕانکاری دەکەن و دەبنە رێخۆشکەری ئازادیی واتاسازی. ئەوان بەردەوام دەربڕی سەرهەڵدانی کەسێکی دیکەن. پەیتاپەیتا مرۆڤێکی تازە لە هەناویانەوە سەروەدەردێنێ و دەڵێ: دەکرێ بە شێوەیەکی دیکە ژیان بکەیت، بە بیچمێکی دیکە تێهزریت، بە جۆرێکی تازە لێکدانەوە بکەیت، شتێکی تازە بخوازی.

تاقیکارییەکان

پرسیارانی ناكۆتا

(١)

پێگە و بایەخی فیلمەکانی ئینگمار بێرگمان لە سینەمای مودێڕن دەتوان لەگەڵ پلە و پایەی بەرهەمە سازکراوەکانی ئارنۆڵد شۆئێنبێرگ لە مۆسیقای مودێڕن بەراورد بکەیت.

دوو هونەرمەند لە باشترین بەرهەمەکانیاندا، لە هەر چەشنە بیچمێکی دەربڕینی نەریتی دابڕان، چەند دەیە، پەیتا پەیتا، مێتۆدگەلی تازەیان تاقی کردەوە، زۆر جاران گەلێك ڕێسایان دارِشت و خۆیان لێیان تێپەڕین. بەشێوەیەکی جێی پەسن توانییان جیهانی نێوەکی و زەیینی خۆیان لە جەرگەی بیچمگەلی پێشتر نەناسراو، ئاشکرا بکەن. بەرهەمەکانی شۆئێنبێرگ ڕێگەیەکیان خۆش کرد تا مۆسیقا وەکو هونەر چیدی نەتوانێ لەوەوە بگەڕێتەوە.بێرگمانیش لە تەشقی کارەکەیدا، لە سینەما هونەرێکی یەکسەرتازەی خوڵقاند. دابڕانێکی وەها لێبڕاوانە لە نەریتەکان و بیچمەکانی دەربڕینی پێشوو، لە مێژوی هونەردا کەمتر پێشینەی هەیە.لەلایەکی دیکەوە نیوسەدە مەودای نێوان ئەزموونەکانی شۆئێنبێرگ و بیرگمان گۆیای پشکوتنی وەدرەنگ کەوتوی سینەمای مودێڕنە.

(٢)

سەردەمی سەرهەڵدانی مودێڕنیزمی هونەری دەیەی ١٨٩٠ دەزانن. ئەم" ڕێبازی گشتیی دەربڕین"بەگوتەی مارسێل دوشان بە مانای ئاگایی هەرشتێکی تازە لە هەڵکەوتی تازەی لە جیهان بوو. ڕێبازەکان، شێوازەکان و ئەزمونگەلی فرەچەشن لە ژێر ناونیشانی هەمەکیی مودێرنیزم گردبوونەوە. وەك بڵێی" مودێڕنیست" سیفەتیك بوو گۆیای مانگاریی بەرهەم. ترس، دڵەڕاوکێ و دۆش داماویی دوو نەوە کە جەنگێکی جیهانی و لێکەوتەکانی وەپشت سەرنابوو و جەنگێکی دیکە و داهاتویەکی ڕەشیان لەبەردەمدا دەدی، لە جەرگەی ڕێساکانی مودێڕنیزم دەهاتە دەربڕین. لەبەرهەمەکانی جۆیس، کافکا، وۆلف، براك، پیکاسۆ، شۆئێنبیرگ، ڤێبرن، بێرگ و ... دەتوانی زایەڵەی ناڵە نائومێدەکان ببیسی کە هەروا گیڕەرەوەی وەیشومە و نەگبەتی ڕۆژگاری ئێمەشە.

سینەما لەهەمان دەیەی ١٨٩٠ سەری هەڵدا، بەڵام تەنیا لە مێژودا ناسنامەکەی هاوزادی مودێڕنیزم بوو. کاتێك کە خەریکبوو بە دژوارییەوە خۆی بە فەرمی بناسێنێ و دەیهەویست یەکەمین توخمگەلی زمانی تایبەت و جیهانی خۆی بدۆزێتەوە، پێشڕەوانی مودێرنیزمی هونەری لە لقەکانی دیکەی دەربڕینی هونەریدا لە لوتکەکان تێدەپەڕین.بایەخی ئەزموونە درەوشاوەکان، بەڵام بەهەرحاڵ بەرتەسك و گوزەریاوی مودێڕنیزم لە سینەمای دەیەی ١٩٢٠ (واتە بەرهەمەکانی سورریالیستەکان، ئێکسپێرسیۆنیستەکان، پێشڕەوانی سینەمای فەرەنسا، نوێپەیجۆرانی سینەمای سۆڤیەت و...) ئەوە لەجێی خۆی،بەڵام" زمانی سینەما" لەجێیەکی دیکەدا بیچمی گرت: لەپانتایی سەنعەتی فەرهەنگی و هونەری هەموان پەسند. هونەرەکانی دی، هەرکام و بەجۆرێك لەجۆرەکان لە تاقیکارییەیە تازەکەیان بە بێدەنگی گەیشتن. لە کانتاتەکانی ئانتۆن ڤێبرێن تا بێدەنگیی ڕەهای جان کیج ڕێگەیەك نەبوو و لە تابلۆ ئەبستراکتەکانی واسیلی کاندینسکی تا پەڕەمووچی تاك ڕەنگی مارك ڕۆتکۆ و بارنێت نیومەن و لە ئەزموونەکانی نواندنی زورگە و ئێشترنهایم تا سەکۆی سامۆئێل بێکت کە نوقمی تاریکی بوو. زوو، چیرۆکبێژان ڕۆمانیان جێهێلا و شەوی درێژی دابلین جۆیس دەستی پێکرد.

بەڵام سینەما لەم تامەزرۆیی‌یە بە خامۆشی لەگەڵ هونەرانی دیکە نەکەوت. بە یاریدەی دوو درکی هەستەکیی مرۆڤ و شەش سیستمی نیشانەناسی کارێکی کرد کە هونەرانی دیکە توانا و وێدەچێ تامەزرۆیی ئەنجامدانیان نەبوو. سینەما تاقانە هونەری ئەم سەدەیە بوو کە بە هێز و تامسارییەوە ناونیشانی کلاسیکی لە کۆڵ کرد. هونەرەکانی دیکە چونکە دەیانهەویست شتێکی تازە ئەزموون بکەن خدەی پێوەندیکاریی خۆیان لە کیس دا و چونکە لە بەرامبەر(خوێنەر ـ بیسەر) تێدەهزرین ئیدی تازەنەبوون. سینەما، ئەگەر نەك هەمیشە، لە زۆر لاوە شتە تازەکانی خۆی لەگەڵ ملیۆنان کەس ئەزموون کرد، باش یا خراپ وەها بوو.

سینەمای مودێڕنیش لە ڕێوە هات. بەڵام، درنگ، کاتێك کە دەفتەری مودێڕنیزم چەند دەیە پێشتر داخرابوو. کاتێك کە سەرباشقەی سینەمای کلاسیکی هالیوود کامڵ بوو و لە بەردەمیدا ڕێگەیەکی دیکەی نەبوو، یا پەیدای نەدەکرد. کۆرۆساوا بە **راشۆمون** بنچینەی گێڕانەوەی هەڵتەکاند، ئالێن رنە بە **ساڵی رابردو لە مارین باد** هەڕەتی کرد بە قارەمانی فیلم، بە **پێرسۆنای** بێرگمان شاراوەگەری بوو بە بنەمای کار و بە ئێستاکێر تارکۆفسکی سپیتایی هەقیقەتی تێکەوە پێچا. هەڵبەت، هەر بەو چەشنەی هێشتاش ڕۆمانگەلی پڕفرۆش چاپ دەکرێن، سینەمای نەزیلەبێژیش هەیە، هەر بەو چەشنەی کە بەستەی بازاری دەچڕێن،

فیلمگەلی هەمووان پەسندیش دروست دەکرێن، هەر بەو چەشنەی کە نیگاری ریکلامیو پڕوپاگەندەیی هەیە، سینەمای دەروەست و سیاسیش کاری خۆی دەکا، بەڵام لەم هەرایەدا، تاقیکاریی شتانی تازە و خودئاگایی مێژویی، واتە درك پێکردن بە هەڵکەوتی راستەقینەی دەربڕینی جوانیناسانەی هەمبەرێتییە مرۆییەکان، بە سینەمای مودێڕن سپێردراوە و کتومت لێرەدایە کە بەرهەمەکانی ئینگمار بێرگمان دەدرۆشێنەوە.

(٣)

لایەنگرانی تێڕوانینی دانەر لە سەلماندنی کارەکەیان دژوارە بتوانن نموونەیەك باشتر لە بێرگمان پەیدا بکەن.رەمزەکانی تایبەتی دانەر لە تێکڕای بەرهەمەکانیدا بەکارهاتوون. "جیهانی دانەر" مۆر و نیشانی فەزای تێکڕای بەرهەمەکانی ئەوە. خۆی چەندقات لە نیاز و مەبەستەکەی لە سازکردنی ئەم فیلمە و ئەو سکانسە دواوە و ژیاننامەکەی بە راشکاویو راستگۆییەکی دەگمەن نوسیویەتی. لەوە گرنگتر پەرتوکێکی لە ژێر ناوی **وێنە** لە باسلێکردنو ڕاڤەی کەسیی خۆی لە بەرهەمەکانیدا بڵاوکردۆتەوە، کە وەکو تێکڕای پەرتوکگەلی لەم چەشنە، لە چەند لایەنێکەوە بە کاردێت و لە چەند لایەنێکیشەوە گومڕاکەرە و ئەگەری رەخسانی بەرامبەری (خوێنەر ـ بیسەر) بەرهەمەکانی ئەو لە ئەفراندنی ئاسۆی کەسیی چاوەڕوانییەکانو خەیاڵکردەکانی خۆی بەرتەسك دەکاتەوە. لەراستیدا، بە ناسینی دنیای زەینیو مەسەلە تاکەکەسییەکان، نێواخنی و دەروونناسانەکانی دانەر ناتوانی پەی بە ئاماژەکانی بەرهەمەکانی ببەیو ناکرێ بەم هەموەوە واتاگەلی یەکتا و لێبڕاو وێنا بکەیت. بە زانینی ئامانجەکانو نیازەکانی سینەماگەر، رەنگە چەندلایەنێکی سەراسا لە بەرهەمەکانی بزانرێن، بەڵام هەم ئەم ئاقارانە دەتوانی لەرێگەی وردبوونەوە لە بەرهەمەکان و بەتایبەت لە رێگەی وردبوونەوە لە هەمبەرێتیگەلی نێواندەقیی بەرهەمەکان بناسیت و هەم بەسەرنجدان لە زەینی دانەر، بە هەرحاڵ، هەرگیز لە توانایدا نابێت تەواوەتی واتایی بەرهەمەکان رۆشن بکاتەوە. ئەو کەسەی کە بڕوای بە وەها تەواوەتێك هەبێ، یا بیهەوێ ئەزموون بکات کە ئایا گەیشتن بەوە دەلوێ یان نا، رێگەیەکی نیە جگەلەوەی لە خودی بەرهەمەکانەوە دەست پێبکا.

ئەم خاڵە نابێ بە نکۆڵی یا دروستی یا گرنگیی دیدگەی دانەر بزانی، تەنیا دەسەلمێنێ کە بە دەستڕاگەیشتن بەم تیۆرییە ئێمە تازە هەنگاوی یەکەممان ناوە، واتە دانەری بەرهەممان

ناسیوە، نەك بە واتای ناسینی شتێك لە جیهانی زەینیی خۆیدا، بەڵکو بە واتای سادەی ناسنامەیی. چونکە لانیکەم لەمەڕ ژمارەیەك لە بەرهەمە سینەماییەکان، بە تایبەت لەمەڕ فیلمەکانی سینەمای کلاسیکی ئامریکا، ئەم ڕایە، کە رەنگە سواو و سادەو ساکار بێت، بەهیچ شێوەیەك ساکار نیە. بەڵێ، بە ناسینی کەسێك بە ناونیشانی دانەر تازەبەتازە کێشەیەکی سەرەکی دێتە بەردەمی ئێمە. دانەر بەرهەمی ئافراندوە، وەکو شاعیرێك کە شیعرێکی چڕیوە و نیگارکێشێك کە تابلۆیەکی کێشاوەتەوە. وەلێ چۆن دەکرێ واتای ئەو شیعرە، یا واتای ئەو تابلۆی نیگارکێشییە لە ئامانجگەلی زەینی، نەخشەکانو نیازەکانی دانەر قەتیس بکەیتەوە؟ بۆ درك کردنی واتای فیلمێك، یا تەنانەت سکانسو دیمەنێك لە فیلمێك، ئێمە ناچارین کە بانتر لە چوارچێوەی تەنگی نیازە راگەیەندراوەکان، یا گریمانی (لە پاڵدراو) تێپەڕین. ئێمە لەم خاڵانەدا خۆمان دەست بە راڤەگەری دەکەین. هەر بەو چەشنەی کە بۆ تێگەیشتن لە گوتەکانی دانەر لەبارەی ئامانجەکانو نیازەکانیشی بە ناچار راڤە دەکەین. ئەم هاویەکبوونی تێگەیشتن لەگەڵ راڤە، خاڵێکی هەمەکی، بەڵام لەمەڕ سینەمای مودێڕن بە شێوەیەکی رۆشنتر و گۆیاتر ڕاست دەنوێنێ، چونکە سروشتی بونیادیو گەوهەری فیلمە مودێڕنەکان لێڵیو تەمتومانە. نارۆشنیی واتایی فیلمگەلێ وەکو **شەرم** و **هەروەك لە ئاوێنەدا** بەباشی نیشان دەدا کە ئێمە لە پەسندی دووریی بێرگمان لە بەرهەمەکانیدا و کەسیبوونەوەی ئەم بەرهەمانە بۆ بەرامبەر (خوێنەر ـ بیسەر) چارە و لێدەربازبوونێك نیە.

(٤)

لەنێو فیلمەکانی بێرگماندا **پێرسۆنا** نموونەیەکی تەواوە. سەرنموونەی سینەمای مودێڕنە. تا ڕادەیەك لە سەرتاسەری فیلمدا بێجگە لەگەڵ دوو نیارڤان سەروکارمان نیە، مەگەر لە جێیەك پزیشکێك و لە جێیەك هەنتەشی مێرد لە بیرەوەرییەك و هەڵبەت کوڕە هەرزەکارێك کە رەنگە هونەرمەند خۆی بێت، کە دنیا دەدۆزێتەوە و ناتوانێ بیناسێ و تێدەکۆشێ تا درکی پێ بکات. دوو نیارڤانەکە دوو ژنی لاون، هەو بەتەنیا لە دورگەیەکی پەرت. لەم دوانەدا یەکێك بە شێوەیەکی خۆویست بێدەنگیی لێکردوە و ئەویدی پەرستیاریەتی، تیمارگەر، نیگەران، هەندێجار دۆست و هەندێجار دوژمنیەتی. هەندێجار لەو نزیکە و بڕێك جار لەو دوور. بنچینەی گێڕانەوە بە باڵادەستیی وێنەکان هەڵچنراوەو وێنەکان لێڵن.ئەوەیگریمان

دەکەین،ئەوەی ئاسۆیوەرگرتنی ئێمە دەخولقێنێ،تاکبێژییە دووردرێژەکان(هەمان)پەرستیارە. بەگێڕانەوەگەلێ کە لە ئەڤینو ژیانی سێکسیی خۆی دەدوێ، هێماگەلێ کە بە منداڵیی خۆی دەکا و پێویستیی بە هاودەمی، هاوخدەیی، بەمشوریو بێزار بوون لەوەی کە نەبادا لەقاو بدرێ.

پێرسۆنا فیلمێکە لەپەسنی سینەما. دەستپێکو ئاکامی هێمایەکە بۆ سینەما. منداڵێك کە بە دەزگایەکی شانۆییەوە سەرگەرمە و دەست بە سەر پەردەیەکی سپیدا دەکێشێ تا شتێك لە جیهان "هەست بکات". فیلمێك کە دەسوتێ، چرکەساتگەلێ لە فیلمێکی کۆنی سازکراوی خودی بێرگمان کە هێمایەك بۆ تەمەنی ڕۆیشتوی ئەوە و دەنگی دەرهێنەر خۆی و سەرەنجام وێنەی ئەو کە فیلم هەڵگرەوەی گەورەی ئەو، سون نیکۆیست، کاردەکەن. فیلمەکە بەردەوام گەڕانەوەیە بۆ باسلێکردنی ڕێسای وێنە. بە چۆنایەتیی بیچمگرتنی بیرۆکەکانی فیلمسازیو هەڵبەت بە پێویستیی بەسوێ بە داهێنەری، تا دنیا وەکو ئەو کوڕە منداڵە واتا بکەینەوە. دنیای خۆسوتاندنەکانی ئیمانداری بودایيو جیهانی ئاشۆویتس.

کێیە کە نەزانێ، **پێرسۆنا** دوابەدوای دوو دەیە ئەزموونی پڕ گیانەڵای سینەمایی پێك هاتوە. لەم کامڵترین بەرهەمی سینەمای مودێرن، لە بەراورد لەگەڵ بەرهەمەکانی دیکەی بێرگمان، نیشانە وێنەییەکان ئاگایانەتر، ئازادانەتر و کتومتو وردتر کەم بوونەتەوە، تا ئەو جێیەی کە بەشێوەیەکی پەرجوئاسا ئاگایانەتر شتێك هێما بە شتێکی دی ناکا و ڕێگە بۆ ئێمە نەدەمایەوە تا لە وێنەگەلی دورگەیەکی تەریك کەوتو، کەناراوی بەردینو دەریا ساردەکەی، پەنا وەبەر ئاخاوتن بەرین. ئاخاوتەیەك کە لەو فیلمە کۆنەدا لە پیواردا بوو و لێرەشدا هەرچەند ئامادەیە، ڕێخۆشکەری واتاگەلی دڵنیاکەر نیە. هەموشتێك لەنێوان ڕاست و درۆ دەگوزەرێ. هەرکات باوەڕ بێنین کە ئەوەی دەیبینین ڕاستە،پشکی درۆ لەودا زەق دەبێتەوە. ئەم ژوورە بەتاڵانەی کە لە هەر ڕازاندنەوەیەك بەدەرن، ئەم ڕەوەزانە لەهەر خدەیەکی تاکمەند و کەسی، لە هەر تایبەتمەندی و خدەی دیداری بێبەشن. توندوتیژییەك کە لەسەر بەکگراوەندی دیوارێکی ڕووتەڵە ڕوودەدا، میهرەبانيو هۆگرییەك کە لە هەموو جێیەك وەکو یادەوەرییەکی تەماوی، ڕەواونەتەوە، جەختێك لەسەر دیمەنە ئێجگار نزیکەکان دەکرێت تا شتێك بێجگە ناڕۆشنیی خواپێداوی ڕۆخساری مرۆڤ نەمێنێتەوە، هەموان کارێك دەکەن تا تەماشاوان، زوو، ئاگابڕاو و تاڕادەیەك خەواڵوو، بەسترانەوەی بە کەتوار لەکیس بدا و قبووڵ بکات کە لێرەدا دڕدۆنگییە کە حکومەت دەکا.چیدیسنورێکی ڕۆشن لەنێوان خولیاکانو

ڕووداوەکان نامێنێ. ڕووداوە "ڕاستەقینە"کان بە هەمان بارتەقا دەبنە هاوشێوەی مۆتەکە کە وێنەی ڕوومەتی منداڵێکی ترساو لە گێتۆ دا، کاتێك خۆی بە دەستەوە داوە و لەگەڵ توندوتیژیی نازییەکانو جیهانی مودێڕن بەرەوڕوو بووە و ئیدی پەنایەکی نیەو نازانێ بۆچيو چۆن دەمرێو بۆچی ڕقیان لێی دەبێتەوە و بۆچی ناکرێ بژیێ.

بەرەوڕوویی مرۆیی، زیاتر بە تەڵەکەی وێنە/ دژە وێنە وەدەردەکەوێ، بەڵام نەك بە شێوەی باوی نیگا/ دژەنیگا. دوربین کە هەنتەشی لێبڕاوانەی خۆی ڕادەگەیەنێو هیچ ناشارێتەوە کە ڕەژیدەی هەقیقەت ئەم چرکەساتەی ئەوە، لە پشتی کەسیەتیی یەکەم، ڕوخساری کەسیەتیی دووەم تۆمار دەکا، تا بەخێرایی دیمەنی ڕوولەڕوو یا دژەدیمەنی پشتی کەسیەتیی دووەمو ڕوومەتی کەسیەتیی یەکەم ئاشکرا دەکا. بەم چەشنە مەودایەك پەیدا دەبێ، هەم لە نێوان ئەوانو هەم لەنێوان هەریەك لەوان لەگەڵ ئێمە، واتە تەماشاوانان. بە سەرسووڕمانەوە لەسەر پەردە دەبینین کە مەودایەکی لێدەربازنەبوو لەنێودەچێ، لە دوو، یەك ساز دەکرێ. ڕوومەتێك، دەمامکێك کە نیوەی ئەم مرۆڤەیە و نیوەی ئەو مرۆڤەی دی. سیمای نەلواو بوونی ڕەهای داوەری.

لە **پێرسۆنا** دا شەیدایی بێرگمان بە دیمەنە ئێجگار نزیکەکان، بە سیمای قەبە، کاری خۆی دەکا. سەرەنجام یەك ڕوومەت دەمێنێتەوە، لە یەك ساتدا هەم سروشتيو هەم ناسروشتی، هەم شیانی پەسند و ئەم جێی پەسند نەکردن. هەرچەند ئەم ڕوومەتە لە دوو ژن دروست کراوە، بەڵام ئیدی ڕەگەزێتیی نیە، ڕەنگە بیناسین بەڵام سارد و نەناسراو دەمێنێتەوە، نیگای، کە هەم شاراوەگەرە و هەم ئاشکراکەر، ئەمە دەڵێ کە لە هەر پێوەندییەکی مرۆیی هیوابڕاوە، وەلێ خۆی کامڵترین پێوەندییەکان، هاویەکبوون دەنوێنێ. بێتوانایی لە نواندنگەرییە، لە هەمان کاتی وەدەرخستندا. گەیشتۆتە دەمامکێك، بەڵام مرۆیيیە. مرۆڤ بە واتای نەلواوبوونی دابینکردنی ویستەکان و لە ڕاپەڕاندنی ئەرکی سەرشانی. ئەم وێنەیە کامڵترین سیمبۆلی هونەری مودێڕنە. بە شێوەیەکی پێکناکۆکئاسا وەهایە، چونکە هونەری مودێڕن بڕیارنەبوو کە سیمبۆلێك ساز بکات.

(٥)

نیارڤانان لە سینەمای بێرگماندا دەورناگێڕن، هونەرپیشەو نیارڤان نین، لانیکەم بەواتای ئاساییو ناسراو و ئاشنای "کایەکردن لە سینەمادا". ئەوان بە واتای منالێك کە یاری دەکا،

وەکو جیهانی هیراکلیتۆس، نیارڤانن. بێرگمان، لە کاتی نووسینی فیلمنامەکان، بەئاشکرا، لەوان، لە تاکایەتیو تایبەتمەندییە سەراساکانیان، تێدەهزری و تان و پۆ،تا ڕادەیەك، لەسەر بنەمای هەنتەشی ئەوان بیچمی دەگرت. بە بێهاریەت ئاندرسێن، فیکری هاوارەکانو ورتەورتەکان بیچمی نەدەگرت. بە بێ جەستەی لەڕ و هەستیاریی زێدەڕۆیانەی ئەو، فیلمەکەی نەلواو دەبوو و بەبێ دەستە لاوازەکانی کە لەهەمان یەکەمین وێنەوە لە ئازارە جەستەییو بێدارییەیە گیانەلاکانی شەوانەی دەدوێ و لەسەر لاپەڕەیەك لە پەڕاوگی بیرەوەرییەکانی ڕۆژانی نزیکی مەرگی خۆی دەنوسێ، هەمان پەڕاوگ کە لاپەڕەیەکی دیکە لەو فیلمە وەکو چەندساتێك لە بەهەشت دێنێتە کۆتایی، بیرەوەری یا چیرۆکێکی خەیاڵی لە سەیران لە ڕۆژێکی ساماڵ لە مێرگو ئۆخژنی نزیکایەتی لەگەڵ ئەوانیدی. وە... مەرگ کە لە نیوەڕێگای فیلمەکەدا دەیگاتێ (هەژێنەرترین مەرگ کە سینەما بەخۆوە دیویەتی)، ژیانی دۆزەخیی پێشو و یادەوەرییە پڕ لە خولیا و بەهەشتێك پێکەوە گرێ دەدا،تا نیارڤانێکی مەزن هەمووشتێك لەدەوری تەوەری ژیان و یادەکان و داخوازەکانی مرۆڤێك بیچم بدات. نیارڤانێك چرکەساتەکانی ژیانی نێواخنی خۆی ئاشکرا دەکا، ئەو کە ڕۆژێك لاو بوو و جوانخاس، وەکو مونیکا لە لمەکانی کەناراو دادەنیشت و پێدەکەنی و بەیانی زوو لە تەنیشت ئاوی دورگەیەکی بچوك دەستی بە ژیان دەکرد. ژنێك کە ئیدی ئێستا لە ژیاندا نەماوە و لەگەڵ زۆرێك لە هونەرپیشەکانی بێرگمان لە هێڵی ئاسۆدا دوابەدوای ئەو تارماییەیەکی ڕەنگ ڕەش ڕێی دەکرد کە کەرەمتویەکی دابوو بەشانیا. **بەرکەوت** سرودی پەسنکردنی نەنە ئاندرسۆنە، **سۆناتای پاییزی** ڕێزدانانە بۆ ئینگریدبێرگمان، لە **بێدەنگی دا** هەموو شتان لە ڕاژەی هونەرنوێنیی وڕکەری ئینگریدتولین دەسوڕێنەوە، **مۆری حەوتەم** لەگەڵ نیگای ماکس فۆن سیدۆ هاوجووت بووە، نیگایەك هەم لە ڕووی بەزەیی هاتنەوە بە مرۆڤانی گول، تاعون لێدراو، تەنیا بەلالێدراو و هەم لەڕووی ئەڤینەوە بۆ شتێك کە لەکیس دەچێ: ژیان. **پێرسۆنا** بە بێ لیوئولمان، شەوارەی، هەستی جەستەیی ئەو بە پێویستیی بە ئەویدی واتای هەبوو؟ سینەمای بێرگمان فێرمان دەکا کە بە نیارڤان،وەك مرۆڤ، نەك وەکو ئامراز، بەڵکو وەك ئامانج بڕوانین.

(٦)

بێرگمان بەردەوام لە هەژاریی وێنە تێدەهزرێ. تێدەکۆشێ تا نەك لە توخمگەلی وێنەیی، بەڵکو لە تێکڕای نیشانەکانی دیکەش کەم بکاتەوە. دەنگەکان تا ئەو جێیەی کەم دەبنەوە کە

تەنانەت یەك دەنگ، باندۆری هەژێنەر پەیدا بکات. دەنگێك، تاك واتای کتومتی خۆی پەیدا دەکا. تارکۆفسکی جارێکیان لە باندۆری دەنگی شەپۆلانی روبار لە **تیرێژی زستانی** دواوە، کاتێك پیاوێکی هیوابڕاو و هەراسان لە مەترسیی جەنگ خۆی دەکوژێ. ڤوودی ئالێن جارێکیان گوتبووی لەگەڵ زمانی سویدی ئاشنایەتی نیە، بەڵام بە دیتنی بەرهەمەکانی بێرگمانو بە هۆی ئەوانەوە باوەڕی بە یەك خاڵ هێناوە: "ئەمە زمانی جیهانیی ئەڤینە". بێرگمان لە بەرئەوەی کە هەندێجار نیشانەگەلی ئاخاوتەییو دەنگی لە ئەرکی نیشانە مۆسیقاییەکان نزیك دەکاتەوە، دەتوانێ کارێکی گەورەتریش ئەنجام بدات: ئەو نیشانە وێنەییەکان، لە تەکووزموندیی شتان تا تیشك پرژاندن، لە ڕەنگەکان تا گۆشەنیگاکان و تەنانەت ئاوازی مۆنتاژی دیمەنەکانی بە سیستمێکی مۆسیقایی گەیاند. بەراوردی نێوان بێرگمان و شۆئێنبێرگ، کە نوسراوەکەم بەوە دەست پێکرد، بەرلەوەی کە وەبیرهێنەری، هاوشێوەییەکان لە مێتۆد و کاری دوو هونەرمەندی مودێرنیست بێت، لە جۆرێك لێکچونی نێوەکیو گەوهەریی نێوان بەرهەمەکانیان دەدوێ.

(٧)

گەلالەی چیرۆکیی فیلمەکانی بێرگمان سادەیە. لە دوتوێی ئاخاوتەیەك، لە لابەلای چەند دێڕێکدا، دەتوانی هەقایەتێك بگێڕیتەوە. سوارچاکێك لە جەنگو سەرزەمینی سپیتا دەگەڕێتەوە و شەترەنج لەگەڵ مەرگ دەکا و دەدۆڕێ و لەم جەنگەدا تێك دەشکێ. ژنێك دەمرێو خوشکەکانی و خزمەتکاری وەفادار و ئەڤینداری، ئەو دەخەنەوە یاد. بەڵام لە فیلمەکاندا، ئەم هێڵە سەرەکییەی هەقایەتەکان، نەزیلە ساکارەکان، کە زیاتر لە تەنگژەی هەمبەری دوو یا چەند مرۆڤ دەدوێنو لە بنەتادا تەنگژەی نێوەکیی ڕۆحی مرۆڤێك دەگرنەخۆیانو دەبنە هاوشێوەی ڕازێکی **سەربەمۆر**. لایەنێکی شاراوە، نەگوتراو، تەنانەت تێنەهزریو، بەڵام هەستپێکراو بەدی دەکەن، ئاخاوتەیەك کە لە ڕاشکاوی هەڵدێت، چونکە ڕاشکاوی بە کوشندەی واتای ناخ لە قەڵەم دەدا. ڕازی هەڵاتنی کەسیەتییەکانی بێرگمان بۆ دورگەیەك کە لەودا دەبێ بە تەنیایی خۆیان خوو بگرن، لێرەدایە: لە کەم کردنەوەی پێوەندییەکان، لە گۆشەگیری، لە دابڕان لە دنیا و پەنا بردن بە پاراستنی شەپۆلان، کەسێك نابێت کە تێبکۆشێ تا لە تۆ تێبگات. هەندێ پێوەندی کە چەندان تێکچڕژاو نین، لانیکەم

لەگەڵ پێشکەوتنی گێڕانەوە زۆرێك لە لایەنەکان ئاشکرا دەکەن‌و هەمدیس، هەروا قوفڵ لە دەم دراوە. کەوابوو سەرچاوەی رازەکان لە کوێدایە؟

(٨)

تارکۆفسکی، خۆی، لە بێ‌خزمانی هەڵوەدای بەرهەمەکانی دەچوو. شتانێکی دەپرسی کە لە ئاخێوی ئاشنای فەیلەسوفان بەرسڤێکیان نیە. بێرسۆن ئیمانداره، هەرچەند جیهان لێوڕێژ لە خراپەکارییەکانی مرۆڤ دەزانێ، بەڵام باوەڕی بە ناخی بێ‌گوناهی کەسێك وەکو موشت و تەنانەت باخەڵبڕێ، مرۆڤکوژێ، گوناهکارێ هەیە. ئەمەیە کە لە بەخشندەیی خوا دەدوێ، چونکە ئەو دەبەخشێ‌و لە هەمان ساتدا، درەوشانەوەی بێ‌گوناهی و گەوهەری شاراوەی ئیمان دەبینێ‌و چاوپۆشی لە گوناهی ناچارانە دەکات. ئەم دوو سینەماگەرە خوایەکیان هەیە کە ئەگەر هیچکەسیش باوەڕی پێی نەبێ، بەلای ئەوانەوە وەکو یادێکی سپیتا لە سەرچاوەی شتە باشەکان ئاشکرایە. بەڵام بێرگمان هاوشێوەی ئەو دووانە نیە. نازانێ‌و دەنگەوازی ڕاپۆرتەکانی بەردەوام پرسیارگەرانەیە. وەکو گومانکارێك لەو دنیا مودێڕنە پەیتاپەیتا دەپرسێ، پەیجۆر دەکا. نە ئیمانی دێرینی هەیەو نە باوەڕی ئەمڕۆیی بە زانست‌و ئاوەزی مرۆیی. سەر لێشواویی خۆی‌و ئەوانیدی بە هاوجووت دەزانێ‌و سەر چاوەی شتانی چاك نابینێ. نازانێ، گومانی هەیە، پەیتاپەیتا لە بێدەنگیی خوا دەپرسێ. لە کوێیی؟ چۆن لە بەرانبەر جیهانی بێ‌سۆز و بێ‌بەزەیی خامۆشی؟

دنیا وازی لە بڵیندی هێناوە و لە مرۆڤانی تەنیا کەڵکە بووە. لە هەر وێنەیەکدا کە بێرگمان دروستی کردووە، هەمو شتێك نیگا بەرەو هەنتەشی مرۆڤ ڕێبەرایەتی دەکا. لە نیگای یەکەمدا ئەم ڕکێشبوونی نیگا بەرەو ئارایی یا پیواری مرۆڤ، یا راز و رەمزی هەمبەرێتیگەلی مرۆیی، کە خدەو هەوێنی هەمیشەیی بەرهەمەکانی ئەوە، یەکانگیریی نیە. رەنگە بوونی ئەم پارادۆکسە، زەینی تەماشاوان‌و رەخنەگری بەردەوام بە لاڕێدا بردوە، بەرەو گەلاڵەی دەروونناسی. بەڵام رازی بەرهەمەکانی بێرگمان، نەك لە بێ‌بگاریی دەرونیی مرۆڤێك (هەمبەری خودئاگایی لەگەڵ ناخودئاگایی)، بەڵکو لە پێوەندیی دوو یا چەند مرۆڤ وەشێراوە. رەنگە بتوانین بێژین لە هەمبەری نێوان کۆنەست‌و خودئاگایی تاکەکەسی هەر کام لە مرۆڤاندا. بەم چەشنە بێرگمان لە سنورو بنەتای دەروونناسی راوەستاوە. بۆ فام کردنی

کارەکانی ئەو، دەبێ لە دەروونناسی‌و تەنانەت لە دەرونشیکاریی بانترهەڵکشاو لە پانتایی رازئاسای ناخی دەروەستی مرۆڤ، دەروەست بە پێوەندییەکانی لەگەڵ کۆمەڵ، وردبینەوە. ئەگەر وێنەی منالێك لە گێتۆی وەرشۆ دەبێتە قوفڵ و کلیلی **پێرسۆنا**، لەم روەوەیە کە ئەمە جگە بە وەبیرهێنانەوەی باری گوناهەکانی کۆمەڵێك مرۆڤی مودێڕن ناکرێتەوە.

هەر ئەم گوناهە بەکۆمەڵە، کە هەموکەس کە بەشێوەیەکی تایبەت بەخۆی نەیقەوماندوە، مەحکوم دەکا، رازئاسایی هەمبەرێتیگەلی مرۆیی دەردەخات‌و دوو لایەنی دیکە، یا دوو هەوێنی دیکە دەخاتە ڕوو: چارەنوس‌و دۆش‌داماوی. یەکەمیان جۆرێك خدەی تراژیك بە بەرهەمەکانی بێرگمان دەبەخشێ. مرۆڤەکانی دلێر نین، خودان مەزنایەتی رۆح نین کە بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ چارەنوسی مسۆگەر لێ‌دەربازنەبوو دەنوێنێ. رەوەزە سەختەکان، وەکو گۆڕەپانی تراژیدیی یونانی،دەربڕینێك، یا رەنگە سیمبۆلێك، لە چارەنوسی مرۆڤن، وەکو مەرگی رەشپۆشی **مۆری حەوتەم**، یا دەریایەکی تاریکی پڕ لە تەرمەکانی مرۆڤان لە (فیلمی) **شەرم** دا. کەمتر هونەرمەندێك بە قەد بێرگمان لە هەرەسی ئایدیالەکانی مودێڕنیتە، بە بێتوانایی ئاوەزیانی مرۆیی‌و کەمایەسیی داناییەکانی ئەو وەها بێ‌بگار و بێ‌چاوپۆشی ڕوانیویەتی. ئەوە کە ناهێڵێ تەنانەت بۆ ساتێك قورسایی گوناهانی مودێڕنی خۆمان فەرامۆش بکەین و پەیتاپەیتا وەبیرمان دەخاتەوە کە بێدەنگی فەرمانڕەوایە و دەنگێك نابیستین و لە تەنیشتمان مرۆڤان، هاوپێناو لەگەڵیدا ئێمەش تووشی ئەشکەنجەیەکی گەورە هاتوین کە لە دۆزەخی دینەکانیش ترسناکترە.

هێزێکی بانتر لە ڕاوڕایەڵەکان،هاوکێشەکان، لۆژیك‌ودرك پێکردنی عەقلانیی مرۆڤ لە گۆڕێدایە کە چارەنوسێکی شووم نوساوە بە تەوێڵییەوە و لەوە بەدواوە ئیدی دەورێکی وەئەستۆ نەگرتوە. هەوێنی دووهەم کە پێکبەستراوی ماخولیای مودێڕنە و وەکو بەرەنجامی لۆژیکیی خاڵی یەکەم ئاشکرا دەبێ، بەردەوام رەخنەگرانی کەڵکەڵە کردوە تا بەرهەمەکانی بێرگمان وەکو راگەیەندراوەگەلی فەلسەفی بنرخێنن. بۆ ئەم کارەی ئەوان سەرەتا دەبایە دڵنیابان کە لە واتای بەرهەمەکانی سینەماگەر تێگەیشتون‌و دۆزیویانەتەوە. بەڵام کێ دەتوانێ بانگەشە بکا پەی بە واتای بەرهەمانێك بردوە کە تەمتومان گەوهەرەکەیانە؟ بەڵام ناتوانی سوچ لە کاری داهێنەرانی واتا بگریت. هەرکام لە ئێمە لە ئەزموونگەلی هونەریی خۆماندا داهێنەرین.وەلێ،کەسانێك واتاگەلی خۆڕەخساویان بە واتاگەلی ئەرخەیانگەر ناساندوە.ئەم

ئەرخەیانی‌یە مودێرنە، کە تەمەنی لە لێواری گۆڕە، لەدژایەتی لەگەڵ ورەی سەرکێشی بەرهەمەکانی بێرگمان دەکەوێتە ململانێ.

(٩)

ئەزموونی کورت، بەڵام درەوشاوەی سینەمای ئێکسپرسیۆنیست لە دەیەی ١٩٢٠سینەمای ئەوروپای باکوریی گۆڕی. تەنانەت مامۆستایەك وەکو کارێل تیۆدۆر درایر کە هەمبازی ڕێگەی ئێکسپرسیۆنیستەکان نەبوو، لەم باندۆرە نەیتوانی خۆی دوور بگرێت.هێزی هەژێنەری فیلمەکانی بێرگمانیش دەبێ لە جەرگەی هەمان ئەزموونەدا پەیجۆر بکەیت.جیا لەمە، بێرگمان بەردەوام، قوتابیی دڵکێش‌و وەفاداری ئێستریندبێرگ بووە، نوسەرێك کە باندۆری قووڵی لەسەر پێشەنگانی شانۆی ئێکسپرسیۆنیست هەبوو. بێرگمان زۆرێك لە بەرهەمەکانی ئەوی لەسەر سەکۆی شانۆ دەرهێنەری کرد و ڕەچەڵەکی برێك لەگرنگترین فیلمەکانی هەر ئەم بەرهەمانەن. **فانی و ئەلکساندێر** بە گوتەیەکی ئێستریندبێرگ دێتە کۆتایی کە سەروەریی خەیاڵ بەسەر کەتوار نیشان دەدا.سپیتایی کەتوار یەکەمین هەرامەیەکی سپیتا بوو کە لە سینەمای بێرگماندا تیك شکا. خاڵێکی دیکە کە لە باشترین قوتابیانی ئێستریندبێرگ، واتە ئێکسپرسیۆنیستەکان، فێربوو "کەتواری گۆڕاو"بوو. کەتوار تەنیاو تەنیا هەودای ڕووداوگەلێ لە "جیهانی کەتوار" نیە، ڕێچکەیەکی ئۆبژەکتیڤ نیە، بەڵکو خەیاڵکردی ناسینی، واتە هەر راڤەیەك لەو، هەڵکەوتێکی بووندارانە نیە. لەم ڕووەوە، گێڕانەوە لە کارەکانی بێرگمان هیچکات بە شێوەی کلاسیك دەربڕی ڕووداوگەلی هاوشێوە نیە، بەڵکو بەردەوام، لە هەر دیمەنێکدا، ئاوێتەیەکە لە ڕووداو و هزر. یادەوەرییەکانی دووری ئیزاك بۆرگ لە **تووە فەرەنگییەکێویلەکان** زیندو دەبنەوە، دەبنە خاوەن "کەتوار". ئەم خوازەیەی مێتۆدی دەربڕین کە دەڵێن:"دەبنە خاوەن کەتوار"، تەنیا بێتواناییی ئێمە لە باوەڕ بە کەتواری پێشینیان نیشان دەدا. ئەگەر سارا بەهەمان بارتەقا لاو، شاد و خۆشحاڵ و جێی پەسند چەندین دەیە لە پاش "کەتوار" لە تەنیشت ئیزاکی بەساڵاچوو دادەنیشێ، لەم ڕووەوەیە کە لە جیێەکی دیکەدا، کاتێك کە ئیزاك لە ئوتۆمبێلدا داڵغەی دەڕوا، جیهانی دەوروبەری وەها کت‌و پڕ و هەژێنەر تاریك دەبێ. ئەگەر سنورێکی دەسکرد کە ئێمە خۆمان لەنێوان خەیاڵ و ڕووداو کێشاومانە لە **پێرسۆنا** و زۆرێك لە بەرهەمەکانی دیکەی بێرگماندا وەها

ئاسان دەڕەوێتەوە. هەمدیس هۆیەکەی هەمان تاریکی‌یە کە کت و پڕ وێنەکە دادەپۆشێ. ئەمە لەگەڵ دڕدۆنگیی دژواری کەسییەتییەکان هاوپێناو دەبێ، کوڕێکی لاو بێتوانا لە وتووێژ لەگەڵ باوکی ئیدی تێ ناگا کە بۆچی خوا بێدەنگ بووە، قەشەیەکی نێونج ساڵ‌و نەخۆش لە کونجکۆڵی لەبارەی هۆی بێ‌ئیمانیی خەڵك، پەی بە ریشەی دڕۆنگی لە دڵی خۆی دەبات.

ئیدی ئێمە، تەماشاوانانی دنیای ئینگمار بێرگمان نازانین کە لە کام جیهاندا دەژین، جیهانی ئەزموونگەلی ژیانی ڕۆژانە و "کەتواری فرەفاق"، واتە دنیایەك کە لەگەڵ دەورگەلی جیاواز کە ئێمە لەواندا یاری دەکەین بیچم دەگرێ، یا جیهانی خەیاڵی، دنیای گریمانخەیاڵەکان، وێنە زەینییەکان‌و بە شێوەیەك لە شێوەکان ئایدیالی؟

(١٠)

تەنیا لە **پێرسۆنا** دا نیە کە ئێمە لە هەموو شتێك مەودا دەگرین، تا شایەتی بیچمگیریی فیلم بین. هەر فیلمێکی بێرگمان بەڵگەنامەیەکە لە بارەی بیچمگیری بەرهەمێکی سینەمایی. لە هەر فیلمێکی ئەودا، پەیام لە بەستێنەکانی ئاماژەکەر، بیچمەکانی ڕایەڵگەری‌و جەخت لەسەر رەمزەکان مەودا دەگرێ. هەڵبەت دەتوانی چەند لایەنێك لە "ژیاننامەیەکی خۆنوس" لە زۆرێك لە فیلمەکاندا و لەم دیدەوە لە گرنگترینی هەموویان **فانی‌و ئەلکساندێر** بەدی بکەیت، وەلی ناتوانی ئەم فیلمەو سەرباقی "ئەرکێك لە پەیام" بزانی کە چڕبوونەوەی لەسەر نێردەر بێت. هەر بەم بیچمە، بەرهەمەکانی بێرگمان بە خولیای گۆڕاندنی تەماشاوان دروست نەکراون. هەرچەند زۆرێك لە ئێمە لەپاش هاتنە کۆتایی فیلمەکانی (بێرگمان)وەکو مرۆڤێکی تازە لە سینەما دێینە دەرەوە.هەرشتێك کە سینەمای بێرگمان دەیخولقێنێ "لێکەوتەیی"ە، پەراوێزێکە لەسەر دەق، پەیوەستێکە لەسەر واتا، مەگەر یەك شت: شتێکمان دیوەو بیستوە کە لە هیچ ڕێگەیەکی دیکەوە نەدەزانرا،مەگەر لە ڕێگەی سینەماوە. ئەم "قسانە"مان، ئەگەر لە پەرتوکێك خوێندبایەوە، ڕۆمانێکی دووپاتە، یا دەقێکی فەلسەفی، بەڵام بێ‌ڕۆح، دەبوون، ئەگەر لە بەرنامەیەکی رادیۆیی بیستبامان، دواندەرییگەلی دوور ودرێژ بوون لەبارەی تەنیاییی مرۆڤ... وەلێ لێرەدا کە لە سەر پەردەی زیوینی سینەما دەردەکەون، هەڵکەوتێکی تازە، نێواخنی، رازئاسا، شاراوەگەر و لێڵ پەیدا دەکەن. کاکێشانێك لە واتاکان. لێرەدایە کە هەزاران هەزار پرسیاری تازە سەروەدەر دێنن‌و لەم نێوەدا هەزاران بەڵام.

ئێمه لامان وایه که هەرکه وشەیەك دێنینه سەر زمان، واتاکەی ئاماده ناکرێت. وەکو جنۆکەیەك که له شوشەیەکدا به شاراوەیی مابوویەوه و به فرمانی ئێمه،ئاغای بەتوانای ئاماده دەبێ. وەلێ هەر ئاماژەپێکراوێك یا هەر "خاڵێکی راڤەیی" به ئاماژەپێکراوێکی تازه و خاڵێکی نوێ بەستراوەتەوه، واتای هەر نیشانەیەك خۆی نیشانەیەکی تازەیه و هەرکه له نیشانه ورد بینەوه، واتاکەی وەدرنگ دەکەوێ. واتا بەم پێیه هەرگیز ئاماده نابێت. سینەمای کلاسیك تەنیا به متمانەی "خووه فیکرییەکانی ئێمه"پشت ئەستور به توانا هەستەکییه دیداری و بیستاریی ئێمه، خەیاڵکردی تێگەیشتنی واتای دەخولڤاند. رەمزگەلێکی ساز دەکرد که بەپێی رێککەوتنێك دەبایه تاك واتایی بوایه و ئێمەهەمان واتامان دووپات دەکردەوه.بەڵام هەمان سینەماش بۆ تەماشاوانانی بێ ئەژماری خۆی،بەدەر له هەژمار واتای دروست دەکرد و برەوداریی تاك واتاییبوونی نیشانەکانی دەچوه ژێر پرسیار. سینەمای مودێرن، له وەها خەیاڵکردسازییەك دەستی هەڵگرتوه.ئەوەی دەیبینین، واتایەکی ئاماده و بەرهەڤ نیه. تەماشاوان واتا دەخولڤێنێو ئاگایه لەوەی که ئەوشتەی دروستی دەکا پێوەرێکی ئەرخەیانی و بەڵگەیەکی لێبڕاوانەی نیه.سینەمای مودێرن بیچمی هوشیارانەی نکۆڵیی ئەرخەیانیيیه. بەرهەمەکانی بێرگمان نموونەگەلی کامڵ لەم نکۆڵیی "متافیزیکی ئاراییی"یه دێنه ئەژمار.تەنانەت له یەکەمین بەرهەمەکانیدا که هێشتا سێبەری هۆگریی سینەماگەر به دەربڕینی کلاسیك لەواندا بەدی دەکرا، ئەم ئارەزوی بێئەژماریی راڤەکان، له رێگەی بێئەژماریی پرسیاران،بنەمای کارەکه بوو.

(١١)

ساڵانێکه که خامۆشه. له پاش خولڤاندنی چلو سێ فیلم، سەرەنجام بێدەنگیی هەڵبژارد. وەکو ئیلیزابێت فۆگلێر له **پێرسۆنا** که له نیوەرێگای پێشکەش کردنی ئەلکترا راوەستا، رووی بەرەو ئێمه وەرگێڕا و لەچاوەکانیدا ترسێکی گەوره وەشێرابوو و ناباوەڕی و پرسیارانی ناکۆتا...

سەرما

ئازادی له دایك دەبێ، شەوانه لەهەر کوێ بێ، له کونه دیوارێکەوه، له گوزەری با سەهۆڵبەستوەکاندا.

ئەستێران ترش و سەوزن له هاویندا، زستان به دەستی ئێمه لێورێژییان دەکات له لاوێتیی پوختکراو.

رنەشار[1]

رێگەیەکی دیکەش بۆ چوونه ژوورەوه به دنیای بەرهەمی هونەری هەیه. وەکو هەمان رێگا که بۆ ماڵ و ژووری ئارەزوەکان دەڕۆیشت. ڕووبەڕوویان بوو، به مەودایەکی کورت، له گژوگیای خۆڕسك. ئەوەی له چاوی ئێمەوه کورت مەودا بوو، رێچکەی سەفەرێکی درێژ و بێ سەرەنجام، که ئەنجامی بەشێوەیەکی دیکه واتا دەکردەوه. وەهای دەکرد چونکه ناوچەی قەدەغەکراو له دەرەوەی کاتدا جێی گرتبوو. دەبێ ماوەیەکی نائاشکرا و به گوتەی ئێستاکێر/تارکۆفسکی تەمەنێك ئەم رێگەیەت گرتبایەبەر، یا بگەیت به ژوورێك که لەودا تێرێژی خولیای خۆرنشین، بارانێکی بێوادە له بنمیچییەوە بباری و لەوێدا... سەرمات ببێ.

وا بڕیار بوو به ئارەزوەکانت بگەی، وەلێ تەنیا سەرمات دەبێ.

مرۆڤان سەرمایان دەبێ، چونکه بۆ ژیان لەسەر رووی زەوی سەرما مەرجێکی هەرەپێویسته، چونکه هەر وێنایەکی ئەوان له ئاسمان لەگەڵ سەرما هاویەکه چونکه خانوەکان لەرێچکەی بایەکاندا دروست دەکەن، تا شتێك له سەرما بپارێزن. بەردەوام کونجێکی پەستاوتو له هەر خانوویەکدا دەتوانێ بەدی بکەیت که به ساردی مابێتەوه. تارکۆفسکی له یەکێك له دوایین رۆژانی ژیانیدا نووسیی که ئەلەندێك، به پێخواسی لەسەر خاکی شێدار و گژوگیا رێی کردوه، چونکه خوازیاری پێوەندی بووه لەگەڵ سەرمای زەوی. ماروشکا، دایکه خنجیلەی میهرەبان و بەخشنده که دەخولڤێنێ و دەڕسکێنێ، جوانه،خامۆشه، به لەپی دەستانی باسکەکانی دەورکێنێ، چونکه سەرمای بووه. هەرکه باران دەبارێ، نیوەشەوان که له خەو ڕادەچەنن، که دەخەون، که سەیری یەکدی دەکەن له پۆستاڵی سەربازیی باوك که پەنا دەگرن،

(١) رنەشار "مەنزڵگەی دووره دەستەکانی ئێمه" له:**کرکرەکانی کشیدەی چاك چاك**، ترجمەی ف. ناجی، تهران، ١٣٥٩.

دەنگی منالێك كە لە هۆتێلێك لەو سەری دنیاوە دەبیسن، كاتێك كە بانگی ناوەكەیان دەكا،سەرمایان دەبێ. كە بەفر دەبارێ، لەو رێگە درێژەدا، لە خانویەكدا كە ڕوو لە سەرما ئاوەڵایە، كاتێك كە لە مۆتەكەكانیان دەرگایەك بۆ زریان دەكرێتەوە، كاتێك كە خولیاكانیاندا لەسەر ڕووی زەوین، لە تەنیشت چاڵاوی ماڵ، یا لە قووڵایی چاڵاو، یا خەوتو لەئاوی جۆگەلەیەك، یا لە روانین بۆ رووبارێك كە خەریكە تێدەپەڕێ، یا دانیشتو لە سەر بەفر لە پاڵ سەگێك، هەمیشە و لە هەموو حاڵێكدا، سەرمایان دەبێ. كوڕە هەرزەكارەكە قاچە قوڕاوییەكانی لە شیپانەی دەرگاكەدا زۆر بە ئەدەبەوە پاك دەكاتەوە، كە لە خانویەكدا كە هیی ئەو نیە، لە تەنیشت ئاگری سۆبەی داریندا دادەنیشێ، هاوپێناو لەگەڵ مۆسیقای جادویی پورسێل، وێنەیەك لە كیژەلاوێك لە تەنیشت ئاگر دەبینێ كە خەمبار دانیشتوە، بە پێچەوانەی ئەو رۆژەی بە لێوی خوێناوی لە نێو بەفرەكاندا ڕێی دەكرد شاد بوو، پێدەكەنێ، دەنگی گوشرانی بەفرەكانی دەبیست. تۆش دەیبیسی و لەگەڵ ئەوەش كە لە تەنیشت ئاگردای، سەرمات دەبێ.

دنیای كافكا جیهانی بۆنە ناخۆشەكانە. جیهانی بەڕێوەبەرایەتییە كۆنەكان، فایلەكان و بۆنی نم، بۆنی شێ، بۆنی پەڕاوگە رزیوەكانی فایلە خاك لێ نیشتوەكان، بۆنی ریزی ناوەكان و ژمارەكان و نیشانەگەلی رێككەوتەیی لە دایكبوون و مەرگ و بەختەوەری و بەدبەختی. دنیای پروست جیهانی زبری و نەرمییەكانە، هەستێكی ئیرۆتیك، هەستێك لە وركانی دنیا. جیهانی جۆیس دنیای دەنگەكانە، ئاوازەكان، هاوارەكان، ورتە ورتەكانی خۆشەویستی، دزێوگەری، بەدخوازی. دنیای قەشە بێرسۆن جیهانی سەرمایە، لە تەنیشت ئاگری سۆبەی دارین دادەنیشێ و ژانی تاقەت پڕوكێنی جەستەیی" لەگەڵ بنكڕی تامێك لە ئەڤین بە مەسیح و ئەڤین بە دنیایەكی دیكە" هەست دەكا. دنیای قەشە بێرگمان لەرزینەكانە، پەیتا پەیتا دەناڵێ:" سەرسام بووە، سەرسام بووە ...". دنیای تاركۆفسكی دەكرێ تەنیا لە رێگەیەكی هەستەكییەوە بە" سارد"، ناودێر بكەیت. بۆ ئاشنایی لەگەڵ ئەم مرۆڤانە، ئەم ئاسمانە، ئەم خانوانە،جادە نماوییەكان، فەزای نۆقاران، گوڵەبەردینەكان و شتانی نوقمبوو، لە پێچ و مۆرەكان، تا رۆخسارانی كۆن، بۆ ئاشنایی لەگەڵ ئەم دنیایەی ئاو، باران،بەفر و سەهۆڵ و لەگەڵ سەرمای ناكۆتا، وەلێ نەك ترس ورۆژێنیان، تەنیا دەبێ لە رێگەی" درك پێكردنی هەستەكی" بڕۆیت.

یەك رێگا بۆ درك پێكردنی بەرهەمی هونەری، بیركردنەوە لە رێككەوتنەكانە. كام رەمز لێرەدا بەكارهاتوە؟ كامە تازەیی لەوێدا جێی خۆش كردوە؟... سەرەنجام" فۆرم"ی بەرهەم كامەیە؟ پێكهاتەكەی چیە؟ رێگەی دیكە ئەمەیە كە وەدوی پەیامی بەرهەم بگەڕێین؟ بپرسین:" چی هەیە كە بڵێ؟" یا :" چ شتێك، بۆ كێ، لە چ بارودۆخێكدا دەیڵێ؟". رێگاكانی دیكەش هەن، كەهەركام لە ئێمە بە پێی تەمەن و ساڵ، تامەزرۆیی یا سڵەمینەوە، دانایی، یا ئەڤین ئەزموونمان كردوە. بەڵام رێگایەكی دیكەش بۆ چوونە ژورەوە بە دنیای بەرهەمی هونەری هەیە.

ئەمەیان رێگەی " درك پێكردنی هەستەكی"ی بەرهەمە. ئەگەر بكرێ پێكهاتە و فۆرمی هەر بەرهەمێك تاوتوێ بكەیت، بێ خەیاڵی بایەخ و بێ بایەخیی، ئەگەر هەر رەنێوهانینیك پەیامێك بۆ گرۆیەك لە چینێك، یا ریزبەندێك لە ئیماندارانی پیشەگەری هەبێ،... ئەم درك پێكردنە هەستەكییەی بەرهەم بە هەر بەرهەمێك پەیدا ناكرێ، لە هەر جێیەكدا دانانیشێ، هەمیشە و لە هەر دۆخێكدا پێك نایەت، تەنانەت جاروبار بەرهەمێكی یەكتا، رۆژێك بە شێوەیەكی هەستەكی فام دەكرێ و رۆژێكیش ناكرێ. هیچیشی لەگەڵ ناكرێ. رێگەی هەڵاتنیشمان نیە. هەر چەندەیش بە شێوەیەكی عەقڵانی دڵنیاكرابین كە دەبێ بەرهەم بناسین، یا فام بكەین یا... هەمدیس هەموومان، رۆژێك لە بەرانبەر جادو، دەركەوت و دڵكێشبوونی بەرهەمێك خۆمان بەدەستەوە داوە و قبووڵمان كردوە كە ئەمەیان " هەست" پێدەكەین و ئەم هەستە ئاشكرایی رازێكە بۆ ئێمە كە نایەتە دەربڕین. كڵاورۆژنەی چوونە نێو دنیای بەرهەمێك، بارگەدانان لەو دنیایە و لێی تێهزرین بەردەوام هەستكردنە. ئەگەر ئەو بایە ساردە پەڕچینەكان دەلەرزێنێ و مێزەكە لە فەزای كراوەشدا تێكەوە دەپێچێ، ئەگەر ئێستاكێر لەسەر گژوگیای كێویلە دەنگی سازێكی نەناسراو دەبیسێ، ئەگەر كوڕەهەرزەكارەكە لەكۆتایی دنیادا وەها شادمان هاوار دەكا كە لەگەڵ دنیا هاوجووت بووە و واتاكەی تێدەگەین، لەم روەوە كە هەستی دەكەین، نەك ئەوەی كە بەیاریدەی ئاوەز قەناعەتمان كردبێ كە قسەكە لە جێی خۆیەتی یا لە پێكهاتەی بەرهەمدا بە باشی جێ كەوتبێ، یا پەیامێكە بۆ بەختەوەریی ئێمە و ئەوانیدی.

دەبێ هەست بە دنیای ئاندری تاركۆفسكی بكەی. ئەم هەستە لەگەڵ پەسنی سەرما هاوپێناوە. دەربڕین و وێنەی لەقاڵبدراو نەرم نەرم بەرتەك دەداتەوە كە بە پێی ئەوە ئەڤین، گەرما و خۆشبەختییە. وەك بڵێی هەر هەمبەرێكی مرۆیی و چارەنوسی مرۆیی، لەگەڵ

سەرما پێوەندییان هەیە. تەنانەت ئەگەر "سەرمای نێواخن"ی تارکۆفسکی (و ئەم زاراوەیە هیی دستۆفسکییە، خزم، هاوپێناو و هەڤاڵی ئەو) هەستت پێ‌کردبێ و پێداویستییەکەی بە سەرما و نیگای بۆ ساردبوون و گێڕانەوەی لە ساردی لەگەڵ ئەو پێوەندی بگری. ئەوکات تێدەگەی بۆچی ماروشکا لە تەنیشت پەنجەرەوە قوڵپی گریان دەیگرت. بۆچی لە خولیای مرۆڤاندا بەردەوام باران دەبارێ، بۆچی پیاوێکی تەنیا، لەسەروبەندی چوونە نێو ژووری ئارەزووەکان شیعرێکی دەخوێندەوە. بۆچی ئەو شیعری باوکی خۆش دەویست و دووپاتی دەکردەوە:

"ئەمڕۆ هاتی/ کۆتایی ڕۆژێکی مۆن /باران دەبارێ/ لقەکان و بەرجەوەن لە سەهۆڵبەستنی تنۆکەکان".

شیعر لە دنیای تارکۆفسکی بانگهێشتنامەی درك پێکردنی هەستەکییە.

دەڵێن شیعر، نامۆکردنی دنیای ئاشنایە. لە هەنگاوی یەکەمدا نامۆیی وشەکان، ڕێزمان و سینتاکسی ڕێکەوەندەکانە. دەڵێن شیعر نامۆ بوونە.بەڵام ئامانج ناتوانێ ئەم بێگانەیی‌یە، ئەم تاراوگەییە،ئەم کۆچبەرییە بێ. تارکۆفسکی شاعیرێکی لە تاراوگەدا وەدووی تیشکی مۆمێك ناردبوو. شاعیرێکی دیکەی کردبوو بە ڕێنوێنی مامۆستایەتی و نووسەرێتی. شاعیرێکی بچوکی بۆ کانییەك ناردبوو، تا لە سەرمای کارتێکەریدا مەلە بکا و لە سەرمای زەریای بیرەوەرییەکان تەنیا کاتێك دوا بوو کە... فیزیکزانێك بوویێتە شاعیر.(!!)

شیعر نامۆیی لە دنیای ژیانی ڕۆژانە بۆ ئەمە دەخوازێ کە ئێمە لەگەڵ جیهانێکی دیکە ئاشنا بکات. تا لەوێدا ساز بکەین، نیشتەجێ بین ، تێهزرین. ئەمەیە رازی خانوو لە جیهانی تارکۆفسکیدا.

خانوویەك کە دوایین پەناگەی ئێستاکێر بوو، لە پەنجەرەکانیەوە بایەکی سارد بۆ نێوەوە دەشنا، دەکرا لە شیپانەیدا ئاگرکەوتنەوە لە ئەنبارەکەیدا بدەیتە پاڵ قیامەت، خانوویەك کە کریس لە فەزاوە بۆی دەگەڕاوە و لە یادەوەریی شاعیردا لە توسکانی ئامادە دەکرا. لە تەنیشت ئەسپە سپی و ژنانێکی بەلاڵێدراو. خانوویەك کە پیاوێك بۆ بردنە سەری بەڵێنی سپیتای خۆی دەیسوتێنێ.

خانوو هەستی پێ دەکرێ و ئامرازی هەستەکییە، چونکە پەناگەی ئێمەیە، تاقانە گۆشەی تەناهی ئێمە، گردکەرەوەی بیرەوەرییەکانمان. هەموو لایان وایە خانوو ئێمە لە سەرما دەپارێزێ، بەڵام خانوو لەگەڵ سەرما دۆستە، هەمیشە شتێك لە بیرەوەریی خانوو بە هەستێك

لە سەرما ئاوێتە دەبێ، خانوو پاراستنی سەرمایە و هەر خانوویەك چەند سوچێکی ساردی هەیە کە تۆ ڕادەوەستێنێ تا بیربکەویتەوە.

فەیلەسوفێك، مارتین هایدگێر، لە گوتارێکی کورتدا لە ژێر ناوی" بیناکردنی بارگەدانانی تێهزرین"، خانووی مندالیی خۆی وەیاد دێنیتەوە:" هایدن بیناکردن، ئەگەر ڕەخساندن ـ بۆـ بارگەدانانە. دروستکردن، هایدنی خۆی بە بیناکردنی ئەو شوێنانەی کە فەزاکانیان هاوبەشە، پەیدا دەکا. تەنیا ئەگەر ئێمە توانایی بارگەدانمان هەبێ، دەتوانین کار ساز بکەین. لێگەڕێن بۆ ساتێك تێهزرین لە کەوێڵێکی گوندی لە دارستانی ڕەش، کە دووسەد ساڵ پێشتر بە خەیاڵی "نیشتەجێبوون"ی گوندنشینان دروست کراوە و ئێستاش هەیە. لێرەدا، خۆبژێویی هێزی ئەگەر ڕەخساندن بۆ زەوی‌و ئاسمان، هەرامەی سپیتا و مرندەکان، دێتەنێو یەکتاییەکی سادەوە، بە شتانێك کە خانوویان بەرهەڤ کردەوە و جۆرە هێزێکیان پێ بەخشیوە.ئەمە هێزە کە کێلگەیەکی لە لوتکەی کوێستان لەگەڵ ئاسمانێکی باخێز، بە بەرزاخێکی پڕنشێو بەرەو باشور، لە نێو مێرغوزارانێك کە ڕێگەیان ڕوو لە کانی‌یە، جێ‌کردۆتەوە. کەوێڵێکی بەو بەخشیوە کە بە سانایی نشێوییەکەی بەرگەی کێشی بەفرەکان بگرێ‌و پێشڤە دەچێ تا پارێزێك بێت بۆ پەنجەرەکان، لە بۆران و زریانی بەفری شەوانی زستان. ئەم هێزە کونجی پەرستگای لە یاد نەکردوە، لە پشت مێزی گەورە، یا لە ژوورەکانیدا، جێیەکی ڕەخساندوە بۆ نزاگۆیی منالان. هەر لەم ژوورانەدا منالان دێنە دنیاوە و هەمدیس لەمانەدا، "دەرختی مەرگ" (ئەمە ناوێکە کە لە تابوتیان ناوە: Totenbaum) جێ دەگرێ. بەم چەشنە، بۆ نەوە پشتاوپشتەکان لە ژێر بنمیچێکدا خدەی سەفەری ئەوان لە هێڵێ هەرەتدا نیگار دەکرێ. هونەرێك کە لە بارگەدانان پێکهاتبێ، هەروا لە ئامراز و چوارچێوەکانی چەشنی شتان سود وەردەگرێ‌و خانوی گوندی ساز دەکا".(٢)

(2) M.Heidegger, “Batir penser”, Essais et conferences, trans. A.P reau, Paris, 1973, PP. 191-192.

بایەخی جیهان

(١)

جیهان ئەو بایەخەی نیە کە پێمان وابوو هەیەتی.
نیچە، **ویستی هێز**، بڕگەی سی‌و دوو[١]

لە دۆزەخی "سێن رمی" ئازاد دەبێ. بەڵام نەك لە دۆزەخی خۆی. شەمەندەفەر هەرکە دەگاتە "ئۆڤۆر ـ سور ـ ئەواز"، ڕۆژێك لەنیوەی مانگی مای ١٨٩٠، تەنیا یەك ناو لەسەر وێنە نەخش دەبەستێ، بە بێ هیچ نقیسیارێکی دی. شەست‌و حەوت ڕۆژ دواتر کەسێك کە ئارام‌و دوور لە هەر تەڵەکەیەکی شانۆیی دەمرێ، چ جیاوازیگەلێکی هەیە لەگەڵ نیگارکێشی سەدەی ڕابردوو هەروەها لەگەڵ ئەو کەسەی کە پێمان وایە وۆنسان وانگۆك بوو، واتە لەگەڵ وێنەیەك کە بە پێی درك پێکردنێکی کۆنی ڕۆمانتیکخوازان کێشاویانەتەوە: پیاوێك بە هاڵاوێك لە ڕەنج، شێتی‌و بلیمەتی ژیا و لەگەڵ ئەم هەموەدا بەرهەمانێکی هونەریی خولّقاند. جیاوازیی کاری مۆریس پیالا لەگەڵ ئەوانیدی لێرەوە ڕۆشن دەبێتەوە: بە لای ئەوەوە لە نێوان ژیان وهونەر مەودا کەوتوە و سەرچاوەی هونەر لە جێیەکی دیکەیە.

وانگۆکی پیالا ئەو "خۆشەویستەی شێت"ەی ئارێتۆیە و نەك ئەو وێنەیەی ڕۆمانە پڕفرۆش‌و فیلمەکانی مینلی، ئالتمەن و ئەوانیدی. مرۆڤێکی سینەمایی‌یە کە لەگەڵ تیۆ، ئەیۆ، دوکتورگاشە و کچەکەی مارگرێت (بەدەر لە گوناهی گۆتە؟) لە مێرگدا فراوینە دەخوا، کازەی دزێو دەکا، لە زێواری دەریاچەدا ڕێ دەکا و خۆی لە ئاوێ وەردەدا، یا لێدەگەڕێ تا جوانی بە لاڕێیدا ببا (کامە ڕێ؟) بە ماڵە* پاتۆرێك ڕەنگی شین (و نەك زەردی لە دڵاشیرینی) لە پەڕەمووچ دەئاڵێنێ و لە پەردەی دەدا. ساتێك لە تەمەنی دنیا.

(1) F.Nietzsche, The will to power, teans. W.kaufmann, New York, 1968, P.22.

* ئامرازێك یا کەرەستەیەك لە نیگارکێشاندا. (و)

وۆنسان بۆ تیۆی نوسیبوو: "ئەم ئوڤۆرە لە بەهەشت دەچێ". لە ئوڤۆردا کێ بوو کە کەلیسای شەشسەدساڵەی نیگار کێشا و کەوێڵە گوندییەکان، کێڵگەکان، گوندنشینان‌و خاتو گاشە: "دەشێ کیژەکە دوازدە ساڵان بێ. ئەوم لە دۆخی ژەنینی پیانۆ کێشاوەتەوە؟. لە فیلمی پیالادا نە ئوڤۆر لە بەهەشت دەچێ‌و نە مارگرێتی دوازدە ساڵان. بە تایبەت لەوێدا کە لەگەڵ وۆنسان هەڵدێ‌و ئەو لە پەژارە تاراو و هەستی ئازادی‌و خولیای گەڕانەوە، هەموویان تێکڕا لە شەمەندەفەرێکی کۆن کە بۆ ئوڤۆر دەگەڕێتەوە.

ئەمڕۆ لە گۆڕستانی ئوڤۆردا دوو برا لە خاکدا نووستون، لە فیلمەکەدا یەك جار لە تەنیشت گۆڕستان تێدەپەڕین‌و لە کێڵگەدا رادەوەستین. لەوێدا وۆنسانە و ئەڤین لەگەڵ مارگرێت، وانگۆك نیگارکێشی ناوداری مێژوی هونەرە و ئێجگار کاتژمێر کار. کام وانگۆك چەندین کاتژمێر لەگەڵ (خاتو)"کەتی" بەڕێدا دەچێ؟ لەگەڵ جوانی بەدناو؟ سەرخۆش لە هەرزەگەری؟ کامیان لە ناکاو تەنیایی دنیا دەدۆزێتەوە؟ مرۆڤێکی سادە، سەرشێت یا تەواو شێت، یا بلیمەت؟ یەکەمیانە کە لە مەیخانەیەك لە پاریسدا سەما دەکا، لەگەڵ کەتی و لەگەڵ مارگرێت، واتە بە چێژ و بێگوناهی‌یەوە. کامە چێژ؟ کامە بێگوناهی؟ سەمایان نمایشێکی سەربازی‌یە، هەواڵێکە لە جیهانێك کە نەك چەندان لە پاش مەرگی نیگارکێش، جەنگێکی جیهانی‌و مەرگێکی جیهانی فێر دەبێ. ئەو شێتە ئاشنایەی ئێمە کە هێشتا هیچ بڕیار نیە بلیمەت بێت، ئایا بەڕاستی هۆگری ژیانە؟ بەڵام ژیان، ئەو سێ پایەو چەرمویی پەردە و ڕەنگەکانە. فیلم کە بەنواندنی تەنیای ئەو لە بەرانبەر پەردەدا قووت دەبێتەوە، ژیان لە شیعر لێوڕێژ دەبێت‌و... تیرێژ لە جیهانێکی دیکەوە دەپڕژێ.

پیالا نیگارکێش بوو. تەمەنی لە سی ساڵ کەمتر بوو کە ناوبانگی دەرکرد. لەگەڵ ڕۆسیلنی بوو کە ڕێگەی خۆی پەیدا کرد. لەم ڕێگایەدا هەندە دروست نەچوە پێشێ.لەگەڵ **وانگۆك** دروست ڕێ ڕۆیشتن فێر بوو. پیاوێکی تێك ڕماو (ژاك دوترون/ وانگۆك) هەم چڕیاری گۆرانی‌یە هەرزەکانی ساڵانی شەستە، هەم هونەرپیشەی فیلمە خراپەکان، هەم وانگۆکی ئەفسانەکانەو هەم وانگۆکی پیالا، پیاوێکی سینەمایی، ناڕاستەقینە بەڵام لە زۆرترین ئاستدا ناڕاستەقنیە. ئەم شارۆچکەیە، ئوڤۆر، ئەم شەمەندەفەرە، ئەو پەردە کەمتەرخەمە، ئەم هۆتێلە هەرزانەو ئەم شوشە شەرابانە کە لەسەر ئەو مێزانە ریز بووە، ئیدی هیی ئەو دنیایە نیە، بەڵکو بە جیهانێکی دیکەوە پەیوەستن. ڕەنگی ئەو جیهانە شینی تۆخە، دیمەنەکانی دوور ودرێژ و لەودا بێدەنگی سەرکەوتویە، کە دەنگەکان‌و ئاخاوتەکان ڕێ بە شوێنێك نابەن.

مەرگی بە هیچ شێوەیەك شانۆیی نیە. بە ئارامی دێتە نێو قابەوە. لە بن درەخت دادەنیشێ‌و بە دەست دڵی دەگوشێ. ئەو کات لە ژوورێکی نیوەتاریکی هۆتێلدا پەیدای دەکەینەوە. لە نوێن کەوتو. کوڕە هەرزەکارەکە دەپرسێ: "شتێك دەخۆی؟"و هەرکە کوڕە هەرزەکارەکە دەڕوا کار لە کار دەترازێ. لە دۆزەخ رزگار دەبێ. لە نێوان ئوقرەی دەستەکان کە بە سەر پەردەدا دەیکێشێ‌و ئەو ئەفسانەیەی کە لە پێکهێنەری پەردەکان دروستکراون (شێتی، رەنگ، خۆر، تامەزرۆیی، وێنە) چ پێوەندییەك بەدی دەکەیت؟ دنیایە کە تا ئاستی یەك فیلم بەرزهەڵکشاوە. رۆژێك پێمان وابوو کە جیهان بایەخێکی هەیە. ئەو رۆژە بایەخێکی ئەوتۆی نەبوو، ئەمرۆش نیەتی، هەرگیز ناشی بێت. بەلأم وانگۆك جیهانی هەندە پڕبایەخ زانی کە چرکەساتێك لێی لەسەر تابلۆکەی نەخشاند. هەنوکە، پیالا زانیویەتی کە جیهان بایەخێکی ئەوتۆی نیە، کەوابوو تەنیا وۆنسان لە سەرقاڵیی کاردا نیشان دەدا و هیچ شتێك لە پەردەکانی (لانیکەم بە ناوی دانسقەی پڕبەهای ژیان) دەرناخات. تەنانەت وێنەگەلی کێڵگەکان (وەبیر خەری وانگۆك، ئەو بلیمەتە) ئەم خاڵە روونتر نیشان دەدەن کە رۆژێك دنیامان بە خەیاڵی بایەخێکی خەیاڵکردئاسا نیگار دەکرد، هەنوکە جیهانمان لە ئاستی وێنە تێپەڕاندوە.

(٢)

جیهان ئەو بایەخەی نیە کە پێمان وابوو هەیەتی.

نیگارکێش، فۆن هۆفێر، چەندین کاتژمێر خەت دەکێشێ، بە خەڵووز لە سەرپەردەی سپی، یا لەسەر کارتۆن، لەسەر پەڕاوگێك. شتێك لە جەستەی ژن، ماریان، کە لە بەرچاوی ئێمەش تەنیا هەندێ هێڵ هەن و قەبارەکەی بە تاڵ لە فەزادا. ژن ئازار دەبینێ لە چەندین کاتژمێر لە یەك دۆخی راوەستان، یا چەمانەوە، یا لە خۆیدا گرمۆڵە بوون. بێزارە لە بوون لە هەڵکەوتێکی ناسروشتی، بەو خەیاڵەی کە پاژەکانی جەستەی قەبارەیەکی نەناسراو وەکو یەکەمین سەمەد لە زەینی نیگارکێش ـ و بە یاریدەی دەستەکانی بە پەڕەمووچ ـ بجولێنێ. ژن ئازار دەچێژێ، چونکە جوانە و جوانییەکەی کەم کراوەتەوە لە قەبارەیەکی فەزایی بۆ تۆمار لە "شاکارێکی گومناو". ئازار دەبینێ، چونکە پیاوە جوانەکەی نابینێ‌و لە جێیەکی دیکەوە پەیجۆری دەکا، رەنگە لە زەینی خۆیدا. ژن لە ئامرازبوون بێزدەکاتەوەو پیاوی بێتوانا لە ئەفراندنی جوانی ئازار دەچێژێ. ئەو مەشق دەکا، سەرەتا لە دەفتەری گەلاڵەکان، پاشان لەسەر رووپەڕێکی بەرین لە پەڕەمووچەکان، مقەباکان‌و

پەڕاوەکان.دەنگی توخسی خەڵووز و پەڕاو، وەستانی ڕوانینی دوربین لە بۆ دەستانێك کە هێڵەکان دەئافرێنن... کاتژمێران تێدەپەڕن‌و فیلمی دوور و درێژی ژاك ریوك سەرەنجام کات دەوەستێنێ.

"تێکڕای فیلمەکان لە بارەی شانۆن".ریوت وەها تێدەهزرێ کە(پیکۆلی)و(بئار) بۆ چەندین کاتژمێران لەم مەودا و نامۆیی‌یە دەخاتە رووبەڕوی یەك. بە پێی یاسایەکی شانۆیە کە ماریان لە ناکاو تێبینی هەنتەشی تەماشاوانێك دەکا، لیز بە کراسێکی ئاوەڵدامەن لە سەر پلیکانەکان دانیشتوەو هێدی هێدی لەو دەڕوانێ، بە روانینێك کە دەبێ هیچ هەستێك ـ بە تایبەت ئیرەیی ـ ئاشکرا نەکات. ریوت هەرکە لە ریساگەلی شانۆ تێدەهزرێ، ئەو(نیگارەی) مێزی نانی ئێوارەیە ساز دەکا، شەوانە لە کەژێکی ئازاد و ئەو پێوەندییە بە ڕواڵەت سادانە، بەلأم لە راستیدا ئێجگار تێکچڕژاو.

فیلمەکەی ریوت جوانە، بەلأم ئازاردەریش هەیە. سەرەتا وای بۆچووم کە ئازاردەر نیگارەکانی بێرنارد دوفۆرە کە کارەکانی ئەوم لا خۆش نیە (راست بڵێم لێیان بێزارم). بەلأم ئێستە زانیومە کە هۆیەکی دیکەش لە گۆڕێدایە کە ئەمجارەیان لە سینەماگەری لە دڵاشیرینم دوور کەوتومەتەوە. لە چیرۆکی‌بالزاك شتێکی ئەوتۆ لە فیلمدا نەماوەتەوە، مەگەر بیرێك، هەوێنێك کە بۆ رۆژگاری بالزاك و تەنانەت بەر لەو دەگەڕێتەوە. بیرۆکەیەکی کۆن، هەزارجار لاسایی کراوە، هەزار جار گوتراوە: هونەرمەند تێدەکۆشێ تا بە یاریدەی نیگارکێشانەوە پەی بە ڕازی نێواخنی‌و مەعنەویی "مۆدێل"ی خۆی ببا. شتێك لە رۆحی ئەو دەدۆزێتەوە، هەرمانیی بەرهەمەکەی بەم دیناوە لێبڕاو دەکات. سەرەنجام لە پاش دژواریگەلی زۆر و زەوەند وەها دەکا، سەردەکەوێ. ئەو لەسەر پەردەیەکی ناتەواو کە ڕۆڵی مۆدێلێکی دیکەیە (وێنەی لیز کە گوایە نیگارکێش هێشتا حەزی لێیەتی، رەنگە چونکە حەزیشی لێ نەبووبێ نەیتوانیوە کارەکەی تەواو بکا، رەنگە لەبەرئەوەی خۆشی ویستوە،نەیتوانیوە) وێنەیەکی تازە دەکێشێتەوە. ئەمجارەیان لە مۆدێلی تازە، ماریان. ئەم پێویستییە بە گریمانی هاوپێناویی ئەڤین‌و نواندنگەری هەندە زۆردارە کە لیز بەرگە ناگرێ‌و زمانی ناڕەزایەتی هەڵدەبڕێ‌و ئێمەش وێکڕا گومان دەکەن کە نەخاسمە نیگارکێش‌و مۆدێلی تازە دڵ لە گرەوی یەکدی بن.

ئەم بیرۆکەی دیناوی نێواخنی مەعنەویی مۆدێل، لەگەڵ هونەری ڕۆژگاری ئێمە(و هەڵبەت لەگەڵ هونەری سینەماش) یەکانگیر نیە. مودێرنیزمی ریوت لەگەڵ ئەم دەربڕینە فیکرییە کلاسیکە یەکانگیر نیە. زمانی مودێرنی فیلم بەرگەی ئەم کلاسیسیزمە کۆنە دووبارەیە ناگرێ، ئەمرۆ هیچ نیگارکێش یا هونەرمەندێك (ئەگەر نیگارکێش یا هونەرمەندی ئەمرۆ بێت) عەودالی

پەیدا کردنو دۆزینەوەی رۆحی مۆدێلی خۆی نیە. ریۆتیش نیە. بەڵام فۆن هۆفێر و دوفۆرن. خاڵی گرنگ لێرەدایە: ئیدی نە نیگارکێشان لە بیرۆکەوە دەست پێدەکا و نە سینەما. ئەمڕۆ زمانو مێتۆدی دەربڕین لە خۆیان تێدەهزرن و نەك لە هەمبەرە نێوەکییەکان.پێکناکۆکێك لەجەرگەی فیلمی ریۆتدا وەشێراوە کە ئازاردەرە.ناتوانی کۆن بیر بکەیتەوە و زمانێکی نوێ بەکار بێنی، هەر بەو چەشنەی کە ناتوانی بە زمانی کۆن گەر بتەوێ نوێهزریو بیت.

ئەم جەختە لە سەر بایەخی نێواخنی مەعنەویی مودێل لە کوێوە هاتوە؟ کە لە رۆحی ئەو ژنەدا، رازێکی سەربەمۆر وەشێراوە کە دەبێ لە پشتەسەری خەتو خاڵەکانی جەستەی جوانی تەنانەت بە ئەشکەنجەدانی بدۆزییەوە؟ بەڵام نیچە (و هەڵبەت مارکی دوساد) وانەیەکی گەورەتریان بە ئێمە داوە: وێنەیەك کە ئەمڕۆ بەرهەڤ دەکەین بۆ بایەخ پەیدا کردن یا بایەخ دانەری نیە. دوفور هەرگیز نەیزانی (و ریوتیش کە دەیزانی لەم فیلمەدا لە بیری چوەوە) کە هونەر هەوڵدان بۆ پەیدا کردنی بایەخگەلی شاراوە نیە. تەنانەت کردەیەك لە رووی دەروەستبوون، واتە خوڵقاندنی بایەخگەلی تازەش نیە، چونکە لەنێوان دنیاو بایەخەکان هیچ هەمبەرێك ڕایەڵ نیە. هونەر لە بایەخگەلێ دەدوێ کە زەمینیو تەنانەت تازەش نیە و تیرێژ لە جیهانێکی دیکەوە دەپڕژێ.

(٣)

جیهان ئەو بایەخەی نیە کە پێمان وابوو هەیەتی.

سێن کلومب موسیقازانێك بوو نەچەندان بەناوبانگ، کە تەنانەت کەس ناوە بچوکەکەی لە یاد نیەو لە رۆژگاری خۆیدا "موسیو سێن کلومب"ناوی دەهێنرا. پیاوێکی تەنیابووو نێواخنگەرا کە دوور لە شار و دیوەخان دەژیا. ژەنیاری "باس دو ڤیول"، سازێك لە نێوان ڤیولاو ڤیولونسێل، بوو. لە ژەنینی ئەم سازەدا هاوتای نەبوو و دەنگی خەماویی ساز و درینگەکانی هاوپێناو دەبوو لەگەڵ دەنگی هەناسەکانو تەنانەت خشەخشی کراسی ژەنیار. شتێك لە ژیان دەسبەجێ دروست دەکرا، لە چرکە ساتێکی بەڕاستی دووپات نەکراوە. شاگردی سێن کلومب، مارێن مارە، دەرگای دیوەخانی لوئیی چواردەیەمی بۆ کرایەوە، سەرەتا بوو بە شاگرد و لە خزمەتی لوئی و پاشان وەکو ژەنیاری فەرمیو لە بەناوبانگترین ئاوازدانەرانی سەردەم. ئەو ئۆپێراکانو ئێجگار کۆپلەی بۆ ئۆرکسترای سازە ژێدارەکان دروست کرد و چەند کۆپلەیەکیش لە بەرهەمەکانی مامۆستای یەکەمی سێن کلۆمب ـ کە چیدی لە ژیاندا نەمابوو ـ گردی کردەوەو بڵاوی کردەوە.

سێن کلۆمبی فیلمی ئالێن کۆرنۆ نەزیلەیەکی تاڵی هەیە، وەگیراو لە رۆمانی پاسکال کینیارە. هونەرمەند هاوسەری لاوی لە دەست دەدا. مەرگ بەسەر ئەڤینێکی سەوداسەر سەردەکەوێ. پیاوەکە دەمێنێتەوە و دوو کیژۆڵەکەی. دڵمردو و بێزار لە چارەنوسێك کە لەگەڵ هۆگری بە کەسێك هاوساز نیە، پەنا وەبەر کەوێلێکی دارستانی دەبا، بە تۆزێك نانو مەیو دەنگی سازی لە دڵاشیرین. کچانی نەك چەندان دوور لەو لە خانویەکی گوندی لەگەڵ پەرستیارێك کات بەڕێ دەکەن. بەڵام کات بۆ پیاوەکە بە جۆرێکی دیکە تێدەپەڕێ. گیانی ئەو ئیدی لە گرەوی کاتدا نیە، بەڵام جەستەی لە گوڕ دەکەوێ.

ڕۆژێك پیاوێکی لاوچاك، مارێن مارە، بە دیداری هونەرمەندی خوێنتاڵ دەچێ، لەگەڵ ڕاسپاردەیەك لە ئاشنایی کە بەهرەکەی لە ژەنینی باس دوڤیول و دڵسپاردنی بە موسیقای پەسن کردوە. سێن کلۆمب سەرەتا گوێ بە لاو چاك نادا و لێدەگەڕێ تا ئەو کۆپلەیەك بژەنێ. لەمە بە دواوە، هونەرمەند شاگردێکی لە دنیادا هەیەو گەورەکچەکەی ئەو دڵدارێك. سێن کلۆمب، شەوانو ڕۆژانی هەروا لە کەوێڵدا بەسەر دەبا،لەتەنیاییدا، لەپشت دەرگای داخراودا.کۆپلەگەلێ ساز دەکا،جوانترینیان "فرمێسکەکان"ە. بڕێ جار هاوسەری کۆچکردوی دەبینێ کە لەو سەری مێزەکەوە دانیشتوە و بە میهرەبانی لەو دەڕوانێو گوێ بە دەنگی ساز رادەدێرێ. هەرکات خەڵوەت دەشکێ، شاگرد دەیگاتێ، بە ئارەزووی فێربوونی وردەکارییەکانو پیشەگەرییەکانی مامۆستا. تەنانەت بە شاراوەیی، وەکو دزێك لە ژێر کەوێڵی دارستان خۆی دەشارێتەوە تاکو پەی بە رازەکان بەرێت.

هەرکە سالأنێك پاشتر مارێن مارە مامۆستای گەورە، شای ژەنیارانی دیوەخان، یادی مامۆستا دەکاتەوە، لە دڵیدا دەزانێ کە "ئان" یێك لە ئامۆژیار فێر نەبووە، بە هالأوێك لە رێز و ئەڤین و ئیرەیی لەو تێدەهزرێ. هەنووکە، کچە گەورەی سێن کلۆمب خۆکوژی کردوە، چونکە مارێن مارە وازی لێهێناوە و لەگەڵ کیژە بچووکەکەی هەڵاتوە. ئەمیان لەگەڵ ئەوە، لە دیوەخانو لە ژیانی بێنرخی رۆژانە. شەوێك شاگرد دیسان بە پەنانی لە کەوێڵی مامۆستاکەی نزیك دەبێتەوە تا دەنگی سازی ئەو ببیسێ. قامك لە دەرگا دەسوێ، بە داوای لێبوردن و ئارەزوی هاودڵی. پیرەمێرد درگاکە دەکاتەوە...

لە پاش مەرگی سێن کلۆمب، مارێن مارە سالأنێك لە دنیادا دەژییو هەرکە کاتی کۆتایی دێت، جارێکی دیکە مامۆستاکەی لەو شەوەدا دەبینێ. دوو پیاو لە ڕووبەڕووی یەکدی دانیشتونو "فرمێسکان" دەژەنن. تاڵ، بە بارتەقای ژیان.

کچە گەورەکەی سێن کلۆمب هەتا لاوە و خوازیاری چێژی جەستەیە، جوان نیە. هەرکە نەخۆش دەکەوێ و لە پێ‌دەکەوێ، تازە جوان دەبێتەوە. ئەو کاتەی کە لە دڵبەری ساڵانی دوور کەیفخۆشی‌و لاوێتی دەخوازێ تا بێتە دیداری‌و هەمدیس کۆپلەیەك بژەنێ کە رۆژگارێك بە بانگەشەی ئەڤین دروستی کردبوو:"ژنی خولیابین". ناونیشانێکی تەنزئاسا کە شتێك لە هەقیقەتی لەگەڵدایە. ژنەکە گوێی بە مۆسیقا رادەدێرا. ژنێکی دیکەش، دایکەکەشی گوێی لێ دەگرت، ئەویش لە لاوێتیدا مردبوو. دڵبەری کۆن کە جێی دەهێڵێ‌و دەڕوا، ژنەکە خۆی دەکوژێ. بەمجۆرە فیلمەکە پەسنی وەیادهێنانەوەی ئەڤینە. ژیان تەنیا لە بیرەوەریدا جوانە. یادی ئەم جوانی‌یە تەنیا لە مۆسیقاوە دەڕەخسێ‌و سینەما دەکێشێتە دواوە تا سازی کۆن هەرچی دەیهەوێ بیهێنێتە کۆتایی. یورس ساوال، بە سازێکی کۆنەوە، یادگاری سێسەدساڵ پێشتر دەژەنێ‌و "ئەڤین وەیاد دەخاتەوە". بە یاریدەی ژێیەکانی ساز و ئارشەکەی کە تەمەنی بەسەر چوو دەهێنێتەوە.

سێن کلۆمب هەرکە تەنیا دەبوو جیهانی تەنیا لە بیرەوەریدا بەدی دەکردەوە. بۆ ژنێك کە هەندە بە گیان خۆشی دەویست، دەیژەنی‌و ژنەکەی پەیدا دەکرد. هونەرمەند هەڕەتی دەشکاند. کاتێ کە تەنیابوو لە رۆژگاری خۆی دادەبڕا، لە "سەدەی گەورە"، لە رۆژگاری پاسکال و راسین، لە ئاوەزباوەڕی‌و هەرای سەردەم. دنیا ئەو بایەخەی نیە کە لە خەیاڵی ئێمەدا دەبێ هەیبێ. ئەگەر عەوداڵی بایەخین، دەبینین کە ئەم بایەخە زەمینیەی نیەو پەیوەستە بە خەیاڵی ئێمەوە. گەوهەری هونەر "خەیاڵبازی"یەتی. لە بایەخگەلی زەمینی و کاتی دنیایی جیابوونەوە، لە چرکەساتی ئەفراندندا نەخواستنی شتێك لە جیهان، نە ئارەزویەك، نە تامەزرۆییەك ... بەڵکو شتێك بە گیان خواستن کە هیی ئەم دنیایە نەبێ، یا چیدی هیی ئەم دنیایە نەبێ. چونکە ژنێك کە خۆشت دەویست مردوە.

هەڕەتی زەمینی کە بە ڕێساگەلی چەندێتی بەیانکراوە ناتوانێ لەو هونەرمەندەوە بێت. هونەرمەند لە هەڕەت تازەیی دەخوازێ. ئەگەر تەنیایی مەرجی ئەفراندن بێ، تامەزرۆیی بە دیتنی شتێکی تازە (تامەزرۆیی پێکبەستراو بە چێژ) گەوهەرەکەیەتی. جێیەك لە فیلمدا، لە بوولێڵەی بەیاندا دەبیسین: ئەلەندانی جیهان تێکڕا تازەن. تێکڕا تازەن. هەرکامیان تازەن. هەر ڕۆژ تازەیی بە تۆ لە چێژ و بیرەوەریی شتێکی نوێ شتێکی سپیتا دەبەخشێ. هونەر لەگەڵ بایەخگەلی زەمینی هەمبەری نیە، ڕێگەی بەرەو هەرامەی سپیتایە.

هامڕا:

لاپەڕەیەك لە رۆمانی **ئەلەندی جیهان** لە نووسینی پاسکال کینیار

مسیو سێن کلۆمب رەخساوە تازەکانی خۆی لە پەڕاوگێك بە بەرگی چەرمین دەنووسی. نەیدەویست لە چاپیان بدا و لە بەردەم داوەریی خەڵکدا دایان بنێ. دەیگوت کە ئەم بەرهەمانە ساکارسازییەکن کە لە ئان‌وساتدا پێك دێن‌و بە کاری چرکەسات دێن‌و نەك زیاتر و بە هەرحاڵ کارانێکی کامڵ نین. رۆژانێك کە کەیف خۆش دەبوو و هەلێك دەرەخسا، بە خولیاکان‌و ئیلهامەکانی خۆی دڵی خۆش دەکرد. هاوین کە ئێجگار گەرم بوو، کەوش‌و کراس دادەکەنێ‌و بە ئارامی خۆی لە ئاوی ساردی رووبار دەدا. قامکەکانی لە گوێیەکانی دەئاخنی‌و گەردنی نەوی دەکردو دەم‌و چاوی لە ئاودا نوقم دەکرد.

ڕۆژێکیان لە شەپۆلەکانی دەڕوانی. وای بۆچوو کە نوقمە لە بێ‌بگاریی ئاوی رووبار، کە هەر شتێکی ئازیزی ئەم دنیایەی لەکیس داوە: سازەکانی، گوڵان، شیرینییەکان، کۆپلەگەلی نووسراو، روومەتەکان، کاسە و کوچەڵەی کانزایی و شەرابەکان. ڕاچڵەکی، کەوتەوە یادی "چامەو درێخ"، رەخساوی شەوێك کە هاوسەرەکەی ئەوی تەنیا جێهێشتبوو و خرابوویە ئامێزی مەرگەوە، ئێجگار تینوەتی تینی بۆ هێنا. پڕی دایە لقێك، لە رووبار هاتە دەرێ‌و گەڕایەوە بۆ کەوێڵکەی. لە نێو پووش‌و پەڵاشەکاندا بۆ شوشە شەرابەکەی گەڕا. پاشان لە دنیای خۆی ڕۆچوو، قوژبنێکی پەیدا کرد کە بەردەوام لەوێدا دەیژەنی، دڵنیا لە نەبوونی گوێی ئەغیار. جێگەیەك کە دەیتوانی هەر راهێنانێك کە بە هەرچەشن کە بیەوێ، بەبێ ترس لە داوەریی مرۆڤان بەرێتە پێشێ. شوشەکەی لەسەر قوماشێکی مۆر دانا کە مێزەکەی داپۆشیبوو.سازەکەی لە سەر مێز بوو و پارچە شیرینییەکی هەنگوینی لەگەڵیدا. کەوابوو "چامەو درێخ" دەستی کرد بە ژەنین.

هیچ پێویستیەکی بەوە نەبوو کە لە پەڕاوگی نۆتەکان بڕوانێ. دەستەکانی رێگەی خۆیان پەیدا دەکرد و ساز و ئارشەیان دەسوڕاند. وەگریان کەوت. ئاواز کە ساز دەبوو، لە تەنیشت دەرکەوە ژنێکی رەنگ پەڕیو ڕاوەستا بوو، بە بزەیەکی میهرەبان لەوی دەڕوانی‌و بە قامك هێمایەکی دەدا بە واتای بێدەنگ‌و ئارەزوی درێژەدان بە مۆسیقا. ژنەکە بە بێدەنگی هەنگاوی دەناو لە نێوان سازەکانی موسیو سێن کلۆمب تێپەڕی. لە سەر سندوق دانیشت کە لە گۆشەیەکدا بوو لە نزیك مێز و شوشە. دانیشت‌و گوێ بە مۆسیقا ڕادێرا. هاوسەرەکەی بوو. فرمێسکەکانی پیاوەکە رێگەی خۆیان پەیدا کرد...".[٢]

(2) P.Quignaed, Tous les matins du monde, Paris, 1991.

ناو

له جڤاکی ئه‌مڕۆدا کردار(فعل) په‌یتاپه‌یتا که‌م بایه‌ختر ده‌بێ و ناو بایه‌خی زیاتر په‌یدا ده‌کا، ره‌نگه له به‌رئه‌وه‌ی که له ژیانی ڕۆژانه"کران" له برەو ده‌که‌وێ و"به‌روبوومی بنه‌تایی" گرنگتر له قه‌ڵه‌م ده‌درێ.

ئیریك رۆمێر

(۱)

جولێت به ورته ورته‌وه ده‌ڵێ: "ئه‌ی رۆمیۆ، رۆمیۆ! بۆچی تۆ رۆمیۆی؟... ته‌نیا ناوت دوژمنی منه... ئاخ، با ناوێکی دیکه‌ت هه‌بێ. له یه‌ك ناودا چی هه‌یه؟ ئه‌وه‌ی گوڵی سور ناوی ده‌به‌ین، هه‌ر ناوێك به‌رامه‌یه‌کی دڵنشینی هه‌یه و ڕۆمیۆش ئه‌گه‌ر رۆمیۆش ناوی نه‌هێنین، هه‌مان ترۆپکی له دلاّشیرین هیی ئه‌وه، که به بێ ئه‌وه‌ش ناویی هه‌یه. رۆمیۆ، واز له ناوت بێنه‌و له جێی ئه‌و ناوه که به‌شێك له تۆ نیه، تێکڕای من یه‌کسه‌ر بکه هیی خۆت".[1] شکسپیر باوه‌ڕی هزرینگه‌رانی رۆژگاری رێنسانس دووپات ده‌کاته‌وه: شتێك له ناودا شاراوه نیه، ناوی شته‌کان جیاوازییه‌کی ئه‌وتۆ له که‌تواره‌که‌یان پێك ناهێنێ. سه‌رچاوه‌ی ئه‌م باوه‌ڕه له به‌رهه‌مه‌که‌کانی سوفیسته‌کان‌و گومانکارانی یونانی وه‌شێراو بوو، له لۆژیکی ره‌واقییه‌کانیش دووپات کرابوویه‌وه: ناو هیچ نیه، مه‌گه‌ر په‌یمانێکی پێشتر په‌سندکراو له نێوان خه‌ڵکان. هه‌مبه‌رێکی نێوه‌کی‌و چیه‌تیی نێوان ناوه‌کان‌و شته‌کان ناتوانی به‌دی بکه‌یت.

نیشانه‌ناسی‌و زمانناسیی تازه، به‌تایبه‌ت له پاش بلاّوبوونه‌وه‌ی په‌رتوکی سۆسێر له هه‌بوونی هه‌رچه‌شنه هاوشێوه‌ییه‌کی سروشتی‌و چیه‌تیی نێوان نیشانه‌و دنیای به‌رهه‌ست نکۆڵیيان کردوه. به پێی رێکه‌وتنێکی زمانی به شتێك "په‌رتوك" ده‌ڵێن‌و له نێوان په‌یڤی "په‌رتوك" (ئاماژه‌پێکه‌ر) و وێنه‌یه‌ك که بیستنی ئه‌م په‌یڤه که له زه‌ینی ئێمه نه‌خش

(1) W.Shakespeare, Romeo and Juliet, in: The complet works, eds .s. wells and G.Taylor, oxford University Press, 1986, P.388.

ده‌به‌ستێ (ئاماژه‌پێکراو)و په‌رتوکێکی راسته‌قینه له دنیای راسته‌قینه‌دا هیچ چه‌شنه پێوه‌ندییه‌کی خودێتیانه بوونی نیه. به پێی رێکه‌وتنێکی دیکه ده‌توانی په‌رتوك به Book ناو به‌ریت یا Livre یا... پێوه‌ندیی په‌یڤ و واتا نیشانه‌ناسانه‌یه، نه‌ك راسته‌قینه. نیشانه وه‌کو پێوه‌ندیی ئاماژه‌پێکه‌ر و ئاماژه‌پێکراو ره‌ژیده‌ی جیهانێکه به‌ده‌ر له دیاریکارییه‌کانی جیهانی به‌رهه‌ست‌و هه‌بوو. کاری نیشانه‌ناس به‌م چه‌شنه له هه‌نگاوی یه‌که‌مدا دۆزینه‌وه‌ی رێککه‌وتنگه‌لێکه که ره‌مزه‌کان له‌سه‌ری بنیات نراون. سورریالیسته‌کان که دڵ له‌گره‌وی کایه‌کان‌و گێچه‌ڵ نانه‌وه زمانییه‌کان بوون، وێنه‌یه‌ك له سۆبه‌یان ده‌کێشایه‌وه و قه‌ڵه‌م دارین پێ ده‌وت‌و به‌م ناو لێنانه‌وه له زمانی رێککه‌وته‌یی‌و ئاشنا دوور ده‌که‌وتنه‌وه، به‌و سه‌ودایه‌ی که زمانی خه‌یاڵ‌وخولیا بخولقێنن. ئه‌وان کارێکی گرنگتر له‌مه‌شیان ده‌کرد،هاوسه‌نگی نێوان هاوچه‌شنیی به‌رجه‌سته‌یی‌و ناهاوچه‌شنیی زمانییان وێران کرد.[2] ئه‌وان به مێتۆدی خۆیان به ئێمه‌یان نیشاندا که هه‌ر ده‌زگایه‌کی نیشانه‌یی ره‌ژیده‌ی زمانێکی سه‌ربه‌خۆ له که‌تواره. که‌وابوو ده‌کرێ له‌سه‌ر کۆڵه‌که‌ی ئه‌م ناهاوچه‌شنیی نیشانه‌و که‌تواره بێژین که هه‌ر فیلمێك وه‌کو ده‌زگایه‌ك له هه‌مبه‌رێتیگه‌لی نێوه‌کیی نیشانه‌کان خودان ئه‌م سه‌ر به‌خۆییه‌یه.

(۲)

له به‌رانبه‌ر ئه‌م تیۆرییه‌یه که هه‌ر نیشانه‌یه‌ك به به‌روبوومی رێککه‌وتنێکی تایبه‌ت ده‌زانێ، تیۆریی ئه‌فلاتون هه‌یه. ئه‌و له وتووێژی **کراتیلۆس** له زمانی سوکراته‌وه ده‌ڵێ که ناوه‌کان وه‌بارهاتوی سروشتی شته‌کان‌و درکی هه‌مبه‌ری نێوه‌کیی ناوه‌کان‌و شتان ئاسان نیه‌و له‌م روه‌وه ناولێنان له شتان کاری هه‌موو که‌سێك نیه. سوکرات له‌گه‌ڵ هێرمۆگنس باس ده‌کا که ده‌ڵێ :"تا هه‌نووکه هیچ که‌س نه‌یتوانیوه من به قه‌ناعه‌ت بێنێ که دروستیی واتای هه‌ر وشه‌یه‌ك جگه له رێککه‌وتن‌و گرێبه‌ست هۆیه‌کی دیکه‌ی هه‌یه. به باوه‌ڕی من هه‌ر ناوێك که ده‌درێته پاڵ شتێك ناوێکی دروسته... هیچ شتێك ناوی خۆی له سروشته‌وه وه‌رنه‌گرتوه، به‌ڵکو ژێده‌ری ناوه‌کان رێککه‌وتن‌و هاوته‌بایی یا خووی که‌سانێکه که وشه‌کان به کار

(۲) له‌مباره‌وه بڕواننه پاتۆری سێیه‌م: م. فوکو، **این یك چپق نیست**، ترجمه‌ی م. حقیقی، تهران، ۱۳۷۵، صص ۳۸-٤۱.

دێنن".[٣] بەڵام بە بۆچوونی سوکرات "یاسادانەر ئەگەر بیهەوێ وشەیەکی دروست ساز بکا، دەبێ هەندێ تایبەتمەندیی سروشتیی وشەکان لە دەنگەکانو کەرتەدەنگەکان بنەجێ بکا و لەم کارەدا لە سیمای سەرەکیی وشەی راستەقینە پەیڕەوی بکا و هەموو وشەکان بە لاسایی لەو بیرۆکەیە ساز بکات".[٤]، واتە بیرۆکەی وشە لە دەنگە زمانییەکاندا تاوبداتەوە. سوکراتی ئەفلاتون باوەڕی بە بوونی پێوەندییەکی پڕ لە ڕاز و رەمز لەنێوان ناوی هەر شتێك و گەوهەرەکەی هەیە، کە زانینی بەستراوەتەوە بە دیناوێکی مەعنەویو کاری هەر کەسێك نیە. ئەم تیۆریی یە نەك تەنیا لە دیدی زمانناسانی ئەمڕۆیی بەرتەکدراوەیە، بەڵکو لە هەمان جیهانی کەوناراش ئێجگار نەیارانی هەبوو. بە ئاشکرا ڕای ئەفلاتون لەگەڵ نموونەگەلی نارۆشن کە لە **کراتیلۆس** دا هێناویەتی، ناسەلمێنرێ.

بەوردبوونەوە لە ناونیشانی بەرهەمە هونەرییەکان لە نیگای یەکەمدا، وەها دەنوێنێ کە ڕای ئەفلاتون لانیکەم لە هەندی خاڵی تایبەتدا بە تەواوی چەوت نیە. بەردەوام پێمان وایە کە پێوەندییەکی گەوهەری لەنێوان ناوی بەرهەم و خۆی بوونی هەیە. ئێمە ناونیشان بە دەربڕی خەدی سەرەکیی بەرهەم دەناسین. ناوی بەرهەم زۆرجار ناتوانی بە نیشانەو زناکێك بزانیت کە تەنیاو تەنیا لەسەر بنەمای رێککەوتن، لەسەر بەرهەم دانراوە و ناکرێ بێژین هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی واتاکەی هیچ جۆرە بەروبوومێکی بە دواوە نایەت. تێکۆشان بۆ دۆزینەوەی هەمبەری ناوی بەرهەم لەگەڵ واتاگەلی گریمانکراوی دانەدوی بڕیاری ئەفلاتون لە خاڵێکی تایبەتدایە. دۆزینەوەی ئەم خاڵە هەمان دلکێشیی هەیە کە دۆزینەوەی ناوە تایبەتییەکان بۆ منالان هەیەتی. ئەوانیش بێئاگا لە نەیاریی خۆیان لەگەڵ لۆژیکی رەواقییان، بەردەوام عەوداڵی دۆزینەوەی لۆژیکی شاراوەی ناوەکان دەبن. هیچ منداڵێك نیە کە ڕۆژێك لە ڕۆژان نەپیرسیبێ :

"بە ڕاستی! واتای ناوەکەی من چیە؟"

کارایی تیۆریی ئەفلاتون تەنیا لە پانتایی جوانیناسی قەتیس نابێتەوە،بەڵام لەم نووسینەدا، من لەخاڵگەلی بەکارهێنانی دیکەی (وەکو ناولێنانی ڕێبازە فیکرییەکان، بیردۆزە زانستییەکان، کاڵابەرخۆرییەکان، قوتابخانەکان، فرۆشگاکانو...) چاوپۆشی دەکەم. لەم

(٣) افلاطون، **دوره آثار**، ترجمه‌ی م. لطفی، تهران، ١٣٦٧، ج، ص ٧٣٤.

(٤) هەمان سەرچاوەی پێشو، ص ٧٤٣.

خاڵانەدا لەملاو لەولا نموونەکەلی گۆیا لە هەمبەری ناوەکانو شتەکان دەتوانی بەدی بکەیت. لە زۆر لاوە بنەمای بازارگەرمی بۆ کاڵاکان، لە کاتی هەڵبژاردنی ناو بۆی، ڕەنگدانەوەی بەکارهێنانی لە زەینی کڕیارە.

(٣)

تیۆرییەکی باو، ناونیشانی بەرهەمە هونەرییەکان بەیانگەری خەدە یا واتای گەوهەرییان دەزانێ. لەم دۆخەدا ناوی بەرهەمی هونەری وەکو پەیامێك دەزانرێت کە لە جەرگەی نیشانەگەلی زماناسانە خرابێتەڕوو. هەڵبەت لە زۆر خاڵدا دۆزینەوەی رەمزی ئەم خاڵەش پەیوەستە بە ناسینی پێشینیی ڕێسایەکەوە. هێنانی دوو ناوی تایبەت لە ناونیشانی بەرهەمێك دەتوانێ دەربڕی پێوەندییەکی ئەڤینداڕانە بێت (ڕۆمیۆ و جۆلێت، تریستانو ئیزۆلدە) یا پێوەندییەکی تەواوکەر (ژۆلو ژیم، تێلماو لۆییز، لۆرێلو هاردی، فانیو ئەلکساندێر). ئەم مرۆڤانە بە بێ یەکدی کامڵ نەدەبوون، وەك بڵێی ئەرکێکی سەرشان بەشێوەیەکی هاوبەش لە ئەستۆیان بوو. جار و بار دۆزینەوەی رەمز دژاورە و بڕێجار ئاسان. ناوی کۆمپیوتەرێك کە لە **کەشتیی ئاسمانیی ئۆدیسەی٢٠٠١** یاخی دەبێ، HALە، سێ پیت کە بەر لە پیتە بەناوبانگەکانی IBM دێن. ئەی.تی. کورتکراوەی Territorial Extraیە، بە واتای بوونەوەرێکی بان زەمینی. هەندێجار دەتوانی دۆزینەوەکان بکەیت بە کازە. لە مانگی مای ٦٨ پۆستێرێك "برایانی مارکس"ی نیشان دەدا: گروچو، هارچو، چیکۆ و... کارێل.

لە گریمانگەلاڵەی بەناوبانگی یاکۆبسێن ورد بینەوە. ناونیشانی فیلم لە جێی پەیامێك، نێردەرێکی هەیە کە زیاتر دەرهێنەرە، یا نووسەری فیلمنامەو جاروبار بەرهەمڤکارە (راوێژکارانی ئەو). زۆرجاران پیش دێ کە بەرهەمڤکار بە سەرنجدان لە خاڵگەلێ بێجگە لە دەقی فیلم (شیمانی فرۆشی زیاتر، سانسۆر و..) ناوەکە دەستنیشان دەکا.ناوی زۆرێك لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی سینەما ئاوەها دیاری کراون. لە ئەدەبیاتیشدا هەڵەچنانو تەنانەت وەشانگەرانیش ناونیشانی بەرهەمە ئەدەبییەکانیان هەڵبژاردوە. ناوی ڕۆمانی **هێڵنج** ی سارتر لە لایەن وەشانگەرەکەی واتە گالیمار دیاری کراوە و ئەگینا ئێمە ئەمڕۆ ناوی ئەم بەرهەمەمان "ماخولیان" دەنا کە ناوی دڵخوازی نووسەرەکەی بوو. وەرگری پەیامی ناو

لەمەڕ ناونیشانی فیلمەکان تەماشاوانانن کە دەبێ لە ناو "ڕەمزدۆزی" بکەن. وەك بڵێی بەر لە هەر شتێك ئەوان دەبێ لە ڕێگەی ناوەوە بۆ تەماشای فیلمەکە بکێشرێن. زۆرجاران لەسەر بنەمای بۆچوونو گومانوێژی، زەوق و چەشەی ئەوانە کە ناوێك هەڵدەبژێردرێ یا ڕەت دەکرێتەوە.

پەیام لە جەرگەی ڕەمزگەلی تایبەت، واتە نیشانەگەلی زمانی (و برێ جار پاچەڤە) دەخرێتە ڕوو. زۆرجاران ئەم پەیامە لە پاچەڤە بۆ زمانێکی دیکە جیاوازی تێدەکەوێ. فیلمی **پەیجۆرکەران** ی جان فۆرد لە فەرەنسا دا بە دوو ناونیشانی گاڵتەجاڕانەی"زیندانیی بیابان"و "دەزگیرانی بیابان" پێشکەش کرا و لە ئێراندا بە ناوێك کە لانیکەم لەوە گاڵتەجاڕانەتر نیە:"لەپەیجۆری خوشکدا". ناوی فیلم لەسەر بنەمای ئاشنایی وەرگر لەگەڵ ڕمزەکانو بەستێنی ئاماژەکان واتا پەیدا دەکا. ناونیشانی فیلمی **هیچکاك بەنیشانەی کوشتن تێبگە،** کاتێك واتای دەبێ کە بەرانبەر لەپێشان بزانێ کە لە ویلایەتەیەکگرتوەکاندا، لە دەزگاکانی تەلەفۆندا هەم لە ژمارەکان کەڵك وەردەگیرێو هەم لە پیتەکانی ئەلف و بێ و لە لایەکی دیکەوەM بە murder ەو ئەم وشەیە بە واتای کوشتنەوە گرێ دەدا. بە دەربڕینی باشتر، ئەم ناونیشانە تەنیا لە زمانی ئینگلیزیدا بەکارهێنانی هەیە. هەربۆیە، ئەم فیلمەیان لە وڵاتانی دیکە بە ناونیشانی جیاوازەوە نواندوە. (لە ئێراندا بە ناوی "پلیکانەی پێنجەم" کە بە سەرنجدان لە گرێی سەرەکیی گێڕانەوە ناوێکی گونجاوە، بەڵام دەکرا بە ناونیشانی "م" بە نیشانەی مەرگ تێبگە"ش پاچەڤە بکرێ).

ناوی فیلمەکەی هیچکاك خاڵێکی ناوێزە نیە. زۆرێك لە فیلمەکان لە پاچەڤە کردن نایەن. لایەنگرانی تیۆریی هەمەکیی لە پاچەڤەنەهاتویی دەتوانن لەمبارەوە نموونەگەلی زۆر و زەوەند لە پەسندی بڕیاری خۆیان پەیدا بکەن. جاروباریش لە پاچەڤەدا لەگەڵ خاڵگەلی لێڵ و ناڕوون بەرەوڕوو دەبین. خاڵێکی دڵکێش وەرگێڕانی ناوی فیلمی وێندرێس (واتە) **ئاڵمانی بێرلین** بە"بەهەشت لە ئاسمانی بێرلین"ە. بە گوتەی سینەماگەر خۆی ناونیشانی فیلم"ناوێکی پڕتەمتومانو وەبیرخەری هایکۆیە". من ئەمەم بە سەرنجدان لە واتای کۆنی ئاڵمانی Der Himmel بە "بەهەشت لە ئاسمانی بێرلین" پاچەڤە کرد و پێم وایە هێشتاش ئەم ناونیشانە چەندقات جوانتر لە ئاسمانی بێرلین دێتە بەرچاو، بەڵام بە سەرنجدان لە دەقی فیلمنامەی وێندرس، ئیدی دەتوانی دڵنیا بیت کە مەبەستی ئەو لە Himmel "ئاسمان"بوو، واتە هاوواتای باوتری وشەکە.

بەرکەوتی ئێمە لەگەڵ پەیام لە ناونیشان ریزبەندکردن و ئانوسی فیلم و هەروەها لە پوستێرەکاندا، نووسینەکانی پەراوێزی وێنەکان لە جامخانەی سینەماکاندا،ریکلامەکانو ستونی بەرنامەکانی سینەماکان لە ڕۆژنامەکانە. پەیام کاتێك فام دەکرێ کە فیلمەکەمان دیتبێ. هەرچەند لەمەڕ هەژمارێك لە فیلمەکان، دەتوانین تەنانەت بەرلە تەماشایان، لەسەر بنەمای ناونیشان، شتێکی لێ هەڵکرێنین کە چەوتیش دەرنەچێ. کەمتر کەسێك هەیە کە لە ناونیشانی **سامانسا** یا لە ناوی فیلمی داگلاس سیرك واتە **نوسراو لەسەر با** هەوێنی لەکیسچووی بەختەوەری، ڕابردنی سەردەمێکی خۆش، یا تێکشکانێك لە پێوەندیی مرۆییو ئەڤیندارانە نەدۆزێتەوە.

هەمبەری ناو و بەرامبەر {بیسەر-خوێنەر} چەندقات تێکچڕژاوتر لەوەیە کە بەرهەڤکارانی سینەما بۆی چوون. ئێمە هەست بە ناوی فیلمەکان دەکەین، لە پلەوپایەی شتێکی عەقڵانی نایانناسینو تاوتوێیان ناکەین:" خوویان پێوە دەگرین... ناوەکان هەنتەش دەڕەخسێنن.ڕەنگە لەبەرئەوەی کە کورتترین ڕێگای ڕاگەیاندنی دڵتەنگی یا پێداویستین... ناوەکان چۆنایەتییەکی شیعرئاسایان هەیە... بڕیار نیە بخوێنرێنەوە، بڕیار نیە "فام بکرێن" ناوەکان هەست کەردەیین. بە چاوانی نوقاو، بێباك لەوەی واتایەکی تایبەت نەخشین دەکەن. "ئان"مان لە ڕۆژی تووڕەیی" وەبیردێتەوە کە لە تەنیاییدا بە ورتەورت گوتی:"مارتین"، چرکەساتێك دواتر مارتین لەوێ بوو. نامانەوێ بزانین کە ژن جادوی کردوە یان نا، دەزانین کە بۆ ئەو کەسەی کە درکاندویەتی واتایەکی دیکەی هەبوو: جێگرەوەیەك بۆ ژیانی داخراوی هەر ڕۆژێك. واتای سینەما لەم ساتانەی تەنیاییدا دروست دەبێ".[٥]

(٤)

تیۆرییەك کە ناونیشانی فیلم بە دەربڕی خدە،دۆخ، یا هەوێنی فیلم دەزانێ، ئەرکی پەیام بۆ "بەیانگەری" دادەبەزێنێ. هەڵبەت خاڵگەلو نموونەگەلی زۆر دەتوانی بەدی بکەیت کە لەگەڵ ئەم ڕایەدا کۆك بن. **ئامارکۆرد** بە واتای "وەیاد هێنانەوە" لەسەر خدەی سەرەکیی فیلمی فلینی، واتە ڕوانین بۆ ڕابردو جەخت دەکاتەوە. ناونیشانی فیلمی **سامورایی** لە دەرهێنانی ملۆییل، بکوژێکی بەکرێگیراو لە تەنیاییودڵمردویی وەکو کەسێك دەناسێنێ کە

(٥) ص. یزدانیان، "واژە هایی از خاطرە"، **فیلم**، شمارە ١١٦، آذر ١٣٧٠، صص ١٧-١٨.

واز لە ژیان دێنێ، چونکە چیدی شایانی دڵ پێخۆش کردنی نازانێ. دەیان نمونەی دیکەش دەتوانی بەدی بکەیت. بەڵام خاڵانێکی نەیار هەندە زۆرە کە دڕدۆنگی لە لۆژیکی بەیانگەری پاساودار دەکەوتنوێن بکات. **هەشتونیو** هێمایەك بۆ هەژماری فیلمە کورتو درێژەکانی فلینییە و کاری بەسەر هەوێنو دۆخی فیلمێك کە بەم ناوەوە دیتومانە نیە. **ئوگستۆمۆنۆگاتاری** یا "نەزیلەی مانگی رەویو لەپاش باران" هێمایەکە کە بۆ ژێدەری ئەدەبیی چیرۆکی فیلمی میزۆگوشی و پێوەندیی راستەوخۆی لەگەڵ نێوەرۆکی فیلمەکەوە نیە. **راشومون** یادێکە لە دەروازەی کۆنی راشو، کە ئێستا وێران بووە و لە سکانسی وڕکەری بنەتایی فیلمی کۆرۆساوا نۆژەن کراوەتەوە. لەم نموونانەدا ناوی فیلمەکان ڕێخۆشکەری راڤەنو نەك ئاوەڵاکەری وەسفو باسو خواس. تەنیا بە ڕاڤەیەك لە هەڵکەوتی میتافیزیکی فیلم ناونیشانی جادە بە دروستی دێتە ناسین. هەندێجاریش ناوی فیلم، وەکو نموونەیەکی زێدەڕۆیانەی ئەم سەربەخۆیی لە بەیانگەری، دەتوانێ دۆخ یا تەنانەت تایبەتمەندیگەلی تکنیکی دیاری بکات. **سور** ی کیشلۆفسکی وەکو یەکێك لە فیلمەکانی کۆمکاری سیانیی سێ رەنگی ئاڵای فەرەنسایە، ناوێکی ناچارانە بوو، کە لە پاش شینو سپی هات، بەڵام ئەو هەموو جوانییە سورکارەی فیلمەکەشی لێکەوتەوە. لە زەمینەی پوستێر، تا رادیو و چەتری کافتریای بچوك، لە رەنگی (ئۆتومبێلی) جیپی ئۆگۆست، سفرەی سەرمێزی خانوی واڵنتینو جلی خەوتن لە یەکەمین ساتەکاندا، تا مۆبڵەکانی هۆڵی شانۆ و رەنگی بلیتی کەشتی. لەمەڕ هەڵبژاردنی ناونیشانی هەمەکیی سیانی، واتە سێ رەنگیش ڕێگەی راڤەکان لە بەردەمدا ئاوەڵایە: ناونیشانی هەمەکیی وەبیرخەری رەنگەکانی ئاڵای شۆڕشێکن کە پێمان وایە مافەکانی مرۆڤی مودێڕنی بنەجێ کرد. هەنوکە دەمانەوێ ببینین پێگەو مافی مرۆڤی ئەمڕۆش بە ڕاستی چین. من لە بەرینبوونەوەی ئەم ناونیشانە هەمەکییە فام یا راڤەیەکی یەکسەر تاکەکەسیم هەیە: شین دۆزەخە، سپی بەرزەخ و سور بەهەشت. لە کۆتایی شیندا مرۆڤان لە تەنیاییو بەڵایان بەرەڵڵا دەکەین، کاتێك تەنانەت ئەڤینیش ڕێخۆشکەر یا دەستەبەرێك بۆ بەختەوەری نیە، هەرچەند ئاخاوتەیەکی سپیتا وەبیرمان دەخاتەوە کە ئەگەر ئەڤینمان نەبێ مردویەکینو بەس. لە سپی دا ئەڤین بە شێوەیەکی لێڵ پەیدا دەکەینەوە. رەنگە لەسەرەوەی نیگایەکەوە کە خۆی لە رۆژنەی خانەیەکی زیندان تێدەپەڕێ، پیاوێك بتوانێ ئەو رکێشە سەمەرەخولقێنە بکاتە هەستێکی قوولتر. لە سوردا ئەڤین، ژیانو مانەوەیە. نەك تەنیا ئەڤینی دوو مرۆڤ کە لە تەواوی ماوەی فیلمەکە وەکو پزیسك لە تەنیشت یەکدییەوە

تێدەپەڕنو بێئاگا لە ناسینو تێگەیشتنی ئەو، ئارامیی خەیاڵو ئاسودەیی گیان لە هەستکردن بەوەی کە ئەویدی هەیە: ئەمجارەیان لەچاوانی دادوەری پیر کە بێژەری هەواڵەکان،هەواڵەکەی پێ دەڵێ: "دوو کەس ماونەتەوە، دوو شارۆڤەندی سویسران، ئۆگۆست برۆنۆی دادوەر و مۆدێلی لاو و خوێندکاری زانکۆی ژنێڤ، والنتین دوسۆ". ئەگەر **سیانی** بە رزگاربوونی کەسیەتییەکانی لە چڕنوکی مەرگو زریان تەواو دەبێت، هۆیەکەی ئەمەیە کە (دانتی)ش سیانیی‌یەکەی بە روناکیو ئەڤین هێنابوویە کۆتایی، کاتێك کە بەهەشت بۆ دنیای ئێمە دەگەڕایەوە.

(٥)

روانگەیەکی دیکە لەمەڕ ناوی فیلم هەیە کە لە تیۆرییەك کە پێشتر لەو دوام، وردتر، کاملتر، لە نموونەی سیانیی کیشلۆفسکی نزیکترە. بە پێی ئەم تیۆرییی‌یە، ناونیشانی فیلم نەك ناتۆرەیەك (روونکردنەوەیەك لەبارەی ئەوەی لە کاڵادا پەیدا دەکرێ) بەڵکو پاژێکی پێکهاتەیی لە فیلم (بە تایبەت پێکهاتەی گێڕانەوەیی)ە. ناو، لێرەدا توخمێکە یاریدەدەری بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر) تا ئاسۆی ئاماژەکانی بەرهەم تێبگات. بە ناو و لە ڕێگەی ناوەوەیە کە بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر)بە قەڵەمڕەوی هەڵبژێرانو ئەگەرەکانی ڕاڤە بیچم دەدا. ناو بەمجۆرە بایەخێکی بەرابەر لەگەڵ توخمگەلی گێڕانەوەیی فیلم پەیدادەکا، توخمگەلی وەك کەسیەتی سازی، هەڵبژێرانی تانوپۆ، هەڵکەوتی ڕێژەیی هەوێنەکان و پەیدا کردنی توخمی زاڵ. تەنانەت ناولێنانی فیلمێك بە ناوی کەسیەتیی سەرەکیی یا شوێنێکی تایبەت، یا هەمبەرێتیگەلی تایبەت (دۆخگەلی پێوەندییەکانی نێوان کەسیەتییەکانو...) دەتوانێ هەڵکەوتی گێڕانەوەیی فیلم بگۆڕێت.

ناوەکان،هەندێجار رۆڵی رۆشنگەری هەمبەرێتیگەلی نێواندەقییان هەیە.سام **جارێکی دی ئەم کۆپلەیە بژەنە**، ناونیشانێکە کە بەر لە دیتنی فیلمێك کە ڤوودی ئالێن فیلمنامەکەی نووسیوە، بە **کازابلانکای کۆرتیز** گریێ دەدا. **هاناو خوشکەکانی** ی ڤوودی ئالێن هێمایەکی زراڤە بە هەرسێ خوشکی چیخۆف. **لەناکاو بالتازار** کە "فەزای ئینجیلی"ی فیلمی بێرسۆن رۆشن دەکاتەوە، هێمایەکە بۆ **کتێبی پیرۆز** لە فیلمێك کە پێشهاتەکانی لە فەرەنسای ئەمڕۆ تێدەپەڕێ.

ناونیشانی فیلم دەتوانێ رۆشنگەری هەڵکەوتی کۆمەڵایەتی و مێژوویی بەرهەم بێت. **ئەوروپای ٥١ی** روسیلنی بیرەوەرییەکان، دڵەڕاوکێکان، رەنجەکان، تەنیاییەکانو شێتیی ئەوروپای لە پاش جەنگ زەق دەکاتەوە. ناونیشانی **برنجی تاڵ** یا **دزانی دووچەرخە** (پاسکیل) بە سانایی، وەبیرهێنەری هەوێنی کۆمەڵایەتیی فیلمەکان هەن. بەڵام، هەروا ئەم ناوانە بەرلەوەی کە رۆشنگەری نێوەرۆکی فیلم بن، خۆیان رەژیدەی ڕاڤەیەکی تایبەت لە فیلمن. ڕاسپێراوانی سانسۆر بە پێی بۆزەنیی پۆلیسیی خۆیان بەردەوام سەرنجیان لەم خاڵە دەدا.هەر لەبەر ئەمەبوو کە سانسۆری فەرەنسا فیلمی دسیکای کرد بە **دزی دووچەرخە** و فیلمی گداری کرد بە **ژنێکی شوودار**. بڕیار نەبوو زۆرێك لە بێکاران، دزانی دووچەرخە بن و تێکڕای ژنانی شوودار وەکو کەسیەتیی گدار رەفتار بکەن.

(٦)

ئەگەر ناونیشانی فیلم یەکێك لە هۆکارەکانی ڕاڤەی تەماشاوان بزانین، ئەوکات لە دەوری خوازەکانی دەربڕین لە ناونیشان ئاگادار دەبینەوە. **نوستالگیا** بەرلەوەی کە هێمایەك بە هەڵکەوتی زەینیو دەروونیی کەسیەتیی سەرەکیی فیلمی تارکۆفسکی بێت، ناونیشانێکی میتافۆریکە کە واتایەکی قووڵتری هەیە: خەمی تاراوگە تەنیا دڵتەنگیی یەك روس دوور لە خانوو و نیشتمانی خۆی نیە، بەڵکو پەژارەی وەبارهاتوی دوورکەوتنەوەی مرۆڤی ئەمڕۆ لە رەهەندی مەعنەویی ژیانی مرۆڤە. **پێرسۆنا** وەکو دەمامکێك کە روومەت دەشارێتەوە، رۆشنگەری هەمبەرێتیگەلی دوو ژنی لاو لە فیلمی بێرگمانە و واتایەکی بانتر لەمەی هەیە: پەنانکاریی بوونی مرۆڤ لە هەمبەرێتیگەلی کۆمەڵایەتی.ناونیشانی **خۆرهەڵاتن** وەکو دوایین نماکانی شاکاری مۆرنائۆ رۆشنگەری بێداریی ئەڤینە کە لەگەڵ دەروەستبوونی رەوشتی هاوهەنگاو دەبێت. ئۆمبێرتۆئێکۆ نووسیویەتی: "ناونیشانی هەر بەرهەمێك مەخابن کلیلی ڕاڤەیەتی. رێگەیەکی ڕاکردن لە ڕاڤەگەلی پێشنیارکراوی ناونیشانی **سوور** و **رەش** و **شەڕ** و **ئاشتی** پەیدا ناکەین".[٦] ناو وەکو هەر پاژێکی پێکهاتەی دیکەی بەرهەم، سەربەخۆ لە نیازی دانەرە و بەر لە پاژەکانی دیکە دەورێك لە ئاراستەدان بە ڕاڤەی بەرامبەر (بیسەر ـ خوێنەر)پەیدا دەکا.

(6) U.Eco, Apostille au “New de la rose”, trans.M.Bouzaher, Paris, 1987, P.7

(٧)

لایەنی میتافۆریکی ناونیشانی فیلم، کاتێك کە فیلم بە ناوێکی تایبەت ناودێر دەکرێ، هێز پەیدا دەکات. "**پوتمکین**" ئیدی ناوی گەلەکەشتییەکیجەنگی نیە کە بە رێزدانان بۆ خانێکی دیوەخانی کاترین(قەیسەری رووسیای قەیسەری) ناوی لێنرابێ. بەلای هەر تەماشاوانێکەوە، تەنانەت نەیارانی ئایدیۆلۆژیی فیلمساز، ئەم وشەیە یەکسانە لەگەڵ ڕاپەڕین بەدژی ستەم." ئاتالانت" کەشتییەکی بچووك نیە کە لە کاناڵێکدا وەستابێ، بەیانگەری جادوی ئەڤینە. گرترۆد، موشت و ئۆفی ریست واتاگەلی تازەی تراژیك لە رۆژگاری نوێن. کابیریای فلینی هەر بەم ناوەوە لە **شێخی چەرمووگ** هەنتەشی هەبوو، بە هەمان بارتەقا دڵپاك و لە دڵاشیرین. بڕێك جار تەنانەت ناوێکی تایبەت لە ناونیشانی فیلمێکدا نەك دەربڕی ژیانێك، بەڵکو فەرهەنگێکە. بۆ نموونە، ناونیشانی **جەنجاڵیی** سیبربرگ(واتە) **هیتلر فیلمێك لەبارەی ئاڵمان** دەبێتە هۆی ئەوە کە تەنانەت ئەگەر فیلمەکەیان نەدیبێ، تێدەگەن کەسێك وێراویەتی و هەمبەری نێوان نازیزم و فەرهەنگی ئاڵمانییەکانی خستۆتەبەرباس کە بە دەنگی دێمۆکراتیك هێنایانە سەرکار تا توندوتیژی و جەنگ و ئۆردوگاکان ساز بکات. نموونەیەکی دی، **فیلمی مەسیحی مزگێنیدراو**، دروستکراوی روسلینیە کە دەربڕینی ئایدیال و چاوەڕوانیی" رزگاریدەر"ە. فیلمێك لە باسلێکردنی سەرهەڵدانی رزگاریدەر کە زیاتر کاری بەسەر مسیانیزمی رێبازی یەهودەوە هەیە تا لەگەڵ پێغەمبەری مەسیحیەکان. **سینەما پارادیزۆ** وێنەی بەهەشتە لە هونەر. بەم بەراوردە دەتوانی **نیگایئۆلیس** ی ئانجلۆ پۆلۆس بە "سینەما ئینفرنۆ" ناودێر بکەیت، سینەمای دۆزەخ، کە دوایین پاری لەسارایڤۆی گەمارۆدراوی وێران و تەم و مژاوی تێپەڕ دەبێ، لە ئەنجومەنی سینەمایی بچوك کە بڕیارە ونبوونی ئۆلیس لەودا هەمدیس پەیدا بکرێ: فیلمێکی کۆن لە سینەمای یونان.

ناوی شاران لەناونیشانێکی فیلمەکان زیاتر لە هەر ناوێکی تایبەتیی دیکە خدەی میتافۆریکیان هەیە.سەردەمانێك ژیانی رۆژانەی بەرلین بابەتی فیلمی روتمان بوو، **بێرلین سەمفۆنیای شاری گەورە** و ئەمڕۆ فریشتان لەم شارەدا دەگەڕین و ئەڤیندار دەبن. رۆم کە شارێکی ئاوەڵا و بێ بەرەڤان بوو، چەند ساڵێك دواتر بوو بە گەواهیدەری تەشقی بەڵای ژیانی بێکاران و سەرەنجام بوو بە ناونیشانی فیلمێك لە سینەماگەرێکی گەورە. فلینی لەگەڵ رۆژگاری لە کیسچوی تازەلاویی خۆی دەدوا و شەوان لە رێستۆرانەکانی کۆڵانە هەژارنشینەکان دادەنیشت و یادکردن لەوی بە نیگارگەلی دیوارییی چادرگەیی چواند کە لە رەوتی هەوای تازە

دەرەوێتەوە.پاریسی جادوگەر و گەڕەکەکانی،دەروازەکان،باخەکان، شەقامەکان و ڕۆخی ڕووبارەکەی، لەوێدا کە لە فیلمی **کلێر** لەخەودایە، تا ڕۆژێك کە بە بەڵێنی ریوت بە ئێمەوە پەیوەست دەبێ، لە سینەما جیانەکراوەیە. لە چێژەکانی گەشت لە پاریس یەکێکیان هەم پەیدا کردنی ئەو شوێنانەیە کە کلێر بیبێرسۆن، ریوت، بێرتۆ و ئەوانیدی لەواندا فیلمیان هەڵگرتۆتەوە: دەروازەی لی لا مەبەستمە،دارستانی بۆلۆنی، مۆنمارتێر و پیگال. ئەگەر جەخت لەسەر ناوی شاران دەکەم لەم ڕووەوەیە کە مۆدێرنیتە لەگەڵ شاری گەورە گرێدراوە. لێرەدایە کە کارەساتی مرۆڤی هاوچەرخ دەناسییەوە.

هەنوکە کە لە کۆتایی وتارەکە نزیك دەبینەوە وێنەگەلێ لە شارێکی گەورە و دووردەدەست دەخەمەوە یاد. شارێك کە لە ئێمە چوار دەیە دوور بۆتەوە و ئیدی بوونی نیە، مەگەر لە شریتی فیلمەکان: بە کۆڵانەکانی لە بارانی شەوانە، بە تابلۆی سەردەرگای کافتریاکانی کە بە گڵۆپەنێونە ڕەنگینەکان ڕۆشن کراون، بە شەقامان و پاسەکان و مرۆڤ بەخێرایی لە هەموویان تێدەپەڕن، لەگەڵ ئەوباخانەی کە کۆلارەی منالان بەسەر ئاسمانیان دەفڕن، بەقوتابخانەکان، بەڕێوەبەرایەتیەکان و دوکەڵکێشی کارخانەکانی. پیرەمێرد دەڵێ:" سەیرکە تۆکیۆ چەندە گەورەیە" و پیرەژن وڵام دەداتەوە:" بەڵێ، پێم وایە ئەگەر کەسێك لەم شارەدا بزر ببێ، دەبێ سەرباقیی تەمەنی وەدوی ڕێگە بگەڕێ و هەمدیس پەیدای ناکاتەوە".

تۆکیۆ چیرۆکەکەی، بە ئێوارەی، بە ژنێك کە لەودا دەژیێ، وەکو گوزەری وەرزەکانە،لەسەرەتای بەهار تا پاش نیوەڕۆیەك لە پاییز، یا بە وشەگەلی سادە وەکو" بەیانی باش" دەچێ. تۆکیۆیەك لەوە، کە نیشانەگەلێ لە گوزەری تەمەن و لە کیسچونەکانی پێیە و خۆی نیشانێکە لە هەوێنی سەرەکیی بەرهەمەکانی ئەو: تەنیایی. ناوە جادوییەکانی فیلمەکانی ئێزو، ڕێنوێنی ناسین نین، چرکەساتێکن لەوان: ڕەژیدەی ئاقاری ڕێبازی ئەوانن.

.

نە بەراییەك هەیە نە کۆتاییەك ....

(١)

ئەگەر لە نێوەڕاستی دەیەی ١٩٥٠ لەسەر بنەمای هاوشێوەییگەلی ڕووکەشیی ڕۆمانەکانی میشیل بێرتۆر، ناتالی ساروت، کلۆدسیمۆن، ئالێن ڕۆب گرییە، کلۆد ئۆلیە، ژان ریکاردۆ و ڕۆبێر پنیژە، یان لە ژێر ناونیشانی هەمەکیی" ڕۆمانی نوێ" لە دەور یەك کۆ دەکردەوە، ئێستە کە چل ساڵ لەو ڕۆژانە دوور کەوتوینەتەوە ئەم کارە ئیدی نالوێ. ڕۆب گرییە لەهەمان سەرەتاوە پرسیبووی:" ئاخر نووسین چ واتایەکی بۆ ئێمە هەیە، ئەگەر بڕیار بێت کە هەموومان یەك جۆر بنووسین؟"[1] ساڵانێك دواتر، سیمون گوتی:" تەنیا یەك شت، لە نێوانماندا هاوبەش بوو، لانیکەم من هەست دەکەم کە تەنیا ئەمەیان بوو: بیرۆکەی بەرتەك دەرەوە، قبووڵ نەکردن".[2] لە ساڵی نەوەدوسێ، ساروتی نەوەد و سێ ساڵە، نووسەری **کاربردەی گوتار**، کارێکی تاقانە لە ئەدەبی هاوچەرخ، حسێبی خۆی لە کۆمەڵ جیاکردەوە و گوتی کە بەردەوام لە خەدەی سەربەخۆی بەرهەمەکانی تێهزریوە و لەگەڵیدا ژیاوە.[3] دوو ساڵ بەر لەوەش لە پاییز دا، بۆتۆر لە کۆلێژی هونەری ژنێڤ گلەیی کردبوو کە لەبەر ناونیشانی هەمەکیی" ڕۆمانی نوێ"، بەردەوام ڕەخنەکاران بە کەمتەر خەمی لەلایەنی تاقانەی ڕۆمانەکانی، بێ سەرنج و بێ گوێدان(بەسەریاندا) بازیان داوە.

" ڕۆمانی نوێ" نە ڕێبازێکی ئەدەبی بوو و نە بزاڤێکی فیکریی تایبەت کە توخمەکانی لەهەر بارێکەوە یەکانگیریی نێوەکی بن. هەرکام لە نووسەرانێك کە ناویان لە ژێر سەردێری هەمەکیی " ڕۆمانی نوێ" هاتوە لە ڕێچکەیەکی تایبەت بە خۆیان ڕێیان کردوە و هەڵێنجانێکی یەکسەر تایبەت و کەسییان لە چالاکیی ئەدەبی، تیۆریی ئەدەبی و تەنانەت لە چەمککگەلی گرنگی وەکو کەتوار و زمان لە مێشکدا هەبووە. مەودای نێوان شێوازەکان یا مێتۆدەکانی دەربڕینیان، چەند قات زیاترە لەوەی کە بتوانی پشتگوێی بخەیت. سەردەمی

(1) Revue de paris , septembre 1961, p.111.

(2) La nouvelle critique, 105, p.42.

(3) Le monde, 26 fevrier, 1993.

نووسین له بارەی" ڕۆمانی نویٚ" وەکو ڕێبازێك یا بزاڤێکی ئەدەبی تێپەڕیوە و وادێتە بەرچاو که سەرەنجام نووسین لەبارەی ئەو تازەگەرییانەی که له ڕۆمانەکانی هەرکام لەم نووسەرانە بەدی دەکریٚ، دەستی پێکردوە،مەسەلەکە زیاتر لەسەر وەدیادهێنانەوەی هەڵکەوتێکی مێژوییی‌یەو بیرەوەریی بە گژدا چوونەوەی تاقمێك نووسەری لاو و بە تەمەن(کە کەم تا زۆر گومناو بوون) لەگەڵ شێوەگەلی بیٚڕۆح، قاڵبدراو و هەموان پەسندی ڕۆماننوسی،زیندو دەبێتەوە. ئەم بەگژدا چوونە یەکێك لە روخسارە هاوبەشەکانی نووسەرانی" ڕۆمانی نویٚ" و رازی توانای تازەگەریی هەرکام لەوان بوو. بەڵام هەر هەڵکەوتێکی مێژویی هەرکە دێتە کۆتایی، جیاوازیی نێوان توخمگەلی بیچمدەری ئاشکراتر دەبن و هاوشێوەییان ڕەنگیان دەبزرکیٚ. لە کۆتاییدا ڕۆشن دەبێتەوە کە لێکچوونەکانی نڤیسیار لە ڕێبازێك یا بزاڤێکی ئەدەبی ڕاستەقینە نیە. وەك بڵێی تا ئێستا خەڵکی خۆیان لەخشتە دەبرد و هاوسانی یەکانیان تەنیا لە خەیاڵی خۆیاندا ئامادە دەکرد. هونەرمەندی ڕاستەقینە هیی ڕێباز و قوتابخانەیەك نیە و چ باشتر کە تەنانەت بناخەداڕێژی ڕێبازێکی تازەش نەبیٚ،واتەکارەکەی لاسایی‌نەکراوە بمێنێتەوە.نووسەر تەنیاوتەریو لە بەرانبەر مەترسییەکانی زمان ڕادەوەستیٚ. تەنیایی ئەو، واتە هەمان مێتۆدی تایبەت و ڕوانگەی تاقانەی، مەرجی ژیانی ئەوە.

(٢)

لە ڕوانینی یەکەمدا کاری نووسەرانێك کە سەر بە ڕێبازی" ڕۆمانی نویٚ" بوون، چەندان "نویٚ" و تازە نانوێنیٚ. ئایا بە بەراورد لەگەڵ ڕۆمانەکانی نووسەرانی مودێڕنیستی نیوەی یەکەمی سەدەیەك کە خۆشبەختانە خەریکە کۆتایی پیٚ دیٚ

(نووسەرانێك وەکو جۆیس، کافکا، موزیل، وۆڵف، بروخ، پروست، بیلی)، بەرهەمەکانی سیمۆن، بوتور، ساروت و ئەوانیدی تازەیە؟ ئاگایی تیۆریکی هەرکام لە" ڕۆمانی نویٚ" نووسان لە ئەدەبیات، جەختیان لەسەر " نەریتی فلۆبێر" و بێزارییان لە ڕۆمانی دەروونناسانە و قاڵبی ڕیالیستی و کۆنی دەربڕینی ئەدەبی بووە هۆی ئەوە کە هەرکامێکیان لە ڕێگەیەك و بە شێوەیەکی تایبەت بە خۆیان ڕۆماننووسی بەرەو ڕێساگەلی نیشانەناسیی دیداری بەرنەپێش، بەڵام ئەمەش کارێکی تازە نەبوو.هەندە بەسە وەسفی پروست لە بەردەکانی نوێژخانەیەکی کۆن یا ڕیشاڵی پێستەی دارەمارێك لە دەستی فرانسواز وەیاد بێنینەوە. سیمۆن، ڕۆب گرییە، ساروت و بوتور خۆیان لە بارەی زمانی ئەدەبی ئێجگاریان نووسی و چەندقات جەختیان کرد کە زمان ئامرازی یەکلاکەرەوە و بە شێوەیەك لە شێوەکان ئامانجی ئەدەبیاتە، وەلیٚ ئەم دۆزینەوەیەش تازە نەبوو. لە پاش ئەزموونی جۆیس لە ڕۆماننوسی و بە تایبەت ئەزموونی لە **Finnegans wake** و دوابەدوای ئەوە بەرهەمەکانی فۆرمالیستە ڕووسییەکان لە قەڵەمڕەوی تیۆریی ئەدەبی و ڕەخنەکاری، ئەمەش فەرموودەیەکی دووپاتەیە." ڕۆمانی نویٚ"نووسان لۆژیکی زمانیان ڕماند، بەڵام نەك بە قازانجی شیعر بەڵکو هەروا لە پەیکەری ڕێساگەلی سینتاکسیی و ئەو خوازانەی کە ئاخێو لە پەخشاندا قەتیس دەکەنەوە، وەلیٚ بێکت وبەرلەو کافکا ئەم کارەیان بردبوویە پێشیٚ. بە ئەرخەیانی **گەلاڵەی گۆڕاندن** ی بوتور و **جادەی فلاندێر** ی سیمۆن لەگەڵ گەلاڵەی ڕۆمانی نەریتی یەکانگیر نیە، بەڵام لەپاش **خاتو دالڤوو** و **بەرەو فانۆسی دەریایی**، ئیدی گەلاڵەی ڕۆمانی نەریتی ئەوەندە لەبرەوکەوتوە کە تەنانەت جەنگان لەگەڵیشی بەفیڕۆدانی کاتی نووسەر دەینواند.

ئەوانەی کە" ڕۆمانی نویٚ" یان بە "نویٚ" ناونا، لەبەراورد لەگەڵ ڕۆمانە فەرەنسییەکانی پاش جەنگی دووەمی جیهانی، واتە لەبەرانبەر گیان سەختیی نەریتی ڕۆمانووسی بە شێوەی ژید، ژیونو، ژیرۆدو و مۆنتێرلان وەهایان ناولێنا بوو. ئەوەی لە چاوی ڕەژیدەرانی ناتۆرە دوورمایەوە بەراوردی" ڕۆمانی نویٚ" لەگەڵ **بووارۆ وۆپکۆشە** و ڕۆمانەکانی هێنری جیمز بوو. ئەوان لە خۆیان نەپرسی کە لەپاش بەرهەمگەلی تیۆری و وێژەیی ژۆرژ باتای و موریس بلانشۆ نووسین لەبارەی مودێڕنیزم یا نووسینی ڕۆمانی مودێڕن بە چ واتایەکە. لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا دەبیٚ بێژین کە" ڕۆمانە نوێییەکان" لەبەر هۆیەکی دیکە شایانی ناونیشانی" نویٚ" ن. ئێمە ئەوانە بە چێژێکی کەم وێنەوە دەخوێنینەوە و بەردەوام شتێکی تازە لەواندا دەدۆزینەوە. ئەم تازەیی‌یە بەر لە هەر شتێك دەبیٚ لە دوو ڕووکاری دیکە و گرنگتر لە کاری نووسەرانی باسەکەمان پەیدا بکەیت. ڕووکارێك کە بەهیچ شێوەیەك ڕۆاڵەتی نیە، کەم ڕەنگ نابیٚ و بە شێوەیەکی دەستکرد و بە پێی نەخشەیەکی پێشوتر تێهزراو یا باشتر بێژین دانەهێنراوە. وەك بڵێی هەرەپێویستییەك ئەوی لیٚکەوتبێتەوە. ئەم ڕووکارە هاوبەشە، سەربەخۆیی ڕۆمان لە کەسیەتی سازی و لەنێوچوونی پشت بەستنی گێڕانەوە بە کەسیەتییە. شتێکە کە " ڕۆمانی نویٚ" نووسان بە " لە کەسایەتی خستن"ی ڕۆمان ناودێریان کرد.

(٣)

ڕۆب گرییه چەندین جار گوتویەتی کە لە نووسینی ڕۆماندا نە عەودالّی ئەفراندنی کەسیەتییەکانە و نە عەودالّی گێڕانەوەی هەقایەتی مرۆڤان. لە نەریتی ڕۆماننوسیدا fabulaیا چیرۆك بە کەسیەتییەکانەوە بەستراوەتەوە. چونکە ڕۆمان لە ڕۆژگاری سەرهەلّدان و پێگرتنی برەوداریی کەسیەتیی مودێڕن بیچمی گرتوە. پێشتر، لە بیچمگەلی سادەی ئەدەبی، کەسیەتی یا کەمڕەنگ بوو و یا تەنانەت نائامادە. ڤیلادیمیر پرۆپ و ئاندرەیولّس نیشانیان داوە کە نەزیلە فۆلکلۆریك و بیچمەسادەکانی لەنێوان دەورە تایبەتەکان(کە کەسیەتییەکان لەواندا خەست و خۆلّ دەکرێنەوە) و پێکهاتەی ئەبستراکتی چیرۆك هەمبەرێکی ڕاستەوخۆ بوونی هەبوو. لەم ڕووەوە گێڕەرەوەی نەزیلەکۆنەکان پێویستیی بەشیکردنەوەی تایبەتمەندیگەلی کەسی و دەرونیی کەسیەتییەکانی گێڕانەوەی خۆی نەدەبوو. بەلاّم لە ڕۆماننوسیدا کەسیەتییەکان توخمی نێوەندی دێنەبەرچاو. وەك بلّێی هەتاکو گێڕانەوە پێشەوەتر دەچێ، ئێمە مرۆڤێك یان مرۆڤانێك باشتر دەناسین و لە بەرانبەردا یەکێك لە کارامەییەکانی وەستایانێك وەکو جین ئاستین وتۆلستۆی پەیداکردن و بەکار بەستنی ئەم هەمبەرە دووسەرەیە بوو. ئەوان بە خولّقاندنی ئیلیزابێت، ئێما، پیەر و ناتاشا واتە بە وێنەکردنی هەرکام لەوان وەکو تاك ڕۆخسارانی تەواو و بێ کەمایەسی، هەر لە سەرەتای چیرۆکێك کە باسیان دەکرد، هاودلّیی بەرامبەر (بیسەر- خوێنەر) لەگەلّ ئەوانی دەوروژاند و لە ڕێگەی ئەم هاودلّییەوە گێڕانەوەیان دەبردە پێشێ و دەبوونە هۆی ڕکێش و کێشەکێشی ئەوان.

کاری" ڕۆمانی نوێ" نووسان ئەمەبوو کە لە ڕێگەیەك بەدەر لە مێتۆدی گێڕەرەوان بیچمگەلی سادەی ئەدەبی، کەسیەتی لە گرنگی بخەن. ئەوان یەکانگیر لەگەلّ ئاوابوونی تاکایەتی لە ڕۆژگاری" مودێڕنیتەی پاشین" بەلاّم نەك تەنیا لەبەرئەم هۆیە، کەسیەتیی نێوەندییان" بێ کەسایەتی" کرد.ئەم چەشنە لە پێشڕەویی ڕزگاری لەگێچەلّی کەسیەتییەکان بێ مێژینە بوو. تەنانەت لە ڕۆمانەکانی کافکادا(و نەك کورتە چیرۆکەکانی) کە لەواندا لە شیکاریی دەروونناسانەی کەسیەتییەکان هەوالّێك نیە و بەڕوالّەت وەها دەنوێنێ کە مرۆڤان تا ئاستی پیتەکانی ئەلف و بێ نزم بوونەتەوە و شوناسی سەربەخۆیان لە کیس داوە، هەمدیس لۆژیکی گێڕانەوە گیان دەکاتەوە بەر کەسیەتییەکان. ناسینی بەرە بەرەیی ژۆزێف k یا گرگۆر زامزا (**تەشك گۆڕان** لەم دیدەوە هاوشێوەی ڕۆمانەکانە) ڕۆحی ڕۆمانەکانی ئەون. ئەم خالّە

لەمەڕ ڕۆمانەکانی جۆیسیش وەڕاست دەگەڕێ. بەئاسانی دەتوانی ببینی کە ئیستێفنی **وێنەی هونەرمەند لەتافی لاویدا** و ئێستیفێنی **یولیسس** بە چ وردییەکەوە نیگارکراون، هەلّبەت نەك بە میتۆدی نەریتیی ڕۆماننوسیی ریالیست یا ناتۆرالیست، بەلّکو بەشێوەیەکی تازە و چەندقات زیندوتر. ئێمە خوێنەران، کەسیەتییەکانی جۆیس دەناسین، لە ڕێگەیەکی تازە و کاریگەر لەگەلّ جیهانبینی، فەرهەنگ، باوەڕەکان، ڕابردوو، شێوەی ژیان و بەرە و ڕووبوونەوەیان لەگەلّ وارسکەکان و ویستەکانیان ئاشنا دەبین. تەنانەت لە یەکانگیریی نێواخنیی ئەوان لەتەك کەسیەتییە ئوستورەییەکانیش دەتوانین ژیانی هزرینئاسای مرۆڤی مودێڕن هەمدیس پەیدابکەینەوە.کاتێك کە ئیستیفێن پەیتاپەیتا زیاتر لە تێلماك لە داستانی شیعریی هۆمیرۆس دەچێ و دەوری کوڕێك پەیدا دەکا کە لە پەیجۆری باوکی خۆیەتی، یا مولی بلۆم لە تاکبێژیی **کۆتایی یولیسس** دەگۆڕێت بۆ پنەلۆپە هاوسەری ئەفسانەیی، هەمدیس کەسیەتییەکانی جۆیس خدەی تاکەکەسیی خۆیان لە کیس نادەن و هەروا بە دنیای مودێڕن و مودێڕنیتە کە تاکایەتی کردوە بە بنیاتی ناسین، بەستراوە دەمێنیتەوە. گەڕانەوە بۆ ئوستورەکان(کت ومت وەکو دەورێك کە لە شێعرەکانی ئیلیۆت و (ئێزرا) پاند هەیەتی) هەلاّتن لە مودێرنیتە نیە، بە پێچەوانەوە، ڕۆحی ژیانی مودێڕن زەق دەکاتەوە. هەر ئەوەند کە لەپاش خوێندنەوەی بەشی بنەتایی و درەوشاوەی **یولیسس**، واتە تاکبێژیی مولی بلۆم، پنەلوپە ئیدی نەك یەك کەس بەلّکو تێکڕای ژنانی دنیای مودێڕن دەزانرێت، ژنانێك چاولەڕێگای پیاوانی سەربەگێچەلّ و قارەمانی خۆیانن، کە لە مالّەوە دانیشتون، کە بابەتی ویستی سێکسیی پیاوانن، بەو واتایەیە کە لە کەسیەتیی مرۆڤ (بەواتای باو و ئاسایی و فەرمیداری) دوور کەوتوینەتەوە و لە ڕێگەیەك بێجگە لە مێتۆدگەلی ئاشنای سیمبۆلیستی،" هەرامەیەکی هەمەکی"مان ڕەخساندوە. ئەم هەلاّتن لە سیمبۆلگەرایی و تامەزرۆیی بە هەرامەی هەمەکی، میراتی جۆیس بۆ نووسەرانی" ڕۆمانی نوێ" بوو. ئەمان لە پاش ئەزموونگەلێ لە یەکەمین بەرهەمەکانی خۆیان، سەرەنجام هەرامەی هەمەکیشیان وەلا نا و فێربوون کە بەبێ پشت بەستن بە کەسیەتییەکانیش بتوانن بدوێن.

مرۆڤانی ڕۆمانی سیمۆن(واتە)**جادەی فلاندێر**" بێ کەسایەتی" ن، نەك بە واتای پڕ لە سوکایەتی کە لەم وشە فارسییە(هەروەها کوردیش) *دێتە زەینەوە،بەلّکو بە واتایەکی دیکە.

* تێبینی لە وەرگێڕە.

ئەوان تەنانەت بە واتایەکی جۆیسی" ئارایی‌یەکی ئەبستراکت" یشیان پەیدانەکردووە، بەڵکو زۆر سادە لە ژێرناوی بژیوانی پێشکەوتنی گێڕانەوە وەلا نراون. سالآنێك بەر لە ئێستا ساروت ئامانجی خۆی لە کاری رۆماننووسی رۆشن کردبوویەوە: سڕینەوەی کەسیەتی یا بە گوتەی خۆی depersonalisation[4]. ئەم" کەسیەتی سڕینەوە"یە لە رۆمانی مودێڕندا پێشینەی هەیە، بەڵام لە نووسینەکانی ساروت خدەو هێزێکی تازەتری پەیدا کردوە. لە رۆمانە مودێڕنەکاندا کەسیەتی پاتۆری ئۆرگانیکی پەڕانپەڕ نیە، لەو جیایە، لێی بێگانەیە. ئەم نامۆیی‌یە دەتوانێ لە جۆری ڕوانین لە دنیا (**نامۆی کامۆ**) یا لە بێزاری لە دووپاتەیی‌بوونی نەفرەت وروژێنی گوزەرانی ژیان (**هێڵنج** ی سارتر، **کوندەبوی کوێر** ی هیدایەت) بەدی دەکرێ. وەلێ جێگەیەك بە تەواوی شیانی ناسینەوەیە کە لە رەهەندی هایدنناسانە جێ بگرێ. بەو ڕۆمانانەی کە بۆ نموونە ناوم هێنان بالآدەستیی هەنتەش لەم رەهەندەدا هەستپێکراو و ئەگەر پەیتاپەیتا لە "دنیای ئەوانیدی"(دنیای بستەبالآکان) یاد دەکرێ، سەبارەت بەوەیە کە تایبەتمەندیو لایەنی تاقانەی رەهەندی هایدنناسانەبوونی "کەسیەتی" هەمدیس دەناسرێو قەدری دەزانرێت. رەنگە بەهێزترین بیچمی ئاشکراگەریی کەسیەتی لەرێگەی شیتەڵکردنی هەمبەرێتیگەلی دووسەرەی ئەو لەگەڵ پەڕانپەڕی ژیانی کارێك بێت کە پروست لەمەڕ چیرۆك گێڕەوەی شاکارەکەی خۆی ئەنجامی‌دا. ئەم ئەزموونانە بەکار هاتن تا "رۆمانی نوێ" نووسان رێگەیەکی تازە پەیدا بکەن. لەبەر ئەم ئەزموونە سەرکەوتوانە بوو کە نووسەرێك وەکو ساروت سەرەنجام توانی دنیای دەرەوە، یا بە دەربڕینی باشتر هەمبەرێتیەکان لەنێوان کەسیەتیو پەڕانپەڕی ژیانی بێبایەخ دەکا. هەنووکە "کەسیەتی" چونکە بەسترانەوە و ڕایەڵێکی بۆ "دنیای دەرەوە" نیە، بەو واتایەی کە مودێڕنیتە هێناویەتە گۆڕێ "بوونی نیە" و "کەسیەتی نیە". ناسکارێك نیە کە بیهەوێ بەرناسێك بناسێت یا لەودا دەسکاری بکات.

"ناسکار" بەمجۆرە وەلادەنرێ. "رۆمانی نوێ"نووسان بەناچار تەنانەت لەو رۆمانانەی کە تەنیا هەمبەری نێوان ناسکار و شتانیان لە بەرچاو دەگرت جیا دەبوونەوە. لەم رووەوە رۆمانێك وەك **هێڵنج** ی سارتر کە هەوێنی نێوەندیی پێوەندیی زەینی بوو لەگەڵ شتانی دەوروبەری و دۆزینەوەی ئەمە کە وەها پێوەندییەك "پەرێشان کەر"ە، چیدی بەکار نەدەهات. هەنوکە پێویست بوو رۆمانێك بنوسرێت کە ئیدی شتەکان ژیانی سەربەخۆی خۆیان پەیدا بکەنو

(4) N.Sarraute , l ere du supcon , paris , 1956.p.44

زەینەکان لە هەمدیسنوێنی و بەیانگەریی شتەکان دەست هەڵگرن. کەوا بوو ساروت و باقی "رۆمانی نوێ"نووسان دەست بەکار بوون. ئەوان جەختکردن لەسەر هەمبەری تاکەکەسو پەڕانپەڕ ڕوویان وەگێڕا. یەکەمین مەسەلە لە یەکەمین لاپەڕەی هێڵنج ئەمە بوو: "دەبێ بێژین کە من ئەم مێزە، شەقام، خەڵك، کیسەی توتنەکەم چۆن دەبینم، چونکە کتومت هەر ئەمانەن کە گۆڕاون. دەبێ بەرزاخ و چیەتیی ئەم گۆڕانە بە وردی دیاری بکەیت".[٥] ساروت و ئەوانیدی نەیان دەویست بزانن کە لە دیدی کەسیەتییەکەوە شتان چۆن دەردەکەونو یا ئەو چۆن بەرزاخو چیەتیی گۆڕانی شتان دیاری دەکات. ئەوان دەیانەویست لە شتەکان سەربەخۆ لە زەینەکان وردبنەوە. ئیدی باوەڕیان نەدەکرد کە دەبێ شتەکان تەنیا لە هەمبەر لەگەڵ مرۆڤان واتە ناسکارە فەلسەفییەکان بناسیت. ئەوان تێگەیشتن کە گەیشتن بە "خودی شتەکان" ئەم ئارەزوی فەلسەفەی نوێ و دیاردەناسیی هۆسرێلی کاتێك دەلوێ کە لە خێری ناسکاربوون بگوزەرێین. خالێك کە لە ١٩٢٧ فەیلەسوفێکی ئالمانی (کە چەند سالێك شاگردیی هۆسرێلی کردبوو) ئەوەی کردبوو بە یەکێك لە باسگەلی سەرەکیی پەرتوکەکەی، بێ ئەوەی کە لە "لەنێو ئەوانیدیدا بوون" بگوزەرێ. ئەو نیشانیدابوو کە دەکرێ هایدن ـ لە ـ جیهان لە رێگەیەك بەدەر لە هەمبەری دیکارتیی ناسکار ـ (بەرناس) یش بناسیت.

دەرەوە" بەم جۆرە دەخرێتەلاوە. مشتومڕ لەگەڵ نووسەرانی "رۆمانی نوێ" ئاراستەیەکی سیاسیی هەبوو کە بە "دەروەستبوونی نووسەر" و ئەم قسانە گرێ دەدرا، وەلێ گرنگیەکی نابەجێ کە سارتر بۆ ئەم ئاراستە سیاسییە دای دەنا دەبووە لەمپەری رۆشن بوونەوەی لایەنێکی گرنگتری ناتەبایی ڕا و بۆچوونەکان. بەلای سارترەوە کە چیدی نووسەری رۆمانی **هێڵنج** یش نەبوو، کار لە دیاریکردنی تەکووزی شتان لە رێگەی زەینەوە تێپەڕیبوو، ئیدی ئەو باوەڕی هەبوو کە دنیای دەرەوە واتای جڤاکی هەیەو کلیلی ناسینی دنیای نێوەکی، یا زەین، یا رەهەندی هایدنناسانەی ژیانی کەسیەتییەکانە. لەحالێکدا کە بەلای ساروت، بوتور، سیمۆنو باقی "رۆمانی نوێ"نووسان وەها بڕیارێك بە هەمان بارتەقا چەوت دەهاتە بەرچاو کە بڕیاری دیاریکردنی بەرزاخو چیەتیی گۆڕانی شتان بە زەینی مرۆڤ. کەوابوو تەنانەت نەدەکرا رۆژگاری نووسینی **هێڵنج** یش وەیاد سارتر بخەیتەوە. ئەگەر نامۆیی لەگەڵ پەڕانپەڕ و لە

(5) J.P. Sartre, Lanausee, Paris, 1938, (1968), p.13.

بڕواننە پاچەڤەی فارسی: ژ. پ. سارتر، **تهوع**، ترجمەی ١. علم، ویرایش دوم، تهران، ١٣٦٥، ص ٦٥.

خۆنامۆبوون تەنیاو تەنیا بەروبوومی شێوەی مەتریالیی رابواردنی تەمەن بێت، ئەو کات توێژینەوەگەلی کۆمەڵناسانە، یا سیاسی، یا مێژویی بە کاری ناسینی هۆی نامۆیی دێت و ئیدی هیچ ئاشکرا نیە کە چ پێداویستییەك بە رۆماننوسی دەمێنێتەوە. لە لایەکی دیکەوە، بە سانایی دەتوانی ببینی کە وەها مێتۆدگەل و شیکاریگەلێ (کە رەگاژۆیان کە لە بڕیاری **ئایدیۆلۆژیی ئاڵمانی** ی مارکس و ئینگڵس هەیە کە ژیانی کۆمەڵایەتیی یەکلاکەرەوەی ئاگایی مرۆڤانە) ناتوانن تێکڕای ئاراستەگەلی جوانیناسانەی بەرهەمی هونەری ئاشکرا بکەن. خەیاڵکردی ناسینی هەمبەری نێوەکیی توخمگەلی رۆمانەکانی جێن ئاستین لە رێگەی درك پێکردنی شێوە گشتگیرکردنی رەنێوهانینی هەمبەری نێوەکیی توخمەکانی ساروتو سیمۆن لە رێگەی تاوتوێ، یا گریمان درك پێکردنی ژیانی کۆمەڵایەتیی فەرەنسای پاش جەنگ، یا رووداوگەلی مێژویی (وەکو شەڕی نێوخۆیی ئیسپانیا یا جەنگی دووەمی جیهانی) پووچەڵە. کەسیەتی سڕینەوە جۆرێك دەرپەڕین لە مێژویە، تا بوونەوەرێکی بانمێژویی (بە واتایەکی تەواو تازەی "شتێکی" بانمێژویی) لە دایك بێت. بەم دوورییە لە کەسیەتی دووری لە مێژو دێتەپێش و ئەمەنیگایەکی نوێ بۆ هەڕەت دەخوازێ. لە بەر ئەم نیگا نوێیە بۆ هەڕەتە کە گێڕانەوە رەوتی "ماقووڵ"، ئاساییو ئاشنایی لەکیس دەدا.لۆژیکی ئەم کەسیەتی سڕینەوەیەی ڕۆمان لە هاتنەدیی لە"رۆمانە نوێیەکان" بە گۆڕانکاریی تەواوی چەمکی تانو پۆ (بە زمانی فۆرمالیستەکان sujet) دەگات.رۆمانی بەسەرهات لە نووسینی سیمۆن باسی بێتوانایی لە باسلێکردنە، گێڕانەوەی نەلواوی گێڕانەوەگەریی‌یە. لۆژیکی "بڕگەبەندی" کە سیمۆن لە لیۆشتراوس فێری بوو، کتوکت لە بەرئەم هۆیە ویست یا هەوڵدان بۆ رزگاربوون لە گەلاڵەو کۆتو بەندەکانی کەسیەتی سازی هاتەگۆڕێ.

ئەم نکۆڵییەی کەسیەتی تەنیاوتەنیا بە سەودای پەیداکردنی شێوە تازەکان لە چیرۆکبێژی کە لە بەرانبەر رێچکەی کەسیەتی سازیی رۆمانەکۆنەکان ریزەکانی رێك دەخا، نەهاتۆتە ئاراوە، بەڵکو بە بانگەشەیەکی چەندقات گرنگتر پشت ئەستورە: لە رۆمانە کۆنەکانیشدا "کەسیەتییەکان دەگۆڕان بۆ شتەکان"[6]، واتە لەوانیشدا لۆژیکی لە خۆنامۆبوون و بوونەشمەك تەنانەت لە جەرگەی گێڕانەوەگەریدا کارا بوو. تەنیا ئەم بەرەنجامو ئەو لۆژیکە شاراوە دەمایەوە. بەڵام لە "رۆمانی نوێ"دا بە نکۆڵی لە کەسیەتی سازی و بە لەنێوچوونی یەکێك

(6) B.PINGAUD, “Lecole du refuse”, Esprit, juillet 1958.

لە دواین بازنەکانی پێوەندی لەگەڵ "هەڵکەوتە کۆمەڵایەتیو مێژویی" رێگەیەکی نوێ ئاوەڵابوو، تا رازی ئەو لۆژیکی "بوونە شمەك"ە ئاشکرا ببێ."رۆماننووسی نوێ" ئەم خاڵە دەدرکێنێ، نەك شاردنەوەی.بۆ نووسەری کۆن شتان لەخۆوە دڵکێشو جێی سەرنج نەبوون. برەوداریيەکیان ئەگەر هەبوو، لەوێدا بوو کە "تاودانەوەی هەڵکەوتی گیان" بێنە ئەژمار. وەکو تێکڕای بەرجەوەنەکان کە بە بۆچوونی ئامیل "هەڵکەوتی گیان" بوون. لەبەرئەوەی کە هەر بەرجەوەنێك ئاوەها نەبوو، هیچ بەرجەوەنێك هەڵکەوتێکی تاقانە ئەژمار نەدەکرا و سەربەخۆ لە زەینی مرۆڤ بایەخی نەبوو. بەلای فلۆبێر و رۆماننووسی مودێڕن، بە پێچەوانەوە، شتان بوونە خودان دڵکێشبوونەکان و ئیدی نەك باشقەیەك بۆ مرۆڤ بەڵکو "ئاراییەك بۆ خۆ" دەزانران. وەلێ شتان جیا لەم ئارایی‌یە بۆ خودی بانگەشەکراو هەروا بە کات و هەڕەتەوە بەستراوە مانەوە و کات "کاتی مرۆیی" بوو. بەڵام لە رۆمانەکانی ساروت، بوتور و سیمۆن "جیهانی کامڵ و رەهای شتان" بیچمی گرت، شتان بە بێکاتو بە بێمێژو.دەزانم کە بانگەشەیەکی گەورەیە، بەڵام دەبێ بێژین کە "کاتی نامرۆیی" سەری دەرێنا. کاتێکی ئوستورەیی. بەم چەشنە ئەدەبیات بە رێگەیەکدا چوو کە پێشتر ئاوەزی فەلسەفی هەنگاوی لێنابوو: دەربازبوون لە باوەڕ بە ناسکار و ئیمان بە زەینو وزەی ناسینی بکەرو ناسێنەر. ساختەکاریی کۆن ئاشکرا بوو و کەوتە لاوە. ئیدی وەکو کۆن نەبوو کە بە ڕاستی کەسیەتییەکان بگۆڕێن بە شتەکان، بەڵام وەها بنوێنرێ کە گوایە شتان کەسیەتییان پەیدا کردوە. رۆماننووسی نوێ پەسندی کرد کە لە دنیای رۆماندا خۆ بە واتایەکی دیاردەناسانە بە خودی شتان و بە زمانێکی مرۆیی دەکات. بەم جۆرە دەتوانی گوتەی بەناوبانگی بوتور فام بکەیت کە: "نووسینی رۆمان تەنیا رۆنانی گشتکۆیەك لە کردە مرۆییەکان نیە، بەڵکو رۆنانی گشتۆیەك لە شتەکانە".[7] چەند ساڵ لەوەو پێش مۆریس مێرلۆپۆنتی فەیلەسوفی دیاردەناس لە پەسنی بوتور و سیمۆن نووسیبووی کە ئەوان نەك تەنیا بە ئاراستەی پەتیی زمان گەیشتون، بەڵکو شتان وەها کە بۆ خۆیان ئارایی‌یان هەن، ناسیویانن و لە زماندا گۆیان کردون.[8]

(7) M.Butor, Repertoire, vol.2,Paris, 1964, p.52.

(8) M.Merleau –ponty, “cingue notes sur claude simon”, in: Meditaions, 4, 1961, p.8.

(٤)

نکۆڵی لە کەسیەتی واتە نکۆڵی لە رۆمانی دەروونناسانە. سینەما هاوکات لەگەڵ "رۆمانی نوێ" دەروونناسی وەلانا. رۆبێر بێرسۆن گرنگترین (و دلێرانەترین) کاری کرد. ئەو سینەمایەکی بە بێ "نیارڤان" ی خولڤاند، تا دەروونناسی بخاتە لاوە. ئەو بە گەلاڵەی چەمکی "مۆدێل" لە جێی نیارڤانێك کە کارەکەی نواندنی تەڵەکە هەرزە دەروونناسانەکان بێت، رێگەیەکی نوێی دەست پێکرد. ئەمە رازی هۆگریی "رۆمانی نوێ"نووسان بە کاری بێرسۆنە. ژان ماری لۆکلزیوش لە بەراییەکی کورت بۆ چاپی نوێی **یادنوسگەلێ لەبۆ سینەماتۆگرافی** بێرسۆن ئەم خاڵەی ڕوون کردۆتەوە.[9] دەیەی ١٩٦٠ تەشقی باندۆردانانی سینەمای بێرسۆن و دەسپێکی سەرنجی روناکبیران لە "رۆمانی نوێ"یە. لەم دەیەدا سینەمای مودێڕن " (کە درنگ گەیشتبویەجێ، بەڵام زۆردار و کامڵ دەهاتە بەرچاو) تێهەڵکێشی رۆمانی نوێ بوو. فیلمی **ساڵی رابردو لە مارین باد** بەرهەمی ئالێن رنە کە لە سەر بنەمای فیلمنانەی روبگرییە سازکرا،باشترین نموونەیە لە هەڵاتن لە کەسیەتیسازیو دەروونناسیو لە هەنگاوی دواتر لە گەلاڵەوچیرۆك. بەناوبانگە کە تەنانەت لەمەڕ گرنگترین خاڵی گەلاڵەی فیلم لە نێوان ئالێن رنە و روبگرییە هاوڕایی بوونی نیە. بە بۆچوونی رنە بەڕاستی ساڵی رابردو لە مارین باد پێوەندییەك لەنێوان ژن (کە ئەمڕۆ هەمووشتێکی فەرامۆش کردوە)و پیاو (کە تێدەکۆشێ تا بەوی ببەڵێنێ کە ساڵی رابردو پێکەوە لە مارین باد پێوەندییەکیان هەبوو) هەبوو. بەڵام بە بۆچوونی روبگرییە ئەمڕۆ هەمو شتێك لە زەینی ژندا تێپەڕ دەبێو تەنانەت بوونی پیاویش لە دنیای ئەمڕۆشدا ساویرێکە و بەس. واتە کۆڵەگەی سەرەکیی فیلم تەنانەت لە رەوتی ئەفراندنیدا لەسەر زاڵبوونی لێڵیو تەمتومان بووە. لێڵییەك کە بەر لە هەر شتێك زادەی "بێ کەسیەتیی" فیلمو گێڕانەوەی فیلمنامەیە. رۆلان بارت نووسیویەتی:"ئەگەر بەشێك لە ئەدەبیاتی هاوچەرخ هێرش دەکاتە سەر کەسیەتی، نەك بۆ وێران کردنی (کە بە هەرحاڵ کارێکی نەلواوە) بەڵکو بۆ لە کەسیەتی خستنیەتی".[10]

لام وایە کە ئەزموونی "رۆمانی نوێ"، بە باشی نیشان دەدا کە ئەم وێران کردنەی کەسیەتی لە رێگەی "کەسیەتی سڕینەوە" دەلوێ و وەلانانی هەمبەری نێوان ناسکار و پەڕانپەری ژیانی لە جەرگەی رۆماندا، تەنانەت لە چاوی بارت، ئەم هۆشمەندترین داکۆکیی "رۆمانی نوێ" و هەڵکەوتوترین رەخنەگری ئەدەبییەی رۆژگاری ئێمەش بە وەشێراو مابوویەوە.

---

(9) J.M.G.Le clezio, “Preface”, in: R.Bresson, Notes sur cinemato graphe, Paris, 1995 PP.7-12.

(10) R.Barthes, Laventure semiologigue, Paris, p.190.

(٥)

شارل بودلێر لە کاتژمێر پێنج،بەرەبەیانی پێنج شە**ممە ١٣**ی مارسی **١٨٥٦** لەخەو راچەنی، بە هەراوزەنای بەرپێکەوتنی ئەسکەمل لە پێی ژێن دوڤال، خولیای سەرسووڕهێنەر "و کەمێك گاڵتەجاڕانە" کە شاعیر دەیدی، ناتەواو هێشتەوە. بودلێر بەخێرایی خولیاکەی نووسی و بۆ هەڤاڵەکەی شارل ئاسێلینۆ ناردی. ئەم "چیرۆکە بڕوا بەدەر"ە (بە شێوەی نەزیلەکانی ئێدگار ئالێن پو کە دڵبەندی شاعیر بوو) لە نیگای یەکەمدا بابەتی توێژینەوەی، بەڵام لە راستیدا، رۆمانێکە لە نووسینی میشل بوتور. کەتوار لە پاش خوێندنەوەی **چیرۆکی لەبڕوابەدەر** کامەیە؟ خولیای بودلێر لانیکەم لە چەند لایەکەوە بەروبوومی دنیای ژیانی رۆژانەی بوو و گرێدراوی ئاسۆی فەرهەنگیی زەینی ئەو. ئەم جیهانەو باندۆر دانەریی، بەڵام لە راڤەدا و هەروەها لە گێڕانەوەی ڕاستەو ڕاستی خولیایەکیش بێبایەخە. خاڵی سەرەکیی نەك کەتوار بەڵکو خولیایە، نەك باسلێکردنی شاعیر لە خولیا بەڵکو خۆیەتی. هەر بەو چەشنەی کە ریکۆر نیشانی داوە لە دەرونشیکاریی فرۆیدیشدا ناتوانی بەرەنجامەکانی راڤە لەگۆشەی ڕاستو چەوتییان تاوتوێ بکەیت. دروستی یا کەتوار لە وزەکەی لە دروستکردنی خودئاگایی ئەو کەسەی کە بە نەخۆش ناوی لێدەنرێ وەشێراوە. کەتوار لە وردبوونەوە لە خاڵگەلی تایبەت دەناسرێ نەك لە هەقیقەتێکی هەمەکی. هەر رۆمانێك هاوشێوەی خولیایەکی تایبەتە کە دنیای خۆی دەخولڤێنێ. تەنانەت چ پێویستییەکی بەوە نیە کە ئێمە بە" دنیای راستەقینەی رۆمان" ناودێری بکەین.

منداڵی ناوی پەرتوکێکە لە نوسینی ناتالی ساروت. ئایا باسلێکردنی ساڵانی منداڵیی مرۆڤێکە؟ ئایا ژیاننامەیەکی خۆنووسە، ئایا پەیامنێری کەتوارگەلێ کە چەندین دەیەیە کە لە زەینی ژنێکی بەساڵاچوو لە باڵاخانەکەیدا لە پاریس" لە بیچم کەوتوون"؟ لێرەدا " لە بیچم کەوتن" وشەیەکی چەندان گونجاو نیە. شتێك کە لە بیچم دەکەوێ پێشتر دەبێ خودان بیچمێك بێت، لە حاڵێکدا کە ئێمە بە لە کیس دانی بیچم، بانتر لە رابردو و ئەمڕۆ، رووبەڕووین. رەنگە باشترین مێتۆدی خوێندنەوەی **منداڵی** لەیادکردنی ئاراستەی" راستەقینە" یا " ژیاننامەیی"(ئەو پەرتوکە) بێت. واتە هەوڵدان بۆ ئەمە کە هەمووشت وەکو "سیستمی چیرۆك" بناسین و لە کەتوار تێپەڕین. کلۆد سیمۆن لە گفتۆگۆیەکدا وەبیرهێنەری ئامۆژگاریی دۆستی فەیلەسوفی خۆی کۆستا ئاکسلۆس بووە کە دەبێ بەردەوام، لە هەموو دۆخێکدا،

وشەی " کەتوار" لە جووت کەوانەدا دابنێین.خاڵی گرنگ لە هونەردا ئاماژەپێکراوە،چەمکی زەینی‌یە. خەیاڵ شێوەگەلێ، وێنەگەلێ. خاڵی بێبایەخ واتادارە، واتە گەڕانەوە بۆ کەتوارگەلی بەرهەست.[11] بەڵام یەك "کەتوار" هەروەها باڵادەست دەمێنێتەوە و لەمە کە بتوانین لە جووت کەوانەکەی جێی بکەینەوە، ڕوو وەردەگێڕێ. ئەم کەتوارە شتێکە کە بەردەوام بە ئامرازی کاری ڕۆماننوس دەمێنێتەوە: زمان. نیگارکێش پێی وایە کە شتێك لە کەتواری جیهان وەکو ڕەنگ و هێڵ بە فرمانی ئەوە، ڕۆژێك تێدەگا کە ملکەچی هەردووك بووە. ئاوازدانەر پێی وایە کە لەسەر تەکووزمەندیی هاونشینی و جێنشینی دەنگەکان کە کەتوارگەلی ماتریالین حکومەت دەکات، ڕۆژێك لە ڕۆژان تێدەگا کە خۆی پێڕەوی تەکووزمەندیگەلی سەراسا بووە. شاعیر و نووسەریش ڕۆژێك لە ڕۆژان تێدەگەن کە زمان ئەوانی پابەندی کەتواری خۆی کردوە. لەنێوان ژیان و مەرگ ساروت لە مێرمناڵێك دەدوێ کەحەز دەکات یاری بە وشەکان بکات. کوڕەمناڵەکە لە وشەیەکەوە بۆ وشەیەکی دیکە بازدەدا، نەك لە وشەیەکەوە بۆ واتایەك. ئەو بەرێگای پەخشاندا دەڕوا، نەك ڕێگەی شیعر. دەنگە زمانییەکان پەیدا دەکا نەك هاوواتاکان و میتافۆرەکان. کاربردەی ڕۆمان نیشان دەدات کە ڕۆمان هەر چۆنێك بێت لە شیعر جیایە.

(٦)

Recit یا ڕاپۆرت بە واتای باسلێکردنی ڕووداوەکانە، بەڵام ڕووداوگەلێ لە ئاخێودا، واتە لە زماندا. هەر ڕاپۆرتێك لە هەمان کاتدا گێڕانەوەیەکە لە گێڕانەوەگەری. گێڕانەوەیەك لە دەرەوەی زمان (پێشهاتێك لەسەروی زمانەوە، هەمان شت کە لە فەلسەفەی پاش سێنت تۆماس "کەتواری ڕووت"ی فەلسەفییان پێدەوت) چونکە دێتەنێو جەرگەی زمانەوە، واتە دەگێڕدرێتەوە، بایەخێکی تازە پەیدا دەکا. ڕووداوێکی تاقانە دەبێت بە ڕووداوێکی هەمەکی. ڕاپۆرت وەکو ڕووداوێکی زمانی لە خۆیشی ڕاپۆرت دەدا. ئیدی هەندە گرنگ نیە کە تا چ ئاستێك بە شێوەیەکی ورد و کتومت وەفادارانە لە جیهانی ڕاستەقینە یا دنیای زەین هەواڵ دێنێ. خاڵی سەرەکیی سروشتی زماناسانەیە و لێرەوە ئاماژەگەلی دەقیو "دنیای دەق"ە. هەر چیرۆك یا ڕاپۆرتێکی گێڕانەوەیی، هەڵبەت ئاماژەی بۆ جیهانە، بەڵام ئەم خاڵە بە

(11) L.Dallenbach , claud siman,paris, 1988, pp.165-166.

خێرایی‌یەکی لە بڕوابەدەر لە گرنگی دەکەوێ، چونکە خاڵی سەرەکی لە جێیەکی دیکە دایە. خاڵی سەرەکی زمانە کە جیهان قبووڵ ناکا و جیهانێکی دیکە دەڕەخسێنێ. کیژەلاوێك هاتەنێو لوژی ئوپێراوە و لەسەر ئەسکەملەکە دانیشت: سونیا بە چرپەچرپ گوتی: "ناتاشا، قژەکانت!" پاسەوانێك بە ئەدەبو بە پەلە لە بەرانبەری چاوی خانمانەوە هەستا و دەرگای لوژی کردەوە. دەنگی مۆسیقا بەرزتر دەهاتە بەرگوێ. لە چوارچێوەی دەرکەی ئاوەڵا، ریزی لوژە ڕۆشنەکان دەبینرا و خانمەکان بە باسكو شانو باڵی ڕووتیانو، هەیوان کە لەودا جلو بەرگی فەرمیو پڕ زەنا دەدرەوشا. خانمێك کە بۆ لوژی دواوەتر دەڕۆیشت بە نیگایەکی ژنانەی پڕئیرەیی چاوی بڕییە ناتاشا. پەردەکە هێشتا هەڵنەکێشرابوو، ئورۆتوریان ژەنی. ناتاشا کە جلەکانی ڕێك دەکرد لەگەڵ سونیا هاتە نێو لوژەوە، دانیشتو سەیری لوژە روناکەکانی بەردەمی کرد. ئەوکات هەستێك کە ماوەیەکی زۆر لەوەپێش تاقیی نەکردبوویەوە، وەبارهاتو لە سەدان نیگای واقوڕماو لە گەردنو باسکە ڕووتەکانە، لە ناکاو بە شێوەیەکی نیانو توخس ئەوی لە خۆ دەگرت، بەم چەشنە بە هەودایەك لە یادەکان، ئارەزوەکانو هەژانەکان گەمارۆدرا کە هاوپێناو لەگەڵ ئەو هەستە هروژمیان هێنا..."[12]

تۆلستۆی دوو پەرەگرافی دیکەش لە وەسفی ئەم ساتە دێنێتەوە. ئەمە تەنیا یەك چرکەساتە. تەواوەتێکی ڕەها لە "یەك سات"دا. لە ڕۆمانەکەدا، ڕستەکان وەدوی یەکدی دێن تا تەواوەتێك دەربڕبڕین، کەوابوو هاوکاتی لە نێودەچێو بە دوایەکداهاتن بیچم دەگرێ. لە مۆسیقادا ناتوانی هاوکاتی وەلانێی، ئەگینا بە دوایەکدا هاتن هەیە. لە نیگارکێشانیشدا هاوکاتی بنچینەی کارەکەیە، مەگەر ئەوەی وەکو سێزان بمانەوێ بە ویستی خۆمان بە لاوەی بنێین. ئایا دەتوانین بێژین کە لە وەسفی ئەدەبیشدا هاوکاتی کە هەر لە سەرەتاوە کۆڵەکەی کارەکە بووە، دەشێ وەلا بنرێ؟ ئایا ئەم کارە دەلوێ؟ دەبینین کە تۆلستۆی وەهای کردوە، هەر کەسێکی دیکەش کە لەگەڵ هەودای نیشانەگەلی زمانی سەروکاری هەیە وەها دەکا، بەڵام بەنرخی لەکیس دانی هەمان یەکتایی و لایەنی تاقانە ڕووداو. بە وەسفی ڕۆمان، ئەم تێکشکێنەرەی ڕوووداو و چرکەسات تێك دەشکێ. سەردەمانێك مۆنترلان گوتبووی: "کاتێك کە سەرقاڵی خوێندنەوەی ڕۆمانێکم دەگەمە وەسفێك، لاپەڕەی پەرتوکەکە هەڵدەدەمەوە". بەڵام ڕۆمانەکانی خۆیشی لەم وەسفانەیان تێدایە تەنانەت نووسینەکانی کەسانێك کە لەو

(12) L.Tolstoy, war and peace, trans L. and A. Maud, Chicago, 1977, P.316.

کارامەتر بوون، کەسانێك وەکو کافکا، گرترود ئێستاین‌و بۆرخێس. ئەمانە تێکڕا ئێجگار تێکۆشان تاکو باسلێگەری نەکەن، بەڵام هەموویان راپۆرتیان داوە و هەر راپۆرتێك بە ناچار ـ تەنانەت لە قاڵبی گوزارەیەکی ئێجگار کورت ـ هەمدیس وەسفی‌یە. "رۆمانی نوێ"نووسانیش وەسف دەکەن‌و ناتوانن لەم کەوشەنە لێ‌دەرباز نەبووە دەربازبن. هێژامەندیی ئەوان لەمەدایە کە بە سەوداسەریی دروستکردنی کەسیەتی یا باشتر بێژین بەخەیاڵی سودگرتنەوە وەسفی کەسیەتی ناکەن.

وشە لە سروشتی خۆیدا پشت ئەستورە بە مەودا. بە دوایەکداهاتنی وشەکان جیاکاری لەگەڵ دنیای راستەقینەو ئاماژە پێکەرەکان دەخولقێنێ. کەوابوو بۆچی لە جێی تێگەیشتن لەم جیاکاریی‌یەو پەسندکردنی، خۆمان بە نۆژەنکردنەوە سەرگەرم بکەین؟ جیاکاری پەسندبکەین‌و مل بۆ یاسای زمان کەچ بکەین. سەفەر لە رۆمانی **گۆڕاندن** ی بوتور گواستنەوە لە شوێندا نیە.شەمەندەفەر مەودای شارێك لەگەڵ شارێکی دیکە ناپێوێ. ئەمە سەفەرێکە لە درێژایی رستەکان کە پێڕەوی هاوتەریبیی رێساگەلی زماناسانەیە. لەم رێچکەیەدا، بەریانە سۆزداری ـ دەرونی‌یەکانیش بۆ زمان دەگوێزرێنەوە. باشتر بڵێم، هەمو شتانێك دەبنە ملکەچی زمان، بەر لە هەر شتێك ملکەچی "ئازادیی ئیرەیی و روژێنی وشەکان." سیمۆن لە پێشگوتاری کورتی **جەبباری نابینا** (جەببار لە بەرانبەر ئەستێرەی ئۆریۆن) نووسیویەتی کە لە هەر دەقێکی ئەدەبیدا هەر وشەیەك "چوار رێیانی واتاکانە". ئەو لە دواندەریی ستۆکهۆڵم (بە بۆنەی وەرگرتنی خەلاّتی نوبێل) لە زاری رەخنەکاری فۆرمالیستی روس ڤیکتۆر شکلۆفسکی دەڵێ کە کاری نووسەر بەخشینی درك پێکردنێکی هەستەکیی تازەیە بە وشەکان. وشەی "سارد" بۆ نموونە، لە بەکاربردنی رۆژانەیدا درك پێکردنێکی هەستەکی لە ئێمەدا دەورژێنێ، یا هەواڵێك لەو دەدات بە دەستەوە. رۆماننووس، وەکو شاعیر ناچار دەبێ تا لەم وشەیە فامێکی هەستەکیی تازە بدا بە دەستەوە. ئەمجارە سەرمامان نابێ، لە سەرما تێدەگەین.

با بگەڕێینەوە بۆ پێناسەی récit: گێڕانەوە لە گێڕانەوەگەری. ئەمە پێناسەیەکیشە بۆ رۆمانی مودێڕن. رۆلان بارت لە دەسپێکی کارەکەی نووسیبووی کە رۆمان ئیدی "بۆتە گرێ‌کوێرەیەك بۆ خۆی". لە رۆمانی تازەدا "خودئاگایی" بە بیچمی ئارەزوی چیرۆك گێڕەوەی پروست، واتە "نووسینی رۆمانێك لەبارەی رۆماننووسی" دەردەکەوێ. لێرەدا مەسەلەی سەرەکی وەها دێتەگۆڕێ، ئەگەر یا نەلواو بوونی نووسین. ئەگەری دەربڕین لە لایەن خوازەکانی دەربڕین دیاری دەکرێن‌و هەر بۆیە رۆڵ‌و دەوری کلیلی پەیدا دەکەن. ئەگەر بەردەوام لە ئەگەری

دەربڕین تێهزرین، خوازەکان وەکو ئامراز و بەشێوەیەکی پێکناکۆکئاسا چەشنی بەربەستێکی پتەو پێشمان پێ‌دەگرن. ئێمە لێیان سود وەردەگرین، وەلێ ناتوانین لە کۆتیان خۆ دەرباز بکەین. بەوانەوە واتاکان دەخولقێنین، بەڵام ئەوان هەزار واتای دیکە دەخولقێنن. کلۆدسیمۆن دەڵێ کە رۆمان بەردەوام لە وێنەوە دەست پێدەکا (نموونەکەی رۆمانی **سرودەکانی سەپانی ی** خۆی)، بەڵام بە میتافۆرەوە دەچێتە پێشێ.[١٣] خوازەکانی دەربڕین دەبنە هۆی ئەوە کە دەق بە چەشنێکی دانەدوو و لە چارەنەهاتو ببێ بە ئامرازی ئەفراندنی هەڵە. هەندێ‌جار دەق بە سەرنجدان لە رەچەڵەکناسیی وشەی text بە تەونی تێك تەنراو چوێنراوە. بەڵام هەموو دەقەکان لە پارچەی تەقەڵ وردو خۆش نەخش ناچن. دەقگەلێکیش هەن کە هاوشێوەی تۆپەڵەی لێك ئالاّون.لە دنیای رازئاسای ئوستورەکاندا ئۆدیپ دەبایە سەرەداوەکانیانی پەیدا کردبا. لە دنیای بەدەر لە ئەفسانەکان، کاری ئێمە دەبێتە پەیدا کردنی پشێوییەکان. بەڵام نە ترس لەم هەزار قوژبنە و نە ترس لەم ئاژاوە و پشێویی‌یە کە "لۆژیکی بیچمە هەندسییەکان" پێك دێنێ. ئەم شتانە خۆیان دەگەنە جێ، چونکە بە گوتەی پیکاسۆ "هەر جۆرێکی دیکە کە بڕوانیت تازەیی‌یەکان لەدەست دەدەی". لە "رۆمانە نوێیەکان"دا شتان بە شێوەیەکی کوبیستی هەن، وەکو وەسفی گۆڕەپانی سێن مارکۆی و هەروەها لە رۆمانەکانی سیمۆندا. هەندێ جار شتان لە تازەیی نیگارکێشانی ئەبستراکت نزیکترن، وەکو وەسفی پوستێرێك لە **سیانی‌یەکان** ی سیمۆن، یا وەسفی چەند چرکەساتێك لە فیلمێکی سینەمایی لەم رۆمانەدا. ساروت سەردەمانێك دەیگوت کە لەبەر هۆگریی بە بێدەنگیی وشەکان،لەگەڵ سینەما کە لەودا وێنەکان دەدوێن نێوانی خۆش نیە.بەڵام تەنانەت ئەویش پەسندی دەکرد کە کارەکەی بەردەوام لە "وێنەگەلی خامۆش" دەستی پێکردوە.وەك بڵێی بۆ دروستکردنی"جیهانی دەق" رێگەیەك جگە لە نیشانە دیداری‌یەکان نیە و لێرەوەش وەکو قەڵەمڕەوی نەریتی فەلسەفیی ئەپستمۆلۆژی تێگەیشتن‌و دیتنیش دەبنە هاوشانی یەکدی.

هەر نیشانەیەکی دیداری هەواڵی شوێنێکمان دەداتێ."لە سەرەتاوە شوێن هەبوو"، کلۆد ئولیە لە **هاوینی هیندی** دا وەهای گوتوە. شوێن بەلای ئەوەوە ئاوەڵایی‌یە. بە جۆرێك کە هەرکەس بتوانێ رەهەندێکی تاکەکەسی لەودا بەدی بکات. بەڵام لە چاوی روب‌گری‌یەوە ئەم گەڕانەوە بۆ تاکایەتی، چەمکی نامرۆیی سنورداریێتی تێدەگا و گلی دەداتەوە. لە **هەزارقوژبن**

(13) Dallenbach, op, cit, p.168.

و **خانوی ژوانگە**، دوو رۆمانی ڕۆبگرییە، شوێن سەربەخۆ لە مرۆڤانو بەدەر لە راڤەو نیازی مرۆڤان بوونی هەیە. لە **ساڵی رابردو لە مارینباد** هۆتێلی باروك تۆزقاڵێك یاریدەی ژنەكە ناكات تا شتێك لە رابردوی خۆی بێنێتەوەیاد. شوێن بەلای بوتورەوە زیندانە.هەڵاتن لە فەزا(خانو و شار)بنچینەی رۆمانەكانی ئەوە... لە L'emploi du temp (بەهەردووك واتای بارتەقای كات و كاربردەی كات) هەڵاتن لە شاری ئینگلیزیی بلستۆن، ئامانج و گەڵاڵەی بنیاتیىیە. شەمەندەفەر لە رۆمانی **گۆڕاندن** ئامرازی هەڵاتنە. یەكێك لە یەكەمین كارەكانی بوتور(واتە) برەوداریی شوێن" وەسفێكە" لە شارەدوورەكان: ئیستانبوڵ و سالونێك. رۆمانەكە زیاتر وەسفێكە لە شوێن بەو چەشنە كە هەیە: نەبزوت و بەدەر لە گۆڕانكاری، نەك بەو چەشنەی كە رۆماننوسان رۆژگارێك لە تاسەیدا دەسوتان: دەربڕینی هەڵكەوتی رۆح. گۆڕەپان لە **گۆڕەپانی كلۆدسیمۆن** دا تەنیا وێنەیەكە بێلایەن و كەمتەرخەم لە فەزا. مێژو بە یاریدەی فەزا نازانرێت. ئەگەر شتێك لە بەسەرهات یا مێژوش دەست بكەوێت داهێنەرانەیە. سیمۆن شار وەكو دەق نیگار دەكا: پێكهاتەیەكی تێكچڕژاو كە لە ئاماژەپێكەرەكان بیچمی گرتوە. رێگەكانی شارەكانی سیمۆن و بوتور ناگەنە هیچ جێیەك. گۆڕەپانەكان، ڕێگوزارەكان و باخەگشتییەكان لە شارگەلی كەونارای نێژراوی ژێرخاك دەچن. شوێنێكی گرنگ بۆ" رۆمانی نوێ"نووسان شارۆچكە كەناراوییەكانن: پلاژەكانی مەلە، بەتاڵ لە مرۆڤان. لەم كەناراوانەدا هەمووشتێك لەئاستدایە. دەریا ئاستێكە كە تیشك تاو دەداتەوە و قووڵایی نیە. هەموو شتێك لە هاوئاستیی ئاو و خاك یا دەریا و بەردەكەناراوییەكان دەدوێ. مەودایەك بوونی نیە. شوێن بە بەرینایی لە راستەڕێی ئاسۆدا هەم تازەیە و هەم كۆنە. خانوو لە " رۆمانە نوێیەكان" دا تاودانەوەی ژیانی مەعنەویی مرۆڤان نیە و سەربەخۆ لەوان بوونی هەیە. خانوو بەلای بالزاك (و تەنانەت پروست و جۆیس) تاودانەوە بوو. بەڵام بەلای سیمۆن و رۆب گرییە تەنیا شوێنە. هەربەم سانایییە. شوناسی نیە و شوناس نابەخشێ. ئەمە ڕووی جیاكارییە كە لەنێوان " رۆمانی نوێ" لەگەڵ رۆمانی مودێڕن و هەروەها لەگەڵ سینەمای مودێڕن. بەڵام ئەم جیاكارییە كەمتر لە هاوشێوەییەكانیان برەو و متمانەی هەیە و هاوشێوەیی لە تێپەڕین لەكات دەزانرێت، لە سەفەردا، نیگای موسافیری **گۆڕاندن** هیچ نیە مەگەر پەتی. جۆرە گەیشتنێكە بە خودی شتان، یا لانیكەم دەربڕینی تامەزرۆیی ئەم دەستڕاگەیشتنەیە. وەكو نیگای لئۆپۆلدبلۆم،كە بەوەوە سەفەری دەریایی ئۆلیس دەبێت بە پیاسەی بلۆم لە دابلین، رازی رۆمانی مودێڕن گۆڕانی شوێنە. ئەو كەسەی كە ڕێدەكا پەیتاپەیتا بەرجەوەن دەگۆڕێت و

گۆشەكان گوهارتو دەكا. پەیتا پەیتا قاپوكەكانی سەرەمرەی بەرجەوەنی دیداری تێك دەشكێنێ. رەنگە بتوانین بێژین كە هەر رێگوزارێك بە واتایەكی سینەمایی وێنەكان مۆنتاژ دەكا. هەر شەقامگەڕێك، هەر رێبوارێكی پیادە، هەر دەرگێلێكی پیاسەكەر لە شاردا، ئاگا یا نائاگا، عەودالی شتێكە و پیوار لە شوێن ئەزموون دەكا. شوێنی Aچركەساتێكی دوای ئەوە ئیدی شوێن نیە، كاتێكی لە كیسچوو و ونبوویە. هەركە كات لە دەست دەچێ، چونكە بەردەوامێتییەك لە كار دا نیە، هەموو شتێك پاتۆرپاتۆر بێ دەسپێك و بێ ئاكام ئاشكرا دەبێ، دەتوانی لە گوزارەیەكدا، كردەیەك وەسف بكەیت كە دەست پێدەكا و دەگاتە كۆتایی. بەڵام لە جیهانی دەقی رۆمانی نوێدا نە بەراییەك هەیە و نەكۆتاییەك. كرداری دروست بۆ دەربڕینی یادەوەری(و بۆ رۆمان) كردارێكی بێلایەنە. زمانی رۆمان واتاداری نیە. موسافیری" رۆمانی نوێ" لە شوێن و لە فەزای خەیاڵی و تەنانەت لە هەڕەتدا سەفەر ناكا، ئەو ڕێ دەكا، لە " جیهانی رەهای شتان".

کوکتوی شاعیر

نیگارێك لە ژان مارە چاپ بووە کە بەهالاوێك لە پەژارە و ترس لە گۆڕی بەتاڵی هەڤاڵی دڵبەندی ژان کوکتو دەڕوانێ. چەند خولەك پاشتر تابوت لەوێ دەهاوێن. ژانمارە لە کۆتایی **بەسەرهاتی ژیانم** دا نووسیویەتی کە نەیدەویستو نەیدەتوانی بۆ پیاوێك کە ئەوەند خۆیشی دەویست بگری، چونکە لە وەسیەتنامەی ئۆرفە لەوی بیستبوو: "بۆ شاعیر کە ناگرین... ئەو تەنیا خۆی دەخاتە مردنەوە... ئەتوار لەخۆ دەنوێنێ".

بە شیعر ئەتوارنواندن و سەبارەت بە مەرگ ژیان خۆشویستن، جێماوەی ساڵانی منالیی کوکتو بوون. ئەمانە"مەسەلە سەرەکییەکان"ی ئەو مانەوە، لە ساڵانی نێوەڕاستی لاوێتی کە خۆی شایەتی جەنگی ١٤-١٩١٨ بوو تا یازدەی ئۆکتۆبەری ١٩٦٣. سنوری مەرگو ژین، چوون بۆ جیهانی مردوانو لەوێوە گەڕانەوە، ئەگەر یا کەتواری ژیانی پاش مەرگ، عارێفانەترینو بێگومان شاعیرانەترین چەمکێك بوو کە ئەو لە بەرهەمەکانیدا شوێن پێی هەڵدەگرتەوە. ئەمانە هەمان نەزیلە ئێجگار کۆنەکانی مرۆڤن، لە گلگامێش، **پەرتوکی مردوان** ی میسرییەکانو هەڵبەت ئوستورەی ئۆرفئۆس. بە مەبەستی ژیان، بە گرێدانی شیعر و مەرگ، شیعری دەگوت.ئەو شانۆنامە، رۆمانو رەخنەگەلی هونەریی نووسی، فیلمی سازکرد، باڵەی بەرهەڤ کرد، بەڵام بەردەوامو لە هەمو حاڵێکدا شاعیر مایەوە. جارێکیان لە گفتوگۆ لەگەڵ ئاندرە فرێنۆ ڕای گەیاند: "بە لای خۆمەوە لێبڕاوە. کاری شیعریی خۆمم لە (فیلمی*) خوێنی شاعیرێك درێژەداوە"و لە پەراوێزی لاپەڕەی کۆتایی دوایین دەفتەری شیعری (بە ناوی) **ئاوازی ماتەم** نووسی: "لە هەر ساتێکدا شیعر ڕەخساندن، کاری من نەبوو، کاری مەرگ بوو". زۆرجاران گوتبووی شاعیرێتی وەکو ڕەوشت دەزانێ، شتێك کە هەمیشە و لە هەموو جێیەك ئامادەیە، بەڵام خۆی دەشارێتەوە. لە بەرهەمەکانیدا هیچ ڕۆشن نیە کە تا چەند ڕەوشت، هونەر، چاکەو جوانی لە جێی یەکدی بەکار هاتون. هەر چەند ئەم رازە بۆتە بابەتی دەیان وتارنامەی زانکۆیی، وتار و پەرتوك، بەڵام هیچکام نیشان نادەن کە کوکتو، سەرەنجام هێڵی سنوریی

* تێبینی لە نووسەرە.

لە کوێدا دەکێشایەوە. کوکتوی پیر لە "دواندەریی ئاکسفۆرد" تێکۆشا تا کەوشەنی نێوان زمانو شیعر بکێشێتەوە و وەکو هەر کەسێکی دیکە کە ئەمە بکاتە ئامانج هەرەسی هێنا، بەڵام زەنای هەرەسی ئەویش بیستەنییە: "شاعیرێتی تەنیاییەکی ترسناکە، جۆرە نەخۆشییەکی گیانە. شیعر یەکسەر بە پێچەوانەی ئەو شتانەیە کە خەڵکی پێیان وایە شاعیرانەیە، لە چەکێکی وەشێراو و ترسناك دەچێ، جاروبار لە مەودایەکی دوورەوە ئامانجی خۆی دەپێکێ".

لە ئورفە، داوەرانی جیهانەکەی دی کە لە شیعر و شاعیرێتی بێئاگان لە ئورفە دەپرسن کە شاعیر کێیە و وڵام دەدرێنەوە: "جۆرە نووسەرێك، نووسەرێك کە شتێك نانوسێ". شت نووسین ئەگەر پێڕەوی لە لۆژیکێکی بەڵگەهێنەرانە بێت، کاری شاعیر نیە. کوکتو لە زاری شیعرەوە دەڵێ: "من ئەو درۆیەم کە بەردەوام ڕاستی دەڵێ". ئەم قسەیەی ئەو رەنگە لە بەرئەوەی کە نیچەییترین قسەی ئەو و نیچەییترین پێناسەیەك کە لە شیعر خستویەتیە گۆڕێ، وەدڵ بنیشێ. بە پێی ئەم "پووچەڵنوێن"ە، میتافۆرەکان هەڵبەت ڕاست ناڵێن، بەڵام بە هەرحاڵ خوازەگەلی شاعیرانەن و دەچنە نێو نێواخنی هەقیقەتەوە.

شاعیربوونی کوکتو کتومت لەوێدا کە دەبێ، دەردەکەوت: "بە جۆرێکی دی دنیا دیتن". ئەم دیتەیە ڕوانینێکی توخسانە و گەمژانە، تاودانەوەی سوحبەتچیەتیی لە کۆتانەهاتوی مۆسیقای فەرەنسی یە. کوکتو بەم چەکی مەودای خشتەبەر لەگەڵ کەتوار، توانی دژوارترین مەسەلە فەلسەفییەکانی مرۆڤی رۆژگاری خۆی لە هەر بەرهەمێکی هونەریدا بکاتە شیعر. رۆمان، شانۆ، باڵە و فیلمی سازکرد تا شیعر بڵێتو نیشان بدا کە رەخساندن، یا بە گوتەی یونانییەکان Poesis، شیعرە. تەنیا لەو ڕێگەوە دەتوانی بزانیت کە بۆچی بەلای یونانییەکانەوە لە تراژێدیدا ڕێگەی هەڵاتن نەدەمایەوە. ڕێگە دادەخرا، نەك لە بەر ئەوەی کە پارادۆکسی خوایانو یاسای زەمینی شێلگیر بوو، بەڵکو بۆ ئەوەی کە مەرگ دەیتوانی کۆتایی بە هەموو شتێك بێنێو تیتاڵی بە گەڕانەوەی کۆتایی دەکرد. هۆی هۆگریی کوکتو بە ئوستورە یونانییەکان، بە تایبەت ئۆدیپۆسو ئۆرفئۆس، باڵادەستیی نەسازەکان بوو.یەکەمیان، یاساگەلی سپیتای لەم ژیانە بچوکە زەمینییەی خۆی پێشێل دەکرد و لە وڵامی هەر نارازییەك وڵامی دەدایەوە کە بێجگە لەوە

ڕێگەیەکی دیکەی نیە، چونکە قسمەت‌و چارەنووس وەهایەو دوەمیان گەڕانەوە بۆ ژیان لە گرەوی ئەڤین دادەنێ، ئەڤینێك کە پەیوەست بوو بە ژیانەوە.

نیگای ڕکێش کراوی کوکتو بۆ خواوەندی شیعری یونانیان بە بارتەقای نیگای پەسنکەری منالێك بۆ دایکی نەزیلە بێژی بەر لە خەوتن بوو. منالان نەزیلە تا کۆتایی لە هالاویێك لە باوەڕ و ناباوەڕی دەبیسن‌و زۆرجاران کۆتایی و خەوتن پێکەوە دەبەسنەوە.کوکتو لە هیچ جێیەك لە(فیلمی) **دیۆ و دلبەردا** ئەم شاعیرێتیی منالی ڕۆشن نەکردەوە. خۆی بە هێماکردن بەم فیلمە دەیگوت: "ئەڤین بە نەزیلەکانی پەرییەکان بەبێ پەرییەکانە". یەك جار لەمەڕ کیژۆلەیەك بە ناوی مینو درۆئە کە بە شێوەی کۆن شیعرگەلێکی بە لاساییکردنەوە لە فرانسوا مالرب دەگوت‌و حەوتونامەکان ئەویان دۆزیبوویەوە و بەناوبانگیان کردبوو، گوتی: "هەموو منالان شاعیرن بێجگە مینۆدرۆئە". هەموو منالان شاعیرن‌و ناتوانی شیعرێك بۆ منالان بێژیت کە شیعر نەبێ‌و ئەوان قبوولی بکەن. نەزیلەی منالان بە شێوەیەك لە شێوەکان وەبیرخەری مێتۆدی ڕۆمانتیکخوازانی ئالمانییە و بە شیعر و ئوستورەوە گرێ دەدرێ. ڕازی ئەم هاوبەستەییی‌وگرێدانە، خولیاو مۆتەکەیە (**منالانی تۆقێنەر** دەتوانی بە شتێك بیجگە لە مۆتە کە بزانیت؟). وەلێ کوکتو کلیلی خولیای لەوەیدا کە سوریالیستەکان بە ڕێخۆشکەر دەزانی، بەدی نەدەکرد. کاری بەسەر خالی تێك کردنەوەی ڕەگەزداری‌و سیمبۆلسازی نەبوو. گوێی بە سیمبۆلسازیی فرۆیدی نەدەدا. ڕەنگە لە بەر ئەمە، لە مێژوی ئەدەبیات (ئەو پەرتوکانەی کە لێیان بێزار بوو) ئەمڕۆ ئەو هاوپێناو لەگەل ژول سوپرویل‌و مارکس ژاکۆب"لە پەراوێزی سوریالیستەکان" بنەجێ دەکەن. چ پێناسەیەك لەمە باشتر؟ چ شتێك باشتر لە پەراوێزمانەوە؟ وەك بلێی دێڕە شیعرێك، لە پەراوێزی دەقێکی زانایانە یاداشت بکرێ، یا بیرەوەرییەکی سپیتا لە دەقی ژیانی ڕۆژانە.

ئەگەر کوکتو توانی سیمبۆلسازیی فرۆیدی پشتگۆی بخات و نەهێلی کە خولیا بۆ دۆزینەوەی ڕەمز دابەزێ‌و نەهێلی کە خەو لە ئوستورەکان دوور بکەوێتەوە، لە بەر ئەمە بوو کە توانی بە یاریدەی ئوستورەگەلی یونانی کەونارا و یەك یا دوو کەسیەتی و سەرنموونە، خولیا بە خەیال، ئارەزو، تامەزرۆیی‌و لە یەك ئاخاوتەدا بە ئۆمێدی گەڕانەوە گرێ بدات. گەڕانەوە هەوێنی سەرەکیی بەرهەمەکانی ئەوە، گرنگترین وانە کە لە زمانی نیچە لە قوتابخانەو ڕێبازی فەیلەسوفان فێربوو. فیلمنامەیەکی جوانی لەبارەوە نووسی‌و

بە ناوی **گەڕانەوەی هەرمان** و لە هەر بەرهەمێکیدا بە جەختەوە لە نەزیلەی گەڕانەوە دوا. بۆ نموونە، لە گرنگترین کاری سینەمایی خۆیدا ئورفە سەفەرێکی هەبوو بۆ جیهانی مردوان و لەوە گرنگتر گەڕانەوە بۆ ژیان. لە تێکڕای بەرهەمەکانیدا ئەم نموونەیەی گرتە بەر: گەڕانەوە وەکو ویستی گەیشتن بە نەناسراو، بە شتێکی ئەزموون نەکراو، فام نەکراو، ڕاڤە نەکراو. ڕۆمانی **تۆماسی خشتەبەر** ئەم شتە وەپشت‌سەرنراو و ئەزمون نەکراوە، بە تامەزرۆییەوە بە گەڕانەوە بۆی نیشان دەدا. هەر بەرهەمێکی کوکتو وەبیرخەری خەفەتباریی چێخوف ئاسای ئەڤینێکە کە هەرگیز نەهاتە دەربڕین و سالانێك دواتر ڕازی سەربەمۆریی دۆزرایەوە: هیوا بە گەڕانەوە، نائۆمێدی، زۆرەملێی مانەوە لە هەلکەوتی هەنوکەیی‌و خەفەتباری تایبەتمەندیی بەرهەمەکانی ئەون کە بۆ هەموو یەك ڕێگە چارەی شك دەبرد: گریمانی مردن‌و هەمدیس زیندو بوونەوە. شیعرەکانی ئەو، ئەو وشە جادوییانەی کە لە سەر پەڕاوەکان چاپ دەکران‌و ئەمڕۆش لە قالبی پەرتوکگەلی بچووك هەروا زیندون، لە بیرەوەرییەکانی کەسێك دەلێن کە لە پاش یەکەمین جەنگی جیهانی لێی تێدەهزری و لە ئاقاری ترسهێنەری شتێك وەچنگی نەکەوت‌و پاشان دنیا و ژیانی ئەزموون کرد و دیتی کە ناکرێ ئەمانەت خۆش بوێ، یا تەنانەت سەریان بۆ نەوی بکەیت‌و پاشان پیر ببی‌و ببینی کە ئێستا دەکرێ شتێك بێژیت، هەوالێك بدەیت، هیوات بە گەڕانەوە هەبێ‌و بە نێو ئاوێنەیەکدا تێپەڕیت‌و ڕێ بۆ جیهانی مردوان خۆش بکەیت.

کوکتو هەرگیز لە ئارەزوی دووپات کردنەوە نەبوو، چاوەڕێی هەلێك نەبوو کە "ئەمجارە بکرێ ئەزموون بکەیت". پێشتر شتێك ڕووی نەدابوو کە دووپات بکرێتەوە. ئەوەی ئەمڕۆ ڕوودەدا تامەزرۆیی بە ڕوودانی شتێکە کە جارێکیان دەرفەتی بۆ ڕەخسا و لەبارچوو. هەرجۆرە گەڕانەوەو هەر چەشنە تامەزرۆییەك، هاوپێناو لەگەل ئەم چەمکی لەبارچوونە. دوایین وشەی ڕۆمانی **منالانی تۆقێنەر** ئەمەیە: "کە ڕەویوەتەوە". کاری کوکتو لە نووسەرێك دەچێ کە کەمتر لێی دەدوا، مارسێل پروست، دەیهەویست لە ڕێگەی نووسینەوە، ئەوەی کە بەڕاستی ڕووی نەداوە سازبکا، بەلام واخۆبنوێنێ کە خەریکە شتێك کە ڕووی داوە وەیاد دێنێتەوە. ئەرکی یادەوەریی کوکتو و پروست بەر لەوە وەیادهێنانەوە بێت، ڕەخساندنە. گێڕانەوەیەکی تازە لە ڕابردو، واتە ڕابردو بەو جۆرەی کە ڕووی نەداوە باسکردن. کاتی ونبوو و لە دەستچوو، تەمەنی بە سەر چوو، ئەزموونگەلی ئەنجام نەدراو تێکڕا کاروبارێکن بۆ هەمیشە درك نەکراو. مەرگیان بە ئەزموونێکی

ئەمرۆیی قەرەبوو دەکەینەوە. بە نووسین، رەخساندن. بەمجۆرە بۆ جیهانی زیندوان دەگەڕێتەوە.

ئۆرفە ناوی شاعیرێکی فەرەنسی‌یە کە هەمان ئۆرفئۆسی یونانی‌یە، بە یاریدەی لۆژیکی شیعر(ئەوەی کە کوکتو "نەسازە نوێنیی شیعر"ی پێدەوت) واتە بە یاریدەی ئێرتیبز، فریشتەی رێنوێن، بە نیشتمانی مەرگو پێگەی دڵبەری هەرمان دەگات. لە پێشکەش کردنو نواندنی شانۆی ئۆرفە لە **١٩٢٧** کوکتو خۆی دەوری فریشتەی رێنوێن، (واتە) ئێرتیبێزی گێڕابوو و ئەو سەردەمەش تازە چوارساڵ لە مەرگی ئازیزترین هەڤاڵی، رادیگە تێدەپەڕی. شاعیر تەنیا ئۆرفە نیە، رێنوێنیشە. شیعر وەکو شەماڵێکە کە لەنێوان مەرگ و ژیاندا دەشنێ. ناکرێ بە لۆژیکی ژیان واتایەك کە شیعر بۆ مەرگ هەیەتی، تێبگەی. هەندە دەتوانی بزانی کە هەر شیعرێك هەواڵێك لە مەرگ دێنێ، رەنگە لە بەر ئەمە کە مردوانیش بە شیعر لە ژیانیش هەواڵ دەبیسن. ئاوێنە کە تا ئەم ئاستە لە فیلم و لە شیعرەکانی کوکتو گرنگ دەبێت، تاودەرەوە نیە. لە دوو دنیا دەدوێ، بێ ئەوەی کە هەمدیسنوێنیو تاودانەوە بێت. هەر بەو جۆرەی کە دەمامکەکانیش لە دوو دنیا، لە مەرگو ژیان، دەدوێنو هەواڵ دەدەن. یەکەمین جار کە فریشتەی رێنوێن، لە جیهانی شاعیرانەی کوکتو دەردەکەوێ، لە شیعرێکدایە لە کۆمەڵەی ئۆپێرا (هەمدیس لە ساڵی **١٩٢٧**)، ئەم شیعرە بە ناوی "چرپاوی خۆی"، جۆرێك خۆ دواندنی شاعیرانەیە، کە لەودا فریشتەیەك هەواڵ لە جیهانی دیکەوە دێنێ.

لە ساڵانی پاش جەنگی دووەمی جیهانی، ئەم تامەزرۆیی‌یە بە روبەڕووبوونەوەی لەگەڵ مەرگو ئەم پێداویستییە بە ئێرتبیز، فریشتەی رێنوێن یا فریشتەی مەرگ، بە هێزتر بوو. لاوێتی نەیدەهێشت کە شاعیر قوولایی بەلای مەرگی بە کۆمەڵو جەنگ بناسێت. لە پاش مەرگی رادیگە ئیمانی بە گەڕانەوە هێنا، بەلام لە بە ساڵاچووندا باشتر دەیتوانی مەرگ وەك خۆی هەست بکات. ئۆرفە، هەواڵێکە لەم بەخەبەری‌یە، تا ئەو جێیەی کە بکرێ لێی بدوێی.

پاشبارەکان

تەنیایی بێرگمان

دەتوانین بڕیاری مۆریس بلانشۆ لەبارەی ئەدەبیات بۆ بیچمگەلی دیکەی دەربڕینی هونەریش بەرین بکەینەوە: "خۆ وێدەچێ ئەدەبیات بە شێوەیەکی بنچینەیی (بەڵام نەك بە جۆرێکی قۆرخکراو و نەك بە ئاشکرا) وزەی نارەزایەتی دەربڕین بێت: دەنگ هەڵبڕینی نارازییانە لە بەرانبەر هێزە پتەو و قایمەکان، نارەزایەتی لەوەی کە هەیەو لە کەتواری هەبوون، نارەزایەتی بە زمانو بیچمەکانی زمانی ئەدەبیو سەرەنجام نارەزایەتیو دەنگ هەڵبڕین لە خۆی کاتێك لە پلەو پایەی هێزێکدا دەردەکەوێ".[1] لەگەڵ خۆجەنگانی هونەر رەنگە گرنگترین و لە یادچووترین خاڵەکان لە بانهەڵکشانی ئەفراندنی هونەری بێت. بەردەوام لە جەرگەی بەربەرەکانێی هونەرمەند لەگەڵ بیچمگەلی قاڵبیی دەربڕینی هونەریو لەگەڵ رەمزگەلی زاڵ لە رێبازە باوە هونەرییەکان و لە شێوازی ناودەرکرد و بە "ناسیاوی سڕینەوە" کورتی دەکەنەوە. بەڵام ئەمانە بەس نین تا ململانێیەك کە لە جەرگەی بەرهەمی هونەریی نێوان پێناسە پەسندکراوەکان لە هەقیقەت و پاڵنەری دروستکردنی پێناسەیەکی تازە هەڵدەگیرسێو تەشەنە دەکا، بناسین. باسەکە لە خەباتی بەرهەمی هونەری لە بەرانبەر هونەر قەتیس نابێتەوە، ئاخێو لە بەربەرەکانێی بەرهەمی هونەری لەگەڵ خۆیەتی. هەوڵدانی هونەرمەند بۆ شکاندنی بیچمگەلی سواوی دەربڕینو وێنەگەلی قاڵبی لە هەقیقەت کە چەشنی هەرامەیەکی سپیتا دەپەرسترێن، چەندان لەگەڵ نیاز، نەخشە، ویست و ئاگایی ئەو پێوەندیی نیە. ئەمە تێکۆشان یا ئەزموونێکە کە ناخودئاگایانە بە زەبری پێویستیی بەرهەم بە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ خۆی لە پلەوپایەی هێزێك و لە بەر سەمەدی پڕهەژیانی دەربڕین لە تێپەڕین لە سنورەکانو قەدەغەکراوەکان و ئارەزو و بیانگەگرتنی خەیاڵ لە سەرترچوونەکانی پەیتاپەیتا لە قەڵەمڕەوی بووندارانەی خۆی، بیچم دەگرێ.

یەکێك لە گرنگترین لایەنەکانی پێویستی و سەمەدی دیهاوێژی لە کاری سینەماکار، هەڵاتن لە چوارچێوە و پەڕژینێکە کە "دانەر"ێك لەو دروست دەکا. شتێك پڕ ژانتر لەوە نیە کە سینەماکار تێبگا ڕاڤە یا فەرمانێك ئەو لە زیندانی پەستاوتوی بەرهەمەکانی رابردویو لە خەیاڵکردی بوونی "جیهانێکی نێواخنی و زەینی" دەورە داوە. هونەرمەند بە ئەرکی سەرشانی خۆی دەزانێ کە تێبکۆشێ تا لە هەرچی پێشتر ئافراندویەتی بانتر بچێو ئاسۆگەلی تازە بدۆزێتەوە. چوارچێوەی راڤەگەلی رێسابەندی کراوی وەکو "سینەماکاری دانەر" لەسەر بنەمای

---

(1) M.Blanchot, LAmite, Paris, 1971, P.80.

یەك ئاسۆی بەرتەسكو داخراو لەگەڵ هەژیانی ئازادیخوازانەی هونەری ناسازێ. لە دیدی زۆرێك لە رەخنەکاران، سینەماکاری دانەر یەکسانە بە ئینگمار بێرگمان. ئەمڕۆ کەمتر نووسەرێکی سینەمایی یا رەخنەکارێك لە دروستیی ئەم هاوسانی‌یە دڕدۆنگی دەکا. سینەماکاری سویدی چەندین دەیەیە کە باشقەی "دانەری فیلم" بووەو وەهاش ماوەتەوە، چ ئەوەی ساڵێك دوو فیلمی دروست کردبێ، یا یەك دەیە خامۆش مابێتەوە، یاخۆ دوایین کاری لە چاوی رەخنەکارانەوە شاکارێکی حاشاهەڵنەگر بوو بێ یان نا. بێرگمان نموونەی تەواوی هونەرمەندێکی سەرکەوتو زانراوە کە دنیای تێکچڕژاوی زەینیی لە جەرگەی میتۆدێکی دەربڕینی کەسی، تایبەتو ئێجگار بەهێز خستۆتە ڕوو. پەیداکردنی مۆری ئەم مێتۆدی دەربڕین و نیشانەکانی ئەوجیهانە لە بەرهەمەکانی گەورەترین سینەماگەران کە لەپاش ئەو کاریان کرد(ئاندری تارکۆفسکی، کریستۆف کیشلۆفسکیو...) بەردەوام رەخنەکارانی کەیفخۆش و رازی کردوە. پەسنکەرانی بێرگمان دووپات دەکەنەوە کە ئەم میراتگری رۆنانی پێکناکۆکنوێنی پیّڕەوادیتن و دەمارگرژیی پرۆتستانی و گوتەبێژی ماندونەناسی سەهۆڵ بەستنی ژیانی بێخوا، بێتوانایی مرۆڤی مودێڕن لە دەستڕاگەیشتن بە مەعنەوییەت، خامۆشیی ترسهێنەری خوا، دڵەڕاوکێ میتافیزیکییەکان، نەلواوبوونی پێوەندی مرۆیی، لە "تێکڕای بەرهەمەکانی" راگەیاندراوانی میتافیزیکیو رەوشتی دەرکردوە و بەردەوام فیلم بە فیلم چۆتە پێشێ و مێتۆدی دەربڕینی خۆی لە هەسان داوە. ئەم رۆخسارگەری‌یە لە بێرگمانی دانەر وەها کاملّ دەبێ کە سینەماگەر لە ئامانجی کارێکدا سەرکەوتوە کە هونەرەکانی دیکە لە بەر هۆی سنورداریيە پێکهاتەییو ئامرازییەکانی خۆی توانای ئەنجامدانی ئەوەیان نەبووە و لە بەرەنجامدا بە سینەمای مودێڕن بە وەها کارامەییو هێزێکەوە برەوداریی بەخشیوە کە هەر تازەگەری و رەمزشکێنییەکی مامۆستایانی سینەمای کلاسیك دەباتە ژێر پرسیار.

بە سەرنجدان لە هاوچڕیی‌یەکی رەخنەگرانە کە نیوسەدەی خایاندوە، دەبێ بپرسی کە ئایا لە بەرانبەر وێنەیەك کە لە بێرگمانی دانەر نیگار کراوە بلیمەتیی هونەریی ئەو کە بەردەوام بە شێوەیەکی ماندونەناسانە نوێخواز و تازەخواز بووە کەم رەنگو ڕەویو نەبۆتەوە؟ بۆچی بێهیچ دڕدۆنگییەك ئەویان بە دانەر زانیوە و لە سەکۆی هەڵبەت پایەبڵیندی بەڵام بە ڕاستی بێکەڵکی هونەرمەندێکی پێناسەکراو و ناسراو ریزبەند کردوە؟ بۆچی پێیان وایە کە ئەو لەو داهێنەرانەیە کە یەكجار و بۆ هەمیشە بەرهەمی جیهانی نێوەکی و رێبازی هەساندراو دەدۆزنەوە و ئیدی کارێکیان نیە جگە لە بەخشینی فراژووبوون پێی؟ بۆچی بەردەوام گریمان دەکەن کە بێرگمان

قسانێك دەبێژێو ناتوانن تێبگەن كە زمان لە ڕێگەی بەرهەمەكانی بێرگمانەوە دێتە قسە؟ بۆچی خودئاگایی لە پێگەیەكی سەرتر لە وزە و پاڵنەری خودئاگا ریزبەند دەكەن؟ هەڵبەت ڕاڤەگەلی جیاوازی زۆر و زەوەند لە هەر بەرهەم یا لە كۆمەڵەی كارەكانی بێرگمان خراوەتە ڕوو و تێكۆشاون تا ئەو لەگۆشەی جیاوازەوە نیگار بكەن. بەڵام تێكڕای ئەو وێنانە لە سەر بنەمای باوەڕی نارەخنەگرانە بە بەردەوامێتی و فراژووبوون كاری سینەماكارێكی دانەر دروستكراون. وەك بڵێی سەیری بەرجەوەنێكی تاقانەیان لە گۆشەگەلی جیاوازەوە كردبێ. نموونەكە لە نرخاندنی دوو سینەماكاری گەورە دەهێنمەوە كە ئەوانیش لە گێچەڵی پێناسەگەلی لە قاڵبدراو لە سینەماگەری دانەر پشكیان بەركەوتوە و تازەگەرییەكانیان بەردەوام لە بەر چاو ونبووە. فدریكۆ فلینی لەمەڕ بێرگمانەوە گوتبووی: "بێرگمان لە هونەرمەندێكی چەرچی لە سەدەكانی ناڤین دەچێ كە دەتوانێ لە نێوەڕاستی ژوورەكە دابنیشێ و بەرامبەران (بیسەر ـ خوێنەر) لە دەوری خۆی كۆبكاتەوە و هەموان بە نەزیلە بێژییەكان، گۆرانی چڕینەكان، گیتار ژەنینەكانو شیعر هۆنینەوەكانو تەڕدەستیەكانی ئەفسون بكا. ئەو شەڕاشۆیە و جادوت دەكا. تەنانەت ئەگەر لەگەڵ تێكڕای ئەو شتانەی كە دەیڵێ كۆك نەبیت، هەمدیس شەیدای شێوەكەی لە گوتنو نیگای پڕشۆر و هەژیانی ئەو بە دنیا دەبی. ئەو یەكێك لە كامڵترین سینەماكارانێكە كە من لە ژیانمدا دیتومە" ژان لۆك گێداریش لەمەڕ بێرگمانەوە گوتویەتی: "(سینەما)* هونەر و چالاكییەكی بەكۆمەڵە. مرۆڤ بەردەوام لە بەرانبەر دیمەنو یا لە بەرانبەر لاپەڕەی پەڕاوگی نەنووسراوە تەنیایە. بۆ بێرگمان ئەم تەنیایی‌یە مەرجی سەرەكییە و تەنیابوون بە واتای گەڵاڵەی پرسیاران و دروستكردنی فیلم بە واتای وڵامدانەوە بەو پرسیارانەیە. نالوێ كە بتوانی لەمە زیاتر بە واتای نەریتی وشە رۆمانتیك بێت".[2] چ بێرگمان فرەزانی شۆخو شەنگی سەدە دوورەكان بزانین یا هونەرمەندێكی رۆمانتیك (هەڵبەت لەنێوان ئەم دوو پێناسەیە مەودایەكی قووڵ لە دوو گۆشە نیگای تەواو جیاواز ئاگادارمان دەكاتەوە) هەمدیس لە یەك دانەر دەدوێین، كەسێك كە لە سەری كۆڵەكەی گێڕانەوەیەكی باڵادەستیگەرا بە ژین و بەرهەمەكانی خۆی پێك بەسترانەوە و واتای بەخشیوە. لە هەردووك خاڵەكەدا ئەم پێشگریمانە كۆڵەكەی تێگەیشتنە كە بێرگمان لە بەرهەمەكانی خۆیدا ڕێچكەیەكی فراژووبوونی بڕیوە و پێشكەوتنی (واتە ویستی دەستڕاگەیشتن

---

* تێبینی لە نووسەرە. (و)

(2) P.Cowie, Swedish cinema, London, 1966, P.92.

بە ترۆپكی پێگەیشتن، بە ئاوەزی پەتیی عەقڵ باوەڕان) هەبووە. ڕەخنەگرانیش كاتێك كە لە نووسینو دانانی بەرهەمەكانی بێرگمان دەدوێن ئەو لە چوارچێوەی پێناسەیەكی بنەتایی ریزبەند دەكەن و لە راستیدا ڕێگەی گەڕانەوە، هەڵسەنگاندنە پەیتاپەیتا و ئەگەری ئەزموونگەلی تازە لەو دەستێنن. ئەم دۆش دامانە لە تازەگەری بە نرخی ڕەخساندنی وێنایەك دەلوێ كە بە گوێرەی ئەوە بێرگمان نیگایەكی تاڵ، نائۆمێدانە و ڕەخنەكارانەی بۆ دنیا هەیە و لە پلەوپایەی پەیامنێر (پلەو پایەیەك كە بە هونەرمەندی مودێڕن پێشكەش ناكرێ) جیهانی بە وردی ناسیوە و ناساندویەتی. وەك بڵێی هێژامەندیی هونەرمەند ئەم ناسینەیە. وەها وێنەیەك لە هونەرمەند ئەو بۆ پەیامنێری ڕووداوێكی كۆتاییهاتو دادەبەزێنێو شادی و سەركێشیی بلیمەت ئاسا ئافرێنەری لەو درێخ دەكا. هونەر ئەگەر دروستكردنی ئازادانەی دنیایەكی تازە نەبێ كەوابوو چیە؟

ئایا دەتوانی پەسند بكەیت كە متمانە و برەوداریی بێرگمان لە هەمان سیفەت و وەسفكراوی "سینەماگەری دانەر" دەبڕێتەوە؟ ئایا شیاوە كە ئەم سیفەتە وەها بێخەیاڵو ئاسودە، بەدەر لە كەڵكەڵەی ڕەخنەكارانە بە كاربەرین؟ ئایا بە وەگەڕخستنی سیلەنیگایەك كە خاڵگەلی نایەكانگیر بە یەكسان دەناسێنێ ئەگەری هەنگاونان لە سەرزەمینی تازەیی‌یەكان لە خۆمان بستێنینەوە؟ ئایا بەسە كە هێڵێكی سوور پەیدابكەین كە بە پێی گریمان لە تێكڕای بەرهەمەكانی بێرگماندا بوونی هەیە؟ ئایا هەر ئەوەی كە لە دورگەیەكی تەریك كەوتو و بەتاڵ، مرۆڤانێكی داماو و سەرقاڵ بە وارسكەگەلی سەركوت كراو پەیدا بكەینەوە، ئەو كەسیەتییە ناتەواوانەی كە لە بیرەوەرییەكانی خۆیان دەدوێن، ئەڤیینداری دەكەن، ڕقو كینە نیشان دەدەن، دەست بۆ توندوتیژی دەبەن، لە مافەكانی خۆیانو لە تەنیایی خۆیان داكۆكی دەكەنو جاروبار بە شێوەیەكی منالانە ئارەزوی پێوەندی گرتنیان هەیە، ئارەزوی ورتەورتی میهرەبانی، دەستێكی بەزەیی و هاودڵی كە لە ژانە جەستەییو مەعنەوییەكان كەم بكاتەوە، ئایا هەر ئەمە كە نیوەشەوان دەنگی هۆڕنەی كەشتییەك لە دەریایەكی دوور دەبیسینو ئەلەندان لەگەڵ زیقەی مەلانی دەریایی بێدار دەبینەوە، هەر ئەمە كە ئەو دیمەنە نزیكە جاودییو خۆرە زەردەی بێگیانی باكووری ببینینو وشەگەلی هۆش ڕفێنێ سویدی بەرگوێمان بكەون جاروبار ئاوازێكی ناتەواو لە باخ یا مۆتزارت ببیسین، بەسە تا ڕابگەیەنین كە لەگەڵ سینەماگەرێكی دانەر سەروكارمان هەیە؟ ئایا دەتوانی چاو لەو هەموو تازەگەری و تازەبیانەی دەربڕین لە **پێرسۆنا** بنووقێنی كە هیچ هاوشێوەیی‌یەك لە كارەكانی پێشوی بێرگمان نیە، یەك جار و نەك زیاتر ئەزموون كراونو ئیدی لە بەرهەمەكانیدا دووپات نەكراونەتەوە.

هەڵبەت لە بەرانبەر ئەو کەڵکەڵەی تازەگەری، تامەزرۆیی بناخەڕێژی شێوازی تاکەکەسیش بوونی هەیە. بێرگمان وەك زۆرێك لە سینەماکەرانی گەورە بەردەوام عەودالّی پەیدا کردنی شێوەی دەربڕینی تایبەت بە خۆی بووەو ئەزموونگەلێکیشی لە فیلمەکانی خۆیدا دووپات کردۆتەوە. ئەمەیان یەکێك لە هۆیەکانی سەرهەڵدانی بەدحاڵێبوونێکە کە وردبوونەوە لە گشت بەرهەمەکانی ئەو لە پێگەیەکی سەرتر لەسەرنجدان لە فیلمەکانی نیشان دەدا. جیا لەوە، بێرگمان لە زۆربەی کارەکانیدا چەندلایەنێك لە ژیاننامەی خۆنووس دێنێتە گۆڕێ. ئەو لە گرنگترین فیلمەکانیدا خۆی وەکو ناسکارێکی نێوەندی هێناویەتە پێشێ‌و پەیامنێری ماندونەناسی ئەزموونەکانو ژیانی خۆی بووە. وا دێتە بەرچاو کە لە پێوەندییەکی دژواری ئەڤیندارانە کە لە هاوینێك لەگەڵ مونیکا بیچمی گرت تا توندوتیژیی حەپەسێنەری شەرم، لە زەوقی لەدایکبوونی بوونەوەرێکی تازە لە (بەرهەمی) لە سەروبەندی ژیاندا تا ترسی مامۆستای بە ساڵاچوو لە مەرگ لە **تووەفەرەنگییە کێویلەکان** لە پەیکەری دارینی مۆرانە لێدراوی **بەرکەوت** تا پێوەندییە قەدەغەکانی(:) **وەکو ئاوێنەیەك، هاوارەکان و ورتەورتەکانو بێدەنگی،** لە هیوابڕاویی قەشەی ئیمان دۆڕاوی **تیشکی زستانی** تا مۆتەکەی **کاتژمێری بوولێڵە** ئەم پیاوە بە راستگۆییو ئاگایی لە پەرۆشییە هەمیشەییەکانی خۆی دواوە. وەك بڵێی دەکرێ پەرۆشییەکان بناسیتەوە و پاشان بە راستگۆییو ئاگاییەوە سوراخیان بگریت. کارێکی ئاسانە کە لە **فانیو ئەلکساندێر** دا پەیجۆری بێرگمانی دانەر بکەین. بەڵام لەم رێگاوە بە کوێ دەگەین؟ جگە بە گێڕانەوەیەکی باڵادەستو لە گۆڕاننەهاتو لە ژیانێك، کە ڕێ لە گێڕانەوەکانی دیکە و لەم رووەوە پرسیارانی ناکۆتا دەگرێ؟ چ کەڵکی هەیە کە سەیرانی **دڵخۆشانەی** چینەوەی تووەفەرەنگییەکان لە **بەرەو شادمانی،** بە فەرموو فەرمووی نۆشین و خواردنی شیر و تووی‌فەرەنگی بۆ سوارچاك لە (بەرهەمی) **مۆری حەوتەم** و بە بێ‌خەیاڵیی لاوانەی سارای بێ وەفای **تووەفەرەنگییە کێویلەکان** گرێ بدەین؟ لە بنەڕەتڕا بۆچ دەبێ واتایەك بۆ هەر شتێکی جوانو هەستەکی دابتاشین؟ بۆچی ناچار بین کە لە رێگەی راڤەی تاقانەی ژیانێك هەمو شتێك یەکدەستو یەکانگیر بکەین؟ بۆچی نەتوانین هەر شتێك بە تاكو تەرایی، بێگەردیو خدەی تاقانەیو پێگەکەی لە دژبەرایەتییە نێوەکییەکانی ژیانێکی تایبەتیو گێڕانەوەگەلی نایەکانگیر گرێ بدەین؟ بۆچی نەتوانین دانەدوی ئەفراندنی فرەچەشنییەکانو فرەفاقی‌یەکان بکەین؟ بۆچی هەر سیمبۆلێك سەربەخۆ ولە خۆیدا کامڵ نەبینین؟ سینەمای بێرگمان رێگە بەم شێوە نیگایە دەدا و ئێمە لە خۆڕا دانەدوی نیگاری گێڕانەوەیەکی ئۆتۆریتەگەرا دەکەین.

ئەوەی فۆرمالیستە روسی‌یەکان وەدوی دەکەوتن چ بوو؟ جگە "وێژەیی بوونی دەق"، واتە دۆزینەوەی ئەو توخمەی کە لە دەقێکی ئەدەبی سازی دەکا؟ هەنوکە بە بەرینکردنەوەی ئەو چەمکە دەتوانین "هونەریبوون"ی دەقیش باس بکەین، واتە توخمێك کە کارێك دەکات بە بەرهەمێکی هونەری. پەیداکردنی ئەم توخمە دەبێ بە زۆرترین سودوەرگرتن لە خودی دەقو چاونوقاندن لە ڕاست ئاسانکەرەوە، بەڵام تا هەمان ئاستی گومراکەری توخمەکانی دەرەوەی دەق سەر بگرێ. تەنیا لە رێگەی وردبوونەوەیەکی دیاردەناسانە دەتوانین بەدەر لە هەر پێناسەو دیاریکارییەکی پێشتر پەسند کراو، پەیجۆری باندۆرە هەستەکییەکانی بەرهەمو ئاماژە تازەکانی بکەین. مەگەر جگە لەوەیە کە ئێمە شاکارە شانۆیی‌یەکانی یونانی کەونارا بە کەمترین بارتەقای دانایی لە توخمگەلی باندەقیو بە زۆرترین سودوەرگرتن لە خودی ئەو بەرهەمانە بۆ رۆژگاری خۆمان دەگوازینەوە؟ هەڵبەت لەوێشدا هەمبەرگەلی نێواندەقی لە کاردان، بەڵام ئەم هەمبەرانە زاتی و گەوهەری نین، بەڵکو لە زۆرخاڵدا پێوەندیگەلێکن کە ئێمە بۆ هێنانە ئارای ڕاڤەگەلی تازە دەیانخولقێنین. وردبوونەوە لە بەرهەمەکانی ئاسخولۆس یا سۆفۆکلێس بۆ تێگەیشتن لە یەکێك لەو بەرهەمانە تەنیاوتەنیا یەکێك لە کایەگەلی هونەریی لواوە و مەرج نیە باشترینیان بێت. لەمەڕ هەرکام لە بەرهەمەکانی بێرگمانیش وەهایە. ئایا باشتر نیە کە ملکەچی گرێ‌بەستی خۆرەخساوی هونەرمەند نەبینو لە جێی پێڕەوی لە گێڕانەوەی تاقانەی ئەو، خۆمان لە سەر بنەمای پێشگریمانگەلی تازە بە وەرگرتن، هەڵسەنگاندن، ڕاڤەو داوەریی هەر فیلمێکی ئەو خەریك بین؟

تا ئەو جێیەی کە پێوەندیی بە ئەزموونی زیندەگانیی بێرگمانەوە هەیە دەتوانی ببینی کە ئەویش مەحکوم بە ژیانکردن وەکو مرۆڤێکی مودێڕن بووە. ئەویش کتومت وەکو کەسیەتیگەلی بەرهەمەکانی هەزار پارچەو مرۆڤێکی کەمدو، پڕ لە رەمزوراز، بێ‌سۆز و شاراوەگەرە کە نایهەوێ رازێکی تازەی خۆی ئاشکرا بکات. ئەویش وەکو هەر مرۆڤێکی مودێڕن تێدەکۆشێ تا بە پێی گێڕانەوەیەکی تاقانە بە ژیانی خۆی تەواوەتێکی خەیاڵی ببەخشێ و بۆ خۆی شوناسێکی نەزیلەئاسا دروست بکا. هەوڵدانی ئەو لە دوو پەرتوکی **فانۆسی خەیاڵ** و **گریانخەیاڵەکان** کە یەکێکیان وەسفی ژیانی دژواری مرۆڤێکی هەمیشە نەخۆشە و ئەویدی باسلێکردنی تەنگژە زەینییەکانی ئەو مرۆڤە لە چرکەساتەکانی ئەفراندن، هیچ نیە مەگەر سازکردنی هەمان گێڕانەوەی تاقانە کە بە ڕواڵەت لە یاسای بنچینەیی، بێ‌بەزەیی‌و گیان سەختی مودێڕنیتە یەکانگیر نیە. بەڵام، گێڕانەوەیەکی ئاوەزدارانە لە ژیانی مرۆڤ ناتوانی بخەیتە ڕوو،

تەنانەت ئەگەر ئامانجی ئەم گێڕانەوەیە نیشاندانی نائاوەزمەندی ژیان بێت. هەزارپارچەیی ژیان ناسکاری مودێڕن هەرگیز لە جەرگەی گێڕانەوەیەکدا ناگونجێ. ئەم یەکتاییەی گێڕانەوە تێك شکێنەری تاکایەتی راستەقینەی مرۆڤی مودێڕنە. گێڕانەوەیەکی عەقلانی لە ژیانێك کە لە داخوازی عەقلانییەتێکی بزر بوو بە سەر بچێ بێ واتایە.

ئەم خودە تاقانە داهێنەرانەیەی بیرگمان بە بارتەقا "خود"ی کەسیەتییەکانی کاتێك کە وەقسەدێنو لەگەڵ گێڕانەوەگەلی گومانلێکراوی خۆیان ڕێنوێنی دۆزینەوەی هەقیقەتی دوورەدەست نابن، بایەخی هەیە. "من"ی داهێنەرانەی مودێڕن شوناسێکە کە ئارەزوی بوونی هەقیقەتێکی رەها دەچرپێنی. مەزنایەتیی بیرگمان لەمەدا نیە کە بەردەوام یەك ئامانجی گرتۆتە بەر، لە بێدەنگیی خوایەکی یەکتا دواوە و کۆمەڵە کەسیەتییەکی ناچار بە بزوتن کردوە. کاری گەورەی ئەو ئەمەیە کە جاروبار ئاگایانەو هەندێجار سەرەڕای ویستی خۆی نیشانی داوە کە گێڕانەوەی تاقانە و مودێڕن کە قەرار بوو شوناسێکی تاقانەی مودێڕن ساز بکا،تا چ ئاستێك بێبنەماو گاڵتەجاڕانەیە. تەنزێکی تاڵتر لەمە نیە کە بمانەوێ ئەم جاڕدەری فرەفاقێتی و هەواڵدەری بێتوانایی گێڕانەوەیەکی تاقانە لە قاڵبی وێنایەکی داخراو، بەرتەسكو لە قووڵایی خۆیدا پووچەڵنوێن لە دانەرێك جێبکەینەوە. هەر کام لەو کەسیەتیانەی کە ئەو خولقاندنی (کتومت وەکو کەسیەتییەکانی نووسەری خۆشەویستی واتە ئێستریندبێرگ) بۆتە کەسێك کە لە هەڵکەوتێکی دووپات نەکراوە کردەیەکی چاوەڕواننەکراو لە خۆی نیشان دەدا. دەبێ ڕێسای بێقازانجی لێکچوون وەلابنێین تا بتوانین لە هەر بەرهەمێکی ئەودا و لە هەر کام لە کەسیەتییەکانی ئەودا "هەرامەی یەکبوو" پەیدا بکەین، یەکێکیان کە نموونە، باشقە و سەرنموونە نیە و تەنیا لە یەك هەڵکەوتو لە یەك هەوڵدا بۆ دیهاوێژیو وەئۆباڵخستن خۆیو گەلاڵەرێژیی بوونی خۆی هەنتەشی هەیە. کەسێك کە بە سەرقاڵبوون بە تیمارگەریی بوونی خۆی لەگەڵ دڵەڕاوکێکانو دۆش داماویی‌یەکانی ژین بردنە سەر لەم دنیایەدا بەرەوڕوو دەبێ، جگە بە وزەی ئاوەزباوەڕی ناتوانی ئەم بوونەوەرە کە تەنانەت بەردەوامێتی کەسیەتیشی بە بێگار دەکێشێو مێژوی ژیانی تاکەکەسی بە هەودایەك لە واتاگەلی داهێنەرانە و ئانوساتی کورت دەکاتەوە، بکەیت بەویدی یا سەر نموونە و باشقە.

قەشەیەك کە ئیمانی خۆی لەکیس داوە و ئیدی هیچ هۆگرییەك بە مرۆڤان هەست ناکا بەڵکو دەبێت بە تاکێك، نەك بە واتای بەردەوامیی ژیانێك، بەڵکو بە واتای کەوتنە هەڵکەوتێکەوە، واتە لە بارودۆخی هەوڵدان بە مەبەستی خستنە ڕووی راڤەیەك لە خۆ و

دۆزینەوەی پێگەی خۆی لە جیهاندا. ئەم هەوڵدانە رەوشتی‌یە بە گێڕانەوەی تاكو تەرای مودێڕن، چەواشە دەکرێ. سەدەکانی ناڤینی بیرگمان(**چاوەی کچێنی، مۆری حەوتەم، شمشاڵی ئەفسوناوی**) نەك سەبارەت بەوەی کە ترسەکانی جیهانی مودێڕن زەق دەکەنەوە، بەڵکو لە بەرئەوەی کە بە ڕاستی لە مێژو وەك یەکێك لە گێڕانەوەگەلی لواو دەدوێنو ئەوە لە پێگەی گواستنەوەی ئاسۆکان دەناسێنن، برەوداریيان هەیە. هەنوکە هەرکام لەو فیلمە ئەمەك نەزانراوانەی "بەرایی" (**قەیران، کەشتی بەرەو هیند، بەرەو شادمانی، زیندان، بەسەر ئەڤینماندا دەبارێ** و...) کە بەردەوام خودان بایەخی "مێژویی" و وەکو دەسپێکی ئەو شوناسە گریمانکراو و داهێنەرانەیە ناسێنراون، پێگەی شیاوی خۆیان لە تاکمەندیو شوناسی تاکەکەسیی خۆیان پەیدا دەکەن. بایەخی ئەوانە بە هیچ شێوەیەك لەوەدا نیە کە پێشگۆیی مێتۆدی دەربڕینی "دواتر"ن، ئەوانە لە خۆوە جوانو بێئۆقرەن. بەرهەمەکانی بیرگمان نە ڕێچکەیەکی ئارام و پەیتاپەیتانو نە بازنەگەلی چەق یەکگرتوو. ئەوان ئاژاوەی رەهای گۆماوێکن کە رەنگە خواوەندی شیعر و بیرەوەری، هەر بۆ یاری بەردێکی هاویشتبێتە نێوی. دەبێ بە شلەقانو کایەی ئاوەکان لە دەرەوەی ڕێسای فیزیکی، میکانیکیو عەقلانی بڕوانین، تا تێبگەین کە زیندوویە. کەسێك کە بیهەوێ لە پشت ئەوانەوە ریسای تاقانەو بڕیاری لێبڕاوانەی تێککردنەوەی شەپۆلەکان پەیدا بکات لە تەماشای سەمەرەیی‌یەکانی جیهان بێبەش دەبێ. ئەو تێناگا کە هەر شتێك لە پەرژینی ڕێساکان، پێناسەکانو دەبوایەکان زیندانی نەکراوە شتێکە کە لە خۆیدا زیندوە. هراکلیتۆس راستی دەوت کە دنیا لە منالێك دەچێ کە یاری دەکات.

رۆمێری فەرەنسی؟

ئەگەر لە ژان رنوار و ژانڤیگۆ گەڕێین، رەخنەگران کەمتر سینەماکارێکیان بە بارتەقای ئێریك رۆمێر بە "فەرەنسی" ناودێر کردوە. ئەم یارمەتی وەرگرتن لە "فەرهەنگی نەتەوەیی" لەمەڕ ئەویش وەکو هەردووك مامۆستاکەی دی، پشتی بە جۆرێك خۆشخەیاڵی بەستوە کە رەنگە لەم رێگەوە بتوانین شتێك لە تێکچڕژاویی بەرهەمەکانی ئەوان بدۆزینەوە. هەوڵدان بۆ تێگەیشتن لە تایبەتمەندیی بانگەشەکارانەی فەرەنسیبوونی فیلمەکانی رۆمێر و بە تایبەت تێکۆشان بۆ پەیداکردنی سنورێك کە تێپەڕین لێی، ئەم بەرهەمانە چیدی فەرەنسی نابن، دەتوانێ رۆشنگەری پانتاییو کەوشەنی ئەو خۆشخەیاڵییەش بێت. لەو فیلمە زۆر و زەوندانەی کە رۆمێر لە ماوەیەك زیاتر لە چل ساڵ دروستی کردن، توخمێك لە نەزیلە خەڵکی و کۆنەکانی فەرەنسی هەیە. ئەم توخمە جۆرێك راز و رەمزە کە لە پشتی رووداوە سادەکانی ژیانی رۆژانە شاراوە دەمێنێتەوە و سەرەنجام بە شێوەیەکی چاوەڕواننەکراو و خافڵگیرکەر روو دەدات. ئەم رازە وەکو کەتوارێکی بەرهەست بەڵام ناپەیدا لە کاردایە و سەربەخۆ لە ویستەکان، تامەزرۆیی‌یەکان، ڕقو کینەکان، دڵئازارییەکان، هزرەکانو نەخشەکانی کەسیەتییەکان درێژە بە ژیانی خۆی دەدا، تا لە جەرگەی تیرێژی زووگوزەری کەسك رەنگ لە خۆرنشینێکی کەناراو(**تیرێژی سەوز، ١٩٨٦**) یا یەك خولەك بێدەنگیی رەها لە ئەلەندی گوندییانە (**چوار بەسەرهاتی رینیت و میرابێل، ١٩٨٦**)، یا پێشهاتانێکی پەرجوئاسای لەمجۆرە خۆدەربخا. ئەم رازە بنەمای گێڕانەوەیی کارەکانی رۆمێری پێك هێناوە.

لە بەر گرێدرانی راز بە شێوەی گێڕانەوەیە کە پەرجوی دیداری بە تەواوی چاوەڕواننەکراو لە **نەزیلەی زستان** (١٩٩٦) ئێمە لە دنیای کەتوار بۆ جیهانی چیرۆکانی منداڵانە دەبا و دەگەڕێنێتەوە. لە دەقی چیرۆکی **شەوێك کە لەلای مۆ مامەوە**(١٩٦٩) چیرۆك گێڕەوە دەڵێ: "من بە تەما نیم کە هەموو شتێك لەم هەقایەتەدا بگێڕمەوە". لە راستیدا ئەمە هەقایەتێك نیە، بەڵکو هەودایەکی هەڵبژاردە لە رووداوگەلێکی تەواوجیاواز، پێشهاتەکانو رێکەوتەکانە. کتومت وەکو خودی ژیانە. لە بنەڕەتڕا دیار نیە. ئەوەی دەیڵێم نەزیلە بێ. بە هەرحاڵ من رووداوەکان وەها باس دەکەم وەکو خۆی، چۆن دیتومە ئاوەها. ئەوەش بڵێم کە هەموو ئەم رووداوانە هیچ واتایەکیان نیە، مەگەر ئەوەی کە من بە هەموویان واتا ببەخشم". ئەم هەڵێنجانە پروستی‌یە لە گێڕانەوە لەسەر دەوری یەکلاکەرەوەی چیرۆك گێڕەوە و هەڵبەت لەسەر جیهانی زەینی، تاخودئاگایی، بیرەوەرییەکانو خەیاڵگەرییەکانی ئەو

جەخت دەکا. گوتنی ئەمە کە: "من ڕووداوەکان وەها کە باس دەکەم، وەك خۆی، چۆن دیتومە ئاوەها" وەبیر هێنەری ئەوەیە کە دیتنی ئێمە بەمانای هێنانە ئارای ڕاڤەی ئێمەو شێوەی ئێمە لە واتاکردنەوەی دنیا و ئاشکراکردنی پێگەی ئێمە لە ژیانە. بەڵام لە بەرئەوەی هەموو ئەمانە بە هەرحاڵ شتێك زیاتر لە یەکێك لە گێڕانەوە لواوەکانو یەکێك لە ڕاڤەگەلی شیمانکراو نین، هەروا جێگە بۆ گومانو دڕدۆنگی دەمێنێتەوە.

گزمانکاران پێغەمبەرێکی فەرەنسییان هەیە: مۆنتنی. بەرهەمەکانی رۆمێر کە لە رێگەی لۆژیکی گێڕانەوە بە سەروەریی دڕدۆنگی دەگەن، بە مانای پێڕەوی لەو بیرمەندەن. سینەمای فەرەنسا جگە لە ئەزموونی ئالێن رنە لە **ساڵی رابردولە مارین‌باد**، نموونەیەکی تا ئەم ئاستە کامڵ لە ژیان لە قەڵەمڕەوی دڕدۆنگی نیە. ئەم لاوە دەستوپێ سپیانە، بە خەیاڵی خۆیان وریا، بەڵام زیاتر گێژ و تووش لە فیلمەکانی رۆمێر لە زۆزانەکان، شارۆچکە کەناراوی‌یەکان کات بە فیڕۆ دەدەن، لەراستیدا متمانەیان بە شتێك نیە. لە رۆژانی پشو بەسەردەبەن، وێڵوێڵ دەسوڕێنەوە و لە وەڕەسیی رۆژانی بێکاریو لە هەڵاتن لە بەرپرسایەتی، بەڕواڵەت پێشهاتگەڕ بەڵام لەراستیدا ئێجگار پارێزکارن. زۆربەیان لە ڕێی زۆروێژیی ناکۆتا بۆ خۆیان کەسیەتیگەلی گێڕانەوەییو هەڵبەت درۆزنانە دەڕەخسێننو بەردەوام لە دۆخی داکۆکی لە خۆ دان.واخۆدەنوێنن کە دەیانەوێ کەتوار بگۆڕنو تەنانەت دەڵێن کە "هەر ئێستا، لێرە" خەریکن ئەم کارە دەکەن، بەڵام راست ناڵێن. دۆخی نارۆشنی و هەڵپەساردن بنەچەو بنەمای ژیانی ئەوانو سینەمای رۆمێرە. بەردەوام لەنێوان ویستن و نەویستن، تامەزرۆیی و بەرتەکدانەوە، خۆش‌ویستنو خۆش‌نەویستن هەڵوەدان. وەکو پێوەندیی ئادرین لەگەڵ هایدە لە (فیلمی) **کیژۆڵەی کولکسیۆنێر ١٩٦٦**)، چیرۆك گێڕەوە لەگەڵ سیلۆی لە **نانەوای مۆنسۆ** (١٩٦٢)، چیرۆك گێڕەوە لەگەڵ مۆ و فرانسوا لە **شەوێك کە لە لای مۆ مامەوە**،فرێدریك لەگەڵ کلۆئە لە **ئەڤینی پاش نیوەڕۆ** (١٩٧٢)، بلانش لەگەڵ ئەلکساندێر لە **هەڤاڵی هەڤاڵی من**(١٩٨٧)، چیرۆك گێڕەوە لە **شەوێك کە لە لای مۆمامەوە** دەڵێ :" ئێمە هەمیشە بە هەڵەدا دەچین، بێ‌پسانەوە". ناتاشا لە **نەزیلەی بەهار** (١٩٨٩) ئەم قسەیە دووپات دەکاتەوە: "هەمیشە، بێ بەرتەکدانەوە، بە هەڵەدا دەچین"، لە بەرئەوەی کە هەمیشە لە ناسینی دنیاو ئەویدی، لە دیاریکردنی پێگەی خۆمانو لە گێڕانەوەکانماندا هەڵە دەکەین باشتر وایە بە پارێز بین، زۆر گومان بکەینو شتێك پەسند نەکەین. لوسی لە **هاوسەری فرۆکەکان** (١٩٨١)دا دەڵێ کە ئەگەر قسەیەك ناکات سەبارەت بەوەیە کە سەرباقی وابیرنەکەنەوە کە بڕوای بە شتێك نیە. لە لایەکی دیکەوە لە دنیایەکدا کە پڕ لە مرۆڤانی فێڵباز و پاشقۆلگیرە (لە ریزی کەسانێك وەکو هانری لە **پولین لە پلاژ دا ١٩٨٢**)و

بابەتەکانی وەك ئالۆشگەری بەزۆری لەوە کە چاوی تێبڕاوە، بێئاگان، وەکو پولین لە فیلمی ناوبراو یا کلێر لە (فیلمی) **ئەژنۆی کلێر** (١٩٧٠)، مرۆڤ دەبێ زۆر ئاگای لە خۆ بێت. ڕەنگە لەبەر ئەم هۆیە، ئەو بنەواشە ڕەوشتییەی بە ڕواڵەت پتەوی کەسیەتییەکانی ڕۆمێر زۆر زوودەبن بە یاریچەگەلی هەرۆڵی درزبردو. یاسای ئاسنینی چێژخوازی ئەوان دەگۆڕێو دەیان ڕەوێنێتەوە.

زۆربەی کەسیەتییەکانی ڕۆمێری لاو، بەفەرهەنگو بیرمەندن. خوێندکارن یا مامۆستا، مامۆستای زانکۆ، ژەنیار، کارمەند... ئەوان پەیتاپەیتا لە فەیلەسوفانو هونەرمەندان هەمدیس وێژی دەکەن. لەگەڵ ئەوەی کە زۆربەیان زۆربلێن، هەمدیس تێدەکۆشن تا شتێك لە نیازە سەرەکییەکانی خۆیان نەدرکێنن. لەگەڵ ئەوەی کە ئێجگار چێژخوازن بانگەشە دەکەن کە بە "بنەواشە ڕەوشتییەکان" پێبەندن. پێیان ناخۆش نیە کە ژیانی خۆیان بە شێوەیەکی ناباو بیچم بدەن، بەڵام بوێریی ئەوەیان نیە. هەمیشە وزە و گوڕێکی سەرتر لە ویستو ئارەزوی ئەوان شیرازە بە ژیان دەدا، لە بەرەنجامدا ئەوەی کە دەمێنێتەوە جۆرێك پەیجۆری چێژ لە خەیاڵو بیرەوەری دایە.

ئەم مەیلە بۆ کەیفخۆشی کە ناتوانێ لە پشت ڕەوشت خۆی حەشار بدا، وەبیرخەری سوحبەتچییەتی لەکۆتانەهاتوی ورەی فەرەنسییە. پاسکال بۆنتیزێر نووسیویەتی: "تێکڕای فیلمەکانی ڕۆمێر کۆمێدین".[1] بومارشە و مولیر بەردەوام ئامادەن. ڕۆمێر خۆی لە بەراوردکردنی کەسیەتییەکانی لەگەڵ دۆنکیشۆت ماندو نابێ. ژمارەیەك لەوان لە پەیجۆری ئاواتێکی دەستڕانەگەیشتو دەکەونە هەڵکەوتگەلی گاڵتەجاڕانەو پێکەنیناوی. ترس لەم هەڵکەوتانە دەبنە هۆی ئەوە کە لە "ئەویدی" بترسن. ئەوان بە گوتەی فرێدریك لە **ئەڤینی پاش نیوەڕۆ** لە نوقمبوون لە شلۆقیی حەشیمەت هەڵدێن. ئەو خەڵك کاتێك لە وێستگەی مێترۆ دێنە دەرێ، بە دەریا دەچوێنێ: زۆرجوانە بەڵام تەنیا لە دەرەوە! هەمیشە "کەڵکەڵەگەر"ێك هەیە کە مرۆڤ ناچار دەکا کارێکی گەمژانە بکات. کەسێکی وەکو سوزان، هایدە، مۆ، کلێر، لکۆیە، ماریۆنو پیاوانی گەنج کە کاریان فریودانەو چێژوەرگرتن لە تەماشای جەنگی ناخی کەسێك کە دەبێ لە خشتە ببرێ. بەڵام شادیی تەواو وەدەستهاتو نیە. زۆربەی فیلمەکان بە گەڕانەوە بۆ تەنیایی "مرۆڤی زیادە" تەواو دەبن. ناکامی، قسەی کۆتایی دەکات.

ڕۆلان بارت لە پەسنی ڕۆمانەکانی ئالێن ڕۆبگرییە نووسیبووی کە هونەری ئەم نووسەرە ئەوەیە کە توانیویەتی دنیا بە بیچمێکی دیکە ببینێ. گوتەی بارت بیستەنییە: "**فیلمی ڕاو لە ژێر ئاو** بۆ خوێندکارانی ڕەش پێستی کۆنگۆییو خوێندکارانی بێلژیکی پێشان دەدرێ. خوێندکارانی کۆنگۆیی

(1) P.Bonitzer, Eric Rohmer, Paris, P.35.

لەوەی دیویانە کورتەیەکی سەر ڕاستو وەسفی، ورد و هەسپێکراو و بێ هیچ ئەفسانەسازییەك دەخەنە ڕوو، بە پێچەوانەوە، خوێندکارانی بێلژیکی هەژاریی دیداریی زۆر لە خۆیان نیشان دەدەن، ئەوان وردکارییەکان ناهێننەوە یاد، لە خۆیانەوە چیرۆك دروست دەکەن، لە پەیجۆری باندۆرگەلی ئەدەبین، هەوڵ دەدەن شۆرو سۆز بە بابەتەکە بدەن. کتومت هەر ئەم خولقاندنی بەسەرهاتە سۆزدارانەکانە بە شێوەیەکی لە خۆوە وروژاو کە لە سیستمی دیدەیی ڕۆبگرییە هەوڵ دەدرێ تا سات بە سات لە کار بخرێت".[2] خۆشبەختانە ڕۆبگرییە هەندێ فیلمیشی دروست کرد و ئاشکرا بوو کە ناتوانێ دەسکەوتی ئەدەبیی خۆی لە سینەمادا دووپات بکاتەوە. بەڵام ئێریك ڕۆمێر کتومت لێرەوە لە نەریتێك کە لە سەر "هەژاریی دیدەیی" ڕۆنراوە، جیادەبێتەوە. ئەم دیتنی دنیا بە جۆرێکی دی، کە کاری ئەو لە سینەمای نوێی فەرەنسا هەڵکەوتوو تاقانە دەکات، لە هەمان کاتدا لە بەرهەمەکانی سینەماگەرانی لە دڵاشیرینی ئەویشدا بێمێژینە نیە: (کە ڕۆمێر لە بەشی "فەزای فیلمی"ی وتارنامەی **خۆ ڕێکخستنی فەزا لە فاوستی مۆرنائۆ** هێمای بەم خاڵە کردوە[3])، درایر(کە فیلمێکی تەلەڤزیونی کە ڕۆمێر لە ساڵی **١٩٦٥** لەبارەی ئەو دروستی کرد لە" شێوەی تازەی دیتن" لە بەرهەمەکانی ئەو دوابوو)، ڕۆسێلینی، هیچکاك و هەڵبەت رنوار. ڕۆمێر لە گفتوگۆیەکدا لەگەڵ ژان ناربۆنی لە ژێر سەردێڕی " ڕۆژگاری ڕەخنەکاری" گوتویەتی کە لە بەرهەمەکانی مارسێل کارنە دەتوانی " لایەنێك لە بەرهەمەکانی مۆرنائۆ" بدۆزیتەوە:" چۆنایەتییەکی ئاڵمانی و پەیوەست بە دەیەی ١٩٢٠، وردبوونەوەیەکی وێنەیی... کە باندۆری لەسەر باشترین نموونەکانی سینەمای کلاسیکی فەرەنسا دانا".[4] لە تیۆریی بە ناوبانگی ڕۆمێر لە بارەی " سینەما وەکو هونەری فەزا"، دەتوانی هەڵاتنی ئەو لە " شێوەی روانین" و تێگەیشتنی تیۆریی زاڵ بەسەر سینەمای فەرەنسای پاش جەنگ بەدی بکەیتەوە.

شێوەی تازەی دیتنی ڕۆمێر کە هێشتاش بەلای زۆریك لە ڕەخنەکاران نارۆشن ماوەتەوە، نیشان دەدا کە بۆ دۆزینەوەی رازەکانی بەرهەمەکانی پێویستیمان بە ئامرازێکی چەندقات زیاتر لە گێڕانەوەی ڕووت، باڵادەستگەرا و لە راستیدا خەیاڵییە کە لە ڕۆژگاری مودێڕندا" فەرهەنگی نەتەوەیی" پێدەڵێن.

(٢). م. کولی، **رولان بارت**، ترجمەی خ. دیهیمی، تهران، ١٣٦٧، ص ٢٤.

(3) E.Rohmer, Lorganisation de Lrspace dans Le Faustde Murnau, Paris, 1991, PP, 94-125.

(4) E.Rohmer, le gout de la beaute, paris, 1989, p.26.

کەتوار لە فیلمدا

هەر چەند ناونیشانی ئەم باسە، کەتوار لە فیلمدایە، بەڵام بابەتەکەی چەندان هەمەکی نیە و بە شێوەیەکی تایبەت پێوەندی سینەمای بەڵگەنامەیی لەگەڵ سینەمای گێڕانەوەیی (سینەمای چیرۆکی یا نەزیلەبێژ) جێی مەبەستە. بە بۆچوونی بڕێك لە تیۆرەوانان، پێشکەوتن لە وەها باسێك هەنگاوێکی گرنگ لە ڕێچکەی تێگەیشتن لە پێوەندیی سینەما و کەتوار ئەژمار دەکرێ و منیش لەمبارەوە لەگەڵ ئەوان هاوڕام... بەم پێیە رەنگە بتوانین بێژین کە ئەم باسە دەروازەیەکە بۆ ناسینی پێوەندیی سینەما بە کەتوارەوە.

وێدەچێ ئێوە ئەم ئاخاوتەی ژۆرژ فرازژۆ (کە ژمارەیەك لە جوانترین فیلمە بەڵگەنامەییەکانی مێژوی سینەمای دروست کردوە) بیستبێ:" کەتوار نۆژەن دەکەنەوە، چونکە سڵەماوە. کەتوار، کەتوار بەرتەك دەداتەوە. دەبێ بەر لە هەر کارێك کەتوار راڤە و نۆژەن بکەنەوە. کاتێك فیلمی بەڵگەنامەیی دروست دەکەن تێدەکۆشن تا بە کەتوارگەرایی لایەنی دەستکرد و دروستکراو بدەن. من دۆزیومەتەوە کە جوانیناسیی دیکۆمێنتار هەر لە لایەنی دەستکردەیی، لە دروستکردن، سەرچاوە دەگرێ. فیلمی من دەبێ کامڵتر لە کەتوار بیچم بگرێ تا بتوانم واتایەکی دیکە بە کەتوار بدەم".[1] ئەوەی دروست دەکرێ، واتە فیلم یا " کەتواری سینەمایی"، هەمان کەتواری بەرهەست نیە و ناتوانێ هەبێ. بە بۆچونی من پەیڤی " نۆژەنکردنەوە"ش لێرە دەتوانێ بەدحاڵیبوونی لێکەوێتەوە. جوانیناسیی دیکۆمێنتار لە ئاقارگەلی دەستکرد واتە لە ڕێساکان و تەڵەکەکانی" دروستکردن" باس دەکا. ئەفراندنی هونەری(کە رەنێوهانینی فیلمگەلی بەڵگەنامەییش لەودا جێ دەکەینەوە) هەڵبەت لە دەسپێکی کاردا لەگەڵ کاروباری سروشتی سەروکاری هەیە، بەڵام سەرەنجام سەرهەڵدانی بەرهەمێکی هونەری لێ دەکەوێتەوە کە شتێکی دەسکرد یا دروستکراوە، کە لەودا وزەی ئافرێنەری زەینی مرۆڤ دەورێکی یەکلاکەرەوەی هەیە. هەر وەك ئەرەستۆ نیشانی داوە لاسایی کردنەوە لە کەتوار، کەتوارێکی تازە دەڕەخسێنێ و هەرگیز ئەوەی لێ ناکەوێتەوە کە هەرامەی ڕاستەقینەی یەکەم واتە هەرامەی بەرهەست هەمدیس رەنێوهانین بکرێ. فرانژۆ جەختی لەسەر خاڵێکی ئێجگار گرنگ کردوە کە گوتویەتی:" فیلمی من دەبێ کامڵتر لە

(1) G.ROY LEVIN , DO CUMENTARY EXPLORATIONS: fifteen interviews with film makers, new York, 1971, p.121,128.

کەتوار بیچم بگرێ تا بتوانم واتایەکی دی بە کەتوار بدەم". مەسەلەیەك کە ئاسان فەرامۆش دەکرێ ئەمەیەکە ئەوەی فیلمی بەڵگەنامەیی بە ئێمەی نیشان دەدا دەقاودەقی کەتوار نیە. لە نێوان فیلم (تەنانەت ئەگەر هەوڵ درابێ کە هەمدیس رەنێوهانین بە هەرامەی راستەقینە وەفادار بێت) لەگەڵ ئەوەی بە کەتوار ناوی دەنرێ مەودایەکی زۆر هەیە. ئەم مەودایە یەکێك لەو مەسەلانەیە کە ئێمە مەبەستمانە لێی وردبینەوە.

باسەکەی ئێمە سەرنج لە دوو خاڵ دەدا. یەکێکیان ئەمەیە کە:" بۆچی و چۆن لە سینەمای بەڵگەنامەییدا و لە رەوتی دروستکردنی فیلمگەلی بەڵگەنامەیی، کەتوار بیچمی تازە یا بیچمێکی دیکە بە خۆوە دەگرێ؟" پرسیاری دووەم کە تا ڕادەیەکی زۆر عەودالی پرسیاری یەکەم دەگەڕێ، ئەمەیە کە: ئایا لە بنەڕەت ڕا جیاوازییەك لەنێوان سینەمای گێڕانەوەیی و سینەمای بەڵگەنامەیی هەیە؟ ئایا ئەم هەڵێنجانە باو و گشتی‌یە کە بە مکوڕی یەوە ڕادەگەیەنێ کە ئەم دوو سینەمایە پێکەوە جیاوازیی کلیلییان هەیە و درزێکی قووڵ و لێ دەرباز نەبوو ئەوانی لێکدی جیاکردۆتەوە، ڕاست و دروستە؟ ئەم تێگەیشتنە " هەمووانی"یە لە نووسینەکان و هزرەکانی تاقمێك لە بەناوبانگترین تیۆرەوانان و هەروەها مێژونووسانی سینەماش دووپات کراوەتەوە. بۆ نموونە کریستیان مێتز نیشانەناسی بەناوبانگ کە لە کۆتایی ژیانیدا لە بواری هەمبەری دەروونناسی و سینەماش لێکۆڵینەوەی ئەنجامدابوو، جارێکیان گوتبووی کە سینەمای نەزیلەبێژ گەورەڕێی سینەمایە و ناتوانی سینەمای بەڵگەنامەیی زیاتر لە قەراخ یا پیادەڕۆیەك لە تەنیشت ئەم گەورەڕێیە بزانی.[2] ئەو وەکو زۆرێك لە تیۆرەوانانی سینەما سەرباشقەی سەرەکیی فیلمسازی لە سینەمای نەزیلەبێژدا بەدی دەکرد. لە نیگای یەکەمیشدا وەها دێتە بەرچاو کە لەم چەشنە سینەمایەدا سەرمایەیەکی زۆر بەکار دێت، ژمارە و ئاستی فرۆشی فیلمەکان لە سەرەوەیە، نەزیلەکان و مرۆڤانی(بەتایبەت" ئەستێرەکانی") سەرچاوەی خەیاڵ و ئارەزوو و نموونەگەلی رەفتار و تەنانەت هزری کۆمەڵێکی هەرەمەزنی تەماشاوانان لە زۆربەی وڵاتانن. ئەمە سینەمایە کە بیچمی بە " پیشەسازیی سینەما" داوە و دەتوانێ گەورەڕێی شلۆق و پڕ هاتوچۆ، یا سەکۆی ژیانی راستەقینەی سینەما ناودەنرێ. لە بەرانبەردا سینەمای بەڵگەنامەیی بە ئەرکگەلی بە ڕێژە سنوردار و بە

(2) C.Metz, “ some points of the semiotics of the cinema” , in: film langug, trans. M.taylor , ox for university press, new York, 1974, p.94.

پشکێکی بچووك که له سەرمایە و هێزی مرۆیی کارو هزر بۆی تەرخان کراوە، له باشترین دۆخدا یا ئەرکی فێرکارانه له قۆتابخانه و زانکۆکان له ئەستۆیەتی، یا بەکاری هەواڵ گەیاندنی له راگەیێنەکان دێت، یا کەرەستەیەکە بۆ پڕوپاگەندەی روانگەکان و لەم لایەنەوە زیاتر لەدەزگای بە رەنێوهانینی ئایدیۆلۆژیدا بەکاردێت.

من لەگەڵ ئەم دابەشکارییەدا نەیارم. ڕام وایە کە سنور یا هێڵێکی جیاکاری کە لەنێوان سینەمای بەڵگەنامەیی و سینەمای چیرۆکی نیگار بکرێت لەسەر پێشگریمانگەلی چەوت و گریمانگەلی تیۆریی بەرتەسك و ڕێساگەلێ لە روانگەی جوانیناسانەوە بەرتەکدراوە ڕۆنراوە. گرنگترین بانگەشەی سینەماگەری بەڵگەنامەیی کە خەریکی" هەمدیس رەنێوهانین"ی کەتوار بۆ قووڵبوونەوەی زیاتر لە بارەوەیەتی، شیانی پەسند نیە و هەرکات بانگەشەکەی ئەمە بێ کە ئێمە لەگەڵ" کت ومت کەتوار" واتە کاروباری راستەقینە بەرەوڕووکردوە، هەمدیس بڕیارێکی نەشیاوی داکۆکی لێ کردنی هێناوەتە پێشێ. لە لایەکی دیکەوە، سینەمای نەزیلە بێژیش بە هەمان بارتەقای سینەمای بەڵگەنامەیی بەستراوەتەوە بە کەتوار، ئەم سینەمایە بە هەمان بارتەقا لە دروستکردنی کەتوار (واتە لە تێگەیشتنی ئێمە لە هەقیقەت، کە بەشداریی ئێمە لە دروستکردنی هەقیقەتدایە) لە دروستکردنی فیلمی بەڵگەنامەیی دەوری هەیە. بە گوتەی ویم وێندرێس هەر فیلمێکی چیرۆکی لانیکەم بەڵگەنامەیە کە لەبارەی کەرەستەکانی فیلمسازی لە قۆناخێکی مێژوییدا و لە ژێر زاڵبوونی سەرباشقەکان، ڕێساکان و نۆرمە زاڵەکانی فیلمسازی. هەر فیلمێك چ گێڕانەوەیی یا دیکۆمێنتاری ناوبنێین، نیشان دەدا کە کەوشەنەکانی دەربڕین کامەن و ئاخێوی سینەمایی دەتوانێ چ شتێك بڵێ و چ شتێك ناتوانێ بڵێ. هەر فیلمێك ئەم خاڵانەش دەهێنێتە پێشێ کە بۆچی دەربڕینی سینەمایی بە ناچار خوازەیی و لە زۆر خاڵدا ئەلیگۆریکە، چۆن پشت ئەستورە بە میتافۆر و...هتد.

کاتێك ئێمە لەو پرسیارانەی کە لە سەرەوە هاتنەگۆڕێ تێدەهزرین کە لە پراکتیکی فیلمسازی لە سینەمای بەڵگەنامەیی، کەتوار بە شێوەیەکی لێ دەرباز نەبوو واتایەکی تازە لە خۆدەگرێ، یا باشترە بێژین دروست دەکرێ و ئەمە هەمان دۆخە کە پراکتیکی سینەمای نەزیلەبێژدا دووپات دەبێتەوە. لە گۆشەی باسی کەتوار، جیاوازییەکی گریمانی لە نێوان دوو چەشنە سینەما شیانی داکۆکی نیە. دیکۆمێنتاریست ناتوانێ بانگەشە بکات کە لە کەتوار یا کەرەستەکانی هەمدیس رەنێوهانینی کە لە دروستکردنی فیلمی نەزیلەبێژ دەوری هەیە، نزیکە، هەرچەند کە دەلوێ لە خەیاڵی خۆیدا زۆر نرخی پێ دابێ. من لێرەدا ناچمە نێو

باسگەلی تکنیکی فیلمسازی و هەروەها باسگەلی مێژوویی‌یەوە و تێدەکۆشم تا مەسەلەکە تەنیا لە ئاستێکی تیۆریك بێنمە پێشەوە و لەمبارەوەش نامەوێ خۆم بە باسگەلی فەلسەفییەوە خەریك بکەم. تەنیا هێما بۆ سێ پێشگریمانی تیۆریك دەکەم کە پێم وایە ئێمە یارمەتی دەکا لە دوو پرسیاری سەرەکیمان تێهزرین و وێدەچێ وڵامێکی سنوردار و هەروەها کاتی بەرهەڤ بکەن.

پێشگریمانی یەکەم ئەمەیە کە لە فەلسەفەی پاشینەدا، بە تایبەت لە پاش وەشانی بەرهەمەکانی فریدریش نیچە، ئەم خاڵە هاتۆتە گۆڕێ کە ئێمە بە یاریدەی وزەوگوڕی زمانپاراویمان، هەقیقەت دەڕەخسێنین. هەقیقەتی دەرەوەی ژین، زانراوەکان، ئاسۆی تێگەیشتن و دانایی ئێمە، لە بەرەنجامدا لە دەرەوەی پانتایی زمانی ئێمە، بوونی نیە. هەقیقەت هەرامەیەکی بەرهەستی دەرەوەی ئێمە نیە کە گوایە بە پێی بڕیاری چارەنووس نەدۆزراوە دەمێنێتەوە تا بەڵکو رۆژێك ئێمە بە یاریدەی توێژینەوە زانستییەکانمان دەستمان پێی ڕابگات. هەقیقەتیش وەکو تێگەیشتنی ئێمە لە کاروباری راستەقینەی ژیانی رۆژانەمان، زادەی زمان، هزر، ویست و پاڵنەرەکانی سەرمەستی‌و تامەزرۆیی و ویستی ئێمە لە دەستڕاگەیشتن بە ئامانجگەلێکە کە لە زۆر خاڵدا خۆمان لە بەردەم خۆمان داناوەو لە سەر بنەمای سودو قازانجی ئەوەمان بۆ حاڵی خۆمان بەسود لێکمان داوەتەوە.لە بەرەنجامدا هەقیقەت بە واتایەکی تێکچڕژاو بۆ ژیانی کۆمەڵایەتی و (هەنتەشی مێژویی) ئێمە دەگەڕێتەوە و لە زۆر خاڵدا بە شێوەیەکی تاکەکەسی دیاری ناکرێ‌و رەنگە لە بەر ئەمە بێ کە ئەم بەدحاڵیبوونەی لێ دەکەوێتەوە کە گوایە بە شێوەیەکی تەواو لە ئێمە سەربەخۆیە و تەنانەت بە سەرماندا زاڵە. ئەگەر ئەم پێشگریمانە کە هەقیقەت نەك بەرهەست بەڵکو زادەی کار، کردە و ویستی ئێمەیە، ببێ بە رێنوێنی توێژینەوەمان ئەو کات دەبێ پەسند بکەین کە "جیهانی راستەقینە" جێیەك نیە کە لە دەرەوەی ئێمە بێت‌و ئێمە بە واتای مەبەستی هایدگێر "هەبوون ـ لە ـ جیهاندا"ین. هەروەها ئەم هەڵێنجانە پۆزەتیڤیستیە کە ئێمە بەرەبەرە پەی بە کاروباری راستەقینە دەبەین‌و خۆ وێدەچێ لە جێیەکدا لەگەڵ هەقیقەت بەرەوڕو بین. وەلادەنرێ. رۆشنە کە لەم رێگاوە، ئەم گریمانە کە سینەمای بەڵگەنامەیی جۆرێك نۆژەنکردنەوەی کەتواری بەرهەست‌و دەرەکی‌یە، لە برەو دەکەوێ.

پێشگریمانی دووەم کە کارەکەمم لەسەری بنیات ناوە، گرنگیی راڤەی بەرانبەر (بیسەر ـ خوێنەر) لە هەرامەی راستەقینەیە.دەزانن کە ماوەیەکی درێژخایەنە تیۆرەوانانی هونەر لەم

باوەڕە کە نیاز، ئامانج و مەبەستی ڕەژیدە و بیچمدەری واتاکانی بەرهەمە، دوور کەوتونەتەوە. ئیدی جێی پەسند نیە کە سەرنجدان لە نیازەکانی دانەر و بەسەرنجدانی قۆرخکراو لە بەستێنی مێژویی و کۆمەڵایەتی و تەنانەت سەرنجدانی قۆرخکراو بە بیچم و سیمای بەرهەم، یا بە ڕاگەییێن، یا بە ڕەمزەکان و هتد ڕێخۆشکەری تێگەیشتن لە واتاکانی بەرهەم بن. هەڵبەت هەموو ئەمانە بە نۆرە و پشکی خۆیان گرنگن و بەوردبوونەوە لێیان ڕێخۆشکەری خاڵگەلی تیۆریك دەبن، بەڵام ئەم بانگەشەیە کە لە وەها ڕێگایانێکەوە بە ئامانجمان، ئەگەر تێگەیشتن لە واتاکانی بەرهەم بێت، دەگەین، جێی پەسند نیە. ئەگەر لە پێشگریمانی یەکەم کە لەسەرەوە باسکرا ورد بینەوە، تێ دەگەین کە واتاکانی بەرهەمی هونەری ناکرێ بە کەتوارگەلێ لە دەرەوەی (بەرهەم)بزانیت کە بە شێوەیەکی بەرهەست و ئۆبژەکتیڤ لە جێیەکدا(بۆ نموونە لە قەڵەمڕەوی بیرۆکەکان) جێیان خۆش کردوە و ئەرکی سەرشانی ئێمە لە دۆزینەوەیاندا دەبڕێتەوە. ئێمە بەرامبەرانی(بیسەر ـ خوێنەر) بەرهەم واتاکان نادۆزینەوە، بەڵکو دروستیان دەکەین. ئەم خاڵە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئێمە چۆن دەبینین. ئەوەی ڤیتگنشتاین" دیتن لە ژێر ناوی" ناودێری کردوە لێرەدا ئێجگار گرنگە. دیتنی بەرجەوەن بە هەمان بارتەقا کە پەیوەستە بە گۆشەیەکەوە کە ئێمە لەودا جێمان گرتوە، هەروەها بەم خاڵەشەوە پەیوەستە کە خۆمان چ دەبینین، واتە چۆن لێی تێبگەین. ئێمەمانان فیلمێك جگە لە ژێرناوی تەماشاوانێکی سەراسا نابینین. لە نێوان ڕوانگەگەلی ژنانە و پیاوانە جیاوازی هەیە. هەروەها، پێشفامەجیاوازەکان، پەیوەستبوونە کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی و چینایەتییە تایبەتەکان دەبنە هۆی ئەوە کە بە چ مەبەست و ئامانجێك سەرجی لێ دەدەن. دیتن لێرەدا لە گۆڕێدا نیە، " دیتن لە ژێر ناوی" لە ئارادایە. میشیل فۆکۆ وای گێڕاوەتەوە کە خۆوڵاتیانێك لە گوندێکی ئەفریقایی لە ڕەوتی دیتنی فیلمێك تەنیا سەرنجیان لە کایە و ڕووناکی و سێبەران دەدا، لە حاڵێکدا کە بەلای ئەو ئەوروپی‌یانەی کە ئەو فیلمەیان بە خۆوڵاتیان پیشان دەدا بەر لە هەر شتێك کەسیەتییەکان و گێڕانەوەکان گرنگ بوون.[٣]

بە تەواوی بەستراوە بەوەی کە ئێمە بمانەوێ چ ببینین، یا لە ئاسۆیەکی دانایی تایبەت ناچار بە جۆرێکی تایبەت لە دیتن بین، دەبینین.ئێمە لەسەر بنەمای پێشفامەکان،

(٣) . فوکو، " **گفتگو با فیلسوف نقاب دار**" ترجمەی ب. احمدی، در : کلك ٦٨-٧٠ ابان- دی، ١٣٧٤، صص ٥٠-٤٩.

پێشداوەری‌یەکان و هەڵبەت پاڵنەرەکانی ئاگایی تاکەکەسی و کۆمەڵایەتی و لەوە گرنگتر پاڵنەرەکانی ناخودئاگا ئاگاداری کاروبارەکان، شتان، ئاخێوەکان و بۆ نموونە بەرهەمگەلی هونەری دەبین و واتاگەلێکیان بۆ دروست دەکەین. ئەگەر ئەم هەڵێنجانە دروست بێت ئەوە ئێمەی تەماشاوانین کە ڕووداوەکانو کەسیەتییەکانی فیلمێك "ڕاستەقینە" یا "ناڕاستەقینە" ناودێر دەکەین. ئەوە ئێمەین کە کەتوار دروست دەکەین یا هەقیقەتێك گریمان دەکەین. لە بەرەنجامدا گریمانی ئەوە کە فیلمێك بەڵگەمەند بە کەتوار یان نا، گێڕانەوەیی‌یە یان نا، دەگەڕێتەوە بەوەی کە بەرامبەران (بینەر ـ بیسەر)ی فیلمەکە "چۆن ببینین". هەرگیز دوو کەس بەرجەوەنێك لە گۆشە و لە یەك چاوەوە نابینن. نیچە ڕاستی دەگوت کە ئێمە بە ژمارەی چاوانی دنیا، شێوەکانی دیتن، کەوابوو ڕاڤەگەلێ لە هەقیقەت، کەوابوو هەقیقەتگەلی جیاجیامان هەیە. دەبێ بێژین کە فیلمسازی بەڵگەنامەیی، یەکێك لە ڕاڤەکان دەخاتە ڕوو و باشترە کە ئەم خاڵە قبووڵ بکەیتو ئەگینا هەمان تاقانە ڕاڤەی خۆی ڕەها دەزانێو ئەم کارەش بە ناوی هەقیقەت ئەنجام دەدا، واتە لە پشت ناونیشانی فریودەری هەقیقەت خۆی حەشار داوە و یەك تێگەیشتن یا ڕاڤەی لواو لە جێی تێکڕای چەشنە هەمەجۆر و بێئەژمارەکانی تێگەیشتن دەخاتە ڕوو.

لێرەدا خراپ نیە کە لەمەڕ ڕاڤەوە زیاتر قووڵ بینەوە. ڕۆلان بارت لەمەڕ ڕاڤەی وێنە کە لە دوایین پەرتوکی خۆیدا هۆبەی ڕووناك کە لەبارەی هونەری وێنەگری نووسیبووی لە نێوان دوو خدەی سەرەکیی ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ وێنەیەك جیاوازیی دانا. یەکێکیانی بە "STUDIUM" ناودێر کرد و ئەویدی “PUNCTUM”. ئەم دوو زاراوە لاتینەشی بە فەرەنسی پاچەڤە نەکرد بە پێی ڕووبەڕوویییەك کە بارت "ئۆستۆدیۆم"ی ناولێناوە هەر وێنەیەك خودان توخمگەلی فەرهەنگی و نیشانەیەکی ئاشنایەو ژمارەیەك لە واتاکانی دەشێ هەڵبێنییەوە. ئێوە وێنەیەك دەبینن‌و شیمان دەکەن کە بابەتەکەی چیە یا کێیە. بۆ نموونە وای بۆ دەچن کە ئەم مرۆڤە خەڵکی کوێیە، سەربەکام چینێکی کۆمەڵایەتی یاخۆ چ فەرهەنگێکە، یا ئەم بەرجەوەنە لە کوێیەو... هتد. ئێوە لە واتایەکدا خۆتان ملکەچی لایەنی گشتی ڕێککەوتویی نیشانە ئایکۆنی‌یەکانی وێنە دەکەن. بارت گوتەنی لەگەڵ وێنەگردا ئاشتەوایی دەکەنو لەگەڵ زۆرێك لە تەماشاوانانی سەردەم، یا بیاڤی فەرهەنگیی خۆتان هاوڕا دەبن. ئێمە بژیوانییە فەرهەنگی، عەقڵی و مێژوویی‌یەکان تێدەگەن یا وێنای دەکەن. "ئۆستۆدیۆم" گۆڕەپانی دانایی تەماشاوان دێتە ئەژمار. بەڵام "پۆنکتۆم" لەم ئاراستە کۆمەڵایەتی‌و

هەمەكییە تێپەڕ دەبێ. ریشەی لاتینی ئەو وشەیە PUNGO بە واتای زامە. لێرەدا وێنە باندۆرێكی تاكەكەس لە سەرتان دادەنێ، وەك بڵێی بریندارتان دەكا، شتێك لە ئێوەدا بێدار دەكاتەوە كە یا لێی بێئاگا بوون، یاخۆ وابیرتان دەكردەوە بۆ هەمیشە خەوی لێكەوتوە كاریگەریی نەماوە. لێرەدا " هەرشتێك لە سروشتی مەتەڵێو تۆقێنەری بۆ من ئاشكرا دەبێ و من لەمەڕ ئەوەی كە دەبینم دڕدۆنگ دەكا". نموونەی زێدەڕۆیانەی پۆنكتۆم سەیركردنی وێنەكانی ئازیزێكی لە دەستچوویە. وێنەی ژەنێكی لاو لە فیلمی دووكەڵ رەخساوی واین‌وانگ لە سەر بنەمای فیلمنامەی پۆڵئاستێر بۆ تەماشاوانانی شیمانكراوی ئەو فیلمەو هەروەها بۆ ئێمەی تەماشاوانانی فیلم، شتێك زیاتر لە وێنەی رێبوارێك لە شەقامدا نیە، بەڵام بە لای پۆل بنجامینەوە یەكێك لە كەسیەتییە سەرەكییەكانی فیلمەكە واتایەكی دیكەی هەیە. ئەو وێنەیە هاوسەری خۆشەویستی ئەوە كە مردوە. ئەو لە تەماشای ئەم وێنەیە قوڵپی گریان دەیگرێ. هەستی ئەو تا ئاستی زێدەڕۆیانە تایبەتە بە خۆیو ئێمە تا ڕادەیەك لەگەڵ ئەو هاودەردی دەكەین، بێ ئەوەی لەو ئەزموونەی كە ئازاری دەدات بە شێوەیەكی بنچینەیی لەگەڵیدا هەمباز بووبین. پۆنكتۆم گێڕانەوە و هەقایەتێكی تاكەكەسی‌یە. شیمان دەكرێ ئەو رێبوارە زۆر و نەناسراوانەی كە لە وێنەكاندا هەنتەشیان هەیە، بابەتی گێڕانەوەگەلی تا ئەم ئاستە خەماویو هەژێنەرن، وەلێ ئێمە یەكسەر لێیان بێئاگاین. تەنیا یەك وێنەیە كە پۆل بنجامین بریندار دەكا. بۆ هەركام لە ئێمە لەكاتی تەماشای فیلمێك (چ بەڵگەنامەیی، چ چیرۆكی) ئەگەری ئەوە هەیە كە هەندێ سات بێنەپێشێ كە بارت گوتەنی برینمان لێ بدرێ. كتومت وەكو نانا لە گوزەرانی ژیان ی ژان لوك‌گدار كاتێك چركەساتگەلێ لە **بەلای ژاندارك** ی كارێل تیۆدۆر درایر دەبینێ. لە نێوان شەهید بوونی ئەو قددیسەیە و ئەو رەنجە رۆحی مەعنەوی‌یە لەگەڵ ژیانی رۆژانەی سۆزانییەكی پاریسی هاوشێوەیی‌یەك دەست پێدەكا كە كلیلی رازەكانی شاكاری گێدارە.

لە كورتیدا بیبڕمەوە: كەتواری سینەمایی پەیوەستە بە بەرامبەری(بیسەر ـ بینەر)ی فیلمەوە. وێدەچێ نیشانەو هەرامەیەك لە فیلمێكی گێڕانەوەییدا بۆ تەماشاوانێك راستەقینە بێت. كەتوار و ناكەتوار كاروبارێكی بەرهەست، هەرمانو لێبڕاو و ئەرخەیانی نین كە پێوانەی لێك هاوێر كردنیان بن بە جیاكاریی فیلمی گێڕانەوەییو فیلمی بەڵگەنامەیی.

پێشگریمانی تیۆریكی سێیەم كە دەیهێنمە پێشەوە، چەمكی "جیهانی بەرهەم"ە. ئێوە وەكو بەرامبەر (بیسەر ـ بنیەر/خوێنەر) یا دێنە نێو جیهانی بەرهەمەوە، لە بەرەنجامدا زۆر

لە كاروباری ناڕاستەقینە بە لاتانەوە دەبێتە راستەقینە، یاخۆ ناچنە نێو ئەو جیهانەوە كە گەر ئاوابێ لە هەمبەر كەتوارەكانی بەرهەم بێگانەو باندۆرهەڵنەگر دەمێننەوە. ئێوە كاتێك لەگەڵ بەرهەمی هونەری بەرەوڕوو دەبن، بابەتو ملكەچی ئەو ڕووداوە سەمەرەخوڵقێنە دەبن كە لە جیهانی ژیانی رۆژانەتان بۆ جیهانێكی دیكە هاوێژراون. كتومت وەكو كیژۆڵەیەك كە گەردەلول ئەوی لە كێڵگەیەكی بنەماڵەیی و لە ژیانی رۆژانەوە بۆ شاری زەمڕوت هاویشتبوو. بۆ ئەو كیژۆڵەیە مرۆئاسن، شێر و داهۆڵ كەتواریان هەبوو، دەدوان، هەستو سۆزی مرۆیی‌یەیان هەبوو و ئیدی هیچ گرنگ نەبوو كە بە پێی لۆژیكی ریالیستیی دنیای وەك دەوتری راستەقینە لە بنەڕەتڕا بە مرۆڤ ئەژمار نەدەكرانو نەیان دەتوانی هەستو بیرەوەرییان هەبێ یا بدوێن. ئەم چەمكی جیهانی بەرهەمە بەلای تراژێدی نووسانی یونانو تیۆرەوانی مەزنیان ئەرەستۆ بە تەواوی ئاشنا بوو. خاڵی نێوەندی ئەمەیە كە ئێمە لە جیهانی بەرهەمدا واتە ئەوە كە دەتوانین لەودا كار بكەین. هونەر هەمدیس خوڵقێنی كەتوار نیە، بەشداری لە كەتوار دایە. كەتواری سینەماییش ئەگەر قەرار بێ كە بە كەتوار بزانرێت، بە سەرنجدان لە بەرهەم (و لەراستیدا هەڵێنجانی بەرامبەر لە جیهانی بەرهەم) بە كەتوار دەزانرێت یا نازانرێت. ئیزن بدەن نموونەیەكی كەسی بێنمەوە. من وەكو تەماشاوانێكی **قوربانیدان** ی ئاندری تاركۆفسكی ئەو شەوەی جەنگی ئوتۆمی، ئەلكساندێر و كاردانەوەكانی، ئەڤینەكانو ڕقو كینەكانی، نیگای بۆ ژیان، باوەڕی لەمەڕ پەرجو و زۆر لە توخمەكانی ئەو "جیهان" بە راستەقینە دەزانم. من ساڵانێكە لەگەڵ هەمو ئەمانەدا وەكو بڕێك لە كەتوارەكانی ژیانم، دەژیم. جیهانی وەك دەوترێ خەیاڵیی ئەو فیلمە چەندقات ڕاستەقینەتر لە جیهانی ژیانی ڕۆژانەم وەڕاست گەڕاون. كەتوار چەمكێكی سەخت، سفت، وشكو توخسو نەرمی هەڵنەگر نیە. من كەتوارم رەخساندوە بەوەوە بە ژیانم واتام بەخشیوە. لە راستیدا بەم دروستكردنە پەیتاپەیتایانەیە كە شێوەیەك لە ژین لەم جیهانەم وەكو ئەم مرۆڤە تایبەتە هەڵبژاردوە.

نموونەیەكی دیكە دەهێنمەوە: بەستراوە بە پێش زانراوەكان، تەرزی بیركردنەوەكان، باوەڕەكان، گرەوی هۆگرییەكان، هەڵكەوتگەلی چینایەتی، رەگەزی، تەمەنیو نژادیو... ئێمەیە كە فیلمێكی بەڵگەنامەیی كە لە هێڵەكانی پێشەوەی بەرەی جەنگ گیراوە، دەتوانێ كەتواری ئەو جەنگە دەربڕێو نۆژەنی بكاتەوە یا ناتوانێ وەها بكات. واتە فیلم لەسەر كۆڵەگەی راڤەكانی بەرامبەر (بیسەر ـ بینەر/خوێنەر)ە كە بەیانگەر و هەواڵدەر یا بەڵگەی راستیەكانی پێوەندیدار بە جەنگ دەبێت یا نابێت. پڕكێشی یا ئەركی سەرشانی سینەماگەری

بەڵگەنامەساز کە دەیهەوێ لە چرکەساتەکانی جەنگێکی راستەقینە فیلم هەڵگرێتەوە، هێشتا بە مانای دەستەبەر یا بە واتای ڕێ پەیداکردنی ئەو و تەماشاوان بۆ جەرگەی کەتوارەکانی ئەو جەنگە نیە. دەلوێ کەسێك پەیدا ببێ کە فیلمێکی گێڕانەوەییو نەزیلەبێژ زیاتر بەیانگەری هەقیقەتی جەنگێکی تایبەت بزانێ. هەر بەو چەشنەی کە بە لای منەوە **باشو، تەریدەی بچوك** ی بارامی بەیزایی چەندقات زیاتر لەو فیلمە بەڵگەنامەیی‌یە کە لە هێڵەکانی پێشەوەی جەنگ بەرهەڤ کرابوون، لەگەڵ کەتواری جەنگێك کە بە سەرماندا دەهات، بەو چەشنەی من لێی تێدەگەم، یەکانگیرە. جەخت دەکەم کە بە لای منەوە وەکو بەرامبەرێك (بیسەر ـ بینەر/خوێنەر) لەگەڵ ئەم هەڵکەوتی ژیانە، ئەم ویستانە و زانراوانە، ئەم باوەڕانە، ئەم ئاگاییی‌یە، ئەم پیشەو هەڵبەت هەموو پاڵنەرەکانو سەمەدگەلی ناخودئاگا، وەهایە. لێرەدا پێشفامەکانی من لە جیهانە کە هەواڵێك یا بەڵگەیەك لەم جیهانە راستەقینە و هەواڵ یا بەڵگەیەکی دیکە ناڕاستەقینە دەنوێنێ. من بە دەستەبژێرکردن یا وردتر بێژم بە دروستکردنی شێوەی دیتنم و داهێنانی هەقیقەتو کاروباری راستەقینە کارێکم نەکردوە جگە دەستەبژێرکردنی بیچمێکی لواو لە جێخۆشکردن لەم دنیایەدا.

کێ گوتویەتی کە تەنیا ئەو هەرامەیە راستەقینەیە کە هەموان لەبارەیەوە ڕایان کۆك بێت؟ کێ گوتویەتی کە تەنیا ئەو شتەی بە پێی ڕێککەوتنگەلی نیشانە ناسانە بە کەتوار ناودێر دەکرێ، راستەقینەیە؟ بۆچی نەتوانم ئەم گرێبەستانە بگۆڕم؟ ئایا وێنە یا نیگاری هاوشێوەکێشراوی دەستێك راستەقینەیە، یا وێنەیەکی پزیشکی (اشیعه) کە لە دەستی من بەرهەڤکراوە؟ ئایا مانگی ئاسمان کە من بڕێك لە شەوان دەیان بینم راستەقینەترە یا وێنەی لە تلێسکۆپ؟ ئایا ئەم گەڵایە راستەقینەترە یا وێنەی لە میکرۆسکۆپدا؟ گۆستاڤ یانۆش لە پەرتوکی **وتووێژ لەگەڵ کافکا دا** نووسیویەتی کە جارێکیان لە پیشانگای نیگارەکانی پیکاسۆ بە کافکای گوتبوو کە پێی وایە پیکاسۆ دەیهەوێ شمەکان لە بیچم بخاتو کافکا وڵامی دایەوە کە نەخێر، پیکاسۆ شتان لە بیچم ناخات، تەنیا خەریکە ئەو بیچمانەی کە هێشتا دزەیان نەکردۆتە نێو قەڵەمڕەوی هۆشیاریی ئێمەوە، تۆمار دەکا.[٤]

ئەگەر دیناو لە بەرچاو دوور نەکەینەوە چەمکێکی تازە لە کەتوار وەدەست دێنین، چونکە پەیتاپەیتا شتانێکی تازە بە سەر دنیای راستەقینەی ئێمە زیاد دەبن. بە سەرنجدان لەم سازو

---

(٤) گ.یانوش، **گفتگو با کافکا**، ترجمەی ف. بهزاد، چاپ دوم، تهران، **١٣٥٧**، ص ١٨٩.

کارەیە کە هونەرمەندێکی وەکو برێشت، دەتوانێ کارێك بکات کە ئیدی ئەو شتانەی کە تا هەنوکە راستەقینەو سروشتی دەماننناسی، راستەقینەو سروشتی نەیناسین، واتە وەهایان گریمان نەکەین. گرنگیی کاری ئەو لەمەدایە کە قەڵەمڕەوی باوەڕە زەینیەکانی ئێمە لە کاروباری راستەوانەو راستەقینە بگۆڕێتەوە، هەندێجار بەرینیان دەکاتەوە و کەتوارەکان زیاتر دەکاو جاروبار لێی کەم دەکاتەوە، بۆ نموونە تەکووزمەندیی ژیانی رۆژانە یا ژیانی بۆرژوایی ناڕاستەقینە، نیشانەناسانەو ڕێککەوتەیی دەنوێنێ. بەم شێوەیە باسی ئێمە لێرەدا تەنیا لایەنی ئەپستمیکی نیە، بەڵکو لایەنێکی بووناسانەو کردەکی هەیە کە ئێجگار گرنگە: بە گۆڕینی هەڵێنجانی تایبەتی من لە کەتوار و هەقیقەت، لە راستیدا شێوەی ژیانم دەگۆڕم، جیهان قبووڵ ناکەم و دەیگۆڕم. کاتێك کە شتێك بە بەڵگەمەند ناودەنێم، ناڵێم تاودانەوەی کەتوارە، بەڵکو کتومت وەکو ریشەی "سند" لە زمانی عەرەبیدا، پشت بەو شتە دەبەستم، تەکووزمەندییەکی تازە بە ژیان دەبەخشم. (سند) بەرلەوەی کە گەواهیدەری هەرامەیەك لە دەرەوەی من بێت، دەبێتە ڕێخۆشکەری ژیانی من. هەربۆیە خراپ نیە کە لە ریشەی وشەی DOCUMENT کە لە زمانە ئەورووپییەکاندا بە واتای "بەڵگە"ش بە کار دێت ورد بینەوە. لە لاتیندا DECERE بە واتای "هیرابوون" بوو. چاوەڕوانیی ئێمە لە هونەری بەڵگەمەند ڕۆنراوی خدەی هیراگەرانەیەتی. دەمانەوێ تا زیاتر بزانین، تا دروستتر گەڵاڵەرێژی بکەین.

بە سەرنجدانو وردبوونەوە لەو پێشگریمانە تیۆریکەی کە تاکو ئێرە هێنامە پێشێ، رەنگە ئەم خاڵە رۆشنتر بکرێتەوە: پەیوەست بە کە نیگای ئێوە بۆ ژیان، جیهان، هەقیقەت، کاروبار و رووداوەکان (و هەڵبەت ئاخێوەکان، هونەرەکان، دەقەکانو..) توخمێکی راستەقینە یا ناڕاستەقینە ساز دەکا. نۆڕینی "پلەیەك" بوونی نیە. کەسێك بە بێ پێشفامەکان نابینێ. کەسێك رێگەیەك بە خودی شتانو کەتوارەکان پەیدا ناکات. کەوابوو بانگەشەی نۆژەنکردنەوەی کەتوار وەلابخەین. کەسێك کە لە جەنگ فیلم هەڵدەگرێتەوە، راپۆرتێك لە جەنگ ناخاتە ڕوو، جەنگێك نۆژەن ناکاتەوە، ئەو لە رێگەی ڕاڤەی کەسیی خۆیەوە لە جەنگێکی راستەقینەدا بەشداری دەکا. چ بیەوێ یا نەیهەوێ، چ ئاگادار بێ یان نا. هەر فیلمێکی بەڵگەنامەیی گێڕانەوەیی‌یە. هەڵبژاردنی قابی وێنە، هەڵبژاردنی گۆشەی دوربین، سنورداریيەکانی وەبارهاتو لە ماوە و کاتی بە هەرحاڵ سنوردار و بەرتەسکی سووڕانی فیلم لە دوربینو هەرەپێویستیی مۆنتاژ یا هاونشینی وێنەکان، شێوەی پێشگرتن لە لەرینەوەی دوربین، جووڵەی دوربین، هەڵبژاردنی دیمەنی نزیك، مام ناوەندی و دوور، چەشنەکانی تیشك

پڕژاندن، نۆژەنکردنەوەی ناچارانەی رەنگەکان، بە کارهێنانی موزیك، گوتاری فیلم، دەنگە زیاد کراوەکان،و... هتد خدەی بەڵگەداریی کەمڕەنگ دەکەنەوە. لە هۆکارگەلی بەناوبانگ بە هۆکارانی تکنیکی بگرە تا هەڵبژاردنی بابەت، شێوەی هێنانەگۆڕیو چیرۆکبێژیی ناچارانە کە لە هەڵبژاردنی تانو پۆی گێڕانەوەییدا خۆی دەسەپێنێ، هەموویان ئێمە لە سینەمای بەڵگەنامەیی دوور دەخەنەوە.

ئەگەر بانگەشەی سینەمای بەڵگەنامەیی ئەمە بێ کە بەڵگەیەکی تاك واتایی لە مەڕ کەتواری دنیای دەرەوە دەخاتە ڕوو(کە ئەگەر وابێ باوەڕ بە تاك واتایی بوونی هەقیقەت دەکاتە پێوەر و پایەی کارەکەی) هەر بەرامبەر (بیسەر ـ بینەر /خوێنەر)ێك بە هێنانە ئارای ڕاڤەیەکی تازە دەتوانێ ئەو بانگەشەیە پووچەڵ بکاتەوە. سینەمای بەڵگەمەند بە هەمان بارتەقا دنیای دەرەوە دەناسێ کە سینەمای گێڕانەوەیی دەیناسێ. ئەگەر لە دەسپێکی سینەمادا شەمەندەفەری لۆمیر خەڵکی ترسناندبوو، بۆ ئەوە بوو کە ئەوان لە راڤەی خۆیان لە کەتوار دەترسان. لە بەرانبەر سینەمای رپۆرتێر، ریالیست، بەڵگەمەند و شێلگیری لۆمیرییەکان کە لە تاج لە سەرنانی مرۆڤانی بۆ نموونە گرنگ، یا لە هاتنە دەروەی کرێکاران لە کارخانەو لە هەزار شتی دیکە کە بە راستەقینە ناودێر دەکران، فیلمیان دەگرت، سینەمای گاڵتەچی، شەنگ، تەڕدەستو زیندوی (ملی‌یس)یش هەبوو کە کەتواری وەها کە دەبێ هەبێ، نەك بەو چەشنەی کە دەهاتە بەرچاو دەڕەخساند. مانگ بە ڕووی رێبوارانی زەمینی پێدەکەنیو ئەم رووداوانە کە لە چیرۆکە منالآنەکاندا بۆ ئێمە لواو و ئاشنایە، سینەما بە جیهانی کەتوار دا تێدەپەڕێنێ. وەها دەنوێنێ کە هەر سینەماگەرێك، جیا لە هەر ناونیشانێك کە بە یەدەگ ڕای دەکێشێ، چ کاری بە بەڵگەنامەیی ناو بنرێ چ ریالیست یا نەزیلەبێژ یا ... سەرەنجام هەڵێنجانگەلێ لە کەتوار دەخاتە ڕوو و لە هەمان کاتدا چیرۆکانێکیش دەڵێ. سینەماگەر لە کەتوارگەلی تایبەت دەدوێو ئەم کارە لە نەزیلەبێژییەکانی نیەو بە هەرحاڵ هەندێ تەڵەکە ئێمە بۆ هێنانە ئارای ڕاڤەکانمانو ئەفراندنی ئاسۆی ئاماژەکانی فیلم رکێش دەکا.

کەوابوو باشترە بە پەیڕەوی لە ژان رۆش لە جێی سینەما ـ هەقیقەت، لە سینەما ـ راستبێژی بدوێین. پەسند بکەین کە تەنیا رێگەمان بۆ راڤەکان، ناسینەکانو تێگەیشتنەکان خۆش کردوە. ئەگەرمان رەخساندوە تا تەماشاوانمان دنیا دروست بکەن، نەك ئەوەی تەنیا بەوەوە لە رێگەی نۆژەنکردنەوە و هەمدیس رەنێوهانینی ئێمە لە کەتوار، ئاشنا بن. دان بەوە

دابنێین کە: من کەتواری دنیای دەرەوەم بەوجۆرە دیوەو لەم رێگا تایبەتەوە ئەوەم بۆ ئێوە گواستۆتەوە. ئێوە لەگەڵ دنیایەك بەرەوڕوون کە من دیومەو هەواڵم لێداوە، ئێستە دنیای خۆتان ساز بکەن، واتە راڤە ئەزموون بکەن. شێوەیەك کە پێتان دروست دێتە بەرچاو، هەڵبژێرن. ئازادیی خۆتان ئەزموون بکەن. ئەگەر کەسێکی دیکە فیلمەکەی دروست کردبا دنیا وەها دەرنەدەکەوتو بەم بیچمە نەدەبوو. ئەمە کەتوار نیە کە تۆمار دەکرێ، ئەم هەقیقەت نیە کە بە یاریدەی هێڵی مەودا(ـ) بە سینەماوە دەلکێ، ئەمە دنیای منە، تەنیا من. ئەوەتان پێ‌نیشان دەدەم تا هەرکامتان دنیای خۆتان ساز بکەنو تاکایەتیو سنوری ئازادیی خۆتان ئەزموون بکەن. من پێشفامەکانم لە هەرامەی راستەقینەو لە تێگەیشتنی ئەم کەتوارە تایبەتەم هێناوەتە پێشەوە و بەم هێنانەپێشەوە خاڵە لاوازەکانیانم ئاشکرا کردوە. من بە شێوەیەکی رەخنەگرانە رەفتارم کردوە، چونکە بەرهەمێکی هونەریم رەخساندوە. هەنوکە لە ئەستۆی ئێوە دایە کە پێشفامەکانتان بەشێوەیەکی رەخنەگرانە تاقی بکەنەوە.

فەرهەنگۆك

فارسي	روونکردنەوە	کوردی
حچور	لە ئارادابوونی شتێك نەك کەسێك ،کەس ئامادەیە و وشیارە لە ئامادەبوونی و شت ناوشیارە.	ئارایی
گفتمان	discurs	ئاخێو
گوینده		ئاخێوەر
شهوت	لێرەدا واتای ئیدیۆمی مەبەستە، زۆرتر لەمەڕ ژنانەوە بەکار دێت، بەڵام واتاکەی گشتگیر کراوە.	ئاڵۆش
دلالت	**زۆرجار بە هەڵە ئاماژە بە واتای "اشارە: بەکار دێت، بەڵام لە ڕاستیدائاماژە ئەگەر لێی ورد بینەوە لە هێڵی ستونیی زماندایە و هێما لە هێڵی ئاسۆیی زماند کار دەکات.ئاماژەم پێ کرد، هێمام بۆ کرد.پێ:ستونی،بۆ:ئاسۆیی.**	ئاماژە
درونمایە	**لە زاری هەورامی وەرگیراوە**	ئامیان
مرشد	ئامۆچیار ،موچیاری،ئامۆژگاری، ئامۆژ+یار	ئامۆژیار
نسخەی بدل		ئەسکاڵت
نمایشگر	**لە زاری هەورامی وەرگیراوە.**	ئەرمانەر
سپیدەدم،سپیدەدمان	ئەلند،بەرەبەیان	ئەلەند
موچوع و محمول		بابەت و بارکراو
تقابل،مقابلە	بۆنمونە باشاری لەگەڵ ناکەم.	باشار
الگو	دەردێکم هەیە **باشقەی** دەردانە/لوقمانی حەکیم لێی سەرگەردانە "فۆلکلۆر"	باشقە
قبولاندن	دنەدانی کەسێك بۆ پەسندکردنی شتێك یا بڕیارێك چ راست یا چەوت.	بەڵیاندن
چشم انداز	دیمەنی دوورەدەست کە چاو تا ئاسۆ	بەرجەوەن

	دەیبینیێ،لە کەڵ بەرژەوەندی جیاوازە.	
تیز شامە	کەسێ کە هەستی بۆنکردنی بەهێز بێت.	بۆزەن
شیو شدگی	بەتاڵبوونەوەی کەسێتی و دیاردەی خووگرتن بە شمەکەکان و دوورکەوتنەوە لەرۆحی بەرهەمهێنانی هزری.بەسترانەوەی بە جیهانی رووکەشی دیاردە. لێکەوتەی دیاردەی کاڵاپەرەستی (فیتیشیزم) کە مارکس لە رەخنە لە سەرمایەداری کەڵکی لەم چەمکە وەرگرت و پۆست مودێڕنەکان لە رەخنە لە مودێنیتە بەکاریان هێنا.	بوونەشمەك
گویا		بێژیار
بسیار عمیق، ژرف	ئێجگار قووڵ،بێ بن	بێ بگار
معلول	وەبەرهۆکەوتن	بەرهۆ
معلولی		بەرهۆیی
اصلاح ، تعمیر	کرمانجیی ژوورو	بیراز
اصلاح کردن، تعمیرکردن		بیرازتن
تقابل های دوتایی		باشارگەلی دوانی
فرا رفتن		بان هەڵکشان
فرارفتن از خود		بان هەڵکشان لەخۆ
کارازمودە	لەزاری هەورامی وەرگیراوە	بکار
اصل،پرنسیپ		بنەواشە
نهایت		بنەتا
نهایی		بنەتایی
بی نهایت		بێ بنەتا
		بێ بنەتایی
گرایش(ف) انتماو(ع)	مەیل بۆ بەرەیەك، رێگوزارێکی دوورێیان کە لەبەردەم رێبوار بێت و ناچار بێت رێگەیەك هەڵبژێرێ.بارێکی واتایی تازەی پێ دراوە	بەریان

ابژه، موچوعشناسایی object	ئەوەی بەر ناسین دەکەوێ	بەرناس
دامنه	ناوقەدی شاخ،داوێنگەی چیا، کە نزیکە لە نسار و بنار	بەرزاخ
محصول	بەر= بەرهەم /بووم (خاك) زەوی، وەکو بوومەلەرزە	بەروبووم
محصول نهایی		بەروبوومی بنەتایی
اپر، اپرهنری ،ادبی و غیره	باری واتایی گۆڕاوە و لەبەرانبەر کار و بەرهەمی مەعنەوی و فکری بەکار هاتوە،وەکو بەرهەمی هونەری و ئەدەبی.	بەرهەم
تعالی		بڵیندهەڵکشان
قیاس		بەرهەڤدان
قیاس کامل		بەرهەڤدانی تەواو
مصرف کننده		بەرخۆر
مصرف		بەرخۆری
مؤخره، افزونه		پاشبار
چمیمه		پاشکۆ
محیگ ، حیگه		پەرانبەر
بالقوه		پەنگراو
سهم	پشکێکی بەرکەوت،پشکی خۆی وەرگرت	پشك
اصرار	پڕکێشیمان لە سەر نەکرد(رشتەی مرواری،عەلائەدین سەجادی)	پڕکێشی
معجزه		پەرجو
باگل نما	دەرخستنی بێ مایەیی و بێ سودیی شتێك.هاوکێشەیەکی لۆژیك کە ئەنجامی پووچەڵی دیاردەیەك یا بابەتێك بسەلمێنێ.	پووچەڵنوێن
مقدمه ، درامد		پێشبار
غیاب	هەر سەوزەی موراد من نادیارەن هەرنەو گوڵاڵەم ها نە **پێوارەن** (مەولەوی	پێوار/ پیوار

	تاوەگۆزی)	
جزو		پاژ
غرور، تکبر	لووتبەرزی، لەخۆباییبوون	تامساری
مغرور، متکبر	لووتبەرز،لە خۆبایی	تامسار
انعکاس نور،بازتابش	تاو، هەتاو،تیشك، خۆر، تیشکی خۆر	تاودانەوە
تحمل ناپزیر		تاقەت پڕوکێن
منقم	تۆ دانەری هەر سەر و بەرێکی داتنا بە تەکووز و رێك و پێکی(مەم و زین، خانی/ هەژار)	تەکووز
نظم/order		تەکووزمەندی
شگرد		تەڵەکە
اوج		تەشق
مایع		تراو
مسخره کردن	ئەردەلانی/سنەیی	تیتاڵی
مسخره		تیتاڵ
نگرش		تێڕوانین
تغیر منش انسانی، مسخ	تەشك:فۆرمی هەستەکی/ دەروونیی مرۆڤ نەك فیزیۆلۆژیك."تەشکم گۆڕاوە"واتە هەست بە گۆڕانی خراپ و ناجێگیری دەروونی دەکەم.	تەشك گۆڕان
حکمت		دانایی
دازاین،دازین	لە فەلسەفەی هایدگێردا بە واتای "هەبوون —لەوێ = مرۆڤ" واتا دەدات.	دازاین
ادامه،پیروی،استمرار، دنبال کردن		دانەدوو
سخنرانی، خگابه		دواندەر
قچیه		دۆز
پوان، امتیاز	قان	دەسەر
لحن	بەپێی ئاوازی (بانگەواز) دارێژراوە.	دەنگەواز
زخمه	دەنگی لەرینەوەی سازە ژێدارەکان،دەنگی	درینگە

	نۆته	
ولگرد	لەزاری هەورامی ورگیراوە	دەرگێڵ
اعتراج		دەنگ هەڵبڕین
بینش		دیتە
فرافکنی		دیهاوێژی
متقابل		دووسەرە
ادراک حسی		درک پێکردنی هەستەکی
مکاشفه	هەنبانەبۆرینە/ هەژار	دیناو
متعهد، ملتزم		دەروەست
راست نمایی		راستنوێنی
تولید	شوکورمستەفا، (ئەندێشە و هونەر لە پیچشکەوتنی کۆمەڵایەتیدا)	رەنێوهانین
مگلق اگاهی		رەهای ئاگایی
ریسنده و بافنده	عەلائەدین سەجادی، رشتەی مرواری.	رێسەمان
مخوشده		رەویو
سازنده	گیوی موکریانی (فەرهەنگی کوردستان)	رەژیدە
بازتاب، انعکاس		رەنگدانەوە
افول، وقت زوال،انحگاگ	هەنبانە بۆرینە/ هەژار	رۆژداگەڕان
نسبی نگری		رێژەبینواری
پژواک		زایەڵە
علامت		زناک
سراج		زیندرو
سفیدی		چەرموویی
انقراج	لەبن دەرهاتن،تۆوبرینەوە، لەنێوچوونی تێکرایی.	خاشەبڕ
پندار	دروستکراوی خەیاڵ،بیروبۆچوونی بەگومان،بۆچوونی مەزندەیی.	خەیاڵکرد
خودکفا، خودبسنده	کەسێك کە بتوانیٚ خۆی بژیێنیٚ،بە بیٚ یارمەتی کەسانی دیکە.	خۆبژێو
مرفه	کەسێك کە خۆش دەژی و خۆش	خۆش بژێو

	رادەبوێریٚ.	
رفاه		خۆش بژێوی
بومی	خەڵکی رەسەنی وڵاتێك	خۆوڵاتی
پاك باخته	زاری هەورامی کەسێك کە سا	سامان سا
توهم	هەنبانە بۆرینە/ هەژار	ساویر
پارادایم	باشقەی باشقەکان،کەورەترین مودێلی نمونە و زناك.سەرترین باشقە	سەرباشقە
اختیار		سەرپشکی
مختار		سەرپشك
تداوم	زاری هەورامی	سەرەمرە
انگیزه	هەنبانە بۆرینە/هەژار	سەمەد
اختصاصی	هەنبانە بۆرینە/هەژار	سەراسا
سرشناس		سەرناس
سرنمون		سەر چەشن
مقدس	زاری کەڵهوڕ /کورتکراوەی (سپندمینۆ) ی ئاڤێستایی/زەردەشتی	سپیتا
استانه	زاری هەورامی	شیپانە
تکامل،تگور	شوکورمستەفا، (ئەندێشە و هونەر لە پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیدا)	فراژووبوون
نهار	نانی نیوەرۆ	فراڤین/فراوینە/فراوین
حلزون	گیوی موکریانی (فەرهەنگی کوردستان)	قەپوشکە
حلزونی	گیوی موکریانی (فەرهەنگی کوردستان)	قەپوشکەیی
نقب		کاریز
شوخی، تفریح ، سرگرمی	هەنبانە بۆرینە/هەژار	کازە
واقع، واقعیت	کەت+وار (کرمانجیی ژوورو)	کەتوار
نقارت	هەنبانە بۆرینە/هەژار	کەتوانە
ناڤر	هەنبانە بۆرینە/هەژار	کەتوان
داس بلند	داسێکی گەورە بە دەسکێکی درێژ	کەرەمتو
سوواستفاده		کەڵکئاوەژوو
وسوسه		کەڵکەڵە

باستان، باستانی		کەونارا
شدن		کران
گوفان دریایی		گەرداو
صرف کردن	لە بابەتی زمان و ڕێزماندا	گەردانگەری
صرف	لە بابەتی زمان و ڕێزماندا	گەردان
یاوەگویی،خرافەگویی	قسەی پووچ و بێ نێوەرۆك	گۆترە بێژی
خرافە باوری	باوەڕی پووچ بە شتانی نەبوو	گۆترە باوەڕی
مجموع، مجموعە		گشتکۆ
(معچل) problematic		گرێ کوێرە
ممکن/ممکن است		لواو/ دەلوێ
ناگسستنی		لەپسانەنەهاتو
رویکرد		لێروانین
موشکاف		موئەنگێو
فاعل شناسایی،سوژەsubject	بکەری کرداری ناسین	ناسکار
استپناو	ڕێزپەڕ	ناوێزە
متانت/ متین	زاری هەورامی	نتمی/نتم
ابزی/ ابزیان	گیانەوەر یا گیانەوەرانێك لە ئاودان و بە بن ئاودا دەڕۆن.	نۆقار/نۆقاران
باگن		نێواخن
شهود		نێواخندۆزی
بازیگر، هنرپیشە	ئەکتەر/ هەنبانە بۆرینە/هەژار	نیارڤان
قیاس ناپژیر		نەشیان بەراورد
نیت	وەك: نیازم وایە	نیاز
غریزە	زاری هەورامی	وارسکە
وانمودکردن		واخۆنواندن
قارە	شوکورمستەفا، (ئەندێشە و هونەر لە پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیدا)	وشکارۆ
صدق کردن	وەك: لەمبارەوە وەڕاست دەگەڕێ.	وەڕاست گەڕان

شامگاه	زاری هەورامی / ئێوارەدرنگان	وێرەگا
تحول یافتە،متحول		وەرچەرخاو
نهفتە		وەشێراو
جامعیت		وێکرایی
شریك	کەڵهور	هامباز
همراه	هاورێگە و هاوپێناو	هامرا
ملحق		هاوپێچ
هستی	کەڵهور/بوونی پەتی	هایدن
حس کردنی	زاری هەو	هەست کەردەیی
تحریك،تحریك کردن	وەك:هەڵیان خراند بوو.	اندن هەڵخران/هەڵخڕ
تحریك شدە		هەڵخڕاو
سفسگە،مغلگە		هەڵپەتەکاری
سست،شکنندە		هەرۆڵ
شرایگ	جیاواز لە بارودۆخ (وچعیت)	هەل و مەرج
علیت		هۆبەند
اموزش دادن	گیوی موکریانی (فەرهەنگی کوردستان)	هیراگەری
بازنمایی		هەمدیسنوێنی
کلی		هەمەکی
جزئی		هەندەکی
درحچور وی بودم/درحچور کسی بودن	د هەنتەشێ وی دا بووم.هەنبانە بۆرینە/ هەژار	هەنتەش